

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ŞAM VE BEYRUT'DA
SİYASET VE MODERNLEŞME (1860-1914)**

(DOKTORA TEZİ)

Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ

**Danışman:
Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU**

BURSA - 2011

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim/Anasanat Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda ...
numaralı Fulya DÜVENÇİ KARAKOÇ'un hazırladığı "Şam ve Beyrut'da Siyasal ve
Modernleşme (1860-1914)" konulu Doktora Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,
01.11.2011 günü 09.00 - 11.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezini/çalışmasının Başarılı
(başarılı/başarısız) olduğuna ... Oy birliği ... (oy birliği/oy çokluğu) ile karar
verilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Ergenç
Bilkent Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Nurecan ABACI
Uludağ Üniversitesi
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Tayyar Arı
Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Cafer Gıftai
Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

01.11.2011

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XII+ 448
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU

“ŞAM VE BEYRUT’TA SİYASET VE MODERNLEŞME (1860-1914)”

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde devlete eski gücünü kazandırmayı hedefleyen çabalar gündemdeydi. Modernleşmenin sistemli bir hareket olarak başlaması 18. Yüzyıl başından itibaren olmuştur. Diğer toplumlardan önemli bir farkla medrese yenilikler önünde engel olmuş, yönetici üst tabaka ise süreci yönlendirmiştir. II. Abdülhamid, modernleşmenin topyekûn seferberlik özelliğini kavramış olmasıyla dikkati çeker. Ordu, bürokrasi, yargı, ekonomi, sağlık, eğitim, basın gibi pek çok alanda modern Türkiye’nin temelleri Abdülhamid döneminde atılmıştır.

Suriye ve Lübnan toprakları çok farklı güçlerin etkileri altındaydı. Fransa Katolikleri, İngiltere Protestanları koruyordu. Amerikan misyoner faaliyetleri 19. Yüzyılda arttı ve bölgede Osmanlı Hıristiyanlarının mezhep hareketliliği hızlandı. 1854’de Süveyş Kanalı’nın gündeme gelmesi ile rekabet arttı. Fransızlar Marunîleri, İngilizler Dürzîleri kışkırttı ve karışıklık ortamı oluştu.

1899’da Rum Metropolidi, Ermeni Murahhası, Ermeni Katolik Patrik vekili, Rum Katolik Metropolidi, Marunî Metropoliti, Süryanî Katolik Ruhani Reisi ve Hahambaşı bölgede dini liderlik yapıyordu. Bu, bir yandan demografik çeşitliliğe işaret ederken, diğer yandan da devletin her milletin liderliğini tanıdığını gösteriyordu.

Beyrut ve Şam, modernleşmenin olanaklarından yararlanmıştı. 1869’da İstanbul’un ardından Şam’da atla çekilen tramvay devreye girmiş, hemen ardından elektrikli hale gelmişti. Diğer çok önemli kentsel gelişme de Şam Beyrut şosesi ile Şam’ın Akdeniz’e bağlantısının geliştirilmesiydi. Haberleşme geliştirilerek her sancak ve kazaya telgraf ofisi kuruldu. Özellikle yabancıların kontrolündeki eğitim kurumları yaygındı ve bu dönemdeki atılımla yeni ve çok sayıda Osmanlı okulları eklendi. Basın yayın faaliyetlerindeki çeşitlilik, havagazı, elektrik gibi modernitenin erken izleri ile ekonomik yaşamda bankacılık, finans, sigorta ve hatta emeklilik gibi gelişmiş yöntemlerin varlığı ise son derece dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Şam, Beyrut, Osmanlı, Ortadoğu, Modernleşme, Uluslar arası, Siyaset.

ABSTRACT

Name and Surname : Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Early Modern
Degree Awarded : PhD
Page Number : XII+ 448
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

“MODERNIZATION AND POLITICS IN DAMASCUS AND BEIRUT (1860-1914)”

In the late times of Ottoman Empire, efforts to make its power as it had been in the past, were very active. Sistematic modernization begun in 18th century. As a difference than other societies, Medrese was against but bureaucracy was supporter of renewal. Abdülhamid II drew near to modernization as a whole system. There were newness at military, bureaucracy, judgement, economy, health, education and press and those renewals were the basis of modern Republic of Turkey.

There were different powers acting in Ottoman Syria and Lebanon. Catholics were protected by France and Protestants were by England. In 19th century American missionary activities begun and denomination dynamism of Ottoman Christians grew up. In 1854 Suez Canal became a current issue and it was the new step of rivalry. Maronites were under provocation by France and Druses by England, so commotion took place.

In 1899, Metropolitid of Rums, Murahha of Armenians, Patriarch deputy of Armenian Catholics, Metropolitid of Rum Catholics, Metropolitid of Maronites, Leader of Süryanî Catholics and the Chief Rabbi were religious leaders. This was the sign of demographic diversity and acknowledgement of millets and their leaders. Beirut and Damascus benefit from facilities of modernisation. After using İstanbul in 1869, tram line with horses took place in Damascus and even after begun to work with electrical system. The other important improvement was the road between Damascus and Beirut in 1861, so that Damascus would have modern connection to Mediterranean. Communication systems were developed in his area so that every sancaks and kazas had a telegraph office. Education establishments were prevalent especially managed by Great Powers and in this term so many new Ottoman schools took place. As other striking points, kinds of press, coal gas, electric in use of society were the signs of early modernization and also in economic region there were banking, financial and assurance organizations and also early way of retiring system.

Key Words: Damascus, Beirut, Ottoman, Middle East, Modernization, International Politics.

ÖNSÖZ

Tarih, Voltaire ve Ranke ile nesnel verilere ve analitik düşünceye dayandırıldıktan sonra toplum bilimlerin içinde özel bir yer kazandı. Günümüzde Dünya'nın küresel gerçekleri içindeki her çeşit yaşam kesitleri bir yerden geçmişle ilişki kurularak değerlendirilmek durumunda. Bu bağlamda, çok kültürlülüğün total tarih anlayışının merkezinde önem kazanan özelliği, yaşanan süreçlerin dikkate alınması ile anlamlı hale geliyor.

Bu çalışmada günümüz Dünyasının siyasal, sosyal ve kültürel hareketliliğinin odağında yer alan Beyrut ve Şam şehirlerinin 1860-1914 yılları arasındaki gelişimini inceledik. Bir bakıma, bu bölgede Osmanlı'nın tarihe bıraktığı mirası belirlemeye çalıştık. Bu durum, her yönü ile çalışmamın sonuçlarını ilginç kılacak niteliktedir.

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda tamamladığımız bu araştırma, doktora tezi ölçütleri içinde gerçekleştirildi. Doktora öğretimimizin ders aşamasındaki programı içinde yer alan tarihsel yöntemi, kaynak analizini ve seminer çalışmasını içeren dersler bir bakıma, tez öncesinde deneyim kazanmama katkı sağladı. Danışmanım Prof.Dr.Yusuf OĞUZOĞLU'nun katkıları ile belirlediğimiz “Şam ve Beyrut'da Siyaset ve Modernleşme” başlıklı tez konuma ilişkin hazırladığım proje, danışmanım ile Prof.Dr.Tayyar ARI ve Doç.Dr.Cafer ÇİFTÇİ'den oluşan Tez İzleme Komitesi'nin titiz değerlendirmesi sonucu, önerileri sayesinde uygulanabilir bir düzeye geldi. Bu değerli hocalarım çalışmamın her sürecinde yaptıkları eleştiriler ve katkılarıyla önümü görmemi ve ele aldığım konuya bütüncül olarak yaklaşmamı sağladılar. Kendilerine çok müteşekkirim.

Bu arada, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr.Özer ERGENÇ'in Bursa'da katıldığı bilimsel toplantılar sırasında araştırmalarımaya yaptığı katkıları da belirtmeliyim.

Doktora tezimin temel kaynaklarının örneklerini sağlamamı kolaylaştıranlara da teşekkür borçluyum. Bu bağlamda, Beyrut ve Şam Salnamelerinden yararlanmama izin veren İstanbul Millet Kütüphanesi Müdiresi Melek GENÇBOYACI'yı, İstanbul Başbakanlık Arşivindeki tasniflerden seçtiğim belgeleri bana ulaştıran Arşiv Müdürü Seyit Ali KAHRAMAN'ı, Beyrut ve Şam İngiliz konsolos raporlarının örneklerini Londra'daki arşivden gönderen Dr. Gülay WEBB'i, yerel araştırmacılara ve araştırmalara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'ü, yöntem ve kaynak konusundaki ufuk açıcı önerileri için Bahçeşehir Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Köni'yi saygıyla anıyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar.....	x
GRAFİKLER.....	xii
GİRİŞ.....	1
Osmanlı Ortadoğusu.....	1
Modernite ve Modernleşme.....	3
Literatür.....	12
Yöntem.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM YİRMİNCİ YÜZYILA GİRERKEN DÜNYA, OSMANLI VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

A. DÜNYADAKİ GELİŞMELER.....	15
1. Sanayi ve Teknolojide Yaşanan Gelişmeler.....	15
2. Sanayi ve Teknolojik Gelişmelerin Toplumsal Yaşama Etkileri.....	18
3. Sanayi ve Teknolojik Gelişmelerin Siyasete Yansımaları.....	22
4. Sömürgeleşme Hareketleri.....	31
B. OSMANLI DÜZENİNDEKİ İÇ GELİŞMELER.....	36
1. Siyasal Gelişmeler.....	36
a. Fikir Hareketleri.....	36
b. I. Meşrutiyet ve İlk Anayasa.....	45
c. İttihat ve Terakki Örgütlenmesi.....	46
d. II. Meşrutiyet.....	51
e. Düzenine Karşı Hareketler.....	53
2. Osmanlı Yönetimsel Düzeni Ve Yasal Altyapısı.....	60
a. Merkezi Devlet Örgütü.....	60
b. Taşra Örgütü.....	64
c. Taşrada Belediye ve Yargısal Bölünüm.....	68
d. Taşrada Askeri Örgütlenme.....	74
3. İktisadi Durum.....	77
a. Merkez ve Taşrada İktisadi Yapı.....	77
b. Ticaret.....	81
c. Ziraat.....	83
d. Ulaşım.....	84
4. Osmanlı Modernleşmesi Ve Etki Alanları.....	86
a. Kentleşme.....	97
b. Sağlık.....	99
c. Eğitim.....	100
d. Kültür.....	104

İKİNCİ BÖLÜM
BEYRUT VE ŞAM'DA
MODERNLEŞMENİN ALTYAPISI (1860-1914)

A. ŞAM.....	107
1. Yönetimsel Yapı.....	107
a. Şam Vilayetinin Yöneticileri.....	109
2. Demografik ve Sosyal Yapı.....	113
a. Demografik Yapıyı Etkileyen Gelişmeler.....	113
b. Nüfus durumuna İlişkin Bilgiler.....	118
3. İktisadi Yapı.....	120
B. BEYRUT.....	128
1. Yönetimsel Yapı.....	128
2. Demografik Yapı.....	135
3. İktisadi Yapı.....	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞAM VE BEYRUT'TA SİYASET

A. OSMANLI YÖNETİMİ VE İÇ SİYASAL GELİŞMELER.....	165
1. Şam'daki Siyasal Gelişmeler.....	165
2. Beyrut'daki Siyasal Gelişmeler.....	172
B. ŞAM VE BEYRUT'A YÖNELİK DIŞ SİYASAL FAALİYETLER.....	183
1. Almanya'nın Ortadoğu Politikası.....	199
a.Şam'da Alman Etkinliği.....	204
2. İngiltere'nin Ortadoğu Politikası.....	204
a. Şam'da İngiliz Etkinliği.....	210
b. Beyrut'da İngiliz Etkinliği.....	211
3. Fransa'nın Ortadoğu Politikası.....	224
a. Şam'da Fransız Etkinliği.....	229
b. Beyrut'da Fransız Etkinliği.....	230
4. Diğer Devletlerin Politikaları.....	233

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ŞAM VE BEYRUT'TA MODERNLEŞMENİN ETKİ ALANLARI

A. ŞAM.....	236
1. Kentleşme.....	236
2. Haberleşme.....	247
3. Eğitim.....	253
4. Kültür.....	262
5. Sağlık.....	269
6. Gündelik Yaşam.....	270
B. BEYRUT.....	272
1. Kentleşme.....	272

2. Haberleşme.....	297
3. Eğitim.....	303
4. Kültür.....	313
5. Sağlık.....	324
6. Gündelik Yaşam.....	328

BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞAM VE BEYRUT KENTLERİNDE
MODERNLEŞMENİN FARKLI BOYUTLARI.....333

SONUÇ.....	351
-------------------	------------

KAYNAKLAR.....	367
-----------------------	------------

EKLER.....	382
-------------------	------------

Vilayat-i Şahanede Memurin-i Mahalliye İle Ecnebi Memurları Arasında Merasim-i

Teşrifiyeye Dair Talimat.....383

Seçilmiş Başbakanlık Arşiv Belgeleri.....386

Fotoğraflar.....424

Seçilmiş İngiliz Konsolosluk Raporları.....434

Salnamelerden Örnek Kayıtlar.....441

Mithad Paşanın Hatıratı.....446

ÖZGEÇMİŞ.....	447
----------------------	------------

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AESLN	Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tasnifi Salnameler
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
FO	İlgiltere Foreign Office Arşivi
A.g.e	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
Krs.	Karşılaştırınız
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
V.	Volume
No.	Numara
Vd.	Ve devamı
Md.	Madde

TABLÖLAR

1885 Suriye Vilayeti Toplam Zaptiye ve Jandarma Kuvvetleri.....	113
1898 Suriye Vilayetinin Demografik Dağılımı.....	118
1885 Yılı verilerinde vilayetteki aşiretlerin detaylı dökümü.....	119
1892 Suriye Vilayeti Doğum ve Ölüm Verileri.....	120
1881 Suriye Vilayetinde Ölçü ve Para Birimleri.....	120
1881 Suriye Vilayet Gelirleri.....	121
1884 Suriye Vilayet Gelirleri.....	123
1884 Suriye Vilayet Giderleri.....	123
1895 Suriye Vilayet Gelirleri.....	125
1895 Suriye Vilayet Giderleri.....	125
1886-1887 Sarf Edilen Tütün ve Sigaralar.....	126
1881 Beyrut Yabancı Ticaret Mahkemesi Üyeleri.....	132
1892 Beyrut Nüfusu.....	137
1892 Beyrut Vilayet Nüfus Dağılımı.....	137
1899 Beyrut Vilayet Nüfus Dağılımı.....	139
1899 Beyrut Vilayet Nüfusu Demografik Dağılımı.....	140
1904 Beyrut Vilayet Nüfusu Demografik Dağılımı.....	140
1904 Şehri Beyrut Nüfusu Milletlere Göre Dağılımı.....	141
1884 ve 1892 Beyrut Giderleri.....	150
1884 ve 1892 Beyrut Gelirleri.....	150
1899 Beyrut Vilayet Gelirleri.....	151
1899 Beyrut Vilayet Giderlerinin Sancaklara Dağılımı.....	152
1904 Beyrut Vilayet Toplam Gelirleri.....	153
1904 Beyrut Vilayet Toplam Giderleri.....	153
1907 Beyrut Vilayet Toplam Gelirleri.....	154
1907 Beyrut Vilayet Gelirleri Sancaklara Dağılımı.....	155
1904-5-6 yılları Beyrut Duyun-u Umumiye Gelirleri.....	157
1904 Beyrut Rüsumat Nezareti Gelirleri.....	158
1907 Beyrut Rüsumat Nezareti Gelirleri.....	159
1868-71 Beyrut Uluslararası Deniz Ticaret Hacmi.....	161

1894 Beyrut Uluslararası Deniz Ticaret Hacmi.....	162
1895 Şam Kazalar Arası Ulaşım Süreleri.....	239
1883 Suriye Vilayeti Yazışmaları.....	249
1882 Suriye Vilayeti İletişim Verileri.....	250
1888 Suriye Vilayeti Gelen-Giden Telgraf.....	250
1892 ve 1898 Suriye Vilayeti Resmi Yazışmaları.....	251
1892 Vilayet Haberleşmesinde Şam'ın Payı.....	252
1885 Şam ve Beyrut Gayrimüslim Okulları.....	260
1885 Şam Gayrimüslim Okullarının Sancaklara Dağılımı.....	262
1885 Şam Yabancı Okullarının Sancaklara Dağılımı.....	262
1885 Şam Mahkemelerindeki Davalar.....	271
1899 Beyrut Vapur Seferleri.....	276
1905-7 Hamidiye Hicaz Demiryolu Hattı Finansal Yapısı.....	282
1899 Beyrut Limanı Ticari Hacmi.....	284
1893-1906 Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi Gelirleri.....	289
1894-1906 Beyrut-Şam, Şam-Mezirib, Riyak-Hama, Hama-Haleb Demiryolu Hatları Geliri.....	292
1894 Beyrut Haberleşme Faaliyetlerini Sağlayan Ulaşım Ağı.....	298
1882 Beyrut'ta İbtidaiyelerde Eğitim Gören Öğrenciler.....	304
1901 Beyrut Ecnebi Mektepleri.....	308
1894 Beyrut'ta Yayınlanan Gazeteler.....	317
1902 Beyrut'ta Yayınlanan Gazeteler.....	317
1901 Beyrut'ta Faaliyet Gösteren Matbaalar.....	318
1901 Beyrut'ta Yayınlanan Gazeteler.....	319
1883-84 Beyrut Mahkemelerindeki Davalar.....	328
1884 Şam ve Beyrut'ta Dava Sayıları.....	329

GRAFİKLER

1881 Suriye Vilayet Gelirlerinin Sancaklara Dağılımı.....	122
1881 Suriye Vilayet Giderlerinin Sancaklara Dağılımı.....	122
1892 Beyrut Vilayet Nüfus Dağılımı.....	138
1904 Beyrut Vilayet Nüfus Dağılımı.....	141
1894 Beyrut Rüsumat Nezareti Gelirleri Dağılımı.....	157
1894 Beyrut Rüsumat Nezareti Gelirleri Sancaklara Dağılımı.....	158
1907 Beyrut Rüsumat Nezareti Gelirleri Sancaklara Dağılımı.....	160
1893-1906 Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi Gelirleri.....	290
1894-1906 Beyrut-Şam, Şam-Mezirib, Riyak-Hama, Hama-Haleb Demiryolu Hatları Geliri.....	293

GİRİŞ

Ortadoğu kavramı sınırları çok net olmayan ve sırasıyla Akdeniz Dünyası, Ön Asya, Ön Batı Asya, Batı Asya, Güneybatı Asya, Arap Asyası, Yakındoğu ve son olarak da bu adla anılan bir bölgedir. Bölge, insanlığın ilk yerleşim alanlarından biri oluşundan bu güne büyük siyasi güçlere tanıklık ettiği için tarihi coğrafya; farklı ve zengin doğal zenginliklere sahip olduğu için fiziki coğrafya; tarih boyunca ilk yerleşim alanı olmanın yanı sıra Kral Yolu, İpek Yolu, Baharat Yolu gibi ulaşım hatlarını oluşturduğu, çok sayıda etnik unsuru barındırdığı ve üç büyük dinin kutsal saydığı topraklar olduğu için beşeri coğrafya; doğal zenginliklerin sonucu olarak iktisadi zenginlikler açısından önemli potansiyel taşıdığı için de ekonomik coğrafya açısından son derece önemli bir alandır.¹

Osmanlı Ortadoğusu:

Osmanlı Ortadoğusu'nun tarihi, üzerinde durulması ve aydınlatılması gereken bir dönemdir. Yerel çabaların sınırlılığı, yine yerel uzmanlar tarafından yapılan özeleştiride ortaya konmaktadır. Zurayk, Arap tarih yazımına getirdiği özeleştiride, *“pek çoğumuz, örneğin Arap tarihi araştırmasını Cahiliye dönemi ile başlatıyoruz, sonra onun Hicaz, Suriye, Bağdat, Mısır ve İspanya halifelerinin yönetimi sırasındaki, Tatarların elinde Bağdat'ın düşüşüne kadar veya Granada'da Abi Abdullah egemenliğinin bitişine kadar olan seyrini takip ediyoruz; daha sonra yüzyıllar atlayarak modern canlanma çağına bir sıçrama yapıyoruz.”* ifadelerine yer verir.²

Osmanlı Ortadoğusu'nun önemli bir kenti olan Şam, Doğu Akdeniz'deki önemli merkezlerden biri ve dünyanın en eski kenti olarak kabul edilen bir şehirdir. Şam, güzel kokan şehir, dünyanın aralıksız en uzun süre yerleşim yeri olan kentidir. Akdeniz'e 80 kilometre mesafede yaklaşık 700 metre rakıma sahip bulunan, bugünkü Suriye'nin en büyük kenti olan Şam, Suriye Arap çölünün kenarında, Lübnan ve Antilübnan dağlarının arasındadır. Bu dağların devamı olan Cebel Kasiyun'un güneyden ve batıdan çevrelediği Şam Ovası doğudan tamamen açıktır. Antilübnan Dağlarından çıkan Barada suyu, Guta vahasını oluşturarak doğuda bataklık halinde bulunan Ataya gölüne varmaktadır. Bu suyun

¹ Mesut Elibüyük, “Ortadoğunun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi”, Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi, S.1, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003, s.135 vd.

² Konstans Zurayk, We and History, 2. Baskı, Beyrut, 1963, s.36'dan aktaran Vacih Kavtarani, “20. Yüzyılın İlk Yarısında Lübnan'da Milliyetçi Düşünce ve Osmanlı İmgesi”, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, Der. Kemal H. Karpat, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.384.

çevresinde oluşan verimli alan, doğal olarak iç bölgelerin kültür merkezi görevini üstlenmiştir. M.Ö.64 yılında Suriye bir Roma eyaleti haline gelmiş ancak Dimaşk (Şam) idare merkezi olmamış ve valiler Antakya’da ikamet etmişlerdir. Ancak M.S. 2. Yüzyılın başında eyalet merkezi olmuştur.

7. Yüzyılın başında II. Husrav Dimaşk’ı işgal ettiğinde, şehir halkının önemli kısmı Yakubilerden oluşuyordu. 635 Yılında şehir Bizans hâkimiyetinde Müslüman hâkimiyetine geçti. Bundan sonra Müslüman halk hızla arttı. Malları teminat altına alınan Şam Hıristiyanları haraç vermekle yükümlü oldular. 636’da Şam’daki Bizans egemenliği tamamen son buldu ve şehrin fethi İslam medeniyetinin kültürünün gelişmesi için çok önemli bir basamak olarak algılandı. Bizans egemenliği döneminde şehrin merkezi Aziz Johannes Kilisesi idi. Sonradan harabe seviyesinde yıkılarak üzerine çok yüklü harcamalarla Emevi Camisi inşa edildi. Artık şehrin merkezi işlevini bu yapı sürdürecekti. Zaten kentin planı ana hatlarıyla Bizans döneminden beri aynı şekilde sürmektedir.

8. Yüzyılda Şam, Iraklıların çıkardığı birden fazla yangına sahne oldu. Aynı dönemde payitahtın Harran’a taşınmasına karşı çıkan isyanlar ve bunun bastırılması, şehrin surlarının yıkılmasıyla sonuçlanan bir süreç oldu. Eyyübiler zamanında Şam bayındırlık konusunda çok hızlı gelişti. Devlet adamları dini binalar yapma konusunda yarış içindeydi. Dimaşk bu faaliyetler sonucunda bir medreseler şehri oldu. Bu yapılar şehir tarihinden çok din tarihi açısından önemlidir. Daha sonra Memluklar zamanında imar hareketleri yeniden hızlandı. Bu kez surların tadili ve yeni saraylar gündemdedi. 14. Yüzyıla gelindiğinde Dimaşk, Moğol akınları karşısındaki mücadelesi nedeniyle yeniden tahrip oldu ancak teslim olmadı. Ancak 100 yıl sonra Timur’un eline geçtiğinde yağma ve yangınla bir kez daha harap oldu. Kentin mimari gelişiminde Memluk zamanında Mısır üslubu öne çıkıyordu, Osmanlı döneminde ise Türk üslubu öne çıkmaya başlamıştı. Yavuz Sultan Selim zamanında Memluklularla yapılan Mercidabık Savaşı (1516) sonrasında Osmanlı yönetimine bağlandı.

Ele aldığımız ikinci kent olan Beyrut’un adının kuyu, çukur anlamına gelen “Berytus”tan geldiği ve bu durumun doğal su kaynaklarının çokluğuna dayandığı sanılmaktadır. Beyrut hakkında bilinenler M.Ö. 2000’de Suriye’ye bağlanmasından itibaren artar. Daha sonra Makedonya kralı İskender’in hükümdarlığına girmiş ve önemli bir liman kenti haline gelmiştir. M.Ö.64’de Roma imparatorluğu sınırları içine katılan Beyrut’un önemi daha da artmış, Justinianos zamanında imparatorluğun üç okulu Roma ve

İstanbul ile birlikte burada kurulmuştur. “Doğu dünyasının en güzel şehri olan Beyrut”ta ipek, cam endüstrisi ve ticaret gelişmişti. 635’de Müslüman hâkimiyetine geçtiğinde, bölgede yaşayan Hıristiyanların yanı sıra İran’dan göçmenler getirildi. 1100’de Kudüs Latin Krallığının hâkimiyetine geçti ve 1187 sonrası 10 yıl haricinde 1291’de Memlukların egemenliğine kadar haçlı kontrolünde kaldı. XVI. Yüzyılda da bölge ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçti. Bu uzun ve farklı özellikler gösteren tarihi boyunca, hep önemli bir liman olmayı, ticarete bölgeler arası bağlantıyı sağlamayı ve buna paralel olarak da kültür merkezi olmayı sürdürmüştür.³

Modernite ve Modernleşme:

“Modern” kelimesi Latince “hemen şimdi” anlamına gelen “modo”nun “modernus” haline gelmesinden oluşmuştur. Bu şekliyle ilk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır.⁴ Temelde, bir zaman kavramı olan “modernus” köken olarak, eskiye ve antikiteye karşı ortaya atılmıştır.⁵ “Modern”, şimdiye ait anlamına karşılık gelmektedir.⁶

Modernite din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamıştır. Bu nedenle modernitenin ayırt edici özelliği, ortaya çıkışının özel işareti, eleştiridir.⁷ Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yaratı ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin marifetidir. Modern çağın temel fikirleri ve kavramları, ilerleme, evrim, devrim, özgürlük, demokrasi eleştiriden kaynaklanmıştır.

³ Davut Dursun, Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut”, **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78, s.49. Bu konu hakkında ayrıca bkz. MEB **İslam Ansiklopedisi**, C.11, s. 298, 301-306.

⁴ Sezgin Kızılcıkelik, “Postmodernizm: ‘Modernlik Projesine’ Bir Başkaldırı”, **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 30, s. 87.

⁵ Therborn, 1996, s.61’den aktaran Seyfettin Aslan ve Abdullah Yılmaz, “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 93-108, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/120.pdf>

⁶ “Modern”, A.S. Hornby, **Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English**, Oxford University Press, 1974, s.553.

⁷ Modernite, kendinden önceki düzeni eleştirir. Modernizmin aydınlanmayı eleştirisine karşı çıkan Hebermas da aydınlanmayı savunan görüşler ortaya atmıştır. Moderniteyi çözümlene çabesindeki bilim adamlarının pek çoğu da modernizmi eleştirmiştir. Marx ve Weber’in modernite çözümlerinde yakaladıkları başarı bu iki kuramcının Aydınlanma’nın içine doğduğu toplumsal yapılarla ilişkisini kavramış olmalarındandır. Bu konu hk. Bkz. İlkin Özdikmenli, **Jürgen Habermas’ın Modernite Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006. Krş. A. Giddens, “Reason Without Revolution Habermas’s Theorie des kommunikativen Handelns”, Habermas and Modernity, Der. R.J. Bernstein, Polity Press., Cambridge, 1988.

Modernizm teriminin gelişen anlamlarının, 18. ve 19. yüzyılların keşifleri ve buluşlarıyla da ilişkili olarak boyut kazanmış olduğunu belirtmek gerekir. Moderniteye geçişi belirleyen dört devrim, bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimlerdir.⁸

Modernitenin temel ilkeleri olarak düzen ve ilerleme kavramları karşımıza çıkar. Homojen toplum yaratma amacı vardır ve sosyal kontrolü bu amaç için kullanır. Bu bakış açısının sonucu olarak, entelektüel ilerlemeci teorilerin öne çıkması yani entelektüellerin toplumu yönetme hakkına sahip olduğuna inanmasına dayalı siyasal teori ve felsefelerin oluşturulması söz konusu olmuştur.⁹ Modernleşme konusunda ileri gitmiş batı toplumlarında 18. Yüzyıldan başlamak üzere eğitimin ve ucuz basın denilen herkesin bilgi sahibi olmasını sağlayan yayın organlarının yaygınlaşması, nesiller boyunca modernizmin altyapısını oluşturacak olan bu toplum düşüncesinin temellerini atmıştır. Bu temel zamanla kendi kendini kalkındırma mekanizmasını hayata geçirecektir.¹⁰

Modernleşme, modernitenin her yönüyle bir gerçeklik olarak bilince yerleştirilmesi girişimidir. Genel olarak, geleneksel olanı yeni olana tabi kılma tavrı, yerleşik ve alışılmış olanı yeni ortaya çıkana uydurma eğilimi ve bu doğrultudaki düşünce tarzı olarak tanımlanabilir. Modernleşme kavramı değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak tanımların ortak özelliği geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayalı durağan bir yapıdan sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlık oranının arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya geçiş olarak ele alınmaktadır. Bu gelişimde öne çıkan özellik ise tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiştir. Toplumda belirgin bir farklılaşma ve uzmanlaşmayı

⁸ Abel Jeanniere, “Modernite Nedir?”, Çev: Nilgün Tural-Küçük, **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.16. Tönnies ve Durkheim geleneksel tarihin dönüştüğü 16. ve 17. Yüzyıllardan itibaren batı tarihinin türdeş olduğunu öne sürmüşler ve modernliği 19. yüzyıl sonuna taşımışlardır. Foucault ise modernliği 19. Yüzyılda başlamış görmektedir. Aydınlanmayı da kapsayan bir “klasik batı”, 19. Yüzyılda entelektüel bir tarih olarak “modern” bulunmaktadır. Hilmi Yavuz, “*Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?*”, **Modernleşme ve Batıcılık**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.213-214.

⁹ Modernizmin ötekileştirici yaklaşımı sadece Batı’da değil, *Batılının hükümran özne olarak yazıldığı metinden kendine biçilen “öteki” kimliğini de okuyup kendini Avrupalı bakışıyla gören ülkelerde de* sözkonusudur. Bu ülkelerin aydınları bu yaklaşımla toplumu yönetme ve yönlendirme hakkına sahip hissetmiştir. Bu durum farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda gündeme gelmiştir. *Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nu çağdaşlaştırma misyonunu üstlenen Genç Türkler’in partisinin adı “İttihat ve Terakki” (Birlik/Düzenlik ve İlerleme) olduğu gibi, hemen hemen aynı sözcükler (Ordem e Progresso) Brezilya bayrağında da yer almaktadır.* Tuğrul İlter, “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”, **Küresel İletişim Dergisi**, S.1, Bahar-2006, s.8.

¹⁰ Daniel Lerner, “Modernization: Social Aspects” maddesi, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, s.389.

beraberinde getiren modernleşme toplumun eski değerlerinden soyutlanıp yeniden şekillendirilmesi anlamına gelmektedir. Yaygın görüşlere göre modernleşme, bünyesinde “tek bir süreç, tek bir istikamet ve zorunlu bir son” bileşimini içermektedir.¹¹ Başka bir özetle modernitenin öne çıkan özellikleri

- 1) Kendi ekonomik büyümesini karşılayabilme ya da en azından hem üretimi hem tüketimi düzenli artırabilen büyüme kalitesine sahip olmak;
- 2) Siyasal alanda toplumsal katılımın ya da en azından politika alternatiflerinin seçimi ya da belirlenmesi konusunda demokratik temsilin bulunması;
- 3) Kültürel alanda seküler rasyonel normların yaygınlaşması;
- 4) Hem fiziksel hem de sosyal anlamda toplum içinde hareket yeteneğinde artış;
- 5) Bireyin özelliklerinde toplumsal rolünün en verimli şekilde yürütebileceği donanımların eklenmesi şeklinde bir dönüşümdür.¹²

Modernleşme kavramının teknoloji ve sanayileşme gibi olgular çerçevesinde ele alınması genel kabul görmektedir. Ayrıca kavram, kırdan kente doğru bir geçiş süreci ile artan ticaret olgusunu da vurgulamaktadır. Bunun yanında, modernleşmenin salt teknolojiyi ihtiva etmediği de kabul edilmektedir. İlk sanayi devrimi sonrasında bu süreç giren toplumlar için modernleşme, gelişmiş toplumların özelliklerinin ithali anlamına gelmektedir.

¹¹ Therborn, 1996, s.61’den aktaran Aslan ve Yılmaz, a.g.m. Modernizmin bu tek istikametli yaklaşımının, zorlamacı olan ve sömürgeciliği kaçınılmaz hale getiren bir yapıda olduğu da savunulmuştur. Bu durumu ortaya koyan çalışmasında İter, Spinoza’dan örnek vererek, *eğer ben doğruyu biliyorsam ve sen cahilsen, senin düşüncelerini ve yolunu değiştirmek benim ahlaki görevimdir, böyle yapmaktan geri durmak zulüm ve bencillik olur* dediğine işaret eder. Bu cümleden olarak Avrupalı sömürgecilerin sömürgeciliklerini anlaşılır kılmak ve haklı çıkarmak için sömürgeleştirdikleri ötekileri *aslında adam ettiklerini, uygarlaştırdıklarını, kalkındırdıklarını, tarihin rayına oturttuklarını* savunurken başvurdukları “*beyaz adamın yük(ümlülüğü)*” (*white man’s burden*) açıklaması gündeme gelmiştir. Benzer biçimde ABD’yi kuranların Kızılderili ötekileri yok sayarak ve yokederek Batı’ya ilerleyişini, (*telos’u kaçınılmaz olan*) “*kaderin kendi omuzlarına yüklediği bir görev*” (*manifest destiny*) olarak açıklamaları da kullanılmıştır. Modern olmak, sömürgeleştirmeye konumlanmış olmak haline gelmiştir ve bu bakımdan modernleşme tarihinin aynı zamanda bir emperyalizm ve sömürgecilik tarihi olmasında şaşırtıcı bir yan bulunmaz. *Modernizm teleoloji üzerinde değil, öteki ve ötekilik üzerinde uygulanan bir zor üzerinde temellenmiştir.* Ötekiyle olan ilişkinin böyle yazılışına bakarak *modernizm metninin tekkültürel bir dokusu olduğunu* söylemek mümkündür. Said’in eleştirdiği konu da modernizmin bu ötekileştiriciliğidir. İter, a.g.m., ss.2-6. Krş. Bauman, Z. (1992). *Intimations of Postmodernity*. London ve New York: Routledge., s.xiv; Shiva, V. (1993). “Decolonizing the North,” *Ecofeminism*. Der., M. Mies ve V. Shiva, s. 264-276. London ve New Jersey: Zed Books; Stephanson, A. (1995). *Manifest Destiny: American Expansion and the Empire of Right*. New York: Hill and Wang.; Dirlik, A. (1996). “Global in the Local,” *Global/Local içinde*. Der., R. Wilson ve W. Dissanayake, s. 21- 45. Durham ve London: Duke University Press.; Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.

¹² Lerner, a.g.m., s.387.

Giddens “Modernliğin Sonuçları” adlı ünlü yapıtında modernliğin kurumlar düzeyinde çok boyutlu olduğunu ortaya koyar. Giddens’a göre modernliğin kurumsal boyutları: Kapitalizm (rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi), endüstriyalizm (doğanın dönüştürülmesi, ‘yapay çevre’nin gelişimi), askeri iktidar (savaşın endüstrileşmesi bağlamında şiddet araçlarının kontrolü) ve gözetleme (enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü)dir.¹³ Baudelaire de modernliği kavramamıza yönelik görüşler sunan ilk düşünürlerden olmasına rağmen görüşleri kendinden sonraki modernizm okumalarına göre daha belirgin olarak tasarlanmıştır. *Baudelaire, ideoloji olarak modernizmi, yaşanmakta olan modernizmden ayırır. Akılcı egemenliğe, bilimselliğe ve ilerlemeye dayalı ideolojik modernizme karşı çıkararak modernizmi anlamada araç olarak akademik kaygıları değil, estetizmi kullanmayı önerir ve modernizmin izlerini güncel hayattaki sonuçlarıyla takip eder.*¹⁴

Modernleşme yolunda ilerlemiş toplumlar, ilerlemekte olanlara model olur ve onların politika planlamalarında etkili olurlar. Ancak birbiriyle çelişen hedeflerin yer aldığı bu planlar elde çok net bir yol gösterici olmadığı için farklı uygulanır, farklı sonuçlara götürür. Modernitenin ilk harekete geçireni ekonomidir ancak her toplumun kendi sürecini oluşturup yaşadığı bu süreçte hareket ettirici ekonomik hedefin doğru anlaşılması gerekir. Bu da salt ekonomik gelişmenin değil, kaynağı kendinde olan bir ekonomik gelişmenin hedeflenmesidir. Modernleşme modelleri incelendiğinde bu ekonomik hedeflerinin yanına sosyologların eklediği eğitim, bilim, medya etkinlikleri; siyaset bilimcilerin eklediği, parti üyeliği ve oy verme; psikologların eklediği kolay değişebilir kişilik özellikleri, otoriterlik, empati(Kavram burada; kendinden daha iyi koşullara sahip birinin yerine kendisini koyabilme ve böylece isteğini buna bağlı olarak da verimini ve toplum içindeki hareketliliğini arttırma yeteneği olarak karşımıza çıkıyor.) ve başarı ihtiyacı nitelikleri; ve son olarak modelin yaşandığı yere göre önemli değişiklikler içerecek olduğunu savunan antropologların eklediği; genel insanlığın altını çizen ve davranışların şekil alış biçimlerini etkileyen değişik kültürlerin etkileri sisteme dahil olmaktadır. Dünyada kısa sürede çok değişim yaşayabilen ya da uzun zamanda az değişiklik gösteren birbirinden farklı toplum yapıları bulunur. Bu da toplumların modernleşmenin farklı

¹³ Kızılcılık, a.g.m, s.88.

¹⁴ Metin Gültekin, “Charles Baudelaire ve Modernizm”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış -2007 C.6 S.19, s.82.

aşamalarında bulunmalarını ve süreci değişik biçimde yaşamalarını getiren nedenlerden biridir.¹⁵

Farklı alanlarında farklı şekillerde modernleşme süreçlerinin devam ettiği dünyada modernite çok karmaşık bir matristir. Lerner'e göre kurumların dönüşümü olan modernleşme, Auden'e göre ise kalbin değişmesidir. Modernleşme sürecinde başarının en önemli etkenlerinden biri de, değişimin ithal edilerek değil içselleştirilerek yaşanmasıdır. Toplumlar kendi geleceklerine ilişkin resmi kendi istekleriyle çizmeli ve bu yolda ilerlemelidir. İlerlemiş bir toplumun onlar için çizdiği bir resmin gereklerini inanmadan yerine getirmek, matrisin bir satırını tamamlarken, başka satır ve sütunların bozulmasına neden olabilir.¹⁶

Modernizm kavramına ilişkin çözümlerlerin, modernist felsefe alanına doğru genişletilmesiyle oluşacak geniş bir okuma alanının yanı sıra, modernleşme tecrübelerini birbirinden farklı örneklerde inceleyen ve merkez çevre ilişkilerinin yönlendirici olduğu bir modernleşme şablonunun uygulandığını savunan geniş bir literatürün bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunların ortaya konulması konunun sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle

¹⁵ Otoriter devlet yönetimi, toplumların güçlü olmasını sağlayacak politikaların belirlendiği bir ortamdır ancak modernleşme yolunda bu yaklaşımın sakıncaları bulunmaktadır. Diğer bir uça ise tüketim toplumları da modern yaşamın rahatlığına kavuşmuş görünürler ancak modern olma konusunda üretim tüketim eşitsizliğinin getirdiği sakıncalara maruz kalırlar. Az gelişmiş ülkeler için nüfus artışı ve hızlı kentleşme gibi sorunlar da karşımıza çıkar. Modern Batı toplumları bu konuda planlı bir gelişme izlemiş be nedenle de bu sakıncalardan korunmuştur. Bu toplumlar halen gelecekte plansız nüfus artışının olumsuzluklarından korunmak için oluşturdukları veritabanları ve öngörülerine dayalı olarak devamlı yeni planlama çalışmaları sürdürmektedirler. Sosyal bilimcilerin kentler ölçeğinde yaptıkları karşılaştırmalı saha araştırmaları, bu planlamalara ışık tutmaktadır. Oysa az gelişmiş toplumlarda bu tip çalışmaların örneklerine çok az rastlanmaktadır. Lerner, a.g.m. Krş. Everett Hagen, On The Theory of Social Change, Homewood, Dorsey, 1962. Başka bir çokyönlü örnek hayırseverlik konusundan verilebilir. Doğu toplumlarında, genellikle kutsal kitap inançlarından kaynaklı olarak hayırseverlik ön planda tutulur. Aslında Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için ortak olduğunu söyleyebileceğimiz bu yaklaşım, modern batı toplumlarında dönüşüme uğramıştır ancak doğuda bunun dönüştürülmesinden hoşlanılmamış, hiçbir ticari faaliyet bilmeyen dilencilerin varlığı ve yardımlaşma davranışları yaşatılmıştır. Bu durum batının, modernleşirken alt tabakaların fakirliğinin derinleşmesi karşısında duyarsız kalınması gibi bir olumsuzluktur ancak diğer yandan doğunun da ekonomik faaliyetler motoru ile modernleşme yolunda ilerlemesi önünde bir engel oluşturmuştur. Bunun yanında, bu toplumlarda önemli nüfus birkaç kentte toplanmıştır. Bunun nedeni ekonomik faaliyetlere katılmadan hayatını geçirmeye çalışanların diğerlerinden fayda sağlayabilmesi için fiziksel zorunluluktur. Diğer yandan ise kentin aşırı nüfusu modernleşme sürecinin işletilmesinin önünde engel oluşturup, döngüyü olumsuz yönde kuvvetlendirmektedir. Ekonomistlerin fikir birliği içinde oldukları nokta, az gelişmiş toplumlarda bireyin isteğinin az olduğu, empati yeteneğinin gelişmemiş olması nedeniyle kendisine daha iyi yaşam hedefleri koyamaması ve birşeylere sahip olmayı biriktirmeye tercih eden yaklaşımda bulunmasının bu toplumlarda nüfus patlamalarının, çarpık kentleşme ve yetersiz eğitimin köklerini oluşturduğudur. Aynı yer, s.389.

¹⁶ Lerner, a.g.m., s.388. Krş. Daniel Lerner, "The Transformation of Institutions", The Transfer of Institutions, Ed. William B. Hamilton, Duke University Press, Durham N.C., 1964, ss.3-26.

modernleşme kavramını ortaya koymanın ardından çalışmada ele alınacak olan biçimini detaylandırmakla yetinilecektir.

Modernleşme kuramları, genel olarak 1950'lerde ortaya konan, batı dışı toplumların nasıl modernleşeceğine yoğunlaşan, tarihsel birikimi ne olursa olsun her toplumun modernleşme sürecine dahil olabileceğini ancak yönlendirilmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımlardan oluşur. Evrimcilik, yapısal fonksiyonalizm, etkileşimcilik gibi birbirinden farklı sosyolojik geleneklerden gelen ve siyasal bilimler, antropoloji, psikoloji, iktisat, sosyoloji ve coğrafya gibi bilim dallarının etkileşim içinde bulunduğu disiplinler arası bir karakterde ortaya çıkmıştır.¹⁷

Sosyal değişim teorileri, sosyal davranış ve tepkilerde anlamlı değişimler olarak adlandırılan yapıyı farklı şekillerde ortaya koyar. Marksist teori, teknolojik değişimin üretim faktörlerinde yaptığı değişikliğin neden olduğu gerilimin zamanla sosyal değişime neden olacağını savunur. Durkheim, Radcliffe- Brown ve Malinowski'nin savunduğu Fonksiyonellik teorisi, sosyal yapının farklı aktörleri arasındaki bağlılığın, bir değişim olduğunda yapının tümüyle kendine yeni bir denge bulmasını gerektirdiğini söyler. Değişimin, “evrim ve görecelilik”, “döngüsel dairesel”, “gelişimci” ya da “kümülatif trendler halinde” olduğunu ileri sürenler vardır.¹⁸ Sonuçta tüm toplumlar modernleşme süreci içinde farklı biçim ve oranlarda olmakla birlikte değişime uğrarlar.

Modernleşme, toplum yaşamının bütün alanlarını etkiler. Ekonomik düzeyde sanayileşme biçiminde ortaya çıkarken, siyaset ve toplumsal örgütlenmede birbirinden farklı modellerle bağdaşabilir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlardaki değişimin farklı hız ve sırayla gerçekleşmesi de bu üç alanın ayrı ayrı ele alınmasını gerektirmiştir. Buna rağmen modern toplumları, geleneksel toplumlardan ayıran bazı özelliklerden söz edilebilir ki bu özelliklerin temelinde bireyin geleneksel- dinsel değerlere bağlılıktan kurtulması yatar. Bunlar; bilgi alanının sürekli ve artan bir hızla genişlemesi, bilginin teknolojiye dönüşerek bilinçli bir şekilde üretime aktarılması, yeni ve üstün enerji kaynaklarının bulunmasıyla verimliliğin olabildiğince artırılmasıdır. Modernitenin savunucuları olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre modernlik bir yaşam şeklidir ve bunda farklılaşma, uzmanlaşma, bireyselleşme, karmaşıklık, sözleşmeye

¹⁷ Necmettin Doğan, “Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori”, **Şerif Mardin Okumaları**, ed. Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.24-25.

¹⁸ Wilbert E. Moore, “Social Change” maddesi, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, The Macmillan, NewYork, 1972, V.13, ss.369-371.

dayalı ilişkiler, bilimsel bilgi ve teknoloji etkindir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji...ve ulus-devlet'dir. Modernlik, geleneğin normalleştirici fonksiyonlarına karşı başkaldırır. Modernlik, normatif olan her şeye isyan deneyimiyle başlar. Bu başkaldırı, ahlakilik ve yararlılık standartlarını etkisiz hale getirmenin bir yoludur. 18. yüzyılda oluşan bilim, ahlak ve sanat alanlarının birbirlerinden ayrılması, Kant'ın öncülük ettiği modernlik projesinin esasını oluşturmaktadır. Modernlik projesi içinde genelde bilme ve inanmanın birbirlerinden ayrılması da vardır.¹⁹ Buradan hareketle modernleşme öncelikle laik bir hareket olma özelliği taşımaktadır. Rönesans ve Reformasyondan Aydınlanmaya uzanan değişim çizgisi içinde bilim ve bilginin demistifikasyonu olarak tanımlanabilecek olan düşünsel boyut önplana çıkmıştır. Böylece bilim ve bilgilenme Tanrısal bir süreç olmaktan çıkarılarak, akıl temelli bir insan özelliği olma konumuna indirgenmiştir.²⁰ Laikleşme, insan etkinliğinin nesnel, yararçı değerler çerçevesinde akılcı bir temele oturtulması anlamında modern toplumun ortaya çıkması ve sürdürülmesi için gerekli davranış ve örgütlenme ilkelerini işaret eder. Bu ilkeler, toplumsal davranışın özü, toplumun değişim konusundaki tutumu, kurumlarının farklılaşma ve uzmanlaşmada aldıkları yollarla yakından ilgili olarak uygulama alanı bulacaktır. Modern toplumda davranışlar, gelenek ve göreneklerle yerleşmiş kolektif davranışın bireysel ifadesi değil, gene toplum ve kültür tarafından koşullandırılmakla birlikte, bu kez tümüyle bireyselleşmiş insanın kişisel seçiminin ifadesidir. İlkel toplumun büyük direnç gösterdiği değişim modern toplumda bir beklenti ya da zorunluluktur; modernleşme öncesi gelenek kurumsallaştırılırken, modern toplumda değişim kurumsallaştırılır. Kurumsal farklılaşma ve uzmanlaşma ise neredeyse sonu görülemeyen bir süreçtir. Bu bağlamda çalışmamız incelenen dönem ve coğrafyayı laik yaklaşımların geçerliliği ya da daha başlangıç seviyesi olarak bilimin artan dinin geride kalan önemi ve değişimin kurumsallaşmaya başlaması açılarından sorgulamayı hedeflemelidir.

Modernleşmenin önemli belirleyenlerinden olan tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişin izleri, çalışmamızda aranan kısıtlardan biri olacaktır. Ticari faaliyetler bu doğrultuda değerlendirilmelidir. Bu bağlamda kendi ekonomik büyümesini

¹⁹ Kızılcılık, a.g.m, s.88.

²⁰ Aslan ve Yılmaz, a.g.m.

karşılabilme ya da en azından hem üretimi hem tüketimi düzenli arttırabilen büyüme kalitesine sahip olma özelliği araştırılmalıdır.²¹

Emperyalizm çağında, sömürge bölgesinin insanların gelişim çizgisi genellikle emperyal güçler tarafından belirlenmiştir.²² Diğer yandan eşzamanlı bir saatin işleyişinde modernizmin gereği olarak bazı açılardan benzer özellikteki toplumlar (Osmanlı Devleti ve Rusya gibi) benzer gelişmeler kaydetmiştir. Rusya’da da, Osmanlı’da da, alafranga özentisi olarak da nitelenen “snobizm”in öne çıkması, milliyetçi kesimlerinkinde görebildiğimiz biçimde, modernleşmeye katkıda bulunan bir fonksiyon üstlenmiştir.²³ İncelenen dönemde bölgede böyle bir snobizmin varlığı, bu katkıyı sağlayan bir biçiminin bulunup bulunmadığı sorgulanacaktır.

Modernleşmede toplumun entelektüel kısmının de yönlendirici rol üstlendiği görülür. Türkiye örneğinde, Osmanlı’nın dönüşüm sürecindeki milliyetçi, İslamcı, Türkçü ya da batıcı eğilimler, bugünkü temsilcilerine kıyasla çok daha hoşgörülü, esnek ve daha derin entelektüel performans sahibi idiler.²⁴ Batıdan farklı olarak diğer modernleşen

²¹ *İster Avrupa ve Kuzey Amerika gibi batdakiler, ister Sovyetler Birliği ve Japonya gibi doğudakiler olsun tüm modernleşen toplumlarda bazı ortak noktalar bulunuyordu ancak bu süreç coğrafya ve geleneklere bağlı olarak önemli farklılıklar da içeriyordu. Benzerliklerin başında ekonomik özellikler geliyordu. W. Arthur Lewis’in ifadesiyle, artık ekonomistlerin hedefi kişi başı üretimin arttırılmasına çalışmaktı. Böylece modernizasyon ekonomi odaklı bir süreç oluyordu, ancak bu ekonomik değişimler kaçınılmaz olarak toplumsal yaşamda da değişimlere neden olacaktı.* Lerner, a.g.m, s.387 vd. Modernleşme, Batı’da oraya özgü temel yaklaşım ve değerlerin, yine orada başlayan ekonomik koşullarla bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Batı dışında ise, toplumlar modernleşmeye farklı noktalardan, farklı ulusal ve uluslararası koşullar altında başlamıştır. Bu farklılıklar izlenen yolu ve varılan noktaları az çok değişik kılmıştır. Genel olarak 'Asyalı' olarak nitelendirilen toplumların gelişme aşamaları, Marxist aşamalar olan ilkel-feodal-kapitalist-sosyalist toplum düzeneğine uymadığından, bu toplumlar için Asya tipi üretim tarzı adında bir kuramsal çerçeve çizilmiş ve Marxgil kuram incelenen toplumların somut koşullarına uydurulmaya çalışılmıştır. Teorinin genellemesi de, kuramın Avrupalı olmayan ama Asya'nın da coğrafik sınırları dışında bulunan toplumlara, örneğin Latin Amerika'ya uygulanmasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Böylece Batılı olmayan, 'Batı Uygarlığı'nın toplumsal değişimine benzemeyen 'diğerleri'nin incelenmesine hasredilen bu üretim tarzı kavramı, Doğu ve Batı toplumsal yapılarının kaçınılmaz olarak birbirine zıtlığı kuramı üzerine oturan oryantalist yaklaşımdan hareket etmiştir. 'Doğulu tarihçilikten farklı olarak 'doğu tarihçiliği' biçiminde algılanan oryantalist düşünce Batılı olmayan toplumların tarihini incelemeyi amaçlayan pek çok yaklaşımı derinden etkilemiştir. Bunun ondokuzuncu yüzyıl ortalarındaki örneği Marx ve Engels tarafından Asya tipi üretim tarzı kavramlaştırması iken sonra, soğuk savaş başlangıcındaki temsilcisi de modernleşme teorileri olmuştur. Her iki yaklaşım da Osmanlı-Türk tarihsel yapılarına tek yanlı bakmanın eksikliklerinden kendilerini kurtaramamışlardır. Recep Boztemur, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde Ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13568.pdf>

²² *Bu süreçten sonra bir genelleme sözkonusu olacak ve buna Avrupalılaştırma denilecekti. II. Dünya savaşı sonrasında ise ismi Batılılaşma olarak değişti.* Lerner, a.g.m, s.386.

²³ Mardin'den aktaran ve genişleten Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yay, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2004, s.70.

²⁴ Çiğdem, a.g.m., s.70.

toplumlarda, ekonominin yürütücülüğünü devlet üstlenirken, orta sınıf entelektüellerin üstlendiği görev ideolojileri açıklamak ve yorumlamak olmuştur. Dore, bu konuda Ortadoğu toplumlarının Avrupa'ya daha yakın bir yapıda olduğunu savunur. Çünkü diğer yerlere nazaran onlarda yeni profesyonel iş sınıfını oluşturacak bir üst sınıf zaten bulunur.²⁵ Benzer değerlendirmelerin incelediğimiz alandaki eğilimler için de geçerli olup olmadığı sorgulanacaktır. Bunda başat faktör olarak eleştiri geleneği olup olmadığı, nasıl geliştiği incelenebilir. Tarihsel perspektifli siyaset modernleşmesi kavramı, hem politik yapıdan hem de toplumun kültüründen oluşur. Bunlar ise, sekülerleşme, ticarileşme, endüstrileşme, toplum içi hareketlilikte artış, toplumsal katmanların yeniden belirlenmesi, maddi yaşam koşullarında yükselme, okuryazarlığın yaygınlaşması, eğitim ve basın yayın, toplumsal ilginin genişlemesi ve paylaşım faktörlerinden oluşur. Toplumun eski yapısından farklılaşması, eşitlik ve uyum, karşılıklı etkileşim ve yaratıcılık potansiyeli politik modernleşmenin karakteristik özellikleri olarak ortaya konmuştur. Ayrıca politik modernleşmeyi etkileyen unsurlar olarak; geleneksel politik yapı, modernleşme çabalarının toplumun tarihsel döngüsü içindeki zamanlaması, siyasi önderin karakteri ve liderlik yapısı, yenilikler sırasında karşılaşılan krizler sayılabilir ve bunlar o toplumun modernleşme deneyimini çok farklı hale getirebilir.²⁶ Modernleşmenin siyasal alanda toplumsal katılımın ya da en azından politika alternatiflerinin seçimi ya da belirlenmesi konusunda demokratik temsilin bulunmasını gerektirmesi nedeniyle dönemin toplumsal ve siyasal faaliyetlerinde bunun izleri aranmalı; bu araştırma sırasında yukarıda sayılan o topluma özgü farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Modern olmak, tarihsel gelenek ve dışsal otoriteler karşısında bir özerklik talep etmeyi de içerir. Bu talep, insanın toplumsal olarak kendi kendisini yönlendirme ve temelde özerk olma arzusunu ifade eder.²⁷ Çalışmamızda bu olgunun varlığı da sorgulanacak, dönemin toplumsal hareketleri bu bakış açısıyla irdelenmeye çalışılacaktır. Burada sayılanlar dışında günlük yaşama ilişkin bilgiler, kültürel alanda seküler rasyonel normların yaygınlaşması; hem fiziksel hem de sosyal anlamda toplum içinde hareket yeteneğinde artış ve bireylerin kişilik özelliklerinde toplumsal rolünün gerektirdiği

²⁵ Ronald P. Dore, "The Bourgeoisie in Modernizing Societies", **International Encyclopedia of the Social Sciences**, V.10, The Macmillan, New York, 1972, ss.402-408.

²⁶ James S. Coleman, "Modernization: Political Aspects", **International Encyclopedia of the Social Sciences**, V.10, The Macmillan, New York, 1972, ss.395-399.

²⁷ Mehmet Küçük, "Postmodernin Modern Karakteri Ya da Dönemleştirmenin İronisi", **Modernite Versus Postmodernite**, (Derleyen: Mehmet Küçük), Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.206.

donanımların eklenmesi gibi modernleşmenin gerektirdiği dönüşümlerin varlığının sorgulanacağı biçimde analiz edilmelidir.

Literatür

Osmanlı topraklarında Doğu Akdeniz diyebileceğimiz, Ortadoğu'nun Akdeniz doğusunda kalan ve kıyıya yakın kesimlerini kapsayan coğrafya bölgesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında (1861) özerk statüye sahip olmuş Cebel-i Lübnan, yüzyılın sonuna doğru (1887) özerklik alan Kudüs ve normal statüdeki Osmanlı vilayetlerinden Halep, Suriye ve Beyrut bulunmaktadır.²⁸

Engin Deniz AKARLI'nın **Cebel-i Lübnan'da Mutasarrıflık Düzeni, 1861-1915**²⁹ tez çalışması ve ardından yayınladığı **The Long Peace: Ottoman Lebanon 1861-1920**³⁰ isimli kitabı Osmanlı Devleti'nin Lübnan'da farklı unsurları bir arada tutmayı başardığı dönemi ayrıntılarıyla ortaya koyan özgün çalışmalardır. Diğer özel statülü vilayet olan Kudüs de son yıllarda çok sayıda çalışmaya farklı açılardan incelenerek konu olmuştur.³¹

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki vilayetleri Halep³², Suriye³³ ve Beyrut da başlık olarak çok kez ele alınmış ve farklı yönleriyle araştırmacıların

²⁸ Vilayetler, değişen ticaret ve ulaşım olanaklarının etkileriyle değişikliğe uğramıştır. İncelenen dönem 19. Yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı olduğundan, 1888'de vilayet olan Beyrut çalışmanın kapsamına bu vasfıyla girmektedir.

²⁹ Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1981

³⁰ Berkeley, 1993

³¹ BEN-ARİEH Y., "The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 65, No. 2, (Jun., 1975), pp. 252-269 Published by: Taylor & Francis, Ltd. on behalf of the Association of American Geographers Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2562086>; DOUMANİ Beshara B., "Rediscovering Ottoman Palestine: Writing Palestinians into History", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 21, No. 2, (Winter, 1992), pp. 5-28 Published by: University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2537216> ; DOUMANİ, Beshara. **Rediscovering Palestine: Merchants and peasants in Jabal Nablus, 1700-1900** (Berkeley, 1995).

³² Bir örnek olarak BAYRAKTAR Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Orta-doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:8 Tarih Şubesi yayınları No:7, Elazığ, 2004. Ayrıca Halep Salnameleri de yayınlanarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

³³ AL-QATTAN Najwa, "Litigants and Neighbors: The Communal Topography of Ottoman Damascus", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 44, No. 3, (Jul., 2002), pp. 511-533 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3879378>; DAM Nicolas Van, Suriye'de İktidar Mücadelesi, çev. Semih İdiz- Aslı Falay Çelkivik, İstanbul, 2000; İHSANOĞLU Ekmeleddin, **Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, TTK Yay, Ankara, 1999 (*Adil Baktıaya'nın Beyrut tıp okulu hk. Çalışması var. Türkiye Sosyal ve İktisadi Kongresi'nde sundu. Tamamen Osmanlı arşivinden yararlanılmış.*); KILIÇKAYA, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004; GELVİN, James. *Divided Loyalties: Nationalism And Mass Politics In Syria At The Close Of Empire*

çalışmalarına konu olmuş alanlardır. Vilayet bazında yapılan çalışmaların yanı sıra bölgeyi daha geniş coğrafi alanda ele alarak sosyal tarih açısından inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.³⁴

Ayrıca dönemin özelliği, uluslar arası ilişkilerin ön planda bulunmasıdır. Özellikle 1888 Alman İmparatorunun İstanbul ziyareti ve 1898’de ikinci kez ziyaret edişi ile Bağdat demir yolu projesinin şekillenmesi ile somut hale gelen Almanya Osmanlı yakınlaşmasını takiben, Ortadoğu bölgesinde İngiliz Fransız ve Rus güçlerin etkinliğini arttırmaya yönelik aktif politika içine girdikleri bilinmektedir. Buna ilişkin çalışmalar özellikle İngiliz belgelerine dayandırılmak suretiyle yapılmıştır.³⁵

Bunların yanı sıra ele alınan dönem, ilk kısmı II. Abdülhamid’in yönetim yıllarına, ikinci kısmı ise İttihat ve Terakki’nin iktidarda bulunduğu meşruti yönetim yıllarına denk gelmekte, genel olarak tüm topraklarda, özelde ise incelenen bölgede Osmanlı İmparatorluğu’nun politikalarındaki farklılık araştırmaya değer bulunmaktadır.³⁶

(Berkeley, 1999); LEWIS, Norman. **Nomads And Settlers In Syria And Jordan**, 1800-1980, Cambridge, 1987. (*Suriye ve Ürdün’de göçebeler ve yerleşikler hk.*)

RAFEQ Abdul-Karim “Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria” **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 111, No. 3, (Jul. - Sep., 1991), pp. 495- 511 Published by: American Oriental Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/604267>; REILLY James A. “Property, Status, and Class in Ottoman Damascus: Case Studies from the Nineteenth Century”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 112, No. 1, (Jan. - Mar., 1992), pp. 9- 21 Published by: American Oriental Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/604581>; VATTER, Sherry. “Militant Journeymen In 19th Century Damascus: Implications For The Middle Eastern Labor History Agenda” Zachary Lockman, der. **Workers and working classes in the Middle east: Struggles, histories, historiographies, albany**, 1994, 1-19.

³⁴ BEININ Joel, **Workers and Peasants in the Modern Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge, 2001; KARPAT Kemal H., “The Ottoman Emigration to America 1860-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 2, (May, 1985), pp. 175-209 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/163603>; Meriwether, Margaret L. “Women And Economic Change In 19th Century Aleppo”, JUDITH E. Tucker, der. **Arab Women**, Washington, 1993, 65-82; ÖZKAYA Sevda, “Osmanlı Modernleşme Sürecinin Irak’taki Yansımaları”, Öztürk ve Çakar Ed., **İkinci Orta Doğu Semineri: Düünden Bugüne Irak Bildiriler II**, Fırat Üniversitesi Orta-doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:12, Elazığ, 2006; ZEINE N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Gelenek Yay, İstanbul, 2003

³⁵ KOCABAŞOĞLU Uygur, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900**, İletişim Yay, İstanbul, 2004; OĞUZOĞLU Yusuf, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortadoğu’ya Yönelik Politikalar ve bunun Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri”, **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007; VALENSI Lucette “Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 39, No. 2, (Apr., 1997), pp. 251-269 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/179315>

³⁶ SOHRABI Nader, “Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why It Mattered”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 44, No. 1, (Jan., 2002), pp. 45-79 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3879400>; SOHRABI Nader, “Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia,

Bu araştırmaların değerlendirilmesinin ardından bu çalışmanın coğrafi alanını şam ve Beyrut ile sınırlandırılması ve karşılaştırmalı olarak ele alınarak uluslar arası ilişkilerin ne çıktığı siyaset ve dönemin ne çıkan kavramı olan modernleşmenin varlığı ve boyutunun incelenmesi seçilmiştir. Çalışmada; dış dünya ile ilişkiye girmek konusunda çok erken hareketlenmiş olan Beyrut kenti ile kıyıya uzak olması nedeniyle bu konuda daha yavaş ilerleyen ve daha muhafazakâr denilebilecek ancak uluslararası açıdan dönemde ne çıkan enerji kaynaklarına yakınlığı bakımından önemli yeri olan şam kentinin bu süreçteki gelişmelerinin incelenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Çalışma, Osmanlı Ortadoğusu kapsamında şam ve Beyrut'ta siyaset ve modernleşmeyi ele almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda bu iki kentin yanı sıra ne çıkan kavramlardan biri Osmanlı Ortadoğusu diğeri modernleşmedir. Modernleşmeyi genel olarak ortaya koyarken araştırmada modernleşmenin sorgulanma yöntemini belirlemek, ardından Osmanlı modernleşmesine yaklaşımı sergilemek önemlidir. Bunların yanı sıra dönemin siyasetinin uluslar arası dengeleri içeren ve farklı bakış açılarına sahip olan tavrını ortaya koymak önemli olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: YİRMİNCİ YÜZYILA GİRERKEN DÜNYA, OSMANLI VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

A. DÜNYADA SANAYİ VE TEKNOLOJİDE YAŞANAN GELİŞMELERİN TOPLUMSAL YAŞAMA VE SİYASETE YANSIMASI

1. Sanayi ve Teknolojide Yaşanan Gelişmeler

18. Yüzyılda İngiltere’de başlayan sanayi devrimi¹, tarıma ve zanaatlara dayalı ekonomiden sanayinin ve makine üretiminin egemen olduğu bir ekonomiye geçişi ifade eder ve bu kavram hem teknolojik, hem de sosyoekonomik ve kültürel boyutlar taşır.

Öncelikle yeni temel maddeler özellikle demir ve çelik ortaya çıktı. Yakıt ve mekanik güç kullanımında kömür ve buhar makinesi kullanılmaya başlandı.² İplik eğirme makinesi ve su ya da buhar gücüyle çalışan dokuma tezgâhı insan gücü gereksinimini azaltırken, büyük üretim miktarlarını ortaya çıkartarak bir yandan yedek işgücü ordularının oluşmasını, bir yandan da pazar ihtiyacını doğurarak kapitalizmin tohumlarını attı. Bunu, fabrika sistemi olarak bilinen ve işlevlerin uzmanlaşması ile işbölümünün derinleşmesini gerektiren yeni bir iş örgütlenme düzeni izledi. Ulaşım araçlarında buhar lokomotif ve buharlı gemi devreye girip dünyayı küçültürken, iletişimde telgraf gibi çok önemli bir araç hayata geçti. İngiltere bunlara öncülük etmekle kalmadı, aynı zamanda bunları sanayide uygulayarak sanayi devrimiyle olanaklı hale gelen yeni araçları da üretti.³

Bu gelişmelerin sanayi dışı sektörlere de etkisi büyüktü. Tarımda ilerlemeler daha büyük bir tarım dışı nüfusun beslenebilmesini sağladı. Ekonomik değişiklikler, servet dağılımından daha geniş kesimlerin pay almasına neden oldu ve servet kaynağı olarak toprağın önemi görece azalırken, uluslar arası ticaret hacmi önemli boyutta büyüdü. Bu ekonomik değişim, toprak mülkiyetinden sanayi sermayesine kayan ekonomik iktidar

¹ Burada bahsedilen buhar gücünün ateşlediği ilk sanayi devrimidir. İkinci sanayi devrimi olarak bilinen ve 20. Yüzyıl başında ortaya çıkan dönüşüm, daha önce kullanılmayan birçok doğal ve sentetik kaynaktan yararlanılan daha hafif metallerin yeni alaşımların plastik gibi yeni sentetik ürünlerin ve yeni enerji kaynaklarının devreye girdiği ve makine, araç ve bilgisayarlardaki gelişmelerin tam otomatik fabrikaları meydana getirdiği “yeni” sanayi devrimidir.

² Bunu daha sonra elektrik, petrol ve içten yanmalı motor takip edecekti.

³ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.25.

nedeniyle siyaset ve devlet düzenini de sanayinin gereksinimlerine göre düzenledi. Kentlerin nüfusu artarken ve işçi sınıfının hareketleri gelişirken, otorite kullanımında yeni biçimlerin oluşmasına ve toplumsal değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Tüm bunlar geniş kapsamlı bir kültürel dönüşüm meydana getirdi: artık işçi el aletiyle çalışan bir zanaatçı değil, fabrika disiplinine bağımlı bir makine operatörüydü.⁴

Sanayi devrimini ortaya çıkararak koşullar İngiltere’de yaşanan tarım devrimiyle başlamaktadır. Sahipsiz yerel toprakların tevzi edilmesi, verimsiz köylü topraklarına el koyularak büyük toprak sahiplerininkine katılmasının sağladığı ölçek ekonomisine icarcıların toprak işlemedeki yeni yöntemleri eklenince tarımda üretim verimliliği önemli biçimde arttı. Bu şekilde açığa çıkan insan gücüne, tıp alanındaki gelişmelerin etkisi de eklenince nüfus fazlalığı önemli boyuta ulaştı. Bu yolla sağlanan kentsel büyüme ve ucuz işgücü depoları burjuva devriminin de etkisiyle esnek bir kamu maliyesi ve borçlanma sistemi meydana getirmişti. Bu koşullar sanayi devriminde İngiltere’nin lokomotif güç olmasını sağladı.

18. Yüzyıl başında ilk buhar makineleri madenlerden dışarıya su pompalamakta kullanıldı. 1733’de İngiliz John Kay, dokuma makinelerinin hızını arttıran bir mekik düzeneği yaptı.⁵ 1789’da ise en çarpıcı gelişme meydana geldi ve bir iş makinesi güç üreten bir makine ile çalıştırılarak sanayi devriminin fitilini ateşlemiş oldu.

Diğer yandan buhar makinesinin gelişimi sürerken kullanım alanı genişledi. Fulton 1807’de buharlı gemiyi çalıştırdı. George Stephenson’un 1814’de yaptığı güçlü buhar makinesi sayesinde ilk tren 1825’de hareket etti. Aynı dönemde önce ahşap, ardından demirden yapılmış buharlı gemiler hızla yaygınlaştı. Bu da sanayi devriminin itici gücünü oluşturacak olan ulaşım devrimiydi.⁶

İngiliz sanayi devrimi, az kuruluş sermayesi gerektiren, geniş tüketim pazarı bulunan, ilk yatırımın kısa sürede amorte edilebildiği hafif sanayide ve özellikle de tekstil

⁴ “Sanayi Devrimi” maddesi, **Ana Britannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, C.27, s.127. Bu konu hk. Bkz. Paul Kenedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

⁵ Bu portatif dokuma mekiği dokuma makinelerinin iplik ihtiyacını önemli ölçüde arttırdı. 1735’de kok kömürüyle demir elde edildi. 1766’da James Hargreaves’in yaptığı eğirme makinesi artan iplik ihtiyacı sorununa çözüm getiriyor ve iplik üretiminde insan gücü ihtiyacını azaltırken, üretim miktarını yükseltiyordu. 1769’da buharlı makine Watt tarafından icat edildi ve bunu takiben 1779’da Crompton eğirme katırı adı verilen iplik büküm makinesini geliştirdi. 1782’de Watt’ın icadı fabrikaların içine girmeye başladı ancak verimli kullanımı için biraz daha zamana ihtiyaç vardı. 1785’de Edmund Cartwright su gücüyle çalışan mekanik dokuma tezgâhını yaparak 30 yıl içinde dokuma sanayisinde yaygın hali alan üretim biçiminin başlangıcını yapmış oldu.

⁶ Kinder ve Hilgemann, **Dünya Tarihi Atlası**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay, Ankara, 2006, C.2, s.321; “Sanayi Devrimi” maddesi, **Temel Britannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993, C.15, s.44 vd.

sanayisinde başladı. Takip eden teknolojik buluşlar, bu sektörde üretimin tümüyle yenilenmesine, üretim ve örgütlenme bilgisinin artmasına, sermaye ve nitelikli işgücü birikimine yol açtı. Bu noktadan sanayi devrimi ağır sanayiye sıçrayarak demir üretimi, makine yapımı ve demiryolları tesisine yöneldi. Bu gelişmelerin sağladığı donanım kısa sürede dünyanın diğer noktalarına ihraç edildi. Önce Belçika, Hollanda, İsviçre sanayileşmeye başladı. Ardından gelişmeler diğer kıta Avrupası'na yayıldı. Fransa, Napolyon savaşlarının neden olduğu siyasal belirsizlik ortamı nedeniyle yatırımlara çekimserdi ve 1825 sonrasında atılıma başlayabildi. Buna rağmen 19. Yüzyıl ortasında İngiltere'nin ardında da olsa sanayi ülkesiydi. Almanya 1850'den sonra başladı ve ancak 1870 ulusal birliği sağlama sonrasında bu yolda hız kazandı ve kısa sürede çok yol katetti. Kömür ve demir yataklarının büyüklüğünün de etkisiyle yüzyılın sonuna gelindiğinde çelik üretiminde İngiltere'yi geride bırakmış ve kimya sanayisinde ilk sıraya yükselmişti. ABD arkadan gelerek öne geçenler arasında yer alacaktı. İsveç ise 1880'den itibaren bu yola çıktı.⁷

Bilimsel araştırma ve sonuçlarının teknik yönden değerlendirilmesi, ulaşım ve iletişimin gelişmesi sarmalı hızlandırarak yeni bilimsel gelişmeleri ve bunların kullanım alanlarını hızla genişletti.⁸

⁷ Kinder ve Hilgemann, a.g.e., C.2, s.321. Ayrıca bkz. William H. Memeill, Dünya Tarihi, Çev. Alaaddin Şenal, 3. Baskı, Ankara, 1994.

⁸ Bu bağlamda fizik alanında ışığın polarılmasını (Malus, 1808), ışığın dalga kuramını (Fresnell 1815), Ohm yasasını (Ohm 1827), elektro indüksiyon yasasını (Fraday, 1831), elektrolizi (Faraday, 1833), spektral analizi (Kirchhoff ve Bunsen, 1859), elektromanyetik dalgaları (Hertz, 1888), Röntgen ışınlarını (Röntgen, 1895), elektron kuramını (Lorentz, 1895), uranyum ışınlarını (Becquerel, 1896), kuvanta kuramını (Planck, 1900), radyoaktiviteyi (Rutherford, 1903), görecelik kuramını (Einstein, 1905), atom modelini (Rutherford, 1911 ve Bohr, 1913); biyoloji alanında spermi (Kölliker, 1841), yumurtanın aylık olgunlaşmasını (Bischoff, 1842), hücre bölünmesini (Remak, 1852), kalıtım kurallarını (Mendel, 1865), mutasyon öğretisini (De Vries, 1901), kromozomları (Boveri, 1904); kimya alanında atom ağırlıklarını (Berzelius, 1818), üre sentezini (Wöhler, 1828), elementar analizi (Liebig, 1831), kömürden elde edilen fenol ve anilini (Runge, 1833), tarım kimyasını (Liebig, 1841), anilin boyasını (Perlin, 1856), benzen halkasını (Kekule, 1865), periyodik sistemi (Meyer ve Mendeleev, 1869), çivit sentezini (Bayer, 1878), radyumu (Curie, 1898), sentetik kauçuğu (Hofmann, 1909), amonyak sentezini (Haber ve Bosch, 1913); tıp alanında eterle narkozu (Morton, 1846), apandisit ameliyatını (Haucock, 1848), hücre patolojisini (Virchow, 1858), loğusa hummasını (Simmelweis, 1861), antiseptik yara tedavisini (Lister, 1867), tüberkuloz basilini (Koch, 1882), difteri basilini (Krebs ve Löffler, 1883), asepsiyi (Bergmann, 1885), difteri serumunu (Behring, 1893), veba mikrobunu (Kitasato, 1894), frangi ilacını (Ehrlich ve Hata, 1909); ulaşım tekniklerinde elektromotoru (Jacobi, 1834), dinamo makinesini (Siemens, 1867), dört zamanlı motoru (Otto, 1876), elektrikli lokomotifini (Siemens, 1879), benzin motorunu (Daimler ve Maybach, 1884), motorlu taşıtı (Daimler ve Benz, 1885), dizel motoru (Diesel, 1897), hava gemisini (Zeppelin, 1900), motorlu uçuşu (Wright Kardeşler, 1903); haberleşme tekniklerinde yazıcı telgrafi (Morse, 1837), reis telefonunu (Reis, 1861), telefonu (Bell ve Gray, 1876), Gramofonu (Edison, 1877), telsiz telgrafi (Marconi, 1897), fototelgrafi (Korn, 1902); baskı tekniklerinde hızlı baskıyı (Koenig ve Bauer, 1812), ototipiyi (Meisenbach, 1881), dizgi makinesini (Mergenthaler, 1884); optik ve fotoğrafçılıkta fotoğrafı (Daguerre, 1839), bromürlü gümüş plağı (Maddox ve Eastman, 1871), sinema makinesini (Lumiere,

2. Sanayi ve Teknolojik Gelişmelerin Toplumsal Yaşama Etkileri

Gündelik yaşam da tüm bu gelişmelerden ekilendi. Aydınlanma ile inancın yerini akıl almış, deneycilik ön plana çıkmıştı. Bunlara nüfusun hızlı artışı eklendi. Bilimsel gelişmelerin tıp alanındaki adımları ve tarım devriminin sağladığı besin artışı bunda etkili olmuştu. Bu gelişmeler öncelikle mekân kullanımında değişiklikleri gündeme getirdi. Artık evlerin odaları işlevlerine göre ayrılıyordu. Yemek odaları da bunlardan biri halini aldı. Günlük yaşam biçimi de buna bağlı olarak değişti. Yemek davetleri aristokrasiye ait bir davranış şekli olmaktan çıktı ve yaygınlık kazandı. Mekânda yaşanan bu yeniden yapılanma, evlerdeki mobilyalarda da önemli değişiklikleri getirdi. Dekorasyon bir amaç haline geldi. *Mobilya, giysi, günlük yaşamda kullanılmaya başlanan ve sayıları giderek artan araçlar vb. ile yeniden tanımlanan maddi kültür, hem Avrupa’da üretilen ve kullanılan eşyaların “Avrupa malı” olarak ayırt edilmesiyle hem de yeni bir moda anlayışının güçlenmesiyle sonuçlandı.* Zamanla moda uymak bir öncelik oldu ve değişen moda akımları ise değişim ve ilerleme kavramını ortaya çıkarttı. Bu gelişmelerde Fransa “yüksek kültür ve moda merkezi” oldu. Fransız dili de diplomasi, bilim, edebiyat ve sosyete dili olarak öne çıktı. İngiltere’nin bu gelişmelerde üstlendiği rol ise yaratılan moda uymaya uygun eşyaların kitlesel üretimlerini sağlamaya yönelikti. Bu gelişmeler Batı Avrupa’da bu iki ülkeye yakın ülkelerde hızlı bir biçimde yayıldı ve liderler tarafından da desteklendi.

Diğer yandan matbaacılık ve eğitim alanındaki gelişmeler de günlük yaşamı değiştirdi. Okuryazar kitlesi genişledi. Aydınlanmanın birikimini yaygınlaştırıp kalıcı hale getirmek isteyen “Ansiklopedist” bilim insanları 18. Yüzyıl ortalarında önce Fransa, ardından Prusya’da ilk ansiklopedileri yayınladılar.

Bu gelişmeler sırasında Batı Avrupa artık “batı” olarak kabul edilmeye ve batılılaşma kavramı ortaya çıkmaya başladı. Bu kavram öncelikli olarak moda, estetik, maddi kültür gibi fiziki özelliklerinin benimsenmesi anlamı taşıyordu. Daha sonra modernleşme kavramı bunun yerini aldı ve daha genel bir toplumsal değişimi ifade etti. Özgürlük, doğal hak ve kişi hakları gibi kavramlar Batı Avrupa kaynaklı olarak tüm

1895); savaş tekniklerinde revolveri (Colt, 1835), iğneli tüfeği (Dreyse, 1836), denizaltını (Bauer, 1850), torpili (Whitehead, 1866), dinamiti (Nobel, 1867), makineli tüfeği (Maxim, 1883), zırhlı tankı (Burstyn, 1911); teknik yöntemlerde çelikli betonu (Monier, 1867), lehimsiz boruları (Mannesmann, 1885) ve beton dökmeyi (Edison, 1907) sayabiliriz. Kinder ve Hilgemann, a.g.e., C.2, s.343. Bu konu hk. Ayrıca William H. McNeill, Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul, 1994; Eric. J. Hobsbawm, Devrim Çağı 1789-1848, Dost Kitabevi, Ankara, 2000; Aynı yazar, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2002.

dünyaya yayılmaya başladı. *Avrupa'nın politik, ekonomik ve askeri gücü aracılığıyla diğer ülkelerle kurduğu ilişki, bu ülkelerin toplumsal yapılarında kalıcı değişikliklere yol açtı.* Diğer yerlerde baş gösteren “Avrupa'nın üstünlüğü” algısı, denizaşırı yayılmayla birlikte kalıcı hale gelmeye başladı.

Gelişmelerin kültür sanat alanında da etkileri geniş oldu. Aklın ve bilimin öne çıkmasına yönelik akımlar Avrupa'da 17. Yüzyıldan itibaren başlamıştı. Fizik, matematik, astronomi, biyoloji gibi fen bilimleri alanındaki bilim insanlarının kiliseye ve skolâstik (dogmatik) düşünceye karşı başlattıkları mücadeleyi daha sonra filozoflar sürdürdü. *Batı Avrupa toplumları, gerçekleştirdikleri zihinsel dönüşümle seküler, laik dünya görüşünü Batı uygarlığının temeline oturtular. Bu dönüşümü ticaret ve sanayi ile uğraşan, bireyin önemini ve haklarını krala ve kiliseye kabul ettiren kentli orta sınıflar sağlamıştı.*⁹

19. Yüzyılda Avrupa'da fikir hareketleri hızla çeşitlendi ve yayıldı. Bir yandan Fransız devrimine karşı bir siyasi hareket olarak, ananevi yaşam biçimlerinin muhafazasını yani gelenekçiliği öngören **muhafazakârlık** öne çıktı. Bu yaklaşım, anayasalara dayanan yapay şekilde oluşturulan kurumlar yerine tanrısal iradeyle gerçekleşen geleneksel kurumlara itibar eder ve monarşilere, kiliselere, meslek sınıflarına, aileye önem vererek, bireyi bunların bir üyesi olarak görür. Önceki yüzyılın sonlarında Edmund Burke'in (1729-1779) “Reflections on the Revolution in France” adlı eserinde ortaya koyduğu eleştirilerin ve devrim karşıtı yaklaşımlarının bu yönde İngiltere ve Avrupa üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Liberalizm de dönemin fikir akımlarındandır. Liberalizm aklın gelişmesine dayalıdır ve kişisel haklar, anayasaya bağlı hukuk devleti, demokratik düzen ve serbest ekonomi unsurlarıyla netleşen bireysel hakları hedefler.¹⁰ Ekonomi alanında ise Adam Smith'in (1723-1790) “Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” adlı “kapitalizmin incili” tabir edilen eseriyle ortaya koyduğu “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) sloganıyla ünlenen, arz-talep doğal yasası ve piyasa fiyatına dayanan serbest piyasa ekonomisi düşüncesi etkindir. Bu yaklaşım 19.

⁹ Sacit Kutlu, **Didar-ı Hürriyet Kartpostalları İkinci Meşrutiyet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 2008, ss.3-4.

¹⁰ Burada da bir önceki yüzyıldan etkileri gelen düşünürler karşımıza çıkar. Felsefi alanda Jeremy Bentham'ın (1748-1832) 1780 tarihli “Introduction to the Principles of Morals and Legislation” adlı eseri ve John Stuart Mill'in (1806-1873) 1859 tarihli “On Liberty” adlı eseri ve Herbert Spencer'in (1820-1903) en fazla sayıda insanın en büyük mutluluğunu garanti ettiğini savunduğu yararcılık ilkeleri ön plandadır.

Yüzyılda dünyanın ekonomik yönünü belirleyecek olan klasik milli ekonomi düzeninin temelini oluşturmuştur.¹¹

Fransız devrimi etkisiyle tüm dünyada milliyetçi akımlar gündeme geldi. Osmanlı topraklarında ve incelediğimiz bölgede etkili oldu. Bunlar arasında Osmanlı Ortadoğusunu ilgilendiren bir hareket de Siyonizm'di.¹² 1776'da ABD'de Virginia Bill of Rights ile demokratik temel haklar vasıtasıyla halkın egemenliği kabul edilmiş, bunun Avrupa'daki yansımaları 18. Yüzyılın son çeyreği süresince çeşitli fikri tartışmalara ve bunlara bağlı siyasal gelişmelere neden olmuştu. 19. Yüzyıla girildiğinde Yahudilere birkaç istisna¹³ dışında tam eşitlik tanındı. Ardından incelediğimiz bölgeyi yakından ilgilendirecek olan İsrail kırım süreci başladı.¹⁴

Dönemin önemli bir fikir akımı da sosyalizmdir. Liberalizm ve kapitalizme eleştiri niteliğinde ortaya çıktı. Adil düzen, eşit haklar, refah, barış, uzlaşma hedefleyen akımın bunun için önerdiği yol sosyal reformlar, sınıf kavgası ya da devrimlerdir. Başlangıcı 19. Yüzyıl öncesine dayanan düşünce sisteminin bu ilk savunucuları hedeflerini ütopya olarak değerlendirmiştir.(Morus, Campanella, Harrington, Morelli vd., ardından Cabet, Weitling, Saint Simon, Enfantin, Bazard, Fourier, Blanc, Hess.) Ancak sosyalizmi bilimsel olarak ortaya koyan, tarihsel maddeciliğin ilkelerini, topluma ve ekonomiye etkilerini ortaya koyan Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) olmuştur. Kapitalizmi

¹¹ Özellikle 19. Yüzyılın sonlarından itibaren, önceki yüzyılların sömürge düzeni şekil değiştirecek, kapitalizmin emperyalizme evrilmesi gündeme gelecektir. Bu kavramı iktisadi olarak ilk kez Hobson (1902) kullanmıştır. Ulus devletlerin oluşumu sırasında güç politikasının başarı sağlaması, önce büyük milletlerin diğerleri üzerinde egemenlik kurmak için seçilmiş oldukları görüşünü, ardından da bunun dayandığı militarist düşünce gereği silahlanmayı getirdi. Böylece ordu ve ekonomiden güç alan emperyalizm batı medeniyetini dünyaya yaymak, buralardaki altyapıları geliştirmek, buradaki halkların geleneklerinin yerine kendi ekonomisinin gerektirdiği koşulları yerleştirmek üzere yayılmaya başladı. Kinder ve Hilgemann, a.g.e., C.2, ss.289, 318-319, 377.

¹² Aslında bu olgunun köklerini Hıristiyanlığın ayrışmalarında aramak gerekir. Protestanlık kapsamında Metodist Kilisesinin 1770'de İngiltere'de kurularak özellikle Kuzey Amerika'da olağanüstü başarılar elde etmesi köleliğin ve eşitsizliğin alenen kınanmasına yol açmış ve bu gelişme Yahudilerin de kısıtlı haklara sahip bir kesim olmaktan çıkartılarak eşit haklara sahip yurttaşlar olmalarına giden süreci başlatmıştır.

¹³ Portekiz'de 1910'da gerçekleşecektir.

¹⁴ Kinder ve Hilgemann, a.g.e., C.2, s.341. Ancak bu gelişmelerin tam karşısında olmak üzere önce dini, siyasi ve ekonomik nedenlere dayalı olarak, ardından ırkçı bir yaklaşımı da içeriğine alan Antisemitizm ortaya çıktı. Bu da Yahudilerin eşit olma ve birlik olma yolundaki çabalarını körükledi. 1882'de Pinsker'in *zor durumdaki Yahudiler için bir yurt talep* etmesi ile Yahudilerin çabalarının somutlaşmasını sağladı. 1896'da Theodor Herzl "Yahudi Devleti" adlı kitabı yazarak Siyonist hareketi kurdu. 1897'de Basel'de toplanan ilk Siyonist Dünya Kongresi, *Yahudi halkı için Filistin'de resmi- hukuki güvencesi olan bir yurt yaratma* hedefini ilan etti. Tüm bu çabalar bir yandan siyasi diğer yandan da kültürel siyonizmin gelişmesini ve her ikisinin sentezine ilişkin uğraşlarını hızlandırdı. 1907'de Yafa'da Siyonist Filistin Dairesi'nin kurulması bu çabaların ulaştığı somut noktaydı. Ancak sözü edilen gelişmelerin bir taraftan Siyonizmin güçlenmesini, tepki olarak da Antisemitizmin kuvvetlenmesini aynı dönem içinde doğurduğu açıktır.

derinlemesine inceleyip ortaya koyarken eleştirisini sunmaktadır.¹⁵ Bu akımın önemli sonuçlarından biri işçilerin kendine güvenlerini arttırması olmuştur. İşçi hareketleri özellikle sanayileşen ülkelerde gündeme gelmeye başlamış, buna bağlı olarak da sendikalar oluşmuştur. Dernek kurma hakkıyla birlikte (İngiltere’de 1824, Fransa’da 1864, Almanya’da 1869) sendikalar kurulmuş ve yüzyılın sonuna doğru devletler ve işverenler tarafından muhatap olarak kabul görmeye başlamıştır. 19. Yüzyıl boyunca sanayileşmekte olan devletler bu etkilerle sosyal politikalar üretmeye ve düzenlemeler getirmeye başladılar.

19. Yüzyılda fikir hareketleri bağlamında dünyada geçerli kavram olarak aydınlanma ilkelerinin yerini “güç” almaya başladı. Buna Nietzsche’nin “büyük devletler alışılmış uluslararası hukuk kurallarının ötesindedir” kuramının gelişmesine öncülük edişini eklemek gerekir. Böylece büyük güçlerin Osmanlı Devleti’ni ya da “az gelişmiş” diğerlerini çifte standartlı ve çıkarıcı yaklaşımlarının odağına koymaları meşrulaşmış oldu. Bunun sonucunda özellikle 19. Yüzyılın son çeyreğinde kapitalizm emperyalizme dönüştü, aydınlanmadan güç alan uygarlaştırma görevi de bu değişimin kılıfı haline geldi. Kapitalizm ve demokrasi kavramları da hegemonyacı ve sömürgeci tutumlara meşruiyet kazandırır oldu. Fransız Devriminin milliyetçiliği ise zaman içinde etnik-dışlayıcı milliyetçilik halini aldı.¹⁶

Sosyal bilimlerde bu dönemde önemli gelişmeler ve açılımlar meydana geldi. Yararcılık yaklaşımıyla yukarıda adı geçen Spencer, toplumu organizma olarak gören fikirleriyle sosyoloji alanındaki gelişmelerde yerini aldı. O’nun karşısına Gobineau ve Chamberlain ırk kavgasının, Marx ise sınıf kavgasının toplumdaki değişimleri ateşlediğine ilişkin görüşleriyle yerlerini aldılar. Von Stein, Tönnies, Durkheim ve Weber sosyolojinin temel yapılarını, ideal tipe ilişkin kavramlar yardımıyla açıklama gayretleriyle alanın bir bilim olarak gelişimine katkıda bulundular. Psikolojide Herbart fizik ruhbilimin yolunu açtı. Fechner, Von Helmholtz O’nu takip etti; Wundth ve Ribot geliştirerek deneysel psikoloji bilim dalını oluşturdu. Dilthey’in alana katkısı açıklayıcı psikolojinin karşısına kavrayan psikolojiyi koymasına oldu. Le Bon kitle psikolojisini inceledi ve Freud psikoanaliz ile alanda çığır açtı.

¹⁵ Onlara göre eleştirilerde ortaya koydukları çelişkiler kapitalizmin doğal bir sona ulaşmasını kaçınılmaz kılacaktır. Çünkü sanayiye ayakta tutan yedek işgücü ordusunun arttırılması ücretleri aşağıya çekecek, bu da fakirleşmeye neden olarak, büyüyen sanayinin üretiminin emilmesi önünde engel olacak, kapitalist krizleri doğuracaktır. Bu noktada üretim araçlarının devletleştirileceği sosyalist düzen doğacak ve sınıf farkları ortadan kalkacak, adalet, özgürlük ve insanîyet hüküm sürecektir.

¹⁶ Kutlu, a.g.e, ss.6-7.

3. Sanayi ve Teknolojik Gelişmelerin Siyasete Yansımaları

İncelediğimiz dönemdeki bu hızlı gelişmelerin yansımalarını siyasette de izlemek mümkündür. Bunun için dünyadaki güç dengelerini biraz daha geriye dönerek takip etmek gerekir. 1789 Fransız Devrimi öncesinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya idi. Bu krallıklar kuvvete dayalı bir rekabet içindeydiler. Fransa sömürgecilik kaygısıyla Belçika ve Hollanda üzerindeki emelleri nedeniyle İngiltere ile rekabet halindeydi. İngiltere, Fransa ile girdiği sömürge savaşından galip çıkarak hem Hindistan hem de Kuzey Amerika'ya tek başına sahip oldu. Fransa, Belçika ve Hollanda konusundaki çekişmeye benzer nedenlerle Amerika'nın bağımsızlık savaşına destek vererek İngiltere'nin karşısında yer aldı ve bağımsızlık kazanmalarına destek oldu. Diğer yandan Fransız politikası Alman milletlerinin birleşerek üstün bir kuvvet olmalarını önlemeyi gerektiriyordu. Amerika'da çok sayıda sömürgeci bulunmasına rağmen, denizlerdeki üstünlüğünü kaybederek İngiltere karşısında kuvvetsiz kalmış olan İspanya ile Fransa Aile anlaşması yaparak ittifak kurdular. Fransa'nın iç durumuna gelince, ortaçağ derebeyliklerinden kalma küçük bağımsız hükümdarlıklar krallık çatısı altında bir görünüyordu ancak bölgecilik kuvvetli biçimde sürdüğünden birlik ve yurtseverlik duyguları oluşmamıştı.

18. Asrın başlarından itibaren kuvvetlenen ve genişleyen Rusya, özellikle 1787'de İngiliz Rus ticaret anlaşmasının yenilenmesini kabul etmeyerek İngiltere'nin karşısında yer aldı. İngiliz politikasının Rusya'yı daha güçlü olmaktan alıkoymak üzere Osmanlı lehine gelişmesinin altında bu gelişme aranmalıdır.

Orta Avrupa'ya hakim olan Avusturya kralları kutsal Roma Germen imparatoru idiler. Ancak Alman birliğinin liderliğine oynayan bu kralların karşısında Prusya bulunuyor ve aynı hedefe oynuyordu. Prusya, Protestan olması nedeniyle kuzeydeki Protestan Alman devletlerini, Avusturya ise Katolik olması nedeniyle güneydeki Katolik Alman devletlerini etkisi altında tutuyordu. Güney devletlerin bazıları ise Fransa'ya dönük bulunuyordu. İtalya ise bağımsız ve güçsüz devletlerden oluşuyordu ve aralarında bir birlik bulunmuyordu. Bazıları bağımsız bazıları ise Avusturya nüfuzunda idi.¹⁷

Fransız Devrimi başladığında, diğer Avrupa ülkeleri karışıklıkların ülkeyi zayıf düşüreceğini düşünüp tepkisiz kalmıştı. Üstelik devrim anayasasında Fransa'nın fetih amaçlı savaşlarına son verildiği açıklanıyordu. Ancak cumhuriyete kadar giden gelişmeler

¹⁷ Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Akid Yayıncılık, 1991, Ankara, ss.11-15.

sonunda etkilerinden kaygı duymaya başladılar. Rusya ve Avusturya savaşırken ve üstelik Prusya da Avusturya'yla savaşmaya hazırlanırken, devrimin doğuracağı sonuçlardan korkup Fransa krallığının diriltilmesine gayret etmeye başladılar. Bu nedenle 25 yıl sürecek olan koalisyon savaşları oldu ve Avrupa'daki sınırlar değişikliğe uğradı.

19. Yüzyılda uluslararası politikayı etkileme güçlerinden dolayı Düvel-i Muazzama (Büyük Devletler) olarak anılan beş büyük devlet İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya-Macaristan ve Rusya idi. Bunlar kendi aralarında Avrupa ile Asya arasındaki ticaret ve ulaşım yollarının egemenliği mücadelesini sürdürüyor ve buna Doğu Sorunu adını veriyorlardı.¹⁸

Viyana Kongresi'ne katılan büyük devletlerin çıkarları birbirleriyle çatışıyordu.¹⁹ Kongre çalışmaları uzayınca Napolyon tahtı geri alma fırsatı buldu. Müttefiklere karşı yeniden giriştiği savaşı kaybetti ve tahtı yeniden bırakmak zorunda kaldı. Fransa'da yeniden meşrutî krallık kuruldu. 1815 Paris anlaşması, Fransa'yı 1790 sınırlarına geriletirken, Avrupa'da 25 yıl süren savaşlara da son veriyordu. İngiltere Avrupa'yı çember içine almış oldu ve denizlerdeki hâkimiyetini güçlendirdi. Rusya'nın Orta ve

¹⁸ Yüzyılın sonlarında bunlara İtalya da katılacaktı. Kutlu, a.g.e., s.7.

¹⁹ 1813'de Rusya ve Prusya Fransa'ya karşı yeni bir ittifak kurdu ve İngiltere ve İsviçre de buna katıldı. Başlangıçta galip olan Fransa, anlaşma ile 1801 sınırlarına geri çekilmeyi kabul etmeyince yeniden başlayan çatışmalar sonucunda önemli kayıplar verdi. Alman Prenslikleri arasındaki konfederasyon dağıldı, Fransa'nın bunlar üzerindeki egemenliği sona erdi; İspanya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Napolyon tahttan çekildi, yeniden krallık olan Fransa Viyana Kongresi'ne katılmayı şartsız kabul ederek 1792 sınırlarına döndü. Uzun süren kongre çalışmaları sırasında Fransa'nın gücünü kaybetmesi durumunda Rusya ve Avusturya lehine bozulabilecek dengelerden çekinen İngiltere kongrede Fransa'yı dağılmaktan korudu. 19. Yüzyılın başında Viyana Kongresi devam ederken devletlerin siyasetleri farklı amaçlarına işaret etmekteydi: "İngiltere deniz ticaret üstünlüğünü devam ettirmek, adasının güvenliğini sağlamak, koalisyon savaşları sırasında ele geçirdiği İspanya, Portekiz ve Hollanda'yı sömürge olarak tutmak istiyordu. Fransa ve Rusya'yı belli bir seviyede tutarak, İstanbul ve boğazlar hakkında emelleri olan Rusya'nın güney ve batıya yayılmasına engel olma, Avrupa'da denge unsuru gereği Belçika ve Hollanda'nın birleştirilmesi ve Almanya prensliklerinin üzerinde söz sahibi olma siyasetini takip ediyordu. Prusya Ren bölgesini ve Saksonya'yı ele geçirerek Lehistan'a verdiği toprakları geri almak arzusundaydı. Almanya'nın parçalanmış olarak kalması bu devletlerin ortak isteğiydi. Bunu bilen Prusya Alman prenslikleri üstünde de nüfuzunu geliştirmek düşüncesindeydi. Avusturya, İtalya ve Almanya'da nüfuzun güçlü bir şekilde devamını istiyordu. İleride Rusya ve Fransa'nın tehdidi altında kalmamak için statükonun kurulması taraftarıydı. Belçika- Hollanda bölgesindeki Alman prensleri vasıtasıyla Fransa'yı kontrol altında tutmak, İsviçre'yi tarafsız hale getirmek emelindeydi. Panslavizmin geriye atılmasına çalışırken Rusların Tuna'ya inmemesine Prusya'nın fazla büyüyüp Alman içinde dengenin Avusturya aleyhine bozulmamasına dikkat ediyordu. İngiltere ve Avusturya'nın istekleriyle çatışan Rusya, Varşova Büyük Dükalığı ile eski Lehistan'ın tamamını isterken Prusya'nın Avusturya karşısında Alman konfederasyonu üzerinde nüfuzunun geliştirilmesini destekliyordu. Avusturya karşısında güçlü bir devletin bulunmasını isteyen Rusya Baserabya ve Tuna nehrinin ağzının kendi kontrolünde bulunmasından istifade ederek doğuya yönelik yeni fetihler düşünüyordu." Eyicil, **Siyasi Tarih**, ss.32-33; Ayrıca bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Genişletilmiş 8. Basım, DER Yayınları, İstanbul, 2010.

Güney Avrupa üzerinde etkisi arttı. Avusturya'nın İtalya ve Almanya üzerindeki nüfuzu sürerken adı geçen devletler birlikten yoksun hale geldiği için isimleri birer coğrafi kavram halini aldı. Daha önemlisi Avrupa güçler dengesi yeniden gündeme geldi. Uluslar arası ilişkilerde ikili ilişkiler yerini çok taraflı, eşitlik kurallarına dayalı diplomasi hukukuna bırakmış oldu.

19. Yüzyıl başında Mısır'ın güçlenen ve Osmanlı'ya karşı bağımsızlık yolunda ilerleyen valisi, uluslar arası ortamda çatışan çıkarlar nedeniyle bir dünya meselesi halini aldı. Rusya Osmanlı'ya yardım etmek ve karşılığında diğer güçlere karşı boğazların kapatılması olanağını elde etmek için anlaşmaya gitti.(Hünkâr İskeleyi 1833) Buna büyük tepki duyan İngiltere ve Fransa donanmalarını Çanakkale önlerine kadar getirdiler. Ancak Avusturya ve Prusya da Rusya'nın tarafındaydı ve bu nedenle çatışmaya cesaret edilemedi ancak bunun sonucu olarak karşılıklı çıkarların gözetildiği bir çözüm üretildi. Suriye'nin Osmanlı Devleti'nde kalmasını öngören bu çözüme karşı çıkan Fransa birlikteliğin dışında bırakıldı ve İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında, Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiği Londra Anlaşması (1840) ile Mısır valiliği babadan oğula kalacak şekilde, Suriye ve Akka valiliği ise ömrü boyunca Mehmed Ali Paşa'ya verilerek Osmanlı topraklarında bırakıldı. Fransa'ya güvenen Mehmed Ali Paşa ilk olarak karşı çıktıysa da, Osmanlı, İngiliz ve Avusturya donanmaları Doğu Akdeniz kıyılarını ablukaya aldılar ve İngiliz baskısı ile Mehmed Ali'yi anlaşmaya zorlayarak çözüm tasarılarını sonuçlandırdılar. 1882'de Mısır İngiliz işgaliyle karşılaştı. 1885'de İstanbul'da yapılan anlaşmayla Mısır'da hem İngiliz hem Osmanlı komiserliği oluşturuldu ve işgalin geçici olduğu belirtildi. Ancak zamanla askeri alanda da İngiliz etkinliği arttı ve maliye, adliye ve eğitim alanında İngilizler yönetimde etkin hale geldi. Üstelik doğudaki egemenlik alanını arttırmak üzere aktif politika izlemeye başladı. Bu gelişmeler uluslar arası ortamda Osmanlı Alman yakınlaşmasına giden süreçte de etkili oldu.

Büyük güçlerin bu denge mücadelesinin yanısıra 19. Yüzyılda, Fransız devrimi ve onun neden olduğu fikri akımlar nedeniyle çok sayıda milli birlik hayata geçti ve Avrupa'nın siyasi haritasında önemli değişiklikler oldu. Belçika, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak- Boğdan), Karadağ, Bulgaristan ve İtalya bağımsızlık kazandı. Özellikle İtalya'nın milli birliğini kurması Avrupa'da önemli değişikliklere neden oldu.²⁰

²⁰ Napolyon'un savaşları sırasında İtalya'daki ayrı unsurları Avusturya'ya karşı güçlendirme politikası, milli birliğin alt yapısı için önemli oldu. Böylece milli birliğin sağlanmasında dış desteğinin önemi de kavranmıştı. 1853-56 Kırım savaşı, İtalyanlara bu konuda fırsat verdi. İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girdiler ve

Piemonte önce güney İtalya'daki İspanyol hâkimiyetine son verdi. Ancak Kırım savaşında İngiltere ile birlikte Rusya'nın karşısında yer almış Fransa'nın, savaştan kısa süre sonra Rusya ile yakınlaşması, Avrupa'nın haritasını değiştirmek üzere İtalyan birliğini desteklemesi ve yayılmacı politikası, tüm bunların yanında da taahhütlerini yerine getirmeme tavrı, diğerlerinin ve özellikle İngiltere'nin Fransa'ya güvenmemesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum, incelediğimiz dönemin başına denk gelmesi ve incelediğimiz coğrafyanın söz konusu ülkelerin çıkarların çatıştığı bir alan olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

1861'de kurulan İtalyan krallığıyla Venedik ve Roma dışındaki tüm İtalya birleşti. Venedik'i Avusturya'dan, Roma'yı papalıktan alacak güçte olmadıkları için bu iki konu hep gündemlerini meşgul edecekti. 1866'da Avusturya ve Prusya arasında çıkan savaşta İtalya Prusya'yı destekledi. Kazanılan zafer İtalyanlara Viyana Anlaşması ile Venedik'i sağladı. Ancak Roma hala birlik dışındaydı ve dahil olması Fransız çıkarlarına uygun değildi. Zira Fransızlar katoliklerin desteğine dayanıyordu ve Roma İtalyan birliğini çok güçlü hale getirebilirdi. 1870'de Prusya ve Fransa savaşında, asker gerektiğinden Roma'daki Fransız askerleri savaşa katılmak için geri çekildiler. Buna Fransa'nın mağlubiyeti de eklenince İtalyanlar Roma'yı işgal edip, başkenti buraya taşıdı. Bu gelişmeden hoşnut olmayan papalık için de garanti kanunu çıkarılarak statüsü netleştirildi. Bundan sonra İtalya Avrupa'da önemli güçlerden biri haline geldi.

1871 Fransa-Prusya savaşında Fransız güçleri yenildi ve Almanlar Paris'e girip rakiplerini barışa zorladılar. Böylece hem Fransa'nın büyük gücüne önemli bir darbe gelmişti hem de Alman birliğinin önündeki son engeller ortadan kaldırılmıştı. Bu kez Almanya'nın önünde yeni sorun dış politikada dengelerin sağlanmasıydı ve bunun iki önemli gerekliliği bulunuyordu. İlki, Fransa'nın intikam alma ihtimaline karşı onu yalnız bırakacak güç birliğini sağlamak üzere uluslar arası ilişkilerin düzenlenmesiydi ve bunun için en önemli gördüğü Avusturya Macaristan ve Rusya'nın Fransa'dan yana olmaması siyasetine enerji harcayacaktı. İkincisi, birliğin güçlenmesiydi çünkü birliği meydana

savaş sonunda Paris kongresinde İtalyan birliğinin sorunlarının konuşulmasına olanak doğurdular. Bunun ardından Fransa ve Piemonte (İtalya), Avusturya'nın aleyhine ve kendi çıkarlarına olan gizli anlaşma yaptılar. İtalyanlar sınıra asker yığınağı yaparak Avusturya'nın önce ultimatoma çekmesine, ardından savaş ilan etmesine neden oldular. Olay Latin- Germen karşılaşması gibi algılandığından Prusya Avusturya'nın yanında yer aldı. Fransa da gizli anlaşmaya uygun olarak İtalyanları yalnız bırakmayacağını açıkladı. Latinler galip geldi. Ancak Fransa, güçsüz ve dağınık bir İtalya'nın çıkarlarına daha uygun olması nedeniyle İtalyanların isteklerine tam olarak kavuşmasına engel oldu. İtalyan birliğini bu durum engelleyemedi.

getiren unsurların önemli kısmı isteklerinden değil mecbur kaldıklarından dahil olmuşlardı. Bu nedenle de dış politikanın sorunsuz yürütülmesi ayrıca önem kazanıyordu.

Rusya, 1853-56 Kırım Savaşı sonrasında Hazar'ın kuzeyinden Orta Asya'ya uzanmaya başladı. Kafkasları ele geçirdi, İran ve Afganistan'da ise İngilizlerle mücadeleye girdi. Bu mücadelede Rusya yalnız kalıyordu. Gücü azalmış olan Fransa'nın desteği mümkün değildi. Bu koşullar Fransa'yı yalnız bırakma politikası güden Almanya'ya aradığı fırsatı verdi ve Avusturya- Macaristan, Almanya ve Rusya güçlerini birleştirdi.(1872) Birinci Üç İmparatorlar Birliği adını taşıyan bu birleşme askeri olmayan ancak siyasal alanda işbirliği öngören bir yapı taşıyordu. Avrupa'da barışı bozacak hareketlere karşı bir olacaktı ve doğu sorunundaki gelişmelere karşı birlikte çözüm üreteceklerdi. 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Alman Avusturya ilişkileri daha da yakınlaşmış ve 1879'da Alman- Avusturya İttifakı kurulmuştu. Ardından 1881'de üç imparator ligi yazılı bir anlaşmayla yenilendi. Ancak Balkanlar Avusturya ve Rusya'nın çıkarlarının çatıştığı bir alan olduğundan 1884'de anlaşmanın yenilenmesine rağmen istenen yakınlık sağlanamadı. Bu arada Bismark İtalya, Avusturya ve Almanya arasında Üçlü İttifak'ın kurulmasını sağladı.(1882) Üç İmparatorlar Birliği ile Üçlü İttifak, Bismark'ın İttifaklar Sistemi olarak anılır ve buna Avusturya Macaristan'la(1879) ve Rusya ile(1887) ayrı ayrı yapılandırılan ilişkiler de dahil edilir.²¹

Bu dönemde 1870 sonrası Balkan topraklarının farklı yerlerinde çeşitli ayrılıkçı hareketler süregelmekteydi. Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunun gelişmesinden yana olmayan ve kendi İrlanda konusu nedeniyle milliyetçi hareketlere karşı bulunan İngiltere bile, Osmanlı Devleti'nin 1875'de faiz borçlarını ödemeyeceğini açıklamasının üstüne oluşan Osmanlı karşıtı rüzgârın etkisi altında kalarak Bulgar olaylarında destekleyici bir rol üstlendiler. Rusya 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ı korumaya yönelik harekete geçerek Osmanlı Devleti'nin karşısına geçti ve Balkanlarda insiyatifi ele geçirdi.²² Aynı yıl yapılan İstanbul Konferansı'na Paris Anlaşmasına imza koyan ülkeler katıldı ancak Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmasından duyulan rahatsızlık konferansın sonlandırılmasına neden oldu. Bunun üzerine 1877'de aynı ülkeler Londra'da toplandı ve yayınladıkları Londra protokolüyle birlik oluşturdular. Avrupa Devletleri Rusya'nın yanında ve Osmanlı'nın karşısında birleşmiş oldu. Aynı yıl Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve Londra protokolüne paralel olarak Avrupalı güçler tarafsızlık ilan ettiler. Osmanlı

²¹ Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, SBF Yayınları, Ankara, 1973, s.96 vd.

²² Eyicil, a.g.e., s.139.

Devleti yenildi ve 1878 Edirne anlaşması imzalandı. Ancak Rusların gelmiş olduğu nokta, İngilizlerin harekete geçmesine ve İstanbul boğazı yakınlarına kadar donanmasını sokmasına neden oldu. İki büyük gücün Osmanlı topraklarındaki restleşmesinin sonucunda Ruslar İstanbul'a girmedi ancak tüm Balkanların kaderini etkileyecek bir anlaşmayı imzalattılar. 1878 Tarihli Ayastefanos anlaşmasına göre, Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız oldu, Bulgaristan özerk prenslik haline geldi, Bosna Hersek ıslahatları Rusya'nın kontrolüne verildi. Bu gelişmeler Balkanlarda Avusturya'nın önüne geçen bir Rus gücünü ortaya koyuyordu ve bundan rahatsızlık duyan çok sayıda devlet vardı. İngiltere, doğuda önemli bir güç haline gelmiş olan Rusya'ya karşı Almanya ve Avusturya'yı desteklemeye başladı. Bu gelişmeler İngilizlerin Hindistan yolunun güvenliği için özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra önemi daha da artan Kıbrıs'a yerleşme isteklerini arttırdı. Berlin'de Ayastefanos üzerine tartışmaların yapılacağı kongrede Osmanlı'yı desteklemek ve Rus saldırısı durumunda yardımda bulunmak vaatleri ile Kıbrıs İngiliz egemenliğine geçti.(1878) Almanya, Fransa'yı Tunus'u işgal için teşvik etti. Böylece Fransa'nın dikkatini kendi üzerinden uzaklaştırmayı hedefliyordu. İngiltere de Kıbrıs üzerinde ilgileri kalmaması için Fransızların bu tasarısını destekliyordu. Diğer yandan Fransa'nın güçsüzleştiği yönündeki algıları yok etmek için sömürgeleşmeyi hızlandırması gerekiyordu. Napolyon'a göre ciddi sorunlar artık kuzeyde değil, Akdeniz'de çözümlenecekti. *“Gayri medeni ülkelerin döküntüleriyle medeni ulusların mutluluğu sağlanabilir”* ifadesi Avrupa reel politişinin sömürgecilik hedefinin açıkça ortaya konmasıydı.²³ 1830'da Osmanlıların hâkimiyetindeki Cezayir'i ele geçirmişti. 1881'de de anlatılan koşullar altında Tunus'u işgal etti. 1878'den beri İtalyanlarla aralarındaki Tunus mücadelesinin galibi oldu.²⁴ Rusya ile savaşın sarsıntısı içinde olan Osmanlı Devleti ise olayı sadece protesto edebildi.

Fransa'nın Afrika'daki ilerleyişi İtalyanları rahatsız etti. Ancak ne bu durumu onaylayan İngiltere'den, ne kendi iç sorunlarıyla meşgul olan Rusya'dan destek alması mümkün değildi. Avusturya ile de ilişkileri iyi bulunmuyordu. Almanya güçlenen bir devlet olarak yakınlaşmaya uygundu. İtalya'ya sömürge edinmesi konusunda destek verebilirdi. Bismark da Fransa'yı iki cephede bağlama imkânı veren bu yakınlaşmaya sıcak baktı ve 1882'de Almanya, Avusturya- Macaristan ve İtalya arasında Üçlü İttifak

²³ Gencer, a.g.e., s.38.

²⁴ Eyicil, a.g.e., s.146. Ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Anlaşması yapıldı. 1892, 1907 ve 1912'de genişletilerek yenilenen bu anlaşma Fransa'yı yalnız bırakmakta ve Büyük Savaşa kadar sürecek olan Avrupa dengelerini belirlemekteydi. Ancak 1902'de İtalya Fransa gizli anlaşması gündeme geldi ve bu nedenle İtalya Büyük Savaşa İttifak devletleri arasında yer almamanın zeminini hazırladı. İtalyanların uluslararası ortamın karışıklığında kendi çıkarlarını en iyi şekilde yönlendirmek için gösterdiği diplomatik çabalar Trablusgarp'ta etkin olmalarını sağladı. 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etti. Osmanlı'nın denizlerde İtalyan, kara yolunda ise İngiliz engellemeleri nedeniyle bu savaşta etkili olması beklenmezken, bölgeye gizlice gitmiş olan Osmanlı subaylarının halkı örgütlemesi sonucunda İtalyanları zor bir süreç bekliyor oldu. İtalyanlar oniki adayı işgal ettiler ancak Trablusgarp'taki işgali tamamlayamadılar ve Avrupalı devletlerin desteğini istediler. Uşi Anlaşması İtalya Osmanlı arasındaki Trablusgarp sorununun son noktası oldu.(1912)

Almanya yönüne bakıldığında, Bismark'ın çoklu denge siyasetinin devamı olarak 1887 yılında Rusya ve Almanya arasında bir anlaşma imzalanmış olduğu görülür. Hatta bu anlaşmanın gizli maddesinde Rusların boğazları işgal zorunluluğu oluşursa Almanların siyasi destek vereceğine de yer verilmişti. Ancak Almanya'daki iktidar değişikliği anlaşmanın yenilenmesine engel oluşturdu ve uluslar arası ilişkilerde yeni bir dönüm meydana getirdi.

Alman İmparatoru II. Wilhelm (1888-1918) Bismark'ın hem etkinlik boyutundan hem de izlediği siyasetten memnuniyetsiz olduğundan devlet politikasında değişiklikler gündeme geldi. Yeni hükümdarın yaklaşımı çoklu dengeler yerine Avrupa'da Avusturya-Macaristan ile yakınlık, dünyada ise sömürgeciliğe dayanan bir dış politika idi. Avrupa'ya değil, doğuyu da içeren geniş bir coğrafyaya odaklanan siyaset izlemesini, bu nedenle Osmanlı ile iyi ilişkiler içinde olmasını ve hatta Rusya yerine İngiltere'yi kapsayan bir Almanya Avusturya yakınlaşmasını tercih ediyordu. Bir yandan donanma güçlendirme çabaları bir yandan da Osmanlı ile ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla ekonomik gelişme sağlanmaya çalışıldı. 1888'de Bağdat demiryolu imtiyazının Osmanlı Devleti tarafından Almanlara verilmesi bu siyasetin somutlaşmasını sağladı. Ardından imparator nezdinde ziyaret(1889) ve ticaret anlaşması(1890) gerçekleşti. Bu gelişmeler ve II. Wilhelm'in çabaları Almanların önemli biçimde güçlenmesine yol açtı. Ancak bunun sonucunda ekonomik alanda güçlü bir rakibin varlığından rahatsız olan İngiltere Fransa ile yakınlaşarak karşı blok oluşturdu. Bu gelişme Avrupa'da Üçlü İttifaka karşı Üçlü İtilafın

oluşmasına yani Rusya, Fransa ve İngiltere'nin yakınlaşmasına neden olacaktı. 1892'de Fransa ile Rusya(1894'de resmi hale geldi), 1902'de İngiltere ile Japonya anlaşma yaptı.²⁵

Balkanlardaki durum tüm Avrupa dengelerinden etkilenen bir boyuttaydı ve 1908 itibariyle önemli biçimde değişikliğe uğradı. Aynı yıl Avusturya Bosna Hersek'i ilhak etti, Bulgaristan bağımsızlığı, Girit ise Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Özellikle Avusturya'ya karşı büyük tepki duyan Osmanlı Devleti, uluslar arası ortamda yalnız kaldığını fark edince Bosna Hersek üzerindeki haklarını iki buçuk milyon altın karşılığında Avusturya'ya bıraktı.²⁶ Rusya, İngiltere ve İtalya bu gelişmeden rahatsız oldu. Sırbistan ise savaş hazırlıklarına başladı. Tüm bu karışıklıklar sırasında Rusya boğazlarla ilgili diplomatik girişimlere başladı ve İtalya onu destekledi. Almanya ise Avusturya'nın yanında tavır alarak Rusya'ya Bosna Hersek'in durumunu tanınması yönünde nota verdi. Savaşı çözümü bulunurken, Sırbistan Rusya'ya iyice yaklaşmış oldu. Üçlü itilaf devletleri arasındaki bağ ise iyice kuvvetlendi. Bu süreç Büyük savaşı doğuran önemli nedenlerden biri için yolun başıydı. Bulgaristan konusunda da uluslar arası dengenin kısılcacında kalan Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Bu yolla 1877-78 savaşı sonunda Rusya'ya ödemek zorunda bırakıldığı savaş tazminatının kalan kısmından kurtulmuş oldu. Bu borç artık Bulgaristan'ın Rusya'ya borcu haline gelecek ve Balkanlardaki dengede önemli bir yer tutacaktı.

Bosna Hersek bunalımı sonrasında güç mücadelesi arttı. Almanya, önce üçlü itilafın dağılması önerisiyle, ardından da Bağdat demiryolunun Basra körfezine kadar indirilmeyeceği sözü ile İngilizlerin çıkabilecek bir Avrupa savaşında tarafsız kalmasını temin etmeye çalıştı ancak başarılı olamadı.

Bosna Hersek'in Avusturya'ya katılması, Bulgar bağımsızlığı, Alman nüfuzunun Balkanlarda artması, iki blok halinde bulunan Avrupa güçleri arasındaki rekabeti arttırdı. İtalyanların denizlerde özellikle Trablusgarp savaşı koşullarından yararlanarak Osmanlı

²⁵Bu gelişme hem İngiltere'yi o zamana dek izlediği yalnızlık politikasından net bir biçimde çıkarması açısından önemliydi hem de iki ülke güçlerini "Uzakdoğu'daki statükonun korunması" amacıyla birleşmiş oluyordu. 1904'de ise yeni sömürgeleşen devletlere karşı güçlerini birleştirme gereği duyan İngiltere ile Fransa anlaşma yaptı. Bu son gelişme artık İngiltere ile Rusya'nın da masaya oturmasını kolaylaştırdı. Çünkü İngiltere ve Fransa yakınlaşmış, karşı safta kalan Almanya güçlenmişti ve Ruslar 1904-1905 savaşında Japonlara yenik düşmüştü. 1907'de yapılan İngiliz Rus anlaşması, Avrupa'da İngiliz- Fransız- Rus, uzak doğuda ise İngiliz- Japon- Rus güc birliği oluşmasını sağladı. 19. Yüzyılın sonunda Uzakdoğu'daki gelişmeler devletlerin siyasetleri üzerinde etkili oldu. 1904-1905 Japon Rus savaşında İngilizlerin önceki anlaşmaları gereği Japonları desteklemeleri, Rusya'nın Asya ve Uzakdoğu'daki tüm faaliyetlerinde karşısında İngilizleri bulacağı gerçeğiyle yüzleşmelerine, bu nedenle de yeniden Osmanlı topraklarına yönelmelerine neden oldu.

²⁶ Eyicil, a.g.e., s.149.

gücünü tamamen etkisiz hale getirmesi, Balkan birliği çalışmaları için bölgedeki milletleri teşvik eden bir gelişmeydi. Böylece Rusya'nın gizli eliyle sağlanan destekle Bulgaristan ve Sırbistan öncülüğünde başlayan, Yunanistan ve Karadağ'ın katılımıyla genişleyen Balkan ittifakı oluştu. Avusturya da Katolik olan Arnavut halkı kışkırtarak ortama destek verdi. 1912'de Karadağ'ın ilk hareketini Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan izleyince Balkan savaşı patlak verdi. 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi ancak söz konusu alan önemli çıkar çatışmaları içerdiğinden Londra'da toplanan konferanstan sonuç alınması mümkün olmadı. 1913 şubat'ında savaş yeniden başladı ve 30 Mayıs 1913'de Osmanlı Devleti'nin büyük devletlere başvurması sonucu imzalanan Londra Barış anlaşması ile son buldu. Bulgaristan Ege kıyılarına kadar ıkmiş ve büyük devlet haline gelmişti. Yunanistan Selanik'i alarak kuzeye doğru genişlemiş ve Ege Denizinde yerleşmişti. Orta ve kuzey Makedonya'ya sahip olan Sırbistan da genişlemişti. Ancak yeni koşullardan hiçbir taraf tam olarak memnun olmamişti. Bunun zerine Haziran 1913'de Bulgaristan'ın Makedonya'yı ele geçirmek üzere Yunanistan ve Sırbistan'a karşı giriştiği yeni savaş başladı. Romanya da Dobruca'yı ele geçirme isteğiyle durumdan faydalanıp Bulgaristan'a savaş açtı. Osmanlı Devleti de bu kargaşadan faydalanarak Edirne'yi geri aldı.(25 Temmuz 1913) Meriç'in batısına geçmesi ise Avrupalı gler tarafından diplomatik yolla engellendi. Bulgaristan'ın barış isteği ile yapılan Bükreş anlaşması, Balkanlardaki paylaşımın yenilenmesine neden oldu.

Diğer yandan Amerika'nın önce sömürge olarak başladığı yaşamına, 1783'den itibaren birleşik devlet olarak devam etmesi, Avrupa'nın yaklaşımını zmesine ve sonraki dönemde barışın korunarak ekonomik gelişmenin hızlandırılmasına önem vermesine neden oldu.²⁷ 1820'de Avrupa'daki Kutsal İttifak'a girmeyi kabul etmeyen ABD, hem Avrupa'daki glerin sömürgecilik hedeflerinin hem de Alaska'yı almış olan Rusya'nın yayılma politikasından korunmak için 1823'de Monreo Doktrini olarak anılan bildiri ile Avrupa ile ilgilenmediğini ve Avrupa lkelerinin bölgesinde sömürgecilik hareketlerine yeniden başlamasına izin vermeyeceğini bildirdi. Bunun zerine sömürgelerdeki bağımsızlık hareketleri Avrupalı güçlerce bastırılmadı ve İşpanyol sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandılar. 1861-1865 Arasında Amerika'da Kuzeylilerin zencilerin köleliğine karşı çıkmaları nedeniyle Kuzey Güney savaşı oldu. Kuzeyliler galip geldi. Bu

²⁷ 1812'de ABD İngiltere'ye Fransa ile aralarındaki gerginlikten dolayı yaşadığı olumsuzluklar nedeniyle savaş ilan etti. Kanada'yı almak isteyen İngiltere ise başarısız oldu ve barış imzalandı.(1815)

savaş Güney'i çok yıpratırken, Kuzey'in sanayileşme ve ekonomik kalkınmasını tamamlamasına fırsat verdi.

4.Sömürgeleşme Hareketleri

Sanayi devrimi, şehirlerde çalışan nüfusun artmasına neden oldu. Bu da besin ihtiyacının yükselmesi, hammaddeye talebin büyümesi anlamına geliyordu. Ayrıca üretilen ürünler için hammadde tedariği ve bunların satılabilmesi için pazar temini gerekiyordu. Üretilen mamulün pazarlanması ve bunun yerine hammadde alınması tercih edilen bir yol oldu. Bu arayışlara yeni yatırım için uygun yer arayışı da eklenince sömürgecilik hız kazandı.

Ekonomik nedenlerin yanında, askeri, siyasi nedenler ve toplum psikolojisi de sömürgeleştirme siyasetinde etkili oldu. Bazen dini sebeplerin de gündeme geldiği görüldü. Ayrıca büyük devlet olmanın sömürgeleşmeyle bağlantılı olduğu fikrinin gelişmesiyle bu konu devletler için prestij meselesi haline de geldi.

Ele geçirilen bölgenin güvenliğini sağlamak için komşu bölgeler de işgal ediliyordu. Ele geçirilen topraklar üzerinde sömürge devletin maddi ve manevi kontrolü kurulup nüfuz üstünlüğü sağlanıyordu.

15. Yüzyıldan itibaren öncelikle Portekiz ve İspanya'nın başlattığı sömürgecilik, daha sonra İngiltere'nin öncülüğünde ilerledi. İngilizler Portekiz sömürgeleri üzerinden başlayarak genişlettikleri topraklarıyla dünyanın pek çok yerine ulaştılar. Fransızlar da benzer biçimde ilerledi ve hatta ilk kez Kuzey Amerika'ya ulaştı. Ardından bu yeni kıta İngilizlerin de ilgi alanında yerini alınca sömürgecilik savaşları gündeme gelecek ve yeni kıtanın kuzeyinde Fransa'nın liderliği İngiltere'ye geçecekti. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Orta Asya'daki ilerlemesiyle birlikte Hindistan için tehdit olduğunda bu kez bu iki güç arasında mücadele gündeme geldi. Yüzyılın sonlarına doğru "trene sonradan binenler" devreye girdi ve Prusya ve İtalya'nın yeni toprak emelleri ortaya çıktı. Sahne artık çok kalabalıktı.

Sömürgeleşmeye konu toprakların başında Mısır ve Kuzey Afrika geliyordu. Britanya'yı Hindistan'a bağlayan imparatorluk yolu Mısır'dan geçiyordu. 1798'de Napolyon Mısır'ı işgal etti. Sömürgelerine ulaşım için çok önemli olan bu noktanın Fransızların eline geçmesi İngiltere'yi harekete geçirdi. Osmanlı Devleti ile ittifak yapılarak Mısır'ın Fransızlardan geri alınması sağlandı. Napolyon'un Mısır işgali sürece

kısa sürmüştü ancak etkisi çok uzun ve yaygın olmuştu. O zamana dek Batı ile Osmanlı'nın Balkan topraklarında gerçekleşen karşılaşmaları Osmanlı Devleti'nin hiç ummadığı bir noktaya kaymış ve tüm toprakların kırılabilirliğini ortaya koymuştu. Bu tarihten itibaren Şark Meselesi gündeme gelmeye ve Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerinde durulmaya başlanacaktı. Başka önemli bir sonucu da yerleşik siyasi düzenin altüst olması nedeniyle Napolyon çekildikten sonra boşluk oluşması ve bunun Mehmed Ali Paşa'nın yükselişine olanak sağlamasıydı.²⁸

1830'da Fransa Cezayir'i ele geçirdi ve komşu Mısır'ın yönetiminde bulunan Mehmet Ali Paşa ile yakın ilişkiler geliştirdi. Bu durum 1831-1841 döneminde Osmanlı Devleti'ne karşı isyankâr tavır içine giren Mehmet Ali Paşa'ya ilişkin İngiltere ile Fransa'nın yoğun mücadeleye girmesine neden oldu. Fransa Mehmet Ali Paşa'yı destekledi, İngiltere ise O'na karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyerek başarılı oldu.

1859'da Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandı. Şirketin hisseleri Fransızlara aitti. 1869'da kanalın açılması ulaşımda önemli avantajlar doğurunca, mali sıkıntıya düşen şirketin satışını fırsat bilen İngiltere kanalda söz sahibi oldu. Ardından Arap milliyetçi hareketlerden faydalanarak 1882'de Mısır'ı işgal etti. Bu duruma Fransızların tepkisi Osmanlı'dan daha büyük oldu. Çünkü sömürge konusu iki ülke arasında çok önemli bir çıkar alanıydı. Değişen dengeler Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni desteklemesini, İngiltere'nin ise İtalya ile birlikte Mısır ve Akdeniz birliği politikasını güçlendirmesini doğurdu. Bunun ardından artık İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü siyasetini terk ederek bir yandan Arap topraklarındaki milliyetçi hareketleri bir yandan da Anadolu'daki Ermeni problemini ateşlediler.²⁹

Bir diğer sömürge paylaşım alanı Afrika topraklarıydı.³⁰ Rhodesia(1889), Kenya(1890), Nyasaland(1891) ve Uganda(1894) İngiltere tarafından ele geçirildi.

²⁸ Gencer, a.g.e., s.44. Krş. Dror Zeevi, "Back to Napoleon thoughts on the Beginnings of the Modern Era in the Middle East", **Mediterranean Historical Review** 19/1, June 2004, ss.73-94; Leon Carl Brown, **International Politics and the Middle East**, Columbia UP, New York, 1884.

²⁹ Eyicil, a.g.e., s.148.

³⁰ 1815 Viyana Kongresi İngiltere'ye Hollanda egemenliğinde bulunan Cape Colony'yi sağlamıştı. 1884'de Fransa, Portekiz ve İngiltere'nin sömürgeleşme konusundaki itirazlarının giderilmesi için Berlin Konferansı'ndan faydalanıldı. Alınan kararlar arasında Afrika'nın paylaşılmasında sözlü bildirimler değil edimli işgalin esas alınacağı da yer almış ve bundan sonra Afrika topraklarının sömürgeleşmesi büyük hız kazanmıştı.

Sömürge alanında kuzey-güney yönünde ilerlemeyle sağlanan bu büyük alan İngiltere'nin Sudan'ı hedeflemesi sonucunu doğurdu ve Fransa ile büyük bir mücadeleyi başlatı.³¹

Fas da önemli bir alandı.³² Bölge, Alman Fransız mücadelesine sahne oldu. Ancak İngilizlerin Fransa'nın yanında olduğunu açıklaması üzerine anlaşma kaçınılmaz oldu. Almanlar Fransız Kongosu'ndan bir miktar toprak alırken, Kamerun'da bazı toprakları vermek zorunda kaldı. Ancak Fas'taki ekonomik çıkarlarını teyid ettirdi. Tüm bu gelişmeler Fransa- İngiltere yakınlaşmasını arttırırken her iki ülkenin Almanya ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecekti.

Diğer yandan Tunus'u Fransa'nın, Mısır'ı İngiltere'nin egemenlik alanına katması sonrasında, güç toplamış ve Akdeniz'de sömürgeleşme hedefine kitlenmiş olan İtalya Trablusgarp ile ilgilenmeye başladı. Bu konuda İngiltere ve Avusturya'nın desteğini de sağlamayı başardı. Hatta İngilizler için sömürge mücadelesinde Fransa'ya karşı kullanılacak bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandı. 1894'de İtalya Habeşistan'a saldırdı ancak yenilgiye uğradı ve tekrar Trablusgarp'la ilgilenmeye başladı. Ancak dengeler değişmiş ve İngilizlerin İtalya'yı destekleme politikası son bulmuştu. Sadece Trablusgarp'ın güneyine İtalya'nın İngiltere ile yaptığı bir anlaşma sonucunda yerleşmesi mümkün oldu. Zamanla Fransa ve İngiltere ile yeniden düzenlediği ilişkiler ve diğer Avrupa güçlerinin desteğini de almayı başararak 1902 yılından itibaren Trablusgarp'a göçmen göndermeye başladı. Bu gelişmelerde hem uluslar arası sorunların o döneme özgü bir biçimde üst üste gelmesinin hem de artık İtalya'nın çok güçlü olmamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin de güçsüz düşmüş olduğunun bilinmesinin diplomatik bağlantılarda

³¹ Fransa, sömürgesi olan Senegal'dan hareket ederek doğu-batı yönünde ilerleyerek Nijerya ve Fildişi sahiline kadar geldi. 1896'da önce İngiltere ardından da Fransa Sudan'a girdi. Ancak İngiltere'nin dış politikadaki sorunları ve Fransa'nın Fas'ı Sudan'dan daha çok önemsiyor olması nedeniyle savaş yerine anlaşma tercih edildi(1898 ve 1899) ve Fransa Sudan'dan çekildi, Madagaskar ise Fransızlar'da kaldı. Böylece Nil'in tamamı İngilizlerin hâkimiyetinde oldu. 1884-1890 Arasında Almanya Kamerun ve Toga'ya girdi. Diğer yerlerde ise İngiltere ve Fransa'ya karşı hareketleri destekledi. Aynı tarihlerde İtalya da Eritre ve Somali'yi işgal etti. 1896'da Habeşistan'ı almak istediye de başarılı olamadı. Bu gelişmeler İngiltere'nin sömürge konusunda Almanya ve İtalya'nın artan gücünü fark ederek dış politikasında değişiklik yapmasına neden oldu ve siyasal gelişmelerde izlediğimiz Üçlü İtilafın kurulması sonucunu doğurdu.

³² 1880 sonrasında çeşitli kapitülasyonlarla sömürge faaliyetlerine dahil edilmeye çalışılmıştı. 1904 Fransız İngiliz anlaşması, Fransa'nın Mısır üzerinde İngiltere'ye tanıdığı haklara karşılık, İngiltere'nin de Fas üzerinde Fransa'ya aynı hakları tanımasını sağladı. Almanya'nın gelişmelerden duyduğu rahatsızlık nedeniyle toplanan Alcesiras Konferansı ise umulanın aksine İngiliz Fransız yakınlaşmasını arttırdı. 1909'da Fransa ve Almanya arasında yapılan bir anlaşma ile Almanların da ekonomik hakları ortaya çıktıysa da uygulama anlaşmaya paralel olmadı. Bunun üzerine Alman- Fransız ilişkileri gerildi. Üstelik ülkede de bazı karışıklıklar çıkmış ve Fransız desteği istenir hale gelmişti.(1911)

iyi kullanılmış oluşu etkili oldu.³³ 1909 Yılında da Rusya ile bir gizli anlaşma yapmayı başardı. Böylece Osmanlı Devleti'nin güçsüz durumundan ve bundan çeşitli faydalar sağlamayı uman ülkelerin çıkar dengelerinden faydalanarak kendine sömürge alanında yer açmaya çalıştı. Bölgede ekonomi ve eğitim alanında çalışmalarını yoğunlaştırdı.

İlk sömürge güçlerinden olan Portekiz pek çok toprakla birlikte Hindistan'ı da elinde bulunduruyordu. Fransız Doğu Hint Şirketi 17. Yüzyılın ortalarında Hindistan'ın kıyı bölgelerinden bir kısmını ele geçirdi. Fransa ile İngiltere arasında yapılan Yedi Yıl savaşları sonrasında ise Hindistan İngiliz egemenliğine geçti. (Paris Anlaşması-1763)³⁴

Üçlü İtilafın kurulmasının yolunu açan 1907'de İngiltere ve Rusya arasında yapılan anlaşma, Tibet'in Çin'in egemenliğinde, Afganistan'ın İngiltere nüfuzunda, İran'ın kuzeyinin Rus, güneyinin İngiliz nüfuzunda, orta kısmının tarafsız durumda olmasını sağladı. Böylece İngiliz sömürgesi olan Hindistan bölgesinin Fransız anlaşmasıyla güvenliğe alınan doğusunun ardından kuzeyi için de aynı olanak sağlanmış oldu. Üstelik Çin ve Osmanlı toprakları arasında kalan tüm alan Rusya ve İngiltere'nin nüfuz alanı olarak paylaşılmış bulunuyordu.

Çin de sömürgeleşme hareketinde önemli yere sahipti. 13. Yüzyıldan itibaren ürettiği mallar (ipek ve baharat) batı tarafından çok ilgi gören ve bu nedenle Avrupa ile ticareti önemli boyutta olan Çin, 17. Yüzyıldan itibaren misyoner faaliyetlerden korunmak amacıyla Canton dışındaki tüm limanlarını Avrupalı tüccarlara kapatmıştı.³⁵ Afyon savaşı olarak anılan 1839-42 harbi Çin'in mağlubiyetiyle sonuçlanınca anlaşmayla beş liman daha ticarete açıldı. 1844'de Amerika ve Fransa da bu imtiyazları elde etti. 1858'de İngiltere ve Fransa'nın Çin'le yaptığı anlaşma önbir limanı daha ticarete açtı. Ardından sömürgecilerin 1860'da ortak askeri kuvvetlerini bölgeye sevk etmesi nedeniyle yapılan

³³ Timothy W. Childs, **Tarblusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri**, Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.13.

³⁴ Zamanla tüm Hindistan İngiliz egemenliğine bağlandı ve bölgeye bir vali tayin edildi. Rusya'nın 1953-56 Kırım savaşından yenik çıkınca doğuya yönelerek Orta Asya ile ilgilenmesi ile yeni mücadele alanı ortaya çıktı. 1907'de anlaşmayla Rusya Afganistan'ın gerisinde bırakıldı ve İngiltere için Hindistan'ın güvenliği sağlanmış oldu. Diğer yandan Afrika'da ilerleyen Fransa bu kez Uzakdoğu faaliyetlerini hızlandırarak doğudan Hindistan'a yaklaşmaya başladı. Hindüçin, Vietnam, Laos ve Kamboçya'dan sonra Amman İmparatorluğu'nu etkisi altına alarak Taylan'a girdiğinde İngiltere ile çatışma noktasına geldi.1896'da yapılan anlaşma iki ülke arasında daha önce Sudan sorununda olduğu gibi sömürge savaşını önledi. Çözüm ise Rusya İngiltere arasındaki İran bölgesine benzer şekilde düzenlendi. Taylan üç bölgeye ayrıldı, doğusu Fransa, batısı İngiltere hâkimiyetinde bırakıldı ve aradaki tampon bölge Fransızları Hindistan'dan uzak tutmakta kullanıldı.

³⁵ Ancak sanayide gelişme hızlandıkça bu duruma katlanmak Avrupa için zorlaştı. İlk önce Hindistan bölgesinin afyon üretimini kaçak yolla Çin'e satan İngilizler bu kapıyı araladılar. Çin'in buna tepki olarak afyonu yasaklaması ise iki devleti savaşa soktu.

anlaşmada artık tüm limanlar ve ardalanları açılmış oldu. Ortak alan durumu nedeniyle sömürgeciler her tür ayaklanmayı bastırmakta işbirliği yaptılar ve Çin'i tam bir sömürge konumuna soktular.

Japonya, Çin'le benzer şekilde başlayan hikâyesinde önce misyoner faaliyetlerden korunmak için dışarıya kapanmış ancak kısa sürede bunun fayda etmediğini görmüştü. Avrupa'ya çok sayıda öğrenci göndererek teknolojinin takibini sağlama ve yenileşme hareketleriyle de teknolojiye toplumsal uyumun sağlanması için altyapı hazırlama yolunu seçti. Böylece 19. Yüzyılın sonuna doğru kendisi de artık sömürgeci bir devlet oldu.³⁶

Hedef topraklardan bir diğeri de Amerika'ydı. 16. Yüzyılda Amerika'nın keşfinin ardından öncelikle denizlerde gelişmiş olan Portekiz ve İspanyollar tarafından yeni kıtaya göçler oldu. Kısa sürede Meksika, Orta ve Güney Amerika onların kolonileri haline geldi. Ardından Fransızlar, Kanada'yı, Missisipi Nehri kıyılarının Meksika Körfezi'ne kadar kısmını sömürgeleri yaptılar. Kuzey Amerika ve Atlantik kıyıları ise İngilizlerin alanı oldu. 18. Yüzyıldan itibaren kıtada bağımsızlık hareketleri başladı. 1760'a gelindiğinde İngiltere ile kolonilerinin yönetimleri arasında önemli anlaşmazlıklar oluşmuştu. Bunda Yedi Yıl savaşlarının finansmanının kolaylaştırılması için kolonilere konmuş olan yeni vergilerin etkisi büyüktü. Vergilendirilen ürünlerin kıtaya girişinin boykot edilmesiyle tırmanan olaylar ticari ve ekonomik bağımsızlık talebinden daha ileri götürülerek siyasi bağımsızlık hedefine yöneldi.³⁷ 1783'e kadar süren İngiliz Amerikan savaşında İngilizler yenilgiye

36 Bunun sonucunda da hammadde kaynağı ve pazar olanağı nedeniyle Kore'yle ilgilenmeye başladı. Bunların yanı sıra stratejik olarak da Asya ile bağlantıyı ve adaların güvenliğini sağlama açısından önemliydi. Kore'de artan Japon faaliyetleri nedeniyle 1894'de Çin ve Japonya arasında savaş çıktı. 1895'de Japonya galip gelerek yaptığı anlaşmada Mançurya'nın güneyindeki Kore'nin kontrolüne haiz adaları aldı. Bu durum Fransa ve Rusya'nın sömürge siyaseti için bir tehdit oluştururken, bunlara karşı denge olacağı fikriyle İngiltere'nin Japonya'ya saklı desteğini sağlıyordu. Japonlar, Fransa ve Almanya'nın Rusya'yı desteklemesi nedeniyle adalardan birinden çekilme kararı aldı. 1902'de İngiltere Japonya anlaşması yapılmıştı. Rusya'nın Mançurya'dan asker çekmemesi ve Kore'den vazgeçmemesi nedeniyle 1904'de Japon-Rus savaşı çıktı. Çinli aydınların Japonya örneğindeki gibi yenileşme yanlısı olmaları ve karşı cephede muhafazakârların bulunması Çin'de ayaklanmalara neden olmuştu. Rusya, hem bu ayaklanmaları bahane ederek hem de Çin'le demiryolu yapımı ve yeraltı kaynakları işletmesini kapsayan bir anlaşma yapmış olmasına dayanarak Mançurya'ya ordusunu yerleştirmişti. Japonya, Rusya'ya Mançurya'yı almasını Kore'nin de kendi hâkimiyetlerinde kalmasını önerdi ancak bu teklif kabul görmeyince savaş başladı. 18 ay süren savaş sonrasında Rusların ağır yenilgisiyle barış yapıldı.(1905) Hem Mançurya üzerindeki haklarını Japonlara devrettiler hem de Kore'nin bağımsızlığını tanıdılar. Kore 1910 yılında Japon topraklarına katıldı. Sonraki yıllarda Mançurya ve Çin'i almaya yönelik Japon faaliyetleri de arttı.Bu konu hk. Bkz. Haluk Ülman, a.g.e., s.135 vd.

³⁷ 1774'de ilk, 1775'de ikinci Amerika Kongresi toplandı ve 1776'da bağımsızlık ilan edildi. Tüm bu süreçte İngiltere'ye karşı olmak nedeniyle Fransa, İspanya ve Hollanda Amerika'yı destekledi. İspanya, Veraset savaşlarında kaybettiği Cebelitarık, Minorka, Florida, Jamaika'yı geri almak için Fransa'yla anlaşmasının ardından İngiltere'ye savaş açmıştı.(1779) Hollanda da Amerika'ya yaptığı ticaretin İngilizler tarafından engellenmek istemesine karşılık olarak 1781'de savaş ilan etti.

uğrayınca sömürgesi olan kolonilerin birleşmiş bir devlet olarak bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.³⁸

B. OSMANLI DÜZENİNDEKİ İÇ GELİŞMELER

1. Siyasal Gelişmeler

a. Fikir Hareketleri

19. Yüzyılda tüm dünyada etkili olan milliyetçilik akımı bir Osmanlı milleti yaratılması dürtüsüyle Osmanlıcığın, bunun karşısında da Türkçülüğün ortaya çıkmasına neden oldu. Batıcı ve İslamcı yaklaşım da sahnede yerini alırken ilginç sentezler oluşuyordu. “Bazı düşünceleri nedeniyle Batıcı olarak tanımlanan birisi diğer fikirleri veya tutumu yüzünden İslamcı, Osmanlıcı ya da Türkçü olarak nitelenebiliyordu.”³⁹ Osmanlı aydınları ancak çağdaşlaşmanın zorunlu olduğu konusunda birleşiyorken, Avrupa medeniyetinin kaynağını ırk, teknoloji, din, zihniyet, ahlak gibi farklı odaklarda görüyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerini inceleyerek dönemin zihniyet yapısını analiz etmeye çalışan Neumann, önemli bir tespitte bulunur; tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde yönetilenle yöneten arasındaki fark kapanırken, yönetenlerin kendi aralarındaki farklılıklar büyümüştür. Devleti idare edenler artık farklı düşünmekte ve bunu ifade etmektedir.⁴⁰

³⁸ Amerika'nın İspanya ve Fransa ile sömürge ilişkisi de ayrı bir kanaldan şekil değiştirdi. 1800 Yılında Fransa İspanya'dan Louisiana'yı geri alınca, güneyde güçlü bir Fransa istemeyen ABD ile ilişkileri bozuldu. Bu süreçte Fransa'nın Avrupa savaşlarının finansmanı ile ilgili sıkıntıları bulunduğundan konu Louisiana'nın 15 milyon dolara ABD'ye satılması ile çözümlendi. Benzer şekilde ABD 1819'da İspanya'dan 5 milyon dolara Florida'yı satın aldı. Sonraki yıllarda Meksika'nın kontrolündeki Kaliforniya için yapılan savaşta galip gelen ABD burayı da satın aldı. Teksas bağımsızlığını kazanmıştı ve anlaşmayla ABD'ye katıldı. 19. Yüzyıl ortalarında ABD artık sömürge toprağı olmaktan çıkmış, Kuzeydeki Alaska dışında bugünkü sınırlarına ulaşmıştı. Latin Amerika'daki İspanyol sömürgeleri 1814'den itibaren bağımsızlık mücadelesine girdiler ve pek çoğu takip eden yıllarda bunu başardı. 1861-65 ABD iç savaşı sırasında Fransızlar Meksika'yı ele geçirdi ve Avrupa'nın tepkisini önlemek için buraya Avusturya imparatorunun kardeşini kral yaptı. Ancak iç savaş sona erince Amerika Fransız askerlerinin çekilmesinde ısrarcı oldu ve 1867'den itibaren çekilme başlayınca Latin Amerika yavaş yavaş ABD'nin siyasi ve ekonomik nüfuzuna girmeye başladı. 1880 Yılından itibaren bu nüfuz arttı ve panamerikanizmin ortaya çıkmasıyla kuzey ve güney Amerika kıtasının insanları kader ortaklığı fikriyle iyice yakınlaştı. Rusya, 1867'de Alaska'yı ABD'ye sattı. Meksika, Kanada ve Alaska'yı etki alanı altına alana ABD doları diplomasisi ile Güney Amerika devletleri üstündeki nüfuzunu arttırdı. Havai Adalarını aldı, Porto Rico ve Guam adalarını savaş tazminatı olarak İspanya'dan ele geçirdi ve Filipinleri de satın aldı. Böylece doğu Asya kıyılarına kadar genişledi.

³⁹ Kutlu, a.g.e, s.332.

⁴⁰ İçerde ve dışardaki kamuoyu da birbirinden çok farklı görülür. Osmanlı Devleti'ndeki kamuoyuna bazen beklentilerinin karşılanmasını önemseyen, bazen de tehdit unsuru oluşturmasından kaçınılan bir unsur olarak bakılıp ihtiyatla yaklaşırken, yabancı kamuoyu için böyle bir tehdit algılanmaz ama devletin kendisini iyi

Osmanlı Devleti'nde ilk siyasi muhalefet hareketi Genç Osmanlılar Derneği'nin kurulması ile başladı. Yönetimi eleştirmek, dönemin gelişmelerini çok yönlü değerlendirmeyi, bu da iyi eğitim ve yabancı dil bilgisi gerektiriyordu. Bunu sağlanmış olan aydın kişiler Tasvir-i Efkâr, Muhbir, Tercüman-ı Ahval isimli gazeteleri kurmuşlardı. Cemiyet 1865 yazında İstanbul'da kuruldu. Kurucuların hepsi varlıklı ailelere mensup kişiler olan Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Kemal Bey, Refik Bey idi.⁴¹ Tanzimat ve Islahat Fermanlarının uygulamasının yeterli olmadığı görüşündeydiler ve mutlakiyet yerine meşrutiyet yönetimini öngörüyorlardı. Özgürlük olmayan ülkelerdeki benzerleri gibi gizlilik içinde kurulmuştu ve Carbonari cemiyeti esas alınarak düzenlenmişti.⁴²

Yeni Osmanlılar olarak da isimlendirilen bu hareketin entelektüel altyapısında öncelikle geleneğin kalıntılarının, ardından da kendilerinden önce bürokraside hizmet vermiş olan yenilikçilerin reformlarının etkilerinin bulunduğu söylenebilir. Bu çelişkili altyapı sonraki yıllarda, doğu ile batı arasında orta bir zemin bulmak amacıyla yapılan girişimleri doğuracaktır.⁴³

Karal, cemiyetin kuruluşunu takip eden yıllarda üye sayısını 245'e yükselttiğini, Mektebi Harbiye nazırı Süleyman Paşa, Zaptiye Nazır Muavini Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakollar Komutanı Ömer Naili Paşa gibi isimlerin de üyeler arasında bulunduğunu, Fuat Paşa'nın da cemiyete sempati duyduğunu ve Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın da finansal destekte bulunduğunu belirtir. Başlangıçta padişaha arıza sunarak meşrutiyetin ilanına ikna etmeyi hedeflerken daha sonra bir baskın yaparak sadrazamı değiştirmeyi amaç edindiler ve bu durumun duyulması üzerine üyelerin önemli kısmı Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı.

Üyeler Avrupa'daki fikir hareketleri hakkında ortak fikirde birleşmiş değillerdi. Üstelik özellikle Prens Mustafa Fazıl Paşa, cemiyet faaliyetlerini kişisel siyasi hedefleri için araç olarak görüyordu. Bunun yanı sıra meşrutiyet istemenin yanında herhangi bir

anlatması gereğine inanılır. Bu konu hk. Bkz. Christoph K. Neumann, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.67 vd.

⁴¹ Karal, a.g.e., C.VII, ss.300-302.

⁴² "Yeni Osmanlılar Tarihi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 20 Haziran 1909, nr.21, Tefrika No.17'den aktaran Hüseyin Çelik, "Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar", **Tarih ve Toplum**, S.108, s.6; Karal, a.g.e., C.VII, s.302.

⁴³ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.221 vd.

gelişim programı üretmiş de değildiler. Babiâli'nin politikasını eleştirmekten ibaret olan çalışmalarında düzenli ve sistemli yayın da yapmadılar.

Buna rağmen içerde ve dışarıda takdirle karşılanıyorlardı. Önce Fransa'da ardından diğer Avrupa ülkelerinde Jön Türkler olarak anılır oldular ve buralardaki kamuoyunun dikkatini Osmanlı Devleti'ne yöneltmesini sağladılar.⁴⁴

1867'de Ali Süavi, (Londra'da) Muhbir'i, Ziya Paşa ve Namık Kemal de 1868'de Hürriyet'i yayınlamaya başladı.⁴⁵ Yusuf Akçura araştırmasında, Hürriyet gazetesi koleksiyonundaki makalelerden cemiyetin programını şu şekilde ortaya koymuştur:

1. Tüm Osmanlı vatandaşlarının hukuki eşitliği olmalıdır,
2. Tüm Osmanlı vatandaşlarının hak ve özgürlüklerinin hukukun teminatı altında olmalıdır,
3. Osmanlı vatandaşları zulümden kurtarılıp adalete kavuşturulmalıdır,
4. Osmanlı vatandaşlığının temel unsuru vatandır,
5. Bunlar olması için Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli mutlakiyetten meşrutiyete döndürülmelidir,
6. Bu amaçlara ulaşmak için şiddet kullanılmaz, propaganda ve ikna yöntemi uygulanır.⁴⁶

Karal, Genç Osmanlıların tüm din ve milletten olan Osmanlı vatandaşlarının vatan ortak paydasında birleştiren bir yönetim istemelerinin eleştirilmiş olduğunu belirtir. Ancak dönemin gerçeklerinin millet fikrinden yola çıkılması halinde imparatorluğun dağılmasını getireceği düşünülünce, cemiyetin hedefinin doğru olduğuna dikkat çekmektedir.

Cemiyet özellikle Ali Paşa'nın icraatlarını sert biçimde eleştirdi. Yabancı devletlere verilen tavizler, yabancılara verilen iktisadi ve mali ayrıcalıklar, isyanlara önlem olarak Hıristiyanlara verilen haklar eleştiri konuları oldu. Devlet Şurası'nın kurulması bile, bazı bakış açılarına göre meşrutiyete giden bir adım olarak değerlendirilebilecekken, cemiyet tarafından *temelsiz ve zayıf hareketler* gibi gösterildi.

⁴⁴ Karal, a.g.e., C.VII, s.305-310.

⁴⁵ Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin sadece bir tarım ülkesi olmasını eleştiriyordu. Fakat ticaret ve endüstri için sermaye gereklidir, bunun için de tarımın ıslah edilmesi gereklidir. Aşar yerine vasıtalı vergilerin atılmasını ve İstanbul halkından vergi alınmasını savunuyordu. Ziya Paşa da vergi adaletsizliği üzerinde duruyordu. Ali Suavi'nin ise üstünde durduğu fikirler kadı ve jandarmanın işbirliği yapması ve köylünün zor durumda kalması üzerinedir. Bunların dışında yabancı basında çıkan yazıların tercüme yoluyla kamuoyunda tarım ve köylü hakkında bir düşünme alanı geliştirildiği söylenebilir. Karal, a.g.e., C.VII, ss.246-247.

⁴⁶ Yusuf Akçura, **Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi**, Ankara, 1933, s.169.

Cemiyet üyeleri bazı fikir ayrılıkları nedeniyle iki grup halindeydiler. İlki, Ziya Paşa'nın etrafında bulunan şiddete karşı olan ve meşrutiyeti yereli hedef olarak gören kişilerden oluşuyordu. İkincisi ise, Mehmet Bey'in etrafında, Türklerle Arapların sıkı işbirliğinden yana olan ve meşrutiyetin hemen ardından cumhuriyeti hedeflemekte olan kişilerden oluşuyordu. Bu grubun hedefinde halifelik müessesesi, görevi papalık gibi yalnızca Osmanlı cumhuriyetini tahlif etmek olan bir kurumdu. Karal bunun İslam'ın *esprisine ve geleneğine aykırı* olduğunu ve uygulanamayacağını belirtir.⁴⁷

Abdülaziz, Mısır hidivinin bağımsız hareket etme eğilimini fark edince, O'na karşı koz olması için Prens Mustafa Fazıl Paşa'yı yanına çekmek istedi. Prens, cemiyetin başından ayrılp İstanbul'a geldi. Bir süre sonra da finansman desteğini kesti. Geride kalanlar bu destek olmadan devam edemedi. Yalnız kişisel varlığıyla Ziya Paşa Hürriyet'i bir süre daha yayınladı. Bu kez Ali Paşa'nın katline teşvik olarak değerlendirilen bir yazı nedeniyle İngiliz hükümeti gazeteyi kapattı. Ziya Paşa Cenevre'ye geçti ama kısa süre sonra gazete sona erdi. Mehmet Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa Cenevre'de İnkılâp adlı gazeteyi bir süre çıkardılar. Cemiyetin tüm faaliyetleri kuruluşun iki yıl sonrasında başlayarak üç yıl sürmüş ve 1870'de sona ermişti.⁴⁸

1870'lerde İstanbul'da, Babıali yönetimine karşı önemli bir muhalefet oluşmuştu. Bunu Genç Osmanlılar temsil ediyordu. Avrupa'da basın faaliyetlerinde bulunuyor ve Osmanlı Devleti'nin yönetim zaaflarına dikkat çekiyorlardı. Genç Osmanlılar hareketinin etkileri Şurayı Devlet'in kuruluş nedenleri arasında yer almaktadır. Ziya Paşa'nın önerdiği yenilikler arasında Devlet Şurası kurulması da yer alıyordu. Ancak kuruluşunu önermiş olmasına rağmen Ziya Paşa Şura'nın kurulmasını açıkça eleştirdi. Çünkü Hıristiyanların mecliste yer almasını uygun bulmuyordu. Karal, Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni *modern manada kurulmuş olan ilk muhalefet partisi* kabul eder. En önemli etkileri, *hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini küçük ve büyük memurlarla subaylar arasında geniş ölçüde yaymış olmaları ve gelecekte inkılâpların bu suretle ilk tohumlarını atmalarıdır*. Diğer bir önemli etkisi de bizzat Avrupa'da bulunan ve buradaki gözlemlerini çeşitli yollarla yaymış olan cemiyet üyelerinin Osmanlı toplumunun batılılaşmasında pay sahibi olmasıdır.⁴⁹

⁴⁷ Karal, a.g.e., C.VII, ss.309-310.

⁴⁸ 1871'de Ali Paşa ölünce bazı üyeler vatana geri döndüler. Karal, a.g.e.C.VII, ss.312-313.

⁴⁹ Karal, a.g.e., C.VII, ss.145-149, 313-314.

Genç Osmanlıların 1867-1875 sürecinde yaymaya çalıştığı hürriyet ve meşrutiyet fikirleri özellikle İstanbul'da bazı aydın, subay ve hatta devlet adamları tarafından benimsendi

ve halk arasında da yayıldı. II. Abdülhamid döneminde Kanun-i Esasi'nin ilanını sağlayan sadrazam Midhat Paşa da bu kişiler arasında bulunur. Ancak Genç Osmanlılarca anayasanın ruhuna aykırı olan sürgün maddesiyle ilan edilmiş olması nedeniyle sert şekilde eleştirilere maruz kalacaktır.

Fransa ve İngiltere'de burjuvazinin, ekonomik varlığını güvenceye almak amacıyla oluşturduğu ulusal pazar zaman içinde ulusal birliğin oluşumunu sağladı.⁵⁰ Bu kendiliğinden oluşumun aksine diğer Avrupa ülkelerinde, öncülleri örnek alınarak uluslaşma konusunda yukarıdan aşağıya bir uygulama söz konusu oldu. Daha az gelişmiş ülkeler için ise durum biraz daha farklı oldu. Onlar ilerlemiş olanların yönlendirmeleri doğrultusunda bu süreci yaşadılar. Bu koşullar altında Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde egemen bir ideoloji olan Osmanlılık, kültürel etnik bir ulusçuluktan çok, Fransa'dan etkilenen siyasal bir ulusçuluktur. Bu yaklaşım Namık Kemal, Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat gibi Genç Osmanlılarla doruk noktasına varmıştır. *Bu anlayışa göre, din, mezhep, cinsiyet ve etnik özellikler hiç bir ayrıma tabi olmaksızın tüm Osmanlı halkları sahip oldukları haklar ve ödevler açısından eşit duruma getirilmeye çalışılmaktadır.*⁵¹

Fikir hareketlerinden bir diğeri Türkçülüktür. Karal, Türklüğün öne çıkmasını bir süreç olarak anlatmaktadır: *“Devletin ismi Devlet-i Aliye'dir. Hükümetin adı, Hükümet-i Saltanat-ı Seniye'dir; imparatorluk topraklarına Memalik-i Mahrusa-i Şahane denmektedir; tebaa da tebaa-i şahanedir. ‘Osmanlı’ kelimesi de henüz bir siyasi terim değildir. Bu kelimenin siyasi ve hukuki bir terim haline gelmesi ancak, Abdülaziz devrinde tâbiyet kanunnamesinin çıkarılması üzerine mümkün olacaktır. Avrupalılara gelince, onlar Türklerle temas ettikleri günden beri bu kelimeyi kullanmakta idiler. Devlet-i Aliyye'ye Türk İmparatorluğu, Hükümet-i Seniyye'ye Türk Hükümeti, imparatorluk topraklarına Türkiye, Türkiye'yi idare edenlere de Türk diyorlardı. Siyasi münafaretler sebebiyle onlar da, Türk kelimesine kendi benliklerini unutmuş olan ve sadece İslam sayan*

⁵⁰ Milliyetçilik, modern dünyanın ekonomik yaşamı için kaçınılmaz olan piyasayı oluşturmak üzere dönüştürmenin bir aracı olarak sahneye gelmiştir. Nitekim diğer topraklardan farklı olarak milliyetçilik rüzgarına direnen ve bir dizi ulus devlet oluşumunu geciktiren Sovyetler Birliği olgusu, o topraklarda bu uygulamanın görece uzun bir süre ertelenmesine neden olabilmıştır. Prof. Dr. Georges Prevelakis, Bu konu hk. Bkz. “Doğu'da ve Batı'da Millet Anlayışı”, **Toplumsal Tarih**, S.186, ss.46 vd.

⁵¹ Bu konu hk. bkz. Cengiz Güleç, “Tanzimat ve Ulusal Kimliğimiz”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)**, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1991, ss.13-19.

Türklerin atfettikleri manayı vermekte idiler. Bununla beraber, Avrupalı bilginler Türk ırkının değerlerini tetkik ederken, Türk dili, Türk tarihi, Türk sanatı, Türk gelenekleri konularında, Türk'ün gerçek değerlerini ortaya koymuşlar ve koymakta bulunmuşlardır. Avrupalı siyaset adamlarının bazıları da, Türk İmparatorluğu'nu Osmanlı İmparatorluğu olarak isimlendirmekte idiler. İşte bu durum karşısında... Mahmut II. devrinden itibaren, Türk kelimesi benliğini unutmuş olan Türkler arasında önem ve değer kazanmaya başlıyor. Şöyle ki devletin resmi vesikalarında ve basında, Türkiye karşılığı olarak 'Türkistan kelimesi kullanılmaya başlıyor. ⁵² Sonraki dönemde Jöntürklerin ilk hareketlerinde ya da partileştikten sonra, devrin fikir akımlarının ve Balkanlarda uluslarını kurmayı başaran unsurların etkisiyle Türkçülük üzerinde durmuş olduğu söylenebilir. Ancak Türk kavramının kullanımının sıklaşması olan bu gelişmenin toplumu homojenleştirme, azınlık unsurları asimile etme gibi bir yaklaşım içerdiği söylenemez. Zafer Toprak İttihat Terakki politikalarının özellikle eğitim alanındaki çalışmalarının belgelerden yetersiz bilgiyi aktarma yoluyla yanlış değerlendirildiğini savunarak, Türkleştirme politikası güdümediğini ortaya koyar. Yapılmaya çalışılan Osmanlılık fikrinin yerleşmesini sağlama çabasıdır.⁵³ İttihat Terakki dönemi Türkçülük akımı, dilde millileşme ile öne çıkmıştır. Bunu, özellikle Selanik merkezli olmak üzere Balkan savaşlarının ortaya çıkardığı bunalım koşullarından doğan sosyalizm esinli halkçılık, ardından da Türk milliyetçiliği ve Turancılık rüzgarları izlemiştir.⁵⁴

Türkçülük ve Genç Osmanlı Cemiyetinin fikirlerine Osmanlı Müslümanları arasında gelişen tepkiler, İslamcılığın siyasi bir yaklaşım olarak gelişmesine neden oldu. Ortaya çıktığı dönemde düzenli bir örgütlenmeye dönüşmeyen bu hareket, Karal'a göre müfrit ve mutedil olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlk grup devam eden yönetimden önemli çıkarları olanların savunduğu ve şeriatın eskiden olduğu şekilde uygulanması gereğine dayanan görüşün temsilcileridir. İkinci grup ise, yeniliklere karşı değildi fakat meşrutiyetin

⁵² Karal, a.g.e., C.VII, s.291.

⁵³ Bu konu hk. Bkz. Zafer Toprak, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların 'Türkleştirme Politikası' ", **Toplumsal Tarih**, S.146, Şubat, 2006, ss.14-22.

⁵⁴ Berkes, Türkiye'de..., s.413. Türklük kavramının gelişimi hakkında farklı yaklaşımlara rastlanır. Lewis'in önceleri bir aşağılama olgusu olarak değerlendirilirken Jöntürk devrimiyle birlikte olumlu bir anlam kazandığı tezinden farklı olarak Georgeon, Türklük kavramının özellikle seyyah, tüccar, mamur ve asker olarak Osmanlı vilayetlerini dolaşanlar arasında ilkel bir etnisite duygusu olarak öne çıktığını, 19. yüzyıl boyunca iletişim araçlarının artmasıyla daha da arttığını ve Türkoloji çalışmaları nedeniyle de doruk noktasına ulaştığını savunur. Ancak ilkinden sekiz yıl sonra 1994'de yayınlanan başka bir makalesinde yazar bu kez Lewis'le aynı fikirdedir. Landau'dan alıntılanarak, 19. yüzyıl başında Türk kelimesinin aşağılayıcı algılanan anlamının azınlıkların milliyetçi hareketlerinden sonra değişip olumlandığını belirtmiştir. Georgeon, age, s.3 ve 78

önceki Müslüman toplumlarda uygulanmamış bir yöntem olduğunu ve halkın cehaleti nedeniyle gayrimüslimlerin lehine işleyecek olduğunu iddia ediyor ve karşı çıkıyordu. Bu grupların dışında Genç Osmanlılar arasında da dış siyasette İslamcılığı savunanlar vardı. Karal, bunun dönemde Avrupa’da önemli olan Panislavizm ve Pangermanizm’in tehdidi karşısında ırka dayalı bir güçlü sistem öneremeyecek olan Osmanlıların kaçınılmaz seçimi olduğunu belirtir. Bu nedenle ıslahatçı ve hatta meşrutiyetçi söylemler arasında bile İslamcılığa rastlamak mümkündür. Bu nedenle bu iç içe geçmiş fikirlere örnek bulmak Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi’nin yazıları için mümkündür. İslamcılığın siyasi politika olarak kullanılması Abdülaziz devrinden sonra Abdülhamid saltanatında olacaktır.⁵⁵ II. Abdülhamid’in saltanatı sırasında emperyalizm karşıtı Müslüman milliyetçiliğinin etkinliği arttı.

Osmanlı Devleti, özellikle II. Abdülhamid döneminde halkın sadakatini ve devletin meşruiyetini sağlamak için tasavvuftan da faydalandı. *Ne Ortodoks ne İslamın ana akımlarından olmakla birlikte tasavvuf merkezin denetimi altında tutabildiği sürece, sıradan insanların desteğini kazanmak ve meşruiyetini pekiştirmenin yararlı bir yöntemiydi.*⁵⁶ Tanzimat dönemi yöneticilerinin Arap vilayetlerindeki halklarla kurmayı ihmal ettiği bağlantıları, sonraki padişahlar telafi ettiler.⁵⁷ Bunun için de Ebulhuda es-Sayyadi, Şeyh Hamza Zafır ve Ahmed Es’ad gibi ideologların aracılığından yararlanarak padişahın “mezheb-i resmiyesi”ni yaydılar. Ebulhuda, Halepliydi. 1876’da Sufi şeyhlerinin başı olduktan sonra padişahla yakınlığı artmış ve özellikle Suriye bölgesinde etkinliği de artmıştı. Arap hilafetine karşı padişahın halifeliğinin meşruiyeti fikri özellikle üstünde durduğu noktalardan biriydi. Bu nedenle de ne Mısırlılar ne de buradaki emelleri nedeniyle İngilizler tarafından yakınlık göremiyordu.⁵⁸

Abdülhamid, saltanatının başlangıcından hemen sonra denetimin giderek arttırıldığı bir yönetim sergilemeye başladı. Bu kapsamdaki çalışmaları arasında Ortodoks İslam’ın yaygınlaştırılması, *Bedeviler gibi “sözde Müslümanlar” ya da Yezidi Kürtler gibi “heretik*

⁵⁵ Karal, a.g.e.C.VII, ss.315-316.

⁵⁶ Deringil, a.g.e, s.91.

⁵⁷ Butrus Abu-Manneh, “Sultan Abdulhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi”, **Middle Eastern Studies**, c.15 (1979), s.138.

⁵⁸ Deringil, Ebulhuda hayranı olmadığını özellikle belirttiği Kamil Paşa’nın 1899’da bu konuyla ilgili yorumlarını aktarıyor: *Mısır basınındaki tüm haince ifadeler, Devlet-i Aliyye’nin son zamanlardaki İngiliz karşıtı siyasetine karşı bir tepki, ve Mısırlı ve Arap halkın Ebulhuda Efendi’ye karşı intikam duygularının bir sonucudur.* Krş. BBA YEE, Kamil Paşa evrakına ek 86—9/880.

mesheplere”mensup unsurların ana ideoloji akımına eklememesi çabaları da yoğundu.⁵⁹ Buna bağlı olarak, 2 Aralık 1884’te Meclis-i Vükelâ Suriye Vilayeti’nde yerel halka gerçek İslam’ı aşlamak üzere 20 din öğretmeni gönderilmesini kararlaştırdı. Bunun için gerekçeleri; “*ister göçebe, ister yerleşik olsun, yerli halkın İslamı, atalarından tevarüs ettikleri bir şeyden ibaret olup, aslına bakılırsa İslami inançları İslam adları taşımaktan öteye gitmediği*”ydi.⁶⁰ Yine bu çabalar içinde hanefi meshabinin yaygınlaştırılması gayretlerinin yanı sıra, yaygın olduğu yerlerde Şafii mezhebini bilgilerinin okul din kitaplarında yer alması gereği de öngörülüyordu.⁶¹ Bunun üzerine 20 Temmuz 1899’da Suriye’nin Maan vadisinde “*söz konusu halkın tümüyle İslamın ışığından yoksun olması ve kendilerine din ilimleri ile İslam kurallarının öğretilmesi*” gerekçesiyle 12 nitelikli öğretmen gönderilmesine yönelik hatt-ı hümayun yayınlandı.⁶²

Benzer bir yaklaşım Kuzey Suriye’de Lazkiye bölgesinde yaşayan Nusayriler için de söz konusuydu. Bu topluluklar arasında misyonerlik faaliyetlerinin yaygın bir çaba içinde olduğu biliniyordu. Misyonerler bu grupları putperest olarak niteliyor ve Allah inancına yöneltmeye çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti’nin aynı gruba bakış açısı ise heretik Müslüman olarak kabul etmek yönündeydi. Hanefi inancının ve ibadetlerinin benimsenmesini sağlamak için özellikle 1889 ve sonrasında bölgedeki çabalar yoğunlaştı. Bunların sonucu olarak 1891’de bir grubun Hanefi İslam’ı kabullendiğine, 1898’de ise yine başka bir grubun bu çabasının yerel Hanefilerce kabul edilmediğine dair şikâyetle yetkililere başvurduğuna, yetkililerin de durumun, bu insanları köle olarak kullanan kişilerin Müslüman olmaları sonrasında buna devam edemeyeceklerinden kaynaklandığını tespit ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁶³ Aynı bölgede Hıdaiye mezhebi de benzer uygulamalara tabii tutuluyordu. Bu kapsamda 1896’da Merkab ve Cebele kazalarında okulların rüşdiye haline getirilmesi ve bir müfettişin kontrolüne verilmesi yönünde çabalar gündeme gelmişti.⁶⁴

⁵⁹ Deringil, a.g.e, s.96.

⁶⁰ Deringil, a.g.e, s.105; Krş. BBA MV 96/1, 96/2, 12 Safer 1302/1 Aralık 1884.

⁶¹ Deringil, a.g.e, s.106; Krş. BBA Y.Mtv. 183/93, 17 Cemaziyelahir 1317/12 Ekim 1899, Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa’dan Mabeyn Başkatibine, ilkokul ders programı.

⁶² Deringil, Maan Vadisinin Karak Bölgesi Bedevilerinin 1911’de Osmanlı’ya karşı ayaklanması sırasında özellikle Hanefi Cami ve okullarını hedef almalarını, bu gelişmelere tepki olarak yorumlamaktadır.Deringil, a.g.e, s.106.

⁶³ Deringil, s.113 ve 114; Krş. **BBA İrade Meclis-i Mahsus 4867**, 13 Haziran 1306/ 26 Haziran 1891, **Lazkiye Mutasarrıfı Muhammed Hassa’dan Bab-ı Âli’te**; BBA YEE 31/76, 45/76/81, 6 Şaban 1316/ 20 Aralık 1898, **Vilayet-i Şâhâne Müfettiş-i Umumisi’nden Yıldız Sarayı’na**, no.768.

⁶⁴ Aynı yer; Krş. **BBA İrade Maarif 1**, 7 Safer 1314/ 18 Temmuz 1896.

18. Yüzyılın sonları Avrupa düşün dünyasında bir İslam Dünyası ve Homo Islamicus kavramı ortaya çıktı. Ancak bunu *asıl benimseyip bugüne kadar yorumlayanlar Ortadoğulu düşünürler oldu. L. Massignon, T.E.Lawrence, W.S. Blunt gibi oryantalistlerin araştırmalarını ve ortaya koydukları “İslam” kavramını, Arap ulusçuluğunun öncüleri olan düşünürler benimseyip kullanmaya başladılar.* Önceleri önemli olan şey Akdeniz dünyası ve uygarlığı iken, bu süreçte yaklaşımlar önemli ölçüde değişti. İbn Haldun’un, toplumların yapısını -dini görünmesine rağmen- din dışı ve rasyonel bir tutumla inceleyen tavrı; Endülüslü Ahmed’in Herodot’tan ve Strabon’dan farksız şekilde uygarlığın niteliğini ve coğrafi sınırları belirleyişi artık gerilerde kalıyordu. ⁶⁵ Diğer taraftan Ortadoğu, batılı yaşam tarzıyla yavaş yavaş çeşitli şekillerde tanışıyor ve buna alışıyor. Daha 17. Yüzyıldan itibaren Lübnanlı Maruni ve Dürzi hanedanları ve bölgedeki kiliselerin ruhban sınıfı mensupları batılı yaşam biçimine girmişlerdi. ⁶⁶

II. Abdülhamid’in saltanatı devrinde dünyada medenileşme tartışmaları başlamış hatta batının buna uygun olduğu ve doğunun özellikle İslam nedeniyle köleliği ve çok eşliliği meşru kılarak buna engel teşkil ettiği görüşleri dile getirilmeye ve Osmanlı düzeni buna örnek gösterilmeye başlanmıştı. Osmanlı aydınları arasında ise henüz medeniyet kavramı netlik kazanmamıştı. Sözlüklerde yer almayan bu kavram hakkında Sultanın düşüncesi ise, medeniyetin bir bütün olmayıp, batı ile doğu-İslam olmak üzere ikiye ayrılmış olduğu yönündedir. Bu yaklaşımla birlikte İslamı savunan ve batı medeniyetine saldıran bir tavırla, Müslümanlığın merhamet ve sevgiye dayalı olmasını övmekte, amacın barış olduğuna inanmaktadır. ⁶⁷ O’na göre batı medeniyeti teknik ve fikir olmak üzere, ilki dış, ikincisi iç gelişimine bağlı olan iki kısımdan oluşur ve ıslahatlar bu dış gelişmelerden esinlenerek yapılmalıdır. Islahatlar, gelecek nesillerin göreceği yeni bir medeniyet için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Bu yeni medeniyet şeriata dayalı olması gereken şark medeniyetine batı medeniyetinden kendimiz için faydalı bulduğumuz unsurların eklenmesiyle ve bu unsurların kaynaşmasıyla meydana gelecektir. ⁶⁸

⁶⁵ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, ss.21-22.

⁶⁶ Aynı eser, s.24.

⁶⁷ Karal, a.g.e, C.VIII, s.251.

⁶⁸ Karal, a.g.e, C.VIII, s.254. Krş. Atıf Hüseyin, Defter, 8.

b. I. Meşrutiyet ve İlk Anayasa

1876-78'de örgütlenmiş olan ilk Osmanlı parlamentosu, temsili hükümet yolunda Avrupa baskısı ile atılmış ilk adım olarak nitelene gelmiştir. Oysa bu durum *Osmanlı siyaset hayatında daha Sultan III. Selim zamanında başlamış olan yüz yıllık bir değişimin sonucuydu.*⁶⁹

Kanun-i Esasi, II. Mahmud devrinden beri süregelen meclis fikrinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁷⁰ Kanunun öngördüğü Umumi Meclis, biri Ayan diğeri Mebusan olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Mebuslar Meclisi ilk kez olmak üzere Vilayet Meclislerinin seçim usulüyle oluşturuldu ve seçim kanununun hazırlanması ile görevlendirildi.29 bölgeden 50bin erkek nüfus için bir kişi olmak üzere 120 mebusun seçilmesiyle oluşacak Meclis-i Mebusan'ın meydana gelmesini sağlayan kanunlar anayasanın ilanından çok önce hazırlanmış ve meclisin Mart başında toplanacağı öngörülmüştü. Seçimler yapılmış ancak bu tarihte açılış için gerekli üçte iki çoğunluğun İstanbul'da bulunması koşulu zamanında gerçekleşmemişti.

Ayan üyeleri ise padişah tarafından atanmıştı. Umumi Meclis 20 Mart 1877'de açıldı. 28 Haziran 1877'ye kadar süren çalışmalarında, Meclis İç Nizamnamesi, Vilayetler Teşkilatı Kanunu, İstanbul Belediye Teşkilatı Kanunu, Vilayetler Belediye Teşkilatı Kanunu, Basın Kanunu, Sıkı Yönetim Kanunu ve Bütçe Kanunu'nu hazırladı. Bunların yanı sıra Karadağ'ın toprak istekleri hükümetin sınır düzeltmesinden yana tavrına rağmen mebusların oylarıyla reddedildi. Benzer şekilde İstanbul Konferansı kararlarını da mebuslar reddettiler.

25 Nisan 1877'de Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğinde, mebusların yaptığı vatansever konuşmalar oy birliğiyle savaş ilanı kararına yol açtı. Basın Kanununun görüşmelerinde de yapılan görüşmeler sonucunda hükümetin sınırlayıcı tasarısında bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalındı. Bu olumlu gelişmeler dünya basınında da yankı bularak, Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin konular hakkında tam bilgili ve yüksek cesaretli tartışmalarda bulunduğu şeklinde yorumlandı.⁷¹

Umumi Meclisin ikinci devresi 13 Aralık 1877-16 Şubat 1878 tarihleri arasında yürütüldü. Bu süreç Osmanlı Rus savaşının en olumsuz günlerine denk geliyordu. Bunun

⁶⁹ Stanford J. Shaw, "19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri II", **Tarih ve Toplum**, C.13, S.76, s.11.

⁷⁰ Karal, a.g.e, C.VIII, s.227.

⁷¹ Karal, a.g.e, C.VIII, s.235-237.Krş. Times Gazetesinin 14 Nisan 1877 tarihli sayısından aktaran M.K. Türkiye'de Meclis-i Mebusan, C.I, Mısır, 1907, s.154.

yanı sıra Balkanlarda da Karadağ olayları patlak vermişti. Bu kez mebuslar halk arasından gelmiş olduklarından daha heyecanlı toplantılar gerçekleşiyordu. Bu heyecan, savaşın sevk ve idaresini de sorgulayan ve bu konuda hem hükümeti hem de padişahı sorumlu tutan görüşmelere neden oldu ve Sultan II. Abdülhamid'in meclisi kapattığını ilan etmesiyle sonuçlandı. Ancak bu dönem, farklı yerlerden gelen mebusların devletin zaafının herhangi bir bölgeyle ilgili olmayıp genel bir karakter taşıdığını fark ettikleri, bir yandan bu zaafı ortadan kaldırmanın yolları üzerinde dururken bir yandan keyfi ya da istismarcı yönetimin üzerine gitmek ve sorumlu tutmak azminde oldular. Bu yakından gözlem ve kontrol düzeni Osmanlı Devleti yönetiminin ilk kez karşılaştığı bir düzendi ve yeniden gündeme gelmesi ancak bir sonraki yüzyılda olabilecekti.⁷²

Abdülaziz'in tahta çıkarılmasına neden olan süreç veya Abdülaziz'in saltanatının 1870'den sonraki yılları gibi, 1878'de meclisin kapatılmasından sonra 1908 devrimine kadar geçen süreç de istibdat olarak nitelenen, keyfi yönetimin geçerli olduğu bir dönem oldu. Karal, II. Abdülhamid'in bu yaklaşımının 19. Yüzyılın başından beri padişahların karşılaştığı mücadele ya da hal olayları nedeniyle ordu ve ulemaya karşı saltanatın tepkisini temsil ettiğini düşünmektedir.⁷³

c. İttihat ve Terakki Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti'nde "nesil" olgusunun ortaya çıkması 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla geçiş dönemindedir. Bu nesil olgusu; mektepli bir gençliğin ortaya çıkması ile çekirdeğini oluşturur, ardından Sultan II. Abdülhamid'in *yetkeci rejimine* karşı büyük bir muhalif hareket olarak Genç Osmanlılar hareketinin belirmesi ve 1908'de bu muhalefetin Jön Türk Devrimini yapması ile somutlaşır.⁷⁴ Jöntürk kavramı, II. Abdülhamid'in muhaliflerine atıfta bulunmak için 20. Yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Avrupa ve Amerika basını İttihat ve Terakki'den Jöntürk Partisi adıyla bahsetmişlerdir.⁷⁵ *Gerek 'jeune' gerek 'Turquie' aslında Batı'nın bazı Doğu sorunu izleyicilerininin Osmanlı'da yapılan reformlara olumlu bir açıdan baktıklarında bu çabaları yürütenlere bir ad vermek*

⁷² Karal, a.g.e., C.VIII, s.237-241.

⁷³ Karal, a.g.e., C.VIII, s.247.

⁷⁴ François Georçon, "Nesil Kavramı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kemalist Türkiye'ye Geçişi Anlamada Anahtar Olabilir mi?", **Tarihsel Soyoloji Stratejiler**, s.70.

⁷⁵ M.Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", **İslam Ansiklopedisi**, C.23, İslam Araştırmaları Merkezi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.585.

*için o yüzyılın kendi liberalizm tarihinden çıkardıkları bir isimdi.*⁷⁶ Bu muhalif kişilerin ortak yönü üst ve orta sınıftan olmalarıydı ve bunun nedeni, batı tipi haberleşme olan kitap, gazete ve telgraf çoğunlukla yönetici sınıfın hizmetinde olması ve buna bağlı olarak köklü değişimlerin bu sınıflarda yaşanmasıydı.⁷⁷ Berkes, genelleştirilerek Jöntürk olarak anılan grubun aslında üç farklı içeriği olduğunu belirtir. Bunlar, yüksek öğretim kurumlarındaki cemiyetleşme hareketi, ordudaki gizli komiteler ve Paris, Cenevre ve Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmalarıdır.⁷⁸

İttihat Terakki'nin fikri altyapısı hem iç hem dış kaynaklardan beslenmiş ve çok çeşitlilik göstermiştir. İç kaynakların en önemlisi, mirasçısı da sayılabilecekleri Genç Osmanlılıktır. Bu alanda Namık Kemal'in, Ali Süavi'nin ve Mithat Paşa'nın yeri önemlidir. Böylece Vatanseverlik, hürriyetçilik ve meşruiyetçilik yaklaşımları kaynağını buradan almış olur. Dış kaynaklarda ise Fransız ve Rus devrimlerinin payı önemlidir. Bu alanda ise milliyetçilik ve halkçılık öne çıkar. Milliyetçilikte İttihatçıların sürekli temas halinde buldukları Balkan milliyetçiliğinin etkisi öndedir. Halkçılık ise özellikle Rus devriminin Narodnizm olarak bilinen ve köylünün öne çıktığı yaklaşımından etkilenmiştir. Benzer şekilde tarım toplumu olan Türkiye'de köylünün önemsendiği halkçılık gelişmiştir.⁷⁹ Bunlar dışında 19. Yüzyılın batı dünyasında etkin olan fikir akımları İttihatçılarda da etkili olmuştur. Bunlar, evrimcilik, pozitivism, materyalizm ile yeni sosyolojik ve iktisadi yaklaşımlardır.

Bu çok yönlü fikri altyapı, bir yandan akımı zenginleştirirken diğer yandan üyeler arasında farklı fikri unsurların öne çıkıyor olması nedeniyle bazı farklılaşmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Gelişim süreci, kaynaklardan yararlanmış ancak kendi yolunu oluşturarak ilerlemiştir. Örneğin pozitivismden ve evrimcilikten etkilenmiş, skolâstik İslam felsefesine karşı doğa bilimlerini öne çıkarmış, yeni sosyolojik yaklaşımlar kaynak alınmış ancak ülke koşullarında değerlendirilerek benimsenmiştir. Bu süreç de özgün fikirlerin gelişmesini sağlamış ancak yukarıda sözü edildiği üzere, farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁷⁶ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2006, s.43(42-53)

⁷⁷ Şerif Mardin, a.g.m., s.44.

⁷⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, ss.389-390.

⁷⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Arda Odabaşı, "İttihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm", **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, ss.69-82.

Yusuf Akçura, Jöntürk Devrimi dönemini çözümlerken, Türkçülük, Osmanlıcılık ve liberalizm olmak üzere üç “tarz-ı siyaset”in geçerli olduğunu belirtir.⁸⁰ Hanioglu da, “devleti kurtarmak” amacıyla yola çıkmış olan bu topluluğun ilk olarak Osmanlıcılığı benimsediğini söyler, çünkü böylece etnik unsurların milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerini önleyerek bir arada tutabileceklerdir.⁸¹ Mardin de hedeflerinin devletin parçalanmasını önleyerek hürriyet ve adalet ortamı sağlamak olduğunu söyler. Ancak radika değil muhafazakâr olduklarından toplumlarının manevi değerlerini romantikleştirerek devletin en ihtişamlı zamanına odaklanırlar ve Mannheim’in “ütopya” adını verdiği fikri yapıtlar ortaya koyamazlar.⁸² Avrupa etkisini sadece siyasi düzeyde yorumlamış olduklarından, iktisadi planları yoktu ve devleti kurtarmayı hedefleyen bir siyasi eylemci durumundaydılar.⁸³

Abdülhamid’in 1880 yılında yürürlükten kaldırdığı Kanuni Esasi’yi yeniden uygulamaya koymak amacıyla, Fransız İhtilalının 100. Yılında 1889’da, İstanbul’da Askerî Tıbbiye’de İttihat Terakki Cemiyeti kuruldu. Zamanla Harbiye ve Mülkiye gibi başka okullara da yayıldı. Buradan örgütün mekteplilerin örgütü olduğu yorumu yapılabilir.⁸⁴ 1894’te okul çevrelerinin dışına açıldı ve önemli sempati topladı. 1896’sa başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe planlamasının ardından üyelerin bir kısmı Fizan’a sürgüne gönderilirken, bir kısmı Avrupa’ya kaçarak faaliyetleri burada sürdürdüler. Paris merkezli yeni bir yapılanma ile çalışmalar sürdürüldü. 1902’de Birinci Osmanlı Liberalleri Kongresi düzenlendi. Ancak II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin ardından izlenecek yol konusunda gelinen fikir ayrılıkları cemiyetin bölünmelerinin ilk işareti oldu. 1907’de Hürriyet ve Osmanlı Cemiyeti ile birleştirildi. Bu açılım, *İttihat ve Terakki’ye Makedonya’yu açtığı gibi, genç Türk subaylarını da kazandırmıştır*.⁸⁵ II. Meşrutiyetin fikri temellerinde de İttihat Terakki’nin özellikle Rumeli’deki Üçüncü Ordu vasıtasıyla etkin olduğu açıktır. Bu alanda başka örgütlerin de var olduğu bilinmektedir. Vatan Cemiyeti (Kuruluşu 1906, Şam), Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Kuruluşu 1907, Selanik), Osmanlı

⁸⁰ Semih Koray, “100. Yılı Anısına Jöntürk Devrimi Çalıştayı Açış Konuşması”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.10; Krş.Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, aton.ttu.edu/pdf/Uc_Tarzi_Siyaset.pdf

⁸¹ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.626-629.

⁸² Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 219-221.

⁸³ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.49.

⁸⁴ Sina Akşin, “Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakki’yi Neden Sevmiyorlardı?”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, s.13.

⁸⁵ Mahir Aydın, “İttihat ve Terakki’nin Türk Tarihindeki Yeri”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, s.67.

Hürriyet Cemiyeti (Selanik) bunlardandır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti çok yaygın ve etkin olmuş, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni içine almış, Üçüncü Ordu subaylarının çoğunun görev aldığı bir yapılanma olmuştur.⁸⁶

Akşin 1908'de devrimin hemen ardından yaptığı olumlu yorumlara rağmen, beş yıl sonra Jöntürk yönetimini sert şekilde eleştiren Fransız gazeteci Rene Pinon'u örnek vermekte ve Avrupa'nın Jöntürklerin egemenliğini tehlikeli bulduğu için onaylamaz olduğunu ortaya koymaktadır. Pinon'a göre, İttihat Terakki yönetimi kimseye yaranamamış, “*dinsiz yaklaşımlarıyla Müslümanların tepkisini çekerken*”, önce Arnavut ve Ermenilerin sonra da Arapların desteğini kaybetmiştir. Bunda ekonomik ve kültürel ilerleme sağlanamamış olmasının, yönetime katılma hakkı verilmemesinin etkisi bulunduğu savunulmaktadır. *Peygamber ve halifeleri içinden çıkarmış bir halk olarak geçmişi, tarih karanlıklarında bulunan Araplar, kaba ve bayağı, asker eskisi, uygarlık, sanat ve şiir yeteneği olmayan, dua etmek, düşünmek ve şarkı söylemek için Arapçaya muhtaç olan Türk'ü küçümsemektedirler.* İttihat Terakki yöneticileri de bu durumun farkına varmış, Paris Arap Kongresi'nde Araplarla pazarlık yaparak, 3 nazır, 20 ayan üyesi, 5 vali, 10 mutasarrıf, belli sayıda yüksek memur sağlamaları, Arap bölgelerindeki küçük memurların yerlilerden olması ve yüksek memurların Arapça bilmesini kararlaştırmışlardır. Akşin bu sonuçları aktarırken, Osmanlı Devleti'nin bir tür Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na dönüşmesinin söz konusu olduğu yorumunu yapmaktadır.

İtalya, 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bunun hemen ardından İttihat Terakki karşıtlığı ortak paydası ile tüm muhalefetin birleştiği Hürriyet ve İtilaf fırkası adında bir cephe partis oluşturuldu. Üstelik Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki bu oluşum sarayın himayesinde olduğu fikrini akla getiriyordu.

İttihat ve Terakki'nin gizli örgüt aşamasındayken Anadolu'da, özellikle Erzurum, Diyarbakır, Trabzon'da örgütlenmiş olduğuna ve faaliyette bulunduğu ilişkin ipuçları vardır ancak bu konuları tam olarak aydınlatan çalışmalar eksiktir.⁸⁷

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi öncesinde, II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefet hareketleri vardı. Bunlar Paris merkezliydi. Başlıcaları, “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”, “Terakki ve İttihat Cemiyeti” ve Ermeni Taşnaksutyon Cemiyeti” idi. 1907'de Paris'te ikinci Jöntürk Kongresi toplandı. Bu sırada padişahın hasta olduğu ve tahtın yasal varisi olan Mehmet Reşat yerine oğlu Burhaneddin'in başa

⁸⁶ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.185.

⁸⁷ Zafer Kars, “1908 Devrimi...”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, s.29.

getirilmesine yönelik çabaların bulunduğu söylentileri yayılmıştı. Buna karşı olan İttihat Terakkililer, kongre bildirisine saltanat veraset usulünde değişiklik yapılmaması gereğini eklemiş, hatta altı Avrupa ülkesine buna izin verilmemesi gereğini belirten başvurularda bulunmuştur.⁸⁸

İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki meşrutiyeti sağlamaya yönelik çabaları yıllarca sonuçsuz şekilde sürmüşken, Selanik'teki örgütlenme iki yıl içinde meşrutiyetin ilanını ile sonuçlanmıştır. İlk ve Tekeli bu konuyu incelemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok farklı coğrafyası için söylenebileceği şekilde, bölgenin toplumsal yapısının gelişmelerdeki etkisini ve katkısını ortaya koymuştur. Onlara göre Selanik ve Makedonya, *Ordu, Masonluk, Melamilik vb. Değişik toplumsal ilişki ağlarının üst üste binmesi ve tarihi deneyimleri nedeniyle böyle bir hareket için uygun bir yer haline gelmişti, bu uygun ortamda hareket hızla gelişti, Türkiye'nin kaderinden önemli roller oynadı.*⁸⁹

Jöntürk milliyetçiliği Arap vilayetleri için tam bir merkezileştirme politikası içermiştir. Osmanlı Türkçesinin devlet ve idare dili olarak yaygınlaştırılması çabası da bu kapsamdadır.⁹⁰ 1877-78'de ilk Osmanlı parlamentosuna başkanlık eden Ahmed Vefik Paşa, Suriyeli Hıristiyan mebuslara seslenerek, “Aklınız varsa en kısa zamanda Türkçe öğrenirsiniz.” demiştir.⁹¹ Jöntürk devrimi Arap karşıtı olarak algılanmıştır. Bu algının kaynağında Abdülhamid'in Ebulhuda veya Arap İzzet gibi Arap kökenli danışmanlarına tepki duyuluyor olması yönündeki görüşler yer alır. Yıldız'daki “Arap Lobisi” olarak tanımlanan bu oluşuma karşı toplumdaki tepkiye örnek olarak dönemin mizah dergilerinin yayınlarını gösterilebilir.⁹² Diğer yandan Jöntürkler için İslam, Osmanlı Türkleri arasında bir dayanışmanın yanı sıra Türklerle Araplar arasında kaynaşma sağlayan bir araçtı.⁹³ Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin ardından, Arapları memnun etme gereği hisseden Jöntürkler, Arap asıllı Said Halim Paşa'yı sadrazamlığa getirmişlerdir.⁹⁴

d. II. Meşrutiyet

⁸⁸ Sözü edilen “Usûl-i Veraset-i Saltanat'ın Tebdili Meselesi ve Millet” başlıklı belge için bkz. Ömer Türkoğlu, “Erken Bir Jöntürk Bildirisi”, **Tarih ve Toplum**, C.13, S.75, ss.42-44.

⁸⁹ İlhan Tekeli ve Selim İkin, **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.xiii.

⁹⁰ Georgeon, 19.

⁹¹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.71.

⁹² Georgeon, 25.

⁹³ Georgeon, 33.

⁹⁴ Georgeon, a.g.e, s.34.

1907 Yılıının sonunda Paris’te toplanan İkinci Osmanlı Liberalleri Kongresi’nde II. Abdülhamid’e her türlü direnişin gösterilmesi yönünde alınan kararların ardından Rumeli’de padişaha yakın adamlara yapılan suikastlarla hareketli günler başladı. İttihat Terakki önderlerinden Niyazi ve Enver Beyler gönüllülerle birlikte dağa çıktılar ve anayasa ilan edilmeden silah bırakmayacaklarını açıkladılar. 23 Temmuz 1908 günü duvarlara asılan kâğıtlar ittihat ve Terakki’nin meşrutiyet ilan ettiğini bildiriyordu. Üçüncü Ordunun tamamının bu olayın destekçisi olduğu bilgisini alan padişah bu oldu-bittiği kabullenmek zorunda kaldı.

Ondokuzuncu yüzyıl, doğu sorununun önüne geçilmez biçimde yeniden ortaya çıkmasının doğurduğu sarsıntılı olaylarla geçmişti. Yirmizci yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu için kesin sonuç verebilecek bir krizle başlamıştı. “24 Temmuz 1908’de gerçekten eşine az rastlanır bir suskunluk ve rahatlık içinde meydana gelen rejim değişikliği”ne hiç şaşırmadığını belirten Imbert, sömürgeci batı devletlerinin Osmanlı devleti üzerinde imtiyaz kopartabilmek için giriştikleri çetin rekabeti ortaya koyan eserinde 1908 devrimini doğal karşılamalarının nedenini de ortaya koymuştur. Bu durum, doğu seyahatlerinde yenileşme hareketlerinin belirtilerini yerinde saptamış olmalarından kaynaklanmaktadır. “*Türk ırkının uyanışı! Bunun böylesine yakın olduğuna kim inanırdı? Herkes, Türkleri edilgin, yazgısına boyun eğmiş, mutlakıyetçi rejimin uzun yıllardan beri süren baskısı altında uyumuş kaderini eline alma gücünden yoksun sayıyordu.*” Oysa “*yıllar öncesinden beri canlanma belirtileri başlamış, düşünsel ve manevi olduğu kadar ekonomik alanda da güçlü bir çaba harcamaya girişilmişti. Anadolu, Lübnan, Hicaz demiryolları gibi büyük demiryollarının yapılması, ilk, orta, yüksek okullarda meslek okullarının açılmasıyla öğretimin yoğun olarak yaygınlaştırılması, Abdülhamid’in padişahlık dönemini simgeleyen reformlar, yeniden canlanma olanağını sağlamış bulunmaktaydı.*” Imbert’a göre Osmanlı İmparatorluğu’nun bu gelişme yolunda ilerleyişi, uzlaşma, özgürlük, ırkların ve dinlerin eşitliği, adalet ve kardeşlik gibi sözlerin Fransız devriminin ilkelerini anımsatması nedeniyle en çok onların “*başta gelen bağdaşığı*” olan Fransızları sevindiriyordu.⁹⁵ Bu noktada yazarın ifade ettiği duygular tam olarak gerçekleri yansıtmamakta ancak olayların dışarıdan görüntüsü hakkında fikir vermektedir.

Abdülhamid’in disiplinli yönetim tarzının sonunda II. Meşrutiyetin ilanı, “hürriyetin ilanı” olarak değerlendirilmişti. Bu algılayışa paralel olarak pek çok

⁹⁵ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri**, (Librairie Academique, Paris, 1909), Çev. Adnan Cemgil, Havass Yayınları, İstanbul, 1981, ss.13-16

gelişmeden söz edilebilir.⁹⁶ İttihat ve Terakki yönetime gelmiş ve *renk cümbüşünü andıran imparatorlukta halkların ve dinlerin çatışmasını önleme* amacını taşımıştı. Ancak coşkulu günlerden sonra gelişmeler farklı oldu. Bu amacı gerçekleştirilmesinin önünde engel olan iktidarın sert merkezîyetçiliğine karşı oluşan ademi merkezîyetçi muhalefet anlayışı ve bunun getirdiği ayrılıkçı milliyetçi akımlardı. Dış güçlerin desteği de dikkat çeken boyuttaydı. Dönemin 15 Nisan 1909 tarihli bir Avusturya gazetesinde konuyla ilgili çıkan haber-yorumda şu satırlara yer verilmişti: *“Amaçları tam belirgin olmayan milliyetçi kıpırdanmalar Arnavutlar arasında bile görülüyor. Araplar, görülmedik bir biçimde, bağırlarından çıkan İslamı Osmanlılardan geri almak için ellerinden geleni yapıyorlar. Saf Arap bölgelerinde uzun süreden beri süren bu kaynama, Mezapotamya’da Araplaştırılmış Suriyeliler arasında bile yaygınlık kazandı... İngiltere yıllardan beri Arabistan’da ve körfezde karışıklık çıkarmaya çabalıyor. Bu çabanın bedeli ve değeri oldukça yüksek. Şayet Arap dünyasının Türk egemenliğinden kopması sağlanırsa, bu bölgeler -özellikle de Sultana halife ünvanını kazandıran kutsal Mekke ve Medine şehirleri- İngiliz nüfuzu altına girecektir. Bu da İngiltere’ye Hindistan’da yaşayan 60 milyon Müslümanı kapsayan bir etki alanı kazandıracak, dahası Hint Okyanusu’na açılma olanağı verecektir. Böylesi bir egemenliğin ne kadar kıymetli olduğu ise gayet açık.”*

II. Meşrutiyet döneminde eğitim faaliyetleri hem siyasi istikrarsızlığın bu alandaki kurumsallaşmaya engel olması (anayasal düzenin ilanını ardından aynı yıl içinde yedi kez Maarif Nazırı değişikliği yapılmıştır.), hem de genel koşullar nedeniyle kıt ekonomi kaynaklarının en çok askeri alana aktarılmasındaki zorunluluk nedeniyle planlı bir gelişme sergileyememiştir.⁹⁷

II. Meşrutiyetin ilk yılları sosyal ve ekonomik hayatın her yönünün basında tartışılmaya başlandığı, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik yaklaşımlarının Osmanlıcılığın liberal şemsiyesi altında tüm etnik ve dini kesimleri buluşturmaya amaçladığı bir dönemdi.

⁹⁶ Örneğin, Fransa’daki örnekleri 1830’lara dayanıyorken, Osmanlı devleti’nin öğretmenlerinin örgütlenmesi ilk kez 1908 yılında, anayasal ortamın oluşmasının ardından meydana gelmiştir. Dönemin etkinlikleri incelendiğinde, hem bilimsel gelişim hem de siyasal ve özlük haklarının genişletilmesi hedefleriyle etkin bir tavır sürdürmüş oldukları dikkati çekmektedir. Bu konu hk. Bkz. Yahya Akyüz, “Doğuşunun Yüzcüncü Yılında Türkiye’de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.22, Güz 2007, ss.1-50.

⁹⁷ Bu konu hk. Bkz. “II. Meşrutiyet Döneminde Maarif-i Umumiyye Nezareti’nde Bürokratik Reform”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.22, Güz 2007, ss.177-206.

e. Düzene Karşı Hareketler

19. Yüzyıla girilirken, milliyetçilik akımının etkileri, özellikle Balkanlarda etkisini göstermiş ve büyük devletler tarafından da desteklenmişti. 1792 Yaş Anlaşması Eflak ve Boğdan yönetimine ayrıcalıklar, 1812 Bükreş Anlaşması da Sırbistan'a içişlerinde bağımsızlık sağladı. 1829'da Edirne Anlaşmasıyla Eflak ve Boğdan'a bağımsızlık verildi ve bundan sonra bölgede Rusya'nın etkinliği daha da arttı. 1814'de Etniki Eteryay Cemiyetinin kurulması, 1821'de Eflak Boğdan'dan başlayarak ayaklanmaların yayılmasına ve 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreci başlatmıştı. Aynı yıl Fransa Cezayir'e girmişti. 19. Yüzyılın ilk yarısında Belçika, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak- Boğdan), Karadağ, Bulgaristan ve İtalya bağımsızlık kazanmıştı.⁹⁸ Bunların bir kısmı siyasi gelişmelerle, bir kısmı ise düzene karşı hareketlerden tetiklenerek gerçekleşmişti.

Diğer yandan yüzyılın başında Otadoğu bölgesi Mehmet Ali sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Vahhabi isyanını Osmanlı Devletinin görevlendirmesiyle sonlandırarak hac yolunun açılmasını sağlayınca itibarı artan Mehmet Ali'ye Hicaz ve Habeş valilikleri de verilmişti. Bundan sonra gelirlerini arttırarak ve Fransa'dan yardım alarak eğitim ve askeri donanım geliştirme çabalarına girişmişti ve hedefi Mısır devleti kurmak olmuştu. 1831'de Yafa, Gazze ve Hayfa'yı, 1832'de Suriye'nin tamamını ele geçirdi. Olayın uluslararası bir hale gelmesinin ardından Londra Anlaşması (1840) ile Mısır valiliği babadan oğula kalacak şekilde, Suriye ve Akka valiliği ise ömrü boyunca Mehmed Ali Paşa'ya verilerek Osmanlı topraklarında bırakıldı.

18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl başında meydana gelen yerel ayaklanmalar karşısında Osmanlı yöneticileri, değişikliğin farkında olan bütüncül bir bakış açısına sahip değildi.⁹⁹ Rönesans'tan beri Slav ve Helenlerin aydın grupları arasında ulusalcı bir kıpırdanış vardı ancak 18. Yüzyılda zenginleşen tüccarların, kilise faaliyetlerinin ve Avrupa devletlerinin etkisi ile örgütlü hareket haline gelmeye başladı.¹⁰⁰ İncelenen dönemde Osmanlı Devleti farklı coğrafyalarda çok sayıda düzene karşı hareketle mücadele etmek zorunda kaldı.

Paris Konferansı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayılmasının gereği olarak "Osmanlı Devleti ile herhangi bir devlet arasında oluşabilecek ihtilafın giderilmesinin

⁹⁸ Eyicil, a.g.e., ss.96-108.

⁹⁹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.53.

¹⁰⁰ A.g.e., s.59.

anlaşmayı imzalayan devletlerin katılımıyla gerçekleşmesini” öngörüyordu. Bu nedenle 1860’larda meydana gelen ayaklanmalar, aslında devletin içişlerinden sayılmakla beraber, Islahat Fermanı ile ilgili görülerek Paris anlaşmasını imzalayan devletlerin müdahalesine yol açmıştı.¹⁰¹ Dolayısıyla her bir isyan, bölgesel değil uluslararası bir olay olarak yaşandı.

Suriye ve Lübnan

Bölge, etnik ve dini çeşitlilik nedeniyle karmaşık yapıda ve aynı nedenle çok farklı güçlerin etkileri altındaydı. Lübnan, istekler öne sürerek sürekli huzursuzluk çıkartıyordu. 1846 yılında bu bölgeye yapılacak silah sevkiyatına el konulmasına dair bir emir çıkartıldı.¹⁰² Fransa Katolikleri ve İngiltere Protestanları koruyor olduğundan bölgede etkinlikleri bulunuyordu. 1854’de Süveyş Kanalı’nın açılması iki ülke arasında rekabeti arttırınca Fransızlar Marunileri, İngilizler de Müslüman Dürzileri karşılıklı kışkırtarak karışıklık ortamı yarattılar. 1858’de Cidde’de, 1860’da Şam’da ve ardından Lübnan’da Dürzi- Maruni çatışmaları meydana geldi.¹⁰³

Fuat Paşa Suriye isyanını bastırmakla görevlendirilerek olağanüstü yetkilerle donatıldı. Bölgedeki tespitleri her yerde istenen vasıflarda memur bulunmadığına ve çalışanların görevlerini kötüye kullandıkları yönündeydi.¹⁰⁴ Paşa, isyanı bastırdı ve ikiyüz kişiyi idam etti. Dürzilerden tahsil edilip Marunilere verilecek bir vergiyi uygulamaya koydu. Ancak Fransız, İngiliz, Piyemonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan güçleri 1860 yılında Beyrut limanına geldiler. İstanbul’da bir komisyon oluşturuldu ve 9 Haziran 1861’de Lübnan Nizamnamesi yayınlandı. Mutasarrıflık düzeninde özel temsilcinin yanında yerel yönetim benimseniyordu. Ekonomik olarak da bölgenin vergilerinin harcamalardan artan kısmını İstanbul’a göndermekle yükümlüydü. Bu konunun detayı aşağıda, çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınmaktadır.

Eflak Boğdan

Paris anlaşması Eflak Boğdan’da bir prens ve bir divan öngörerek fiili olarak Romanya birliğinin kurulmasının zeminini hazırlamıştı.¹⁰⁵ 1864’de, Eflak Boğdan prensinin bölgede kendi düzenini kurmaya yönelik girişimlerinin ardından Osmanlı

¹⁰¹ Karal, a.g.e., C.VII, s.38.

¹⁰² Ubcini Letters, s.290-291’den aktaran Jorga, a.g.e., s.361.

¹⁰³ Eyicil, a.g.e., s.130.

¹⁰⁴ Karal, a.g.e., C.VII, s.159.

¹⁰⁵ Karal, a.g.e., C.VII, ss.7-8.

yönetimiyle yaptığı görüşmelerde hem burayı hem de bu örnekle başka yerleri içişlerinde özgür bırakan düzenlemeler yapıldı. Ancak prensin özellikle toprak reformunun toprağı işletmeye alışık olmayan köylü için iktisadi sonuçları, kıtlıkla birleşince hoşnutsuzluk büyüdü. Aydınlar da prensin bağımsızlık konusunda yetersiz bir lider olduğu görüşünde olunca isyan başladı. Ordunun da katıldığı hareket prensin görevden ayrılmaya zorlanmasına kadar vardı. Yeni bir düzenin kurulması aşamasında tüm Avrupalı güçlerin söyleyecek sözü vardı. Nitekim 1866'da Paris Konferansı bunu sağlamak için düzenlendi. Konferans görüşmeleri sürerken Prens Şarl tahta çıktı. Fransa ve onu destekleyen İngiltere bu gelişmeye sıcak baktı. Prens de Osmanlı Sultanına bağlılığının altını çizince durum kabullenildi. 1858 Paris anlaşması hükümleri devam edecekti. On yıllık direniş Romanya'yı *milli ve yarı müstakil irsî bir prenslik haline* getirmişti.¹⁰⁶

Bosna Hersek

Berlin Anlaşması ile Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Bosna vilayetine Avusturya'nın asker yerleştirerek yönetime katılması değişikliği getirilmişti. Paris Anlaşması da komşusu Sırbistan'ın müttefik devletler garantisi altında olmasını sağlamıştı. Sırp lar büyük Sırbistan ülküsü içine girdi. Bölgede 1860'dan itibaren Türklere karşı düşmanca davranışlar ortaya çıkmaya başladı. 1861'de Hersek Hıristiyanlarının Bab-ı Âli karşıtı isyanı başladı.¹⁰⁷ Bölgenin diğer komşusu Karadağ'ın tarafsızlık ilan etmiş olmasına rağmen bir yandan silahlanıp, bir yandan da gönüllülerin Hersek'e geçişine izin veriyor olması olayların bastırılmasını güçleştiriyordu. Üstelik uluslar arası dengeler yeniden devreye giriyordu. İngiltere Osmanlı'yı bu davasında destekliyordu. Papalık ise Karadağ lehine telkinlerde bulunuyordu. Osmanlı gücü önce Hersek isyanını bastırdı, ardından da Karadağ'a yürüyerek galibiyet elde etti.¹⁰⁸ 1862'de imzalanan İstanbul protokolü ile Türklerin bazı kaleler dışında Sırbistan'ı terk etmesi kararlaştırıldı. 1867'de ise Avrupa devletlerinin baskısıyla Osmanlı kalan kaleleri de boşaltarak Sırbistan'dan çekildi.

1875'de Bosna vilayetinin Hersek sancağında yeni bir isyan patlak verdi. Aslında vergilere itiraz etmek için Karadağ prensinden destek isteyen bir adının Bab-ı Âli tarafından af edilmesinden aldıkları güçle harekete başladılar. Olayların Rusya'ya ve komşu bölgelere müdahale imkânı yaratacak şekilde duyulmasından çekinilerek ayaklanmaların üstüne gidilmesi yerine, sakinleştirilmesine çalışıldı. Hersek'in Nevsin

¹⁰⁶ Karal, a.g.e., C.VII, s.13.

¹⁰⁷ Eyicil, a.g.e., s.134.

¹⁰⁸ Karal, a.g.e., C.VII, ss.3-6.

kasabasında başlayan olaylar kısa sürede Bosna'nın pek çok bölgesine yayıldı. Üstelik gerilla harbi olduğu için bastırmak da kolay değildi. 30 Aralık 1875'de Paris anlaşması devletleri Bab-ı Âli'ye bir nota vererek durumun düzene koyulmasını istedi. Nota Osmanlı yönetimince kabul edildi. Ancak isyancılar ıslahatları yetersiz buldu. Kısa süre sonra Bulgaristan olayları tabloya eklendi. Olayların boyutu büyüdü ve Balkan bunalımına dönüştü. Avusturya Macaristan Bosna Hersek'i sınırlarına katmak isterken, Bismark dönemi Almanyası bu siyaseti onaylıyor, Rusya ise bölgede böyle bir gelişme yerine güçsüz Osmanlı hâkimiyetinin sürmesini tercih ediyordu. Bu uluslararası çabalar, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılması noktasına kadar vararak Berlin'de Hersek konusu toplantısı düzenlenmesi aşamasına geldi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Bosna ve Hersek'e ayrıcalıklar verdi ancak kargaşanın önüne geçemedi. 1876'da Osmanlı güçleri Bulgaristan isyanını bastırdı. Ancak Selanik'te de olaylar çıktı ve hem Alman hem de Fransız konsoloslarının öldürülmesiyle sonuçlandı. Bunun üzerine Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine kamuoyu oluştu. Rusya, Almanya ve Avusturya'nın Berlin'de yeniden toplanarak yayınladığı memorandumu bu kez İngiltere reddetti ve Akdeniz'e donanma gönderdi. 1908'de II. Meşrutiyetin meclis oluşumu öncesinde hareket eden Avusturya Macaristan Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Osmanlı Devleti önce Avusturya mallarını boykot kararı aldı, ardından 1909 Şubat'ında Bosna Hersek üzerindeki haklarından 2.5 milyon Lira karşılığında Avusturya Macaristan lehine vazgeçtiğini bildirdi.¹⁰⁹

Makedonya

Fener Patrikhanesinin Bulgarca yerine Rumca'yı öngören talimatları ve baskılarının sonucunda 1870'de kurulan müstakil Bulgar kilisesi Makedonya bölgesinde faaliyetlerine başlamıştı. Fener kilisesi de bu faaliyetlere karşı harekete geçince bölge aynı mezhebin iki kilisesinin çıkar çatışmasına sahne oldu. 19. Yüzyılın başından itibaren Bulgarlarda milli fikirler ortaya çıkmış, ticaretteki gelişmişliğin etkisiyle okulların aygınlştırılması ve bu etkinin yayılması sağlanmıştı. Sırbistan'ın da dahil olduğu Eflak Boğdan olayları ve Girit isyanları sırasında Bulgar ayaklanmaları da ortaya çıktı. (1867) Rusya'nın etkisiyle örgütlenmiş olan hareketler Osmanlı güçleri tarafından kısa sürede bastırıldı. 1875'de bir kez daha Rusya'nın Filibe ve Ruscuk konsoloslarının da yardımıyla düzenlenmiş olan

¹⁰⁹ Bosna Hersek olayı Birinci Dünya Savaşının provası niteliğindedir. İngiltere ve Fransa Rusya'yı desteklemeyince Rusya da olaylara tepki duyan Sırbistan'ı destekleyemedi ve savaş 1914'de benzer koşullar yeniden gündeme gelinceye kadar ertelenmiş oldu. Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.187.

ayaklanmalar engellendi. Ancak Rusya'nın müdahalesiyle, yakalananların serbest bırakıldığı, düzeni koruyan yöneticilerin bölgede uzaklaştırıldığı böylece ortamın yeni bir isyana hazır hale getirildiği bir ortam oluştu. 1876'da çıkan olaylarda ise aynı sebeplerle müdahalede gecikilince olaylar büyüdü. İsyân büyük kuvvetle bastırılabilirdi. Böyle olunca Avrupa'dan tepkiler geldi.¹¹⁰

Bu sürecin ardından Bulgaristan Prenslığı kurulunca bu kez milliyet fikri bölgede farklı çatışma sahasının oluşmasına neden oldu. 1890'da ilk Makedonya komitesi kuruldu. 1895'de isyan hareketi başladı. Ancak henüz Bulgar prensi tarafından açık şekilde desteklenmedikleri için Osmanlı kuvvetlerince kolayca etkisiz hale getirildiler. 1901'den sonra çeteler iç güvenliği ve huzuru bozdu. 1902'de Osmanlı Devleti Rumeli Vilayetleri hakkında talimat yayımlayarak ıslahat hükümlerini yürürlüğe koydu. Valilerin yetkileri genişletildi, mahkemelerin bağımsızlığı garanti edildi, karma jandarma örgütü oluşturuldu ve ıslahatların kontrolü için Hüseyin Hilmi Paşa müfettiş tayin edildi. Bölgede iyi bir yönetim sağlandı ancak çete hareketleri son bulmadı. Sonraki yıllarda batılı devletlerin konuya müdahaleleri artarak sürmüştü ancak çete faaliyetleri tam olarak sona ermemişti. Bu durum Balkan Savaşı'nın patlak vermesine neden olacaktı.

Bağımsız olan Bulgaristan'ın ve Bosna Hersek gelişmelerine tepki duyan Sırbistan'ın faaliyetleri Rusya'nın arabuluculuğuyla bir araya getirildi. Daha sonra bu ittifaka Yunanistan ve Karadağ da katıldı. 1912'de Karadağ'ın savaş ilanı ile Birinci Balkan savaşı patlak verdi ve hemen her cephede Osmanlı'nın yenilgisi ile sonuçlandı. 1913'de Londra'da imzalanan barışla Arnavutluk bağımsız oldu ve Girit Yunanistan'a katıldı, Osmanlı Midye Enez hattının doğusuna çekildi. Fakat Balkan devletleri kendi aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle bir kez daha savaşa girdiler. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a saldırdı. Osmanlı Devleti bu esnada Edirne'yi geri aldı. Bulgaristan'ın yenilgisi üzerine 1913'de yapılan Bükreş Anlaşması ile Balkan devletleri sınır düzenlemelerini yeniden yaptılar. Osmanlı Devleti de Bulgaristan ve Sırbistan ile İstanbul, Yunanistan ile Atina anlaşmalarını yaparak sınırlarını ve azınlık konularını hükme bağladı.¹¹¹

Girit ve Oniki Ada

¹¹⁰ Karal, a.g.e, C.VII, ss.90-99.

¹¹¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.237.

Yüzyıl başından beri çeşitli hareketlere sahne olan Girit'te Yunanistan'ın yayılma politikası ve bu konuda uluslararası ortamda bulduğu destek nedeniyle¹¹² 1866'da adada yeni bir ayaklanma çıkmasını sağladı. 1867'de Osmanlı Devleti adada yeni bir düzeni işaret eden Nizamname yayınlandı. Yayınlanan nizamname, genel affın ilanı ve asilere karşı başarılı takip isyanı zayıflattı. Ancak sorunun tam olarak çözülmesi Yunanistan'ın isyanları desteklemekten vazgeçmesini sağlamakta yatıyordu. Bu nedenle Yunanistan'a ultimatömler verilerek adaya irtibatı kesecek şekilde donanma ablukası oluşturuldu. İsyanlıların bir kısmı Fransız gemisiyle adadan ayrıldı, bir kısmı da aftan yararlanarak anlaşma yaptı. Böylece isyan tam olarak sonlandırıldı. Paris'te toplanan konferans da Osmanlı ultimatömlerini konferans deklarasyonu olarak yayınladı. 1889'da Osmanlı Devleti'nden alınan hakların genişletilmesi ve hatta bağımsızlık amaçlı hareketler başladı ve 1890'da askeri kuvvetlerce bastırıldı. 1896'da hareketler tekrar başladı. Bu kez devrede Bulgaristan gelişmelerinden etkilenmiş olan Yunanistan da vardı. Üstelik Giritli halkın bir kısmı Yunanistan'a bağlanmak istediğindeydi. 1897'de Girit çatışmaları tekrar gündemdeydi. Aynı yıl Osmanlı Devleti Yunanistan'a karşı savaş ilan etti. Üç hafta süren ve Osmanlıların üstünlüğüyle sona eren çatışmalar sonrasında İstanbul Konferansı ile Yunanistan sınırları belirlenmiş oldu. Girit sorunu batılı devletlerin müdahalesi ile adanın Osmanlı toprağı olarak kalması ancak özel yönetim koşullarına sahip olması şeklinde sonuçlandı.

Balkanlar ve Ege'deki tüm değişikliklere rağmen oniki ada Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. Ancak 1909 yılında merkezi yönetimin Rodos valiliğine gönderdiği ve o zamana kadar özerklik benzeri vergi uygulamalarının kaldırarak Osmanlı vilayet yönetim biçiminin adalarda da uygulanmasını öngören genelge buralarda protestoların gündeme gelmesine neden oldu. Bu karışıklık sürerken İtalya Trablusgarb'e saldırdı. Buradaki çatışmalar sürerken fırsatı değerlendirip oniki adayı işgal etti. Ardından da Çanakkale boğazına yürüdü. Boğazı geçemedi ancak adaların yönetimini, protestocu Rum halkın da katılımıyla ele geçirdi. Bundan sonra adalar Yunanistan ve İtalya arasında bir konu haline geldi.¹¹³

Mısır

¹¹² İngiltere 1815'de aldığı yedi adayı 1864'de Yunanistan'a vermişti.

¹¹³ Cemalettin Taşkıran, **Ürkek Bir Siyasetin Tarih Önündeki Ağır Vebali Oniki Ada**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007, ss.99-104.

İlerde dünyadaki gelişmeler bahsinde ele alınacağı üzere Mısır, sömürge alanı olarak taşıdığı önem nedeniyle hem Fransızlar hem İngilizler tarafından yoğun ilgi altında tutulan bir coğrafyaydı.¹¹⁴ 1878'den itibaren mali olarak Fransız ve İngilizlerin etkinliği artınca bu devletler iç işlerine de karışmaya başladılar ve halkın tepkisi oluştu. 1879-1882 döneminde yabancı baskısına başkaldıran halk tepkisi büyüdü. 1882'de olayların büyümesi sonucunda İngiltere ve Fransa anlaşarak savaş gemilerini İskenderiye açıklarına getirdiler. Ayaklanmalar İngilizlerin Mısır'ı işgali ile sonuçlanmış oldu. Geçici olduğu söylenen bu işgal kalıcı hale geldi.

Ermeni Meseleleri

1877 yılında başlayan Osmanlı Rus Savaşı sırasında doğudan ilerleyen Rus birlikleri bazı Osmanlı kentlerini işgal etmişlerdi. Bu sırada bölgede yaşayan Ermenileri bağımsızlık hedefi ile İstanbul'a karşı hareketlere teşvik ettiler. Zaten 1840'dan itibaren başlayan Protestan misyoner çabaları özellikle Islahat Fermanı sonrası vicdan hürriyeti bahanesi ile Hıristiyanların himaye edilmesi şeklini almıştı. Savaş sonrası bu çabalar özellikle Ayastefanos anlaşmasının maddelerinde yer almak şekliyle Ermenilerin himayesinin Rusya tarafından edinilmesi haline dönüştürüldü.(130) Bunun üzerine diğer azınlık olaylarından farklı olarak Ermeni meselesi bu azınlık tarafından başlayan ve büyük güçlerle desteklenen değil, bilhassa büyük güçlerin başlattığı bir hareket olarak meydana gelmiştir.(131) 30 Eylül 1895'te İstanbul'da Ermeni yürüyüşünün askeri güçle bastırılmaması nedeniyle olayların hem İstanbul hem de bazı diğer kentlerde Ermeni-Müslüman çatışmalarına dönüşmesi söz konusu oldu.

Yemen

1870'de Yemen'de Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıktı. 1871'de isyancılara karşı ordu gönderildi. İki yıl süren mücadele sonunda isyan bastırıldı. Ancak Aden'de bulunan İngilizler, bölgede Osmanlı ile çıkar çatışması yaşadıklarından, Yemen çekişme alanı haline geldi.

31 Mart Ayaklanması

¹¹⁴ 19. Yüzyılın ilk yarısından beri Mısır'daki yönetim, müstakil olmak için merkezi yönetimle rekabet etmekteydi. Mehmet Ali Paşa döneminde sorunlar yabancı devletlerin müdahalesiyle durulabilmişti. İncelediğimiz dönemde muhtariyet haklarına sahip bulunan Mısır için 1873'de o zaman kadarki tüm haklarını bir araya getiren bir ferman yayımlandı. Dönemin hidivi İsmail Paşa bu gelişmeden aldığı güçle Mısır'ın gelişmesine ve yabancıların hayranlık duyduğu bir yer olmasına ilişkin çabalarını yoğunlaştırdı. Bu durum dış güçlere önce iktisadi ardından siyasi zorunlulukları gündeme getirdi.

1908 Devrimi öncesinde cemiyet olarak örgütlenmede başarılı olan İttihat ve Terakki, parti olarak çoğunluk sandalye sayısını elde edip meşrutiyetin iktidarına geldiği dönemde aynı örgütlenmeyi başaramadı. Fikir ayrılıkları yaygınlaştı. Enver, Talat ve Cemal Paşalar Merkez-i Umumi sultası olarak nitelenen bir yapıya dönüştü. Meclis içinde ve dışında bu yapıya karşı oluşumlar meydana geldi. En önemli eleştiriler, çoğunluğa rağmen başbakanlığı almayarak perde arkası yönetimi tercih etmesi ve bazı kesimlerin üstünde durduğu bir unsur olarak dinin yeterince önemsenmemesi üzerineydi. Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı İttihat Terakki'ye karşı eleştirilerin sertleşmesine neden oldu. İttihad-ı Muhammedi adıyla kurulan parti 13 Nisan 1909'da bir ayaklanma düzenledi. İstanbul'u etkisi altına alan ayaklanmaya karşı Rumeli'de Üçüncü Ordu'dan oluşturulan Hareket Ordusu yürüdü ve olayları bastırdı. II. Abdülhamid'i olaylarda payı bulunduğu gerekçesiyle tahttan indirildi, V. Mehmed Reşad'ın hükümdarlığı başladı.¹¹⁵

2. Osmanlı Yönetimsel Düzeni Ve Yasal Altyapısı

a. Merkezi Devlet Örgütü

Merkezi örgütün en üst birimi padişahlık makamıdır. Yönetimde II. Mahmud döneminde padişahın, takip eden dönemlerde ise bürokrasinin önde gelen güç olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁶ O'nun devrinde padişahlık makamı çok güçlü hale gelmiş ama diğer yandan da nezaretlerin kurulması aynı dönemde başlamıştır. Takip eden hükümdarların dönemlerinde sultanın gücü yerini bürokrasiye bırakacaktır.¹¹⁷

Nazırlıklar zaman içinde ortaya çıkan merkezi yönetim birimleridir. Abdülmecit döneminde Hariciye Nezareti en önemli bakanlık konumundaydı. Yurtdışı seyahatleri ile Avrupa bakış açısını yakalamaya çalışan Abdülaziz ise ordu ve donanmaya önem verdiği için, Seraskerlik ve Bahriye Nezaretleri öne çıktı. Yine bu dönemde sadrazamın nazırlıklardan birini de yürütebilmesi uygulaması başladı.¹¹⁸

¹¹⁵ Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, s.190.

¹¹⁶ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, 2. Baskı, İletişim yayınları, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2003.

¹¹⁷ II. Abdülhamid'in istibdat devri bu durumu tersine çevirecek, bu dönem de 1908 Jöntürk devrimi ile sona erecektir. Quataert, 108. II. Mahmud devrinde paşalıklar kaldırılmadı ancak ordusuz ve mali yetkisi bulunmaz hale getirildi. Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, C.5, s.354.

¹¹⁸ Karal, a.g.e, C.VII, s.121

Sadrazam, merkezi yönetimin en önemli makamlarından biridir. Islahat devrinde sadrazamlık makamının tayininde hem “iç umumi efkâr” yani İstanbul basın yayını, hem de “dış umumi efkâr” yani dış temsilcilikler etkili olmaya başlamıştı.¹¹⁹ Bunun yanında II. Mahmut devrinden itibaren kurulmaya başlanan nezaretler, sadrazamlığın sorumluluklarını paylaşmakta, bu nedenle padişahın mutlak vekili durumu yavaş yavaş ortadan kalkmaktaydı.¹²⁰ Zaten II. Mahmut devri, idari tarih açısından, Tanzimat devrinin başı olarak kabul edilir;¹²¹ daha genel olarak Tanzimata hatta parlamenter yaşama giden sürecin II. Selim tarafından başlatıldığı savunulur.¹²²

Önceleri Şeyhülislamlık kurumunun hiçbir siyasi etkinliği yok iken¹²³, devletin önceki dönemlerdeki ilerlemelerini sürdüremez olduğu süreçte bu durum değişmiştir. Bunun nedeni, kötü gidişin din duygusunun zayıflamasından kaynaklanmasına ilişkin inanıştır. Bu inanış halkın, yeniçerilerin ve ulemanın arasında yaygınlaşmış, bu da şeyhülislamın siyasi nüfuzunun artmasına neden olmuştur. 18. Yüzyıldan itibaren, Divanı Hümayun, yerini Meclis-i Meşveret’e bıraktı ve Şeyhülislam da burada yerini aldı. III. Selim döneminde de şeyhülislamın siyasi rolü daha da genişletilerek kadı ve naiblerin zulümlerinin önlenmesi görevi verildi. Ayrıca Nizam-ı Cedid ile ilgili görüşmelerin Şeyhülislam konağında yapılan toplantılarda görüşülmesi kararı verildi. Tüm bunlar bu makamın siyasi bir birim haline gelmesine neden oldu. II. Mahmut döneminde ise Vükelâ Heyeti’nin üyesi haline getirildi. Bunun yanı sıra o zaman dek sadrazama bağlı bulunan adalet kurumu da bu makama bağlandı. Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile İstanbul Kadısı’nın şer’i mahkemelerine sadrazam değil şeyhülislam başkanlık edecekti. Böylece siyasi etkinliğine bir de adli yetkiler eklenmiş oldu. Abdülmecid döneminde Gülhane Fermanı ile genişletilen haklar nedeniyle karma ticaret mahkemeleri ve cinayet

¹¹⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.120; Küçük, Abdülmecid md., s.261.

¹²⁰ Ancak hatt-ı hümayunlardan “mutlak vekil” kavramının çıkartılması Abdülaziz devrinde olmuştur.

¹²¹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.124.

¹²² Shaw, a.g.m, s.11.

¹²³ Fetva yetkisi için bile padişahın ya da mutlak vekili sıfatıyla sadrazamın başvuruda bulunması, bir hususta fikrini sorması gereği vardı. Fetva yetkisi siyasi bir hak değil, ilmi bir salahiyetti. Yavuz Sultan Selim’in, başvurulmadan fikrini beyan eden Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi için “emri saltanata taarruz ediyorsun” dediği belirtilir. Karal, a.g.e., C.VII, s.137. Krş. İmiye Salnamesi, s.312. Genç Osman’ın ulema atamalarını hacc-i sultaniye’ye vermesi ile şeyhülislamın fetva vermekten başka görevi kalmamıştı. Necdet Hayta ve Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri**, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.11. Krş. Mücteba İlgürel, “İkinci Osman”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.10, s.434.IV. Murad’ın devletin her kademesindeki görevlileri sıkı denetim altında tutma yaklaşımının sonucu olarak, ulemanın tepkisini ortaya koyan bir tezkereyi Valide Sultan’a sunması nedeniyle Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi idam edilmişti. A.g.e., s.14. Krş. Seyfettin Ünlü, “Naimâ”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, s.53-54.

mahkemeleri kurulduğunda, şer'î mahkemelerde görevli memurlar şeyhülislama bağlandı. Böylece yetkilerine idari alan da eklenmiş oldu. Abdülaziz döneminde görevlerinin arasına medreselerin nazırı olmak eklenmiş, bu yolla etki alanına eğitim de katılmıştır.¹²⁴

Seraskerlik, özellikle Abdülaziz döneminde çok önemli bir makam oldu. Çünkü ordu işleri sultan tarafından çok önemli bulunuyordu. Bu nedenle iki kez, sadrazam ve seraskerliği aynı kişide topladığına rastlanır. 1862'de Fuat Paşa'yı önce Yaveri Ekrem, sonra Sadrazam yapmış ancak seraskerliğini korumasını sağlamıştı. İşini kolaylaştırmak için de seraskerliğin günlük işleri için Harbiye Nezareti kuruldu. Benzer şekilde 1876'da Hüseyin Avni Paşa iki görevi birlikte yürüttü. O'nun işlerini kolaylaştırmak için nezaret kurulmadı, bir sadaret kaymakamlığı bağlandı.¹²⁵

II. Mahmut zamanında Meclis-i Hass-ı Vükela (Bakanlar Kurulu), Dar-ı Şura-yı Babîlî (Hükümetin Danışma Kurulu) ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı hayata geçirilmiş ve devlet yönetiminde tartışarak uygulamanın başlangıcı yapılmıştı. Meclisi Vala, Tanzimattan sonra ikiye ayrılmıştı. Meclisi Âli-i Tanzimat, Islahat Fermanının hükümlerinin geliştirmesiyle, Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye ise adalet konularıyla görevliydi. Anvak yasama ve yargının paylaşılması planlanarak yapılan bu düzenleme uygulamada her iki kurulun da hem yasama hem yargı işlerini yürütmesi şeklini almıştı. Bunun üzerine *bakanlar kurulu, her iki konsey hakkında da oldukça kapsamlı bir soruşturma başlattı. Sonunda temel sorunun, bu iki meclisin bünyesinde değil, sınır çizgileri yeterince belirgin olmadığından aynı konulara eğilmeleri ve bir bakıma diğerinin enerji ve inisiyatifini son damlasına kadar emmelerine yol açan müşterek varlıklarında yattığı sonucuna varıldı.* Abdülmecid devrinde (İngiltere'nin İstanbul elçisinin önerisine uygun olarak) bu iki kurul yeniden tek meclis haline getirildi, böylece idare ve temyiz mahkemesi, yüce divan, planlama dairesi ve sayıştayın görevlerini üstlenen bir komisyon oluşturulmuş oldu.¹²⁶ Birleştirilen bu tek organın *görece üstün ve özerk üç şubesi* bulunuyordu.¹²⁷ Abdülaziz devrinde ise yeniden ikiye ayrıldı. Bu kez biri Şurayı Devlet, diğeri de Divanı Ahkâmı Adliye olarak adlandırıldı. Şurayı Devlet'in görevleri, kanun ve

¹²⁴ Karal, a.g.e., C.VII, s.136-141

¹²⁵ Aynı eser, s.141-142

¹²⁶ Neumann, **Araç Tarih Amaç Tanzimat**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.29.

¹²⁷ Shaw, bu organın düzenli toplanan verimli çalışan özellikte olduğunu ve *Tanzimat'a ilişkin çoğu kanun ve nizamnamenin kaynağı olduğunu* belirtir. "19. Yüzyıl Osmanlı Reform hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri II", **Tarih ve Toplum**, C.13, S.77, s.42.

tüzük tasarılarını hazırlamak,¹²⁸ mülki işlerde karar vermek, mülki ve adli makamlar arasındaki ihtilaflar için merciyi tayin etmek, kanunlar hakkında devlet dairelerinden gelen yazıları cevaplandırmak, memurları yargılamak, başvurulduğunda padişah ve nazırlara danışmanlık vermektir. 10 Mayıs 1869'da Şurayı Devlet'in açılış töreninde Abdülaziz, tebaasının eşitliğini vurgulayan ve icra kuvvetinin adli, dini ve kanuni kuvvetlerden ayrılması gereğini öne çıkartan bir konuşma yapmıştı. Bunların yansıması olarak bu meclise bir yıl içinde tayin edilen toplam 41 üyeden 28'i Müslüman, 4'ü Rum, 1'i Bulgar, 8'i de Ermeni cemaatlerindendi.¹²⁹ Diğer yandan Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye'nin ikiye ayrılmasında oluşturulan ikinci meclis Divanı Ahkâmı Adliye de aynı yıl içinde Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere düzenlendi.¹³⁰ Bundan sonra görevlerini 1876 Meşrutiyeti gereği kurulan parlemontoya devredene kadar Şurayı Devlet, bazı değişiklikler geçirerek faaliyetini sürekli devam ettirdi.¹³¹

Mecâlis-i İmariyye (İmar Meclisi), Meclis-i Âli Umumi (Yüksek İstişare Meclisi) Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak çalışıyordu. Ayrıca Kaptanpaşalığa bağlı Meclis-i Bahriye, Ziraat Nezareti'ne bağlı Maclis-i Ziraat ve Meclis-i Maâdin, Zabtiye Müşiri'ne bağlı Meclis-i Zaptiyye gibi meclisler de düzenlenmişti.¹³² Ancak meclisler hızlı biçimde uzmanlaşmamış, her konuyla ilgilendikleri için verimli hale gelememiştir. Uzmanlaşma zaman almış, bunun sonucunda nezaretlerin çekirdekleri ortaya çıkmıştır.¹³³ Diğer yandan bu meclislerin çok önemli bir özelliği, modernleşmeye bakıştaki değişimi gözler önüne sermeleridir. Tekeli ve İlkin'e göre, 1838'de kurulan Ziraat ve Sanayi Meclisi'nin aynı yıl yapılan değişiklikle Meclis-i Umur-u Nâfia adını alması buna örnektir. Umr kökünden gelen imar kelimesi yeterli görülmeyip, menfaat, fayda, kar anlamına gelen nef kökünden nâfia kelimesinin seçilmesi anlamlıdır. Üstelik buna paralel bir şekilde meclisin, *ülke tarımının ticaret ve sanayisinin gelişmesi konusunda yapılan müzakerelerde, gelişme sorunu çok yönlü olarak ele alınmış, okulların ıslahı, çocuk düşüklerinin azaltılması vb.*

¹²⁸ Shaw, görevleri arasında son sırada yer alan ve bu il maddenin devamı olan bir noktaya dikkati çeker: Yerel konseyler, memurlar ve özel şahısların tavsiyelerini dikkate almak ve kabul edilebilirse yasalaştırmak. Aynı eser, s.44.

¹²⁹ Karal, a.g.e., C.VII, ss.143-149. Shaw, resmi tarihçi olmasına da dikkati çekerek Lûtfi'ye dayalı olarak meclisin ilk yıl üye sayılarını Karal'dan bir farkla belirtir: 27 Müslüman ve 2 Bulgar olarak aktarmaktadır. A.g.m., s.44. Krş. Lûtfi, C.XI, s.5-6.

¹³⁰ Bu mahkemeler bugünkü adliye kurumunun temyiz ve yargıtay birimlerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Karal, a.g.e., C.VII, ss.150-151.

¹³¹ Bu değişiklikler, değişen sadrazamların birbirinden farklı yaklaşımlarıyla ilgiliydi. Bu konu hk. Bkz. Shaw, a.g.m., s.46.

¹³² Küçük, a.g.md, s.261.

¹³³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.138.

*Konular üzerinde de durulmuş, kalkınma konusuna çok yönlü bakış sergilenmiştir.*¹³⁴ Bunlar dışında, Divan-ı Muhasebat Meclisi, Rüşumat Meclisi, Posta ve Telgraf Meclisi ve Sıhhiye Meclisi de Abdülaziz döneminde kurulmuştur.¹³⁵

Yasama ve yargı alanında faaliyet göstermek üzere kurulan meclisler, iktidardaki yöneticilerin yönlendirmesiyle çeşitli değişikliklere uğrayarak yaşamlarını sürdürdüler. Bu süreç, kuvvetler ayrılığı ve uzmanlaşmanın gelenek olarak yerleşmesinin mümkün olmadığı ancak sonraki yıllar için hem yönetim hem de katılım açısından tecrübe biriktirilmesinin sağlandığı bir dönem oldu.

b. Taşra Örgütü

Din kurumları, gelenekçi ve değişim karşıtı bir yapıda oldukları için, Osmanlı Devleti, bu yapıları yanına alıyor, böylece yönetime karşı belirebilecek dinamikleri kontrol altında tutmuş oluyordu. Yazı ve yayın tekeli de din adamlarının elinde bulduğundan, bu tutum sansür etkisi de gösteriyordu. *Nitekim Yahudiler, Rumlar, Ermeniler, Hıristiyan Araplar, Osmanlı Devleti'nde Türkçeden önce kendi dillerinde matbaa kurdukları ve serbest bırakıldıkları halde, ne Avrupa'daki yayın zenginliğine ulaşabilmiş ne okur yazar oranını arttırabilmiş ne de bir reform hareketi yaratabilmişlerdir. Bunda Osmanlı Devleti'nin hiçbir etkisi de olmamıştır. Aksine, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin mesajlarına karşı Rumları uyaran ve Allah'ın Ortodoks Kilisesi'ni korumak için yolladığı Sultan'dan yana davranmalarını isteyen Fener Patrikhanesi olmuştur.*¹³⁶

Merkezi yönetimin zafiyetleri 18. yüzyılın sonlarından itibaren gözle görülür hale geldi. Çok sayıda örnekte yerel güçlerle merkezi yönetim pazarlık içindeydi. Bu durum, merkezi devletin yerel güçleri kendi iktidarının bir parçası haline getirme çabasıydı ve her iki taraf için de tercih edilir bir gelişmeydi.¹³⁷ 19. Yüzyıla gelindiğinde, köylerde eşkiyadan korunma, bu konuda görev yapan jandarmayı besleme ve bir tür derebeyi benzeri olan mütegalibe ile mücadele sorunları halkı zorluyordu. Ziya Paşa,

¹³⁴ Tekeli ve İlkin, "Mustafa Celaleddin Bey'in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâmele Adlı Risalesi Üzerine", **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2004, s.5

¹³⁵ Karal, a.g.e., C.VII, s.150.

¹³⁶ Orhan Koloğlu, "Arap Harfleri Kullanmayan Milletlerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı'nın Son yüzyılındaki İç Gerginliklere Katkısı", *Osmanlı'dan...*, s.74; Ayrıca bkz. Aynı yazar, **Basımevi ve Basımın Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları 19, İstanbul, 1987.

¹³⁷ Quataert, a.g.e, 163 vd.

mütegalibenin çoğu yerli kişiler olan konsoloslardan, vilayet meclisi üyelerinden, ayân ve eşraftan oluştuğunu, bu kişilerin bölgenin amiri gibi hareket ederek halka zulm ettiğini belirtir.¹³⁸ Bütçe gelirinin en önemli kısmını oluşturan âşar, tanzimata kadar arazinin verimine göre alınırken, bundan sonra tüm mahsulden onda bir oranında alınmaya başlandı. Mültezimler bu vergiyi topluyor, kendi menfaatleri için adil olmayan işler yapıyor, jandarmayı da emrinde tutuyor, vergi veremeyen halkın *kap kaçağını, yatak yorganını, çift çubuğunu* satıyordu, köylülere de para ararken kötü muamelede bulunuyordu.¹³⁹

Nizam-ı Cedit'e karşı başlatılan ve Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı isyanının ardından, II. Mahmut'u kurtarıp tahta çıkmasını sağlayan ve sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa ilk önce yerel güçlere yöneldi. Taşrada yönetimde etkin hale gelen derebeyi ve ayanları itaatkâr kılmak için ilk hamlesi tüm valileri ve âyanı Meşveret-i Âmme'ye çağırarak oldu. Bu toplantıdan Sened-i İttifak belgesi doğdu.¹⁴⁰

1840'lardan itibaren yerel güç ile merkezi devletin güç mücadelesi gündeme gelecekti.¹⁴¹ *Avrupa'da 15, Asya'da 17 ve Afrika'da 3 eyalet, padişahın iradesine ve bağlı oldukları nazırların emirlerine uygun olarak, idare edilen toprakların büyüklüğüne göre valiler veya mutasarrıflar tarafından yönetiliyordu. Onların altında kaymakamlar ve toplam 142 livanın nazırlara doğrudan bağlı muhassıllar vardı. Kazaların başında müdürler veya mütesellimler; 1320 kadar nahiyenin başında da muhtar veya kocabaşı diye anılan idareciler bulunuyordu.*¹⁴² Muhassıllık olarak adlandırılan ve yeni bir vergi toplama sistemine işaret eden gelişmelere paralel olarak hem bu örgütü düzenlemeyi hem de yerel bazda halkın yönetime katılımını sağlamayı hedefleyen meclisler kuruldu. Önceleri Muhassıllık Meclisi olarak adlandırıldı. Merkeziyetçi reformlar vilayet yönetimini etkilemiş, valilerin maaşa bağlanmasına ve vergileri toplayıp harcamalarının önüne geçilmesine neden olmuştu. Ancak merkeziyetçi mali örgüt kurulması kolay bir iş

¹³⁸ Karal, a.g.e., C.VII, s.242.

¹³⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.245.

¹⁴⁰ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, 1996/ Belleten, C.XXVIII, S.112, 1964, s.344.

¹⁴¹ Buna örnek olarak Ortadoğu'da mütevazı bir dağ kasabası olan Nablus'a mahalli meclisteki üyelerin gayrimüslimleri de içerecek şekilde yenilenmesini isteyen İstanbul'a karşı, yerel güçlerin önde gelenlerinin meclis üyesi bulunduğu bu nedenle değişiklik yapılamayacağını ileri sürmeleri ve aylarca pazarlık sürdürmeleri gösterilebilir. Her iki gücün de ekinliğini korumak için mücadele verdiği bu örnek, yerel anlamda tüm topraklarda benzer şekilde sürecektir. Nablus'ta meclise yeni üyelikler eklenmesiyle sonuçlanmış ve her iki tarafın da beklentisi karşılanmıştır. Quataert, 163 vd

¹⁴² Jorga, a.g.e., C.5, s.355.

olmadığından, yeni sitem etkin hale getirilememişti.¹⁴³ 1842 yılında muhassıllık kurumunun kaldırılmasının ardından bahsi geçen meclisler Memleket Meclisi adını aldı ve son olarak 1849'da Eyalet Meclisi olarak adlandırıldı.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarını takip eden dönemde taşra teşkilatları Fransız mülki idare sistemi esas alınarak düzenlendi. Eyaletlerde gayrimüslimlerin de yer aldığı mahalli meclisler düzenlendi ve valiye bağlandı.¹⁴⁴ *O güne kadar tek başına hareket eden ruhban meclisinden başka artık valinin, defterdarın veya vekilinin, mal müdürünün, halk tarafından seçilen temsilcilerin (vücutlar), her mezhepten ruhbanların ve ileri gelenlerin ya da Mora'da çok önemli bir rol oynamış olan kocabaşların katıldığı bir vilayet meclisi de vardı.*¹⁴⁵ 22 Eylül 1858'de kamu görevlileri için "vazife ve selahiyet kanunu" çıkartıldı.¹⁴⁶

Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yıllarında anarşi ortamı devam ediyordu. Üstelik Hıristiyanların kötü muamele gördüğüne inanan ve Tanzimat ve Islahat sürecinin verdiği imkânla azınlıkları ilgilendiren konularda devreye girebilen Avrupa Devletleri baskılarını arttırıyorlardı. 1860'da Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, bu baskıların azalması için Avrupa eyaletlerini ziyaret etti.¹⁴⁷

Bir yıl sonra Abdülaziz tahta çıktı ve Sadrazam Fuat Paşa göreve geldi. O'nun vilayet düzenlemelerine yönelik bir fikri vardı. Yeni düzenleme yapıldıktan sonra çok tecrübeli ve yetenekli yöneticiler valiliklere getirilerek, her detayda merkezle irtibat kurmasına gerek olmaksızın yönetimi sürdürecekti.¹⁴⁸ 1864 Yılında Vilayet Nizamnamesi yayınlandı ve mülki birimler değiştirildi. Fransa'daki uygulamadan yola çıkılarak yapılan düzenlemenin esas amacı, Islahat Fermanı'nın 13. fıkrasında yer alan "halkın memleket işlerine iştirakini" sağlamaktı. Bunun dışında *idare ve icranın adliyeden ayrılması* sağlanmıştı. Osmanlı toprakları "idare daireleri"ne bölünerek bunların en büyüğüne vilayet(yöneticisi vali) adı verilmekte, sırasıyla sancak(yöneticisi mutasarrıf), kaza(yöneticisi kaymakam) ve karye(yöneticisi muhtar) alt birimlerine ayrılmakta, her karye bir belediye idaresi olarak kabul edilmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi her yerde

¹⁴³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.46.

¹⁴⁴ Küçük, "Abdülmecid" maddesi, s.262.

¹⁴⁵ Jorga, a.g.e., C.5, s.355.

¹⁴⁶ Küçük, "Abdülmecid" maddesi, s.262.

¹⁴⁷ Karal, a.g.e., C.VII, s.152.

¹⁴⁸ Bu bilgileri aktaran Cevdet Paşa'nın fikri aynı değildi. o, eyaletlerin coğrafi, sosyal ve tarihi özelliklerinin birbirinden çok farklı olduğunu ve buna hakim olmadıkça iyi yönetimin mümkün olmadığını düşünüyordu. Karal, a.g.e., C.VII, s.153.

aynı anda uygulamaya girmedi. Öncelikle Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri Tuna Vilayeti adı altında birleştirildi ve milliyetçi rüzgârlardan etkilenip bağımsız olmak istemesi muhtemel görülen bu topraklarda halkı memnun edecek bir yönetim tesis etmeye öncelik verildi. Bu yeni vilayete de Mithat Paşa vali olarak atandı.¹⁴⁹ Hem Paşa'nın kişisel özelliklerinden, hem teşkilatçı yaklaşımlardan hem de yeni sistemin avantajlarından, Tuna'da kısa sürede büyük gelişme kaydedildi.¹⁵⁰ 1865 Yılından itibaren Tuna örneğinden hareketle, Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da yeni vilayetler oluşturuldu. 1867 Yılında Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bu kez tüm vilayetleri içeren bir nizamname yayınlandı. Böylece 1864'de Tuna vilayeti ile başlatılan hareket tamamlanmış oldu. İmparatorluk, "vilayet", "sancak", "kaza" ve köy"lerden oluşan yönetim birimlerine ayrıldı, sancakların başına kaymakam yerine mutasarrıf getirildi, kazanın başına ise seçimle gelen kaza müdürü yerine atamayla gelen kaymakam getirildi.¹⁵¹ 1871'de nahiyeler de bu örgütlenmenin içindeki yerini aldı.

Vilayet yönetimi, mülkiye, maliye, zaptiye, hukuk işleri ile ve siyasi işlerle görevliydi. Nafia ve Ziraat Müdürleri de valiye bağlı çalışarak kendi konularıyla ilgili işleri yürütüyordu.

Vilayet İdare Meclisi de bu düzenlemeyle oluşturuldu. Vali başkanlığında, şer'i mahkemeler müfettişi, defterdar, mektupçu, siyasi işler müdürü ile halk tarafından seçilen iki Müslüman, iki gayrimüslim üyeden oluşuyordu.

Vilayet Umumi Meclisi ise, vilayet dahilindeki sancaklardan iki Müslüman, iki gayrimüslim toplam dörder üyenin katılımıyla oluşuyordu ve yol, resmi binalar, ziraat, nafia ve vergi konularındaki dilek ve şikâyetleri görüşüyordu.

1869'da memurların Yetki ve Salahiyetleri Kanunu yayınlandı. Buna göre her kademe memurun yetki ve sorumluluğu belirlendi.1871 Yılında karşılaştırma yapmak ve harcırahları belirleyebilmek için nizamname düzenlenmişti. 1873'de ise maaş ve harcırahlar hakkında daha netleştirici bir kararname yayınlandı. Bu dönemde yaygın bir teftiş sistemi kurulmuş olmamakla birlikte, sık ve geniş çaplı teftişler yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.155.

¹⁵⁰ Vilayet geliri iki yılda 26 Bin keseden 300 Bin keseye yükseldi ve sosyal gelişmeler de çok olumlu yöneydi. Karal, aynı yer.

¹⁵¹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1997, ss.251-252.

¹⁵² Cevdet Paşa'dan aktaran Karal, bu teftişlerin çok başarılı geçmediğini ekler. Karal, a.g.e., C.VII, s.161.

Osmanlı topraklarında 18. Yüzyıldan itibaren değişim söz konusuydu. Ordudaki görevine gitmeyen tımarlılar köylüleri eziyor, asker kaçaklarının oluşturduğu eşkıya çeteleri güvenliği bozuyor, bunlar karşısında çok etki olamayan merkezi hükümetin boşluğunu, ayan denen yerel önderler dolduruyordu. *Anadolu'da idare, kozmopolit kökenli devşirme paşalardan bu zümreye geçti.* Artık, asker arasında sivrilenler, vergiyi tahsil eden mültezimler ya da bölgesinde güvenliği sağlayan yere nüfuz sahipleri devlet tarafından görevli tayin ediliyordu. *Valilerin yerine tayin edilen, mütesellim denen bu mahalli lordlar bir değişmeyi temsil ediyorlardı.*¹⁵³

c. Taşrada Belediye ve Yargısal Bölünüm

Stanford J. Shaw, Osmanlı'da yasama gücünün meşrutiyet öncesi dönemde, halk katılımıyla oluşturulan meclisler eliyle başladığını ve daha önemlisi anayasal düzenlemelerin Batı örneklerine öykünmeyle değil, kendi arayış ve denemelerinin sonunda ortaya çıktığını vurgular.¹⁵⁴ Tanzimat öncesinde adalet sisteminde değişiklik yapılmak üzere bazı düzenlemeler başlamıştı. II. Mahmut döneminde şer'i mahkemeler sadrazamdan ayrılıp şeyhülislamın idaresine bağlandı. Tanzimat sonrasında ise 1839 sonrası dönem, o zamana dek süren teokratik dönemi bitirmiş, yarı teokratik nitelik sergilemiştir. Türk hukukunun bazı alanlarında şer'i hukuka aykırı kurallar konulur olduğundan bu dönem aynı zamanda Türk adliyesinin düalizm devresidir.¹⁵⁵ Meclis-i Ahkam-ı Adliye yargı yetkileri kazandı. Ayrıca ticaret ve cinayet mahkemeleri kuruldu. Ancak tüm bu yeni kurumlara yetecek sistem henüz düzenlenmemişti. Hem bu sebeple hem de Tanzimat sürecinde büyük devletlerin baskıları nedeniyle adalet sisteminde dönüşüm meydana getirildi.¹⁵⁶

¹⁵³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.69.

¹⁵⁴ Stanford J. Shaw, a.g.m, s.11.

¹⁵⁵ Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.327.

¹⁵⁶ Karal, a.g.e., C.VII, s.163-164. İncelediğimiz dönemde Osmanlı adalet düzeni kapsamında beş çeşit mahkeme vardı. Nizamiye Mahkemeleri, Osmanlı tebaasının medeni işler dışında kalan anlaşmazlıklarına bakardı. Şeriat Mahkemeleri, Müslüman halkın medeni hukuk kapsamındaki (evlenme, boşanma, miras meseleleri gibi) anlaşmazlıkları ile ilgilenirdi. Medeni hukukla ilgili müslüman olmayan halkın işlerine Cemaat Mahkemeleri bakıyordu. Osmanlı İmparatorluğu alanında yaşayan yabancıların Osmanlı tebaası ile ilgili ticaret meselelerine Karma Ticaret Mahkemeleri bakmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı düzeninde bir de Konsolosluk Mahkemeleri vardı. Her konsolosluğun kendi tebaası ile Osmanlı tebaası arasındaki ticari konular dışındaki meseleler bu mahkemede görülürdü. Karal, a.g.e., C.VIII, s.342.

Abdülmeccid zamanında 1840 yılında Ceza Kanunu, 1846 yılında İdare Hukuku ve 1847 yılında Ticaret Kanunu yürürlüğe konuldu.¹⁵⁷ Ancak yeniliklerle birlikte çoklu bir hukuk yapısı ortaya çıktı. O zamana dek yabancılara ait iki adli alan ortaya çıkmış durumdaydı. Bunlardan ilki yabancı hukuku ve konsolosluk mahkemeleri, ikincisi ise Osmanlı hukuku ve mahkemeleri alanı idi. Ahidname ve anlaşmalara göre yabancının Osmanlı tebaası ile olan davaları Osmanlı mahkemelerince görülüyordu. Bu süreçte ikinci alandaki adli yetkinin de birincide olduğu gibi konsoloslara terk edilmesi yönünde baskılar oluştu. Konsolosluk mahkemelerinin yetkileri ahidname ve anlaşmalarla belirlenmiş olan sınırları açmaya, giderek tüm Osmanlı adliyesine egemen olmaya, yabancılarla Osmanlı tebaası arasındaki tüm davaları kapsamaya başladı. Yabancının Osmanlı tebaası ile olan hukuk davalarında, içinde yabancı yargıçların da yer aldığı Karma Mahkemeler, Nizamiye Mahkemeleri ve az da olsa şer’iyye Mahkemeleri olmak üzere üç farklı alan söz konusu olmuştu. Bu karmaşık görev tanımlarının devamı olarak vakıfların gayrimenkul davalarının bir kısmının şer’iyye, bir kısmının Nizamiye Mahkemeleri tarafından yürütüldüğünü belirtmek gerekir. Ayrıca bu karışıklık, ticaret mahkemelerinde hukuk, hukuk mahkemelerinde ticaret davalarının görülmesi gibi sonuçlara da neden oluyordu. Özellikle Karma mahkemelerde, konsolosluk tercümanları ve yabancı yargıçlar yönlendirici olduğundan, mahkeme yabancı müdahalesine açık hale geliyordu. Yasemin Saner Gönen, bu durumun, o zamana dek yabancılara tanınan ayrıcalıklardan rahatsızlık duymamış olan Osmanlı yönetimini huzursuz ettiğini, bu dönemden itibaren ayrıcalıkların kısıtlanması hatta kaldırılması yönünde mücadele verdiği ve bu nedenle elçiliklerle arasında çatışmalar oluştuğunu savunur.¹⁵⁸

1867’de İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti’nin ıslahatları ne derece uyguladığını inceledi. Karma Mahkemelerin ve Ticaret Mahkemeleri’nin sayısını yetersiz buldu. Bunun sonucunda bazı yenilikler yapıldı. Bu yenilikler yargı alanında çok önemli gelişmelerdi. Meclis-i Vly-ı Ahkâm-ı Adliye, Devlet şrası ve Divn-ı Ahkâm-ı Adliye olmak üzere ikiye ayrıldı.(1868) Divn-ı Ahkâm-ı Adliye’nin başına Cevdet Paşa getirildi ve düzenlemeleri o yaptı. Bu yüksek mahkemenin yeleri Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşmakta ve iki kısma ayrılmaktaydı. Daha önce kendisinin hazırladığı

¹⁵⁷ Ubcini, Lettres, s.94, 99 ve 292 vd’ndan aktaran Jorga, a.g.e., C.5, s.355.

¹⁵⁸ 19. Yüzyıl Osmanlı hukuk yapısı ve uygulamalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Saner Gönen, “Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.340-353.

layihada önermiş olduğu şekilde Temyiz ve İstinaf Mahkemeleri'nden oluşuyordu. İlki ceza ve hukuk, ikincisi ceza, hukuk ve ticaret dairelerini içeriyordu. İkisi de son tetkik ve karar mercileriydi. Padişah ve vükelâ üyeleri bu mahkemelerin kararlarına karışamazdı. Böylece yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış, yargı da kademelendirilmiş oldu. En önemli gelişmelerden biri olan Nizamiye Mahkemeleri'nin düzenlenmesi Müslüman olan ve olmayan halkın işlerine bakabilen, Şer'iyat ve Cemaat Mahkemelerinin konuları dışında bırakılan hususlarda yargı gücünü oluşturan bir ilerleme oldu. Mahkemeler meclisler tarafından oluşturuluyordu. Her nahiyede İhtiyar Meclisi'nin oluşturduğu Sulh Meclisi kuruldu. Bu meclisin üyeleri ruhani liderleri ile *her sınıf ahali için en az üç ve en çok oniki âzadan seçim ile* kuruluyordu. Kazalarda Meclis-i Deâvi adıyla Dava Meclisleri kuruldu. Bu meclisler kadının başkanlığında ve halk tarafından seçilen üç Müslüman üç gayrimüslim üyeden oluşuyordu. Sancak merkezlerinde bir Hukuk ve Cinayet Temyiz Mahkemesi, vilayet merkezinde ise bu iki mahkemenin daha büyük ölçekteki halleri meydana getirildi. Sancaktaki mecliste kazadakinden farklı olarak hukuk bilgisi olan memur üye de yer alıyordu. Vilayet için de bu kural geçerli olup ayrıca buradaki kadının hakimler müfettişi konumunda bir yüksek hakim olması gerekiyordu. Vilayetteki meclisler gerekli görürse Meclis-i Cinayet kurabiliyorlardı.¹⁵⁹

Nizamiye Mahkemeleri, *kabahat ve cünha davaları dışında kalan anlaşmazlıkları* görürlerdi. Kazada ticaret mahkemesinin bulunmadığı durumlarda, sancak mahkemelerine alternatif olmak üzere, bu davalara da bakabilirdi ancak senelik yüz kuruş iratla sınırlı olan konular yetki alanlarındaydı. Sancaktaki meclisler ise senelik beşyüz kuruşa kadar olanlara kesin karar, bunun üstüne ise temyiz yolu açık olarak bakabilirdi, cinayetle ilgili davaları ise sonuçlandırdıktan sonra vilayete gönderirlerdi. Vilayetteki meclisler ancak temyiz başvurusu durumunda dava görürlerdi.

Yapılan yenilikler, bunları besleyecek insan gücünü yetiştirme konusundaki yetersizliklerden etkileniyordu. Meclis olarak devreye sokulan Nizamiye Mahkemeleri, Avrupa mahkemelerine oldukça yakın bir düzenlemeye sahipti fakat kadılar dışında hukuk adamı yetiştirilmediğinden Şeyhülislam tarafından atanan kadı hem Şeriat Mahkemesi'nin hem Nizamiye Mahkemesi'nin başında bulunuyordu. Ancak bu yetersizliği bir tarafa koyarsak, meclis üyelerinin Müslüman ve gayrimüslim halkın temsiline göre düzenlenmesi, mahkeme görevlilerinin mülki amirlerin tesirlerinden etkilenmeyecek

¹⁵⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.166-168.

şekilde teşkilatlandırılmasına özen gösterilmesi ve mahkeme ilamlarının Türkçenin yanı sıra yerel halk çoğunluğunun kullandığı lisanda da yapılması çok önemli açılımlardı.¹⁶⁰

Dönemin diğer bir yeniliği de ticaret mahkemelerinin geliştirilmesi oldu. 1846'da büyük kentlerde kurulmuş olan ticaret mahkemeleri 1861'de yaygın olarak teşkilatlandırıldı. 1875'de Osmanlı topraklarında toplam 120 ticaret mahkemesi görev yapıyordu. Sahil kentlerinde bulunanlar kara ve deniz ticareti olmak üzere ikiye ayrılmıştı. 1875'den itibaren de Ticaret Nezareti yerine Adliye Nezareti'ne bağlı çalışmaya başladılar.¹⁶¹

Adli konuda yapılan yenilikler medeni kanun ihtiyacını da arttırdı. Politik modernleşmenin gereği olarak ikilikleri ortadan kaldırmak, tebaanın önünde eşit sayılacağı tek bir kanuna dayalı yargıya ihtiyaç duyuluyordu. Buna geçiş sürecinde şer-i mahkemeler ile cemaat mahkemelerinin yetki alanı dışında kalan hukuk ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin alanı dışında kalan davalara bakmak üzere nizam mahkemeler kuruldu. (1871) Gayrimüslimlerin nizami mahkemelerde kullanılmak üzere Fransız Medeni Kanunu'nun tercümesini talep etmeleri ve bunu takiben Fransız elçisinin baskılarının karşısında Cevdet Paşa'nın başını çektiği ve Osmanlı geleneğine uygun, Hanefi fihhina dayalı bir Mecelle üretimi fikri oluştu. Bu şekilde ortaya çıkan Mecelle, Müslüman tebaa için dini, gayrimüslim tebaa için ise devletin oluşturduğu pozitif hukuk olarak algılanabilecek biçimde 1869'da yürürlüğe girdi ve imparatorluğun sonuna kadar işlev gördü.¹⁶² 10 Yıllık hazırlık sonrasında hazırlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin 1874'de ilk onbeş cildi, 1878 ise onaltıncı cildi yayınlandı. Nizamiye Mahkemelerinin ihtiyaçları için hazırlanmış olduğundan, şeriat Mahkemelerinin alanına giren aile ve miras konularına ilişkin çok eksiklik vardı. Ama olumlu yanlarından biri, Şeriat Mahkemelerinde de uygulamaya konmuş olması ve bu sayede adaletin o zamana kadar olduğu gibi aynı konudaki farklı fetvalara dayandırılabilmesinden kaynaklı değişkenlikten kurtarılmasıydı.

¹⁶⁰ Karal, a.g.e., C.VII, ss.168-169. Bu gelişmelere tepki vermesi muhtemel kesim ulema idi. Ancak adli yeniliklerin yürütücüsü Ahmed Cevdet Paşa'nın Celaleddini Devani'nin eserinde şer'i mahkemeler dışında mahkeme kurulabileceğini savunduğunu ortaya koyması ile bu konuda tedbir alınmış oldu. Aynı eser, s.170.

¹⁶¹ Karal, a.g.e., C.VII, s.169-170. Fransa Ticaret Kanunu daha II. Mahmud zamanında tercüme edilmiş ve ilkeleri 6 Kasım 1850 tarihli kanunnamede kullanılmıştı, ama her yıl değişen ve kendi sınıfı içinde kapalı olup, ücretleri dava gelirlerinden alınan yüzde 40 tazminat ile ödenen hakimler, tıpkı eskisi gibi Kur'an'a ve Hazreti Peygamber'in hadislerine dayanan dini kaidelere yani şeriat kanunlarına göre karar veriyorlardı. Jorga, a.g.e., C.5, s.355.

¹⁶² Bölüm bölüm hazırlanmış ve borçlar, usul ve kısmen eşya hukukunu kapsamış ancak tam ir medeni hukuk kapsamına ulaşamamıştır. Gencer, a.g.e., ss.395-397.

¹⁶³ Diğer yandan piyasa ekonomisinin altyapısını araştıran bir bakış açısıyla bakıldığında bu çalışma, *özel mülkiyetin tanımlanması doğrultusunda mübadele kuralları oluşturma çabası*ydı.¹⁶⁴ Kapitalizm öncesinde her düzeyde mülkiyet, mülk sahibine haklar verdiği kadar görevler de yüklemekteydi.¹⁶⁵ Modernleşmeyle birlikte gelen gelişmeler bu alanı da etkileyecekti. Mecelle'nin başka bir önemi de İslam hukukunun bir bölümünü herkesi tatmin edecek şekilde ve modern kanunlar tarzında düzenlenmiş olması, İslam dünyasında kısmen de olsa İslam hukukunun bir müddet daha söz sahibi olmasına neden olmasıdır.¹⁶⁶

Mecelle Osmanlı topraklarının büyük kısmında uygulandı. İncelediğimiz coğrafya açısından değerlendirecek olursak, Suriye'de Mecelle'nin uygulaması, Fransız işgaline rağmen ve 1949 yılına dek sürdü. Lübnan'da da benzer bir durum vardır. 1920'de başlanarak yeni düzenlemeler devreye girene dek uygulamada kaldı. Benzer şekilde 1917 Osmanlı Hukuku Aile Kararnamesi Lübnan, Suriye, Ürdün, Irak ve Filistin'de yakın geçmişe dek devam etmiştir. Bu nedenle milli bir kanun olmanın ötesine geçmiş, ayrılan topraklarda uzun süre kullanılmaya devam etmiş bir kanun düzenlemesi olmuştur.¹⁶⁷

Taşra adli yapısında, kazada Bidayet Mahkemesi de bulunmaktadır. Osmanlı devleti 1871 yılında "Mehakim-ı Nizamiye Hakkında" bir nizamname düzenledi. Buna göre Nizamiye Mahkemeleri Bidayet ve İstinaf olmak üzere iki dereceli mahkemeler halinde düzenlendi. Böylece adliye örgütü mülki örgütten ayrılmış oldu. 1879 tarihinde çıkarılan Teşkilat-ı Mehakim Kanunu ile de yargı örgütüne yeni düzenlemeler getirildi.¹⁶⁸

Osmanlı tebaası ile birlikte yabancı basını ve yabancı devletler Osmanlı yargı kurumlarının işleyişinden şikayetçi idiler. Sadrazam Sait Paşa 1879 yılında Sultan Abdülhamid'e adalet işleriyle ilgili bir layiha sundu. Bu layihada "devletin çözülmesinin nedenlerinden birisi adaletin kötü uygulanmasıdır. Bu konuda Hıristiyan tebaa da şikâyetçidir. Hıristiyanların bu tepkisini sadece dış etkilere bağlamak aldanmaktır. Adalet işlerinde ıslahat gereklidir. İlk iş olarak mahkemelerin işleyişi düzeltilmelidir. Yargı

¹⁶³ Karal, a.g.e., C.VII, s.170-174.

¹⁶⁴ İnan, a.g.m., s.8.

¹⁶⁵ Tekeli ve İlkin, "Mustafa Celaleddin Bey'in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâmele Adlı Risaleli Üzerine", **Cumhuriyetin harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2004, s.5.

¹⁶⁶ Osman Öztürk, "Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.507.

¹⁶⁷ Öztürk, a.g.e., s.515-516; Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.525

¹⁶⁸ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.114 vd.

bağımsız olmalı, yargıçlar da bilgili ve doğru olmalıdır.” ifadeleri yer alıyordu. Sultan Abdülhamid, Sait Paşa’ya adalet alanında ıslahat yapma izni verdi. Bu bağlamda gözetilen ilk amaç, yargı gücünü yürütme gücünün etkisinden kurtarmaktı. Ayrıca yabancıların yargıya müdahalesini önlemek ve yargıç teminatını sağlamak gerekiyordu. İlk iş olarak mahkemelere yapılan başvuruların mülki amirlere verilmesi uygulamasına son verildi. Ceza muhakemeleri usulleri ile hukuk muhakemeleri usulleri belirlendi. Mahkemelerde savcılık (müdde-i umumi) teşkilatı kuruldu. Merkezde ve vilayetlerde adliye müfettişlikleri ihtas edildi. Mahkeme, oturumları sırasında beyan edilen sözleri kayda geçirmek üzere mukavelât muharrirliği oluşturuldu. Mahkeme harçlarına, hapisanelere ilişkin düzenleme yapıldı.

Adli ıslahat programı içerisinde adliye müfettişliği kurumu da yer almıştı. 1879 Yılında kurulan bu kurumun görevi mahkemelerin işleyişini teftiş etmek ve adli işlerin düzgün yürütülmesini sağlamaktı. Bu müfettişlerin teftiş alanları hapisaneleri de kapsamaktaydı. Düzenledikleri raporlar, bu alanda uygulamaların çok düzenli olmadığını işaret etmektedir. Bu kapsamda Suriye Vilayeti’nde yapılan teftişlerde *Vilayet İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi’nde Heyet-i İhtamiye’den gönderilen birçok dava evrakının bir iki senedir beklediği ve bu yüzden birçok kişinin tutukluluk sürelerinin uzadığı* anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

İncelenen dönemde taşrada idari yapı da gelişti. 20. Yüzyıla girerken kazalarda, telgraf ve postahane, gümrük ve Düyun-ı Umumiye İdaresi, karantinahane, liman dairelerinin varlığını görüyoruz. İskeleler, hükümet konakları, belediye daireleri de hizmet veren kurum ve birimler olarak yer almaktadır. İdari yapıların önemli bölümünün belde merkezlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada dönemin uluslar arası ticaret yapısının özellikle liman kentlerindeki idari ve beledi yapılanmaya etkisine bakmakta yarar vardır. Bu bağlamda şehir yönetimi ve belediye teşkilatları bazı değişikliklere uğrayarak, özellikle dönemin ticari yapısına uygun ulaşım ve hizmetler bütününe sahip olmuştur.¹⁷⁰ Osmanlı yönetimi incelediğimiz dönemde taşrada eskisinden daha fazla halka inen, çeşitli memuriyetler ihdas etti. Bunun ardından Ortadoğu bölgesine kendisine daha sadık yöneticiler tayin etmeye başladı. Arap topluluklarının başına unvanlar, nişanlar, armağanlar vererek kendisine sadık yerel kökenli yöneticileri getirdiler. İbn-i Suud’un giriştiği ayrılıkçı hareketin yarattığı tehlike bir bakıma etkisini azalttı. Oysa 1904 yılında

¹⁶⁹ Demirel, a.g.e, s.198

¹⁷⁰ Bu konu hk. Bkz. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, ss. 503-504.

Necid Emiri İbn-i Suud Orta Arabistan'da eski Vahhabi İmparatorluğu'nu yeniden kurmuştu. Yarımada'daki belli başlı şeyhleri güzellikle ya da zorla çevresinde toplamış, etkinliğini Kuveyt'ten Şam'a ve Kızıldeniz yakınlarına kadar yaymıştı.¹⁷¹

Kazaya bağlı nahiyelerdeki yönetim yapısına bakacak olursak nahiyeye müdürünün vali tarafından önerilen ve dâhiliye nazırı tarafından onaylanan bir memur olduğunu görürüz. Bu kişi, maliyeye ve asayişe ilişkin konularda hükümetin vekilidir. Nahiyenin köy birimi üstünde hiçbir denetim ve müdahale yetkisi yoktur. Nahiyeye meclisleri yörenin ahalisi arasından seçimle oluşturulmaktadır.

II. Mahmud döneminin mülki yönetime yönelik en önemli yeniliği muhtarlıkların kurulmuş olmasıydı.¹⁷² Dönemin Osmanlı kayıtlarında karye olarak geçen köylerin, her birinde muhtar olduğunu görürüz. Muhtarların yanında nüfusa göre 3-12 kişilik, seçimle oluşturulan ihtiyar meclisi bulunur. Bunlar köyün bekçi, korucu gibi zabıta memurlarının tayin ve yönetimi, vergi tahsili, beledi hizmetlerin gözetimi konularıyla görevlidir. Köylerde farklı dinsel cemaatler yaşıyorsa ihtiyar meclisi, muhtar ve papazlarla birlikte toplanmaktadır. Muhtar seçimi yılda bir yapılmakta, 18 yaşını geçen Osmanlı uyruklu ve yılda en az 50 kuruş vergi verenler seçime katılabilmektedir. Muhtar ve ihtiyar meclisi üyelikleri için 30 yaş ve senelik 100 kuruş vergi verme şartları aranır. Bu koşullardan anlaşılabilir merkezi yönetim denetleyebileceği dar bir gruba yönetime katılma yetki ve hakkını tanımış olmaktadır.¹⁷³

Ortaylı, idari hayatta yapılan yeniliklerden söz ederken, kurumsallaşmanın yeterli olmadığı eleştirisini getirir. Örnek olarak, İhtisab Nazırı denilen ve vilayetlerde vergi toplamaktan kolluk görevlerine kadar pek çok yetkiyi bünyesinde toplayan bir birimin varlığını gösterir.¹⁷⁴

d. Taşrada Askeri Örgütlenme

1863'de Fuat Paşa'nın yaptığı değişiklikle ordu isimleri rakamlara dönüştürülmüştür. Hassa Ordusu, I. Ordu olarak İstanbul'a, Dersaadet Ordusu II. Ordu

¹⁷¹ Imbert, a.g.e., s.75 vd.

¹⁷² Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.46. Ayrıca Bkz. Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara, 1997.

¹⁷³ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.432 vd.

¹⁷⁴ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.47.

olarak Şumnu'ya yerleştirilirken, V. Ordu Şam'da, VI. Ordu Bağdat'ta bırakılmıştır.¹⁷⁵ Sultan Abdülaziz devrinde, Hüseyin Avni Paşa tarafından Yemen San'a merkezli VII. Ordu ilave edilmiştir.¹⁷⁶

1869 Nizamnamesi ile Redif Taburlarının süresi 7 seneden 6 seneye indirilmiş, toplam asker sayısı da 192.000 olarak belirlenmişti. 1876 yılında toplam redif askeri sayısı 120.000 olarak kaydedilmiştir. 1877-78 Osmanlı- Rus savaşı sırasında Müstahfiz sınıfı kaldırılmış, bu askerler redife nakledilmiştir. Böylece redif askerlerinin sayısı 300 binin üzerine çıkmıştır.¹⁷⁷ Redif askerleri, her yıl Mayıs ayında düzenli talime çağrılırlardı. Redif taburlarının bir Kolağası ve dörder Mülazım-ı Evvel olmak üzere daimi ve düzenli zabıtları bulunurdu. Asker ihtiyacı yoksa, iki binek beygirinden oluşan bedel karşılığında redif askerlerinin görevinden muaf olması mümkün oluyordu. Böylece ihtiyaç fazlası askerin kendi işine devamı ve ordunun binek ihtiyacı sağlanmış oluyordu.¹⁷⁸ Merkezi Şam'da bulunan V. Ordunun da diğer ordular gibi 6 redif alayı bulunuyordu. Bu alayların her biri dörder taburdan oluşuyordu. Redif askerleri, Şam, Humus, Kudüs, Nablis, Beyrut, Akka, Antakya, Lazkiye, Hama, Halep, Kilis, Urfa, Maraş ve Elbistan'dan sağlanıyordu. V. Orduda 24 taburlu 6 redif alayının tam olarak oluşturulması 1865'te tamamlanmıştır.

Ordu komutanları aynı zamanda ordu merkezinin bulunduğu vilayetin valiliği görevini de yürütebiliyordu. Her ordu merkezinde askeri konuları görüşmek üzere bir meclis bulunuyordu. Meclisin görevi, ordunun muhasebesini, hastanelerini denetlemek ve seraskerliğin uygun gördüğü tayinleri yapmaktı.¹⁷⁹ Meclisin başkanlığını ferik rütbeli bir asker yapıyordu ve diğer üyeler, mirliva, miralay ve kaymakamların yer aldığı beş ila on kişiden oluşuyordu.¹⁸⁰

Abdülaziz askeri alanda çok önemli gelişmeler imza attı. En dikkat çekici yenilik, askerlerin giyimi ile birlikte anlayış ve savaş yeteneğinin de değiştirilmesi gereğine

¹⁷⁵ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.64. Krş. **Ruzname-i Ceride-i Havadis Gazetesi**, Nu.2255, s.1

¹⁷⁶ Uğur Ünal, a.g.e, s.73 ve 74. Krş. Devlet Salnameleri 1280 (1863), Def'a 18, s.60-63; Ceride-i Havadis Gazetesi, Nu.2643, s.1; Ruzname-i Ceride-i Havadis Gazetesi, Nu.2255, s.1

¹⁷⁷ Uğur Ünal, a.g.e, s.41-42. Krş. Musa Çadırcı, "Redif Askeri Teşkilatı", **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, s.55-56. Ayrıca bkz. Suat İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Yapı İçerisinde Tanzimatın Yeri", Belleten, C.55, ss.563-577.

¹⁷⁸ Uğur Ünal, a.g.e, s.42-43

¹⁷⁹ Uğur Ünal, a.g.e, s.73. Krş. M. A. Ubcini, Türkiye 1850 Maliye Ordu Millet, C.2, Tercüman 1001 Temel Eser, s.414

¹⁸⁰ Uğur Ünal, a.g.e, s.73. Krş. Salname-i Suriye 1289 (1872), Def'a 4, s.63

inanmasıydı.¹⁸¹ Abdülaziz devri askeri ıslahatlarını Karal iki dönem olarak incelemiştir. İlki tahta çıkışından 1869 yılında askeri teşkilat kanununda yapılan köklü değişim öncesindeki kısım, ikincisi de bundan saltanatının sonuna kadar süren dönemdir. Padişah kendisine bir Hassa Alayı kurdu. Ateşli silahlarda yaşanan teknik ilerlemeler hassasiyetle takip edildi. O zamana kadar kullanılanlardan farklı olarak çok daha fazla mermiyi çok daha uzun mesafeye atabilen iğneli tüfekleri Almanya'yı takiben kullanan ilk devletlerden biri Osmanlı Devleti oldu. Harp Okulu'nun binası ve ders programı yenilendi. Fransızca ve Jimnastik zorunlu hale getirildi. Ama köklü değişikliklerin başlangıcı 1869 Kanunnamesi oldu. Ordu kuvvetleri Nizamiye, Redif ve Müstahfiz kuvvetlerinden oluşuyordu. Abdülaziz devrinin hararetli tartışmalarından biri olan askerlik ödevinin herkesin sorumluluğu olması gereği uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Yeni düzenlemeyle İstanbul ve Girit halkı askerlik zorunluluğunun dışında tutulmuş, Arnavutluk, bazı Anadolu illeri ve Suriye'nin bir kısmında ise uygulanması mümkün olamamıştır. Yedi Ordu oluşturuldu. Birinci Ordu (Hassa Ordusu) İstanbul'da, İkinci Ordu (Tuna Ordusu) Şumnu'da, Üçüncü ordu (Rumeli Ordusu) Manastır'da, Dördüncü Ordu (Anadolu ordusu) Erzurum'da, Beşinci Ordu (Suriye Ordusu) Şam'da, Altıncı Ordu (Arabistan Ordusu) Bağdat'ta ve Yedinci Ordu (Yemen Ordusu) Yemen'de merkezi bulunan kuvvetlerdi. Her ordu düzenli 6 piyade, 4 süvari, 1 sahra topçu ve 1 ağır topçu livası içeren altı livalık iki firkadan oluşurdu. Her liva liva rütbesinde bir generalin (paşa), her fırka bir ferikin, her ordu ise bir mareşalin (müşir) komutasında bulunurdu. Alaylı ve mektepli subayların bir arada görev alma zorunluluğu bazı sorunlara neden oluyordu ancak buna rağmen ordu modern bir forma girmişti. Benzer çabalar donanma alanında da uygulandı. Abdülaziz devrinin sonuna gelindiğinde donanma 30 zırhlı, 76 ahşap gemi ile o dönemin üçüncü büyük filosunu oluşturuyordu ancak ordunun subay sorunu gibi donanmanın da subay ve er sorunu bulunuyordu.¹⁸²

Sultan Abdülaziz döneminde, Pariste bulunan Mekteb-i Osmanî'den istenilen fayda elde edilemediği düşünülerek kapatılmış, bunun yerine 1875'te sayısı dokuza ulaşan askeri rüştiyeler tesis edilmiştir. Bundan sonra askeri eğitim, rüştiye (ilk), idadiye (orta), harbiye

¹⁸¹ Oral Sander ve Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.17.

¹⁸² Karal, a.g.e., C.VII, ss.180-191. Birinci Beyrut Taburu biri süvari olmak üzere üç bölükten, ikinci Aka taburu üç bölükten, Üçüncü Trablusşam taburu dört bölükten, dördüncü Lazkiye taburu iki bölükten, Beşinci Nablus Zaptiye Taburu dört bölükten oluşur. Her taburun tabur meclisi bulunur.Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.137-140.

(lise), erkan-ı harbiye (yüksek)den oluşur hale gelmiştir. Süvari, baytar, topçu gibi şubeler ise ihtisas kısımlarını oluşturmuştur.¹⁸³ Askeri idadi programında Resim, Jimnastik, Farsça, Arapça, Fransızca, Kavâid-i Osmâniye, Kitâbet, Hüsn Hatt, Rik'a, Münşeât, İmlâ, Kıraat, Riyaziya, Hesap, Hendese, Müsellesât, Coğrafya, Kozmoğrafya ve Tarih dersleri yer almıştır.¹⁸⁴ Fransızcanın ders programına katılması, yalnızca Harbiye'de okutulmasının yeterli olmadığı düşüncesiyle 1863'de gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁵

Ortaylı askeri reformların geniş etkisine dikkat çeker. Ona göre, *reformların sadece kışlayla sınırlı kalmayacağı, daha doğrusu reformun askerî cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda vergilerin düzenli toplanması için maliyeye yansiyacağı açıktır.*¹⁸⁶

3. İktisadi Durum

Abdülmeceid devrinde, Islahat Fermanının ardından para konusunda yenilikler gündeme geldi. Bir kanunnâme çıkarılarak, standart ayarda, kenarı kırpılamayan para tedavüle çıkarıldı. Buna mecidiye dendi. İlk kâğıt para basımı da bu dönemde yapıldı. Kırım savaşının getirdiği mali yük nedeniyle ilk dış borçlanma yine bu dönemde yapıldı.(1854) 1856'da Bank-ı Osmânî-i Şahane" açıldı. İktisadî alandaki yenilikler ise, ikinci kâğıt fabrikasının İzmir'de açılması, Hereke'de pamuklu ve ipekli dokuma tezgâhlarının, Beykoz'da ayakkabı, Zeytinburnu'nda demir fabrikasının kurulmasıdır.

a. Merkez ve Taşrada İktisadi Yapı

Klasik mali sistem 19. Yüzyıl devleti için artık elverişli olmaktan çıkmıştı. Vergi kaynaklarını iyi belirlemek, vergileri düzenli toplamak, iltizam düzenini kaldırmak için vilayet düzeyinde yeni bir örgütlenme başladı. Bu sırada önceden beri var olan yerel temsilcilere başvurma geleneği 1840lardaki bu düzenlemelerle kurumsallaşmaya başladı, böylece yerel yönetimin temelleri de atılmış oldu.¹⁸⁷ Ancak iltizam sisteminin kaldırılması

¹⁸³ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940, s.432'den aktarmıştır, s.163. Krş. İrade Dahiliyye 49155; İrade Meclis-i Mahsus 2308; Mühimme Kalemi Evrakı 478/74.

¹⁸⁴ s.169 Krş. Salname-i askeriyye 1287(1870) ss.493-495; Devlet Salnamesi 1286 (1869) Def'a 24, ss.99-101; 1288 (1871) Def'a 26, ss.119-121; 1289 (1872) Def'a 27, ss.130-132; 1290 (1873) Def'a 28, ss.111-113

¹⁸⁵ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940, s.427'den aktarmıştır, s.169 dipnot

¹⁸⁶ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.24.

¹⁸⁷ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.29.

mümkün olmadı. Çünkü gelir ve gider düzeni için merkezi bürokrasi yetersizdi. Kısmi bir düzenleme yapılabilir, iltizam sistemiyle gücünü çok arttırmış olan yerel liderlerin önüne geçmek için bu işler vali ve diğer yöneticilere yasaklandı. Ancak bu kez başka bir olumsuzluk ortaya çıkacaktı; aşar mültezimi denilen bir zümre oluştu. Köylünün durumunda herhangi bir iyileşme olmadığı gibi, bu yeni araçlar yaşamlarının çok büyük bir hızla değişmesine ayak uyduramadıklarından kültürel hayatta da olumsuzluklara neden oldu. Yine de mali merkeziyetçiliğe giden bir adım atılmış oldu.¹⁸⁸

Abdülmeccid döneminde, eshamdan kaynaklı iç borç stoğunun hafifletilerek yeni kaynak yaratılması amacıyla dış borca yönelindi. Ruslarla yapılan Kırım savaşının büyük mali yükü vardı. 1854’de yapılan bu ilk dış borçlanma, Mısır ili gelirlerinin kaynak gösterilmesi yoluyla yapıldı.¹⁸⁹ Abdülmeccid’in saltanatı boyunca dört kez borçlanma gerçekleşti. Bunun dışında tahvil ve kâğıt paralarla da borç arttı.¹⁹⁰

1856 Islahat Fermanı da yıllık bütçe yapılmasını ve ilanını taahhüt etmişti. Bütçe uygulaması 1861-62 döneminde Fuat Paşa’nın bütçe taslağı denemesinin ardından 1863’de başladı ve sadece sadrazam ve padişaha sunulan bir çalışma oldu. Bütçe açığının kapatılması için de bazı önlemler gündeme alındı. Altın ve gümüş eşyalar toplatılıp sikke yapıldı. Hem sultanın hem memurların harcamalarında indirime gidildi. Bazı memur kadroları lağvedildi. Yerel yöneticilere harcamalara dikkat etmeleri talimatı gönderildi.

Diğer yandan gelir arttırıcı tedbirler de alındı. Dönemde İngiltere’de 300, Fransa’da 250 kuruşu aşan kişi başı vergi yüküne karşılık Osmanlı Devleti tebaası ortalama 45 kuruş ödüyordu.¹⁹¹ Doğrudan vergilendirmede devletin büyük kayıpları vardı. Bu kayıp hazineye gelen paranın toplanan miktarın ancak yarısından ibaret olması ve bunun yanında mültezimin halka yaşattığı sıkıntılar nedeniyle ahlaki çöküntünün yaşanmasıydı.¹⁹² Verginin halka dağılımı da adil değildi. Devletin toplam gelirinin ağırlığı köylü üstündeydi. İstanbul halkı vergiden de asker vermekten de muaf yaşıyordu. Oysa bütçe gelirlerinin ve alınan borçların büyük kısmı İstanbul’da harcanıyordu.¹⁹³ Ancak doğrudan vergi sisteminde yenilik yapılması çok kolay ve çabuk olmayacağından dolayı

¹⁸⁸ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.131.

¹⁸⁹ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemleri**, Alan Yayınları, İstanbul, 1986, s.170.

¹⁹⁰ Karal, a.g.e., C.VII, s.224.

¹⁹¹ Karal, a.g.e., C.VII, ss.223-229

¹⁹² Karal, a.g.e., C.VII, s.240.

¹⁹³ Karal, a.g.e., C.VII, s.244.

vergilendirmenin arttırılmasına gidildi. Posta gönderileri için pul basılması da devlet gelirlerini arttırmayı hedefleyen bir yenilikti.¹⁹⁴

Sultan İkinci Mahmud döneminde Hazine-i Amire, Darphane Hazinesi, Redif Hazinesi ve Tersane Hazinesi olmak üzere dört tane olan Osmanlı hazineleri, 1835'te değişikliğe uğramıştı. Hazine-i Amire ve Darphane Hazineleri birleştirilerek Darphane-i Amire Defterdarlığı kuruldu fakat 1838'de tekrar ayrıldı. Aynı yıl Hazine-i Amire ve Mansure Hazinesi birleştirilerek Maliye Nezareti kuruldu. Abdurrahman Nafiz Paşa, Umur-ı Maliye Nazırı Unvan ve Paşa rütbesiyle bütün hazinelere bakmakla vazifelendirildi. Ancak kısa süre sonra Mukataat Hazinesi ve Hazine-i Amire Defterdarlıkları bağlandı. Aynı sene Mukataat Hazinesi Defterdarlığına Maliye Nezareti adı verildi (1839). Daha sona Hazine-i Amire Defterdarlığı da bu nezarete bağlandı (1841). Padişah ve öteki hanedan üyelerinin özel gelir kaynakları hazineye aktarılıp, kendilerine maaş bağlandı. Tersane, Redif, Mansure ve Amire hazineleri kaldırılarak Hazine-i Celile-i Maliye kuruldu. Bu hazinenin 1840'ta 400 milyon, 1848'de 775 milyon, 1857'de 1 milyar, 1862'de 1,6 milyar kuruş gelir-gider hacmi vardı. Kurulduğu günden itibaren devamlı gelişme gösteren Maliye Nezaretinde, tanzimatın ilanı sırasında sekiz muhasebe ve sekiz kalem vardı. Bu teşkilat 1878'e kadar küçük değişikliklerle korundu. 1879'da Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Mülhaka adıyla iki kısma ayrıldı. Heyet-i Merkeziyeye dahil olan nezaret müsteşarının yetkileri arttırıldı. 1854'ten itibaren alınan dış borçların ödenmesi için 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye idaresi, teknik açıdan bir model haline geldi. Bu teşkilatın Maliye Nezaretinden daha geniş bir kadrosu vardı. 1889'da Maliye Nezaretinde bazı düzenlemeler yapıldı. Meşrutiyetin ikinci defa ilanından sonra bazı kalem, meclis ve komisyonlar kaldırılıp, memur sayısının azaltılması yoluna gidildi. Saltanat kaldırılmadan önce nezaret; Kalem-i Mahsusa, Varidat-ı Umumiyye muhasebe-i Umumiye, Teftiş Heyeti, Vezne, Emlak-ı Emiriye, Me'murin ve Levazım ve Mahassesat-ı Zatiye Müdürlüklerinden meydana geliyordu. Tek hazine tek bütçe yaklaşımı geliştirilerek, Hazine-i Celile-i Mâliye kuruldu.¹⁹⁵ Bütçe hazırlanmasının ve mali alandaki düzenlemelerin hemen ardından Abdülaziz döneminin ilk, Osmanlı tarihinin beşinci dış borçlanması yapıldı.¹⁹⁶ Abdülaziz döneminde tedavüldeki kâğıt paranın kaldırılması ve böylece mali sistemin daha sağlıklı işletilmesi planlandı. Hem kâğıt paranın hem de diğer

¹⁹⁴ Karal, a.g.e., C.VII, ss.223-229.

¹⁹⁵ Cezar, a.g.e., C.VII, s.290.

¹⁹⁶ Karal, a.g.e., C.VII, s.233.

iç borçların tamamını karşılayacak bir dış borçlanma mümkün olmadı. Bu nedenle kaime ödemeleri Temmuz- Eylül aralığında peyderpey tamamlandı.¹⁹⁷ 23 Yıl yürürlükte kalmış olan kaime 1862’de yürürlükten kaldırıldı, yerine madeni para kullanımı başladı.¹⁹⁸ Diğer iç borçlanma araçları tahviller ve ayarı düşük madeni paralardı. Dalgalı borçlar olarak adlandırılan on yıl vadeli bonolar da bulunuyordu.

Kaimelerin toplatılmasına karar verildi. Ancak tüm iç borçlanmayı sonlandırmaya yetmeyen dış borç miktarının arttırılması için yeniden borçlanma ve bunun devlet bankası eliyle olması planlandı. Ancak yine tamamını kapatmak mümkün olmadı. Bu kez alınan borcun geri ödemesi için yeniden borçlanma gereği oluştu. Çünkü bütçe uygulama kültürü henüz yerleşmediğinden bütçe öngörülere gerçekleşmiyordu. 1865 Yılında iki borçlanma yapıldı. Ardından da Girit isyanı nedeniyle artan giderler iç borçlanmayı yeniden gündeme getirdi. Memurların maaşlarının yarısı tahvil olarak ödendi. Mısır valisine hidivlik verilerek buradan yıllık tahsil edilen vergi miktarı arttırıldı. 1867’de Abdülaziz Paris’i ziyaret etti. 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılışının ardından Fransız İmparatoriçesi İstanbul’a geldi. Bu yakınlaşma ortamı sonrasında aynı yıl bir borçlanma daha gerçekleşti. 1870’de bir Avusturya şirketine Rumeli’de 2.000 kilometrelik demiryolu imtiyazı vererek gelirlerde artış sağlandı. 1872 ve takip eden üç yıl boyunca her sene yeni dış borçlanmalar yaşandı. 1875 Yılında devletin dış borçları, demiryolu tahvilleri ve umumi eshamları toplamı 200 milyon lira, halkın elindeki umumi eshamın değeri de 106 milyon liraydı. Bütçenin yarısından fazlası borç faizlerine ayrılıyordu. Bütçe yapılıyor ancak açıklar borçla karşılanırken, uzun vadeli gelir arttırıcı önlemlere hiç yer verilmiyordu. Diğer yandan çok sayıda yerli ve yabancı yatırımcının elinde Osmanlı Devleti’ne ait senet bulunuyor, bunlardan aldıkları gelire göre plan yapılıyordu. Borçların ödenmesine ilişkin bir değişiklik çok geniş bir kitleyi rahatsız edebilirdi. Ancak borçla düzenin sürdürülmesi giderek zorlaşırken bir yandan da Balkanlarda çıkan karışıklıklar nedeniyle özellikle askeri alanda giderlerin arttırılması zorunluluğu gündeme geliyordu. Bu nedenle sadarete gelen Mahmut Nedim Paşa, faiz ödemelerinin yarı yarıya azaltılması önlemini hayata geçirdi. Böylece hem bütçe açığı hem de askeri harcamalardaki artış için finansman sağlandı.

¹⁹⁷ Karal, a.g.e., C.VII, s.233.

¹⁹⁸ Hayta ve Ünal, a.g.e., s.151, Krş. Ekrem Kolerkılıç, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Para**, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1958, ss.104-106.

Ancak bunun piyasalarda oluşturduğu tepki, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar gitti.¹⁹⁹

b. Ticaret

Kapitülasyonlar ilk olarak Avrupa ile ilişki içine girilince verilmeye başlanmış, iskelelerde yerli tüccarlara sorun yaratmamak koşuluyla ticaret yapan az sayıda Avrupalı tacire verilmişti.²⁰⁰ İlerleyen dönemlerde verilen ayrıcalıkların siyasi nedenleri dikkati çekmektedir. 1838'de Mehmet Ali Paşa'ya destek karşılığı İngiltere'ye önemli ticaret ayrıcalıklar sağlandı. Benzer şekilde Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı destek veren Fransa ve İngiltere, 1856'da Islahat Fermanı'nı çıkarttılar.²⁰¹

Yabancılara verilen hakların çeşitli yöntemleri bulunurdu. Sultan tarafından bir yabancı devlete tek taraflı olarak verilen ahidname, barış zamanlarında yapılan dostluk ve ticaret anlaşmaları, savaş sonunda yapılmış barış ya da ticaret anlaşmaları ve konsolosluk sözleşmeleri bunlar arasında sayılabilir.²⁰²

Konsolosluk sözleşmeleri 19. yüzyıldan itibaren sık rastlanan bir yöntem oldu. Bu kapsamda ilk sözleşmeler Hollanda ve Bavyera'yla yapıldı, ancak bunlar devletler hukuku çerçevesinde değildi. Bu çerçevedeki ilk sözleşme Sırbistan'la yapıldı. Bu dönemde Yunanistan ve Japonya ile sözleşmelerle ilgili olarak uyum sorunları yaşanmış, bunun sonucunda da 1909 yılında Babıali bir metin belirleyerek, bundan sonraki sözleşmeleri bu şekilde düzenlemiştir. Metinlerde karşılıklılık ilkesine yer verilmiştir.²⁰³

Osmanlı Devleti, 1856 itibariyle Avrupa'daki tüm devletlerin halklarına ayrıcalık tanımış durumdaydı. 1830 Ticaret anlaşması, Amerikan vatandaşlarına da benzer haklar sağlamıştı.²⁰⁴

Yenileşme çabaları içinde yabancı devletlere verilen ayrıcalıklar konusunda da farklı uygulamalar gündeme geldi. Kapitülasyonlar, dünya ekonomisi içinde değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'ne özgü değildir.²⁰⁵ Diğer yandan uluslar arası

¹⁹⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.234-239.

²⁰⁰ Karal, a.g.e., C.VII, s.250.

²⁰¹ Karal, a.g.e., C.VII, s.260. Ortaylı, İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki ticari etkinliğinin Baltalimanı anlaşmasına bağlanması tezin karşı çıkar ve Osmanlı topraklarındaki İngiliz ticaretinin gelişiminin 1820 itibaren aynı hızla devam ettiğini ortaya koyar.

²⁰² Gönen, **Osmanlı**, 340.

²⁰³ Gönen, **Toplumsal Tarih**, 12-16

²⁰⁴ Gönen, **Osmanlı**, 341

²⁰⁵ Quataert, 127

ilişkiler boyutunda ülkeler arasında eşitliğe dayalı modern diplomasi, Osmanlı Devleti için ancak gücünün zayıflamaya başladığı dönemde söz konusu olmuş, bundan öncesinde *Osmanlı Devleti kendisini emsalsiz saymıştır.*²⁰⁶ Yurtdışında Osmanlı'yı temsil eden daimi misyonların oluşturulması 1834'de II. Mahmud döneminde olmuştur ki bu süreç örneğin İtalya'ya nispetle 200 yıl geçtir. Bu gelişmede 1829 Mehmet Ali, 1834 Rus tehtidi karşısında başkentin ordu tarafından korunmasının yeterli olmadığına anlaşılmasının etkisi bulunmaktadır.²⁰⁷

Abdülaziz devrinde devlet bütçesinde denge sağlamak amacıyla konan dolaylı vergiler ticaret üzerinde etkili oldu. Yaprak tütün ithali yasaklanırken, sigara ve sigara yapmaya uygun tütünün dışalımına %75 gümrük vergisi konuldu. Tütünün nakliyesi "müruriye resmi" ile satışı "beyiye resmi" ile vergilendirildi. Devlet elinde olan tuz satışı da vergi ilavesiyle yapılmaya başlandı. 1861'de Fransa ile yapılan ticarete uygulanan gümrük vergisi %5'den %8'e çıkarıldı ve gümrüklerdeki suiistimallere karşı disiplinli bir ortam düzenlendi. Emlak vergisi de İstanbul için olmak üzere 1861 yılında düzenlendi ancak uygulanması 1874'den sonra mümkün olabildi.²⁰⁸

Yabancıların Osmanlı topraklarında gayrimenkul edinme hakkı bulunmuyordu. Ancak Osmanlı Tabiiyetinde bulunan kişiler üzerine satın alıp, bu kişinin de gerçek sahibini gösteren bir senet düzenlemesiyle bu sorun çözülebiliyordu. Devlet bu duruma göz yumduğundan uygulama yaygınlık kazanmıştı. 1867'de yapılan bir düzenleme ile yabancıların mülk edinmeleri de yasal hale getirildi.²⁰⁹ Yabancılara verilen kapitülasyonlar da bu dönem süresinde artarak sürdü. Dönemin başında, 1861'de Fransa, İngiltere, İtalya; 1862'de Rusya, Birleşik Amerika, Peyiba, İsveç ve Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya ve Avusturya ile ticaret anlaşmaları yapıldı. Fransa ile yapılan anlaşma bu ülke tüccarlarına Osmanlı içindeki ticaretleri için 1838 Baltalimanı ile verilmiş olan tam serbestliği (Barut, top ve mühimmat maddeleri dışında) korurken, o günün koşullarında %12 olan vergilerin kademeli olarak %1'lere inmesine yol açtı.²¹⁰ Bu şekilde bu tüccarlar

²⁰⁶ Quataert, 127

²⁰⁷ Quataert, 131

²⁰⁸ Karal, a.g.e., C.VII, ss.223-229

²⁰⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.250.

²¹⁰ %8 ile başlayıp her yıl düşerek yedi yıl sonunda %1 olacak çıkış gümrük oranı ve transit geçen mallar için önce %2, sekiz yıl sonunda %1 oranında transit resmi uygulaması ile boğazlardan gümrüksüz geçiş hakkı düzenlendi. Karal, a.g.e., C.VII, s.260. Bu olumsuz kararlar, Osmanlı Devleti'nin gelir ihtiyacı nedeniyle değiştirilmek istendi. 1874-1883 aralığında Osmanlı topraklarına girecek olan mallara uygulanan vergi oranı

kendi ülkelerinde yapabileceklerinden daha karlı ticaret koşullarına sahip oluyor, diğer yandan Osmanlı imalatçısı ve tüccarı olumsuz rekabet koşullarına karşı korumasız kalıyordu.

Taner Timur, Osmanlı tarihinde göç olgusunu konu alan araştırmasında, Türk araştırmacıların fazla ilgilenmediği sitemini de ekleyerek İngiliz Saint Clair ve Brophy'nin 1869'da yayınladığı ve Engels'in Marx'a yazdığı mektubunda önyargılardan uzak analizleri nedeniyle iltifatla bahsettiği çalışmalarına dikkati çeker. Balkan topraklarındaki iktisadi faaliyetler üzerinde yoğunlaşan çalışmaya göre, Osmanlı'nın Balkanlardaki 12 milyonluk Hıristiyan reayası yılda sadece 120 gün çalışır ve değeri düşen parayla ödedikleri için vergi yükleri çok hafif olurken; Müslümanlar çok daha fazla çalışarak kazançlarının yarısından çoğunu vergi olarak bırakmak durumunda kalırlar. II. Mahmud'dan itibaren yapılan yenileşme hareketlerinin gayrimüslimlerin lehine olmasının yarattığı bu sonuç, ekonominin *Hıristiyan reayanın lehine işleyen bir tekel haline sokulmasına* neden olmuştur.²¹¹

c. Ziraat

İktisadi yaşamda önemli alan olan ziraat için 19. yüzyıl ortalarına dek, diğer pek çok alanda olduğu gibi yeni düzenlemeler üretilmemiştir. 1846'da ilk kez Ziraat Nezareti kuruldu, dört ay sonra Ticaret Nezareti ile birleştirildi. 1850'de bu bakanlığın adı Umur-i Nafia Nezareti olarak değişti. 1872'de bünyesinde Ziraat Müdürlüğü bulunan Ticaret ve Nafia Nezareti vardı. Karal tüm bu değişiklikleri aktarıırken, devletin ziraat politikası olmadığından ve bu nedenle istikrarlı bir ziraat yönetimi oluşturmadığından söz eder.²¹² Oysa tarım ve hayvancılık Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynağıdır ve iktisadi kalkınma için üstünde durulması gereken üretim alanıdır.²¹³ Ancak dünyadaki iktisadi gelişmeleri takip etme yönünde çabalar da vardı. Örneğin 1851 ve 1855'de Londra'daki milletlerarası sergide Türkiye de yer aldı ve 1863'de İstanbul'da bir sergi açtı.²¹⁴ Bunu ilerleyen yıllarda başka kentlerde açılan sergiler izledi.

%20'ye yükseltildi. Amerika'nın kabul ettiği bu yenilik diğer ülkeler tarafından kabul edilmeyince uygulanamadı. Sander ve Fişek, a.g.e., ss.21-22.

²¹¹ Timur, "13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu", **Toplumsal Tarih**, S.165, Eylül 2007, ss.31-32.

²¹² Karal, a.g.e., C.VII, s.248.

²¹³ Karal, a.g.e., C.VII, s.244.

²¹⁴ Karal, a.g.e., C.VII, s.251.

Özellikle Abdülaziz devrinde, Amerikan iç savaşı nedeniyle pamuk pazarına alternatif oluşturmak zorunda kalan Avrupa, Osmanlı Devleti'ni bir süreliğine tedarikçi yapmış ancak uzun vadeli planların bulunmamasının etkisi ve Amerikan savaşının sona ermesiyle bu başlangıç faydadan çok zarara neden olmuştur. Benzer geçici tedbirler hükümet tarafından ipek alanında ve zeytincilikte de uygulanmıştır.²¹⁵

Bu dönemde *dış ülkelerden becerikli kimseleri getirip Osmanlı ülkesine yerleşmeye teşvik* edilmesi önerilmiştir. Gelenlerin verimli işlenen toprakların artmasına neden olacağı, çıkarları gereği de Osmanlılaşacakları düşünülmüştür. Amerika'ya ya da Avustralya'ya gidenler örnek gösterilmiş ancak bu öneri yaşama geçememiştir.²¹⁶

d. Ulaşım

Modernleşme süreci Osmanlı coğrafyasında ulaşımda büyük bir atılıma tanık olmuştur.

Kırım savaşının ardından başlayan demiryolu inşaatı öncelikle *İmparatorluğun nüfus topluluğu fazla, toprakları bereketli ve Avrupa ile teması kolay bölgelerinde inşa edilmeye başlandı*. 1856'da demiryolu imtiyazları verilmeye başlandıktan 10 yıl sonra, İngilizler tarafından yapılıp işletilen toplam 450 kilometre uzunlukta demiryolu oluşmuştu. Bunlar Balkanlarda ve Ege Bölgesi'nde idi.²¹⁷

Ekonomi alanındaki olumsuzluklara, ticaret yollarındaki değişmelerin etkisini de eklemek gerekir. 1869'da Süveyş kanalı açıldı. Önceden İskenderun ve Suriye limanlarını kullanan ticaret gemileri mallarını doğrudan kanaldan götürmeye başladı. Bu nedenle Halep başta olmak üzere Suriye'nin ticaret merkezleri zarar gördü. Diğer taraftan Avrupa ile İran'ı bağlayan yolla ilgili de Osmanlı Devleti aleyhine gelişmeler yaşanıyordu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa İran bağlantı yolu Trabzon Erzurum üzerinden geçiyordu. Oysa bu dönemde Rusya limanlarını ve şoselerini geliştirdi, Tiflis Poti demiryolunu hayata geçirdi, telgraf hatlarını çoğalttı ve şirketlerin artıp taşıma maliyetlerinin düşmesini sağladı. Böylece alternatif bir yol oluşmasına neden oldu. Bu gelişmeler o kadar etkili oldu

²¹⁵ Karal, a.g.e., C.VII, ss.252-253.

²¹⁶ Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad paşa'nın Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul, 1978, ss.35-37. Akarlı, bu belgelerin asıllarının bulunamadığını ancak içeriklerinin vezirlerin söz ve davranışlarına uygun olduğunu belirtmiştir.

²¹⁷ Karal, a.g.e., C.VII, s.268-269.

ki, bazı Avrupa ülkeleri Trabzon'daki konsolosluklarını konsolos vekilliği seviyesine geriletip, Poti ve Tiflis'e yeni konsolosluklar kurdular.²¹⁸

Osmanlı topraklarında iktisadi yapıyı zorlayan çok önemli bir unsur yolların yetersizliği idi. Karal, "*Londra'dan Galata'ya kadar eşya nakli için verilen navlunun, Galata'dan Beyoğlu'na getirmek için verilen ücretten çok az*" olduğunu belirtir. Yol yokluğunun doğal bir sonucu olarak da ihracat söz konusu olamadığı gibi, Osmanlı toprakları içinde bile mahsulün bir yerden bir yere götürülmesi zorlaşıyordu.²¹⁹ Abdülaziz devrinde karlı bulunmadığı için şose yapımının üstünde durulmadı. Demiryolu yapımı her zaman gündemde olmakla birlikte bu dönemde verimli bir alan olmadı. 1867'de İstanbul-Belgrad hattı planlandı. Dedeağaç, Edirne, Selanik ve Avusturya sınırında bu ana hatta tali hatlar bağlanacaktı. Planlanan toplam hat 2 bin kilometre uzunluğundaydı. 1869'da bu hattın imtiyazı Avusturyalı Banker Baron Hirsch'e verildi ancak Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya mal oluyordu. 1874'de İstanbul- Edirne hattı ve Edirne Dedeağaç hattı tamamlanıp işletmeye açıldı. Ancak imtiyaz verme yönteminin verimli bulunmaması nedeniyle 1871'den itibaren devletin kendi imkânlarıyla yatırım yapmasına karar verildi ve bu kararın sonucu olarak Bursa- Mudanya, Haydarpaşa- İzmit hatları yapımına başlandı. Bu da sorunu çözmedi çünkü mali sorunlar inşaatların sürdürülmesi önünde engel oluyordu. Mudanya Bursa hattı yapımı 1873'de başlanmış ve iki yıl sonra devam edemez hale gelmişti. 1891'e kadar bu durum devam etti. Bunun yanında başarıyla tamamlanan çalışmalar da oldu. Önceden İzmir Kasaba arası İngilizler tarafından yapılan hat, Alaşehir'e uzatıldı. Haydarpaşa- Bağdat hattının ilk kısmı olarak tasarlanan Haydarpaşa- İzmit hattı 1873'de tamamlanıp işletmeye açıldı.²²⁰

Sultan Abdülaziz döneminde, yabancı şirketler tarafından tramvay işletmesi devreye sokuldu, Galata-Beyoğlu tünel işletmesi kuruldu.²²¹

Denizyollarına ilişkin de bazı çalışmalar yapıldı. Ancak Tuna Nehri ve Fırat Nehri'ndeki bu taşımacılığa yönelik çabalar Mithat Paşa'nın Tuna ve Bağdat valilikleri sırasındaki çabalarına dayalıydı. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da çalışmalar vardı ancak kapsamlı ve uzun vadeli politika üretilmemişti. Meriç, Vardar, Sakarya nehirlerinde vapur seferleri yapmak üzere yabancı şirketlere imtiyazlar verildi. Köstence, Varna,

²¹⁸ Karal, a.g.e., C.VII, s.262-263.

²¹⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.244.

²²⁰ Karal, a.g.e., C.VII, s.268-271.

²²¹ Karal, a.g.e., C.VII, s.273

İstanbul, İzmir liman ve rıhtımlarının inşaatı için de imtiyazlar verildi. Ancak bu projelerin tamamının hayata geçirilmesi mümkün olmadı.²²²

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri, sarayın bulunduğu yarımadayla Karaköy'ü, Haliç'i dolaşmaya gerek kalmadan bağlayan ve dubalar üzerine oturan demir bir köprü inşasıdır.²²³

4. Osmanlı Modernleşmesi Ve Etki Alanları

Modernizmin tanımında var olan aydınlanmanın getirdiği değerlerle bilimin ve rasyonelliğin öne çıkması, bunun sanayinin geliştiği uzmanlaşmanın arttığı ve bireyin yaşamında önemli dönüşümlerin meydana geldiği yeni bir sistem yaratması döngüsünün Osmanlı Devleti'nde tam olarak karşılığını bulmak mümkün değildir. Ancak yine modernleşme kuramları çerçevesinde sözü edildiği biçimde her toplumun farklı zaman ve biçimlerde modernleşmesi ve bu nedenle farklı sonuçlar elde etmesi mümkün olduğundan hareketle Osmanlı toplumunda yukarıda sayılan alanların her birinde ve farklı zamanlarda modernleşme basamaklarından çıkılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Ancak eklemek gerekir ki bu ilerleme çoğunlukla zihinsel çabalar boyutunda, bunun sonucu olarak ve daha sınırlı ölçüde devletin etkinlikleri, toplumsal ve iktisadi yaşam alanlarında olmuştur.

Osmanlı Devleti modernleşme sürecine askeri ve teknik kaygılarla başlamış, siyasasının bir çeperinde yeniliğin, diğer çeperinde ise statükonun savunulması bizzat modernleştirici öğeler üzerinde baskı unsuru olmuştur. Devlet bir yandan klasik yapısını kendi yönetimindeki yeniliklerle sürdürmek ve geliştirmek, diğer yandan yapıyı bu yeniliklerden korumak durumunda kalmıştır.²²⁴

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde öncelikle devlete eski gücünü kazandırmayı hedefleyen çabalar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı hanedanının dünyanın en eski ailelerinden olduğu, Oğuz aşiretine, buradan Nuh yoluyla Adem ve Havva'ya kadar giden bir soyağacına sahip olduğu iddiasının, devletin resmi salnamelerde bile yer aldığı bilinmektedir. Bu tezin 16. Yüzyıl sonlarında büyük ölçüde çürütülmüş olduğu halde 19.

²²² Karal, a.g.e., C.VII, ss.272-274.

²²³ Karal, a.g.e., C.VII, s.273.

²²⁴ Simten Coşar, "Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Pataloji, Tıkanma", **Doğu Batı**, S.8, Ağustos-Eylül-Ekim 1999, Ankara, s.71(69-82)

yüzyılda tekrar kullanılmaya başlanması, zayıflığın üstesinden gelmek için çeşitli yollara başvurulduğunu göstermektedir.²²⁵ Modernleşmenin sistemli bir hareket olarak başlaması 18. yüzyılın başlarından itibaren olmuştur.²²⁶ Ancak kültürü maddi ve manevi unsurlar olarak ikiye ayıran yaklaşım, modernleşme hareketlerinin köklü olması önünde engel oluşturarak çabaların çoğu zaman yüzeysel kalmasını doğurmuştur. Bu noktada Osmanlı modernleşmesinde medresenin engelleyici rol üstlenmiş olmasını ve yeniliklerin tabandan gelmek yerine yönetici üst tabakaların istekleri doğrultusunda şekillenmiş oluşunu diğer toplumlardaki örneklerinden önemli farklılığı olarak ortaya koymak gerekir.²²⁷

Osmanlı düşünürleri, Batı medeniyetini, ideal İslami düzenin madden geliştirilmiş, manen yozlaştırılmış hali olarak değerlendirmiş ve bu nedenle batılı modernliği eleştirmiştir. Bilimsel, teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin ürünü olan maddi gücünü ise adil yönetim ve meşruiyetin türevi olarak kabul etmiş, yenilik önerilerini de bu bağlamda geliştirmiştir. Ancak kültürel değişimin kurumsal değişmeye nispetle öncelikli olduğunu fark etmiş ve buna bağlı olarak sivil eğitimin geliştirilmesi, bu yolla kamuoyu oluşturulması ve modern kitle politikasının alt yapısının hazırlanması gereğine dikkat çekmişlerdir.²²⁸

Osmanlı Devleti, bir yandan Avrupa milletler camiasına katılarak itibar ve güç kazanmaya, diğer yandan da sömürgeci emellerinden korunmaya çalışıyordu. Bu süreçte kısmen Osmanlı yöneticilerinin, kısmen batılı güçlerin istek ve yönlendirmesiyle değişim zorunlu hale geldi. Osmanlı modernleşmesi, eskiden beri varlık ve kaderini Avrupa devleti olmakta gören imparatorluğun geleneklerinden kopmadan değişme çabasını ifade ediyordu. Değişimlere yaklaşımları incelemek gerekirse, başlangıçta Osmanlı'da geleneğe aykırı düşen yenilikler bid'at olarak adlandırılır ve reddedilirdi. Bunun istisnası bid'at-ı hasene idi ki güzel yenilik anlamındaki bu kavram sadece askeri alana etkisi olacak teknik yenilikleri içeriyordu. Bu bağlamda sosyokültürel kontrolün kaybına neden olabilecek görülen matbaanın ihtiyatla karşılanmış, buna karşın ateşli silahların kolayca kabul olunmuş olması örnek verilebilir. Ancak zamanla Batı'nın giderek artan gücüne karşı

²²⁵ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, İstanbul, s.45.

²²⁶ Bu kapsamda değerlendirilebilecek hareketler 17. Yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başladıysa da, programlı bir şekilde yenileşme çabalarının başlangıcı III. Selim'in icraatları olarak kabul edilir ve bu dönemden sonra da devam eder. Genç Osman, IV. Murad ve Köprülüler zamanındaki ilk yenileşme çabaları batıyı model alan gelişmeler değildir. Aksine Osmanlı'nın önceki dönemindeki düzenin yeniden tesisine yönelik çabalaradır. Abdullah Alperen, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Din", **Osmanlı**, C.7, s.213

²²⁷ Alperen, a.g.m., s.212

²²⁸ Gencer, a.g.e., ss.26-28.

tedbir almak gereği arttıkça batılı yeniliklerin de içeriği zorunlu olarak genişleyerek sosyopolitik kurumlara ve fikirlere kadar uzandı.²²⁹

Osmanlı Devleti'nde yenileşme gereği 19. Yüzyıldan itibaren öne çıkan bir konu oldu. III. Selim'in bu yönde çabalarını sonraki yöneticiler sürdürdü. Her biri kendi gerekli gördükleri yenileşmelere önem verdi ve her kademedeki farklı idareciler bu konuda birbirinden çok farklı fikir yapısı içinde oldu. 1826 Yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve *kul tabakasının tutuculuğunun yok edilmesi*²³⁰ ve *daha önce takip edilen tek el ve ticareti sınırlama siyasetinin tamamen değişmesi*²³¹ ekonomide modernleşmenin ve dünya ile entegrasyonun, bunun yanında da kamuoyu özgürleşmesinin başlangıcını oluşturdu. Baltalimanı Anlaşması bunun tamamlayıcı adımıydı ancak modernleşmenin bir adımı olarak dile getirdiğimiz bu anlaşma, diğer yandan ekonomik bağımlılığın ve modernleşmenin gerçek kaynağı olan sanayileşme ve kendi kendine yeten büyümenin sağlanması önünde bir engel olacaktı. Yenileşme çabaları 1839 Gülhane Hattının ilanından sonraki dönemde "Tanzimat" adıyla anılır oldu. Nizam ile aynı kökten gelen bu kelime, sonraki Avrupa'daki manasından farklı bir "sivilizasyon" amacı güdüyordu. Daha sonra sahneye çıkan kavram ise şehir kökünden gelmekte olan "medeniyet"di. Tüm bu süreç, içinde birbirinden çok farklı fraksiyonları barındıran, birbirinden farklı yenileşme çabalarını içeren bir yol olarak ilerledi.²³²

19. Yüzyılda Avrupa'yı gören Tanzimatçıları en çok etkileyen iki unsur bu uygarlığın kişiye sağladığı mutluluk ve özgürlük ile bunların devlete sağladığı güç idi.²³³ Hangi tespit ve hedefle olursa olsun tanzimatçılar yenileşmeyi hızlandırmış oldular. Türk Batılılaşması adı koyulmadan zaruri nedenlerle başlamış, sürecin içine girildikten sonra kavram tartışılmaya başlanmıştı. Bu tarz-ı hayat ve dolayısıyla dünya görüşü seçimi halini aldı.²³⁴

Osmanlı yöneticileri de farklı nedenlerle ve bakış açılarıyla ama çok erken tarihlerden itibaren modernleşmenin gereğini kavramış ve buna yönelik çabalarda

²²⁹ Gencer, a.g.e., ss.52-54.

²³⁰ Orhan KOLOĞLU, "Osmanlı Toplumunda Kamuoyunun Evrimi", **Osmanlı**, C.7, s.329

²³¹ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, ed. İnalcık ve Quataert, Eren Yay. İstanbul, C.2, s.944

²³² Tanzimat ve diğer kavramlar hakkında bir tartışma için bkz. Tuncer Baykara, "Nizami Tanzimat ve Medeniyet Kavramları Üzerine", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu (Bildiriler)**, ss.61-65.

²³³ Niyazi Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.37.

²³⁴ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz Seçme Eserler I**, 7. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.36.

bulunmuştu. Gülhane Hattı'nın ilanından sonar 1845'de, alınan yol yeterli bulunmamış, her eyaletten bir Müslüman biri gayrimüslim iki kişi İstanbul'a çağrılmış ve Meclis-i Vala'daki çalışmalardan sonra İmar Meclisleri kurulmuştur. Bu komisyon üyeleri 18 Mayıs 1845'de hareketle 7-8 ay sürecek olan araştırmalar için yola çıkmış, *ülkenin bayındır kılınması, halkın güvenlik ve refah içinde yaşamını sürdürerek yararlı işler yapmalarına olanak sağlayacak önlemleri* araştırmış, *uğradıkları şehirler ve köylerde halkın yakınmalarını ve sorunları saptamışlardır*. Bu tespitlere dayalı olarak hazırlanan programda yol, köprü, su yolu öncelikli olarak imar planlaması yapılmıştır. Bundan sonra da 1882 ve 1908'de nâfia programları hazırlanmıştır. İlk nafia programında bile başlangıçtakinden daha geniş bir biçimde inşaat mühendisliğinin gerekli olduğu her çeşit imar işlerini kapsayacak çeşitlilik göze çarpmaktadır. Artık sadece mülken değil, milleten de mamuriyet aranmakta, birey haklarının önemli derecede kurumsallaşmış olduğu kanıtlanmaktadır. Bu anlayışın yerleşmesinin sonucu olarak da mühendislik askeri bir meslek olmak sınırlarını aşacak, *ülkeyi bayındır kılacak sivil bir meslek niteliği kazanacak*, 1883'de Mühendishane-i Mülkiye kurulacaktır. Ancak merkezi yönetim bu planlamaların uygulamasının takibi konusunda yeterli olmadığından, anlamlı çabalar sonuca tam olarak ulaşamamıştır.²³⁵ Ancak modernleşen dünyaya paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de kavramlar ve yaklaşımlar gelişmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1860'da emlak ve nüfusun sayımına ilişkin çok detaylı bir çalışma yapılmış ve kadın erkek tüm tebaanın kayıt altına alındığı bu çalışma sırasında halka nüfus tezkeresi verilmiştir. Bu ilk denemenin yaygın ve başarılı devamı ise 1881-82'de yapılan nüfus sayımıdır. Çağdaş anlamda kadın ve erkek tüm nüfus sayılmış, yaş, cinsiyet, medeni durum, etnik ve dinsel cemaat, meslek ve doğum yerlerine ilişkin bilgiler toplanmıştır. Bu bilgilerin devletin vergi toplama ve askere alma amaçlarından daha fazlasına hizmet ettiği, modernleşme sürecinde devlet için değişmekte olan birey anlamına ve çeşitlenen birey- devlet ilişkilerine paralel olduğu görülmektedir.²³⁶

²³⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Mustafa Celaleddin Bey'in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâmele Adlı Risalesi Üzerine", **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.5-10.

²³⁶ Bu zihniyet gelişimini ortaya koyan başka örnekler de bulunur. Sözü edilen talimname, binaların numaralandırılmasını getirmekte, böylece bireyin özel alanı bir adrese kavuşturulmaktadır. *Mahalleler aglomerasyonu olan kent özel alanlar mozaiği haline dönüşmektedir*. 1879'da ilk kez İstimlak Kararnamesi çıkarıldığında da müsadereden çok faklı uygulanmış, özel mülkiyetin korunmasına önem verilmiş, takdir edilmiş olan kıymet ödenmedikçe mülk kamuya geçirilmemiştir. Tekeli ve İlkin, "28 Aralık 1860 Tarihli

Terakki İslam modernizminin anahtar kavramlarından biridir. Bu kavram birbirlerinden son derece farklı olan ve birçok konuda hemfikir olmayan *Jöntürkler'den Şinasi, Namık Kemal ve Ali Suavi, bilim meraklısı Münif Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın savunucusu Rifaa et-Tahtavi, eğitim reformisti Ali Mübarek, Ahmed Midhat Efendi ya da Cemaleddin el-Afgani gibi entelektüellerin ortak paydasıdır.* Ahmed Cevdet de bu kavramı ilke olarak olumlu anlamda kullanmıştır. *Genç Osmanlılar için siyasi bir gaye olan ve 1908'den sonra iktidarda olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne adını veren kavram, Cevdet'e göre zenginlik, eğitim ya da güvenlik anlamında halkı ya da devleti refaha ulaştıracak bir reformun taşıyıcı özelliği.*²³⁷ Nizam, 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'ni anlamak için anahtar kavramlardan diğeridir. Aynı anda “yasal düzenleme”, hükümet sistemi”, metot”, “düzenli askeri birlik” anlamlarını taşıdığından Osmanlı reform hareketini tanımlamaktadır. Ahmed Cevdet'in Tarih-i Cevdet eserinde de bazen “ulaşılması istenen bir durum”, bazen “siyasi bir araç”, bazen de “devlet” anlamlarını üstlenir.

Osmanlı aydınları arasında modernleşmenin farklı biçimlerde yorumlanması sonucunda, “Bâtıcılar”, dini ve devleti sistem dışında bırakan, “Türkçüler” dini kültürün ayrılmaz parçası olarak ele alan bir yaklaşımla milli kültürü esas alan, “İslamcılar” ise sekülerizmi dışarıda tutan bir yaklaşımla modernleşme savunması içindeydiler.²³⁸ Bu noktada modernleşme için din, farklı yaklaşımlar için “içinde tutulan ve bizzat itici gücü olan” ya da “dışında bırakılan çünkü engel görülen” bir unsur olarak tartışmaların başrolünde olmuştur.²³⁹

Tahrir-i Nüfus ve Emlâke Dair Talimname'nin Okunması Üzerine”, **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, ss.32, 39-40.

²³⁷ Christoph K. Neumann, a.g.e, s.146-147.

²³⁸ Şerif Mardin, Türk aydınlarını eleştirirken, daemon kavramının üstünde durur. Bu özelliği taşımayan Türk aydınını da entellektüel olamayıp yalnızca okur yazar olabilmekle eleştirir. Mardin, “Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah denemesi”, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, 1995, s.255-265. Taşkın Takış, O'nun bu yaklaşımını açıklarken, “Mardin'e göre aydınımız hiç de daemonik bir güç taşımamaktadır. Türk aydını iyi olanı yadsımakta şeytani bir melekeye sahip değildir. Eleştirilerinde hep iyi taraf bulunmaktadır. Bu özelliği de onu gerçekler karşısında biraz saf ve naif kılmaktadır. Yani bilincin karanlık noktalarına nüfuz edememekte, görünmeyeni görememektedir. İddialarını öylesine emin bir dille vurgulamaktadır ki, bu iddialarda inkara dayanan hiçbir kaçış noktasına sahip değildir. Onun isyanı nerede yatmakta pek bilinmemektedir. Her şeye beslenen bu yoğun inancın sonucunda kritik bir kültürden söz edilemez... Türk aydınının eleştirdiği şeylere bakarsak tüm kötülükler son kertede olumlanmakta ve iyimser bir noktaya gelip dayanmaktadır. Mardin'e göre, bu kültürün kökenleri araştırılırsa İslam'daki iyiliği emretme ve kötülükten sakınma prensibine kadar uzanabilir.” demektedir. Taşkın Takış, “sunul: Türkiye'de Şerif mardin Olayı”, Şerif Mardin Okumaları, s.13.

²³⁹ Alperen, a.g.m., s.213.

Osmanlı'da Devlet dinsel olmaktan çok gelenekseldir ve bunu dayandıracak bir İslami destek bulunması çok güçtür. İslam din ve hukukunu uygulamak bunun sağlanması için bir yol olarak görülmüş ve Kanuni'den itibaren gözle görülür hale gelmiştir. Düzen değişmez olduğu sürece sonsuz ömürlü olacaktır. Bu gelenekselliğe dayalı yaklaşım batı tarafından doğru değerlendirilememiştir. Batı, Hıristiyan olmayan tüm unsurların yeniliklere kapalı olduğunu ve bunun din kaynaklı olduğunu düşünür.²⁴⁰ Batı için din ve gelenek aynı köktendir ve her Hıristiyan için bağlı olduğu kilisenin yaklaşımına paraleldir. Oysa doğunun zenginliği içinde, aynı din bölgelerinde çok sayıda ve farklı gelenek dokuları yer alır. Üstelik batı örneğinde devlet ve kilisenin temsil ettiği toplumla temas içinde bulunan iki ayrı güçlü kurum ve bunların yetkililerinin doğu karşılığı yoktur. Böyle olunca gelişim, batı geleneğine göre değişmeyi gerekli kılar. Bu nedenle de doğu dünyasının tamamı için çok zor ve uzun süren bir yol olmuştur. Din geleneğinin en son kalesi olduğundan, bu süreç dinle ilgili olarak algılanır.

Osmanlı modernleşme çabalarının, gerileme devri özelliği olmasından hareketle bunun kaynakları sorgulanabilir. Bu noktada çok önemli bir faktör kâfire karşı savaşma meşruiyeti ilkesine aykırı bir olgu olan güçlü Safevi Devleti'nin varlığıdır. Doğu Anadolu'dan itibaren platoların yol açtığı lojistik sorunlar ve Doğu Akdeniz'de Portekizlilerin gelişmiş donanmalarının varlığı nedenlere eklenebilir.²⁴¹ Diğer yandan Lewis'in ortaya koyduğu bir çelişki; ilk dönemlerde Helenizm'den, İran'dan ve hatta Hindistan ve Çin'den gelen etkilere kendini açık tutmuş İslam medeniyetinin batıya kapılarını kapatmış olmasıdır. Bu çelişkinin açıklamasını şöyle yapar; İslam başlangıçta gelişime açıkken, daha sonra yerini sağlamlaştırıp kendini kapaması ve diğer yandan önceleri İslamın kapsamında olan bir parçadan ibaret görülen Hıristiyanlığın sonraki gelişmelerinin de bu bakış açısıyla izlenmemesidir.²⁴²

Fransız Devriminin Osmanlı üstündeki etkileri yenileşme çabaları açısından son derece önemli bir noktadır. Bunun Osmanlı'da bu denli geniş etki alanı bulmasını Lewis, hareketin Hıristiyan olmaması, hatta önderleri tarafından Hıristiyanlıktan kopuk olduğunun vurgulanması olarak gösterir. Ancak hareketin geniş etkisi kaynağından farklı oldu. Özgürlük hukuki ve siyasi algılandı; eşitlik, toplumda sınıf farkı bulunmadığından öne

²⁴⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.29-34.

²⁴¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.35

²⁴² Aynı eser, s.57.

çıkan bir hedef olmadı; milliyet ise batıdaki şekliyle tezahür etmedi.²⁴³ Bunda “milliyet” kavramının din ile özdeşleşmiş bir algısının bulunmasının etkisi vardır. Devrimin ilkelerinden Osmanlı hanedanını en çok tedirgin edeni laiklik olmuştur. Lewis bu korkunun yersiz olmadığına değinerek *Ortadoğu'nun bundan sonraki tarihinin tamamı dinden kopmuş, batı kaynaklı devrimci bir ideolojinin nasıl büyük bir ayartıcı kuvvet olabildiğini gösterdiğini* belirtir.²⁴⁴ Çağdaşlaşma sürecinin ön döneminde Osmanlı sisteminin ilkeleri birer birer aşınmıştır. Tanrı düzeni kavramı tabiat düzenine, toplum dışında ve üstünde devlet kavramı uzlaşmaya dayanan yasal devlete, gelenek ilerlemeye, denge devrime, toplumsal sınıfların oldukları yerde kalma ülküsü ise kişilerin toplumsal yapıdaki yerlerini sınıfsal bölünüşlere göre elde etmesine dönüşmüştü.²⁴⁵

Fransız modernliği Osmanlı Türk modernleşmesi üzerinde -diğer etkileri göz ardı etmeksizin- bir üst belirleyen olarak öne çıkmış ve Genç Osmanlılarda başlayarak Ziya Gökalp'e ve cumhuriyetin kuruluşunu izleyen döneme kadar Osmanlı Türk seçkinlerinin bilişsel kültürel repertuarlarını etkilemiştir. Fransız devrimini izleyen dönem bu etkinin ilk dönemidir ve Jöntürklerin hürriyet vurgusu ön plandadır. Bu dönem, Fransız ihtilalinin ardından Almanlara karşı büyük yenilginin yaşandığı 1870'e kadar süren yıllardır. Takip eden süreçte Ziya Gökalp'in tesanütçülüğü öne çıkmıştır. Bu dönemi de Fransa'da üçüncü cumhuriyet dönemi ile eş zamanlı görmek mümkündür. Bundan sonraki süreçte ise sekülerizm ve genel irade kavramlarının etkileri görülmüş ve cumhuriyete miras kalmıştır. Bunun da yine Fransa'daki seküler cumhuriyet anlayışıyla eşzamanlı olduğu düşünülebilir. Ancak Osmanlı modernleşmesindeki tek modelin Fransa olduğunu düşünmek doğru değildir. Özellikle Prusya'nın Fransa karşısında kazandığı galibiyet ve Alman modernleşmesinin Osmanlı için uygulanmaya değer özellikler taşımasıdır. Bu özellikler, hem burjuva hem de köylü devrimi ihtimalini ortadan kaldırmayacak şekilde askeri bürokratik ağırlıkta şekillendirilmiş oluşu ve yukarıdan aşağıya olmasıdır. Bunun sonucu olarak II. Abdülhamit meşrutiyeti askıya alarak, muhafazakâr modernleşme stratejisi uygulamaya koymuş ve Almanya ile ilişkiler de yakınlaşmıştır.²⁴⁶ Benzer bir değerlendirmeyi Ahmet Yaşar Ocak da yapar. *II. Abdülhamid dönemi İslamcılığı... Klasik*

²⁴³ Lewis, a.g.e., s.76.

²⁴⁴ Aynı eser, s.96.

²⁴⁵ Berkes, a.g.e., s.33.

²⁴⁶ Fethi Açıkel, “Model-Bağımlı Modernleşme Üzerine Kavramsal Bir Deneme: Seçkinler ve Osmanlı- Türk Modernliğinin Bilişsel Kurumsal Repertuarı”, **Tarihsel Sosyoloji Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar**, Der. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.97-98.

*Osmanlı İslamına karşı bir tepki hareketidir. Bu yüzden de esas itibariyle modernist bir akımdır. Bu itibarla görünürdeki bütün Batı karşıtı tavrına rağmen, yenileşme yanlısı olduğu için, Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde mütalaa edilmelidir.*²⁴⁷ Deringil de saat kulelerinin özellikle II. Abdülhamid devrinde yaygınlaşmasını analiz eder ve camilerin sunduğu namaz vakitlerine göre zaman belirlemede seküler bir alternatif olarak değerlendirir. Tüm topraklarda yaygınlaştırılan saat kuleleri zamanı emekle birleştirmeye dayanan yeni bir ekonomik düzene dönüşün işaretleridir.²⁴⁸ Takış'a göre de II. Abdülhamid, *modernleşmenin topyekun seferberlik özelliğini kavrayan padişah olarak tebarüz etmiştir.*²⁴⁹ Ordu, bürokrasi, yargı, ekonomi, sağlık, eğitim, basın gibi birçok alanda modern Türkiye'nin temelleri Sultan Abdülhamid döneminde atılmıştır.²⁵⁰ Sanayi toplumunun altyapısını oluşturan ve maliyeti çok yüksek olan ulaşım ve teknik eğitimin sağlanması Avrupa'da da Doğu'da da devlete düşen bir görevdi. Bu kapsamda II. Abdülhamid demiryolu ve teknik eğitim kullarıyla önemli bir görev üstlenmiş oldu. Bu atılımın yapılmasını sağlayan farkındalık, Arap alfabesiyle yazının okunmasının güçlüğü karşısında Latin alfabesinin kabulünü düşünebilecek boyuttaydı.²⁵¹

Şerif Mardin, I. Batılılaşma Dönemi olarak nitelediği 1774-1820 süreci için batının zihinsel bir model olarak değil, teknik bir model olarak ele alındığını savunur. Aydınlanmanın ve zihniyet değişiminin söz konusu olduğu, topyekün yenileşmenin başladığı süreç ise tanzimat ve sonrasıdır. Bu noktada Osmanlı aydını, İngiliz, Fransız ya da Alman duygu ve düşüncesini tek başına değil, Avrupa bütünü olarak ele alarak aydınlanmayı içselleştirmeye çalışmıştır. Oysa aydınlanma, batı medeniyetinin tamamı değil, üstelik 18. yüzyılda kalmış olan kısmıdır.²⁵² Osmanlı modernleşme çabalarına getirilmiş birbiriyle paralel bazı eleştiriler, sözü edilen zamanda Avusturya Başbakanı Metternich ve Türk Donanmasında müşahit olarak görev yapmış olan İngiliz subay Slade'e, daha sonraki dönemde de Mustafa Kemal Atatürk'e aittir. Buna göre özellikle II. Mahmut'un yenileşme çabaları şekli düzenlemeler olup, içerik konusunda gereken

²⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik Dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bildiriler**, İstanbul, 1994, s.123.

²⁴⁸ Deringil, a.g.e., s.47. Krş. Godfrey Goodwin, **History of Ottoman Architecture**, London, 1971, s.419.

²⁴⁹ Taşkın Takış, "Şerif Mardin ve Entellektüel Bir Harita", **Şerif Mardin Okumaları**, s.84.

²⁵⁰ Gencer bu tespitine Karal'ın ve Karpat'ın araştırmalarını destek göstermektedir. Gencer, a.g.e., s.65.

²⁵¹ Gencer, a.g.e., ss.65-66.

²⁵² Hilmi Yavuz, a.g.m., s.214.

çalışmalar yapılmamış ve bu nedenle de Batının kötü birer taklidi olmuş, kendi özelliklerini yansıtır nitelikte düzenlenmemiş olduğundan Türk halkı ve kurumlarınca içselleştirilememiştir.²⁵³

Osmanlı toplumunun modernleşmesi, modernleşmenin klasik tarifi olan gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmiş bir toplum tarafından alınması gibi bir tümceyle anlaşılabilir. Modernleşme olgusu, kaba bir deyişle var olan değişimin değişmesidir. 19. Yüzyılın toplumlarında yeni bir değişim ivmesi söz konusu olmuştu.²⁵⁴ Ortaylı, Osmanlı toplumundaki batılılaşmanın özgün tarafı olarak bu sürecin adının konmadan başlatılması olduğunu belirtir.²⁵⁵ Bunun başlangıcını belirlemek güçtür. Hatta Eflâk'taki yönetim, ya da Sırbistan rahiplerinin 18. Yüzyıl başlarında gerçekleştirdikleri eğitim reformları modernleşmenin başlangıcı kabul edilebileceği gibi belki daha eskilere de götürülebilir. Ancak II. Viyana bozgunundan Tanzimata kadar geçen sürede, koşullar modernleşmeyi zorlamış, bundan itibaren yöneticiler öncekilere kıyasla bir ölçüde daha bilinçli olmuşlardır.²⁵⁶ O'na göre Osmanlı'nın aydınları Batı düşüncesine karşı ihtiyatlıdır. Kuşkucu olmayan Müslüman aydınlar Rusya'da yaşayanlardır. Çünkü onların Avrupa'ya tanıma olanağı daha erken ve daha geniş olmuştur. Bunlar arasında Azeri Ahundzade, Musa Kazın Bey, Şehabeddin Mercani, İsmail (Gaspıralı) bulunur. Sözü edilen bu ihtiyatlı batıcılık, daha sonraki tarihlerde Jöntürkler arasında yer bulacak olan Abdullah Cevdet'in laik ve radikal batıcılık anlayışıyla tepkisini doğuracaktır.²⁵⁷

Yani denilebilir ki zamanla kul zihniyetini aşan bürokrasi, topluma gerçekçi bakmaya başlayacak ve değişim tek başına başlatacak güce sahip olarak tanzimatı üretecekti.²⁵⁸ Tanzimatın siyasi rejimde yol açacağı en büyük değişim ise, bu döngüyü kuvvetlendirecek biçimde, merkezîyetçi bir bürokrasinin oluşturulması, bu yolla mutlakîyetten meşrutiyete yol alınması, iktidarın Saray'dan Bab-ı Âli'ye kayması olacaktır.²⁵⁹ 1859'da Mekteb-i Mülkiye kurulduğunda, bürokrasinin adı kalemiyeden

²⁵³ Mehmet Saray, "Tanzimat'ın Menfi Tesirleri Var mıydı veya Batılılaşmayı Doğru Anladık mı?", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu (Bildiriler)**, ss.68,69,71,72.

²⁵⁴ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.15.

²⁵⁵ A.g.e., s.23.

²⁵⁶ A.g.e., s.28.

²⁵⁷ A.g.e., s.26.

²⁵⁸ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 28.

²⁵⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.218.

mülkiyeye dönüşmüş oldu ve bununla birlikte dünya görüşü de önemli biçimde değişmeye başladı.²⁶⁰

Osmanlı modernleşmesi çelişkili unsurlardan oluşuyordu. Yasal kuralların standartlaşması, devlet yönetimini, sıradan vatandaşın yasaya karşı sorumluluğuna Batılı yaklaşım getirirken; şeriatın ucu açık ve her duruma cevap verebilir olan esneklik özelliğini ortadan kaldırmış ve sınırlamış oluyordu. Bunun yanı sıra Yemen örneğinde olduğu gibi yerel halktan bu çabalara tepkiler geliyordu.²⁶¹ Osmanlı hukukunda modernleşme II. Mahmut döneminde gündeme geldi, tanzimatla birlikte ise hukuk devleti kavramı çerçevesinde önemli adımlar atılmaya başlandı.²⁶² Adli reformun ceza aşaması için bir hazırlık olarak 1872 yazında Londra’da düzenlenen Uluslararası Ceza Kongresi’ne Osmanlı elçileri de katıldı.²⁶³ Ancak vatandaşlık bilincinin oluşmasına yönelik zihniyet gelişimi aynı hızda ilerlemedi.

“Osmanlı yöneticilerinin Avrupa’da reyadan vatandaşa geçişi, böylece kitlelerin yönetimde söz sahibi olmasını, yani kamuoyunun bastırılmışlıktan çıkıp dinamikleştiğini fark etmesi 1821 Yunan ayaklanması sırasında olmuştur. Fransız devrimi sonrasında Osmanlı topraklarında hayata geçen devrimci gazeteler ya da tartışmalar bu tarihe gelinceye dek önemsenmemişti. Toprak bütünlüklerinin korunmasından yana oldukları için başlangıçta Yunan isyanını desteklemeyen İngiliz, Fransız ve Alman hükümetleri, Yunan sever aydınların öncülüğünde oluşan kamuoyu baskısına dayanamayarak Yunan isyanını desteklemek zorunda kalınca, Osmanlı devleti kamuoyunun önemini fark etti.²⁶⁴ Bundan sonra Osmanlı’da kamuoyu, modernleşmenin batıdaki gibi halktan yükselerek gündeme geldiği yegâne alan olacaktı. Diyebiliriz ki, tabandan modernleşmenin istencini yaratmanın gereğini fark edip gerekeni yapamayan yöneticiler, kamuoyu alanındaki modernleşme çabalarının varlığını ve önemini de fark etmekte geciktiler. Farkına

²⁶⁰ Gencer, a.g.e., s.68. Krş. Carter Vaughn, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, Princeton U.P., Princeton, 1980.

²⁶¹ Şeri mahkemelerin sayısının azaltılıp, nizamiye mahkemelerinin artırılmış olması nedeniyle bölgenin önde gelen kadılarından birinin şikayetinde, halkın yüzyıllardır alışık olduğu düzenin değiştirilmesinin sakıncalarından söz ediliyordu. Bunun yanında bölgeye gönderilecek olan yetkililerin dinsel güvenilirliği olanlardan seçilmesi öneriliyor; böylece yasal düzenlemelerin şeriat düzenlemelerinden önemli algılanmadığı zihniyeti ortaya koyulmuş oluyordu. Deringil, s.73.

²⁶² Bu dönem gelişmelerin eleştirileri ise iki başlıkta toplanmıştır. Bunlardan ilki İslam hukuku ile modern hukuk arasındaki ikilemdir, ikincisi ise uygulamanın kanunlaştırmaktan daha önemli oluşuna ilişkindir.

²⁶³ Gorman’dan aktaran Kent Schull, “Tutuklu Sayımı: Jöntürklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.219.

²⁶⁴ Koloğlu, ag.m., s.329.

varamadıkları nokta, kul tabakasının yerini hızla modern anlayıştaki bürokrasi kadrolarının almaya başlamış olduğuydu.

Osmanlı modernleşmesinin batıdan farklı olduğu bir nokta da okuma kültürüdür. Avrupa’da ilk ikiyüz yılını kitap ağırlıklı olarak yapan basın-yayın faaliyeti, bundan sonra gazete kültürüne geçmiştir. Oysa Osmanlı’da üçyüz yıl sonra başlayan matbaa faaliyetleri, ilk ikiyüz yılını son derece sınırlı çalışmalarla geçirmiş, 1860’lardan itibaren ise kitap yerine gazete ile hız kazanmıştır. Bu durumda, kalıcı bilgi edinme alışkanlığı geliştirmeden, günlük ve geçici bilgi ile donanan bir kamuoyu gündeme gelecektir. Şinasi, 1860’da Tercüman-ı Hakikat’in ilk sayısında, vatandaşların yükümlülükleri olduğu kadar haklarının da bulunduğunu ifade ederek bireyin kamuoyu oluşumundaki rolünü vurgulamıştır. Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr ile başlayan modern sivil toplum hareketleri²⁶⁵ ileriki sayfalarda irdeleneceği üzere yerini fikir hareketlerine ve hatta parti örgütlenmelerine bırakacaktır.

Dünya tarihine hoşgörü ve çok çeşitliliğe saygıyı öğreten Osmanlı İmparatorluğu²⁶⁶, 19. yüzyılda yenileşme hareketleriyle, halkı arasında eşitlik kurma çabalarını arttırmıştı. Bunlar 1829’da milletler arasındaki eğitim farklarını ortadan kaldırmayı hedefleyen kıyafet devrimi, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ve 1856 Islahat Fermanı olarak sıralanabilir.²⁶⁷ Bu yenileşme hareketlerinin itici gücü bir yandan Fransız devriminin etkileri, diğer yandan da tebaada cemaatler arasındaki ekonomik eşitsizliği giderme ve Balkanlardaki Hıristiyan tebaanın bağlılığını artırma gayretinden kaynaklanıyordu.²⁶⁸ Dünyada dönemin rüzgârları, her yerde milliyetçi hareketleri ortaya çıkarıyordu. Osmanlı Devleti de bu rüzgârdan etkilenmişti. Quataert, çok sayıda araştırmacının aksine, Osmanlı’dan kopan toprakların ekonomik güce kavuşmuş olmadığını, koptuktan sonra bunu başardıklarını ifade eder.²⁶⁹ Yine de Balkan halklarının zaferleri, özellikle İttihat Terakki için modernleşmenin kurtuluş için tek umut verici yol olduğuna dair kanıt olarak algılanmıştır.²⁷⁰ Ekonomik alanda gelişmeler hızlı olmamışsa da, eğitim alanında önemli çabalar harcanmıştı. Ülkenin her yerinde çok sayıda okul açılmış ve yenileşmenin bu yolla yaygınlaştırılmasına çalışılmıştı. Osmanlı modernleşme

²⁶⁵ Koloğlu, a.g.m., s.331.

²⁶⁶ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, s.32.

²⁶⁷ Quataert, a.g.e., 110.

²⁶⁸ Quataert, a.g.e., 111.

²⁶⁹ Quataert, a.g.e., 117.

²⁷⁰ Karpat, “The Memories of N. Batzarina: The Young Turks and Nationalism”, **International Journal of Middle East Studies**, C.6, No.3, Temmuz 1975, s.298.

çabaları, Araplar, Dürzîler, Ermeniler, Bulgarlar gibi kontrol altında tutulmak istenen grupların medenileştirilmesini amaçlayan *kabile okulları* yani Aşiret Mektepleri kurma çabasıyla da *kolonyal projenin medenileştirme misyonunu* ortaya koymuş oluyordu.²⁷¹ Osmanlı Devleti, modernizm projesinde yerini alma gayretindeydi ancak bunun halka yansımaları, koşulların yeter hale gelmemesi nedeniyle sınırlı kaldı.

a. Kentleşme

II. Mahmud döneminde vergi ve asker temininde kullanılması amaçlanan tahrir dışı ilk nüfus sayımı yapıldı. Posta teşkilatı kuruldu, haberleşme ve gönderi örgütlenmesine başlandı. Önce Üsküdar- İzmir arasında kurulan posta istasyonları zamanla her yere yayıldı. Halkın iç ve dış seyahatleri evraka bağlanarak düzen altına alındı. Umur-ı Hariciye Nezareti'nden pasaport alınmasını uygulamaya koymak, *Osmanlı Devleti'nin dış devletleri tanımalarının ve hükümlerlik haklarına modern çağın devletler hukuku anlayışı içinde sahip çıkmasının bir belirtisiydi.*²⁷² Abdülmecid döneminin sonlarında telgraf tesisleri yapılmaya başlandı. Bu, sonraki dönemler için çok önemli bir başlangıç zemini olacaktı. Osmanlı devleti telgraf, karayolları ve posta taşımacılığı konusunda dış sermayeye taviz vermeden gelişmeye önem verdi.²⁷³

Abdülmecid'in saltanatı sırasında, 1838'de yabancıların Türkiye'ye yaptıkları seyahatlerinde bir değişiklik yapmayan ancak Osmanlı vatandaşlarının yurt dışına çıkmadan önce Hariciye Nezareti'ne bilgi vermelerini gerektiren bir düzenleme yapıldı.²⁷⁴ 1841'de tabiyet konusundaki Hıristiyanların lehine ve eşitlik anlayışına aykırı olarak yapılan uygulamaların önüne geçmek amacıyla bir düzenleme yapıldı. Osmanlı tabiiyetini terk edenlerin üç ay içinde Osmanlı topraklarını terk etmesini, mülklerini Osmanlı vatandaşlarına satmasını, geride bıraktığı yakınlarının mirasından mahrum olmasını ve Osmanlı vatandaşı kalan çocuklarının yabancı ülke imkânlarından faydalanamayacağını ifade eden bir kanun yayınlandı.²⁷⁵

1845'de genel nüfus sayımı yapıldı ve mecdiye olarak bilinen kimlik belgeleri düzenlendi. Son olarak eklenmesi gereken yenilikler de sağlık alanındadır. 1845 yılında ilk

²⁷¹ Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery, The Late Ottoman Empire and the Post Colonial Debate", *Comparative Studies of Society and History*, C.45, Nisan 2003, s.311; Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, C.107, Haziran 2002, s.768.

²⁷² Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s.47.

²⁷³ Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s.115.

²⁷⁴ Karal, a.g.e., C.VII, s.178.

²⁷⁵ Karal, a.g.e., C.VII, s.176.

çiçek aşısı uygulaması yapılmış ve halk sağlığı için ilk vakıf hastanesi kurulmuştur.²⁷⁶ Abdülmecid'in 19 yıl süren hükümdarlığı sırasında giderek yumuşayan bir yönetim anlayışı hakim olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ve Islahat Fermanı bu süreçte çok önemli açılımları ortaya koymuştur.²⁷⁷

Abdülaziz devrinde merkezi ve yerel yönetim düzeninde önemli değişiklikler yapıldı. Belediye teşkilatları kuruldu. Posta teşkilatında o döneme kadar kullanılan işaret konulma yöntemi yerini pul bastırılıp yapıştırılmasına bıraktı. Pul uygulaması, kendi posta işlerini takip etmek amacıyla kurulmuş olan yabancı posta şirketlerinin sektörün güvencesinin önünde engel olmasına karşı bir tedbir oldu.²⁷⁸ Devrin iletişimi hızlandıran aracı telgraf, Abdülaziz döneminde önemle üstünde durulan konulardan biri oldu. Abdülmecid döneminde başlayan çalışmalar sürdürüldü. 1864'de Osmanlı topraklarında 76 telgraf merkezi faaliyet gösteriyordu. Abdülaziz'in saltanatının sonunda artık Osmanlı topraklarının hemen her tarafında telgraf merkezi açılmış durumdaydı.²⁷⁹

Kapitülasyonlardan faydalanmak amacıyla Osmanlı tabiiyetinden çıkanların sayısı o kadar çok artmıştı ki, bu konuda da bir düzenleme kaçınılmaz oldu. III. Selim'in çabaları ve daha sonra 1841'de tabiyete ilişkin yayınlanan kanun gibi önlemler uygulamanın önüne geçememiş, çok sayıda Osmanlı gayrimüslimi başka ülkelerin himayesinde olarak Osmanlı topraklarında yaşamaya devam etmişti. Bunun üzerine Abdülaziz döneminde 1869'da Osmanlı Tabiiyeti kanunu çıkarıldı. Hem halk hem yabancı devletler tarafından tepki gören bu yeniliği, aynı yıl çıkarılan Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesi takip etti. Bu kez yabancıların Osmanlı topraklarına gelmeleri konusu da düzenlemeye alındı. Yurtdışından pasaport ile müracaatla Osmanlı topraklarına gelme izni alınıyordu. Ayrıca bu kişilerin yurt içi seyahatleri için de yerel yönetimlerden mürur tezkeresi almaları gerekiyordu.²⁸⁰

²⁷⁶ Necdet Sakaoğlu, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 1999, C.1, s.502.

²⁷⁷ Karal, a.g.e., C.VII, s.116. Bu dönemde küçük ama önemli bir açılım da padişahların saray dışını ziyaretleri konusunda yaşanmıştı. Vükelânın davetlerini kabul etmek ve yakın eyaletlere seyahatler düzenlemek söz konusu olmuştu. Bu durum Abdülaziz devrinde genişleyerek sürecekti. A.g.e., s.118. Bu açılımlara sefaredlerin ziyaretinin sözkonusu olduğu davetlere sultanının katılımını da eklemek gerekir. Bunun ilk örneği Abdülmecid'e İngiliz kraliçesi adına verilecek olan nişanın kabulü için İngiliz sefaredinde, ikincisi de halefi Abdülaziz için Galler prensi ve prensesinin İstanbul ziyareti sırasında verilen baloya gidilmesidir. Bkz. İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.31.

²⁷⁸ Bu uygulama, 1919-1923 Osmanlı Yunan Harbi sırasında sağlıklı iletişim hatlarını sağlamış olacaktı.

²⁷⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.272-273.

²⁸⁰ Karal, a.g.e., C.VII, s.176-178.

Babası II. Mahmud'un başlattığı ve Sultan Abdülmecid'in de devam ettirdiği seyahat geleneğini genişleterek sürdüren Abdülaziz, Mısır'da ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulunup, buralarda gördüğü bazı uygulamaların Osmanlı Devleti'nde de hayata geçirilmesine çalıştı. Vükela ile birlikte sofraya oturup yemek yiyen ilk padişah oldu. Doğum ve tahta çıkış günlerinin yıldönümlerindeki kutlamalar da Avrupa seyahati sonrasında başlanan düzenlemelerdi.²⁸¹ Bunlardan bir diğeri de demiryollarının geliştirilmesiydi. Bu kapsamda çok sayıda demiryolu projesi hazırlandı, bazılarının inşaatına başlandı ve bazıları işletmeye açıldı.²⁸² 19. Yüzyılda limansız ve demiryolsuz bir imparatorluk olamazdı. Bu nedenle bu alanlarda yabancı sermayeden faydalanılacaktı.

b. Sağlık

II. Mahmud döneminde çok sayıda salgın hastalığın görülmesi nedeniyle karantina teşkilatı kuruldu. Bu sağlık alanındaki gelişme uluslar arası ticaret ve ilişkiler için de çok önemliydi.²⁸³

1827'de Tıbhane-i Âmire ve Cerrahname-i Âmire açıldı. Ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adıyla askeri tıp okulu açıldı. Eğitim başlangıçta Türkçeydi, 1836'dan sonra Fransızcaya çevrildi. 1839 Yılından sonra Galatasaray'da bulunan eski Enderun mektebinin yerine yapılan binada Avusturya'dan getirtilen Dr. Bernard yönetiminde devam etti.²⁸⁴

XIX. yüzyılı başında batılılaşma hareketleriyle birlikte Avrupa tarzında modern hastaneler ve eğitim hastaneleri açılmaya başlandığında I. Ordu için İstanbul'da çok sayıda askerî hastane de kurulmuştu. Bundan daha fazlası ise Anadolu, Rumeli ve diğer Osmanlı ülkelerinde kurulmuştu.²⁸⁵ V. Ordu için, Şam Merkez, Beyrut, Halep, Hama, Humus, sayda Hastaneleri hizmet vermek üzere düzenlenmiştir.²⁸⁶ 1869 Düzenlemelerinden sonra merkezi Şam olan V. Ordu, 7 piyade, 4 süvari, 1 topçu, 1 istihkâm ve 6 redif alayından ve 7 talia taburundan oluşuyordu. 5. Orduya bağlı Şam Merkez Askeri Hastanesi'nde 18 doktor, 1 doktor ve bir eczacı bulunuyordu. Taif Hastanesi'nde de 1 doktor, 1 cerrah ve 1

²⁸¹ Karal, a.g.e., C.VII, ss.118-119

²⁸² Bu konu hk. Bkz. Karal, a.g.e., C.VII, s.369.

²⁸³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.115.

²⁸⁴ Kutlu, a.g.e., s.8.

²⁸⁵ s.121. Krş. Bedi N. Şehsuvaroğlu, **İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, Kemal matbaası, İstanbul, 1953, s.64-65.

²⁸⁶ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler**, C.I, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976, s.4-5'den aktarmaktadır, s.122

eczacı görev alıyordu.²⁸⁷ V. Orduda 1876 yılında görev alan başhekim Miralay Hacı Salih Bey olarak kayıtlarda yer almaktadır.²⁸⁸ Sultan Abdülaziz döneminde Kasım 1864'te Hama Askerî Hastanesinin tadilatından geçirildiği de kayıtlar arasındadır.²⁸⁹

c. Eğitim

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki bozulmanın 17. Yüzyılın başlarından itibaren olduğunu belirtir. Neumann, Cevdet'i ve eserini incelediği çalışmasında, O'nun bu tespitini açma ihtiyacı duyar. 16. Yüzyılın sonlarından itibaren medreseler "imtiyazlı askeri kesimlerden gelmeyen ve alim olarak askeri statüsünün sağlayacağı imtiyazlara sahip olmak isteyen öğrencilerle" doluydu. Bu çok sayıda ve yoksul öğrenciler geçimleri için yılın bir kısmını yardımcı öğretmen ya da yardımcı hatip olarak geçiriyordu. Sistem bu sayıdaki öğrenciye kaliteli hizmet vermekten uzak kalıyordu. Bu şekilde yetişenler daha sonra kötü bir eğitimden geçmiş küçük rütbeli ulema olarak memuriyetlerde çalışıyordu. Yetersiz ekonomik koşullar ise daha sonraki sorunu ortaya çıkarıyordu. Bu da kadı ve müderrislerin rüşvet almalarıydı.²⁹⁰ Cevdet Paşa ulemanın içinde bulunduğu durumu cehalet ve yakışsız davranışlarda bulunmak olarak ortaya koyar.²⁹¹ O'nun bu yaklaşımlarına Genç Osmanlılar da ortak olmaktadır.²⁹² Lewis de 1718-1730 yılları arasında sadrazam olan Damat İbrahim Paşa'yı "asal olarak ilk reform hareketinden sorumlu devlet adamı" olarak niteler.²⁹³ Çünkü Osmanlılar artık eğitim alanında yenilikler yapılması gerektiğini fark etmiş ve bu alana eğilmiştir.

Sultan II. Mahmud, Avrupa tarzında eğitim başlattı. Rüştüyeler, yüksek okullara öğrenci yetiştirmeyi hedefliyordu. Bu gelişmeler ulemanın etkisi dışında yetişebilecek nesiller için yeni bir açılım olmuştur.²⁹⁴ Askeri alanda inceleyeceğimiz pek çok eğitim yeniliği de O'nun saltanatında gerçekleşmiş ve geniş bir etki alanı oluşturmuştur.

²⁸⁷ s.76. Krş. Salname-i Askerî 1287 (1870), ss.289-350

²⁸⁸ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler**, C.II, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976, ss.24-26'dan aktarmaktadır, s.123

²⁸⁹ s.123 Krş. Mühimme kalemi Evrakı 316/1

²⁹⁰ Neumann, a.g.e, s.90.

²⁹¹ Aynı eser, s.91.

²⁹² Şerif Mardin, **Young Ottoman Thought**, s.141.

²⁹³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.74.

²⁹⁴ Kenan Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.132.

Sultan Abdülmecid, eğitimin, yenileşmenin altyapısını oluşturacağına inanıyordu.²⁹⁵ Eğitim öğretim programı kurmak için bir komisyon, bu komisyonun işleyişini belirlemek için de bir kanun düzenlendi. Ortaokulların açılması, ilk ve ortaokulların ulemanın kontrolünden çıkarılması, müfredatın Avrupa'dakilere benzer şekilde düzenlenmesi ve imtihanla sınıf geçme usulünün uygulanması kararlaştırıldı.²⁹⁶ 1845'de Meclis-i Maârif-i Umûmiye, 1847'de ise Mekâtib-i Umûmiye Nezareti kuruldu. Ancak başlangıçta, medrese kökenli öğretmenler nedeniyle ilköğretimin yenileşmesi mümkün olmadı.

Bu süreçte açılan Encümen-i Daniş, döneminin çok ileri düzeyde örgütlenmiş kurumlarından sayılmalıdır. Fransa'daki örneğinden yola çıkılmış, Müslüman olan kırk "iç" üyenin yanı sıra gayrimüslim Osmanlılardan ya da yabancı bilim adamlarından oluşan otuz "dış üye"ye sahipti. Bunlar arasında Redhouse, Bianchi, Hammer-Purgstall gibi bilim insanları da vardı. Ancak tüm bu gelişmelerin yanı sıra kurumun kadrosu ve mekânı yoktu. Bu nedenlerle istenen verimde çalışması mümkün olmadı.²⁹⁷ Kurumun çok önemli bir hedefi de reformcuların halk kültürü ile aydın kültürü arasında bir köprü kurmaktı.²⁹⁸ 1848'de medrese mezunları arasından seçilen öğrenciler seçilerek kurulan Dar'ül Muallimîn'de ilk kuşak öğretmenler yetiştirilmeye başlandı. 1870'te de kız öğrenciler için Dar'ül Muallimat kuruldu.²⁹⁹ Medreseler tanzimat öncesi durumlarını korudular, değişiklikten etkilenmediler. 1846'da temeli atılan Darül Fünun 1851'de açıldı ve çağdaş bilimleri okutan bir üniversite meydana getirdi.³⁰⁰ Ancak çok kısa süre açık kaldı. Darülfünun'un uzun erimli olarak hayata geçmesi Abdülaziz döneminde, üstelik O'nun saltanatının da ilerleyen yıllarında olabilecekti.³⁰¹

1854'de Muallimhâne-i Nüvvâb kadı yetiştirmek üzere, 1858'de de Mekteb-i Mülkiyye idarî memurları yetiştirmek üzere hayata geçirildi.³⁰² 1858'e kadar sadece

²⁹⁵ Berkes, a.g.e, s.230.

²⁹⁶ İhsanoğlu, a.g.e., s.304.

²⁹⁷ Christoph K. Neumann, a.g.e, s.15.

²⁹⁸ Şerif Mardin, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", **Türk Modernleşmesi: Makaleler**, C.4, İstanbul, 1991, ss.65.

²⁹⁹ 1908 yılına kadar bu okullar tam anlamıyla öğretmen yetiştirecek kurumlar olamamış, fen dersleri eklenmiş, hadis ve tefsir dersleri hafifletilmiş ve Şeyhülislamlık yerine Maarif Bakanlığına bağlı hale gelmiş olmaları dönemin getirdiği gelişmelerdi. Berkes, ss.230-231.

³⁰⁰ Berkes, a.g.e., s.231

³⁰¹ Karal bunun nedenleri arasında, o dönemde Avrupa'da üniversite öğrencilerinin devlet otoritesine karşı hareketlerde bulunmasından osmanlı yöneticilerinin çekinmesi ve gelişmeleri ertelemesini gösterir. A.g.e., C.VII, s.204-205.

³⁰² Mihet Sertoğlu, **Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı tarihi**, Güven Yayınları, İstanbul, 1998, C.6, s.297.

ilkokul eğitimi alabilen kız çocukları, yeni açılan yedi rüştiye ile öğrenim hayatını geliştirme şansına sahip oldu. Ebe, ziraat, baytar, orman, telgraf okulları ilk meslek okulları olarak devreye girdi. Deniz Mühendishanesi de geliştirilerek Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne olarak değiştirildi.³⁰³ Batıdan öğretmen getirilmesi, yüksek öğrenimde yabancı dil zorunluluğu ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi de dönemin getirdiği önemli yeniliklerdendi.³⁰⁴

Sultan Abdülaziz devrinin önemli açılımlarından biri de eğitim alanında yapıldı.³⁰⁵ 1861'de ilk kez kız öğrenciler eğitim sistemine dahil edildi ve Kız Rüşdiyesi açıldı. Bunun için o güne kadar yerleşmiş olan toplumsal eğilimlerin yumuşatılması amacıyla ayet ve hadisler incelenerek halka duyuruldu. 1867'de ise rüşdiyelere Hıristiyan öğrenci alınmaya başlandı. Aynı yıl, okuma yazmayı yaygınlaştırmak için okul çağından büyükler için İstanbul Beyazıt'ta bir okul açıldı.³⁰⁶ Bunlar eğitimin yaygınlaştırılması konusundaki fikir birliğinin ilk adımlarıydı.

1869 Yılında Şûra-yı Devlet'in Maarif Dairesi tarafından hazırlanan ve Heyet-i Vükelâ'dan oluşturulan bir komisyonca değerlendirilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. İlköğretimi zorunlu kılan bu düzenlemede eğitim kademeleri de belirlendi. Buna göre mahalle ve köy bazında sıbyan okulları, beşyüz haneye kadarki kasabalarda rüşdiye okulları, bundan büyüklerde idadiye okulları, vilayet merkezlerinde sultaniye okulları, İstanbul'da Darülfünun (Üniversite), Darülmualimin (Erkek öğretmen okulu) ve Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) açılacaktır. Bu geniş düzenleme, usulleri, yönetimi ve iktisadi yönü de içermektedir. Ancak ülke ekonomisinin zor döneminde uygulama zor olmuştur. Galatasaray Sultanisi'nin açılması bu düzenlemeden bir yıl önce, Fransızların önerileri ve Abdülaziz'in Fransız seyahatinden etkilenmesi ile olmuştu. Ve düzenlemenin ardından yeni sultani açılması sağlanamadığından tek olarak kaldı. Eğitim süresi 5 yıl olan bu okulda, giriş seviyesi yeterli olmayanlar için ayrıca üç yıl hazırlık vardı.

1862'de, hazırlıkları 1845'den bu yana süren ancak açılmamış olan Darülfünun'da resmi açılış öncesi konferans dersler başlatıldı. Resmi açılış ise 1870'de gerçekleşti. Ancak bir yıl sonra kapatıldı. Bunda hem istibdatçı bir döneme girilmiş olmasının hem de

³⁰³ Hayta ve Ünal, a.g.e., s.143.

³⁰⁴ Eğitimdeki modernleşme hareketlerine çok kısa bir özet için bkz. Osmanlı C.7/216-217.

³⁰⁵ Abdülaziz devri başında okulların genel durumu hk. bkz. Karal, a.g.e., C.VII, s.193-196. Bu dönemde yönetici ve aydınların birleştiği eğitimi yenileştirme fikirleri ve Avrupa temsilcilerinin önerileri hk. bkz. Aynı eser s.196-200.

³⁰⁶ Karal, a.g.e., C.VII, s.201.

medrese kesiminin tepkilerinin etkisi bulunur. Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırı iken Darülfünun eğitimi 1874'den itibaren Galatasaray Sultanisi'ne konulan ilave derslerle tekrar başladı.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer almamakla birlikte bu dönem meslek eğitimi açısından da yenilikler getirmişti. Devlet dairelerine memur ve kâtip yetiştirmek üzere Mekteb-i Mahrec-i Aklâm 1862'de, yabancı dil bilen memurlar yetiştirmek üzere Lisan Mektebi 1864'de, sivil doktorlar yetiştirmek ve bunları kazalarda da halkın hizmetine sunmak için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1866'da, donanmanın ihtiyaç duyduğu elemanların okullu yetiştirilmesi için Kaptan ve Çarkçı Mektebi, rüşdiye mezunları için yatılı, fiilen kaptanlık yapanların eğitilmesi için de gündüzlü olmak üzere 1870'de, bayan öğretmen yetiştirmek üzere Darümuallimat yine 1870'de ve eczacılık eğitiminin tıp okulundan ayrı yapılabilmesi için Eczacı Mektebi 1879'da kuruldu. Önce Niş'de (1860) daha sonra da Sofya ve Rusçuk'ta (1864) ıslahhaneler açılarak burada kimsesiz çocukların hem eğitim alması hem de terzilik, kunduracılık, debbağlık, dokumacılık ve müretteplik gibi zanaatleri öğrenmesi sağlandı. 1865'de Rusçuk'ta bir de Kız Sanayi Mektebi açıldı. Bunların başarılı olması ve ithalata dayalı tüketimin önüne geçilmesi gereğine inanılması nedeniyle 1868'de İstanbul'da Sanayi Mektebi açıldı. Bunu 1869'da Tophane-i Âmire'nin içinde açılan Kız Sanayi Mektebi izledi. 1874'de Mülkiye Mühendis Mektebi kuruldu, ertesi yıl Galatasaray Sultanisi içine katıldı, takip eden yılda yeniden bağımsız hale getirildi.

Devlet eliyle kurulan bu eğitim kurumlarının yanında 1865 yılında kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin de eğitim alanında faaliyetleri oldu. Önce esnaf çıraqları için serbest dersler düzenlendi. Bunun devamı olarak 1873'de Darüşşefaka açıldı ve lise derecesinde eğitim vermeye başladı.³⁰⁷ Eğitimde Arapça, Farsça ve Fransızca ön planda bulunmakta, Türkçenin geride kalması sorun olmaktaydı. Abdülaziz devrindeki bu eğitim atağı, Türkçenin bir miktar öne çıkmasında da faydalı oldu. Bunun yanında önceki dönemlere göre alanı genişleyen tercüme yapıldı. Hukuk ilmindeki yazılı faaliyetler de Türkçe yapıldı. Piyaslar yazılarak Türkçe temsiller yapılmaya başlandı.³⁰⁸

³⁰⁷ Karal, a.g.e., C.VII, s.200-212.

³⁰⁸ Karal, bu dönemde Türkçe'nin yalınlaştırılması ve resmi dilin yalınlaşması gereğine işaret eden fikirleri ortaya koymuştur. Bu fikirler Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi, Mustafa Celaleddin Paşa'ya aitti ve birbirinden farklı siyasi düşüncede olan bu kişiler teşkilatlı bir çaba içinde değildi. Ancak uzun süre devam edecek dil tartışmaları ve çabalarının nüvesini oluşturdu. A.g.e., C.VII, s.214-215.

İttihat ve Terakki'nin etkinlik döneminde milli eğitime yönelik politikaları Osmanlı topraklarında yaşayan unsurları ya da milletleri baskı altına almaya yönelik bir politika olmamış; onları Türkleştirme kaygısı gütmemiş, öğrencilere Osmanlı kimliği aşılılamaya yönelik eğitimi tek bir çatı altında birleştirme yönünde olmuştur.³⁰⁹

d. Kültür

Gayrimüslim ve Müslüman tüm tebaasının refahını önemseyen ve dış dünyayla temasın artması gerektiğini düşünen bir padişah olan III. Selim, daha şehzadeligi zamanında Fransa son kralı ile temas içinde bulunuyordu.³¹⁰ Bu bakış açısıyla, saltanatı döneminde önce Viyana'ya Ebubekir Râtıb Efendi'yi göndermiş ve Avrupa'yı daha iyi tanımak için gözlemlerini rapor etmesini istemişti.³¹¹ İlk kez O'nun döneminde Avrupa'da daimi temsilcilikler kurulmuştur. Sırasıyla, İngiltere, Prusya, Avusturya ve Fransa'da daimi elçilikler oluşturuldu. Hemen ardından da konsolosluklar hizmete girdi.

II. Mahmud döneminde 1831'de ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekâyi'nin yayına başlaması da çok önemli yeniliklerdendir. Bu sayede halkın ve yabancıların gelişmelerden haberdar olması sağlanmıştır.³¹² Gazete yalnızca resmi tebliğ, berat ve fermanları ve protokol haberlerini yayınlamakla kalmıyor, ülkenin her yerinde yapılan bina, yol ve köprüleri, Avrupa sanat ve kültür olaylarını da haber veriyordu. Türkçe gazeteciliğin başlangıcı olan bu yayın organı, devletin tebaası ile ilişki kurmasını sağlıyordu.³¹³

Tanzimat dönemi bir kamuoyu yaratmıştı. Abdülmecid devrinde, 1840'de ilk özel gazete Ceride-i Havâdîs, 1849'da ise ilk mesleki ve bilimsel süreli yayın olan Vakâyi-i Tıbbiyye yayınlandı. 1860 Sonrası gazetecilik gelişti.³¹⁴ 1840'daki posta teşkilatı da yenilikler arasındadır.³¹⁵ Önceleri Üsküdar- İzmir arasında kurulan posta istasyonları, posta

³⁰⁹ Zafer Toprak, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların 'Türkleştirme Politikası' ", **Toplumsal Tarih**, S.146, Şubat, 2006, s.22. Yabancı okullara ilişkin düzenlemeler için bkz. Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991; Gökhan Bolat, **MF.MGM-7/39-40 Numaralı Defterlerin Transkripsiyonu ve Suriye'de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006

³¹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleleri", **Bellekten**, N.5-6, 1938, ss.191-246.

³¹¹ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992, s. 158.

³¹² Orhan Koloğlu, **Takvim-i Vekâyi Türk Basımında 150. Yıl**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1881, s.6-7.

³¹³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, ss.45-46.

³¹⁴ Ahmet N. Yücekök, **Tanzimattan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.89.

³¹⁵ Nesimi Yazıcı, **Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı**, OTAM, Ankara, 1992, s.336.

arabaları ile ulaşım ve haberleşmeyi geliştirmek yönündeki bilinçli çabalarla her yere yayıldı.³¹⁶ 1849'da insanların iletişim dünyasını genişleten Şirket-i Hayriyye kurulmuş ve deniz taşımacılığına başlamıştır. Şirket İstanbul Boğazı'nda yolcu taşımayı hedeflemişti. 1856'da aynı bağlamda Aydın İzmir Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi kuruldu.³¹⁷

Sultan Abdülaziz devrinde gazete ve dergilerin sayısı arttı. 1865'e kadar gazete yayınlamak için padişahın fermanı gerekiyordu. Bu ferman imtiyaz hakkı sayılıyordu. Ancak süresi belirlenmiyordu. Üstelik bu durum basının bağımsızlığını da gölgeledi. 1860'ların başında İstanbul ve diğer vilayetlerde yayın sayısı artmaya başlayınca Basın Kanunu çıkarıldı ve Babıâli'de bir Matbuat Dairesi kuruldu. Kanun yayın iznini hükümete veriyordu. Gazete çıkarmak isteyenlerin otuz yaşını doldurmuş ve mahkûmiyeti bulunmayan kişiler olmasını gerekli kılıyordu. Padişah, nazır ve hükümet aleyhine yazmak suçtu ve iki yıl içinde üç kez mahkûm olan yayına son verilecekti. Bu durum basın hürriyetini sonlandırdı ve gayri resmi yollardan basılan Türkçe yayınların ülkeye sokulmasına neden oldu. Bu şekilde 1864'de Matbuat Nizamnamesi ile başlayan basın sansürü, I. Meşrutiyet döneminin bitiminden sonra artarak sürecektir.³¹⁸ Ancak bu dönemde basının geliştiğini de belirtmek gerekir. İstanbul'da resmi yolla ve Türkçe olarak basılan gazeteler Abdülmecid döneminde iki taneyken, Abdülaziz döneminde 13 taneye ulaşmıştı.³¹⁹ 1870-1871 Alman Fransız savaşından itibaren Türk gazeteciliğinde de önemli bir hareketlenme yaşanmaya başlandı.³²⁰ Bu gelişmelerde kadının rolü de gözlemlenmeye balandı.³²¹ Aynı dönemde, güzel sanatların geliştirilmesi konusunda da tartışmalar başladı.

Eski eserlerin korunmasına yönelik bir düzenleme yoktu. Bunun doğurduğu sakıncaların farkına varıldı ve 1867'de Âsar-ı Atika Nizamnamesi hazırlandı. Buna göre

³¹⁶ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.47.

³¹⁷ Akşin ve Kunt, a.g.e., s.245.

³¹⁸ D. Mehmet Doğan, "Basın", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.I, s.315-335.

³¹⁹ Karal, a.g.e., C.VII, s.215-216.

³²⁰ Ahmed Emin Yalman, **The Development of Modern Turkey as Measured by its Press**, New York, 1914, ss.38-39.

³²¹ Osmanlı Devleti'nde de II. Meşrutiyetin sunduğu geniş tartışma ortamında kadın konusu gündeme gelmeye başladı. Bir yandan sayıları hızla artan kadın dergileri yayın hayatına girerken, diğer yandan kadın mahlasıyla yazan erkek yazarlar İttihat Terakki'nin siyaseti gereği, yeni nesilleri yetiştirecek olan kadınları devrimi içselleştirmiş bireyler haline getirmek için çaba harcıyorlardı. Paralelinde kadınların eğitim olanakları da hızla genişledi. Kadınların hayır cemiyetleri aracılığıyla toplumsal hayata dahil olması için büyük çaba harcandı. Bu dönemin fikri ve uygulama gelişmeleri hk. Bkz. Fatma Kılıç Denman, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jöntürk Dergisi: Kadın**, Librakıtap, İstanbul, 2009.

artık Osmanlı topraklarında araştırma yapmak için Maarif Nezareti'nden izin alınması gerekiyordu. Buluntuların ÷lke dışına çıkartılması yasaktı ancak satılmalı mümkündü.³²²

³²² Karal, a.g.e., C.VII, s.217-219.

İKİNCİ BÖLÜM: BEYRUT VE ŞAM'DA MODERNLEŞMENİN ALTYAPISI (1860-1914)

A. ŞAM

1.Yönetimsel Yapı

İncelediğimiz dönemde Anadolu ve Mısır arasında Suriye, Beyrut, Halep vilayetleri ile Kudüs ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflıkları vardı. Dönemin özel koşulları Mısır ve Suriye'nin güvenliklerinin birbirine bağlı bulunmasına yol açmıştır.¹ Şam, Hama, Havran, Trablusşam, Akka ve Belka sancaklarından oluşan Şam (Suriye) vilayeti 1908 itibariyle; Şamı Şerif, Hama, Havran ve Kerek sancaklarına ayrılmıştı.²

Osmanlı yönetimi taşranın bölgesel özelliklerini dikkate alarak üst üste iki idari düzenleme yaptı. Bunlardan ilki 7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi idi. İkincisi 22 Ocak 1871'de yeni koşullara göre hazırlanan İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi oldu. Cebel-i Lübnan özel statüsünden Mısır, Bosna ve Girit özerk durumlarından, Hicaz ve Yemen özel konumlarından, İstanbul ise başkent oluşundan dolayı bu nizamnamenin dışında bırakıldılar.

İncelediğimiz dönemde bu düzenlemeler Şam ve Beyrut'ta yeni bir idari yapılanma oluşturmuştur. Şam ilk kez Suriye Vilayeti adını almıştır.³ 1871 Yılında Kudüs, Suriye'den ayrılarak mutasarrıflığa dönüştürüldü. 1886'da Vilayet merkezi olan Şam-ı Şerif Mutasarrıflığı lağv edildi, vali muavini makamı üretildi. Bir sonraki yılda (1887) Beyrut vilayeti Suriye'den ayrıldı. İdari değişiklikler ihtiyaçlar doğrultusunda sürdürülmüştür. 1892'de Gerek sancağı vilayete eklenmiştir. 1900'de merkez sancağa bağlı 3 kaza yeniden teşkil edilmiştir. Bunlar Zebdani, Salhad ve Ahire Kazalarıdır.⁴ Her vilayette bir idare meclisi vardı. Bu meclise her cemaatin ruhani lideri de temsilci konumunda doğal üye olarak katılmaktaydı. Bundan başka livalardan gelen temsilcilerle birlikte yılda bir Vilayet Umumi Meclisi toplanırdı. Bu kurullar istişari nitelikteydi. İlber Ortaylı, Osmanlı

¹ Hammer, 2, 485-498.

² Karal, a.g.e, C.VIII, 340-341

³ Umar, Suriye, 15-16.

⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

taşrasındaki bu kurulların genellikle vilayetin nüfuzlu eşrafının ve gayrimüslim burjuvazisinin yuvalandığı yerler olduğunu belirtir. Bu kurullar taşra yönetiminde kayda değer bir iş görmekten çok yerel etkili kişilerin halk adına iş takipçiliği yüklendiği, özellikle vergi meselelerinde kendi çıkarlarını izledikleri yerler haline gelmişlerdir.⁵

Salname kayıtlarda birden çok görevi bulunan çok sayıda yerlinin bulunması, bölgede Osmanlı düzeninin, yerel toplumun ileri gelenlerine yönetimde önemli yer verdiğini göstermektedir.⁶ 1876'da vilayetlerdeki meclis üyelerinden seçilen mebusların İstanbul Meclis-i Mebusanına gönderilmesi sırasında bu kişilerin merkezi yönetimde de rol aldıkları görülmektedir.⁷

Vilayetin alt birimleri, liva, kaza, nahiy ve köylerdir. Kapalı köy ekonomilerinin egemen olduğu, dini-etnik ayrılıkların görüldüğü bütünleşmeyen toplumlarda nahiy örgütü gibi alt birimlerin düzenli işleyişi güçtü. 1871 Nizamnamesi ile belirlenen nahiyenin yeni statüsünü bu biçimde yorumlamak doğru olur.⁸ 1871 Nizamnamesinde nahiyede tamamen mahalli bir yönetim öngörülmüştür. Müdür, yörenin halkından olup, yirmibeş yaşını geçmiş, okuryazar ve teba-i Osmaniye'den biri olacaktır. Bu nedenlerle nahiyeler bir yerel özerk yönetim tipine ulaşamamıştır. Taşra yönetiminde bürokrasiyi arttırdığı gibi, halka ek vergi yükü getirmiştir.

1871 Vilayet nizamnamesinde bir köy 20 haneden büyükse ikinci bir muhtar seçilmesi uygulamaya konulmuştur. Muhtarlar kaymakamın onayından sonra göreve başlardı. Muhtarlıklarda nüfusa göre 3-12 kişilik seçimle kurulan bir ihtiyar meclisi vardı. Köy bekçisinin, korucu ve zabıta memurlarının tayinleri, vergi tahsilâtı, beledi hizmetlerin gözetimi bu meclisin görevlerindendi. Ayrıca cemaat üyeleri arasındaki sulh davalarını da çözmeye yetkiliydiler. Birden fazla köyün meclisi bir araya gelmek isterse, kaymakamdan izin almak zorundaydı.

⁵ Ortaylı, **İdare Tarihi**, s.431.

⁶ Örneğin, Vilayet meclisinin seçilmiş üyelerinden Mehmed Said Paşa'nın Mevkib-i Hacc-ı Şerif Muhafızı görevini de yürütmekte olduğunu görüyoruz. Hamza Zâde Mahmud Efendi ise müftülüğü, merkez mutasarrıflığını, Evkaf Komisyonu Başkanlığını, Sicil-i Ahval ve İntihab-ı Memurin Komisyonu üyeliğini, Vilayet Maarif Müdürlüğünü ve Maarif Meclisi Reisliğini yürüttüğünü görüyoruz. Nafia Komisyonu'nun Reis-i Evvel'i, Vilayet İdare Meclisi üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığını yürüten Âbid Zâde Hevvav Paşa'dır. Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd. Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, S.20 vd.; Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.55; Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

⁷ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.284.

⁸ Ortaylı, **İdare Tarihi**, s.433

Birinci ve ikinci meşrutiyet arasında geçen süreçte (1876-1908) Suriye’de ünlü Osmanlı devlet adamları valilik yaptı. Bunlar arasında en çok etkinlik gösteren Ahmet Cevdet Paşa’dır. 1878 Şubatında Suriye valiliğine atandı. İdarede ıslahat çalışmaları yanında yeni okullar açarak eğitime önem verdi. Ahmet Cevdet Paşa’nın Suriye valiliği sırasında Avrupa basınında Suriyeli Arapların Osmanlı karşıtlığı yüzünden Mısır veya başka bir Avrupa devletine katılmak istedikleri yönünde söylentiler çıkmıştı. Ahmet Cevdet Paşa İstanbul’a yazdığı bir raporda Arapların böyle bir fikir ve hareketlerinin olmadığını bildirmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa’dan sonra Suriye’de Mithat Paşa valilik yapmıştır. Yöre halkının Osmanlı Devleti lehine davranmalarını sağlamak amacıyla, görev yaptığı diğer vilayetlerde uyguladığı reformları burada da yürürlüğe koymuştur. Mithat Paşa’nın Suriye’yi hidivlik haline getirmek istediği, Lübnan’ın muhtariyetine de karşı çıktığı dönemin yayınlarında yer bulmuş bir iddiadır.⁹ Mithat Paşa’nın yönetiminden memnun kalan Arapların yerel yayınlarda teşekkür yazılarına rastlamak mümkündür.¹⁰ İlaveten II. Meşrutiyete kadar Sultan II. Abdülhamid’in panislamist propagandaları ve aldığı tedbirler Arapların devlete bağlılığını sürdürmeye yetmemiştir. Uluslararası güçlerin devreye girmesi Arap milliyetçiliği fikrini yaygınlaştırırken Avrupalılar ve Hıristiyan Araplar etkili rol oynamıştır. Mithat Paşa’nın yönetimi sırasında Şamdaki eski pazar mahalleleri yerine geniş caddeler açıldı.¹¹ Diğer önemli bir vali de Azmi Bey’dir. Feroz Ahmed kendisinin iktisadi alanda yaptığı faaliyetlerin İktisadiyat Mecmuasında yıllarca yorumlandığını belirtmektedir.¹²

a. Şam Vilayetinin Yöneticileri

1868 Yılında Şam vilayeti 8 livaya ayrılmıştır. Her livanın başında birer mutasarrıf bulunmaktadır. Bunlar Şam-ı Şerif Sancağı, Kudüs-ü Şerif Sancağı, Beyrut Sancağı, Trablus Sancağı, Akka Sancağı, Hama Sancağı, Havran Sancağı ve Belka Sancağı olup¹³

⁹ Karal, 8/506.

¹⁰ Hourani, **Arap Halkları Tarihi** s.264.

¹¹ Ancak kent yangınlardan kurtulamıyordu. 1893’de Emeviye Camii temel duvara kadar yandı. 1912’de de yeni çarşının önemli kısmı yandı.

¹² Feroz Ahmed, **From Empire to Republic Essays on the Late Ottoman Empire And Modern Turkey**, V.1, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2008, s.53.

¹³ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.20 vd.

1898'de bunlara Gerek Sancağı eklenmiştir.¹⁴ 1901 yılındaki Yönetimsel örgütlenmede idari bölümünde Şam-ı Şerif, Hama, Havran, Gerek, Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus Sancakları göze çarpar.¹⁵ Kudüs Sancağı bu tarihte Şam Vilayeti kapsamından çıkarılmıştır. Nüfusta ve idari ihtiyaçlarda oluşan değişmelere göre vilayet örgütünde düzenleme ve değişiklikler yapılmıştır.

1879 Verilerinde Yönetim birimlerinin daha iyi hizmet vermek amacıyla çeşitlendiği görülüyor. Bu bağlamda Meclis-i İdare-i Vilayet, Divan-ı Temyiz-i Vilayet, Meclis-i Temyiz-i Şam, Mahkeme-i Ticaret-i Şam, Harameyn-i Şerefeyn Evkafı Odası, Muhasebe Kalemî, Evrak Odası, Tercüman Kalemî, Temyiz Kalemî, Emlak Komisyonu, Tahrir-i Emlak Kalemî, Defter-i Hakâni Kalemî göze çarpıyor.¹⁶ Yönetim birimlerindeki çeşitlenme ve artışı merkezi yönetimin uzmanlaşmaya verdiği önem ile bölgenin siyasal ve sosyal hareketlilik ile ilişkilendirmek doğru olur.

1885 Yılında Suriye Vilayeti'nde görevli Osmanlı memurları ve "Erkan-ı Vilayet" in sıralaması, yönetim düzenini aydınlatması bakımından önemlidir. İlk sırada Defterdar Rıza Efendi yer alırken ardından Naib Ahmed Esad Efendi, Müftü Hamza Zâde Esseyyid Mehmed Efendi, Mektubî Yusuf Bakaeddin Bey ve Alay Beyi Ömer Şevki Paşa'nın gelmekte olduğu görülür. Vilayetteki komisyonlar ise, Evkaf Komisyonu, Sicil-i Ahvâl ve İntihâb-ı Memurin Komisyonu, Vergi Tahriri Komisyonu, Arazi-yi Şahâne (Padişah Arazileri) Komisyonu ve Nafia Komisyonu olarak karşımıza çıkar.¹⁷ Özellikle Sicil-i Ahval ve İntihâb-ı Memurin Komisyonunun kurulmuş olması, memur seçiminin çoğaldığı ve bu nedenle buna gösterilen özenin artırılmasının gerekmiş olduğuna işaret eden bir örnek olarak değerlendirilebilir. 1892 yılında eklenen Arazi komisyonu Reis vekili, 4 memur ve 4 azası bulunan kapsamlı bir örgütlenmedir.¹⁸

Vilayet İdare Meclisi taşrada halka inen yeni yönetim anlayışının önemli bir kurumu olarak gösterilebilir. 1868'de Şam Vilayeti İdare Meclisi Reisi validir ve Vilayet Müftüsü, mektupçusu ve defterdarı, meclisin doğal üyeleridir. Ayrıca tamamı Müslüman olan beş tane de seçilmiş üye vardır.¹⁹ 1879 kayıtlarında doğal üyelere naib, evkaf

¹⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.344.

¹⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.73.

¹⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, ss.55-62.

¹⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

¹⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.120.

¹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.20 vd.

muhasebecisi ve yeni oluşturulan nakib-ül eşraf ilave edilmiştir.²⁰ 1885 Yılında seçilmiş üye sayısının yediye yükselmiş olduğu görülür.²¹ Bu durum hem bölge nüfusunun artmasına hem de meclisin sorumluluğuna giren görevlerin artmasına bağlı olmalıdır. Seçilmiş üyeler; Mehmed Said Paşa, Abid Zâde Hevvav Paşa, Şem'e Zâde Ahmed Refik Paşa, Emir Zâde Mehmed Paşa, Mürdüm Bey Zâde Ali Bey, Selim Eyyub Efendi, Abdullah Gastin Efendi'dir. Bunlardan yalnız birinin gayrimüslim olduğu düşünülebilir. Son iki isim bu kişilerin tarikat şeyhleri olabileceğini düşündürmektedir. Paşa rütbeli isimler ise, Osmanlı düzeninin yerel ayandan çok sayıda kişiye paşa rütbesi ile görev verdiği fikrini doğurmaktadır. 1901'de seçilmiş üyeler 4 Müslüman 3 Gayri müslim olmak üzere toplam 7 kişidir.²² 1885'le karşılaştırıldığında toplam seçilmiş üye sayısının değişmediği ancak gayrimüslim üye sayısının birden üçe yükseldiği anlaşılmaktadır. Bunda uluslararası ortamın etkisi olduğu düşünülebilir.

1868 Yılı itibariyle Şam valiliği merkez örgütünde 12 idari ünite bulunur. Bu birimlerde vali ile birlikte 105 memur görev yapmaktayken²³ 1885 yılında bu sayı 162'ye yükselmiştir. 1885 Yılı verilerinde valilik personel kadrolarında Orman Müfettişi, Başmühendis ve Vilayet Baş Baytarı bulunmaktadır. Merkezden yapılan görevlendirmelerde ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitlendirmeye gidildiğini görmekteyiz. Ayrıca Orman Müfettişi olarak Bogos Efendi'nin adının geçmesi, gayrimüslimlerin de memuriyet yaptığının bir örneğini göstermektedir. Bunun dışında, Mektubî Kalemünde iki mümeyyiz ile birlikte 31 kişinin isimlerinin yer alması, vilayetin bürokratik işlerinin yoğunluğuna işaret etmektedir.²⁴ Şam Vilayeti teşkilatında, 1892 Yılında Vilayet İdare meclisi'nde jandarma kumandanı, evkaf muhasebecisi, vilayet kapı kethüdası, yabancı işler müdürü, vergi tahrir müdürü, defter-i hakanî müdürü, maarif müdürü, posta telgraf başmüdürü, kiler emini ve hacc-ı şerif muhafızı, polis müdürü, evrak müdürü, nüfus nazırı, matbaa müdürü, vilayet ser mühendisi, ziraat müfettişi, ser baytar görev yapıyordu. Mektubî kalemünde 1885 yılına göre memur sayısının azaldığı görülür. 33 kişilik kadro 22 kişiye gerilemiştir. 1901 kayıtlarında uzmanlaşmanın etkisi iyice ortaya çıkmaya başlar. Artık vilayette: orman başmüfettişi, başkâtip, kontrol memuru ve piyade kolcusundan oluşan Orman idaresi; baytar müfettişi ve müfettiş muavininden oluşan Baytariye;

²⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.55.

²¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

²² Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.84.

²³ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.20 vd.

²⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

başmühendis ile 6 mühendis ve başçavuştan oluşan Nafia İşleri başmühendisliği bulunmaktadır.²⁵

Vilayetin Adliye Dairesi dikey olarak analiz edildiğinde uzmanlaşmanın gözlemlendiği bir yerdir. Burada çok sayıda daire ve komisyon bulunur ve zaman içinde çoğaldığı tespit edilebilir. Adliye Komisyonu başkanlığını Adliye Müfettişi yapar. Üyeleri de İstinaf Mahkemesi ve Bidayet Mahkemesi'nin birinci ve ikinci reislerinden, İstinaf mahkemesi Müdde-i Umumisi'nden (Savcısından), Merkez Müdde-i Umumi Muavini'nden, Şam Ticaret Mahkemesi Reis ve kâtibinden oluşur.

Vilayet Bidayet Mahkemesi ile birlikte ayrıca Şam Bidayet Mahkemesi Heyeti bulunmaktadır. Hukuk Dairesi'nde ve Ceza Dairesi'nde birer başkan, ikişer aza ve birer aza mülazım görev yapmaktadır. Bidayet Mahkemesi Kalemi'nde Ser Katib (Başkâtip), altı zabıt kâtibi, üç mülazım ve bir Vesaik-i Şeriye Müdürü bulunur. Merkez Müdde-i Umumi Muavinine bağlı olarak, mübeyyiz (yazıcı, dikte edici), üç mülazım yer alır. Müstantik (Sorgu) Dairesi'nde müstantik (Sorgu) hakimi, muavini, mukayyid (kayıt memuru) ve mülazım görev yapar. Mukavelat (Sözleşme) Muharrirliği'nde ise, muharrir, muavin ve mübaşir bulunur.²⁶ Sözleşmeler konusuna önem verilip bunun için bir daire oluşturulması, bu bölgede uluslar arası ticaretin gelişmesinde etkili olmalıdır. İcra Dairesi'nde İcra Memuru ve muavini ve iki personel yer alır.²⁷ Bu birim de yukarıdaki etkiye ilave olarak alacakların tahsili konusunda güvence yaratıyor olmalıdır. Tüm bu memurların yanı sıra dört mübaşir istihdam edilmektedir. Ticaret Mahkemesi'nde başkan ile iki tabî üye ve dört seçilmiş üye bulunur, Kalemi'nde ise serkatib ve beş memur yer alır. Toplam dört mübaşir görev yapar.²⁸

Şam vilayetinin adliye dışında dikkati çeken başka bir alanı da Polis Jandarma ve Zabtiye teşkilatlarıdır. Başkanlığı Jandarma Kumandanı yürütür.^{29 30} Alay Emni ve Alay Kâtibi de heyette yer alır. Polis Heyeti'nin ayrıca kaydedilmiş olması, Vilayet Polis Jandarma ve Zabtiye Heyeti'nden farklı bir yapı olduğunu düşündürür. Jandarma Kumandanının başkanlığındaki bu heyette, katib, yüzbaşı, mülazım-ı evvel, mülazım-ı sani, yedi çavuş, iki bölük emini, 16 onbaşı, 112 nefaret olmak üzere askeri rütbeli

²⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.85 vd.

²⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.62.

²⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.62.

²⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.62.

²⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.66.

³⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.65.

üyelerden oluşan geniş bir kadro yer alır.³¹ Alay Meclisi'nde ise kumandan, iki binbaşı, iki yüzbaşı, mülazım-ı evvel, mülazım-ı sani ve alay kâtibi yer alır.³²

1892 Kayıtlarında Polis Heyeti'nin yerinde Polis Dairesini ve buna bağlı meclisi görüyoruz. Polis ser komiseri meclisin de başkanı olarak görev alır ve 3 görevli ile 8 Tahkikat Memuru ile birlikte çalışır. Teşkilatın tamamı, 1 ser komiser, 1 ikinci komiser, 10 üçüncü komiser ve 50 polis olmak üzere toplam 62 kişidir.³³ Bu bilgiler güvenlik birimleri konusunda yüzyılın sonuna doğru yaşanan gelişmeleri ortaya koymaktadır. Kentteki polislerle ilişkin bir yorumda, “Şam polisleri her ne kadar iyi görev ve düzen alışkanlığına sahip değillerse de başlarında görür gözlerin ve sağlam ellerin bulunduğu hallerinden anlaşılıyor” ifadesi yer alır.³⁴

1885 Yılı Suriye Vilayeti Toplam Zaptiye ve Jandarma Kuvvetleri³⁵

	Jandarma		Zaptiye		Toplam
	Süvari	Piyade	Süvari	Piyade	
Şam	540	316	64	98	1018
Beyrut	61	162	0	19	242
Diğer Birimler	423	297	589	200	1509
Vilayet Toplam	1024	775	653	317	2769

2. Demografik ve Sosyal Yapı

a. Demografik Yapıyı Etkileyen Gelişmeler

Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların, Avrupa tarihi bağlamında ulustan sonra ortaya çıkmış olan millet, ümmet, kavmiyet kavramlarıyla tanışmaları ve Batı'yla kurdukları kültürel ilişki, Osmanlı düzenine karşı çıkma yönündeki batılı politik görüşlerin çekiciliğine kapılmalarına yol açmıştı.³⁶ Bu durum, çok sayıda farklı çizginin ortaya çıkmasına neden oldu. Üzerinde durulması gereken iki çizgi, Lübnan milliyetçiliği ile Pan-Arap milliyetçi söylemdir.³⁷ Milliyetçilik, sosyal gruplar için bu kategori altında toplanan bütün politik ideolojileri kapsayabilir. Özellikle Lübnan bölgesi tarih yazımında milliyetçilik, “Avrupa tarzı ulus devlet kavramına indirgenemeyen, benimseyenlerin kullandığı özel dilin bir parçası haline dönüşerek rasyonalizasyon ve söylemler

³¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.70.

³² Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.65.

³³ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386.

³⁴ Şerif, a.g.e., s.112.

³⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.70

³⁶ Kavtarani, a.g.m., 383.

³⁷ Kavtarani, a.g.m., 384.

aracılığıyla onu savunanların siyasi, tarihi ve beşeri coğrafyalarının bir parçası haline gelmiştir."³⁸ Hem Lübnanlılar hem de Suriyeliler, Araplardan farklı olarak kendi ulusal kimliklerini korumuş oldukları teorisini gündemde tutma gayretindedirler.³⁹ Fakat Lübnanlılık'ın Suriyelilik'ten tam olarak ayrı olduğu da şüphelidir. Tarihçi Lammens'e göre de Suriye'nin Araplarla, Fahreddin'in Türk hâkimiyeti ile çatışması, Lübnanlılık ve Suriyelilik arasında gidip gelen ulusal kimliğin kanıtıdır.⁴⁰

Arap dünyasında Muhammed Abduh ve Abdurrahman Kevvakebi, Yeni Osmanlılara benzer şekilde batı toplumunun hemen tüm temel kurumlarını, yeni bir İslam içtihadı esasına göre Osmanlı toplumuna getirmek amacını taşıyordu. Bunu yaparken, meşrutî rejimin meşveret usulü nedeniyle zaten İslami olduğunu savunuyorlardı ve İslamın ruhuna aykırı olması gerekçesiyle de çok kadınla evliliğe karşı çıkıyorlardı.⁴¹

Suriye çok sayıda farklı grubun nüfusu paylaştığı yerler olarak dünya üzerinde ayrıcalıklı bir özellik taşıyordu. Bu grupların her biri toplumda derin nüfuz sahibi etkiler taşıyordu ve mümkün olduğunca diğer gruplardan ayrılmış biçimde, kapalı topluluklar olarak yaşamaya çalışıyorlardı. Nadir olarak iletişim kuruyorlardı. Bu kapalılığın sonucu olarak imparatorluğun diğer yerlerinden farklı biçimde Suriyelilik gibi bir bütünleştirici fikir doğamıyordu. Suriye'de yaşayanları kendi evlerinin dört duvarı dışında çok az şey ilgilendiriyordu ve bir birlikten söz etmek mümkün değildi. 1853'de Lord Shaftsbury, 1907'de Gertrude Bell, 1912'de Khairallah ve 1915'de Lawrence bu tespiti yönelik gözlemlerine ayrıntılı olarak yer veren yazarlardır.⁴²

İslam olarak anılan ve nüfusun yarısına yakınına oluşturan kesim, diğer tüm özellikleri dışarıda bırakılarak homojen bir grup gibi algılanabiliyordu ve politik olarak da etkili bir varlıkları bulunuyordu. Diğer unsurlar ise özellikle 19. Yüzyıldan itibaren dış dünyayla olan bağlantılarını bu durumu ortadan kaldırmaya yönelik yeni ilişkiler kurmakta kullandılar. Bunu öncelikle yerel Hıristiyanların Avrupa ve özellikle Fransa ile yakınlaşması başlattı. Ardından Dürziler ve Yahudiler bu örneği izledi. Bu gelişmelerin sonucunda Sünniler ile Yahudi, Maruni, Dürzi, Şii ve Aleviler arasında kutuplaşma belirgin hale geldi. Bunun sonunda ve Avrupa'daki gelişmelerin de etkisi ile Milliyet

³⁸ Kavtarani, a.g.m., 381.

³⁹ Kavtarani, a.g.m., 387.

⁴⁰ Kavtarani, a.g.m., 389.

⁴¹ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.25.

⁴² Age, ss.17-19.

kavramı gündeme gelmeye başladı. Ancak bölgeye mi, etnisiteye mi, dile mi, inanca mı bağlı olarak millet olmak gerektiğine dair öneriler durumun karmaşıklığını ortaya koyuyordu.⁴³

Osmanlı Devleti Tanzimat süreciyle birlikte Ortadoğu'da aktif politika izlemeye başladı. Yeni dönemin yeniden yapılandırıcı ve yerel bazda yenileştirici yaklaşımları nedeniyle, Mısırdan kaynaklanacak tehlikelere karşı tedbir almak ve önemli ticaret ve liman merkezlerini elinde tutmak için bölgedeki askeri gücünü arttırdı. İç siyaset bağlamında Suriye ve Lübnan'da sosyal ve idari reformlar da zorunlu hale gelmişti.⁴⁴ 1876'da çıkarılan Mahalli İdareler Kanunu ile ıslahatların yerele yayılması sağlanırken halkın kurulan meclisler aracılığıyla yönetime katılması mümkün oldu.⁴⁵ İlerleyen yıllarda bölgede artan milliyetçi hareketleri kontrol altına almada hem demiryollarının yapımından hem de merkezi yönetimde üst kademe bürokratlar arasında Arap kökenli Osmanlıların bulundurulmasından yararlandı.⁴⁶ Ardından İkinci Meşrutiyet sonrasında ittihatçı yönetim Arap vilayetlerinde dernekler açtılar. Ancak buralara giren Arap milliyetçilerini önleyemedikleri gibi, Arapça çıkan gazetelerle bunların çabalarının artmasına da seyirci kaldılar.⁴⁷ Yeni Osmanlı Anayasasının sağladığı dernek kurma serbestliğinden faydalanılarak kurulan çok sayıda kuruluş, Eylül 1909'da çıkarılan dernek yasası esaslarıyla kontrol altına alınmaya çalışıldı.⁴⁸ Yine aynı dönemde Suriye ve Irak mahkemelerinde kullanılan dilin Arapça olması talebi gelmişti. Ancak diğer milletlere örnek olmasından çekinildiğinden bu istek uygulanmadı. Bu görüş ayrılığı hükümette de yansımaları bulmuştu.⁴⁹ İttihad Terakki'nin Türkçülük siyasetine tepki olarak bölgede Arap milliyetçi hareketleri yeniden başlamıştır.⁵⁰

1880 Sonrasında Mithat Paşa önce Tuna'ya sonra da Suriye'ye Kafkas muhacirlerini yerleştirmişti. Böylece boş topraklar işlenmekte, büyükbaş hayvan

⁴³ A.g.e, ss..20-21.

⁴⁴ Hasan Kayalı, **Jöntürkler ve Araplar (1908-1918)**, Çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, s.35.

⁴⁵ Mim Kemal Öke, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.XII, Çağrı Yay., İstanbul, 1993, s.238.

⁴⁶ Albert Hourani, **Çağdaş arap Düşüncesi**, Çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul, 1993, s.287-304.

⁴⁷ Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan Yay, İstanbul, 1992, s.27.

⁴⁸ Kurşun, a.g.e., ss.80-81.

⁴⁹ Kurşun, a.g.e., ss.60-61.

⁵⁰ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, AÜSBF Yay, Ankara, 1982, ss.18-21.

yetiştirilmesinde artış yaşanmakta, tarımsal üretim de çoğalmaktadır. Nitekim 1888'de İngiliz konsolosu raporunda özellikle Şam'ın güneyindeki Cevlan bölgesinde aktif olan Çerkez muhacirler sayesinde tarım üretiminin ve pazarlama faaliyetlerinin arttığını bildirmiştir.⁵¹

1879 Kayıtlarında bulunan, önceki ve sonraki yıllarda rastlamadığımız İskan-ı Muhaceret Komisyonu, Rusya ile yapılan 93 Harbi sırasında ve sonrasında bölgeye gelen göçmenlerin iskan işlerini düzenlemek için kurulmuş olmalıdır.⁵² Sonraki yıllarda da dışarıdan bölgeye ve bölgeden dışarıya göçlerin devam ettiği bilinmektedir. 1901'de bu komisyonun valinin başkanlığında görev yapmaya devam etmekte olduğu görülür.⁵³

Bu önemli coğrafyanın demografik özellikleri de ilgi çekici ve renklidir. Selçuklular zamanında Türkmenler Suriye Bölgesi'ne yerleşmeye başlamıştır. Ayrıca özellikle Orta Toroslarda yaylayan kalabalık Türkmen aşiretleri Gazze'ye kadar uzanan alanı kışlak olarak kullanıyorlardı. Bu durumun, hem iktisadi ve siyasi sonuçları olmuştur.⁵⁴

Suriye ve Lübnan alanında çok renkli bir demografik kitle vardı. Bu bölgede Dürzi, Nusayri, İsmaili, Sünni Müslüman, Maruni (Katolik Arap), Ortodoks Rum, Melkit (Katolik Rum) nüfus bulunuyordu. Karpat'a göre, *Suriye'nin güney bölgelerindeki Müslüman nüfusun etnik ve dilsel açıdan sınıflandırılması, Arapça konuşan Müslüman nüfusun hakim olması yüzünden görece daha kolaydır. Bununla beraber Arap, Türk, İranlı ve Kürt aşiretlerin karışma noktası olan Suriye'nin kuzeyindeki topraklar, birbirinden farklı dillerin ve toplumsal örgütlenmelerin harmanlandıkları bir pota durumundadır.*⁵⁵ Dürziler⁵⁶ ve Maruniler bölgenin en kalabalık iki grubunu oluşturuyordu. Merkezi

⁵¹ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.184; Krş. PPA., Dickson to Salisbury, 13 Nisan 1888, Visconcul Jago, s.1083.

⁵² Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.65.

⁵³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.119 vd.

⁵⁴ Umar, Suriye, 7-8

⁵⁵ Karpat, Osmanlı Nüfusu, 97; Bu konuda ayrıca bkz. Karpat, The Status...

⁵⁶ Dürziler, Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halkın etnik gruplarından biridir. Menşei hakkında çeşitli tartışmalar bulunur. Buna göre; Arap, İsrail, Eti, Anadolu Galat'ı ya da İran kökenine sahip olduklarına ilişkin iddialar bulunmaktadır. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Dürzi Tarihine Dâir Notlar", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, C.VII, S.10, Eylül 1954, ss.143-147. Dürziler Müslüman kesim içinde yer alırlar ve kendilerine has gelenek ve ibadet şekilleri bulunur. Dürzi toplulukları, bölgenin Osmanlı egemenliğine geçtiği dönemde feodal aileler arasında iç çekişmelerin hüküm sürdüğü bir yapı sergiliyordu. Maruniler ise sayıca en kalabalık topluluktur. Beyrut'un doğu ve kuzeydoğusunda yerleştiler. Osmanlı egemenliğinin ilk dönemlerinde sayıca kalabalık olmalarına rağmen etkinliğifazla olmayıp, devrin güçlü Dürzi aileleri ile iyi ilişkiler içindeydiler.

yönetimin temsil edildiği kent merkezlerinin dışındaki tüm alanlar, ikta sahipleri olan Bedevi, Türkmen, Mütevali, Dürzi, Nusayri ve Maruni şeyhlerinin ve bunların bağlı bulunduğu emirlerin kontrolü altındaydı.⁵⁷

Zorlayan iklim koşulları, kan davaları, Bedevi saldırıları ve özellikle Hicaz demiryolunun açılması göçleri arttırdı. Rus topraklarından kaçan çoğu Müslüman Kafkasyalılar Ürdün Suriye, Irak ve Anadolu topraklarına göçmüşlerdir. Küçülen topraklar nedeniyle imparatorluk genelinde artan nüfus yoğunluğu, incelediğimiz bölge için geçerli değildi. 20. Yüzyılın başına gelindiğinde toprağı küçülüp yoğunluğu artan Rumeli toprakları imparatorluğun en yüksek yoğunluklu kısmiyken, en az yoğun bölge olan Arap yarımadasının ardından Irak ve Suriye gelmekteydi.⁵⁸

Suriye, önceleri bugün anladığımızdan çok daha geniş bir coğrafyanın ismi olarak kullanıldı ve bu kullanım yüzyıllarca sürdü.⁵⁹ Bu süreç boyunca coğrafi unsurlar yerleşimi yakından etkiledi. Bu nedenlerle Sünni ve Maruni yerleşimlerin sınırları, bugünkü Suriye-Türkiye sınırını çizmekten çok daha kolay bir işti. 1800'lerin başındaki gezginlerin gözlemine göre birbiriyle iyi geçinemeyen insanların oluşturduğu farklı yerleşimlerden oluşuyordu. Coğrafi konumu Suriye'yi denizi çöle ve Anadolu'yu Mısır'a bağlayan bir geçit konumuna koyuyordu. Bunun sonucu olarak da Halep ve Şam'da hareketli ekonomik yaşam oluşmuştu.⁶⁰

*“Başir Şihab zamanındaki Türk Mısır muharebeleri esnasında Lübnan'da Dürziler ile Maruniler arasında gittikçe şiddetlenen ihtilaf, 1860'da Şam'da kanlı mücadelelere müncer oldu.”*⁶¹

19. Yüzyılda bürokrasi Osmanlı ve etnik renklilik özellikleri gösterirken, ordu *imparatorluğun temel birimi olarak görülen Türk unsuruna dayanmaya başlamıştı*. 1852 yılında yayınlanmış olan bir Sultani iradede, Arabistan ordusunda bulunan askerler

Aynı dönemde Sünni ve Şiiler hem sayıca fazla değillerdi, hem de büyük güce sahip bulunmuyorlardı. Zamanla Sünniler, ayrıcalıklı ve avantajlı bir duruma sahip oldular. Acar, a.g.e., s.8.

⁵⁷ “Osmanlı Tarihinde Dürziler”, İsmail Zühdî, **İntibah 1311 Dürzi Olayları**, İkinci Baskı, Şehir Yayınları, İstanbul, 2007, s.8.

⁵⁸ Quataert ayrıca çokeşlilik konusuna da değinmiş ve Anadolu'da %2 olan oranın Nablus örneğinde %16 olduğuna dikkat çekmiştir. Quataert, ss.173-174.

⁵⁹ Bu konu hk. Bkz. Danial Pipes, **The Greater Syria: History of an Ambition**, Oxford University Press, 1992, ss.13-15.

⁶⁰ Age, s.15.

⁶¹ MEB İA 11/306

arasında Türk çocuklarının azalmakta olması nedeniyle diğer ordulardan nakil yapılmasını emrediyordu.⁶²

b. Nüfus Durumuna İlişkin Bilgiler

Şam'ın nüfusu 1860'da 530bin kişiydi. Bunların %90'ını Sünni Müslümanlar oluşturmaktaydı. Ayrıca Kürt, Dürzi ve Ermeniler de bulunmaktaydı.⁶³

1881 Yılında kentte bulunan ruhani liderler; Rum Antakya Patriki, Rum Katolik Patriki, Süryani Patriki Murahhası, Marunî Patriki Murahhası, Ermeni Katolik Murahhası, Hahambaşı

Olarak kayıtlarda yer almaktadır.⁶⁴ 1888'de Rum Patriği, Rum Katolik, Süryani ve Maruni ruhani liderleri aynı şekilde devam etmiş, Ermen-i Katolik Murahhasa Vekili Sarrafyan Efendi ve Haham Başı Vekili İsak Ebu'l-Afiye ise yeni isimler olarak listeye eklenmiştir.⁶⁵

Göçler incelediğimiz dönemin önemli olgularından biridir ve ele aldığımız bölgede de etkilidir. Sadece 1878 yılında en az 25bin Çerkez Güney Suriye'ye, 20bin kadarı da Halep civarına yerleşti.⁶⁶ Diğer yandan Ortadoğu yüzyıllardır göçerlerin yaşadığı topraklardı. 19. Yüzyılda Devletin aldığı önlemlerle Şam'dan Mekke'ye giden kervanları yağmalamakta olan göçerlerin zorunlu iskânına çalışıldı bu nedenle bölgedeki göçerlerin sayısal öneminde 1800'den sonra önemli düşüş yaşandı.⁶⁷

1898 Suriye vilayeti demografik dağılımı

Millet	Nüfus	Oran%
Dürzi	11692	2.15
Yahudi	2408	0.44
Ermeni-i Katolik	208	0.04
Ermeni-i Kadim	303	0.06
Süryani-i Katolik	1599	0.29
Protestan	562	0.10

⁶² Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.136; Krş. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye No.16001, 1268(1852) ve No.14404, 21 Şevval 1267(19 Ağustos 1851).

⁶³ MEB İA 11/309

⁶⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.124.

⁶⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.71.

⁶⁶ Quataert, s.179.

⁶⁷ Quataert, s.180.

Süryani-i Kadim	5022	0.92
Rum Katolik	18010	3.31
Rum Ortodoks	34747	6.39
İslam	463241	85.15
Latin	238	0.04
Maruni	6012	1.11
Toplam	544042	100.00

Bir yıl içinde 14.345 doğum, 7.237 ölüm kayıtlarda yer almıştır.⁶⁸

Suriye vilayeti dahilinde bulunan muhacirlerin sayıları da kayıtlarda yer almıştır. Bunların bir kısmının sayım usulü, bir kısmının ise tahmini olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre en yüksek muhacir sayısı 4bine yaklaşan Beyrut'ta, O'nun ardından 3bin ile gelen Havran ve Hama, bin kişi ile Şam, ardından da Lazkiye, Baalbek, Akka ve Trablus gelmektedir. Toplam sayı 9.895 kişi olarak verilmiştir. Kayıtlarda birden çok kez karşımıza çıkan Arapların tam olarak kayıt altına alınamadığı bilgisine uygun biçimde aynı bölgede yaşayan Arap nüfusun tahmini sayıları da verilmektedir. Buna göre Baalbek ve Havran'da en yüksek sayıda olmak üzere Hama, Akka, Şam'da toplam 74.488 Arap'ın yaşamakta olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁹

Şam çevresinde önemli bir göçebe nüfus vardı. Onların varlığı doğal olarak kentle ilişkileri bağlamında iktisadi ve kültürel yapıyı etkileyecek boyutta olmalıdır.

1885 Yılı verilerinde vilayetteki aşiretlerin detaylı dökümü yer almaktadır.

	Aşiret Sayısı	Toplam Nüfus
Belka	17	24950
Havran	15	32750
Akka	22	4000
Hama	32	3012
Trablusşam	2	800

Cebel-i Dürz Arap aşiretlerine ilişkin nüfus bilgilerinin eksik olduğu belirtilmiştir. Bazı sancakların detaylı içerikleri de bulunmaktadır. Örneğin, Belka'daki 2500 nüfuslu Beni Sekar aşiretinin toplam 500 çadırdaki yaşayan bu nüfusun 300 süvari ve 100 tüfekli asker bulundurduğu ve ağşar ve ağnam mükellefi olduğu görülür. Belka'daki 300 çadır

⁶⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, ss.334-337.

⁶⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.264.

1500 nüfuslu Beni Hamide aşireti ise sarp topraklarda yaşadığından vergiden muaf tutulmuştur.⁷⁰

1885 Yılında Şam Sancağı'nda bulunan gayrimüslim cemiyetlerin liderleri; Rum Antakya Patriği, Rum Katolik Patriği, Ermeni Katolik Murahhasası, Süryanî Patriği, Marunî Patriği ve Hahambaşı olarak sıralanmıştır.⁷¹

1892'de vilayette gerçekleşen doğum ve ölüm sayıları belirtilmiştir.⁷²

Müslim				Gayri Müslim			
Ölümler		Doğumlar		Ölümler		Doğumlar	
Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar
3194	2145	2903	14774	643	434	900	273

1898'de ilk defa olarak vilayetin kaza bazında kadın ve erkek detaylı nüfus bilgileri tutulmuştur. Vilayetin nüfusu 323.556'sı Şam sancağında olmak üzere toplam 544.042 kişidir. Rum Katolik ve Rum Ortodoks vilayetin tüm kazalarında bulunmaktadır. Dürziler Havran sancağında ve çok az Hama'ya bağlı Dera'da bulunmaktadır. Ermenilerin tamamına yakını Şam'ın merkezinde yaşarlar. Ortodoks olanlarından Şam'a bağlı Vadiyülace'm'de de ikamet edenler vardır. Katolik Süryaniler de bu iki kazada ve bunun yanı sıra yine Şam'a bağlı Nebük ve Raişya'da ve Hama'ya bağlı Humus'da bulunmaktadır. Ortodoks Süryaniler ise yoğun olarak Hamidiye'de yaşarlar. Maruniler, Şam'a bağlı Bakaa, Baalbek, Hasbiya, Raşiya'da ve Hama'ya bağlı Humus ve Hamidiye'de bulunurlar.

3.İktisadi Yapı

Para konusu iktisat tarihi incelemelerinde önemlidir. Bu bağlamda, 1881 yılında Suriye vilayetinin Beyrut'u da içerdiği dönemdeki ölçü ve para karşılıkları aşağıda verilmiştir.

Sancak	Kile başına Kıyye miktarı	<u>Mecidi Gümüş Para</u>	<u>Fransız Parası</u>	<u>İngiliz Parası</u>	<u>Lira-vı Osmanî</u>
Şam Sancağı	24	23	108	127	124
Beyrut Sancağı	24	22	106	124	122

⁷⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.233.

⁷¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.98.

⁷² Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.237.

Trablus Sancağı	24	22	105	132	120
Akka Sancağı	24	22	105	124	120
Lazkiye Sancağı	24	22	106	124	130
Balka Sancağı	22 1	24	112	140	126
Havran Sancağı	24	23	108	137	124

İncelediğimiz dönemde vilayet kapsamındaki iktisadi faaliyetlerden elde edilen gelirler bize üretim çeşitliliğine ve toplanan vergilerin karşılaştırılmasına yönelik fikir vermektedir.

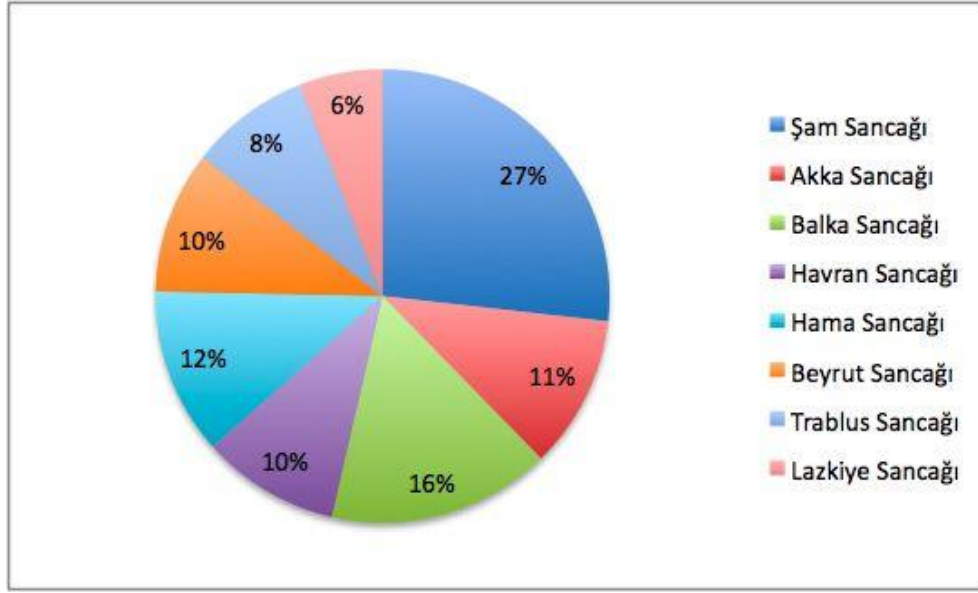
1881 Yılında Suriye vilayetinin gelirleri⁷³:

Sancak	Yekûn	Hâsılat	Varidat	Vergi Miktarı	Koyun	Aşar	Bedel-i Askeri
Şam	15751679	44116	551890	215275	1158324	7615096	599400
Akka	6427377	3600	177000	52000	424374	3802000	176908
Balka	9338295	1500	125500	50000	877125	6074617	54278
Havran	5795609	2100	126200	101750	1048495	1946881	35910
Hama	6992653	1802	152296	24275	772373	3624655	222464
Beyrut	5975361	47597	218274	127916	317355	3578675	376426
Trablus	5036409	67350	127012	178500	309305	2400000	489951
Lazkiye	3499044	21500	41000	28000	428415	1800000	78442
Yekun	58816320	189565	1479172	762816	5229566	29741924	20337904

Vilayet genelinde Şam'ın en önemli paya sahip olduğu görülür. Beyrut ise çok gelire sahip gözükmemektedir. 1880'lerin başında başka liman kentlerinin önde olduğu anlaşılmaktadır. Beyrut vilayet haline geldiğinde de Trablus, Akka ve Havran gibi bu kentler toplam gelirini arttıran unsurlar olacaktır.

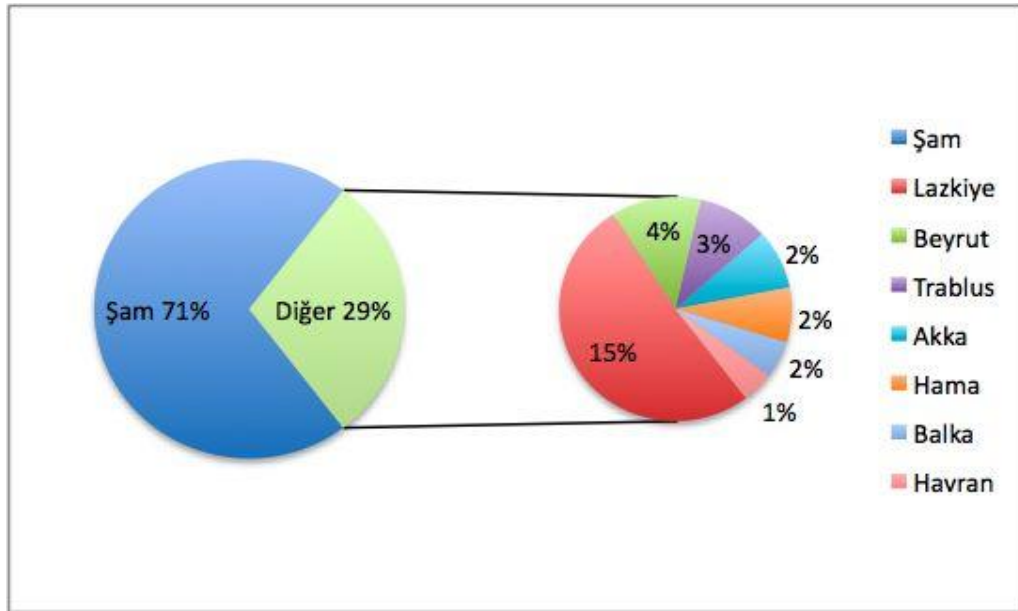
⁷³ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.243

1881 Suriye vilayet gelirlerinin sancaklara dağılımı

1881 Yılı giderlerinde de vilayet merkezi olarak Şam'ın ağırlığı dikkati çeker. Başka ilginç bir nokta ise ikinci sırayı Lazkiye'nin alması, Beyrut'un daha sonra gelmesidir.⁷⁴

1881 Suriye vilayet giderlerinin sancaklara dağılımı

⁷⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.244.

1884 Yılı Suriye vilayet gelirleri: ⁷⁵

	Şam Sancağı		Beyrut		Diğer		Vilayet Toplamı
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	Tutar	
Vergi	5.325.431	28.1	2.459.955	13.0	7.785.386		18.946.982
Bedel-i Askerî	622.541	30.6	383.542	18.9	1.006.083		2.032.732
Aşar	7.191.636	10.5	2.496.970	3.7	9.688.606		68.394.132
Ağnam	1.609.734	21.1	331.415	4.3	1.941.149		7.633.246
Diğer Gelirler	499.701	22.8	688.928	31.5	1.188.629		2.188.790
Toplam	15.249.043	25.8	6.360.810	10.7	21.609.853		59.195.882

Tablo, Şam'ın önemini ortaya koymaktadır. Vilayet toplamında gelirlerde kentin önemi açıkça görülmektedir. Bu ticaretin içeriğine bakmak gerekir. 1860'ların başında Şam'da Osmanlı mallarının ticaretinin değeri, orada satılan tüm yabancı malların değerinin beş katıdır.⁷⁶ Ancak ticaret konusunda gelişmiş olan kentin ekonomisi, bölgenin verimli topraklarındaki üretimin yarattığı gelirden görece düşük bir paya sahiptir. Diğer dikkat çekici bir nokta da, azınlıkların nüfus içindeki önemli payı nedeniyle vilayet genelinde bedel-i askerî tutarının büyük meblağa ulaşması, Hem Şam'ın hem Beyrut'un bu duruma önemli katkıda bulunmasıdır. Şam'a bağlı 368 köy ve 9 kasaba bulunur.⁷⁷

1884 Yılı Suriye vilayet giderleri⁷⁸:

	Şam		Beyrut		Tüm Vilayet	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Şeriye	141.534	0,61	111.120	10,50	674.656	2,31
Dahiliye	2.840.391	2,15	363.037	34,31	5.571.459	19,05
Adliye	576.010	2,46	160.750	15,19	1.538.090	5,26
Maliye	2.145.558	9,18	379.957	35,91	3.644.074	12,46
Maarif	93.243	0,40	43.176	4,08	231.996	0,79
Nafia	800.000	3,42			800.000	2,74
Aşar	1.057.314	4,52			1.057.314	3,62
Vergi	1.818.900	7,78			1.818.900	6,22
Zabtiye	7.956.630	34,03			7.956.630	27,21
Müteferrika	2.250.885	9,63			2.250.880	7,70

⁷⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.251.

⁷⁶ Quataert, a.g.e, s.193.

⁷⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.246.

⁷⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, ss.252-253.

Toplam	23.380.515				29.243.654	
Hesaplanan	23.380.465		1.058.040		29.243.999	

Vilayet harcamaları kapsamında en önemli kalemin dahiliye birimlerine ait olması, Osmanlı Devleti'nin bölgede iç işlerinin düzenlenmesi konusuna verdiği önemi göstermektedir. Zabtiye kaleminin aldığı payın büyüklüğü de güvenliğinin tesisine verilen önemi gösterir. Ancak, Maarif kaleminin harcamalarının diğerleriyle karşılaştırıldığında çok düşük seviyede olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum 1884 yılında Okullaşmanın henüz yeterince tamamlanamadığını gösteriyor. Osmanlı Devleti'nin vilayetin vergilerini toplamak üzere katlandığı giderlerin önemli boyutta olduğu da söylenebilir.

1884 ve 1892⁷⁹ yılı Suriye vilayeti harcamalarını karşılaştırdığımızda, şerhiye harcamaları tutarı üç katına, toplam içindeki payı da iki katına çıkmıştır. Dahiliye harcamaları azalmıştır. Jandarma, zabitan, tahsildaran ve polis harcamalarının toplamı da 1885 yılı zabtiye harcamalarının altındadır. Buna karşılık harbiye ve tophane harcamaları toplamın %42'sini aşacak biçimde ortaya çıkmıştır. Maliye harcamaları faiz ve bedelat ile birlikte değerlendirildiğinde aynı seviyededir. Marifin payı yeni tarihli tabloda yer almazken, sıhhiye kalemi az tutarla yer almaktadır. Vilayetin toplam harcamaları 8 yılda %45 artmıştır. Bundaki en önemli payı harbiye harcamalarının aldığı görülmektedir.

Şam sancağının gelirleri 8 yılda iki katına ulaşmıştır. Gelir detayında, her tür verginin arttığı ilk bakışta görülür. Bedeli askerideki önemli artış, toplama etkinliğinin yükselmesini ya da bölgeye yeni gelen gayrimüslim nüfusu düşündürmektedir. Ziratt alanında olumlu gelişmeler aşara yansımıştır. Hayvancılıkta da önemli iyileşmeler olmuştur ve ağnam ve deve geliri toplamı önceki değerinin üç katını aşmıştır. Emlak ve tapu harçları, önceki dönemde belirtilmeye gerek görülmemişken önemli boyuta ulaşmıştır. Bu durum, bölgedeki arazi ve binaların talep gördüğünü, yüksek hacimli bir emlak piyasası oluştuğunu düşündürür.

1895'de vilayet gelir ve giderleri 32.7 milyon kuruş gelir ve 32,8 milyon kuruş gider olduğunu gösterir.⁸⁰:

⁷⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.233.

⁸⁰ Ancak giderlerin sehven 23,8 olarak toplamda yer aldığı görülmektedir. Suriye Vilayet Salnamesi 1895, AESLN 390, s.232.

1895 Suriye vilayet gelirleri

Esham	645373
Hazine-i Hassa-i Şahane	404021
Harbiye	13133648
Tophane	3760
Jandarma	6394191
Polis	293236
Sıhhiye	2000
Havalat-ı Müteferrika	5049937
Hesaplanan	32879116
Yekun	23879116

1895 Suriye vilayet giderleri

Varidat	Kuruş
Emlak Ve Akar Vergisi	10580705
Temettü' Vergisi	926227
Bedel-i Askeri	1475119
Ağnam Resmi	5875155
Canavar (Domuz) Resmi	2205
Deve Resmi	534905
Maktu'en İhale Olunan Aşar Hâsılatı	10688234
Emaneten İdare Olunan Aşar Hâsılatı	944500
Orman Hakkı Ve Kereste ve Yol Resimleri	66696
Çeşitli Madenler	24000
Emlak ve Tapu Harçları	565050
Emlak-ı Emiriye- Muaccele ve İcar Hâsılatı	26828
Muhakeme Harçları	364101
Çeşitli Resimler	489175
Hâsılat-ı Müteferrika	216727
Hesaplanan	32779627
Yekun	32775727

Gelirlerin, emlak, aşar, ağnam ve bedel-i askeri sırasıyla başı çektikleri görülmektedir. Giderlerde ise ilk sıraları harbiye ve jandarma almaktadır.

1888 yılında Şam Reji İdaresi Müdür Mösyö Kilva yönetiminde 10 kişilik memur kadrosuyla çalışmaktadır. Bunlardan biri avukat, biri müfettiştir. Fabrika, mağaza, anbar ve evrak memurları da varfdır.⁸¹

Muhacirlerin gelmesi ve endüstriyel gelişmelerin yarattığı talep tarımsal üretimde değişiklik ve gelişmelere neden oldu. Ancak imparatorluk finansman yönetimindeki olumsuzluklar yüzünden oluşan artı değer (tuz resmi, ipek ve balık rüsumu) Galata bankerlerine tahsisine, ardından da Düyun-u Umumiye'ye terk edilerek hazine dışına aktarılmasına yol açtı.⁸²

1901'de Şam'da Düyun-u Umumiye Dairesi vardı. Müdür, başkatip, 2. Katip, sandık emini, muhafız, 2 kolcu, 3 piyade ve süvari kolcuları ile görev yapıyordu. Şam Reji Dairesi ise müdür, muhasebeci, fabrika müdürü, Şube memuru ile faaliyet göstermekteydi.⁸³

1886-1887'de sarf edilen tütün ve sigaraların miktar ve kıymetlerine yönelik kayıtlar mevcuttur.⁸⁴

	Sigara Adedi	Tütün (Kilogram)	Enfiye (Kilogram)
Birinci Nevi	00322325	000052,525	
İkinci Nevi	01281800	000095,375	
Üçüncü Nevi	02105650	000680,250	
Dördüncü Nevi	00613750	000291,75	
Beşinci Nevi	05845250	009559,975	
Altıncı Nevi		172263,114	
Yekûn	10258875	186566,414	996,440

Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarında şehrin iktisadi açıdan gelişmiş bir dönemde olduğu söylenebilir. Bu durum ticaretten ve özellikle de hac kervanlarından kaynaklanmaktaydı.⁸⁵ İran ve Güney ürünlerinin İstanbul'a ulaştırılma yolu olan Trabzon, Şamdan gelen kenevir için de satış merkezi konumundaydı.⁸⁶ Bunun yanında 16. yüzyıldan itibaren Fransızlara sağlanan kapitülasyonlar kentin batıyla ticaretini de

⁸¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.74.

⁸² Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.184.

⁸³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.

⁸⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.152.

⁸⁵ MEB İslam Ansiklopedisi, C .11, s.306

⁸⁶ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 366

geliştirmişti. Bu dönemin gelişmiş ekonomik ilişkilerini, inşa edilen çok sayıda handan anlamak mümkündür. 19. Yüzyıla doğru endüstriyel gelişmeler dünyadaki ticareti ve dolayısıyla bölgedeki ticareti etkilemiştir. Gelişmeler buharlı gemi taşımacılığını öne çıkardığından liman kentleri lehine yaşanmıştır. Ancak Şam'ın ticari yaşamı ve özellikle Doğu ile olan ilişkisi azalmamıştır. Şam'dan Bağdat'a kervan yolu canlılığını korumuş, bu yolla Arap ve Hint ürünleri de kente ulaşmış ve hatta Şam'da bazı Hintlilerin ticarethanesi ve bazı Yahudi ve Müslümanların da işbirliği görülmüştür.⁸⁷

İncelediğimiz döneme kadar ulaşım ağının etkisiyle Mısır ve Anadolu kentlerinde çok rağbet gören Şam pamuklu ve ipekli dokumaları, bu konudaki ev ve küçük atölye üretimini çok hareketli hale getirmişti. Ancak 1870 sonrasında Avrupa'nın ucuz fabrika ürünleriyle rekabet gücünü yitirdiği için giderek geriledi. Bunda hammadde fiyatlarının artışı ile ödeme ve kredi sıkıntılarının da etkisi oldu.⁸⁸

1868 Yılına kadar ordunun elbise, çamaşır, ayakkabı ve diğer askeri levazım ihtiyacı İstanbul'da üretilerek ordu merkezlerine gönderilirdi. Bu gereçlerin üretimi için ihtiyaç duyulan malzemeler Şam'da rahatlıkla bulunabilmesine rağmen V. Ordu için de İstanbul'dan gönderiliyordu. 1861'de Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı dönemde, bu nakliye işine son verilmesi ve üretimin yerinde gerçekleştirilmesi yönünde karar çıkmıştı ancak uygulanması için yedi yıl geçmesi gerekmişti.⁸⁹ 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması Şam'ın ticari güzergâh olma özelliğini yitirmesine neden oldu.

1909 ve 1910 Yıllarında İngiliz Konsolosluk raporlarına göre kentin dışalım ve dışsatım hacmi 20şer milyon frank tutarındaydı. 1910'da kentte bulunan Ahmet Şerif buradaki halk ve ticari yaşam için tespitlerini gazetesinde paylaşmıştır: *“Eski zamanlarda olduğu gibi, Şamlılar bugün de yalnız ticaret adamlarıdır ve onlar ticaret biçimlerinde de özelliklerini korumuşlardır. Gerekli araçların varlığı ve kendilerinin zamanın ilerlemesinin silahlarıyla donatılması halinde Şam halkının ticaret aleminde önemli bir yer işgal edecekleri pek tabiidir. Onlar hemen ticaret için doğmuş gibidirler.”*⁹⁰

⁸⁷ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.181.

⁸⁸ Hammadde fiyatlarındaki bu artışın Birinci Dünya Savaşına dek süren bir enflasyon olduğu, bunun yanı sıra bölgede yedek işgücü yetersizliği nedeniyle işçi ücretlerinin de görece yüksek olduğu belirtilmiştir. Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.182.

⁸⁹ Ünal, s.118.

⁹⁰ Şerif, a.g.e., s.110.

Deri işleri ve telkari başta olmak üzere kuyumculuk, tahta ve bakır, tunç kakma işleri devam eden önemli faaliyetler arasındadır.⁹¹

B. BEYRUT

1.Yönetimsel Yapı

Beyrut, incelediğimiz dönem öncesinde çeşitli idari değişikliklere uğradı. Osmanlı hakimiyetine girdiğinde küçük bir kaza olan Beyrut, 17. yüzyılın başında Şam eyaletine bağlı sancak statüsü kazanmış, 1614'te Sayda, Beyrut ve Safed eyaletinin oluşturulması ile önemli değişikliğe uğramış, 1840 tarihinde ise Sayda eyaletinin merkezi olarak yapılandırılmıştır. 1864'de Sayda eyaleti lağv edilerek toprakları Suriye eyaleti topraklarına dâhil edildiğinde Beyrut artık Suriye vilayetinin bir sancağı olmuştur. 1887'de ise Beyrut vilayeti kurulmuştur.

Bu süreçte 1860-61 olayları ve bunların ardından yayınlanan nizamname ile Beyrut bölgesinde bulunan Cebel-i Lübnan'ın mutasarrıflık haline getirilmesi, uluslar arası ilişkilerin ön planda olduğu ve bölgenin yapısının sonraki yıllarda günümüze dek etkilenecek olduğu çok önemli bir dönemeçtir. Bu düzenlemede Beyrut'un kıyı kesimleri Suriye Vilayeti'nin bir parçası olurken, Cebel-i Lübnan olarak adlandırılan çok etnisiteli dağlık bölge özerklik elde etmektedir. 1864'de nizamname tekrar gözden geçirilerek bazı değişikliklere uğramıştır.⁹²

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi Lübnan'ı Osmanlı merkezi yönetimine bağlı olan ancak ömür boyu olmasa da görevi süresinde yürütme kuvvetinin tüm yetki ve görevlerine sahip olan Hıristiyan mutasarrıfın yönetimine geçiriyordu. Bu kişinin yanısıra beş müdürlük tarafından temsil olunan İdare Meclisi görev yapacaktı. Bu meclisin geniş yetkileri vergi dağıtılması, gelir gider idaresinin denetimi ve mutasarrıfa görüş bildirilmesi gibi unsurları içeriyordu. Cebel-i Lübnan her biri halk tarafından seçilip mutasarrıfça atanan şeyhlerin idaresinde yedi kazaya ayrılacaktı. Mahkemeler alanında da özerklik net bir biçimde ortaya çıkmaktaydı. Bu kapsamda, üç mahkeme ve Mahakim-i Meclis-i Kebir görev yapacaktır. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nden önce (1864) ve sonraki (1871)

⁹¹ MEB İA 11/308

⁹² Nizam Önen ve Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.151.

vilayet nizamnamelerinden farklı olarak vilayet, liva ve kaza meclislerinin üyeleri cemaatler tarafından seçildikten sonra atanacaktır. Cenk Reyhan, özellikle bu maddenin üzerinde durur ve İlber Ortaylı ve Enver Ziya Karal'ın Islahatlara ilişkin tespitlerine gönderme yaparak, Osmanlı devletinin cemaatlere üye seçmesine izin vermeyi fedakarlık olarak gördüğünü, bu kez bu fedakarlığın yabancıların ısrarı ile kabul edilmiş olduğunu belirtir.⁹³ Önemli bir nokta da Cebel-i Lübnan yönetiminin kendi toplayacağı vergiyi yine kendi ihtiyaçları doğrultusunda harcayıp, ancak kalan olursa hazineye devredecek oluşudur. Kolluk gücü de mutasarrıf yönetiminde olan ve her bin kişilik nüfus için yedi kişi olarak hesaplanacak karma bir Zaptiye kuvvetinden oluşacaktır.

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi, batının doğuyu modernleştirme çabalarının başlangıç noktalarından biri olarak işaret edilebilir. Lübnan olayları ve ardından hazırlanmış olan Cebel-i Lübnan Nizamnamesi, büyük devletlerin bölgedeki temsilciliklerinin etkinlikleri ile önce kargaşa çıkarıp arkasından müdahalede bulunması için merkezi yönetime baskıda yapma yöntemiyle ortaya çıkmış olup, ayrıcalıkların “fedakarlık” boyutuna vardığı bir düzenleme olarak uluslar arası ilişkilerin gücünü ortaya koymaktadır.⁹⁴

1894'de Beyrut Vilayeti Sayda, Sur ve Merceyun kazalarını içeren merkez sancak ile birlikte Trablusşam, Akka, Lazkiye ve Nablus sancaklarından oluşur.⁹⁵ Merkeze bağlı kazalar son derece gelişmiş bir yapı sergiler. Kaza meclis idaresi, Bidayet Mahkemesi, Ziraat Bankası şubesi, Ticaret ve Ziraat Odası ile Ticaret Mahkemesinin varlığı dikkati çeker.⁹⁶

19. Yüzyılda Osmanlı liman şehirleri önemli ölçüde gelişmiş, buna bağlı olarak ulaşım ağında kaymalar meydana gelmişti. Bu gibi iktisadi değişimler mekânsal organizasyonda bazı değişiklikler yapılmasına neden oluyordu.⁹⁷ Bununla beraber yönetim fonksiyonlarına yönelik değişiklikler gerekmiştir. Önceleri Tahrirat Müdürlüğü varken artık Rüsumat Nazırlığı vardı ve Tahrirat Kalemi buranın bünyesinde bir örgütlenmeydi.⁹⁸ Vilayet merkezi dışında da rüsumat müdürlükleri kurulmuştu. Bunlar sadece sancaklarda

⁹³ Cenk Reyhan, “Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi, Memleket Siyaset Yönetim, 2006/1, ss.171-181 (173); Krş. İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri: 1840-1880, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, ss.52; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, c.VI, ss.31-32.

⁹⁴ Reyhan, a.g.m., s.174, Hourani, Arap Halkları Tarihi, s.321.

⁹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.142.

⁹⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.146-149.

⁹⁷ Ortaylı, **Teşkilat Tarihi**, 253.

⁹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.198.

değil, daha küçük ama ekonomik işlevi büyük olan yerleşimlerde de örgütlenmişti. Bunlardan Trablusşam'ın kadrosunda bir müfettişin, Hayfa'nın kadrosunda da kimyagerin bulunması örgütlenmede deneme ve uzmanlaşmaya önem verilmesi açısından dikkate değerdir.⁹⁹ Lazkiye ve Akka'da kurulan rüsumat müdürlüklerinin gelirinin vilayet toplam gelirinin %1'inden düşük olması, örgütlenmenin her zaman gelir ya da verimlilikle değil, bazen yalnızca hizmetin mekânsal yakınlığını sağlamak amacıyla olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁰

1868 Yılında Beyrut livasının Mutasarrıfın ardından gelen üst düzey yöneticileri; Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü¹⁰¹, Tahrirat-ı Arabiyye Memuru, Evkaf Müdürüdür. Tahrirat-ı Arabiyye memurunun olması, Arapça bilip Türkçe bilmeyen toplulukların işlerinin yürütülmesi için de özel bir düzenleme yapıldığını göstermektedir.

Liva İdare Meclisinin Reisi mutasarrıftır ve 5 doğal üyesi (Naib, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü ve evkaf müdürü), 5 de seçilmiş üyesi bulunur. 1868 Yılı kayıtlarındaki Seçilmiş üyeler kentin mozaiğini ortaya koyacak niteliktedir. Müderris Şeyh Muhiddin Yâfi Efendi, Müderris Mustafa Efendi, Corci Efendi, Andon Efendi ve Nikola Efendi ele alınan yılda Beyrut livası İdare Meclisinde görev almak üzere seçilerek gelmiş üyelerdir.¹⁰²

Livanın Dava Meclisi'nde de benzer bir tablo karşımıza çıkar. Reis Naib Efendi ile birlikte görev yapan üyeler Seyyid Şeyh Abdurrahman Efendi, Mehmet Bey, Halil Efendi, Beşare Efendi, Andon Efe ve Yusuf Efe'dir.¹⁰³ Bu kişilerin yerel grupların farklılıklarını yansıttıkları düşünülmektedir.

1868 Yılında Beyrut sancağı kazalarında merkez Kaymakamı Salih Bey, Sayda Kaymakamı Ali Ağa, Sur Kaymakamı Mehmet Kutsi Efendi görev yapmaktaydı.¹⁰⁴ 1885 Kayıtlarında Beyrut'a bağlı 291 köy ve 4 kasaba bulunur.¹⁰⁵ Beyrut liva memurlarında Mutasarruf Abdulhak Nasuhi Bey ile Naib, Müftü, Muhasebeci, Evkaf Müdürü, Hükümet Tercümanı, Tahrirat Müdürü görev yapmaktadır. İdare Meclisi Reis, Mutasarruf, naib,

⁹⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.198-199.

¹⁰⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.200.

¹⁰¹ Tahrir kayda alma, tahrirat resmi yazışma anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰² Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.41.

¹⁰³ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.42.

¹⁰⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.42.

¹⁰⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.246.

müftü, muhasebeci ve Tahrirat müdüründen oluşan doğal üyeler ile seçilmiş altı üyeden oluşur. Tahrirat Kalemi'nde Tahrirat Müdürü ve dört kişi, İdare Meclisi Kalemi'nde Katib ve Mukayyid, Muhasebe Kalemi'nde beş kişi, Aşar Kalemi'nde müdür ve dört kişi, Emlak Kalemi'nde beş kişi, Defter-i Hakani Kalemi'nde dört kişi görev almaktadır. Ayrıca Liva Baş tahsildarı, Beyrut Şehri Baş tahsildarı ve dokuz nefer de tahsildar olarak bulunmaktadır.¹⁰⁶ Beyrut Livası'nda Emlak Komisyonu Reis ve on kişi, Maarif Meclisi Şubesi Reis, Naib ve 16 kişi; Beyrut livası kadrosunda Posta ve Telgraf Memurları, Vilayet Müfettişi, Müfettiş Yardımcısı, Baş Müdür, Merkez Müdürü, Ser Memur, Yedi Memur, Mısır Ser Memuru, Mısır Memuru, Makineci, Posta Kâtibi, İttihat Postası ve Mukayyid bulunmaktadır. Bu veriler Osmanlı modernleşmesi sırasında taşradaki yönetim birimlerinin tebaaya yerinde daha etkin bir hizmet vermek üzere çeşitlendiğini göstermektedir.¹⁰⁷

Bu bağlamda, Tanzimat döneminde eyaletlerin yerine vilayet adı verilen yönetim birimlerinin kurulması, her vilayete deneyimli valilerin atanması ve bütün yerel sorunların vilayetlerde çözümlenmesi yoluna gidilmiştir. 1871 Yılında İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi kabul edildiğinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de 10, Asya'da 16, Afrika'da 1 vilayetin örgütlenmesi tamamlanmış oldu. Bu düzenlemede Mısır, Girit ve Bosna özel durumları, Hicaz ve Yemen merkezden uzaklıkları ve İstanbul da başkent olması nedeniyle vilayet düzeni dışında tutuldu. Yeni düzende valilerin askeri yetkilerine son verildi. Her vilayet merkezinde bir nizamiye birliği ve bir redif örgütünün bulundurulması uygulaması başlatıldı. Liva ve kazalarda bunların alt birimleri oluşturuldu. Vilayet zaptiye örgütleri de sabit ve seyyar olmak üzere bu düzene ilave edildi.¹⁰⁸

1876 Salnamesi'ne göre Beyrut, merkeze bağlı sancak olarak gösterilmekle birlikte, 1860'daki Lübnan isyanları ile başlayan ve o tarihten beri devam eden bazı imtiyazlara sahipti. 1877'de de idare ve nahiyeler nizamnamesi çıkartılarak uygulama genişletildi ve yeniden kurulan Dâhiliye Nezaretine vilayetler bağlandı.¹⁰⁹ Bu dönemde Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının kurulmasının ardından Vilayet Nizamnamesinin ilk uygulama yerlerinden biri Suriye olmuştur. 1881'de Beyrut'a liva memurları olarak mutasarrıf, naib, muhasebeci, müftü, evkaf muhasebecisi ve tahrirat müdürü bulunur. İdare Meclisi mutasarrıfın başkanlığında, naib, muhasebeci, müftü, tahrirat müdürü ile Behimzade

¹⁰⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.112.

¹⁰⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.118.

¹⁰⁸ "Vilayet" maddesi, **Ana Britannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, C.31, s.235.

¹⁰⁹ Karal, a.g.e. C.VIII, s.311

Muhiddin Efendi Müttemayiz, Ömer Gazavi Efendi, Abdülkadir Kabani Efendi, Bişare Fergun Efendi, Anton Nusret Efendi, Halil Debas Efendi görev yapar. Meclis-i İdare Yazıcısı, Tahrirat Kalemî, Emlak Emîni, Emlak Yazıcısı, Tahsildarlar ve Defter-i Hakani Kalemî bulunur.¹¹⁰

Mahkeme Dairesi kapsamında toplam 14 görevli vardı. Zabita ve hukuk kâtibî ve Cinayet Zabit Kâtibî gibi konulara göre uzmanlaşmış görevler oluşmuştur. Adliyede İstinaf Mahkemesinin Ceza ve Hukuk daireleri ve kalemî, Heyeti İthamiye adlı savcılık makamı, Bidayet Mahkemesi Ceza ve Hukuk daireleri ve kalemî, İcra ve İstintak (sorgu) daireleri, Mukavelat muhtarlığı bulunur.¹¹¹ Son belirtilen, bölgede anlaşmaların çok sayıda olduğunu ve bu nedenle böyle bir birime ihtiyaç duyulduğunu düşündürür. Nitekim toplam altı adet Beyrut Vilayet Salnamelerinde şirket sözleşmelerinin çok geniş yer tuttuğu görülmektedir. İstinaf Meclisi'nde reis ve 6 üye, yazıcılığında ise 6 memur bulunur.

Mahkeme reis ve 3 azadan, kalemî ise baş kâtip, ikinci kâtip ve beş memurdan oluşur.¹¹² Bu sayı Şam'da bulunan Ticaret Mahkemesi kadrosunun altındadır. Beyrut'un tüm uluslararası ticaret hacmine rağmen Şam'da daha geniş bir Ticaret Mahkemesi bulunmaktadır. Ticaret Mahkemesi üyelerinin 24'ü yabancıdır.¹¹³

1881 Beyrut yabancı ticaret mahkemesi üyeleri

Alman	İtalyan	Amerikan	İranlı	Rus	Belçikalı	Fransız	İngiliz	Avusturyalı	Yunan	Hollandalı
2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	3

Beyrut'da adli alanda uluslararası ilişkilerin ağırlığı dikkati çeker. 1885 yılında Beyrut Ticaret Mahkemesi'nde reis, dört aza ve yabancı temsilcilerin oluşturduğu üyelikler bulunur. Bunlar dört Fransız, iki Rus, dört İngiliz, dört Alman, iki Avusturya, iki İran, iki de Hollanda ve Danimarka temsilcisinden oluşur. Toplam 24 sandalyeyi ifade eden bu grup yabancıların ekonomik alanda etkinliklerini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Ticaret Mahkemesi Kalemî'nde ise yedi kişi çalışmaktadır.¹¹⁴ Bu durum kentteki sosyal yapıda yabancıların önemli payını vurgulamaktadır. Aynı nedenlerle liva personeline Yabancı Dil Ser Memuru ve dört memuru yer almaktadır.¹¹⁵

¹¹⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, ss.146-147.

¹¹¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.132.

¹¹² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.133.

¹¹³ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.148.

¹¹⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.112 vd.

¹¹⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.118.

Başlangıçta müstakil sancak olan Beyrut; 1887'de ¹¹⁶ Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus sancaklarını içeren bir vilayet haline getirilmiştir.¹¹⁷ 1894'de Beyrut vilayeti idare-i mülkiyye nazarından beş sancağa ve 21 kazaya ve birer müdürle idare olunmakta bulunan 13 nahiyeye münkesimdir. 21 kazadan on altısı Beyrut, Trablus Şam, Lazkiye ve Nablus sancaklarında ve 5 kaza da Akka sancağındadır. 13 nahiyenin ikisi Beyrut, altısı Trablus, ikisi Lazkiye, diğer ikisi Akka, biri Nablus sancağındadır.¹¹⁸ 1904 Kayıtlarında Akka mutasarrıflığı, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı ve Suriye vilayeti Beyrut'u çevrelemektedir.

1892'de Beyrut Vilayeti valisi müşir rütbeli İsmail Kemal Bey.¹¹⁹ 1894'de ise Halid Bey'dir.¹²⁰ Erkan-ı Vilayet, naib, defterdar ve mektubîden oluşur. Şam'dan farklı olarak naibin defterdardan önce anıldığı ve hem müftü hem de alaybeyinin bulunmadığı görülüyor. Vilayet İdare Meclisinde 5 seçilmiş üyeye rastlanıyor.¹²¹ Suriye'de ise 1885 sonrasında yedi seçilmiş üyeye rastlıyoruz. Beyrut ve Şam arasındaki bu farklılık vilayetlerin büyüklüklerinden kaynaklanıyor olabilir. 1901'de Beyrut valisi Reşid Bey'dir.¹²²

1894'deki ilk Beyrut Vilayeti Salnamesi'nde vilayet memur kadrosunda Vilayet kapı kethudası Mahkeme-i İstinaf ceza dairesi reisi, Müddei-i umumi, Telgraf ve posta baş müdürü, Maarif müdürü, Sıhhiye müfettişi, Umur-i ecnebiye müdürü, Nafia baş mühendisi, Nüfus nazırı, Ziraat müfettişi, Vergi müdürü, Evkaf muhasebecisi, Polis ser komiseri, Evrak müdürü, Orman müfettişi, Defter-i hakani müdürü, Vilayete sığınanları koruma memuru (2 kişi) yer alır.¹²³ Başmüdürlük seviyesinde haberleşme faaliyetinin bulunması kentin yoğunluğunu gösterir. Nafia mühendisinin ve polis komiserinin ikinci derece olması, tahrir ve verginin tek elde toplanması merkeze bağlı işlerin sınırlı olduğu bir faaliyet alanını düşündürmektedir. Diğer yandan vilayete sığınanları korumak için özel olarak iki memur ayrılmış olması, kente gelen göçlerin ve sosyal hareketliliğin önemli boyutta olduğunu gösterir.

¹¹⁶ Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, 328.

¹¹⁷ Karal, a.g.e, C.VIII, 340-341.

¹¹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.146 vd.

¹¹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.81 vd.

¹²⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.126.

¹²¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.127.

¹²² Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.83.

¹²³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.128.

Bölgede askeri yapı yaygın ve geniş kadroludur. Denizciliğin de kentin özellikleri nedeniyle öne çıktığı anlaşılmaktadır. 1899'de Bahr-i Sefid Seyyar Filosu, İsmail Vapur Hümayunu vilayet emrinde çok sayıda personelle limanda yer almaktadır.¹²⁴

Yoklama ve Mubayaa (satın alma) Komisyonu dikkat çeken örgütlerden biridir. Bu yapı Şam'da da karşımıza çıkmamıştır. Komisyon Reis merkez naibi, Defterdar, Defter-i hakani memuru, Vergi müdürü, Meclis idare heyetinden bir görevli üyeydi.¹²⁵ Satın alma konusunun böyle geniş bir komisyona bırakılması toplumsal güvenin oluşturulmaya çalışılmasında önemlidir.

Şam'da Polis Jandarma ve Zabtiye Heyeti, Polis Heyeti ve Jandarma Alay Meclisi bulunuyordu. Beyrut'ta ise Jandarma Alay Meclisi ve polis meclisi bulunmaktadır. Vilayet Polis Hayet-i Umumiyesi olarak sancak ve kazalarda toplam 62 kişi görev yapmaktadır.¹²⁶

1899 Kayıtlarına göre Evkaf İdaresi ve bunun kapsamında Evkaf Komisyonu dokuz personelle görev yapmaktadır.¹²⁷ 1906 Yılında Evkaf Komisyonu Reis Nakibuleşraf Kaim-i Makamı Şeyh Abdurrahman Huvt Efendi, Aza Muhasebeci Hacı Abdullatif Hamade Efendi, Aza Hacı Mehmed Tayyare Efendi ve Aza Hacı Sa'dettin Tayyare Efendi ile hizmet vermektedir. Bu isimler, kentte dini liderlerin bu sıfatlarıyla birlikte resmi görevlerini yürüttüklerini göstermektedir. Aynı yıl Nüfus Nezareti'nde Nazır Mehmed Salih Efendi, Muavini Abdülhalim Bey, Baş Katib Hasan Sabri Bey, Katib-İ Sani Kamil Efendi, Pasaport Memuru Zeki Efendi, Pasaport Kâtibi Aziz Efendi ve Odacı Davud Ağa görev yapmaktadır.

1899'da Beyrutta Nafi'a İdaresi bulunur. Bu erken tarihli bayındırlık örgütlenmesi, bilimsel kadroya verdiği önemle dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Ser Mühendis ve Cebel-i Lübnan Tramvay Komiseri ve Mühendisler karşımıza çıkmaktadır.

Vilayetin gümrük işleri yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerden yönetme yansıyan değişiklikler geçirmektedir. Detayları İktisadi Yapı bahsinde görüleceği üzere 1907'de Beyrut Emti'a-i Ecnebiye Gümrüğü Müdüriyeti Müdür Raif Efendi ve 10

¹²⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, ss.114-115.

¹²⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.134.

¹²⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.137 ve 142.

¹²⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, ss.94-95.

personeli ile görev yaparken Beyrut Emti'a-i Dâhiliye Gümürüğü Müdüriyeti de Müdür Hakkı Bey ve 8 personeli ile görev yapmaktadır.¹²⁸

2. Demografik Yapı

Lübnan bölgesi, yüzyıllar boyunca Hıristiyan ve Müslümanların iç içe yaşadıkları bir alandı. Hıristiyanlar içinde en kalabalık topluluk Katolik olan Maruniler idi. Bunun ardından, Grek-Ortodoks, Grek- Katolik ve Ermeniler gelmekteydi. Müslümanlar ise Sünni, Şii ve Dürziler olmak üzere üç mezhep halindeydi.¹²⁹ Bölgede Sünni-Şii ayrımı vardı ancak Şiiiler bir mezhep ya da millet statüsünde değildiler. Benzer şekilde Dürziler, Nusayriler gibi gruplar da ayrı cemaat olmalarına rağmen, millet statüsünde değildiler. Tatar ve Çerkez muhacirleri de bölgenin demografik tablosunda önemli yere sahiptiler.¹³⁰

Güney Ortadoğu ve Kâbe yakınları ise Vehabilik'in yaygın ve güçlü olduğu bölgelerdi. Arap halkı aşiretler halinde yaşardı. Babadan oğula geçen reis ve şihlik düzeni, aşiretler arasında ve hatta ailelerin içinde kavgaların sürekli oluşabildiği bir ortamdı. Bu liderlerin güçlerini sürdürmesi, halkın istenildiği şekilde yönlendirilmesine bağlı olduğundan onların aydınlanmasına ihtiyaç yoktur.¹³¹

19. Yüzyıl demografik hareketliliğe tanık oldu. Kuzeyde yaşayan Maruniler, geliri ve tarım faaliyetleri artan orta bölgeye göç ederek bu topraklarda işçi olarak çalışmaya başladı. Başlangıçta ihtiyaç duyulan işgücü nedeniyle bunu destekleyen Dürzi ileri gelenler, göçlerin sürmesi ve eş zamanlı olarak Maruni kilisesinin faaliyetlerini artırması sonucu çok sayıda Dürzi ailenin Hıristiyanlığa geçmesi gibi gelişmeler karşısında tavır aldılar. Ancak bölgedeki toplumsal dinamikler artık geri dönülmez biçimde değişmişti. Bölge ileri gelenlerinden seçilen mukataacıların da artık dürzi değil, Maruni olmaya başlamıştı. Ancak tüm bu gelişmeler birbirinin içine geçmiş mekânlarda gerçekleştiğinden, sınır koymak ve dış güçlerin de kışkırtmaları gündeme geldikçe çatışma ortamından kaçınmak imkânsızlaşmıştı. 1841'den itibaren Beyrut, burada yaşayan Hıristiyan

¹²⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.198.

¹²⁹ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1.

¹³⁰ Ortaylı Beyrut ve Suriye bölgesinin 1880'de nüfusunun 1.200.000 olduğu ve 300.000'inin gayrimüslimden oluştuğunu bildirir ve Beyrut ve Cebel'de nüfusun gayrimüslim ağırlıkta olduğunu ekler. Bkz. "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.188.

¹³¹ Necdet Kurdakul, "Midhat Paşa'nın Suriye Layihaları ve Ortadoğu Olayları", **Tarih ve Toplum**, S.84, s.25.

Maruniler ile Müslüman olmakla birlikte ehli sünnet dışında farklı bir inanç ve amel sistemine sahip Dürziler arasında özellikle yönetim konusunda çıkan iç çatışmalara sahne oldu.¹³² Çatışmalar, yeni bir nüfus hareketini daha tetikleyerek, karma köylerden kent merkezine yoğunlaşan göçlere neden oldu.

Midhat Paşa, bölge halkını şu şekilde ifade etmiştir: “*Suriye vilayeti coğrafi mevkii itibariyle diğer vilayetlerin tümünden geniştir. Bu bölge halkı Arap, Türk, Türkmen, Dürzî, Nusayri, Marunî, Katolik, Protestan, Süryani, Ermeni ve bunların şube ve neveleri olarak tam 24 nevî millet, din ve mezhepte bulunan halktan oluşmuştur. Cezair, Çerkes, Tatar ve Laz göçmenleri de muhtelif fırkalara ilave olunduğundan ve bir taraftan Arap bedevi ve aşiretlerinin tutumları ise bilindiğinden bu kadar muhtelif cinslerin idaresindeki zorluğa tarif ve izaha gerek yoktur. Hal böyleyken vilayetin geçmiş devirlerdeki olaylarla tâ... ortasında bir Cebel-i Lübnan idaresi teşekkül ederek vergi, aşar ve asker gibi yükümlerden ve damga, tütün ve alkollü içki vergileri gibi şeylerde müstesna olmak üzere bir ayrıcalığa sahip olmuştur.*”¹³³

Diğer yandan dünyadaki gelişmeler de bölgenin nüfus yapısını etkilemiştir. Büyüyen uluslar arası ticaret, imparatorluğun pek çok kıyı kentinde hızlı nüfus artışına neden oldu. Demiryolu bağlantısının mal aktarımını arttırması bu bağlamda etkili oldu. Beyrut, bu örneklerden biriydi ve 1800’de 10bin nüfuslu iken, 1914’de 150bin nüfusa sahip bir kent olmuştur.¹³⁴

1896’da Fransa’da yayınlanmış olan bir eserdeki verilere göre Beyrut’un nüfusu 19. Yüzyıl başlarında 10bin kadarken, 1860’da 46.200’e, 1899’da ise 120bine yükseldi. Vilayetin toplam nüfusu ise 171bin kişiydi. Vilayet toplamı, 64bin Müslüman, 57bin Katolik, 47bin Ortodoks ve 8bin diğer dinlere mensup kişilerden oluşuyordu. İncelenen bölge; Çerkez ve diğer Müslüman göçmenlerin Beyrut, Halep, Bağdat ile takip eden yıllarda Hicaz demiryolu ve Suriye kıyı şeridi boyunca yerleşmelerinin ardından biraz daha karmaşıklaşmıştır. Lübnan’da 150bin Dürzi, Suriye kıyılarındaki 200bin Nusayri gibi Sünni olmayan gruplar bu kapsamda değerlendirilebilir.¹³⁵

¹³² Akarlı, *Cebel-i Lübnan...*, s.19 vd.

¹³³ 25 Kanunuevvel 1294 tarihli ilk layihadan aktaran Necdet Kurdakul, “Midhat Paşa’nın Suriye Layihaları ve Ortadoğu Olayları”, *Tarih ve Toplum*, S.84, s.25.

¹³⁴ Quataert, 176.

¹³⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 97; Bu konuda ayrıca bkz. Karpat, *The Status...*

1892'de resmi kayıtlara yansıyan rakamlara göre Beyrut nüfusu¹³⁶:

Beyrut(vilayet)	Kadın	Erkek	Toplam	%
Müslüman	233.794	246.773	480.567	81,42
Gayrimüslim	50.971	58.658	109.629	18,58
Toplam	284.765	305.431	590.196	
%	48	52		

1892 Kayıtlarında vilayet genelinde milletlerin dağılımı, sancak bazında ve kazalardaki nüfus dağılımı detaylı olarak yer almıştır¹³⁷

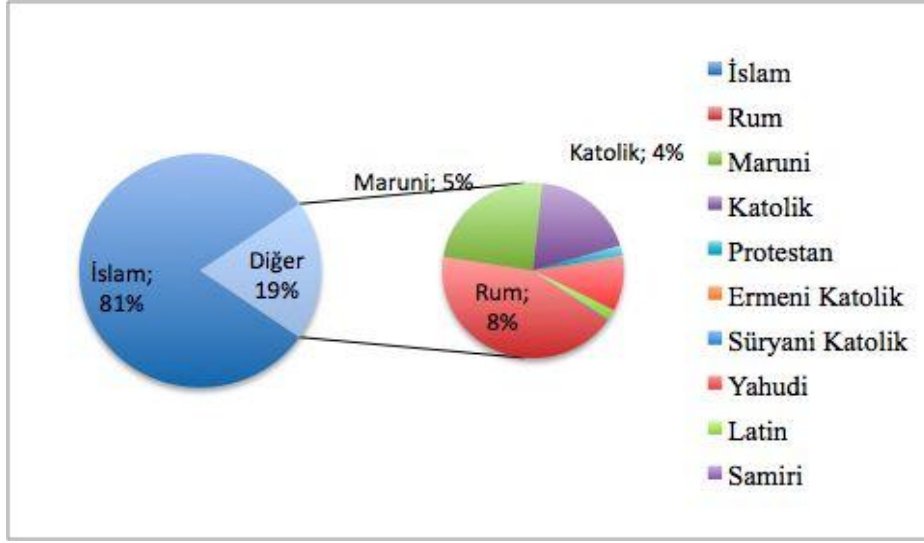
1892 Beyrut Vilayeti Nüfus Dağılımı

Beyrut Vilayeti	İcmal	YERLİ		YABANCI	
		Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar
İslam	480567	244867	232255	1906	1539
Rum	49382	26227	22286	613	256
Maruni	27804	13412	11543	1428	1421
Katolik	21532	10910	10078	288	256
Protestan	2113	1125	898	52	38
Ermeni Katolik	567	260	258	26	23
Süryani Katolik	248	106	95	27	20
Yahudi	10958	5514	5162	143	139
Latin	2256	1099	1112	21	24
Samiri	166	95	71		
Ermeni Kadim	86	11	2	43	26
Kıpti	6	2	4		
Yekün	595685	332628	282758	4547	3742

¹³⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.357.

¹³⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.461 vd.

1892 Beyrut vilayeti nüfus dağılımı

Vilayet genelinde İslam nüfusun yoğunluğuna işaret eden bu tablo ve grafiğe benzer biçimde sancak bazlı veriler de Müslümanların çoğunluğunu göstermektedir. Bu oran Beyrut sancağı için %66 iken, Akka için %70, Nablus için %98, Trablusşam için %73 ve Lazkiye için %94'tür. Ticaretin öne çıktığı yerlerde gayrimüslimlerin oranının da artmakta olduğu dikkati çeker.

Vilayet genelinde yabancıların yoğun olarak Beyrut sancağında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak yerlilerin nüfus oranı %95 seviyesindedir. Nablus sancağında da yabancılar bulunur ancak sayıları Müslüman olarak kaydedilmiş bu kişilerin sayısı 900'ün altındadır. Yabancılarla ilgili bir başka detay, Beyrut Nüfus Nezareti kadrosunda nazır, başkatip, ikinci katibin yanısıra ve iki pasaport memurunun görev yapıyor olmasıdır.¹³⁸

Beyrut kent merkezi, Suriye'nin ve Lübnan'ın iç kesimlerinden göç eden halklar tarafından kalabalıklaştı. 1800'e gelirken 10 bin olan şehir(sancak) nüfusu, yüzyılın sonunda 100 bine vardı. Bunun üçte ikisi Hıristiyanlardan oluşuyordu.¹³⁹ 1908'de ise 150bine ulaştı.¹⁴⁰ Quataert da 1914'de kentin nüfusu 150bine varmış olduğunu, bu hızlı nüfus artışının o dönemde denize yakın yerlerde çok rastlanan bir gelişme olduğunun altını çizer.¹⁴¹ Osmanlı arşivlerindeki bilgiler de bu verileri desteklemektedir. 1894'de Beyrut

¹³⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.88.

¹³⁹ Tuğlacı, 328

¹⁴⁰ Sawsan Agha Kassab ve Khaled Omer Tadmori, **Beyrut et le Sultan**, Municipalité de Beyrouth, Editions Terre Du Liban, Beyrut, 2002, s.15.

¹⁴¹ Quataert, s.176.

vilayetinin merkez sancağında 142.226 kişi yaşamaktadır. Bu sayının Arapların tam olarak sayılmamış olması nedeniyle eksik olduğu belirtilmiştir. İslam Sünni, Şii, Dürzü ve Gayri Müslim olarak Rum Ortodoks, Maruni, Katolik, Yahudi, Latin, Ermeni, Protestan topluluklar bulunmaktadır.¹⁴²

1899’da nüfusa ilişkin detaylı verilere sahibiyiz¹⁴³:

	Akka		Nablus		Lazkiye		Trablus		Mürciyun		Sur		Sayda		Beyrut	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İslam	4906	4618	3686	4290	0838	2363	9275	8230	194	082	3528	1599	9398	0022	939	0442
Rum	003	886	18	01	523	729	0463	4271	749	817	02	49	9	2	571	900
Katolik	514	888					25	20	68	85	417	511	271	294	761	480
Maruni	42	30			49	81	891	311	95	89	320	049	617	765	025	867
Protestan	59	83	91	96			9	15	58	70	0	4	5	9	77	26
Latin	013	013	21	74					3	8			1		4	9
Ermeni Katolik					90	99		2							57	12
Ermeni-i Kadim																4
Süryani															30	62
Musevi	634	208	9	9			9	4	4	03			48	02	8	5
Samiri			0	8												
YEKÛN			4715	5487	4142	6078	3934	7296	1661	0654	6517	4732	2789	3623	2557	2787
Hesaplanan	8071	7626	4715	5488	4202	6075	3934	8351	1661	1664	6517	4372	2789	3633	2457	2787

Toplamlar tarafımızca yeniden düzenlendiğinde toplam nüfusun 634.342 kişi olduğu, sancakların toplam nüfustan aldıkları payların sırasıyla 145.880 kişilik Beyrut’un % 23, Nablus, Trablus ve Lazkiye’nin %21, Akka’nın %15 olduğu hesaplanmaktadır. Beyrut sancağının merkez kazasının nüfusu 45.244 kişi ile vilayetinin %7’sini oluşturur ve demografik çeşitlilik bakımından en zengin tabloyu çizer. Vilayet toplamında bu çeşitlilik salnamede ayrıca yer verilen bir cetvel olmuştur¹⁴⁴:

¹⁴² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.378-379.

¹⁴³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.

¹⁴⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.318.

1899 Beyrut vilayet nüfusu demografik dağılımı:

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	259664	258986	518650
Rum	26138	30438	56576
Katolik	8956	9278	18234
Marunî	11639	12792	24431
Protestan	1241	1316	2557
Latin	1367	1412	2779
Ermeni Katolik	354	424	778
Ermeni-i Kadim	5	14	19
Süryani	98	95	193
Musevi	4754	4433	9187
Samiri	70	98	168
YEKÛN	314286	319285	633572

5 Yıl sonraki kayıtlar 1904'deki nüfus oranlarını ortaya koymaktadır.¹⁴⁵ Vilayet toplam nüfusu yaklaşık 20bin kişi artmıştır. Müslümanların oranı ise %82,24'dür ve bu oran 1892'nin %1 üzerindedir.

1904 Beyrut vilayet nüfusunun dağılımı:

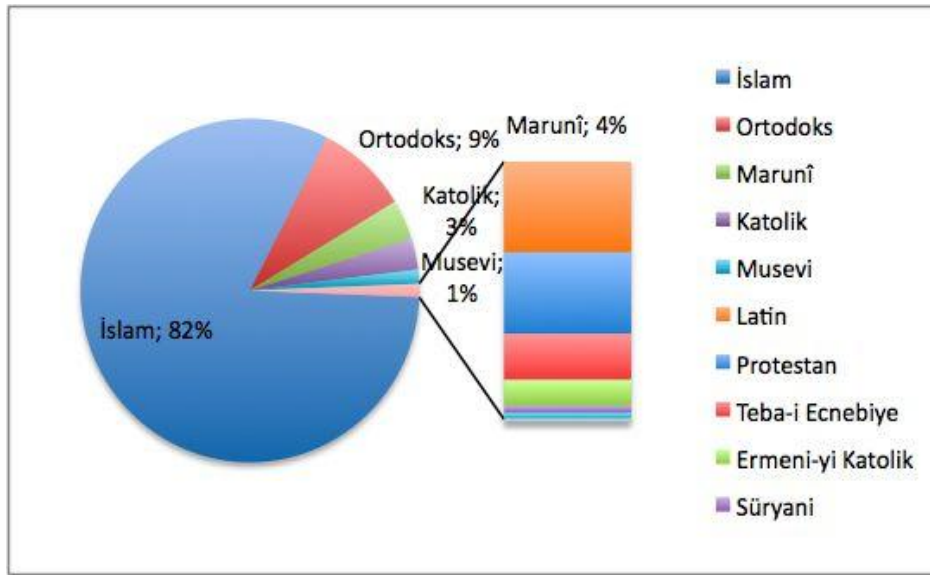
"Millet"	Nüfus	Oran%
İslam	536933	82.24
Ortodoks	57377	8.79
Katolik	18036	2.76
Maruni	24856	3.81
Protestan	2553	0.39
Latin	2661	0.41
Ermeni-yi Katolik	781	0.12
Ermeni-yi Kadim	26	0.00
Süryani	215	0.03
Musevi	9256	1.42
Samiri	162	0.02
Kıbtî	6	0.00
Toplam	652862	100

¹⁴⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.274.

Aynı yıl kayıtlarında vilayetin merkezi Beyrut'ta şehir merkezinde yaşayan yabancı ve yerlilere ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Buna göre “İslam, Ortodoks, Katolik, Maruni, Protestan, Latin, Ermeni-yi Katolik, Ermeni-yi Kadim, Süryani, Musevi, Kıbtî ve teba-i ecnebiye, ve bunlardan başka Cebel-i Lübnanlı olarak Beyrut'ta suret-i daimede mukim veyahud yabancı olarak tebdil-i mekan eylememiş bir hayli eşhas mevcut ve Beyrut Sicil-i nüfusunda gayr-i mukayyid olmasına binaen bunlar dahi dahil-i ta'dad edebilirse Beyrut Kasabası'nın sekine-i mevcudesi tahminen 120000–130000 nüfusa baliğ olur.”¹⁴⁶ Kentin yakın çevreden göç alma özelliği bu bilgiyle karşımıza çıkmaktadır. Cebel-i Lübnan nüfusunun önemli kısmının Beyrut'ta çalışıyor olduğuna dair İngiliz Konsolosluk belge kayıtları da bulunmaktadır.

Bu veriler ışığında Müslümanların çoğunluğu değişmemiştir.

1904'de nüfusun milletlere göre dağılımı:¹⁴⁷

Vilayetin merkez sancağı Beyrut'un merkez kazasında yani Şehr-i Beyrut'ta 55bini aşkın kişi yaşamaktadır.

1904 Beyrut nüfusu milletlere göre dağılımı¹⁴⁸:

Kadın	Erkek	Esami
9276	11306	İslam
6605	6838	Ortodoks

¹⁴⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.281.

¹⁴⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.281vd.

¹⁴⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.308.

2526	3973	Marunî
1712	1717	Katolik
89	122	Protestan
42	92	Latin
159	128	Ermeni-yikatolik
99	144	Süryani
243	731	Musevi
6	19	Ermeni-yi kadim
4	2	Kibtî gayrimüslim
367	869	Teba-i ecnebiye
21128	25941	Yekûn
3739	4269	Çeşitli mezheplerden yabancı
24867	30210	İcmal

Kentteki ticari hayatın hareketliliği erkek nüfusun oransal olarak fazla olmasını açıklamaktadır.

Bölge toplumu içinde her üç tek tanrılı din mensupları yaşadığı gibi İslamın hem ortodoks hem heteredoks kolları yani hem Sünni hem Şii mezhebine bağlı topluluklar birlikte yer alırlar. Doğu Hıristiyanları ise Ortodokslar Rum (Greek) ve Süryani kollarına, Katolikler Rum, Süryani, Ermeni, Maruni, Chaldeaen (Nasturi) olmak üzere beş farklı kiliseye ayrılmışken, Ermeni Gregoryan, Nasturi ve Protestanlardan oluşuyordu. Bunların yanı sıra hem sefarad hem de yerli kökenli Museviler bulunuyordu. Bu inanç sistemlerinin oluşturduğu topluluklar dışında etnik küçük grupları da saymak gerekir. Bunlar Cebel-i Lübnan'da Ortadoğu'nun tek Hıristiyan kurallarıyla işleyen sisteminde yaşayan Hıristiyanları, dünyada çoğunluk oluşturdukları yegâne yer olan bölge Yahudileri, erken Musevi gruplarından olan Samiriyeliler Şiizmin iki kırılımını oluşturan Alevi ve Dürziler, kuzeydoğuda Yezidiler, Hayfa'da ise Bahailer olarak sıralanabilir. Kullanılan diller de çok çeşitlilik gösteriyordu. Arapçanın dışında Müslümanlar Kürtçe, Çerkezce ve Türkçe kullanırken, Hıristiyanlar Ermenice, Asurca ve Süryanice konuşuyordu. İlerleyen zamanlarda Lübnan'da yaşayanlar Fransızca'yı, Sefarad Musevileri İbraniceyi, Askenazi Yahudileri ise Askenazi dilini ve bazı Avrupa dillerini kullanmaya başladılar. Zamanla Rum Ortodokslar Suriye'nin dışına göç ettiler ve bu topraklarda Dürziler, Aleviler, Şiiler ve Marunîler olan geride kalan azınlıklar, yaşadıkları toprakları belirgin hale getirip kullanmaya başladılar. Lübnan toprakları çoğunluk denebilecek topluluklar barındırır oldu.

1899'da Rum Metropolidi, Ermeni Murahhasası, Ermeni Katolik Patrik Vekili, Rum Katolik Metropolidi, Marunî Metropolidi, Süryan-î Katolik Ruhani Reisi ve Haham Başı bölgede dini liderlik yapıyordu.¹⁴⁹

Bu liste, demografik çeşitliliğin devamı olan inanç çeşitliliğini gözler önüne sererken devletin her “millet”in liderliğini resmen tanımış olduğuna da bir kez daha işaret eder. 1906 Kayıtlarında beş yıl geçmesine rağmen bu listenin büyük oranda korunduğu görülür.

*17. Yüzyıldan beri Fransa'nın, 19. Yüzyılda Amerikan misyonerlerinin faaliyetiyle Osmanlı Hıristiyanları arasında mezhep hareketliliği başlamıştı. Protestan Cemaati 1850'de resmen tanındı ve Ortodoks ve Katolikler gibi millet statüsü elde etti. Yayılmaya başlayarak ve özellikle Osmanlı Ermenileri ve Suriye ve Filistin'deki Araplar arasında taraftar buldu. Amerikalılar Beyrut'ta 1820'lerde ilk okullarını kurmuştu ve bundan sonra da sürekli okul ve yetimhanelerini arttırdı. Bu çabalar Osmanlı Müslümanlarından çok diğer Hıristiyan cemaatlerin tepkisini çekiyordu. Britanya diplomatları da çıkan olumsuzluklarda Amerikalılara destek oluyordu. *Protestanlık bölgede İngiliz diplomasisi ve Amerikan misyonerlerin işbirliği sayesinde tutunabildi. Laik eğitim kurumları ve yaşam tarzı gayrimüslimler arasında yayıldı. Rum ve Ermeni kiliseleri bu yaklaşımlar nedeniyle taraftar kaybediyordu. Bu durum hepsinin zorunlu olarak laik ve ulusalcı ideolojiyi benimsemesine neden olacaktı.*¹⁵⁰*

Arap milliyet hareketi, 1860'larda ilk olarak Arap dili meselesinin ortaya atılmasıyla ve çoğu Hıristiyan olan batıda eğitim almış kişilerin gizli faaliyetleri ile başladı.¹⁵¹

Gizli cemiyetler de hızla çoğaldı. 1847'de Amerikan misyonerlerinin kurduğu “Sanat ve İlim Cemiyeti” ve “Suriye Cemiyeti”, Cizvit papazlarının 1850'de kurduğu “Doğu Cemiyeti” ve 1857'de kurduğu “Suriye İlim Cemiyeti”nin yanı sıra “1860'da “İncil Cemiyeti”, “Farmason Cemiyeti Filistin Mahfili”, “Lübnan Mahfili”, 1869'da “Genç Hıristiyanlar Cemiyeti” ve 1872'de “Zöhret'ül Adab Cemiyeti” hayata geçmişti. Beyrut'un bağımsızlığını amaçlayan “Beyrut Gizli Cemiyeti” 1875'de Suriye Protestan Koleji öğrencileri tarafından kuruldu. Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynayan bu

¹⁴⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.127.

¹⁵⁰ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, ss.115-117.

¹⁵¹ Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan Yay., İstanbul, 1992, s.27.

örgüt, kentin Arap milliyetçiliğinin beşiği olmasına hizmet etmiştir. 1908 Jöntürk devrimi sonrasında oluşan özgürlük ortamı, bu tip faaliyetlerin artmasına neden oldu. Bu ortam içinde kurulan “Cemiyet-i Beyrut’ul İslahiyye”, 42 Müslüman, 16 Rum Ortodoks, 10 maruni, 6 Rum Katolik, 2 Latin Protestan ve 2 Yahudi üyesi ile “Le Reveil” gazetesini yayınlıyor ve ademi merkeziyetçi bir yönetim talebiyle çalışmalarını sürdürüyordu. 1913 Yılında yayınladıkları bir ıslahat önerisinde, mahalli yönetimin temsili yerel bölümlere ayrılmasını, Arapçanın Türkçe ile aynı düzeyde geçerli dil olduğunun mecliste karara bağlanmasını ve askerlerin kendi vilayetleri dışında hizmete mecbur edilmemesini talep ediyorlardı. Tüm bu etkinlikler *batı düşünce kalıplarının İslam dünyasına bu kentten nüfuz etmesini sağladı*.¹⁵²

19. Yüzyılın başında Lübnan bölgesinde, Osmanlı topraklarının diğer hiçbir yerinde rastlanmayan feodal bir yapı vardı. Bu yapı Memluklar zamanında tımar sisteminin veraset sistemine dönüşmesiyle başlamış ve yerleşmişti. Bölgenin önde gelenlerinden birinin kızı, babasının ölümünden sonra kalan toprakları eşinin üstüne geçirtmişti, yönetim buna sessiz kalınca da bu uygulama yaygınlaşmaya başladı. Yavuz Sultan Selim’in bölgeye tanıdığı yarı bağımsızlık da bu düzenin devamını getirdi. Bunun sonucunda *toprağa bağlı kuvvetli feodal aileler Lübnan toplumunu kendi denetleri altında bulundurmuşlardı*.¹⁵³

Osmanlı yönetimin sonlarına kadar bölgede milli görüş, birlik veya bu konuda örgütlenmeye dair bir hareket bulunmuyordu. Lübnan’da ise bunun ilk aşamasının söz konusu olduğundan söz edilebilir.¹⁵⁴ Milliyetçilik fikri Suriye’ye Ortadoğu Hıristiyanlarının Avrupa’dan getirdiği bir kavram oldu.¹⁵⁵ Hourani’nin tespiti çok dikkat çekicidir. Buna göre Suriyeliler Lübnan’ı Batı Hıristiyan dünyasının bir devamı gibi görüyorlardı. Ancak diğer yandan buranın kiliseleri onların dili ve birikimi açısından önemli işlevlere sahip bulunuyordu. Son değerlendirmede büyük savaştan önce Suriye topraklarında yaşayan hemen herkesin Osmanlı yönetiminde bazı değişiklikler ister olduğunu ancak fikirlerin arasında kesin çizgiler bulunmadığını söylemek mümkündür.¹⁵⁶

¹⁵² Davut Dursun, “Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut”, **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78, ss.52-55; Krş. Mim Kemal Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, İstanbul, 1982, ss.150, 239-242.

¹⁵³ Haluk Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay**, Ankara, 1966 Krş. Philip K. Hitti, *Lebanon in History*. Ss.333-334.

¹⁵⁴ Pipes, **The Greater Syria: History of an Ambition**, s.16.

¹⁵⁵ Kassab ve, Tadmori, s.21

¹⁵⁶ Age, s.22; **Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939**, Oxford University Press, London, 1970, ss.286-287.

Lewis'e göre, "Batı Avrupa'daki ve diğer yerlerdeki küçük ve bağımsız toprak sahibi türü, Ortadoğu'da da mevcuttu ama pek azdı ve tipik değildi.¹⁵⁷ Bağımsız küçük üreticiler, tarımın büyük oranda yapay sulamayla yapıldığı, merkezi denetimin gerekli olduğu, böylece de kolayca merkezi denetime alındığı yerlerde, rahatça gelişmezler, bölgenin büyük bölümünde ortaya çıkan model büyük toprak sahipliğidir ve bunun da birçok çeşidi vardır."¹⁵⁸ Beyrut'un kuzeyindeki Hıristiyan çiftçiler Osmanlı Ortadoğusu'nda tek bağımsız toprak sahipleri toplumunu oluşturuyordu. Aynı bir özerklik geleneğine sahip bulunan Lübnan, sonraki yıllarda da kültürel ve dini çoğulculukla, siyasi ve ekonomik özgürlüğün tek merkezi olmaya devam edecekti.¹⁵⁹

Bölgede kullanılan çok sayıda dil, Hıristiyanlığın başlangıç döneminde neredeyse tümüyle kaybolmuş ve bunların yerine Sami dil ailesine bağlı ve birbirine çok benzeyen Arami dilleri geçmiştir.¹⁶⁰ Bu dönemde Arap yarımadasının kuzey ve orta bölümünde kullanılmakta olan Arapça, önce Irak ve Suriye'ye gelip yerleşenlerce daha sonra da Arap fetihleri sırasında yaygınlık kazanmıştır.¹⁶¹ Arapçanın konuşulduğu ülkelerde, Ermeni, Rum ve Musevilerin bir arada yaşadığı alanlardan farklı olarak ortak dil kullanılıyordu. 1830'lardan sonra Beyrut limanı ve çevresinde ortaya çıkan yeni ticari burjuvazi bu sayede oluşmuştu. Lewis'e göre böylece yüzyılın ortasında varlıklı, eğitilmiş bir orta sınıf oluştu ve bunlar Hıristiyan kimlikleri nedeniyle toplumsal ya da siyasi etkinliğe sahip olmadılar ama Arapçayı çok iyi kullandıkları için Arap kültürünün canlanmasında rol oynadılar.¹⁶² Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki milletler, 19. yüzyılın başından itibaren milliyet sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Önce Balkanlardaki Hıristiyan halklar, ardından Arnavut, Arap ve Kürtler olmak üzere Müslümanlar ve son olarak da Türkler ulusal devlet kurma isteği ile milliyet fikrinde yoğunlaştılar. Bu açıdan Türkler ile Araplar arasındaki

¹⁵⁷ Bölgede görev yapmış Osmanlı yöneticileri, bu coğrafyanın kendine has özelliklerini dikkate alarak bazı imar önerilerinde bulunmuşlardır. Mustafa Celaleddin Bey'in Irak eyaleti için yaptığı böyle bir çalışmada; mukataa sahiplerinin bir yerde uzun süre kalamamasının ziraatin gelişmesi yönünde köklü çabalar önünde engel teşkil ettiği belirtilmektedir. Buna getirdiği çözüm ise Arapların toprak sahibi yapılmasıdır. Böylece 'bu yerlerde fesad kalmayacak', ziraat gelişecek, su kanalları daha iyi bakılacak, üstelik düzenli asker alımı olanaklı hale gelecektir. Tekeli ve İlkin, "Mustafa Celaleddin Bey'in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâmele Adlı Risalesi Üzerine", **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.12-13.

¹⁵⁸ Lewis, Ortadoğu, s.253. Osmanlı'da toprak sahipliğinin kuramsal çeşitleri ve önceki dönemlerden gösterdiği gelişmeler için bkz. Aynı eser, ss.254-255.

¹⁵⁹ Lewis, Ortadoğu, s.435.

¹⁶⁰ Lewis, Ortadoğu, s.31.

¹⁶¹ Lewis, Ortadoğu, s.32.

¹⁶² Bernard Lewis, **Ortadoğu İkiyüzyıllık Ortadoğu Tarihi**, Çev. Selen Y. Kölay, 5. baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.367.

farklılaşmanın kaynağını dil oluşturmuştur ve bu nedenle bu konu Türk milliyetçiliği içinde önemli yere sahip olmuştur.¹⁶³

Yeniden doğuş anlamına gelen nahda hareketi, İslam reformizmidir ve Suriye, Mısır ve Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan bu “çevresel oluntu”, Arap milliyetçiliğinin köklerini beslemiştir. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza, bu hareketin kolları arasında sayılmalıdır ve bunların hiçbiri Türk değildir.¹⁶⁴

1868 Yılında Beyrut Belediye Dairesi Reisliğini yürüten Salih Efendi bu göreve üçüncü kez getirilmiş bulunmaktaydı.¹⁶⁵ Buradan hareketle kentteki sosyal yapıda ileri gelenlerin önemini koruduğunu söylemek mümkündür. 1885 Yılında Şam’da bulunan dört belediyeye karşılık Beyrut’ta tek belediye dairesi yer almıştır. Belediye Meclisi Reis ve 11 kişi ve altı memurla görev almaktadır.¹⁶⁶ 1894’de ise belediye meclisinde Reis, Mütamayız, 17 memur, 3 görevli ve 10 aza yer alır. Belediye kaleminde ise Baş kâtip, Muhasebe kâtibi, Sandık emini, Tabip, Mühendis emini, Mühendis refiki, Ser müfettiş görev yapar.¹⁶⁷ Belediye dairesi geçen yıllar zarfında kalabalıklaşmıştır. Bunun kentle ilgili konuların artması ve belediyeciliğin gelişmesiyle ilgisi olmalıdır. Merkeze bağlı Sayda, Sur ve Merciyun kazalarında belediye kurumunun varlığı dikkat çekicidir. Şam’da merkeze bağlı kazalardan yalnızca birinde belediye kurumu bulunuyordu, banka şubesine ise rastlanmıyordu.

Sosyal yapı incelenirken özellikle Maruni ve Dürziler arasında oluşan ve geniş alanlara etkisi yayılan gerginlikler öne çıkar. Vergi toplama ve buna bağlı olarak bazı avantajlara sahip olma yetkisini elinde bulundurmaktan çıkan yani bir liderlik mücadelesi olan bu konu dış güçlerin desteklerinin de etkisiyle bölgede zaman zaman büyük sorunlara neden olmuştur. İngiliz temsilciliğinin yaptığı istihbarat çalışmalarından konuyla ilgili bazı detaylara ulaşmak mümkündür. Beyrut İngiliz Konsolosu’nun 1893 tarihli raporu Dürzi olaylarına değinmektedir. “*Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Beyrut valisini şikâyet etmek üzere tercümanını gönderdi. Beyrut valisi şikâyette bulunan Dürzilere çok önemli desteklerde bulunuyor. Lübnan valisini yakından ilgilendiren bir başka sorun daha var: Beyrut’ta*

¹⁶³ François Georgeon, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009 ss. 1-3.

¹⁶⁴ Georgeon, s.13.

¹⁶⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.42

¹⁶⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.112 vd.

¹⁶⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.143.

yaklaşık 2000 erkek Maruni bedel-i askeri ödüyor. Ancak yaklaşık 1800 kişi de geçici ikametle Lübnan'a vergilerini veriyorlar.¹⁶⁸ İngiliz Konsolosu bir hafta sonraki raporunda da aynı konuyu ele almıştır. “Dürzî şikâyetçiler İstanbul'dan gelen haberler sonrasında Lübnan'a evlerine döndüler. Beyrut'ta bedeli askeri ödemesi konusundaki sorunun henüz tam olarak kapanmadığını üzüntü ile bildiriyorum. Sadrazamın Lübnan valisine gönderdiği telgrafta: "Önceki ve güncel yönetmeliğe göre vergisini Lübnan'da ödeyenler bedeli askeri için zorlanamazlar." Ancak ilk gün bildirdiğimiz serbest bırakmaların arkası gelmediği gibi, yeni tutuklular alındığını haber aldık. Çok sayıda kişi de hapse girmek için ödeme yapmak zorunda kaldı. Bir başka konu daha var. Size orijinalini yolladığım bu başvurunun benzerleri Koruyucu Güçlerin diğer konsoloslarına da gönderildi. Bu sabah Beyrut valisi ile görüştim ve kendisine vergi sorununu açtım. Göreve geldiğinde yıllardır askerlik vergisini ödemeyen çok sayıda kişinin bulunduğunu fark edip bu konunun üstüne hızla gittiğini söyledi. Bu sırada çok senedir Beyrut'ta bulunan ve burada para kazanan ama vergi vermeyenleri de bu kapsama aldığını bildirdi. Bu kişilerin Lübnanlı olmaları gerekçesiyle vermek istemediklerini ancak Lübnanlı olmalarının kendilerini bedeli askeri ödemekten kurtarmayacağını belirtti. Misyoner Okulunun öğretmeni, okuldaki evinden polis tarafından alınarak valiliğe götürülmüş. Kendisi 25 yıldır öğretmenlik yapıyor ve elinde halen arazi ve evinin de bulunduğu Lübnan'da vergisini ödemiş olduğunu kanıtlayan kâğıtları bulunuyor. Ancak işi nedeniyle Beyrut'ta da evi bulunuyor. Bu kişi bir Osmanlı vatandaşı olduğundan konuya dahil olmadım ancak temaslarda bulunarak valiliğe bu yasadışı yakalama sonlandırılmazsa bu konu hakkında özel bir rapor düzenlemek zorunda olacağımı bildirdim. İlgilendiğini sanıyorum. Ancak bir talep kabul görürse, bu bir ilk olacak. Şimdiye kadar hiç olmamasına ve Lübnan valisinin sert şekilde karşı durmasına rağmen bence vali bu kez biraz daha sakin davranacak ve ya diğer valiyle ya da İstanbul'la halletmek için çaba harcayacak. Beyrut valisinin çabaları Lübnan valisinin çabalarına karşı bir biçimde gelişiyor. Beyrut valisinin sabahki görüşmede açıkladığı kişisel görüşü, Lübnan'ın ayrıcalıklarının sona geldiğinin zamanının gelmiş olduğu ve oranında imparatorluğun diğer valilikleri gibi hareket etmesi gerektiği yönündeydi.”¹⁶⁹ 18 Ocak 1893 tarihli telgraf ise Valinin 10 yıl ve daha uzun süre Beyrut'ta oturanları Lübnan vatandaşı olsa bile Beyrut'lu sayıyor ve vergi ödemesi konusunda ısrar ediyor olduğunu bildirmektedir.

¹⁶⁸ FO 1801 (9478 vd) No.1 Confidential from Beirut 2 Ocak 1893.

¹⁶⁹ FO 1801 (9478 vd) No.2 Confidential from Beirut 9 Ocak 1893.

3. İktisadi Yapı

19.Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret şehirlerinde kredi kurumları açmaya başladı. Ayrıca Londra ve Liverpool gibi önemli limanlarda İzmir, İstanbul ve Beyrut gibi önemli Osmanlı limanlarına buharlı gemi seferleri başlatıldı.¹⁷⁰ İstanbul dışalım açısından son derece hareketli limanken, Beyrut dışsatım açısından önem arz etmekteydi.¹⁷¹ Aynı dönem, Fransa ile ticari ilişkilerin de yoğun olduğu bir dönemdi. Fransa'ya hububat ve pamuk satışı yapılırken, endüstri ürünleri satın alınıyordu. Bunun yanında tarımda modernleşme çabaları için Fransız uzman ve teknisyenlerden destek alınıyordu. Örneğin pamuk ekimi bu çalışmalar sonucunda verimliliği önemli oranda arttırılan alanlardan olmuştu. İpekçilik de benzer alanlar arasındaydı.¹⁷²

Beyrut'un uluslararası ticaretteki önemi 1860 sonrası çok arttı. Ancak bu süreç gelinirken, zaten ticari önemini her zaman korumuş olan kentte ekonominin geliştiği görülüyordu. Örneğin, 1842'de 15 İngiliz gemisi toplam 2000 ton yük getirmişken, 1861'de 57 İngiliz gemisi toplam 27000 ton yük getirmiştir.¹⁷³

Bölgede canlı olan ticarete ilişkin detaylar İngilizlerin incelemelerine de konu olmuş ve konsolosluk belgelerinde raporlanmıştır. Hatta uygulanan vergi düzenlemeleri detaylıca ortaya konulduğu bunlara alternatifler üretildiğini de görüyoruz. Ticari hayatın ayrıntılarını görmemizi sağlayan bu raporlardan birinde; İngiltere'nin Osmanlı'yla ticaretinde hangi oranların iyi olacağı sorusunun finansal bir cevabını üretmenin güçlüğüne dikkat çekilerek ihracat vergilerinde beklenen artışın olması ilk olarak Britanya'nın ticaretini etkileyeceği ancak bunun, ihracata yönelik çabaları ve ardından ithalatta da genişlemeyi doğurarak iç büyümeyi tetikleyeceği öngörüsüne yer verilmiştir. Var olan sabit oranlı vergilendirme uygulamasının malların çeşitlerine göre değişken oranlı hale getirilmesine ilişkin tartışmalar hakkında yorum yapılmaktadır. Var olan uygulama özellikle İngiltere- Suriye ticaretinin önemli kısmını oluşturan Mençistır malları yönünden bakıldığında daha elverişli bulunmaktadır. Özellikle malların enine, uzunluğuna, kalitesine, renk sayısına dayalı olan kriterler uygulamayı güçleştirmektedir ve

¹⁷⁰ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 355

¹⁷¹ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 360

¹⁷² Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 355

¹⁷³ Davut Dursun, Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut', **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78, s.52.

standardizasyonu çok güç olmaktadır. Alt orandan değerlendirilebilecekken üst orana tabii edilecek pek çok mal olabileceği, üstelik ölçerken biraz gerdirilse bunun kolaylıkla mümkün olabileceği belirtilmektedir. “*Ömürlerince tekstil ticareti yapanlardan aldığım bilgiye göre pamuklu ürünlerde bu sınıflamayı yapmak çok daha zor olacaktır. Renk sayısı da ayrı bir sorun. Bazen iki renkli malların bazı yerlerinde iki renk iç içe geçerek üçüncü bir renk oluşmuş görüntüsü verir, bu da ürünün daha yüksek vergilenmesine neden olacaktır. Bazı düşük değerli mallar da geniş enleri nedeniyle yüksek vergiye tabii olacaktır. Bunların dışında yaşanacak bir sorun da, pek çok farklı özellikte malı içeren balyaların hesap edilmek üzere gümrük ofisinde açılıp dağıtılması gerekeceğidir. Tüm bunlar yönetimin gelirini çok arttırmayacak ancak işyükünü büyütecektir. Beyrut'ta uygulanan sistem hem gümrük ofisi hem de ithalatçı için sabit oranların uygulandığı kullanışlı bir yöntemdir. 1874 Aralık'ında Bay Balke'in yazdığı mektupta da yer alan bir sorun da, ithal edenin %8 yerine 8/92 ödemesini gerektiren hesaplama yöntemidir. Hesaplama yöntemi tüccarın aleyhinedir. Yönetimle tüccarı karşı karşıya getiren bu sistemin daha verimli bir yenisiyle değiştirilmesi gerekmektedir.*” Bölgenin ithalatında öne çıkan İngiliz ticaretinin tekstil dışında ürünleri, yemek gereçleri, porselenler ve mobilya takımlarıdır.¹⁷⁴ 1882’de baskılı mallara ilişkin ekstra ödeme yapmak zorunda kalan İngiliz firmasına iadede bulunulduğunu belirten belgeler vardır.¹⁷⁵ Yabancıların ticaretin hukuki ayağını yakından takip ettiğini ve bununla ilgili Osmanlı yönetimiyle temasta olduğunu anlıyoruz. 1883’de yaşanan bir örnek ise İngiliz konsolosluğuna başvuran bir İngiliz tüccarın gümrükte ek vergi yükü oluşturulmasında şikâyet ederek bu konuda yardım istediğini ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Şikâyette bulunan tüccar, Londra’dan ithal ettiği demiri Fransız bir nakliye şirketi ile getirdiğini belirtmektedir. Elindeki ödendi kâğıtlarıyla malın limana teslim tarihi arasında geçen 13 gün için faiz işletilmekte ve bunu ödmeden mallarını çekmesine izin verilmemektedir.¹⁷⁷

1878 Salnamesi Beyrut’un iktisadi yapısına ilişkin şu özel bilgileri veriyor.

¹⁷⁴ FO 195 1113, 24 vd., No.2 17 Ocak 1876 Copy sent home from Beyrut.

¹⁷⁵ FO 1410 64 vd, No.3 13 Ocak 1882 Beyrut.

¹⁷⁶ FO 195/1447 No.33 13 Haziran 1883 Beyrut.

¹⁷⁷ FO 195/1447 15 Haziran 1883 Beyrut.

“Beyrut Suriye vilayetinin iskelesi olup, araziyesi ekseri mahsulâtı yetiştirmektedir. Saniyeden burada müteaddid fabrika ve kârhaneler olup kâğıt ve kibrit ve sair ipekli şeyler i’mal olunur. Mahsulatın ekserisi dersaadet ve bilad-ı saireye gönderilir.”¹⁷⁸

Aşağıda sunduğumuz Beyrut’a ilişkin yıllık harcamalar içinde Şam’da olduğu gibi dahiliye kalemlerinin önemli yer tuttuğu görülmektedir.

1884 ve 1892 Beyrut giderleri

	1884		1892	
	Tutar	%	Tutar	%
Şeriye	141534	0.61	454896	1.34
Dahiliye	2840391	12.15	2300510	6.76
Adliye	576010	2.46	858186	2.52
Maliye	2145558	9.18	2272790	6.68
Maarif	93243	0.40		
Nafia	800000	3.42		
Aşar	1057314	4.52		
Vergi	1818900	7.78		
Zabtiye	7956630	34.03	5372760	15.78
Kiler	3700000	15.83		
Müteferrika	2250885	9.63	7221289	21.21
Faiz ve Bedelat			608710	1.79
Hazine-i Hassa-i Şahane			479892	1.41
Harbiye			14462531	42.48
Tophane			12856	0.04
Sıhhiye			2000	0.01
Toplam	23380515		27548328	
Hesaplanan	23380465		34046420	

1884 ve 1892 Beyrut gelirleri

	1884		1892	
Vergi	5.325.431	17.46	11.608.927	35.80
Bedel-i Askerî	622.541	2.04	1.384.537	4.27
Aşar	7.191.636	23.58	12.857.381	39.65

¹⁷⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.150

Ağnam	1.609.734	5.28	4.935.796	15.22
Deve			535.860	1.65
Orman			51.707	0.16
Maden			25.100	0.08
Emlak ve tapu harçları			546.404	1.68
Çeşitli Resimler			483.499	1.49
Diğer Gelirler	499.701	1.64	83.569	0.26
Toplam	15.249.043		33.174.055	
Hesapladığımız	15.249.043		32.429.211	

1899'da Beyrut vilayetinin toplam geliri¹⁷⁹:

YEKÛN	Lazkiye	Trablus	Nablus	Akka	Beyrut	Gelir Çeşidi	%
9366764	1088094	1606049	1545670	1886988	3239963	Emlak Vergisi	28
926866	68700	124088	103212	97299	533567	Temettü Vergisi	3
2234606	137141	733829	42556	468293	852787	Bedel-i Askeri	7
2798744	643736	528680	424920	674476	526932	Ağnam Resmi	8
615				200	415	Domuz Resmi	0
15738621	2817024	2225060	3671980	4770737	2253823	Mukatuen ihale kılınan Aşar bedeli	46
206590	110	138000	59480	9000		Emaneten ihale olunan aşar hâsılatı	1
115858	15139	17635	1065	4200	77819	Miri emlak gelirleri	0
708024	30919	172597	17849	154381	332278	Çeşitli gelirler	2
244323	35598	2866		63413	142446	Orman hakkı ve kereste ve pul resimleri	1
40798	7394	3165		1022	29217	Maden Gelirleri	0
736266	85405	104130	138408	223777	184546	Emlak ve Tapu harçları	2
356845	34403	57627	75115	59020	130681	Mahkeme harçları	1
547501	78893	71241	91793	48751	256923	Hâsılat-ı Müteferrika	2
34022424	5042555	5784967	6172048	8461457	8561397	Yekûn	100
34022421	5042556	5784967	6172048	8461557	8561397	Hesaplanan Toplam	
100	15	17	18	25	25	%	

¹⁷⁹ Beyru Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.314.

1899 Yılında Beyrut Vilayeti'nin Giderlerinin sancaklara göre dağılımı şöyledir¹⁸⁰:

YEKÛN	Lazkiye	Trablus	Nablus	Akka	Beyrut	Çeşidi	%
455824	75752	76788	79152	96404	128828	Şer'iyeye	1
1893205	197538	230915	222160	377453	765139	Dâhiliye	5
1069040	124212	167696	647716	158260	471156	Adliye	3
1455220	215586	256752	239495	254025	489362	Maliye	4
506828	66017	86371	35064	12198	317178	Zatiye	1
57997	11407			480	41790	Orman	0
113656			23384	19165	71107	Esham	0
5551770	690512	908522	746971	922305	2283460	Yekûn	
						Havalat	
400000					400000	Hazine-i hassa-i şahane	1
11735352	766829	752455	775468	1565020	7875580	Harbiye	33
2385289	4768	16732		21498	2342292	Bahriye	7
129787		1710			128077	Tophane	0
3312380	526466	680084	137487	626848	851495	Jandarma	9
290219	23102	23123	19524	23165	201305	Zabita ve polis	1
4710	665		146489	115938	4045	Sihhiye	0
955417	92298	132858			467844	Askeri emekliler	3
2538860					5238860	Surre-i hümayun havalesi (Hicaz)	7
2855000					2855000	Hicaz Zahiresi	8
2669850		112	14850	480	2653400	Havalat-i müteferrika	8
29976864	1414127	1598082	1593808	2352949	23017898	Yekûn	92
35528634	2104639	2506604	2340889	2375254	25301358	İcmal	
32828634	2104640	2515596	1840789	3275254	25301358	Hesaplanan	
99	6	7	5	9	71	%	

1901 yılına ait gider kalemleri incelendiğinde, vilayetin kontrolünde olan şeriyeye, dâhiliye, adliye, maliye, zaptiye, orman ve esham için toplamın %15'ine yaklaşan harcama yapıldığı dikkat çekiyor. Bunların içinde de dâhiliyenin en önemli payı aldığı görülüyor. Vilayet yetkisinde olmayan harcamalardan ise %25 ile en büyük pay harbiyeye aitken bahriye, tophane, jandarma ve zaptiyeyle birlikte %40'a varan bir güvenlik harcamasını işaret etmektedir. Bu bölgenin gelirlerinin çok önemli bir kısmına karşılık gelmektedir.

¹⁸⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.315.

1904’de vilayetin gelirlerinde aşarın ağırlığı göze çarpmaktadır.¹⁸¹:

Emlak Vergisi	9741365
Temettü	901310
Bedel-i Askeri	2322133
Ağnam Resmi	2752354
Canavar Resmi	875
Maktu Olarak İhale Kılınan A’şar Bedeli	15.889.599
Emaneten İhale Olunan A’şar Hâsılatı	134700
Emlak-ı Miriye-i Muaccele ve İcar Hâsılatı	118479
Hayvan Resmi	1022641
Rüsum-ı Mütenevvi’a	605066
Orman Hakkı Kereste ve Yol Resimleri	163300
Çeşitli Madenler	26233
Emlak ve Tapu Harçları	878500
Mahkeme Harçları	472500
Hâsılat-ı Müteferrika	561250
Yekûn	2500760
Ma’arif (Yatırım Payı)	3.801.010.065

Harcamalarda ise mahalli giderlerin yanı sıra merkezi hazineye de katkı dikkati çeker¹⁸²:

MAHALLİ	
Şer’iye	454426
Dâhiliye	1975311
Adliye	1077759
Maliye	1016629
Zaptiye	556089
Orman	52347
Esham	113656
Yekûn	5246217
DEVLETE GÖNDERİLEN	
Hazine-i Hassa-i Şahane	350000
Nizamiye	12.000.000

¹⁸¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.309.

¹⁸² Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.309.

Bahriye	145300
Tophane	5500
Jandarma	3028607
Zaptiye (Polis)	398199
Sıhhiye	23000
Havalat-ı Mütferrika	11.809.918
	34.314.440
İrsalât	3736625
Cümle-i Yekûn	38.101.065

1907'de vilayetin gelirlerine ilişkin detaylar şöyledir¹⁸³:

<u>Gelir Çeşidi</u>	
Emlak Vergisi	29.80
Temettu Vergisi	2.40
Bedel-i Askeri	12.64
Ağnam Resmi	7.45
Domuz	0.00
Maktu olarak ihale kılınan A'şar bedeli	36.63
Emaneten İhale olunan A'şar Hâsılatı	0.13
Emlak-ı Emriye-i Muacceleve icar ve hâsılatı	0.35
Şahsi Vergiler	2.82
Çeşitli Gelirler	3.12
Orman hâsılatı ve kereste ve yol resimleri	0.38
Maden Gelirleri	0.11
Emlak Ve tapu Harçları	2.06
Mahakim Harçları	0.61
Diğer Gelirler	1.49
YEKÛN	100

Sırasıyla aşar, emlak ve bedeli askerinin önde yer aldığı görülmektedir. İlki kırsal üretimin zenginliğinden, ikincisi gelir sahibi kesimin mal varlığının büyüklüğünden, üçüncüsü de Müslüman olmayan nüfusun toplumdaki önemli payından kaynaklanıyor olmalıdır. Sancakların gelir sağlamadaki rolü de farklıdır. Merkez sancak diğerlerinden

¹⁸³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.104.

farklı biçimde öndedir. Vilayet gelirlerinin yaklaşık üçte birini oluşturur ve kompozisyonu vilayet genelindeki ile uyumludur.

1907 Beyrut vilayet gelirleri sancaklara dağılımı:

<u>Sancak</u>	<u>Lazkiye</u>	<u>Trablus</u>	<u>Nablus</u>	<u>Akka</u>	<u>Beyrut</u>	<u>Hesaplanan Toplam</u>
Tutar	5.735.546	5.992.996	6.662.802	3.938.601	10.685.320	33.015.265
Yüzde	17,37	18,15	20,18	11,93	32,36	100

1878’de 18,2 milyon kuruş olan vilayet toplam gelirleri 1901’de 33,8 milyon kuruşa ulaşmıştır. 1907’de ise yine 33 milyon kuruş seviyesindedir. Vilayet gelirlerinin 20. Yüzyıla geçişte önemli bir sıçrama kaydettiği ve bu seviyede devam ettiği düşünülebilir.

Gider alanları da farklılıklar gösterir. En çok harcama yapılan alanlar 32.68 ile Dâhiliye, 30.67 ile Maliye, 18.16 ile Adliye, 8.01 ile Zaptiye ve 7.66 ile Şer’iye olarak sıralanmaktadır. Sancakların toplam harcamalardaki sıralaması da Beyrut %39,7; Trablus %18.1; Akka %16.2; Lazkiye %13.5 ve Nablus %12.2 olarak dizilir.¹⁸⁴

Uluslararası nitelikte bir liman kenti olan Beyrut’un önemli ticaret merkezi olması, gümrük gelirlerinin yüksek olmasını ancak aynı bağlamda maliye harcamalarının da yüksek olmasını getirmektedir. Beyrut’a ait 1882 yılı gümrük hâsılatı verileri; 16.796.305,34 Guruş ithalat, 964.625,4 Guruş ihracat, 3.257.686,21 Guruş dahili harcama ve 309.393,15 Guruş perakende kalemlerinden oluşmaktadır. Toplam 21.328.010,34 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁵

1885 Yılı kayıtlarında, Rüsumat Nezareti’nde Nazır, Muhasebe Başkâtibi, Tahrirat Başkâtibi, Muhasebe Kalemî’nde dört kişi, Tahrirat Kalemî’nde dört kişi ile bir Sandık Emîni görev yapmaktadır. Nezaretin Müdürlüğünde ise müdür ve dört kişi yer alır. Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat Muhasebesi İdaresi’nde Müdür, Muhasebeci, Muharrir, Tahrirat Ser Kâtibi, Mübeyyiz, Sandık Emîni ve Memuru görev yapar.¹⁸⁶

1894’de Beyrut’ta Ticaret ve Ziraat Odası başkan ve 13 kişilik personeliyle hizmet verir.¹⁸⁷ Üyelerinin sayısına ilişkin bilgimiz bulunmuyor.

¹⁸⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.105.

¹⁸⁵ Hesapladığımız toplam tutar 21.328.010,1 kuruştur. Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.254.

¹⁸⁶ AESLN 380, s. 118.

¹⁸⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.144.

Aynı yıl Rüsumat Nezaretinin vilayet dahilindeki örgütünün çok geniş olduğu dikkati çeker. Beyrut rüsumat nezaret behiyyesinin idare heyetleri, Beyrut rüsumat müdüriyeti, Beyrut dahili gümrük müdüriyeti, Trablus, Lazkiye, Sayda, Akka rüsumat müdüriyetleri ve Hayfa rüsumat memuriyetidir.¹⁸⁸ 1906'da Beyrut Rüsumat Nezaret'nde nazır, Muhasebe Başkâtibi, Tahrirat başkâtibi, Müfettiş ile muhasebe ve tahrirat kalemlerinde de toplam 11 kişi çalışmaktadır.¹⁸⁹

1894'de Düyun-u Umumiye'nin de Beyrut'ta geniş biçimde örgütlenmiş olduğu görülür. Nazır liderliğinde vilayet örgütünün yanı sıra Trablusşam Müdüriyeti ve buraya bağlı olarak sancak ve kazalarda görev yapan memurlar bulunmaktadır.¹⁹⁰ 1899'da Düyun-u Umumiye Nezareti'nde Nazır ve 3 mühendis, Muhasebe Kalemi'nde Başkâtip, Sandık Emni, A'şar Kâtibi, Tahrirat Kalemi'nde Tahrirat Başkâtibi, Tahrirat Müsevvidi, Tahrirat Mukayyidi, Tahrirat Mübeyyizi, A'şar Mübeyyizi, Mübeyyiz, Beyrut Merkez Memuriyeti'nde ise Memur, Başkâtip, Tezkere Kâtibi, Tezkere Kâtip Muavini ve Tuz Ambar Memuru yer alıyordu.¹⁹¹ 1904'de nazır, iki müfettiş, 6 kişilik muhasebe kalemi, 4 kişilik aşar kalemi, 7 kişilik tahrirat kalemi ve 6 kişilik merkez memuriyeti bulunur.¹⁹² 1906'ya gelindiğinde Düyun-u Umumiye'nin örgüt yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Nazır, iki müfettiş, 9 kişilik muhasebe kalemi, 5 kişilik merkez memuriyeti ve 8 kişilik tahrirat kalemi yer almaktadır. Aşar kalemi ortadan kalkmış, muhasebe kalemi de genişlemiştir.¹⁹³ Geniş örgütlenmenin korunduğu anlaşılmaktadır. 1907'de örgütlenme daha da genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Beyrut Düyun-u Umumiye Nezareti, Meclis Kalemi, Aşar Kalemi ve Tahrirat Kalemi idari birimlerine sahiptir. Ayrıca müdüriyetler kurularak merkez dışı yerlerde de temsil edilmekte olduğu görülür. Beyrut Müdüriyeti, Trablusşam Müdüriyeti, Hayfa Müdüriyeti, Lazkiye Merkez Memuriyeti, Sayda, Tartus, Merakkeb, Akka, Tebariya, Sefid ve Nablus Memuriyetleri bu geniş örgütlenmenin şubeleridir. Toplam personel sayısı 22'si nazırlıkta olmak üzere toplam 67 kişidir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.221-223.

¹⁸⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, ss.105-106.

¹⁹⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.231.

¹⁹¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.

¹⁹² Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, ss.123-124.

¹⁹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, ss.107-108.

¹⁹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.202-203.

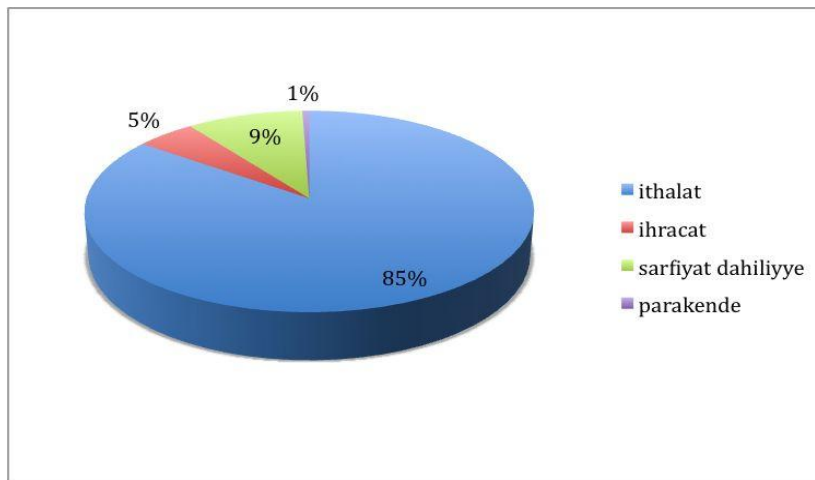
Beyrut Duyun-u Umumiye Nezareti'nin üç mali yıla ilişkin gelir rakamları detay bazda ihtiyatla yaklaşmak gereken verilerimiz arasındadır ancak genel değerlendirme sunma imkânı vermektedir¹⁹⁵:

1904-1905-1906 Yılları Beyrut Düyun-ı Umumiye gelirleri:

	1320 Rumi(1904)	1321 Rumi(1905)	1322 Rumi(1906)
	GURUŞ	GURUŞ	GURUŞ
Beyrut Nezareti	3487000	3999000	4600000
Trablusşam Müdüriyeti	2000000	2300000	2350000
Tartus Memuriyeti	315000	249000	350000
Sayda Memuriyeti	964000	1138000	1250000
Lazkiye Memuriyeti	600000	625000	650000
Merakkeb Memuriyeti	250000	300000	350000
Hayfa Müdüriyeti	1100000	1111000	1250000
Akka Memuriyeti	1200000	1220000	1300000
Taberiya Memuriyeti	480000	492000	500000
Sefid Memuriyeti	80000	747000	75000
Nablus Memuriyeti	740000	83000	90000
Yekun	11216000	12372000	12900000
Hesaplanan Toplam	11216000	12264000	12765000

Bu veriler yıllık 11-13 milyon kuruş aralığında toplam gelir bulunduğunu göstermektedir. Vilayetin toplam gelirlerinin aynı yıllarda 30 milyon kuruş seviyelerinde olduğu düşünülürse bölgenin potansiyelinin çeyreğinin bu şekilde dışarıya çıkıyor olduğu sonucuna varılabilir.

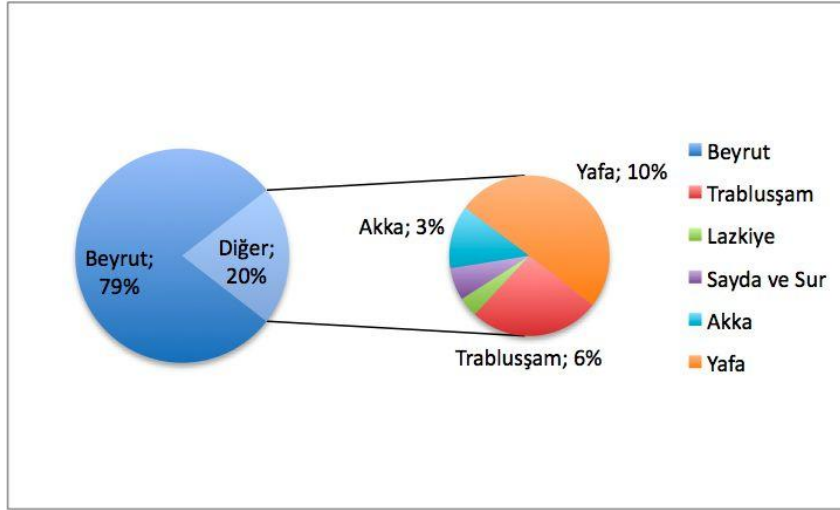
1894 Beyrut rüsumat nezareti gelirleri dağılımı:

¹⁹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.204.

Tablodaki değerler Beyrut Rüsumat Müdürlüğünün toplamda çok önemli bir yeri olduğunu gösterir. Bunu Yafa, Trablusşam ve Akka izlemektedir. Yafa'nın dış ticarete ilerlemiş olduğunu ve yabancıların özellikle İngilizlerin buradan doğrudan ticaret yaptıklarını gösteren belgeler vardır.

1894 Beyrut rüsumat nezareti gelirleri sancaklara dağılımı:

1899'da Rüsumat Nezareti'nin gelir ve giderlerine ilişkin veriler, toplamları açısından ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirmektedir. Veriler 1314 Rumi (1898) yılının değerlerini göstermektedir.¹⁹⁶

5 Yılda vilayetin Rüsumat Nezareti toplam gelirleri 24,3 milyon kuruştan 26,4 milyon kuruşa yükselmiştir. İki yıl sonraki kayıtlar, 1901 yılı rüsumat gelirlerinin 27,7 milyon kuruşa yükseldiğini gösterir. Bunun %88,7'si ithalat gelirlerinden oluşmuştur.¹⁹⁷ 1903 yılında 28,9 milyon kuruşa yükselmiştir.¹⁹⁸:

1904 Beyrut rüsumat nezareti gelirleri:

Esami	Perakende	İhracat	İthalat	Yekûn
Beyrut İthalat Müdüriyeti	14984		21162157	21177141
Beyrut Dâhili Müdüriyeti	29535	944222	744779	1718536
Trablus Müdüriyeti	19839	105762	1449292	1574893
Lazkiye Müdüriyeti	1686	53406	102869	157961

¹⁹⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, ss.319-320.

¹⁹⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.

¹⁹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.312.

Sayda Müdüriyeti	2407	10411	268525	281344
Akka Müdüriyeti	540	56611	106190	163342
Hayfa Müdüriyeti	6249	56386	307966	370602
Yafa Müdüriyeti	35686	238054	3220705	3494446
Toplamı	110928	1464854	27326485	28938269

1907 Yılı salname verileri vilayet Rüsumat Nezareti birimlerinin konularına göre toplamlarının dağılımı ithalatın gelir kaynağı olarak önemini ortaya koymaktadır. Vilayetin ticaret potansiyelini gösteren 1320 Rumi yıl (1904) rüsumat nazırlığı rakamları da sancakların taşıdığı önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir¹⁹⁹:

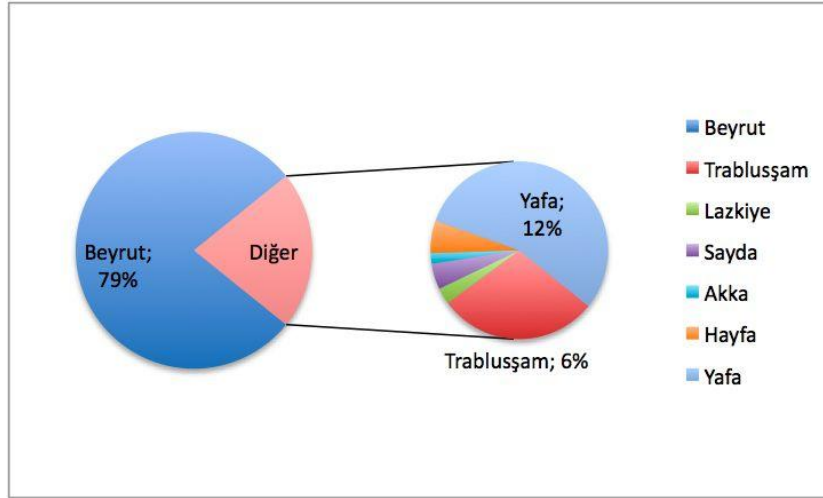
1907 Beyrut rüsumat nezareti gelirleri:

	Perakende		İhracat		İthalat		Hesaplanan Toplam	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Beyrut Ecnebiyesi Müd.	6615	0.03	0	0.00	23646986	99.97	23653601	73.33
Beyrut Dâhiliye Müd.	23671	1.44	741541	45.14	877550	53.42	1642762	5.09
Trablusşam	18839	0.93	158839	7.83	1850024	91.24	2027702	6.29
Lazkiye	3429	1.67	75161	36.66	126440	61.67	205030	0.64
Sayda	2306	0.71	12698	3.89	311560	95.41	326564	1.01
Akka	637	0.47	43004	31.94	91003	67.59	134644	0.42
Hayfa	6801	1.65	43269	10.48	362974	87.88	413044	1.28
Yafa	34712	0.90	208593	5.41	3609040	93.68	3852345	11.94
Toplam	97007	0.30	1283107	3.98	30875580	95.72	32255694	100

Vilayet gümrük gelirlerinin %73'ü Beyrut Ecnebiye Gümrüğü tarafından sağlanmaktadır. Bunun da tamamına yakını ithalat kaynaklıdır. Yafa hem toplamda merkezden sonra ikinci sırayı alır, hem de vilayetin perakende gelirlerinde %35'lik payla önde gitmektedir. Bölgede bazı merkezler gelişen ticaret nedeniyle şaşırtıcı biçimde öne çıkmaktadır. Perakende gelirlerde ikinci sırayı Beyrut dâhiliye gümrüğü almakta ardından Trablusşam gelmektedir. Toplam gelirler içinde önemli bir yeri olmamakla birlikte Osmanlı topraklarına mal alışverişinin yoğun olarak bu merkezlerden yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.200.

1907 Beyrut rüsumat nezareti gelirleri sancaklara dağılımı:

Bu değerler yukarıda sunulan 1892 değerleriyle karşılaştırıldığında, öncelikle uzmanlaşmaya bağlı olarak müdürlük ve memurluk ofislerinin arttırıldığını; Beyrut'un toplamda %32, Trablusşam ve Yafa'nın da %51'lik oranlarda tutar arışı sağladığını görmekteyiz. Toplamda aldıkları paylar ise Beyrut'unki önceki gibi %79 seviyesini korurken, Yafa'nın oranı %10'dan %12'ye yükselmiştir. Bu da Yafa'nın ticaret merkezi olarak önemini arttırarak sürdürdüğünü göstermektedir.

1321 Rumi yılı (1905) rakamları 32.519.940 kuruşla önceki yıla çok yakın bir değerdedir. Sancakların gelirleri de benzer seyir izlemiştir.²⁰⁰ Ancak Akka'nın önceki yılın %52 üzerine çıkan gelirleri dikkat çeker, bunun kaynağının da ikiye katlanan ihracat gelirleri olması göze çarpar. %28 artış kaydeden Hayfa için de benzer bir ihracat artışı görülmektedir. Yaklaşık %10 seviyelerinde artış da Trablusşam ve Lazkiye için geçerli olup, buralarda da ihracatta artış görülmektedir. Önemli gerileme ise Sayda'da olup, burada da ihracat artmış ancak ihracatta önceki yıla göre önemli düşüş olmuştur.

1322 Rumi yılı (1906) için ise toplam gümrük geliri 37.157.678 kuruş olmuş, yaklaşık %10'luk bir artış sergilemiştir.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetlerin finansmanı ve para transferi amaçlarıyla 19. Yüzyılda bankaların kurulması ve şubeleşmesi başlamıştır. Bu bağlamda 1856 yılında kurulmuş olan Osmanlı Bankası'nın ilk şubelerinden biri de ticaretin yoğun olduğu

²⁰⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESN 235, s.201.

²⁰¹ Aynı yer.

noktalardan olan Beyrut'ta açılmıştır.²⁰² 1907'de Beyrut Bank-ı Osmanî Şubesi Müdür, Müfettiş Mösyö Olgadıç, Müdür-i Sani, Muhasebe Baş Kâtibi ve Sandık Emni ile hizmet vermektedir.²⁰³

Bunun yanı sıra 1888'de Menafii Sandıklarının dönüştürülmesiyle oluşturulan Ziraat Bankası'nın, 1888'de kurulan Selanik Bankası'nın, 1899'da kurulan Alman Deutche Palestine Bankası'nın ve İngiliz Filistin Bankası'nın Beyrut'ta birer şubesi bulunduğu bilinmektedir. Bu bankalar sigorta hizmeti de vermiştir. Bunun yanı sıra bazı bankaların da acentelikleri zaman zaman kentte kurulmuştur. Resmi kayıtlarda da konuya yer verilmiştir: *"Bank-ı Osmanî'nin merkez ve bazı mülhakat vilayette şubeleri bulunduğu gibi Beyrut da banka muamalatıyla müştegil diğer bir hayli şirket-i sarrafiye mevcut ve bunların ekser mülhakat vilayetinde şubeleri müessis olması vilayetin ahval-i iktisadiyesinin günden güne iktisab eylediği intizam ve mükemmeliyete bir delil-i celidir."*²⁰⁴

Bölgede uluslararası ticaret dünyadaki endüstriyel gelişmelere paralel olarak önemli boyuta artmıştır. 19. Yüzyılın başında deniz ticaretinde önderliği ele geçiren İngiltere'nin ve eskiden beri bölgeyle iktisadi ilişkileri yoğun olan Fransa'nın yanı sıra, özellikle 19. Yüzyıl ikinci yarısından itibaren sahneye Avusturya Macaristan çıkmıştır²⁰⁵:

1868-1871 Beyrut uluslar arası deniz ticaret hacmi:

	Yıllar	Gemi Sayısı	Ton Yük
İngiltere	1868	50	50.551
	1871	34	22.268
Avusturya Macaristan	1868	60	36.874
	1871	54	70.521
Fransa	1868	73	72.892
	1871	57	48.075

1894 Yılı kayıtlarında sona eren yılda Beyrut vilayetinden yapılan ticarete ilişkin resmi gümrüğü geliri 21.612.024 ithalat, 1.231.931 kuruşu ihracattan, 2.414.529 kuruşu dahili sarfiyat olmak üzere toplam 25.405.208 kuruş olarak gerçekleşmiştir.²⁰⁶ Beyrut

²⁰² Karal, a.g.e., C. VII, s.234.

²⁰³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.205.

²⁰⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.95.

²⁰⁵ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.179.

²⁰⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.369.

limanına 1894’de bir yıl boyunca girip çıkan gemilerin taşıdıkları yük miktarı ve tabiyetleri gösterilmiştir²⁰⁷.

1894 Beyrut uluslar arası deniz ticaret hacmi:

Yük (Ton)			Sefer			Taşıdığı Sancak
Toplam	Yelken	Vapur	Toplam	Yelken	Vapur	
102725	45978	56247	2823	2750	73	Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
89558	0	89558	95	0	95	Mısır
76457	0	76457	119	0	119	İngiltere
101449	0	101449	73	0	73	Fransa
54113	877	53236	51	3	48	Avusturya
45112	0	45112	33	0	33	Rusya
12712	5706	006	27	12	11	İtalya
1057	0	1057	1	0	1	İspanyol
3980	0	3980	10	0	10	İsveç Norveç
12894	9540	7354	50	36	14	Yunan
504057	62101	441956	3282	2805	477	Toplam

1907’de toplam tutar yaklaşık %27 artışla 32.255.694 kuruşa yükselmiştir. Kentin ithalatı *Amerikan bezi, basma, pirinç, gaz yağı, meşin, şeker, sahtiyan ve maden ve ipek ve meşrubat ve emsali şeylerdir.*²⁰⁸

1894 yılı kayıtlarında bölgenin ihracatı yün, ipek, tıpta kullanımı yaygın olan meyan kökünden oluşur. *Yün yıkanılmamış olduğu halde ali ala kesir şimali Amerika’ya ve yıkanılmış olarak Cenova ve Marsilya’ya sevk olunmakta olup ihracat miktarı seviyesi 2.300.000 kilo raddesindedir.*

İpek bölgenin başlıca ihracat ürünüdür. Bursa salnamelerinde Osmanlı’nın en gelişmiş ipek üretim merkezi olarak Bursa’dan sonra Beyrut (Lübnan) bölgesinin geldiği bilgisi yer almaktadır. Bu bölgeden Bursa’ya özellikle Pastör usulünde yetiştiricilik öğrenmek üzere öğrencilerin gelip döndüğünden söz edilir. Beyrut salnamesinde de bölgenin ipek üretimine çok uygun olduğu, elli yıl öncesine dek geleneksel usullerle üretim yapılırken, bundan sonra “Avrupa usulünde fabrikalar inşa olunarak” üretimin geliştiğinden söz edilmektedir. Bunu desteklemek içinde on beş yıl içindeki çabalarla dutluklar sıklaştırılmıştır. Fransa Leon şehri üreticileri özellikle buranın ipeklerini talep

²⁰⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.389.

²⁰⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.369.

etmektedirler. Bunun yanı sıra Marsilya'ya da ipek ihracatı önemli ölçüdedir. 1893 senesinde 217 bin kıyye (okka) üretim gerçekleştiği tahmin edilmektedir.²⁰⁹

Meyan Kökü de bölgenin önemli ihracat ürünlerinden biridir. Amerika'ya gönderilen bu ürünün 1893 yılında 8-10 bin ton üretimi yapıldığı tahmin edilmektedir. *“Hatta vesair ve sisam ve emsali cevabat ve rugan zeyt ve pamuk ve duhan ve limon ve portakal ve emsali mevad asliye ile hali seccade ve yüklü içkili ...mütenevvia muamelatı sahe-i ticarete bir mevki mühim tutulmaktadır.”*²¹⁰

Vilayet topraklarında çok sayıda ve geniş alanlı ormanlar vardır. Bunların elverişli yerlerde olanlarından kereste ve odun kömürü imali yapılmaktadır. Örnek olarak Byrut'un ihtiyacı için senelik 15 bin karaçam kesildiği belirtilmiştir.²¹¹

Madenler ise henüz tam olarak ortaya çıkarılmış değildir. Lazkiye'nin Bayır ve Bucak nahiyelerinde krom vardır. İmtiyaz sahibinin 14bin ton çıkarıp, çoğunu ihraç ettiği kaydedilmiştir. Sehbun kazası Behlülüye karyesinde ise alçı madeni bulunmaktadır.²¹² 1904'de vilayetteki orman ve madenlere ilişkin bilgiler mevcuttur²¹³:

Ticarete konu olan mallar ve bunların üretilip pazarlandığı emlak ve arsalar Osmanlı tebaasına aittir. Bu kişilerin Avrupa ve Amerika ile yaptıkları ticaret, oralarda bulunan şerik ve vekilleri aracılığıyla yapılmakta, bunun geliri tamamen Osmanlı Devleti unsurlarına ait olmaktadır. Salnamede yer alan bu bilgiler, ticaretin yabancılar eliyle yapılması ve yurtdışın varlık aktarımı yapılmasına dair endişeleri gideme kaygısı taşıyor görünmektedir. Osmanlı yönetimi bu gelir getirici faaliyetlerin gelişmesi için *Beyrut'ta mükemmel bir liman vücuda getirilmekte* olmasının yanı sıra *Beyrut'tan Şam'a ve Şam'dan bir kolu Havran'a ve diğer kolu Halep üzerinden Fırat'a ve Akka ve Hayfa'dan yine Şam'a kadar buharlı tramvay ve şimendifer inşasına başlanmıştır.*²¹⁴

Bu geniş ticari faaliyetlerin finansman ayağında da önemli bir örgütlenme bulunur. *“Beyrut'ta Osmanlı bankası şubesinden maada yerliden bank muamelatıyla iştigal eden on beş kadar bankir ve şirket sarrafiyenin mevcudu ve gerek Osmanlı bankasının ve gerek işbu bankir ve şirketlerin mülhakatta şube ve vekillerinin bulundurulması dahi vilayetin*

²⁰⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.370.

²¹⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.370.

²¹¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, ss.278-279.

²¹² Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.279.

²¹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.310.

²¹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.370.

ehemmiyet ticariyesini irasa eden delail mühimme cümlesinindir.”²¹⁵ Buradan da anlaşıldığı gibi hem uluslar arası ticaret hem de bunun finans kaynaklarını oluşturan kanallar 19. Yüzyıldan itibaren bölgede geniş biçimde örgütlenmiş, bu da bölgenin gelişmesinde özellikle gereği fark eden devletin eliyle atılan adımlar öncülüğünde önemli katkı sağlamıştır.

²¹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.370.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ŞAM VE BEYRUT'TA SİYASET

A. OSMANLI YÖNETİMİ VE İÇ SİYASAL GELİŞMELER

1. Şam'daki Siyasal Gelişmeler

Ağustos 1516'da Memluk ordusu ile yapılan Mercidabık savaşında Osmanlıların galibiyeti, Şam'ın kapılarının Sultan I. Selim'e kolaylıkla açılması sonucunu doğurdu. Osmanlı egemenliği süresince, Memluk gruplarına mensup olup Osmanlı hizmetine geçmiş olan kişiler Şam ve Musulla kuşaklar boyunca valilik makamında yer alabilmişlerdir.¹

1521'de Osmanlı yönetimi Şam Eyaletini oluşturmuştu. Arap Vilayeti ya da Şam Vilayeti olarak anılan Suriye toprakları, ilk değişikliğini 16. Yüzyıl ortalarında Haleb'in ayrı bir vilayet haline getirilmesiyle yaşadı. 16. Yüzyılın sonlarında Kenar ya da Hazine Defterdarlığı denilen müstakil defterdarlıkların kurulduğu önemli merkezlerden biri Şam'dı.² 17. Yüzyılda ise Trablusşam vilayeti bölgeden ayrılıp eyalet haline getirildi. Takip eden yıllarda da Rakka benzer bir uygulamaya tabi tutularak ayrıldı. Bu dönemde Şam Vilayeti'nde paşa sancağı Dimaşk'ın yanı sıra, Kudüs-ü Şerif, Gazze, Safed, Sayda, Beyrut, Aclun, Lecun, Nablus, Bikaa, Tedmür, Akka, Kerek-Şüveyk sancakları yer alıyordu. Emir-ül Hac ünvanına sahip bulunan kent, hac yolunun güvenliğinden sorumluydu. Ardından 1614'de Sayda eyaleti oluşturuldu.

19. Yüzyıla gelindiğinde İstanbul'un tercihleri ve Hicaz demiryolu projesinin de etkisiyle merkezi yönetimin etkinliğinin artmış olduğu eyalet, Şam, Hama, Havran, Maan ve Gerek sancaklarını içeriyordu.³

1860'da Cebel-i Lübnan'da başlayan ve kıyı şeridinde de yayılan olaylar Şam'da da çatışmaları tetikledi. *İç savaş, bir ticari kriz anında Osmanlı reformlarına ve Avrupalıların*

¹ Alber Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.300.

² Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 227.

³ "Şam" maddesi, **Ana Britannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, C.29, s.55 vd.

*bu reformlara bağlantılı olan çıkarlarına muhalefetin bir ifadesi idi.*⁴ Müslümanların Hıristiyanlara karşı hareketleri yabancı basında da yankı buldu ve bölgeye uluslar arası müdahale için zemin hazırladı. Fuad Paşa sert tedbirler alarak olayları sonlandırdı. Ancak artık konuya uluslar arası güçler tam olarak dahil olmuştu.

Şam Kalesi ile Akka, Yafa, Kudüs ve Trablusşam kaleleri 1870'e kadar Tophane'ye bağlı iken, bu tarihte, kalelerin en yakın ordu müşiriyetlerine bağlanmaları yönünde bir değişiklik yapılmıştı.⁵

Osmanlı yönetimi incelediğimiz dönemde taşrada eskisinden daha fazla halka inen, çeşitli memuriyetler ihdas ettikten sonra Ortadoğu bölgesine kendisine daha sadık yöneticiler tayin etmeye başladı. Arap topluluklarının başına unvanlar, nişanlar, armağanlar vererek kendisine sadık yerel kökenli yöneticileri getirdiler. İbn-i Suud'un giriştiği ayrılıkçı hareketin yarattığı tehlike bir bakıma etkisini azalttı. Oysa 1904 yılında Necid Emiri İbn-i Suud Orta Arabistan'da eski Vahhabi İmparatorluğu'nu yeniden kurmuştu. Yarımada'daki belli başlı şeyhleri güzellikle ya da zorla çevresinde toplamış, etkinliğini Kuveyt'ten Şam'a ve Kızıldeniz yakınlarına kadar yaymıştı.⁶

Bölgede Osmanlı yönetiminin en önemli icraatlarından biri Hicaz demiryolu projesidir. 12 Ağustos 1888'de ilk trenin ulaşımı gerçekleşmiş ve Rumeli demiryolları ile İstanbul, Paris, Viyana ve Berlin'e bağlanmıştı.⁷ 1900 Yılı Mayıs'ında bir irade-i seniyye ile Suriye'yi Mekke ve Medine'ye bağlayacak olan bir demiryolunun döşenmesi süreci başlatıldı. Osmanlı yönetimi demiryolu şebekesinin imparatorluğun bütünlüğünü koruyacağını düşünüyordu. Bu yüzden demiryolu inşaatında ağırlık Halep, Bağdat, Şam ve Medine gibi Arap yarımadasında bulunan şehirler yönünde olmuştur. Sultan Abdülhamid'in iktidarı zamanında (1876-1909) Beyrut-Şam, Afyon-Konya, İstanbul-Eskişehir-Ankara, Eskişehir-Adana-Bağdat ve İstanbul-Adana-Şam-Medine hatları inşa edilmiştir.⁸ İstanbul'dan Hicaz'a kadar uzanacak bir demiryolu yapılması konusunda

⁴ Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, s.329.

⁵ Ünal, s.91. Krş. Atese Arşivi **Osmanlı Rus Harbi 1877-78 Koleksiyonu**, Kutu 2-10, Belge 8.

⁶ Bir bakıma dönemin gözlemcisi sıfatıyla Paul Imbert'in 1909 yılında çıkan kitabındaki bilgiler bu bağlamda birinci elden kaynak olarak gösterilebilir. İşte bu noktada II. Meşrutiyet sonrası İttihat Terakki sürecinin özellikle Suriye bölgesinde etkili politikasını Osmanlı çıkarları açısından önemsemek gerekmektedir. Imbert, a.g.e., s.70 vd.

⁷ Shereen Khirallah, **Railroads in the Middle East 1856-1948 (Political and Economical Background)**, Librairie du Liban, 1991, Lebanon, ss.42-43.

⁸ İzmir-Aydın demiryolu, Anadolu topraklarında yapımı gerçekleşen ilk demiryolu hattı olmuştur. İstanbul-Adana-İskenderun- Nusaybin ve Bağdat hatı 1904 yılında açılmıştır. Murat Özyüksel, "Hicaz Demiryolu",

birçok proje sunulmuş, en kapsamlısı, daha sonra Arap İzzet Paşa olarak anılacak olan Cidde vakıflarından sorumlu Ahmed İzzet Efendi tarafından sunulmuş olmuştur. Bu proje hattın Osmanlı merkezi otoritesine katkılarını tartışan ve inşası halinde özelde Hicaz yarımadası, genelde ise Osmanlı Devleti'ne karşı iç ve dış tehditlerin önlenmesi yönündeki avantajları ortaya koymuştur. İnşa edilen demiryolları dış saldırılara karşı savunma aracı olacak, diğer yandan ise uluslar arası ilişkiler bakımından Osmanlı devletini yalnızlıktan kurtaracaktı.⁹ Bunun ilk işaretleri hattın yapım çalışmalarının başlamasıyla birlikte ortaya çıkmış olup, süreçte büyük güçlerin etkinliğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Teknik işlerden sorumlu Alman mühendis Mr. Meissner'in emrinde çalışan 43 mühendisin yalnızca 17'si Osmanlı vatandaşıyken, 12'si Alman, 5'i İtalyan, 2'si Avusturyalı, 1'i Belçikalı ve 1'i Yunanlı olmak üzere 26'sı yabancı uyrukludur.¹⁰ Hicaz demiryolu projesinin koordinasyonu için İstanbul'da kurulan komisyonun başkanlığını dönemin sadrazamı yaparken, komisyon üyeleri arasında Nafia Nazırı ve Tophane-i Amire Müdürü görevlerini de yürüten İzzet Paşa da bulunuyordu ve dönemin ekin isimleri arasındaydı. İzzet Paşa, komisyonda Nafia Nazırlığına bağlı memurların teknik danışman olarak yer almasını sağlamıştır. Yerel komisyon ise Şam'da kurulmuş ve başkanlığı Şam valisine verilmiştir. Genel Müdürü olarak Beşinci Ordu Komutanı Kazım Paşa görevlendirilmiş, mühendisler de üyeler arasında yer almıştır.¹¹ Hattın inşası sırasında Bağdat demiryolu ile bağlantı kurulması da planlanmış ve bu kapsamda Anadolu Demiryolu Şirketi ile Fransız Lübnan Demiryolu Şirketlerine ait bulunan Şam-Hamer arasındaki demiryolu Racak vasıtasıyla Bağdat demiryolu hattının Halep ile bağlanmasına imkan tanımış oldu.¹²

Hicaz demiryolu, hac vazifesi için Mekke ve Medine'ye gidip gelen hacılar için sağlayacağı kolaylık nedeniyle İslamcılık politikasına da ciddi katkı sağlamış olacaktı.¹³ II. Abdülhamid'in iletişim ve ulaşım alanında merkezi otoriteyi güçlendirmek için yaptığı faaliyetler arasında olmak üzere demiryolu hattı boyunca telgraf hattı da döşenmiş, bu ha

Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara, 2002, s.470; Vahdetin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara, 2002, ss.464-465.

⁹ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay., İstanbul, 1994, ss.40-41; Krş. Indian Office Library and Records, London Political and Secret Department, 10/12, From Mr. G. Barclay, to Sir Edward Grey, İstanbul, 17 November 1906.

¹⁰ Hülagü, a.g.e., s.30; Krş. IOR: L/P&S/10/12, From Mr. G. Barclay to Sir Edward Grey, İstanbul, 17 November 1906; Khairallah a.g.e., s.89, Gülsoy, a.g.e., s.114.

¹¹ Hülagü, a.g.e., ss.53-56.

¹² Hülagü, a.g.e., s.202; Krş. IOR: L/P&S/10/12, From Mr. G. Barclay to Sir Edward Grey, Confidential, İstanbul, 17 November 1906.

¹³ Gülsoy, a.g.e., ss.31-40.

ve boyunca kurulmuş olan postane şubeleri sayesinde İstanbul ile Medine arasında iletişim imkanı hale gelmiştir.¹⁴ Diğer yandan yolcuları hem çölde yaşayan Bedevilerin saldırılarından korumak, hem de su ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak üzere hat boyunca çok sayıda karakol örgütlenmiştir.¹⁵

Hicaz demiryolu yapımından önce Hicaz'a hac için 2500-3000, çeşitli nedenlerle toplam 80bin kişi yolculuk ediyorken, hattın inşasından sonra hacı sayısında önemli artış yaşanması beklenecekti.¹⁶ Kara yoluyla hacca gidenler hattın önce 2500-3000 kişi kadarken, 1912 yılına kadar 30bin hacı yeni demiryoluyla bölgeye gelmiş ve toplamda Medine'ye 300bin yolcu taşınmıştır.¹⁷

Hicaz demiryolu hattının yapımına Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümü olan 1 Eylül 1900'de Şam- Dera güzergahı ile başlanmıştır. 1903'de Amman'a, 1904'de Maan'a ulaşmış ve bunun ardından bir işletme idaresi oluşturulmuştur. 1905'de yük ve yolcu taşımacılığı başlamıştır. 1 Eylül 1906'da Medayin-i Salih'e, 31 Ağustos 1908'de ise Medine'ye ulaşılmıştır. Toplam uzunluk 1.464 kilometre olmuştur. İlave hatların eklenmesiyle 1918'de 1.900 kilometreye ulaşılmış olunacaktır.¹⁸ Hattın inşasında büyük ölçüde Osmanlı askeri gücünden yararlanılmıştır. Ana hattın yapımında Suriye ve Irak gibi İslam dünyasının değişik coğrafyalarından gelenlerin yanı sıra çoğunluğunu Türk unsurun oluşturduğu askeri güç gerçekleştirmiştir.¹⁹ İnşaatın bölge topraklarında iktisadi ve bayındırlık alanlarındaki gelişmeye katkıları da dikkat çekicidir. Bu kapsamda 1 lokomotif bakım merkezi, 2.666 taş köprü ve üs geçit, 7 demir köprü, 9 tünel, 96 istasyon, 7 gölet, 37 sarnıç, Tebuk ve Maan'da birer hastane, Hayfa, Dera ve Maan'da küçük birer atölye, Hayfa'da bir dökümhane ve boru atölyesi ile çok sayıda depo dikkati çeker.²⁰

Hattın başlangıç noktası Şam kentiydi. Ancak böyle bir çalışmanın bir takım güçlükleri vardı. En önemli sorun finansmandı. Ayrıca Osmanlı topraklarında böyle bir

¹⁴ Khairallah, a.g.e., s.85.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri noktalardaki zayıflığı Bedevi saldırılarının devam etmesine neden olmuştur. Yirminci yüzyılın başında Osmanlı Devleti çökmüş, birçok kasaba ve köy boşaltılmış, büyük göçler yaşanmış, ticari ve zirai hayat felce uğramış, buna rağmen Bedeviler yüzlerce yıldır süregeldiği gibi çölün efendileri olarak hayatlarında ciddi hiçbir değişiklik olmadan yaşama devam etmişlerdir. Metin Hülügü, Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2008, s.27.

¹⁶ Hülügü, a.g.e., s.26; Krş. FO: 78/5452, Sir Nicholas O'Conor, G.C.B., G.C.M.G., Damascus, 30 April 1900.

¹⁷ Hülügü, a.g.e., s.27.

¹⁸ Özyüksel, a.g.e., s.473; Hülügü, a.g.e., s.29.

¹⁹ Hülügü, a.g.e., s.30.

²⁰ Hülügü, a.g.e., s.33; Krş. IOR: L/P&S/10/12, From Sir N. O'Conor to Edward Grey, Confidential, Istanbul, 12 June 1906; Öztürk, a.g.e., s.153.

girişim için gerekli sanayi yoktu. Demiryolunun fizibilite çalışmalarını hazırlayacak teknik personel de mevcut değildi. Kalifiye usta sayısı yetersizdi. Bu arada Şam'daki yabancı imtiyazlı şirketler de sorun yaratacak görünüyordu. Hayfa- Şam hattını yapacak olan Syrian Railway Company ve Beyrut-Şam- Havran hattını yapan Fransız şirketi bunlar arasındaydı. Hicaz demiryolunun inşa edileceği bölgenin doğal yapısı da güçlükler içeriyordu. Bozkırdan ve çölden 2500 kilometrelik böyle bir demiryolunun geçtiği yerlerdeki su kaynakları hacıları haraca kesen Bedevilerin denetimi altındaydı. Isı ise en alt derecelerden en üst derecelere kadar değişmekteydi. Hayfa ile Medine arasındaki 1340 kilometrelik yolun en doruk noktası 1300 metreyken, en çukur yeri 236 metreye kadar düşmekteydi. Bu da uzun rampaları gerektiriyordu. 1906 Ocak ayında Akabe'den çıkan bir Türk taburu, gelip Tabah'ta karargâh kurdu. Tabah limanında su sarnıçları vardı. İngilizler bunu protesto ettiler. Tabah'ı Sina yarımadasının bir parçası sayıyorlardı. Burası 1892 İngiliz Türk anlaşması uyarınca Mısır'a bağlanmıştı. İngilizler, Mısır hidivinin isteğini İstanbul'a bildirdiler. İstanbul'daki İngiliz elçisi tehdit edici bir dil kullandı. İngiltere Mısır'daki garnizonunu güçlendirirken Akdeniz Filosunu Ege denizine gönderdiler. Bunun üzerine Tabah'taki Türk birliği çekildi.

Osmanlı yönetimi Hicaz demiryolu inşaatı için olağanüstü kaynaklar yaratmaya çalıştı. Pul gelirlerine ve gümrük harçlarına başvurdu. İmparatorluktaki kurban derilerinin satışından hisse aktardı. Memur maaşlarının %10'u kesildi. İslam dünyasında bağış kampanyası başlatıldı. Imbert, Sağlanan kaynağın 150-200 milyon Frank olduğunu belirtir. İngiliz etkisindeki Mısır Hidivi bile bu İslami söylev karşısında demiryolu için araç gereç vermeyi vaat etmişti. İran şahı da Şii olmakla birlikte payına düşen parayı verdi. Hint Müslümanları İngilizlere karşı duydukları hoşnutsuzluğu açığa vurma fırsatını yakaladıklarından toplam 2.250 Frank yardım gönderdiler. Hicaz demiryolunun Medine'ye ulaştığı 1908 yılına kadar her yıl 7-8 milyon Frank toplandı. Osmanlı yönetimi bu kaynakları ustaca yönetti. O arada başlangıçta yanlışlar da yapılmıştı. Beyrut limanında bırakılan dekoviller, raylar, vagonlar paslandı. Müteahhitlerle zararlı anlaşmalar yapıldı.²¹

Hicaz demiryolunun ayrıntılarını ve sorunlarını çözmek üzere Şam'da bir mali komisyon görevlendirilmişti. Bu bağlamda Müşir Kazım Paşa çalışıyordu. Harcamaların genel denetimi Gaudin adında bir Fransız'a verildi. Bu uzman Anadolu demiryollarında başarılı çalışmalar yapmıştı. Sekiz yıllık inşaat boyunca ödemeler kesintiye uğramadı. Bu

²¹ Imbert, a.g.e., s.81. Dönemde bölgede yaşanan ekonomik dönüşüm hakkında bkz. Leila Hudson, Space and Moderniy in an Islamic City, Tauris Academic Studies, London- New York,

bayındırlık başarısı Osmanlı İmparatorluğu'nda eşine rastlanmayan bir olaydı. Osmanlı yönetimi ucuz emek sağlamak üzere askerleri de çalıştırmıştı. Kolordulardan 7.000 kişilik bir birlik kuruldu. Yanlarına verilen İtalyan ve Arnavut ustaların yardımıyla verimli oldular. Asker işçilerin ücretleri Harbiye nezareti bütçesinden ödendiği için demiryolu bütçesine yük getirmediler. Padişah buyruğu ile demiryolunda çalışan askerlerin hizmet süreleri üçte bir oranında azaltıldı. Bu arada makinist, ateşçi, telgrafçı, gardfren ve makasçı olarak 2000 asker görevlendirildi. Teknik çalışmalar Alman Meissner'le yardımcısı Fransız Schroeder yönetimine verildi. İtalyanlar da görevlendirilmişti. Askeri istihkâm subayları ile İstanbul'daki mühendis okulunun Türk mühendisleri başarılı çalışmalar yaptılar.²²

Suriye Bölgesi'nde 100 kilometrelik Şam Mzerib hattı Havran'ın buğdaylarını Şam'a ve Beyrut'a ileten önemli bir yoldu. Fransızların Beyrut Şam Havran Şirketi bu bölüm için önerilen 7.500.000 Franklık teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Abdülhamid Fransız hattının yanı sıra yeni bir demiryolu döşetti. Şam'dan Dreaa'ya uzanan paralel hat daha sonra Hayfa limanına doğru uzatıldı. Yeni siyasal gelişmeler İngilizleri Hicaz demiryolunu engellemekten vazgeçirdi. İngiliz Rus anlaşması (1907) İngiltere'nin Hindistan çıkarları için elverişliydi. II. Meşrutiyetten sonra Jöntürklerin İngilizlerle yakınlaşması Suriye, Mısır, Arabistan tarafında İngilizleri aşırı davranışlardan alıkoymuştu.²³ Yıllık demiryolu inşa rakamları 1908'den sonra giderek artacaktır. 1908 Eylül'ünde Hicaz demiryolunun resmen açılışı nedeniyle büyük törenler düzenlendi. Abdülhamid törenlere oğullarından birini göndermişti. İttihat Terakki Cemiyeti eski rejimin bu eserini büyük coşkuyla benimsedi.²⁴

Bölgedeki etnik zenginlik, Beyrut dağlarından başlamak üzere çeşitli zamanlarda tüm Suriye'yi etkileyen gerginliklere neden oldu. Osmanlı yönetimi bölgede oluşabilecek gerginliklere karşı sürekli tedbirli olma gayretinde idi. Bu kapsamda birlik hareketleri, cephe yedekleri gibi önlemler 19. Yüzyılın son yıllarında bölgede yaşanan gelişmelerdendi.²⁵ 1910'da ise Dera'da sorun çıkaran Arap eşkıyalara ve Dürzî birliklerine karşı kapsamlı bir harekât düzenlendiği anlaşılmaktadır. Tanin gazetesi muhabiri Ahmet

²² Imbert, a.g.e., s.83.

²³ İleriki bölümlerde bu bağlamda değerlendirilebilecek çok sayıda İngiliz konsolosluk belgesine yer verilecektir.

²⁴ Imbert, a.g.e., s.85.

²⁵ Bu konunun detayı ileride İngiltere'nin Politikası bahsinde ele alınmıştır.

Şerif'in gazetesinde yayınladığı gezi notları konunun detaylarını görmemizi sağlar. 1910 Yılı sonbaharında Osmanlı ordusu "Güney ve Doğu Eşkiası"nı dağıtarak çöle kaçırmıştır. Bu çarpışmalarda kırk kadar asker de şehit olmuştur. Dürzilerin bunun üzerine çok eski bir geleneklerini gündeme getirdiği, en yüksek epede çok büyük bir ateş yakarak, yandaşlarını yardıma çağırdığı belirtilmektedir. Ahmet Şerif buna uyan çok kili olmasını olası görmemekte, bunu da bir süredir devam eden kararlı askeri harekâttan çekinmeleri nedenine bağlamaktadır. Nitekim takip eden günlerde askeri birlikler Cebel'in güney tarafında Dürzi gruplarla çatışmış ve yenmiştir. Kuzey için de bir harekât planlanmış, bu esnada da çevrede isyan ve eşkıyalıkta bulunan ya da halkı kıskırtanların tutuklanması işlemlerine ve halkın silah toplanmasına başlanmıştır. Dürzilerin bozduğu telgraf sistemi onarılmıştır. Çarpışmalar çok yoğun ve çok sayıda köyü etkileyecek kapsamda olmuştur. Su kaynaklarına uzak olan ancak bölge koşullarına çok iyi hakim olma avantajına sahip bulunan Dürzi birliklerin bu kadar kapsamlı bir harekât karşısında gücünün kırıldığı bildirilmektedir.²⁶

Askeri alanda önemli boyuta varan düzen çabaları meyvelerini vermiş, Süveyde'de daha önce hükümete karşı tavır içinde olan halk, yönetimle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Daha önce benzer durumlarda askerin gelişini ateşle karşılayan kaza halkı, bu kez sükûnet içindedir. Hatta Süveyde ve Salhad'ın ileri gelenleri kumandanı ziyarete giderek bağlılık bildirmiştir. Askeri talimata uygun olarak halk silahlarını teslim etmiştir. Ancak toplamda var olduğu bilinenin oldukça altında bir sayıda teslimat yapıldığı da dikkati çeken bir unsurmuş. 19 Eylül 1910'da askeri harekâtle bağlantılı olarak Havran livasında sıkıyönetim ilan edilmişti. Sıkıyönetim bildirisindeki detaylardan 23 Temmuz 1908'de ilan olunan meşrutiyetle birlikte getirilen genel af sonrasında, bölgede işlenen suçların iyi hal ve işbirliği koşullarında yeniden affa konu olabileceği belirtilerek asayişin sağlanmasında çağdaş toplumsal yöntemlere öncelik verildiği anlaşılmaktadır. İtaat bildirenlerden bazısının samimi olmadığı, daha sonraki çatışmalarda anlaşıldıysa da on gün süren çatışmalar askerin galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Askeri birliklerin lojistik üstünlüğü ve Dürzi grupların suya uzak ve ulaşımı zor dağlık araziye kaçmaya mecbur kalması,

²⁶ Ahmet Şerif, **Arnavutluk'a Suriye'de ve Trablusgarp'a Tanîn**, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, ss.101-106. Dera'da 1912'de bu askeri birliğin 25. Tümen olarak hala görevde olduğunu görüyoruz. Bunlardan sonra da Havran bölgesinde Büyük Savaş'ın sonuna kadar kalıcı birlikler bulunmuştur. Selahattin Günay, **Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.6 ve 14.

çatışmalardan bir süre sonra teslim olmak üzere geri gelmelerine neden olmuş, bu durum da Osmanlı yönetimi tarafından devlet merhameti ile karşılanmıştır.²⁷ Nisan 1911’de de Der’a da Dürzi ileri gelenlerinden askeri birliklere teslim olanlar olmuştur. Bunlardan en dikkat çeken Havran metropolidinin aracılığıyla birliğe gelmiş olan Yahya El Atraş’tır ve bu örnek dini ve siyasi rollerin bir aradalığını göstermektedir.²⁸ Bu gelime ve buna ilişkin tarih ayrıca bölgede askeri birliklerin konuşlanması durumunun çok uzun süre devam ettiğini ve çok geniş coğrafyaya yayıldığını da göstermektedir. Nitekim Mayıs 1911’de, Havran’daki ilk ilandan yaklaşık 9 ay sonra Süveyde ve çevresinde sıkıyönetim ilan edilmişti.²⁹

2. Beyrut’taki Siyasal Gelişmeler

Osmanlı Devleti’nin Doğu Akdeniz havzasına yayılışı Yavuz Sultan Selim’in 1516’daki Mısır seferi ile başladı. Mercidabık savaşı(1516) sonucunda Osmanlı egemenliğine geçen yerler arasında Suriye bulunuyordu. ³⁰ Adana ve bazı doğu sancakları da 17. Yüzyıl başına kadar imtiyazlı durumdaydılar. Yeni toprakların alınması ile eyalet düzeninde yenilikler gündeme geldi. Haleb, Suriye, Trablusşam yeni oluşturulan eyaletler arasında yer aldı. Salyânesiz (yıllıksız) olarak nitelendirilmiş olan bu eyaletlerin mahsulatı has, zeamet ve tımara ayrılmıştı ve hazine ile defterhaneden yönetiliyordu. Öşür ve resimleri havass-ı hümayun adıyla hazineye, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına ve zeamet ve tımara ait olmak üzere üçe ayrılmıştı.³¹

*“Batı Avrupa’daki ve diğer yerlerdeki küçük ve bağımsız toprak sahibi türü, Ortadoğu’da da mevcuttu ama pek azdı ve tipik değildi. Bağımsız küçük üreticiler, tarımın büyük oranda yapay sulamayla yapıldığı, merkezi denetimin gerekli olduğu, böylece de kolayca merkezi denetime alındığı yerlerde, rahatça gelişmezler, bölgenin büyük bölümünde ortaya çıkan model büyük toprak sahipliğidir.”*³² Ancak Beyrut, coğrafi olarak dağ köylülerinin küçük komün hayatına zorunlu oldukları, bu nedenle de bölgenin tamamının yönetiminin zor olduğu bir yerdi. Beyrut’un kuzeyindeki Hıristiyan çiftçiler

²⁷ Şerif, a.g.e., ss.101-126.

²⁸ Şerif, a.g.e., s.200.

²⁹ Şerif, a.g.e., s.225.

³⁰ Tuğlacı, a.g.e., s.328.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, C.II, ss.579-580.

³² Lewis, **Ortadoğu**, s.253.

Osmanlı Ortadoğusu'nda tek bağımsız toprak sahipleri toplumunu oluşturuyordu. Aynı bir özerklik geleneğine sahip bulunan Lübnan, sonraki yıllarda da kültürel ve dini çoğulculukla, siyasi ve ekonomik özgürlüğün tek merkezi olmaya devam edecekti.³³ İlave olarak Lübnan bölgesi tarih yazımında milliyetçiliğin, “*Avrupa tarzı ulus devlet kavramına indirgenemeyen, benimseyenlerin kullandığı özel dilin bir parçası haline dönüşerek rasyonalizasyon ve söylemler aracılığıyla onu savunanların siyasi, tarihi ve beşeri coğrafyalarının bir parçası haline gelmiştir.*”³⁴ Bu özelliklerin farkında olan Osmanlı Devleti, “*Cebellilerden Osmanlı hâkimiyetini tanıdıklarını gösteren maktu bir vergi ödemelerini, denizden gelebilecek saldırılara karşı bekçilik etmeleri ve dağın aşağısındaki ovalarda yaşayan kimselere, özellikle Trablusşam, Sayda ve Bika havzasına saldırmaya kalkışmamaları*”nı istemekle yetindi. Bu bağlamda bazı ileri gelen ailelere devlet tarafından mukataacı sıfatı verilerek, hem mîrî vergiden muaf olmaları hem de cezai ayrıcalıkları olması sağlanmış ve onlardan asayişini emin etmelerini ve vergileri toplayarak yerine göre, Şam, Trablusşam ve Sayda valisine teslim etmeleri istenmişti.³⁵

Ortaylı, bölgedeki Osmanlı yönetim sistemine, eski Roma, Bizans, Sasani ya da Şarlıman sistemi içinde yaklaşmak gerektiğini savunur.³⁶ Nitekim bölge kentlerinde devralınan idari düzen bir süre korunmuştur. Mısır için bakıldığında, istikrarlı sürdürülen uygulamaların belgeleri uygun iklim koşullarında günümüze kadar ulaşmış, Roma, Bizans ve Müslüman Bizans süreçleri ortaya konabilmiştir. Lewis'e göre, Suriye için belge sayısı aynı çoklukta olmamakla beraber aynı süreçler söz konusudur. Buna göre önce Roma sonra da Bizans bürokrasisi Yunanca yürütülmüştür ve bunu yapanlar Yunanlılar değil Helenleşmiş yerlilerdir. Bunlar daha sonra Hıristiyanlaşmış, sonra da bir kısmı Müslüman olmuştur. Mısır papirüslerine göre VII. Yüzyılda kurulan İslam Devleti'nin günlük işleri, kendinden önceki Bizans ve ondan önceki Roma ile aynı düzende sürmüştür. Zamanla hem Yunanca hem Arapça yazılmaya başlanacak olan belgeler, VIII. Yüzyılın sonunda artık tamamen Arapçadır. Irak ve Suriye için de aynı durum geçerli olmuştur.³⁷

³³ Lewis, a.g.e, s.435

³⁴ Vacih Kavtarani, “20. Yüzyılın İlk Yarısında Lübnan'da Milliyetçi Düşünce ve Osmanlı İmgesi”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, Der. Kemal H. Karpat, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.381.

³⁵ Engin Deniz Akarlı, **Cebel-i Lübnan'da Mutasarrıflık Düzeni 1861-1915**, Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1981, ss.16-17.

³⁶ Ortaylı, **Teşkilat Tarihi**, 251.

³⁷ Lewis, a.g.e, ss.232-233.

Beyrut Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk dönemde idari düzende Şam'a bağlı nahiye olarak yer almış³⁸ ve Ma'an Hanedanına mensup emirler tarafından yönetilmişti. 1614'de Şam eyaletinden ayrılarak, yeni kurulan Sayda eyaletine bağlandı.

18. ve 19. yüzyıllarda "ulus" terimi kurumsallaşmış bir ifade ve kendi başına bir varlık haline geldi. Renan tarafından "birlikte var olma iradesi", Hegel tarafından "halkın ruhu" olarak tanımlandı. Coğrafi çevrenin değişmezleri şeklinde yaklaşımlar da oldu. Bu yaklaşımlara ulus yerine ümmet kavramının yanlış bir şekilde yerleşmiş olması da eklenmelidir.³⁹ Osmanlı sultanlığında yaşanan kriz döneminde Arapların, Avrupa tarihi bağlamında ulustan sonra ortaya çıkmış olan millet, ümmet, kavmiyet kavramlarıyla tanışmaları ve Batı'yla kurdukları kültürel ilişki, sultanlık idaresinin bölgedeki mutlakîyetine karşı çıkma yönündeki batılı politik görüşlerin çekiciliğine kapılmalarına yol açmıştı. Bu durum, Lübnan milliyetçiliği ile pan-Arap milliyetçi söylemi gibi çok sayıda farklı çizginin ortaya çıkmasına neden olmuştu.⁴⁰

Zaman içinde Lübnan'daki yapıda bazı değişiklikler ortaya çıkmış ve bu durum çatışma ortamı yaratmıştır. Akarlı, Cebel'deki toplumsal yapının tüm bölgeyi etkileyecek boyutta çatışmaları doğuran dönüşümünü analiz ederken çok sayıda faktöre yer verir. Unlardan biri bölgenin dağlık yapısı nedeniyle süregelen merkezi yönetimin etkinliğini yayma olanağı kısıtlıdır. Buna farklı idari bölümlerin yetki alanına giren kısımlar nedeniyle yerel yöneticiler arasındaki rekabetin bölge denetiminde zayıflamaya neden olması eklenebilir. Dağlık alandaki toplulukların vergi toplama işi güç gerektirdiği bu da bu işi yapa gelenin sahip olduğu bir özellik olduğu için uzun yıllar mukataacılığı sürdüren ailelerin etkinliği artmıştı. Üstelik bu mukataacılar işlerini bir Hakim ya da başka deyişle Emir El Kebir'in liderliği altında yapıyorlardı. Özellikle 18. Yüzyıl başlarında Şihabîlerin bu hakimliği elde etmesinin ardından bölgedeki tüm ayan aileleri arasında kurdukları etkinlikle bir araya getirmede çok başarılı oldular ve hâkimiyet alanlarını güneye doğru

³⁸ Vali, Sultan Selim'in vefat haberi ile birlikte hükümdarlığını ilan etti ancak Osmanlı güçleri tarafından etkisiz hale getirildi. Bunun ardından Şam Beylerbeyliği ve buna bağlı sancaklar düzenlendi. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, ss.308-309.

³⁹ Buna karşılık olarak mümkün olsa kav ve kavmiyenin daha doğru karşılık olacağını önerir. Kavtarani, a.g.m., s.382. Hem Lübnanlılar hem de Suriyeliler, Araplardan farklı olarak kendi ulusal kimliklerini korumuş oldukları teorisini gündemde tutma gayretindedirler. Fakat Lübnanlılık'ın Suriyelilik'ten tam olarak ayrı olduğu da şüphelidir. Tarihçi Lammens'e göre de Suriye'nin Araplarla, Fahreddin'in Türk hakimiyeti ile çatışması, Lübnanlılık ve Suriyelilik arasında gidip gelen ulusal kimliğin kanıtıdır. Kavtarani, ss.387-389.

⁴⁰ Kavtarani, a.g.m., ss.383-384. Bu konu için ayrıca bkz. Fruma Zachs, *The Making of Syrian Identity Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Brill, Leiden- Boston, 2005; Engin Akarlı, *The Long Peace, Ottoman Lebanon 1861-1920*, Centre for Lebanese Studies and I.B. Tauris, London, New York.

genişlettiler. Daha sonra da kuzeydeki Maruni bölgesine onların daveti ile yetkilerini genişlettiler ve burada da Maruni ayan eliyle aynı düzeni devam ettirdiler. Bu yerel toplulukların liderliğinin etkisine ilave etmek gereken bir faktör de bölgedeki ekonomik yapı değişikliğidir. Zahle Beyrut yolunun önemi artmış, bölge Akdeniz'e bağlanmıştır. Kapalı köy ekonomisi sona ermiş, özellikle dut, ipekböceği ve ham ipek, zeytin, meyve ve tütün üretimi önceki verimsiz tahıl üretiminin yerini almış, yüksek katma değerli bu üretim yolları bölgenin zenginleşmesini sağlamıştır. Gelir arttıran bu gelişme diğer yandan da önceden kapalı olan bölgenin dünyayla iletişimini sağlamakta, bu da para kullanımındaki artıştan rahatça gözlenebilmekteydi. Tüm bunlar Mısır valisinin bölgedeki etkinliği sürecinde kullanılmış, Cebel-i Lübnan'ın Suriye'nin ekonomik ve stratejik açıdan anahtarı konumuna gelmesine neden olmuştu. Bu da konuyu uluslara arası ilişkilerin alanına dahil etti. Arık bölgede nüfuz mücadelesi baş gösterecekti. Bu nedenle Mehmed Ali yönetimi son bulduğunda bölgenin yapılandırılması için Avrupa diplomatları ve Osmanlıların birlikte çalışmaları gerekecekti.⁴¹

Kentte Dürzi ve Maruniler arasında süregelen sürtüşmelerin çatışmaya dönüşmesinin başlangıcı, İbrahim Paşa'nın yönetimi sırasında Marunileri görevde bırakması, Onların da bundan kuvvet alarak Dürzilerin liderlerini sürgün etme, mallarına el koyma gibi eylemlerde bulunmasıydı. İbrahim Paşa'nın vergilendirme politikasına karşı çıkan Dürziler Maruniler tarafından baskı altına alınmaya çalışıldı. Hıristiyan halk maddi ve sosyal haklar elde etmişti. Bu nedenlerle 1838 yılında büyük çatışmalar yaşanmıştı. Bunun yanı sıra o zamana dek Dürzi ve Maruni yerleşimleri birbirinden net bir biçimde ayrılabilirken, İbrahim Paşa dönemindeki uygulamalarla yerleşimlerini genişleten ve buralarda mülkiyet hakkı iddia etmeye başlayan Maruniler nedeniyle artık iç içe geçmiş duruma geliyor ve çatışma ortamı yaratıyordu.⁴²

⁴¹ Akarlı, **Cebel-i Lübnan...**, ss.19-25.

⁴² Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, ss.13-15. Bu durum İbrahim'in siyasetinden ibaret değildir. Daha geriye gidildiğinde önce Dürzilerin bölgedeki kuvvetinin zaman içinde din değiştirmeler ve iç çekişmeler nedeniyle kaybetmeye başlaması ve bununla eş zamanlı olarak Marunilerin hem Avrupa ile olan ipek ticaretindeki etkinlikleri nedeniyle ekonomik olarak, hem de bölgeye gelen varlıklı Katolik ailelerin dini nedenlerle kurdukları yakın ilişkiler nedeniyle sosyal ve siyasi olarak güçlerini arttırmaları bölgedeki dengelerin değişmesine neden olmuştur. Buna ilave olarak II. Beşir ünvanı ile 1788-1840 döneminde Lübnan emirliği yürüten Beşir Şihab'ın dış destekli yaklaşımıyla muhalefe etkisiz hale getirmek amacıyla güçlü Dürzi ailelerin ayrıcalıklarına son veren politikaları da gelinen noktayı hazırlayan etkenler arasındaydı. Daha sonra İbrahim Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerinde Beşir, destek vermişti.

1850’de yayınlanan bir nizamname, Şekip Efendi’nin bölgede tesis ettiği düzeni detaylıca tekrar eden bir yapıdaydı. 1860 Yılında olayların yeniden tırmanmaya başlamasına kadar bu düzenlemeler bölgede sükûneti sağladı.

1856 Fermanı, tüm uyrukların kanun önünde eşitliğini bir kez daha teyid ediyordu. Ama bu belge, *Şam, Ermenistan ve Kürt sınır bölgelerinde, Bosna ve Arnavutluk’ta kalıcı ayaklanmaları kıskırtarak reforma direnişin mutlak garantisi olmuş*⁴³ ve takip eden yıllarda buna bağlı gerilimler incelenen bölgede devam ede gelmişti. Bunda yönetimde oluşan koşulların denge kurmayı zorlaştırmasının etkisi vardı. Klasik döneme göre daha politikacı davranan Osmanlı yeni yönetim kadroları, çok renkli bir doku sunan yönetim meclislerinde ve askeri ve idari liderliği ayıran vilayet yönetiminde hep bu dengeyi kurmaya çalıştılar.⁴⁴ Bu konuda Midhat Paşa’nın Suriye valiliği sırasında ordu müşirinin asayiş konusunda bağımsız hareket etmesi ile ilgili kendisiyle ve merkezle çatışmış olması çarpıcı bir örnektir.⁴⁵

Diğer yandan taşra idaresindeki reformlar devletin parçalanmasını önlemeyi amaçlıyken, nahiye meclislerinin yerel iktidarı ele geçirme ihtimali bunun tam tersine neden olabileceğinden, bu uygulama yaygınlaştırılmadı. Tek istisna incelediğimiz bölgede Cebel-i Lübnan özerk yönetimiydi ve burada da mozağin çok renkliliğinin birbiriyle mücadelesi korkulan etkinin önünde doğal engel oluşturuyordu.⁴⁶ Tanzimat’a giden süreçte yerel ileri gelenlerin de yönetime samimi destekleri görülür. Çok çarpıcı bir örnek olarak 1874’de Suriye Vilayeti İdare Meclisi üyesi Nikola Nakkaş Efendi’nin Arazi Kanunnamesi’ni Arapçaya çevirdiği ve bu özel uğraşı nedeniyle rütbesinin yükseltilmesi için vilayet arz tezkiresi düzenlendiği görülmektedir.⁴⁷

Bölgede her konumdan memur ve halk arasında yönetimin geliştirilmesi ve Osmanlı Devleti’nin devamı konusunda samimi çabalarda bulunanlara rastlanmıştır. Örneğin 1911 Trablusgarp saldırısının ardından Beyrut’ta endişeli bir ortam oluşmuş, halk arasında İngiliz himayesi ya da Fransız işgali konusunda beklenti içine giren gruplar

⁴³ Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.510.

⁴⁴ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, ss.190-191.

⁴⁵ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.292.

⁴⁶ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, ss.190-191.

⁴⁷ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.256. Krş. BOA Dahiliye 1291, No.47923, C.1291/ Temmuz 1874 tarihli Vilayet Tezkiresi.

meydana gelmişti. Bu durum, yine halk tarafından dönemin valisi Edhem Bey'e iletilmişti. Valinin yönlendirmesiyle halk içinde kurulan bir heyetce meydana getirilen ıslahat layihası merkeze gönderilmişti. Heyet 22 Aralık 1912'de gazetelere gönderilen mektubunda, Müslümanlara ait vakıfların diğerleri gibi meclislere devredilmesi, geniş yetkili vilayet umumi meclisleri kurulması, bu meclislerin kentle ilgili konuları, memurların tüm işlerini, kredilendirme ve girişimde bulunma gibi faaliyetleri yapmasına olanak sağlanması, dış ülkelerden gelen uzmanların yönetim konusunda kadrolar yetiştirmesinin sağlanması, eczane, vergi dairesi, posta ve polis teşkilatının işleyişini düzenlemek için de dış ülkelerden müfettişler getirilmesi, belediyelerin umumi meclis onayıyla yabancı mühendis çalıştırma, vergi düzenleme, yerel kanun koyma, kredilendirme gibi yetkilere kavuşturulması gereğine işaret etti. Bu çabaların sonunda 14 Ocak 1913'de Belediye Meclisi'nde cemaatlerin resmi temsilcileri bir araya gelerek (Müslüman unsurları temsilen 42, diğer cemaatleri temsilen de toplam 42 kişi) Beyrut Vilayeti Cemiyet-i Islahiyesi adıyla bir sivil örgütlenme kurulmuş oldu.⁴⁸

1860'da yeniden başlayan çatışmalar üzerine Keçeci zade Fuad Paşa bölgeye gönderildi ve kısa süre içinde Vali Ahmed Paşa'nın da içlerinde bulunduğu çok sayıda idam kararı alan mahkemelerle olaylar duruldu. Ancak büyük güçler Cebel-i Lübnan'a ortak müdahale istiyordu. Osmanlı Devleti Paris Protokolü ile bölgeye Avrupa askeri gücünün gönderilmesini onayladı. Zaten 1856 Islahat Fermanına eklenmiş olan 9. Madde, gerçekte yabancı güçlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmalarına olanak sunmaktaydı ve *Lübnanlı Hıristiyanlarla bölgedeki Müslümanlar birbirlerinin boğazlarına sarıldıkları sırada Bab-ı Âli zamanında müdahale edemedi*⁴⁹ ve İngiliz, Fransız, Rus ve Avusturya gemileri Beyrut kıyılarına geldiler, Fransız askerleri karaya çıktı. Ardından büyük devletler bölgeye siyasi komisyon göndermek istedi. 9 Haziran 1861'de imzalanan Beyoğlu Protokolü ile Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı kurulmuş oldu. Böylece Beyrut, valilik ile kaymakamlık arasında bir idari yönetici sayılan, Lübnanlı olmaması, Hıristiyan olması⁵⁰ ve Avrupa devletlerinin onayına sunulması şartlarına haiz bir idareci tarafından

⁴⁸ Selam, a.g.e., ss.92-112.

⁴⁹ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.24.

⁵⁰ Mardin bu konuyu şöyle aktarır: "1860 Lübnan krizi esnasında Fuad Paşa ayaklanmaya sebep olan olayları araştırarak, Müslümanlarla Dürziler arasındaki çatışmayı zamanında durdurmadıkları için bir Türk Paşası ile iki yardımcısını kurşuna dizdirmişti. Birçok Türk haklı olarak Avrupalı güçleri yatıştırma arzusuna bağladıkları bu sertlikten infial duydu. Daha sonra Avrupalı güçlerin avsiyesi üzerine Lübnan valiliğine bir Hıristiyan tayin edildi, ki bu, Osmanlı gururuna vurulan başka bir darbe idi. A.g.e., s.25.

yönetilmeye başlanarak özerklik kazandı. Ayrıca Maruni, Dürzi, Rum ve Müslüman temsilcilerden oluşan Yönetim Konseyi oluşturuldu. Mahkemeler ve diğer Osmanlı memurlukları bu karma temsil esasına göre düzenlenecekti.

1861'de İstanbul'da be büyük devlet temsilcilerinin son halini verdiği Cebel-i Lübnan nizamnamesi mekân olarak tüm bölgeye, özne olarak da uluslararası dengeye etkileri olan bir gelişmeydi. 1864'de karşılıklı görüşmelerle yapılması kararlaştırılan değişiklikler eklenerek 3 Eylül 1864 tarihinde son şeklini aldı. Bu nizamname *devleler arası anlaşmalardan kaynaklanan bir hukuki belge* niteliğindedir. Bu durumun ve Osmanlı yaklaşımının bunu kabulünün kanıtı olarak uygulama aşamasında bölge mutasarrıflarının verdiği değişiklik tekliflerine İstanbul'un Şuray-ı Devlet ağzından, devletlerin muvaffakları olmaksızın tadlat yapılamayacağına hükmetmiş olduğunu gösteren belgeler verilebilir.⁵¹ Ancak Lübnan'ın statüsünde hukuki olarak yapılan bu düzenlemeler, öncesinde adı konmamış özerkliği döneminde Osmanlı bürokrasisi kanalıyla tabi olduğu kontrolün seviyesini azaltmamıştır.⁵²

1887 yılına kadar yönetim bu şekilde sürdü. Bu yıl Beyrut yeni bir vilayete dönüştürülerek, Lazkiye, Trablus, Akka ve Nablus sancaklarını içine aldı ve Dâhiliye Nezaretine bağlandı. 7 Ekim 1918'de Osmanlı kuvvetlerinin şehirden ayrılmasına kadar yönetim bu düzende sürdürülecekti.⁵³

1912'de İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardan düştü. Arap vilayetlerinde Muhtar ve Kamil Paşa kabinelerinin değişik bir siyaset belirlemeleri yönünde beklenti oluştu. Çünkü her iki sadrazam da bu bölgeyi yakından tanıyor ve istekleri anlayışla karşılıyorlardı. Kamil Paşa, 1864'den itibaren uygulanmakta olan Lübnan Teşkilat Kanunu'nda değişiklik önerisi içeren bir protokol yayınlarak beklentilere cevap vermiş oldu. İttihatçılar, bazı imtiyazlar tanımış ancak özerklikten yana olmamıştı. 9 Mart 1913'de eyalet maliyeleri, imparatorluk maliyesinden ayrıldı ve gelecekte kurulması planlanan eyalet vergilerinin özel bir mekanizma yoluyla toplanacağına ilişkin yasa çıkartıldı. Yerel hizmetler yerel gelirden meydana getirilecek olan eyalet hesabından karşılanacaktı ve her eyaletin bütçesi kendi meclisince hazırlanacaktı. Ardından 26 Mart 1913 tarihli ikinci bir

⁵¹ Akarlı, Cebel-i Lübnan..., ss.43-44; Krş. Kemal S. Salibi, **The Modern History of Lebanon**, Weidenfeld and Nicolson, London, 1965, ss.xv-xvi; Albert Hourani, "Lebanon: The Development of a Political Society", **Politics in Lebanon**, Der. L. Binder, J. Wiles and Sons, New York, 1966, s.17.

⁵² Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.175.

⁵³ Davut Dursun, Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut", **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78, ss.49-52.

yasa ile yerel olarak seçilmiş meclisin başına İstanbul'dan atanan valinin başkanlık yapacağı, böylece yarı özerk bir idare kurulması kanunlaştı. Mali ve özenli tüm konularda yürümenin başı bu vali olacaktı ancak meclisin kararlarına uygun hareket etmesi gerekecekti. Meclis üyeleri, mebus seçiminde olduğu gibi, faal hizmetteki subayların, mebusların, kadı ve devlet memurlarının ile devletle iş yapan mühendislerin üyelik seçimine katılmasını engelliyordu. İlk seferinde mebus seçimi için oluşturulmuş olan 1912 seçmenler heyeti tarafından seçileceklerdi. Bu durum, Arap toplumunun geleneksel liderlerinden çok, ilerici yanlılarının etkin olduğu bir seçim demektir. Böylece İttihatçılar hem ademi merkezîyetçi bir sistem uygulamış oluyor, hem de valilikler ve Dahiliye Nezareti eli ile devlet otoritesini sürdürüyorlardı yani hem eyaletlerin özerklik taleplerini karşılıyor hem de ulusal bütünlüğü koruyorlardı.⁵⁴

1908 Devrimi günlerinde Beyrut'ta da yaşam hareketlenmişti. Beyrut'ta vali Mehmed Ali Bey'di. Cemiyetin idaresini Kudüslü Yüzbaşı Rıza Bey devralmıştı. Rıza Bey tüm vilayet ve askeri idareye el koymuştu, *herkesin kendinden emir aldığı ve her şeyin sorumluluğunu üstlenen tek merci haline gelmişti. Bazı hatipler halkı galeyana getirmeye girişince düzen bozulmuş ve bir kargaşa ortamı doğmuştu. Çiftçiler peşlerine düştükleri arazi sahiplerini kovmuşlardı. Her gün memurlardan bazılarının azlını mucip emirler geliyordu. Eski vali muhafız kıtası eşliğinde İstanbul'a gönderildi. Kudüs mutasarrıfı Ekrem Bey valiliğe atandı ancak görevi yalnız bir gün sürdü. Akka mutasarrıfını vekil bırakarak İstanbul'a gitti. Bu şahıs fikir ve eylem sahasında birçok karışıklık olmasına rağmen, Nazım Paşa asaleten atanıncaya kadar vilayeti dirayetli ve basiretli bir biçimde idare etmiştir. Nazım Paşa, Meşrutiyet öncesinde zaptiye nazırlığı ve Beyrut ve Suriye valilikleri nedeniyle tanınan, halk tarafından kararlı ve azimli bulunan biridir. Üstelik bu defa istibdat döneminkinden farklı olarak çok daha hareketliydi ve kendisini korkutacak fazla bir şey yoktu. Bir süre sonra Nazım Paşa Suriye valiliğine nakledilmişti ve yerine Ahrar partisinden İbrahim Edhem Bey getirildi.*⁵⁵

Bölge incelenen süreç boyunca büyük güçlerin hassas dengeler üzerinde yakın takibi ve müdahalesinin olduğu bir alan oldu. Bu kapsamda Osmanlı yönetimi de zaman zaman tavır alarak direnç gösterme yolunu seçmiş ve bu bağlamda kararlar uygulamaya

⁵⁴ Ahmad, a.g.m., ss.165-167.

⁵⁵ Selim Ali Selam "Paris Arap Kongresi", **Beyrut Şehremini'nin Anıları**, 2. Baskı, Tercüme Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, ss.82-86.

koymuştur. Bu kapsamda bölgedeki idari birimlerin ekonomik bağımsızlık kazanması yolundaki çabalara direnmek ya da eğitim ve haberleşme başlıklarında incelenecek olan eğitim alanındaki hedefi aştığı düşünülen çabalara karşı radikal önlemler alan tavırlar ve yabancı posta şirketlerini Osmanlı'nın kontrolüne alma çabaları sayılabilir. 1880-81 bütçe hazırlıkları sırasında Lübnan yönetimi ile İstanbul arasında bazı anlaşmazlıklar olduğu ve bunların yabancı temsilcilikler tarafından yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Lübnan Valisi Rüstem Paşa 1880-81 bütçesini hazırlayarak merkezi yönetimin mali desteğini içermesi öngörülen biçimde İstanbul'a göndermiştir. İngiliz kaynakları bu miktarın Lübnan yönetiminin çeşitli ekonomi birimlerince aşağıya çekilmiş bir tutar olduğunu belirtmekte, buna rağmen İstanbul'un onay vermediğini, denk bütçeye yönlendirerek gider azaltmak üzere milis gücünü azalması gerektiğini savunduğunu bildirilmektedir. Buna bağlı olarak hem milis gücünde azalma, hem de personel maaşlarında daha önce yapılan %10'luk düşürmeye ilave olarak yeniden %20 düşürme söz konusu olmuştur. Böylece birkaç yıl önce 850 olan Lübnan askeri sayısı 600'e gerilemiş olmaktadır. Bunlarla ilgili olarak İngiliz temsilciliğinin yorumu ise: "Paşa bu durumda İstanbul'a maaşları indirmesinin verimli olmayacağını, diğer yandan milis sayısını azaltmasının da güvenlik açısından uygun olmayacağını bildirmiştir. Asker sayısındaki azaltmanın denklik için hesaplandığında 200'e kadar indirmek demek olacağını ve bunun da Lübnan'ın güvenliğini önemli zaafa uğratacağını belirtmiştir. Lübnan'da yaşayan insanların değişik inançlara sahip ve karışıklığa müsait yapıda olduğu, burada valiliğin verimli çalışması konusunda çıkabilecek bir aksaklığın imparatorluğun diğer hiçbir yerinde olmadığı kadar soruna neden olabileceği, hâlihazırda yaşam ve mülkiyetin koruma altında ve adaletin gayet hızlı ve iyi durumda olduğu, bunlardaki bir düzensizliğin bu topraklarda önemli sorunlara neden olabileceği, bu nedenle Paşa'nın böyle bir sorumluluğa girmekten kaçınmasının anlaşılır olduğu" yönündedir. Konunun çözümsüzlüğünü ortaya koyan yorumları da şöyledir: *"Cebel-i Lübnan'ın İstanbul'dan alabileceği destek çok tartışmalıyken diğer bir yol olarak vergileri arttırmak da başka sorunlara neden olabilecektir. Çünkü buranın insanları fakirdir. Diğer yerlerde yaşayanlar buradakilerden daha ağır vergilendiriliyor olabilir ama buranın fakirliği ile birlikte değerlendirmek gereklidir."* Bu tartışmada bahsedilen asker sayısı azaltımı hakkında ilerleyen günlerde bir gelişme yaşanmıştır. Rüstem Paşa'ya İstanbul'dan ulaşan bir karar, Dragoons grubunun valilik askeri bünyesinden çıkartılarak Şam'da bulunan 5. Ordu Komutanlığına aktarılacağını bildirmektedir. "Lübnan askerinin

560 askerinin 250 dağlarda, yarısı Beyrut ve yarısı Trablusşam'da görev yapmaktadır. Bunların yarısı savaşçı Asyalılardan farklı hisseden Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Askerlerin içinden Hıristiyanlar zamanla azaltılmış, Müslümanların oranı artmıştır. Ancak bunlar buranın insanları olmayıp, bölgeye tamamiyle yabancı olan, Lübnanlılara saygı ve korku besleyen kişilerdir. Rüstem Paşa'nın 600 kişiden az olmasına izin vermediği, Dürzî ve Maruni gibi grupları içeren askeri birlikler uygulamasında hiç sorun oluşmuyorken, gelinen noktada bir kargaşa oluşup partililik ortaya çıktığında, askeriye bastırmakta yetersiz kalmaktadır. Üstelik yeni kararlar Şam'a gönderilecek olan Dragoonlar'ın acil bir durumda oradan izinle getirilecek olması önemli zaman kaybına neden olacaktır. Diğer yandan Suriyeli askerlerin bu kişileri benimsemeyecek olması ihtimali askeriye'nin moral durumunu olumsuz etkileyebilecektir. Bunların üstüne Dragoonun lideri olan Hıristiyanı değiştirip bir Müslüman olan Kolonial Ahmet Bey'in atanmış olması Lübnan'da yaşayanların duygularını çok inciterek çok tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bu olumsuzluklar da tüm bölgeye yayılabilir. Birkaç gün önce kırmızı kılıçlar kuşanmış adamlar Beyrut'un çeşitli yerlerinde dolaşarak Suriyelileri tehdit etti. Bu, münferit bir olay gibi görünür ama bir anda ilişkili hale gelebilir ve yayılabilir.”⁵⁶ Sonraki yıllarda Lübnan askerinin sayısının yeniden arttığı ancak yine benzer bir tartışmanın gündeme geldiği görülür. 1884'de 1150 olan sayı denk bütçe hedefi nedeniyle 950'ye düşürülmüştür.⁵⁷ Oysa 1877'de Lübnan'a merkezi yönetimden 190bin pound tutarında devlet desteği kararı çıkmıştı. Üstelik bu dönemde Suriye'nin gelirlerinin önceki aylara göre düşmekte olduğu bir süreç yaşanıyordu.⁵⁸ Aradan geçen 7 yılda ortaya çıkan bu tutum değişikliği, Lübnan'daki yönetimin bağımsız olma yolundaki heveslerin merkezi yönetim tarafından anlaşılıp, buna ortam hazırlayabilecek her şeyi, bunlar içinde de en önemli olarak ekonomik koşullar kontrol altında tutma isteği uyandırmıştır.

Aynı biçimde vergi konusu da tekrar tekrar tartışılan gündem maddelerindedir. 1884'de İngiliz kaynaklar vergilendirmeyi daha adil hale getirmeyi, kimsenin yükünü çok arttırmadan toplam geliri %40 oranında artırmayı mümkün görmektedir. Bazı tarım alanlarının verimli alanlara eklenmesinin de mümkün olabileceğinden söz edilmektedir.⁵⁹

⁵⁶ FO 195/1306 No.44 5 Haziran 1880 Beyrut.

⁵⁷ FO 1480 No.2 10 Ocak 1884.

⁵⁸ FO 195/1154 No.74 5 Temmuz 1877 Alcih.

⁵⁹ Burda kastedilen gerçek verimliliğin kayıplara yansıtılması mı yoksa iyileştirme yapılarak verimsiz sayılan ve kullanılmayan alanların tarıma açılması mıdır net değildir. FO 1480No.2 10 Ocak 1884 Beyrut.

Rüstem Paşa yerel idarede bazı değişiklikler yapmıştı. Farklı cemaatlerden ikişer kişiden toplam 12 kişi olarak düzenlenen Lübnan meclisini, birer kişiden oluşan iki tane 6 kişilik gruba ayırmış ve birine Maruni, diğerine Dürzi başkan yetkilendirerek sivil mahkeme oluşturmuştu. İngiliz kaynaklar bu biçimde çok daha verimli çalışıldığını ifade eder. 1884'e gelindiğinde ise Assa Paşa'nın daha köklü değişiklik planları vardır. Nüfus çoğunluğu Hıristiyan olan kazalarda Rum Ortodoks lider olacak ancak küçük mezheplerin de temsili sağlanacaktır. Meclisler, ticari konularda sınırı 250 kuruştan 1000 kuruşa çıkarken, diğer konularda da vilayet merkezi mahkemelerine bağlı olarak her konuda karar alabilecektir. Şimdiye dek bölgede uygulanması düşünülen en eşitlikçi ve çoğunluğun faydası ilkesini öne çıkaran sistem olarak karşılanmaktadır. Ancak devam eden düzende Lübnan'daki 7 kazanın 4'ünde Maruni kaymakam bulunuyor olması nedeniyle etkinliği azalacak olan bu grubun tepkisini alması muhtemel bu proje, Fransa'nın da aynı nedenle olumsuz yaklaşacağı ve dolayısıyla İstanbul'un onaylamayacağı bir düzen olacaktır.⁶⁰

1912'de Osmanlı Devleti'nin çok yerinde olduğu gibi Beyrut'ta da İslahatçılık akımı ortaya çıktı. Beyrutluların seçtiği 80 kişi arasından ayrılan 24 kişi ıslahat layihasını yapmakla görevlendirildiler, hazırladıkları telgrafname şöyleydi: "Halkın varlık gereksinmesi ve bayındırlığını sağlayacak şekilde ve yetki genişlemesi yoluyla vilayette fiili ıslahat yapılması gereği vilayet valise tarafından Sadrazam makamına arz edilmesi üzerine konu vekiller meclisince görüşüldükten sonra bu kez Sadrazam makamından gelen yanıtta sonra devletçe bütün Osmanlı vilayetlerinin ıslahatına girildiği sırada Beyrut vilayetine ilişkin önlemlerin ve ıslahat kararlarının alınması ve yerine getirilmesi tabii olmakla birlikte vilayet genel meclisinde şimdiden gerekli reformların görüşülmesinin yapılması ve gereken yasa layihalarının ve yönetmeliklerinin düzenlenmesi ve hazırlanması emredilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın açılışında vilayet mebuslarının gerçek yerel gereksinimleri hakkındaki özel düşüncelerini açıklamaları ve anlatmaları tabii bulunduğu beyan edilmiştir." Genel meclisin düzenlediği ıslahat tasarısı devletin mevzuatına aykırı esaslar içeriyordu. Buna göre gümrük, belediye, polis ve başka birçok birimler yabancı müfettiş ve müsteşarlar aracılığıyla yönetilecekti. Bu nedenlerle Beyrut'tan İstanbul'a gönderilen ıslahat tasarısı yanıtız kalmıştır. Ancak hükümet Kanun-ı Esasi'nin 108. Maddesi gereğince vilayetlerin yönetimini yetki genişlemesi ve görev ayrımı kuralı üzerine kurulu bulunduğu hakkındaki önsöz ile başlayan yeni Vilayetlerin

⁶⁰ FO 1480 No.2 10 Ocak 1884 Beyrut.

Yönetimi Kanunu'nu yayınlamış ve Beyrut'ta bu tebligatın tam olarak uygulanacağı vali tarafından halka ilan edilmiştir.⁶¹

B. ŞAM VE BEYRUT'A YÖNELİK DIŞ SİYASAL FAALİYETLER

Osmanlıların Suriye ve Mısır'ı ele geçirdiği tarihlerden itibaren bölgede uluslar arası denge önemli bir konu olmuştu. İlk olarak Osmanlı'nın buradaki varlığı Portekiz deniz imparatorluğu ile karşılaşmasına neden olmuş ve tüccarlar ya da ajanlar tarafından getirilen bilgiler yoluyla izlenmeye başlamıştı. Bundan sonra da bölge her zaman dünyanın önemli güçlerinin dikkatini çeken bir yer olacaktı.⁶²

İncelenen dönemde dünya üzerinde sömürge faaliyetlerinde öncekinden daha büyük bir mücadele ve hızlı yayılma görülür. Bunun nedeni, endüstri devriminin özellikle yeni enerji kaynaklarının üretime uygulanması ile verimliliğin artırılmış olması ve yeni döküm yöntemlerinin geliştirilmesi ile ulaşım araçlarının dayanıklılığının artmış ve ulaşımın kolaylaşmış olmasıdır. Bu gelişmeler yeni pazarlar ve yeni hammadde kaynakları bulma isteğinde olmuş ve yeni yatırım alanları aramaya başlamıştır. Özellikle Almanya ve Japonya için ilki için pazar, ikincisi için hammadde temini amacıyla yeni sömürge edinmek çok önemli olmuştur. İnsan ömrünün uzaması ve sağlık koşullarının iyileşmesiyle Avrupa'da artan nüfusun yeni yerlere aktarılması gereği de yayılma gereği olarak karşımıza çıkar.⁶³

Dini, siyasi ve ekonomik çıkarların iç içe geçtiği 18. ve 19. Yüzyılda sahneye sonradan çıkmasına rağmen o kadar etkili oldu ki, sadece Osmanlı devlet adamlarını değil, Rum papazlarını bile şaşkınlık içinde bıraktı. Çünkü bunun temsilcisi sayılabilecek İngiltere bir yandan diplomatik ve ticari temsilcilikleri ile çıkarlarını artırmaya girişmişken, diğer yandan Rumlar arasında Protestanlığın yayılmasını sağlayıp Katolik nüfuzunu kırmaya çalışıyordu. Arada kalan Rum Kilisesi ise Osmanlı Devleti'ne daha çok yaklaşıyor ve zaman zaman bu iki güce karşı Ortodoks himayesi sağlayan kararlar elde

⁶¹ Arap İhtilali..., ss.53-55.

⁶² Portekiz kralına giden resmi mektup ya da raporlarda Osmanlılar sık sık yer alır olmuştu. Bu nedenle zengin Portekiz kaynakları, Osmanlı-Potekiz ilişkileri tarihi için önemli bir olanak sunmaktadır. Salih Özbaran, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.82.

⁶³ Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, ss.124-125.

ediyordu.⁶⁴ Böylece siyasi, ekonomik ve dini alanda, hepsinin birbiri içine girdiği bir mücadele devam ediyordu.

19. Yüzyıl ekonomik nedenlerin de dikkat çekici boyutta öne çıktığı bir ortamdı. Batı Avrupa'nın sanayi ülkeleri, hem büyüyen kentlerinin artan gıda ihtiyacını karşılamak, yeni hammaddelerle endüstrilerinin ihtiyacını doyumak ve ucuzlaşan buharlı gemi taşımacılığından faydalanarak ticari kazançları arttırmak için Doğu Akdeniz'le her zamankinden daha çok ilgilenir olmuşlardı.⁶⁵

İncelediğimiz bölge uluslar arası ilişkiler bakımından önemlidir. Osmanlı egemenliği altına girdiği dönemden sonra hep dönemin etkin güçlerinin dikkatini yönelttiği bir yer olmuştur. Azınlıkların hakları söylemiyle bölgeye yönelik faaliyetler yürütülmüş, Napolyon zamanında Fransa'nın Mısır'ı alıp, Suriye'ye yönelmesiyle bu çalışmalar daha ileri seviyeye varmıştır.⁶⁶

17. Yüzyılda Fransa, 18. Yüzyılda ise Rusya Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların himayesine oynamaya başlamıştı. 20. Yüzyılda Katolik nüfusun himayesi konusunda Fransa'nın karşısına Almanya ve İtalya da çıktı. 1902 Yılında Osmanlı Devleti, Almanya ve İtalya'nın Kutsal Topraklarda kendi uyrukları olan Katolikleri koruma hakkını tanıdı. Fransa'nın nüfuzu Lübnan ve Suriye'de İtalya lehine tehdit altına girdi. 1911'de Osmanlı topraklarındaki çok sayıda kilise, manastır ve sayıları onun üzerindeki okul Fransa ile bağlarını kesmiş ve İtalyan himayesi arayışına girmişti.⁶⁷

18. Yüzyılda, Fransa ticari nedenlerle Doğu Akdeniz'le ilgileniyordu. Çünkü ticari örgütlenmesi iyi olan bu devletin mahali temsilcilikleri bulunuyordu. Özellikle Napolyon'un Mısır seferi sonrasında bölgede ticari etkinliğini arttırmış, sadece Suriye'de yirmiden fazla temsilci şirketi hayata geçirmişti. İngiltere ise mesafe dezavantajı nedeniyle Fransa ve Avusturya ile ticari taşımacılıkta rekabet edemiyordu. Ancak buharlı gemiler bu durumu önemli şekilde değişikliğe uğrattı ve İngiltere Akdeniz ticaretinin egemeni oldu. Osmanlı topraklarındaki ticari avantajlarını arttırmak için de Baltalimanı Anlaşmasının sağladığı koşulları ve Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı devletiyle kurulan yakınlıktan

⁶⁴ Niyazi Berkes, **Patrikhane ve Ekümeniklik**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.19.

⁶⁵ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.175.(173-198)

⁶⁶ Umar, 10

⁶⁷ William I. Shorrock, **French Imperialism in the Middle East**, University of Wisconsin Press, Madison, 1976, s.34-61'den aktaran Childs, a.g.e., s.15.

sağlanan faydalar devreye sokuldu. 1828’de Beyrut ve İzmir dışındaki Osmanlı limanlarında İngiliz konsolosu bulunmazken, 1840’da dış temsilciliği en çok olan ülkelerden oldu.⁶⁸ 19. Yüzyılda İngiltere bölgedeki ticari etkinliğine paralel olarak resmi temsilciliklerinin sayısını da arttırmıştı. İngiltere bu yaklaşımında yalnız değildi. Suriye bölgesi Osmanlı Devleti’nin pek az bölgesinde olduğu biçimde çok sayıda yabancı devletin bu denli temsilcilik örgütlediği bir alan olmuştu. Bu nedenle de *imparatorluğun hiçbir yerinde Müslüman ahalî, Avrupa ile bu kadar yoğun ilişkiler içinde değildi.*⁶⁹

İttihat Terakki devriminden hemen sonra Büyük Devletler, bu oluşumu kendi çıkarları için tehlikeli bulmaya başladılar. 1911’de İtalya’nın Tarblusgarp’te Osmanlı’ya savaş açmasının ardından dış güçler, Osmanlı Devleti’ndeki muhalefeti birleşme yönünde örgütlemek üzere devreye girdi. Savaş Osmanlı lehine sonuçlandı ancak İttihat Terakki iktidardan uzaklaştı. Bu kez Büyük Devletlerin Balkanlarla ilgili örgütlenmeleri gündeme geldi ve artık durumun İttihat Terakki karşıtlığıyla değil Osmanlı karşıtlığıyla ilgili olduğu açığa çıkmış oldu. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ; İngiltere ve Rusya’nın kendi aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen örgütlemiş oldukları bir anlaşma yaptılar.⁷⁰

Avrupa Devletleri İttihat Terakki’yi, yönetimi ele almasının hemen ardından eleştirmeye başlamıştı. Bu olumsuz yaklaşımın nedenlerinin başında, çıkarlarına ters düşen bir hedefe yürünüyor olması bulunur. Osmanlı Devleti’ni çağdaşlaştırmak ve diriltmek; ne topraklarının Hıristiyan devletlerce ilhakını, ya da bu topraklarda yepyeni bir Hıristiyan devlet kurulmasını ve ya en azından Osmanlı’nın sömürgeleştirilmesini ortadan kaldıracaktı. Bunun yanı sıra doğabilecek bir İttihat Terakki başarısı, sömürge ülkelerin aydınları arasında yeni hareketlere neden olabilecek ve sistemin tamamını tehdit edebilecekti.⁷¹

İngiliz araştırmacılar içinde Blunt ve Lawrence’in Arap sever bir yaklaşımı olduğunu belirten Akşin, bu sempatinin yalnızca bedevi Araplara yönelik olduğuna, köylü ya da kentli Arapları içermediğine dikkat çekmiş ve analizini genellemeye götürerek sömürülmesi kolay olan gruplara sempati duydukları sonucunu çıkartmıştır.⁷²

⁶⁸ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.103-104.

⁶⁹ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.178.

⁷⁰ Akşin, “Avrupa Büyük...”, s.20.

⁷¹ Akşin, a.g.m., s.23.

⁷² Akşin, a.g.m., s.24.

Amerika'nın, Roosevelt ile başlayan uluslararası ortama müdahale dönemi, Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet dönemiyle çakışmaktadır. Avrupa'ya benzer bir şekilde 1908 devrimine ABD'nin de ilk yorumu memnuniyet içinde olmuştur. Üstelik bu olumlu hava Avrupalılara kıyasla daha uzun sürmüştür. Ancak 31 Mart ayaklanmaları döneminde İstanbul'da Amerika'ya gönderilen raporlar artık yönetimi eleştiren unsurlar içermektedir.⁷³ Özellikle bu dönemde Amerika'nın ve Avrupa devletlerinin savaş gemilerini Akdeniz'e göndererek müdahale hazırlığı içine girdikleri görülmüştür.

Kolonizasyon yaklaşımları, Osmanlı Devleti'nin son döneminde uluslar arası ilişkilerini şekillendiren etkenlerden olmuştur. İktisat tarihçileri, bu sürecin Osmanlı topraklarının tarımsal alanlarında geniş bir uygulamaya konu olmadığı gerekçesiyle önemsiz kabul ederler. Ancak *Osmanlı Devleti'nde nüfuz sahibi olan devletler bazı stratejik alanları hiç olmazsa kendilerine yakın Hıristiyan halklarla iskân etmeyi ciddi olarak düşünmüşlerdi*. Yabancıların Osmanlı topraklarında mülk edinme hakkı elde etmesi için de yoğun çabalarda bulunmuş ve bunun meyvesini, Abdülaziz'in 1867'de Fransa'daki bir sergi için Avrupa seyahatine çıkışı öncesinde ilan ettiği yabancıların Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mülk sahibi olabileceklerine ilişkin fermanla elde ettiler. Bunun dışında önemsizmesi gereken bir yaklaşım da yabancıların Osmanlı topraklarına gelerek tarım yapmasına izin verilmesi idi. Bu yaklaşım Amerika örneğinde, gelenlerin zamanla Amerikalılaşmasına neden olmuş ve ülkenin modernleşmesine katkıda bulunmuştu. Benzer bir sonuç doğurmamakla birlikte aynı yaklaşım Osmanlı Devleti'nde de uygulama buldu. Hatta Tanzimat sonrasında oluşan bu sürecin düzenlenmesi için, yapılan başvuruların değerlendirilmesi sonrasında oluşturulmuş olan 19 Şubat 1857 tarihli Muhaceret Nizamnamesi yürürlüğe konmuştu. Ancak düzenlemenin uygulaması çok verimli değildi. Çünkü milliyetçilik hareketlerine yapabileceği etkiler nedeniyle, devletin kendi eliyle tercümelerini yaptırıp yabancı gazetelerde yayınlamış olduğu bu nizamname çerçevesinde yapılan başvurular kılı kırk yaran bir incelemeye tabi tutuluyordu. Bunun dışında Kırım Savaşı'nın yol açtığı göçler, devletin bu uygulamaya başlarken hedeflediği nüfus çekme ihtiyacını da ortadan kaldırmıştı.⁷⁴

⁷³ Bu konu hk. Bkz. Cüneyt Akalın, "ABD Jöntürk Devrimi İlişkileri", **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, ss.83-102.

⁷⁴ Taner Timur, "13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu", **Toplumsal Tarih**, S.165, Eylül 2007, ss.30-31.

Midhat Paşa, valiliğini yürüttüğü sırada Suriye'den İstanbul'da gönderdiği, 25 Kânunuevvel 1294 (6 Ocak 1879) tarihini taşıyan ilk layihasında uluslararası ilişkilerin bölgedeki önemine dikkat çekerek şu ifadelerle yer vermiştir “Suriye kıtası öteden beri Batı devletlerinin ve özellikle Fransa ve İngiltere devletlerinin müdahalelerine uğramış bu iki devletin rekabet politikası olmak üzere birisi Dürzileri ve diğeri onlara karşılık olmak üzere Marunileri himaye ettikleri gibi, iki taraf da İslam ve Hıristiyan asılları üzerine himayelerinin genişletilmesi sevdasına düşmüş ve Hama ile Lazkiye sancakları arasında vaki Cebel-i Nusayri de Lübnan’a yakın genişlikte ve yakın zamanlara kadar mamur bir durumdayken emval-i emiriyye hususunda kur’a maddesinde vuku bulan suistimallerle çoğu ahalisi dağılıp perişan olmuş idi. Orasının da bu harap halinden istifade ile Amerikalılar gelip birçok okullar ve kiliseler yapıp onlar da bu veçhile orasını ele almaya başlamış ve Akka cihetine de Almanlar yerleşmiştir.”⁷⁵ Beklediği ilgiyi göremeyince ikinci layihasını hazırlayan Paşa, bu kez ifadelerle yer verir: “...bu halden şikâyet edenlerin en büyüğü ve başlıcası Frenkler olduğu gibi, bunun idamesinden ve sonuçlarından politikaca en büyük yararda bulunmak isteyenler de yine bunlar olduğundan, şu hale bir nihayet verilmez ise, İngilizlerin Anadolu islahı bahanesiyle vilayetler idaresinin İngiliz memurlarının eline vermek istedikleri gibi Suriye’ye de ya onlar ya da Fransızlar böyle bir bahane ile el atmak niyetinde buldukları bilinen bir şeydir... Kırk seneden beri Suriye’nin sahile yakın kısımlarında nüfuz-ı hükümetlerini (sömürge idaresini) yerleştirmek için Fransızlarla İngilizlerin birbirlerine rekabetle icra ettikleri entrikalar Cebel-i Lübnan’ın şimdiki halini getirdikten sonra geri kalan yerlerini de ona benzetmek için iki taraf da açıktan açığa çalışmaktadırlar. Bu iki devlet gibi, sair devletler de onlara bakarak, mesela Fransızlar Cebel-i Lübnan’ı ve İngilizler Dürzileri nasıl himaye ederler ise Amerikalılar da Cebel-i Nasiri’yi ele almak üzere oralara birçok okullar ve imaretler yaparak maddi ve manevi yönlerden Nasirileri yabancı himayesine teşvik ettikleri görülmektedir. Almanya’nın da Kudüs sahillerine koloni adıyla birtakım Almanlar getirip ve köyler teşkil edip oraya yerleştikleri görülmüştür. Velhasıl her devlet Suriye’nin birer kıtası üzerinde tesis-i hükümet etmek mukaddematına (süregelen girişimine) çalışıp, İspanyollar bile bu defa Yafa tarafında bir kilise ve bir oku inşasıyla onların da hallerince bundan hisse kapmak telaşına düştükleri görülmüştür. Bu müdahalelerin kötü tesirleriyle Hıristiyan halkının terbiyesi bozulmuş, kimisi Cebel-i Lübnan ile birleşmek ve kimisi ayrı

⁷⁵ 25 Kanunuevvel 1294 tarihli layihadan aktaran Necdet Kurdakul, a.g.m., s.26.

ayrı yabancı himayesinde fırkalar teşkil etmek hayaline düşmüş ve Dürziler dahi İngilizlere istinaden Havran ve Cebel Dürzileri havalisinde bir hükümet idaresi tesisine kalkışmış ve İslam ise bu kadar karışıklıklar içinde şaşkına dönmüştür."⁷⁶

Sultan II. Abdülhamid, otuz yıl boyunca metodlu bir demiryolu döşeme ve işletme planını başarı ile uygulamış, bir demiryolu politikası yürütmüştü. Ancak bunun ilk adımı olan demiryolu projeleri fikri, Türklerin tutucu ve kaderci olmaları, peygamberin öngörmediği değişiklikleri sevmemeleri, eldekini yenilemeden olduğu gibi tutma eğilimleri gibi nedenlerle İstanbul'dan gelmemiştir. Bu talep, yeni kar alanları peşinde koşan Avrupalı yatırımcılar tarafından gelmiştir.⁷⁷ *"Demiryolu girişimi, bir sömürgeleştirme programıyla atbaşı gitmekteydi."*⁷⁸ *"Lokomotif, Keldani ve Asuri ülkelerini, eski Babil, Ninova ve Bağdat İmparatorluklarını binlerce yıllık uykudan uyandıracaktı."*⁷⁹

Girit meselesi de uluslar arası ortamda son derece yoğun ilişkilerin yaşanmasına neden olmuştu. Büyük güçler Osmanlı ve Yunanistan arasında sorun oluşturan bu konuya dahil olmuş, üstelik Yunanistan'ın adayı ilhakını önlemek için Akdeniz'deki donanmalarını Girit'e yönlendirmişlerdi. Ancak sonuçta, Girit adası İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın aralarında paylaşamayacağı kadar küçük, birine bırakamayacakları kadar önemli ve büyüktü; bu nedenle Osmanlı yönetiminde kalmasını tercih ettiler.

Uluslar arası ortamın kendi konularına bu kadar açık olması nedeniyle Anadolu Ermenileri arasında bağımsızlık amaçlı bazı örgütlenmeler meydana geldi. 1887'de kurulan Hınçak Cemiyeti bunlardan ilkiydi. 1889'da ise Taşnak Cemiyeti kuruldu. 1881'de öldürülen II. Aleksandır'ın yerine oğlu III. Aleksandır başa geçtiğinde, Ermenileri sıkıştıran, okullarını kapatan bir siyasete başvurmuştu ve bu durum Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma fikrini tamamen Osmanlı topraklarına kaydırmalarına neden olmuştu. 30 Eylül 1895 olaylarının ardından İngiltere, tavrını sertleştirdi. Zaten İstanbul'un Almanya'yla yakınlaşması ve Ruslarla bazı konularda temasta olması İngiliz Ortadoğu çıkarlarına ters düşüyordu.

Makedonya'da bulunan Osmanlı eyaletleri için 1902'de yapılan ıslahatlar büyük güçleri rahatsız etmişti. Osmanlı Devleti'nin burada yaşayan Hıristiyanları temsil

⁷⁶ 17 Mart 1295 (29 Mart 1879) tarihli layihadan aktaran Necdet Kurdakul, a.g.m., s.27.

⁷⁷ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri**, Librairie Academique, Paris, 1909, Çev. Adnan Cemgil, Havass Yayınları, İstanbul, 1981, s. 21.

⁷⁸ Imbert, s. 23

⁷⁹ Imbert, s. 24.

edebilecek hale gelmesi bu devletlerin çıkarlarına uygun değildi. Bu yaklaşımla, Osmanlı Devletinin ıslahatlarını yetersiz bulduklarını belirten ve yapılması gerekenleri içeren bir memorandum Rusya, Avusturya ve Berlin anlaşmasına katılmış diğer devletler tarafından 1903'de yayınlandı. Bu hareket Osmanlı Devleti'nin içişlerine bir kez daha müdahale anlamına geliyordu. Ancak yeni gelişmeler bağımsızlık isteyen çetelerin daha ileri gitmelerine neden oldu. Bu karışıklıklar sonrasında 1904'de batılı devletler bir kez daha yeni bir program dayatıp Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiler. 1905'de bu kez uluslar arası bir komisyon oluşturulması yönünde baskı başladı ve II. Abdülhamid bunu da kabul etmek zorunda kaldı. Tüm bu çıkar çatışmaları Balkan Savaşı patlak verene kadar sürdü ve savaşın ortamını hazırlamış oldu.

Batılı güçlerin Ortadoğu topraklarına duyduğu ilginin somutlaştığı noktalardan biri Bağdat demiryolu projesidir. Büyük güçlerin denge mücadeleleri sonucunda Almanlar, Bağdat demiryolunun Bağdat-Basra hattının imtiyazını Osmanlı Devleti'ne iade etmiş, bunun üzerine Bağdat'a kadar olan hattın imtiyazı Bab-ı Âli tarafından onaylanmıştı. Bu anlaşma, Osmaniye'den İskenderun'a ve buradan da içeriye doğru bir yan hattı da içeriyordu ve böylece bölgedeki Fransız nüfuzuna gölge düşürücü bir nitelik taşıyordu. Geriye kalan Bağdat Basra hattı için yeni bir tasarı geliştiren Osmanlı Devleti, yeni bir Osmanlı şirketi kurulmasını ve bunun %60 hissesinin Almanya- İngiltere- Fransa arasında eşit olarak bölüşülmesini öngördü ancak İtalya ile Trablusgarp savaşının patlak vermesi konunun rafa kalkmasına neden oldu.⁸⁰

Fransız sermayesi Beyrut'ta kamu hizmetlerinde önemli bir paya sahipti.⁸¹ Bu nedenle Fransızlar, İtalyanların Suriye Lübnan sahillerine saldırılarını kabul edemezdi. Trablusgarp savaşı sürerken İtalyanlar, Osmanlıların Fransa'dan iddia ettikleri yardımı alamayacaklarını kanıtlamak için, 1911 Şubat'ında Beyrut'a saldırı düzenlediler. İki küçük savaş gemisini batırdılar, kıyıdaki bazı binaların isabet almasıyla sivillerin ölümüne neden oldular.⁸² 24 Şubat'ta meydana gelen bu olaydan iki gün sonra Osmanlı Devleti, topraklarındaki İtalyanların sınır dışı edilmesine yönelik bir karar alarak, Beyrut, Suriye, Halep Vilayeti ile Kudüs Mutasarrıflığına bu kişilerin 15 gün içinde terk etmeleri

⁸⁰ John B. Wolf, **The Diplomatic History of the Baghdad Railroad**, University of Missouri Studies, C.XI, No.2, Columbia, Nisan 1936, ss.223-26 ve ss.-91'den aktaran Childs, a.g.e., s.18.

⁸¹ William I. Shorrock, **French Imperialism in the Middle East**, University of Wisconsin Press, Madison, 1976, s.1382den aktaran Childs, a.g.e., s.16.

⁸² DHE644/EHE/2, Şifre Bürosu No.269 **Asım Bey'den bütün Osmanlı büyükelçiliklerine**, 24 Şubat 1912'den aktaran Childs, a.g.e., s.132.

gerektiğinin bildirilmesi talimatını verdi.⁸³ Bu karar Arap vilayetleriyle sınırlıydı ve din görevlilerini kapsamıyordu.⁸⁴

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişki kurulduktan ve kapitülasyonlar tanındıktan sonra American Board of Commissioners of Foreign Missions üyesi olan ve Evanjelist misyoner olarak adlandırılan Protestan kadın ve erkekler sivil temsilci olarak Osmanlı topraklarına gelmeye başladılar. İncil Ülkesi olarak tanımladıkları Yakındoğu'da Doğu Kilisesi'ni ihya etmek, "Tanrı'nın Krallığı"nı kurmak ve buraları uygarlaştırmak üzere faaliyet gösteriyorlardı. Başarıya, düzenliliğe, tasarrufa, sistemli yaşam tarzına, gelecek için bugünden vazgeçmeye dikkat çekiyor; Ortodoks, Gregoryan gibi geleneksel yaklaşımları yozlaşmış ve fazla törensel buluyorlardı. İstanbul, Anadolu ve Irak'ın yanı sıra Suriye ve Lübnan'da da etkili bir çalışma yürüttüler. Alışık olmadıkları bu yaşam biçimine uyum sağlayıp, yerel dilleri öğrenip, Protestanlığı yaymak için çalışırken, okul, hastane ve atölyeler açtılar. Bunların bölgedeki liberal düşünce yönündeki etkisine, Avrupa'da eğitim görmüş olan Hınçakyan ve Taşnaksutyun gibi ayrılıkçı Ermeni örgütlerin faaliyetleri ve Ermeni okullarının din ile milliyeti birleştiren yaklaşımları eklendi. Bunların sonucunda öncelikle bölge Ermenilerinden Kafkasya'daki Rus Ermeni kültür ve ideolojisi etkisine girenler oldu.

Araştırmamızın başlangıcını oluşturan 1860 tarihi bölgede çok önemli bir dönemeçtir. Lübnan dağlarında başlayan ve daha sonra Suriye'nin iç kesimlere ve Şam'a sıçrayan olaylarda çok sayıda Maruni ve Dürzi hayatını kaybetmiş, büyük güçlerin dikkatleri bir kez daha bölgeye çekilmiştir. 1860 ilkbaharında Bayt al-Miri'de başlayan birkaç kişilik kavga kısa sürede sokak çatışmasına dönüşmüş, Dürzilerin Marunilerden daha fazla kayıp vermesiyle sonuçlandığı için Hıristiyan karşıtı bir hareketin fitillenmesine sebep olmuştur. Bunun ardından Halep'te cami duvarlarına Hıristiyan karşıtı gösteriler yapılmasını isteyen bildirimler asılmış, çatışmalar Lübnan dağlarında ve ardından iç kısımlarda yayılmıştır. 9 Temmuz 1860'da Şam'daki Araplar ve Dürziler Hıristiyan mahallelerine saldırmıştır. Olayların yatışmasında Emir Abdülkadir etkili olmuştur. Bu kişi, Cezayir'de Fransızlara karşı ayaklandıktan sonra Şam'a yerleşen ancak Fransa'nın Ortadoğu'da kurmayı hayal ettiği devlete lider olması öngörülen biridir. 1847'den sonra,

⁸³ DHE644/EHE/2, No.Asım Bey'den Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Sen Petersburg'daki Osmanlı büyükelçilerine, 26 Şubat 1912'den aktaran Childs, a.g.e., s.132

⁸⁴ DHE644/EHE/2, No.11990/45 Bab-ı Âli'den İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğine gönderilen nota, 27 Şubat 1912'den aktaran Childs, a.g.e., s.132.

hem halktan saygı gördüğü hem de Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin temsilcileri ile iyi ilişkiler kurduğu Şam'da yaşamıştır.⁸⁵ İstanbul duruma müdahale etmek üzere Fuat Paşa'yı görevlendirmiştir.⁸⁶ Bu 1845'de bölgede düzeni kurması için görevlendirilen Şekip Efendi'nin ardından aynı amaçla gönderilen ikinci hariciyecisi olmaktadır. Osmanlı Devleti buradaki dengelerin askeri ya da toplumsal olmaktan çok uluslar arası ilişkiler odaklı olduğunun farkındadır.

1860 olayları bölgeyi dış güçlerin ilgisinden öteye giderek müdahale alanı olmasına neden olmuştur. Beyrut'a yapılan ortak müdahalenin dışında Fransız askerleri Beyrut'a çıkmış, Suriye içine girmek için sebepler üretmeye başlamıştır. Diğer yandan uluslararası komisyon da Cebel'de suçluları, tazminatları, olayların nedenlerini ve yeni kurulacak yönetim düzeninin esaslarını belirlemek üzere çalışmalar yürütmektedir.⁸⁷

Fuat Paşa'nın görevlendirilmiş olması dış kamuoyunda memnuniyet yaratmıştır. Hem Fransız Dışişleri Bakanı hem de İstanbul'daki İngiliz Elçisi görevlendirmeyi öven bildirimlerde bulunmuştur.⁸⁸ Fuat Paşa'nın bölgede aldığı önlemlerden biri dış güçlerin yorumlarından hareketle Sayda valisi Hurşit Paşa'yı İstanbul'a göndermek olmuştur. Uluslar arası dengenin korunması amacıyla da yardımcısı Abro Efendi tarafından merkeze yollanan ve alınan önlemleri içeren raporların birer kopyasını Paris ve Londra elçiliklerine iletilmesini istemiş, İstanbul da bununla ilgili 8 Ağustos 1860 tarihli sirkülere istinaden Viyana'yı da ekleyerek uygulamaya başlamıştır.⁸⁹ Konunun uluslararası bir hal aldığıının en büyük kanıtı Ağustos 1860 başında Beyrut açıklarında, Hollanda, Piyemonte, Avusturya, Rusya ve Yunan hükümetlerine ait 22 gemi bulunuyor olmasıydı.⁹⁰

Bölgede büyük güçlerin etkinliği bundan sonra giderek artmıştır. 1879'da Suriye Valisi Hamdi Paşa bir arızasında şu satırlara yer vermiştir: "*Öteden beri Avrupa devletlerinden Suriye kıtasında en çok faaliyet içinde olanlar İngiltere ve Fransa'dır. Bu devletler, İslam dünyasını etkilemek ve fesad yapmak niyetiyle Arapça gazeteler çıkarmaktadır. İslam dünyasında hilafetin etkisini bildiklerinden İslam kamuoyuna tesirde bulunmak için bazı Avrupa gazetelerine bu yolda yazılar yazdırmakta ve Arapça gazeteler*

⁸⁵ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.321.

⁸⁶ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, ss.36-38.

⁸⁷ Akarlı, *Cebel-i Lübnan...*, s.36.

⁸⁸ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, s.39.

⁸⁹ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, s.42.

⁹⁰ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, s.53; Krş. Consul- General Moore to Lord J. Russell, Beyrout, August 8, 1860. Corespondance Relating to the Affairs of Syria, 1860-61, s.75.

yayınlanmaktadır. Bu yayınlardan malum olanların Osmanlı devleti topraklarına girişi Bab-ı Ali'ce yasaklanmış olup, bu kere de Hilafet-i Seniye aleyhinde Paris'te İttihad adıyla Türkçe ve Arapça bir gazete çıkarılmasına başlanarak bunun Suriye'ye gönderilen ve ele geçirilen nüshalarından birisinin Bab-ı Âli'ye gönderildiği gibi, Suriye vilayetine girişi hemen yasaklanmış ve vilayetin her tarafına ve bütün konsolosluklara bildirilmiştir.”⁹¹

Dönemin dış siyasal gelişmeleri Şam ve Beyrut'ta çok sayıda konsolosluk açılmasına yol açmıştır. Şunuda ilane etmek gerekirken bu süreçte tüm Osmanlı alanında da yabancı konsolosluklar vardı. Ancak Doğu Karadenizin bu önemli alanı daha hareketli görülmektedir.

Bölümde ayrıntılarıyla incelemeye çalışılacak olan uluslar arası ilişkilerin etkilerini, 1910 yılında Cebel-i Lübnan'ın bir kazası olan Zahle'ye ilişkin gözlemlerde görmek mümkündür: “Halkta, özellikle genlerde, Osmanlılık duygusunun pek zayıf ve henüz gelişmemiş olduğunu anlamak, insanı üzer ve kendilerinin söyledikleri fikirler ve düşünceler ne kadar yanlış düşündüklerini, kim bilir ne gibi tesirlerin sevkiyle böyle düşünmeye ve görmeye alıştıklarını gösterir. Kendilerinin şimdiki hükümet hakkında pek yanlış ve aşırı düşünceleri ve yargılamaları vardır. Tamamiyle gerçeğe aykırı söylenti ve hikâyelerin meydana getirdiği bu yanlış anlamaların giderilmesi ve hükümetin maksatlarının anlatılması ihmal edilemeyecek, mutlaka yerine getirilmesi gereken işlerdendir. Bütün Cebel-I Lübnan'da olduğu gibi, Zahle'de de Osmanlılıkla samimi ilgisi olan bir mesele, tesadüfen görülen bir manzara, büyük bir bahtiyarlık olur. Bütün gördükleriniz işittikleriniz size yabancı bir memlekette bulunduğunuza hükmetmeye zorlar.”⁹²

Bu noktada Oryantalizm kavramının da üstünde durmak gerekecektir. Araştırmalar, Asya ve Avrupa düşünce süreçlerinin doğasında gerçekten de belirgin farklar olduğunu göstermiştir. Asya toplumunun kolektif veya karşılıklı bağımlı olan doğası, Asyalıların geniş, bağlamsal dünya görüşleri ve olayların son derece karmaşık olduğuna ve pek çok etken tarafından belirlendiğine ilişkin inançlarıyla tutarlıyken; Batı toplumunun bireyci ya da bağımsız olan doğası da, Batılıların belirli nesnelere bağlamlarından soyutlayarak

⁹¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss.22-23. Krş. **BOA Yıldız Arşivi**, Kısım No:18, Evrak No.1604, Zarf No.3, Karon veya Kutu No.40.

⁹² Şerif, a.g.e., s.109.

odaklanmaları ve nesnelere hükmeden kuralları bilebileceklerine, dolayısıyla da nesnelere davranışını denetleyeceklerine ilişkin inançlarıyla tutarlıdır.⁹³

Oryantalist bakış, Doğu toplumlarını donuk ve dönüşüm geçirmeyen cemaatler olarak tanımladığından, en ılımlı savunucuları için bile, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl reformları, içselleştirilmeyen, taklitçi değişimler olarak değerlendirilmiştir. Sadece cezalandırma politikaları ve hapisaneler incelendiğinde karşılaşılan belgeler, bunun doğru olmadığı, suçlunun tanımlanma biçiminden bile anlaşılacak içselleştirilmiş dönüşümlerin Avrupa ile eşzamanlı olarak Osmanlı'da uygulanmakta olduğunu ortaya koyacaktır. Bu belgeler, bazı hapisanelerin durumlarının gözden geçirildiğine, sağlık açısından yetersizliklerin tespit edilmiş olduğuna ilişkindir. İçselleştirilmiş yenilikler, doğrudan bedeni hedef alan cezalandırma sistemlerinin değişmesi gerektiğini savunan zihniyette somutlaşmaktadır. Birey, tüketilebilir bir nesne yerine üretime katılacak özne olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle ceza sistemi de rasyonelleştirilmeye çalışılmaktadır.⁹⁴

Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi alanında çalışmalar yapan Quataert, Avrupa kültürünün gelişiminde Osmanlı İmparatorluğunun önemli etkileri bulunduğuna değinmektedir. Bu noktada Avrupalıların maddi unsurların yanı sıra belki de daha önemli olarak kendine güven gelişimi konusunda Osmanlıdan etkilendiğini belirtir. Kendine güven gelişimi için gerekli olan "öteki" ihtiyacını Osmanlı İmparatorluğu ile karşılamış olduklarının altını çizmektedir.⁹⁵

Bu analiz, 1963 tarihli makalesinde Anwar Abdel Malek tarafından ortaya atılmış ve oryantalizmin basit bir ırkçı yaklaşımdan çok, belirli bir düşünsel ve bilimsel temaya, problematiğe dayalı olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre oryantalizm, düz bir ırkçılık değil, etnik bir tipoloji ve sınıflandırma yöntemine dayanan, kaçınılmaz biçimde ırkçılığa varan, sofistike bilimsel yazınsal ve sanatsal aktivitedir.⁹⁶ Edward Said, bu tespiti genişletmiş, "oryantalizm, doğu ile (çoğu zaman) batı arasında yapılan epistemolojik ve ontolojik bir ayrıma dayanan bir düşünce üslubudur" demiştir. Burada sözü edilen ayrım, orijinal metinde *distinction* olarak geçer ve masum ve yansız bir coğrafi ayrımı değil, statü

⁹³ Richard E. Nisbett, **Doğulular ile Batılılar nasıl –ve neden- birbirinden farklı düşünürler? Düşüncenin Coğrafyası**, 2. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.

⁹⁴ Şen, 202-203

⁹⁵ Quataert,33

⁹⁶ Anwar Abdel Malek, "Orientalism in Crisis", Diogenes, S.44, 1963'den aktaran Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık/ Oryantalizm", **Modernleşme...**, s.190.

ayrımını karşılamaktadır.⁹⁷ Şarkiyatçılık, stratejisi gereği, Batılının üstünlüğünü hep elde tutarak Doğu ile kuracağı bir olanaklı ilişkiler dizisi sunan bu esnek konum üstünlüğüne dayanmaktadır.⁹⁸ Protestanlığı ilerlemeyle özdeşleştirip, Katolik Avrupa'yı ilerlemeye karşı olarak ötekileştiren İngiliz aydınlar, benzer bir ötekileştirmeyi Türklükle özdeş İslam dinini ilerlemeye karşı, Araplıkla özdeş İslam medeniyetini ise ilerlemeye yatkın olarak nitelendirerek yansıtmıştı.⁹⁹

19. Yüzyılda, Fransız ve İngiliz konsolosluklarının Osmanlı Tarımı üzerine düzenli rapor yazmaları çok yaygın bir uygulamaydı ve bu *oryantalist bir bilgi- iktidar pratiğinin uygulamaya konulması* idi.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, tebaasının iyi niyetli ve potansiyel olarak sadakate eğilimli olduğu görüşündedir. Bu yaklaşım hem Müslüman hem de gayrimüslim halk için geçerlidir. Olumsuz gelişmeler, kötü niyetli kişilerin halkı kışkırtması nedeniyledir. Suriye vilayeti Hıristiyan halkı arasında Protestan misyonerlerin etkinlik kazanması üzerine, halkın düşüncelerinin kötü niyetli kişiler tarafından bulandırıldığı, bu bakış açısının açık bir örneği olarak bir iradda yer bulmuştur.¹⁰¹ Dış güçlerin etkilerine karşı bu görüş benimsenirken, diğer yandan geniş ülke toprakları içinde yaşayan özellikle göçebe kabileler hakkında da “temel unsurun güvenilir üyeleri”ne dönüştürme, özellikle Araplara uygarlık ve ilerleme getirme, onları yerleşik topluluklara dönüştürme hedefleri güdüliyordu.¹⁰² Balkan Savaşları'ndan sonra Arap ve Ermenileri memnun etmeye yönelik çabalar arttı. Bu kapsamda Beyrut'ta Islahat Komitesi kuruldu. Ancak komite, Fransa'ya bir komisyon göndererek yeni düzenlemelerin uygulanmasında Fransa'nın aracılığını istemeye karar verdiler. Bu komisyonda Müslüman üyeler de vardı ve kendilerini savunma yolunda girişimleri yalnızca Arapların elinde bırakmış olmamak için bu harekete

⁹⁷ Mutman, a.g.m., s.191. Bu eğilim sadece batıya özgü de değildir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yaban adlı romanı burada sözü edilen oryantalist bir yaklaşımla Türk köylüsü ile aydınını karşılaştırarak köylüyü ilkel görmekte, hayvana benzetmektedir. Hilmi Yavuz, “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simgesi mi, Kavram mı?”, **Modernleşme**, s.213.

⁹⁸ Edward Said, **Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis, İstanbul, 2008, 17.

⁹⁹ Bedri Gencer, **İslamda Modernleşme (1839-1939)**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s.25.

¹⁰⁰ Yazar burada Foucault'un bilgi- iktidar yaklaşımını işaret eder. Mutman, a.g.m., s.194.

¹⁰¹ Deringil, s.60. Krş. BBA İrade Dahiliye, 99649, 19 Cemaziyelahir 1309/21 (Aralık 1892), Suriye Vilayeti'nden Sadrazam'a, No.32. Hasan Kayalı, bu eğilimin Jön Türklerin yöneti sırasında da devam ettiğine işaret etmektedir. 1912'de siyasal konularda iyiyi kötüden ayırt etmesi beklenemeyecek din adamlarının seçimler ve siyasetle ilgili sorunlar üzerinde vaaz verdiklerine ilişkin taşradan gelen haberlere karşılık siyasal konularda tartışma yasaklanmıştır. Hasan Kayalı, **Arabs and Young Turks**. Ottomanism, Arabism and Islamic in the Ottoman Empire 1908-1918, Berkeley, 1997, ss.144-173.

¹⁰² Deringil, s.61.

katıldıklarını ifade ettiler. Bunun üzerine komisyonun İstanbul'da bulunan üyeleri ikna edilerek bu yoldan vazgeçmeleri sağlandı.¹⁰³

Özellikle Beyrut ve Lübnan'da yabacılarla ilişkiler önem kazanmış, kentin ileri gelenlerinden yabancı temsilcilerle çok yakın ilişkiler kuran kişiler olmuştu. 1891'de Soursouk, Boustro, Tueni gibi çok zengin ailelere mensup insanlar, yabancıların himayesinde olmak için fahri sıfatıyla değişik konsoloslukların hizmetine girmeyi menfaatleri doğrultusunda buluyorlardı. Dönemin valisi İsmail Kemal Bey, bu tespiti üzüntüyle belirtmiş ve “onlara duyarlılık telkin ederek sadece yabancılarla kurdukları bağlardan vazgeçmeye değil –ki bu bağlar şeref ve haysiyetlerini kırmadan başka bir işe yaramazdı-, aynı zamanda önde gelen yurttaşları oldukları ülkenin meselelerine ilgi göstermeye ikna edebildiğim için mutluyum” demiştir.¹⁰⁴

Yapılan araştırmalar, Asya ve Avrupa düşünce süreçlerinin doğasında belirgin farklar olduğunu göstermektedir. “Asya toplumunun kolektif veya karşılıklı bağımlı doğası, Asyalıların geniş, bağlamsal dünya görüşleri ve olayların son derece karmaşık olduğuna ve pek çok etken tarafından belirlendiğine ilişkin inançlarıyla tutarlıdır. Batı toplumunun bireyci ya da bağımsız doğası da, Batılıların belirli nesnelere bağlamlarından soyutlayarak odaklanmaları ve nesnelere hükmeden kuralları bilebileceklerine, dolayısıyla da nesnelere davranışını denetleyeceklerine ilişkin inançlarıyla tutarlı görünmektedir.”¹⁰⁵

Bölgede özellikle Balkan Savaşları üzerine oluşan tepkilerden faydalanılarak ve devam eden ıslahat istek ve çabaları ile meşrulaştırılmaya çalışılarak yaygınlaşan örgütlenmeler, farklı ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlamıştır. 1916'da Osmanlı Devleti'nin 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa eliyle düzenleteceği mahkemelerde 20. Yüzyılın başından itibaren süregelen bu çabalar davalara konu olmuş, çok sayıda kişinin idamıyla sonuçlanmıştır. Bu davaların tutanakları, incelediğimiz döneme ilişkin çok sayıda olayı içeren belgelerden oluşmaktadır. Sonuç kısmında da şu yorumlara yer verilmiştir: “Fransa ya da İngiltere için maksat aynıdır, ayrıntılar yapılanlardır. Bu yapılanlar bazen doğrudan doğruya siyasi memurlar, okullar vesaire aracılığı ile yapılmış veya konsoloslar kadar Fransa yanlısı insanlar ve özellikle Cemiyet-i Lübnaniye ile yaptırılmıştır. Diğer

¹⁰³ Mehmed Talat Paşa, **Talat Paşa'nın Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.50.

¹⁰⁴ İsmail Kemal Bey, a.g.e., s.138.

¹⁰⁵ Richard E. Nisbett, **Doğulular ile Batılılar nasıl –ve neden- birbirinden farklı düşünürler? Düşüncenin Coğrafyası**, 2. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.

taraftan her biri çeşitli maksatlar izliyor görünen işler elde edilmiştir. Maksat işgal zamanı sadece Suriye’de çıkması gereken bir ihtilalin esaslarını hazırlamaktı.”

Şam’da dış temsilcilikler: 1881’de Şam’da İngiltere Viskonsolosu Mösyö Çağu, Tercüman Hana Ariz Efendi ve Tercüman Ovadis Efendi; Almanya Viskonsolosu ve 3 tercümanı; Fransa Konsolosu Mösyö Klişi, Kañçalarya Mösyö Edmon Britalyis, Tercüman İbrahim Edeh Efendi ve Tercüman Anton Şamat Efendi; Avusturya ve Macaristan Viskonsolosu Mösyö Britran Efendi, Tercüman Mösyö Curci Marz Efendi, Tercüman Curci Nahas Efendi; Emrika Viskonsolosu Mösyö Nasfa Müşaka, Tercüman Curci Demer Efendi, Tercüman Mihail Makhad Efendi; İran Baş Şebbenderi Mehmed Sadık Bey, Kañçalar Halıcı Cevad Efendi Ramazan, Tercüman Curci Kazi Efendi, Tercüman Harun Abare Efendi, Tercüman Hacı Abbas Rıza Efendi, Tercüman Mehmed Nizam Efendi; Danimarka Viskonsolosu Mösyö Salunavi, Tercüman Solomon İshak Farihi Efendi, Tercüman İshak İbrahim Ades Efendi; İtalya Konsolosu Mösyö Pozdiyanu, Tercüman Fransis Gaze Efendi, Tercüman Elber Tobyacini Efendi, Tercüman Habib Sakid Efendi, Tercüman Yusuf Zenaniri Efendi; İspanya Konsolosu Mösyö Usulini, Tercüman Cermanis Efendi, Tercüman Curci Zağib Efendi; Yunan Viskonsolosu Mösyö Aburu, Tercüman Halil Kuddusi Efendi ve Tercüman Abdul Efendi’den oluşan kadrolarıyla Şam’da görev yapmaktadır.¹⁰⁶ Büyük devletlerin viskonsolosluk seviyesinde temsil edilmesi dikkat çekicidir. Liman varlığı nedeniyle Beyrut hem yabancıların varlığı hem de yabancı devletlerin temsili bakımından Osmanlı idari yapısında Şam’a bağlı olduğu halde daha ileri seviyede görünmektedir. İran ve İtalya’nın Şam’daki bürolarının geniş kadroları dikkati çeker. Bu durumun ticari ilişkilerin yoğunluğundan olduğu düşünülebilir.

1888 Yılında İngiltere’nin ve Avusturya Macaristan’ın temsili konsolosluk seviyesine yükseltilmiş, İtalya’nınki ise viskonsüllük seviyesine düşürülmüştür. İran ve İspanya artık temsilci bulundurmazken, Hollanda ve Portekiz Yunanistan ile birlikte temsil edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁷

Beyrut’ta dış temsilcilikler: 19. Yüzyıl sonlarında Beyrut’ta Almanya, İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Yunanistan, İtalya, Hollanda ve Rusya’nın dış temsilcilikleri bulunuyordu.¹⁰⁸ Bu kapsamda 1868’de İngiltere

¹⁰⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, ss.124-125.

¹⁰⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, ss.72-73.

¹⁰⁸ Vital Cuinet, **Syrie Liban et Palestin**, Paris, 1896, ss.21-23’den aktaran Davut Dursun, a.g.m., s.55.

Genel Konsolosu Mösyö Aldiriç, Viskonsolos ve dört tercüman, Fransa Konsolosu ve üç tercüman, Alman Konsolosu Kançular ve dört tercüman, Rusya Genel Konsolosu ve dört tercüman, İtalya Genel Konsolosu ve dört tercüman, Hollanda Genel Konsolosu ve dört tercüman, Avusturya ve Macaristan Genel Konsolosu ve dört tercüman, İsveç ve Norveç Konsolos Vekili ve iki tercüman, Danimarka Konsolosu ve Viskonsolosu ile dört tercüman, Amerika Konsolosu, Viskonsolosu ve dört tercüman, Yunan Konsolosu ve üç tercüman, Belçika Genel Konsolosu ve üç tercüman, İran Şehbenderi ve dört tercüman, Portekiz Konsolosu ve iki tercüman, İspanya Konsolosu ve üç tercüman bulunmaktadır.¹⁰⁹

1879 Yılında İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya Macaristan, Danimarka, Yunanistan, İran, İspanya, Almanya, Rusya, Hollanda, İsveç ve Amerika Şam'da temsilci bulundurur.¹¹⁰ 1868'den farklı olarak Portekiz'in temsil edilmediğini görüyoruz. Bu değişikliğin Sanayi Devrimi etkilerinin Akdeniz ve dünya ticaretinin dengelerini değiştirmesinden kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. Belçika'nın temsilciliğinin kaldırılmasının ise, bazı yerlerde olduğu gibi Amerika ofisi tarafından temsil edilmesi nedeniyle olması mümkündür.¹¹¹ Beyrut'ta merkez dışında da çok sayıda temsilcilik bulunur. Bunlar, Lazkiya, Trablusşam, Akka, Hayfa, Sefid, Taberya olarak salnamede yer alır.¹¹²

1892'de Danimarka, İspanya, Belçika'nın temsilcilikleri Şam'da yer almazken, Rusya'nın temsilcilik açmış olduğunu görüyoruz.¹¹³ 1894'de Beyrut'ta Rusya (Sayda, Lazkiye, Hayfa); Almanya (Trablusşam, Sayda, Hayfa); İngiltere (Lazkiye, Hayfa, Sayda, Trablusşam); Fransa (Trablusşam, Hayfa ve Akka, Sayda, Lazkiye, Safid); Avusturya ve Macaristan (Trablusşam, Hayfa ve Akka, Sayda, Lazkiye, Safid); İtalya (Lazkiye, Akka); Belçika, Amerika (Hayfa); Portekiz (Sayda), İspanya (Trablusşam, Lazkiye, Hayfa, Sayda); Yunan devleti (Trablusşam, Lazkiye, Akka); İran (Sayda); Danimarka (Trablusşam); Flemenk devleti (Sayda, Trablus, Akka ve Hayfa); İsveç ve Norveç

¹⁰⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, ss.120-121.

¹¹⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.130, 131.

¹¹¹ 1896'da Halep'te Amerika konsolosluk memuru ve Belçika konsolosu aynı tercümanları kullanarak aynı yerde çalışmaktadırlar. **1314 Halep Vilayeti Salnamesi**, s.154.

¹¹² Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, ss.132-134. İngiliz belgeleri bu dönemde Sayda'da İngiltere temsilcisi bulunduğuna işaret eder. Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları**, İletişim, İstanbul, 2004, s.100.

¹¹³ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, ss.130-131.

(Trablusşam, Sayda) temsil edilmektedir.¹¹⁴ Bu konsoloslukların ayrıca Beyrut dışında da yaygın biçimde yapılmış olması, uluslar arası anlamda bölgenin ve vilayetin ne denli önemli olduğunu gösteren görece erken işaretlerden sayılabilir.

1901 yılında 1899'da kentte temsilciliği bulunan devletler¹¹⁵ aynı şekilde devam etmektedir.

1902'de Hollanda'nın İspanya ile birlikte temsil görevi üstlendiği, böylece İspanya'nın bölgeyle ilgisinin yeniden kurulduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra Portekiz temsilciliğinin devreye girdiği anlaşılıyor. Yunanistan da temsil edilen devletler arasında yer almamaktadır. Almanya, Amerika, Avusturya Macaristan ve Hollanda temsil düzeyini viskonsilden konsolosluğa yükseltmiştir.¹¹⁶ Bu gelişmeler, sanayi devriminin ortaya çıkardığı şartlar gereği olarak bölgede büyük devletlerin ilgisinin artarak devam ettiğini göstermektedir.

1906'da Almanya, İngiltere, Avusturya, Amerika, İsveç, Norveç, Danimarka'nın kadroları aynı biçimde sürerken, Belçika, Flemenk ve İran'ın temsilcileri değişmiş ancak tercümanları göreve devam etmiştir. İtalya artık bölgede temsil edilmeye başlanmış, İspanya konsolosu da İspanya ve Portekiz'i temsil etmeye başlamıştır. Yunan devletinin temsilcisi aynı kalmış ancak yabancı olan tercüman yerine yerli biri görevlendirilmiştir.¹¹⁷ 1907'de Rusya'nın tercümanı değişmiş ve yine bir Osmanlı olmuştur. Fransa'nın da tercümanı değişmiş ve yine bir Fransız olmuştur. İspanya ve Portekiz'in de tercümanı değişmiş ve yine bir gayrimüslim Osmanlı olmuştur. Bölgede İtalya'nın da yeniden temsilciliği vardır ve Fransa ile ortak tercüman kullanmakta olduğu dikkati çeker. Beyrut Ceneral Konsolos Vekili Mösyö Loranso Enili olarak değişmiştir.¹¹⁸

Bu denli yoğun dış ilişkilerin bulunduğu bölgede Osmanlı yönetimi uluslar arası ilişkileri diplomatik çerçevede yürütmeye özen göstermiş ve bunu talimatnameler ile örgütlemiştir. Bunlardan biri vilayetlerde bulunan konsolos ve dış temsilcilerin ya da temsil ettikleri yerden gelen resmi ziyaretçilerin karşılanması ve ağırlanmasına yönelik tüm detayları için düzenlenmiş olan 22 Eylül 1890 tarihli talimatnamedir.

¹¹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.250-253.

¹¹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.127 vd.

¹¹⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.130.

¹¹⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, ss.111,112.

¹¹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.212-213.

1. Almanya'nın Ortadoğu Politikası

İncelediğimiz dönemde ekonominin siyasete yön verdiğine bir örnek Osmanlı Devleti'nin inşa ettirdiği Bağdat demiryoludur. Osmanlı hükümeti Haydarpaşa İzmit arasındaki demiryolu hattını önce kendisi işletmek istemişti. Ancak kazanç sağlayamayınca Paul Imbert'in deyiimiyle “*Alman kapitalistlerine kiraladı.*” 1888 Yılında M. Alfred Kaula bu işletme hakkının yanı sıra İzmit'i Ankara'ya bağlamak üzere demiryolunu yapma imtiyazını aldı. Kaula Doche Bank'ın ve Ştutgart'taki bir bankanın vekili olarak hareket etmekteydi. Bu iki mali kuruluş bir yıl sonra “*Anadolu, Osmanlı Şirket-i Şahanesi*”ni kurdu. İzmit Ankara demiryolu üç yıl sonra işletmeye açıldı. Alman Şirketi bu kez Eskişehir Konya demiryolunun ve Ankara Kayseri hattının (Sivas, Diyarbakır üzerinden) Bağdat'a ulaşmasını tasarlamış ve işletme hakkını sağlamıştı. Eskişehir Konya hattı 1896 yılında tamamlandı. Ankara Kayseri hattının yapımından ekonomik nedenlerle vazgeçildi. Bu arada Osmanlı padişahı ve hükümeti üzerindeki Alman etkisi giderek artmaktaydı.

1899'da Anadolu demiryolları yönetim kurulu başkanı Dr. Siemens Konya'dan Basra Körfezi'ne gidecek bir hattın imtiyazını aldı. Bu süreçte Rusya, Kayseri-Sivas üzerinden güneye incek demiryolu tasarısına karşı çıkmıştı. Almanların Doğu Anadolu'da stratejik konum elde etmesi Rusya'nın çıkarlarına ters düşüyordu. Bu yüzden Konya'dan Basra Körfezi'ne ulaşacak yeni tasarıya karşı koymadılar. 5 Mart 1903'de Osmanlı hükümeti adına Ticaret ve Nafia Nazırı, Doche Bank adına bir temsilci, Anadolu Şirketi adına temsilciler tarafından Bağdat demiryolu anlaşması imzalandı.

Bağdat demiryolu projesinin netlik kazanması ve imza aşamasına gelmesi ancak 1903 yılında gerçekleşebildi. Uzun süren hazırlık devresi sonunda imza edilen anlaşmanın hükümlerine göre; kurulan şirket Haydarpaşa- Ankara, Eskişehir- Konya hatlarını 99 yıl süreyle işletme hakkına sahip oluyordu. Konya- Bağdat arasında ve Basra'ya devam etmek üzere yaklaşık 2300 kilometrelik yeni demiryolu inşa edilecek, yolun iki yanında 20'şer kilometrelik sahada imtiyazı verilmemiş olan doğal kaynaklardan yararlanılabilecekti. Bunların yanı sıra, Fırat'ta, Şattularap'ta nakliye, Bağdat ve Basra kıyılarında ise liman kurma hakkı bulunuyordu. Bağdat demiryolu projesinin uzun hazırlık süreci, yabancı kamuoyları açısından son derece hareketli geçti. Osmanlı Devleti üzerinde ekonomik olanaklar sağlayan ve bu nedenle güç dengelerinde önemli tesiri bulunacak olan proje için ilgisiz kalmak zordu. 1897 Yılında Berlin'in İstanbul temsilcisi Saurman, bir gazeteciye

demeç vermiş, Türklerin şarklı olması nedeniyle, yenilik yapmayı ve garplılaşmayı başaramayacak olduklarını söylemişti. Karal'a göre, bu ifadelerin etkisi, Saurman'ın II. Abdülhamid'in isteği ile geri çağrılmış olmasına rağmen, Alman kamuoyunun özellikle muhafazakâr kanadında uzun süre etkili olmuş ve bu nedenle ülkelerine önemli kazanımlar sağlayan proje bile sempati yaratmamıştı.¹¹⁹

II. Wilhelm'in bizzat yürüttüğü siyaset sonucu Almanya diplomaside Osmanlı Devleti'ni hep destekler konuma gelmişti. Arka planda ise mal, sipariş, pazar sağlama gibi ekonomik beklentiler vardı. Hamburg-Amerika Linie Şirketi Alman bayrağını dalgalandıran gemileriyle Basra Körfezi'ne sokulmuştu. Şimdi Dicle ve Fırat vadilerini izleyecek demiryolu ile Basra Körfezi'ne bağlantı sağlanacaktı. Bu arada Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki konumu zayıflatılıyordu.¹²⁰

Almanların demiryollarında aldıkları imtiyazlar başarılı sonuçlandırmalarının üzerine yenileriyle sürdü. Üç yılın sonunda Ankara- İzmit hattı çalışıyordu. Bunun üzerine Eskişehir- Konya demiryoluna başlandı ve 1896'da tamamlandı. İkinci bir hat da Ankara-Kayseri idi. Bu hattın daha sonra Sivas- Diyarbakır ve Bağdat hattı biçiminde uzatılması tasarlanmıştı. Fakat bu hattın başı olan Ankara- Kayseri, arazinin elverişli olmaması nedeniyle iptal edildi. Gündeme girmiş olan Bağdat demiryolu projesi için İstanbul'da pek çok yabancı şirket imtiyaz peşine düştü.¹²¹

Alman kralının ikinci İstanbul ziyareti 18 Ekim 1898'de, böyle bir dönemde gerçekleşti. Bu geliş ve ardından Kudüs ile Şam'ı ziyaret edişi; Türk Alman ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Ziyaret Bağdat demiryolu probleminin dışında, ilişkiler üzerinde *çok geniş ve sonuçları itibariyle önemli tesirler* yaratmıştır. Ziyaretin akabinde ilişkiler önemli derecede gelişmeye başladı. Hatta Almanlara Kudüs'te bulunan Alman rahipler üzerinde himaye hakkı tanındı. O zamana dek Fransızlarda bulunan bu hakkın Almalara geçmesi, Fransız kamuoyunda tepkilerle karşılandı. Ancak gerek sultan gerekse sadrazam, hukuki olmasa da kişisel ya da siyasal gerekçelerle cevaplamakla yetindiler.¹²²

¹¹⁹ Enver Ziya Karal, a.g.e., C.VIII, s. 178.

¹²⁰ Imbert, s. 44.

¹²¹ Karal, a.g.e., C.VIII, 175-177.

¹²² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK, Ankara, 1996, s.177.

Bu kez ve öncesinde Şale köşkü tümüyle tamir edilerek Merasim Dairesi ilavesi yapıldı. Bu tadilat sırasında elektrikle aydınlatma düzeni de eklendi. Bu ziyaret sırasında Hereke fabrikası da gezilmiştir. Ziyaretin anısına Alman imparatorun tarafından Sultanahmet Meydanına Alman çeşmesi yaptırılmıştı. Alman İmparatoru, İstanbul'da yaşayan Alman kolonisi ve koloni içindeki İsviçrelilere hitaben bir konuşma yapmış ve iki büyük dünya ulusunun aralarındaki ırk ve din ayrımına rağmen büyük bir dayanışma içinde olduklarına değinmiştir.¹²³ İstanbul'dan Kudüs'e, oradan da Şam'a geçmiştir. Şam'da verdiği bir demeçte, dünya üstündeki 300 milyon Müslüman'ın halifesi olan Osmanlı Padişahının dostu olduğunu ve daima dostu kalacağını belirtmiştir. Bu ziyaret sonrasında hem Bağdat demiryolunun Almanya işbirliği ile yapılması prensip olarak belirlenmiş hem de iki ülkenin yakınlığı gözle görülür biçimde artmıştır. Bunun bir örneği olarak Kudüs'teki Alman rahiplerin himaye hakkı Prusya'ya verilmiştir. Oysa o zamana dek Kudüs rahiplerinin tamamı Fransız himayesindedir.

Bağdat demiryolu projesinin hazırlıkları çok uzun sürdü. Rusya, ertelenmiş olan tazminat alacağını talep ederek Osmanlıyı sıkıştırmak istedi ve bunun sonucunda Karadeniz bölgesinde yapılacak bir demiryolunun aynı koşullarda imtiyazını elde etti. Bağdat demiryolu anlaşması Fransa ve İngiltere de yatırım sermayesinin üçte birlik payı ile inşaata iştirak ettirildi. 1903'de son şeklini alarak imzalandı. Hem bu süreçte hem de sonrasında batılı güçlerin dikkatini çekmiş olan bu konu, tüm ilave gelişmeler rağmen kendi çıkarlarına aykırı bulunduğundan Osmanlı devletine karşı yıkıcı tavırların düzenlenmesi için de tetikleyici oldu.¹²⁴

Daha önce Bismark tarafından ortaya konulan ve sonra Mareşel Von der Goltz tarafından genişletilerek yayımlanan Türkiye'ye ilişkin fikirler de Alman kamuoyunda etkili olmuştur. Buna göre, Türkiye'nin, ortak bağı az olan büyük nüfusu, bağlarının çok eskilere dayanmadığı toprakları, geniş sınırların savunmasının güçlüğü ve bu geniş sınırlar nedeniyle çok sayıda düşmanla karşı karşıya olma durumu nedenleriyle küçülmesi gerekmektedir. Küçülme, *Türk kuvvetinin en derin ve sağlam köklerinin bulunduğu Anadolu*'ya olmalıdır.¹²⁵

¹²³ Feryal İzer, "Kaiser Wilhelm'in İstanbul'u Ziyareti ve Şale Kasrı Hümayunu", **Tarih ve Toplum**, C.12, S.73, ss.11-16.

¹²⁴ Karal, a.g.e., C.VIII, s.182.

¹²⁵ Karal, a.g.e., C.VIII, s.179.

Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan sınır sorunu ve 1897’de yaşanan savaş sonrasında büyük güçler tekrar devreye girmişti. Bu kez barış yapılmasını istiyorlardı. İstanbul Konferansı hem bu barışı hem de savaş sırasında askeri düzenlemelerde uzman desteği vermiş olan Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkilerinin daha fazla yakınlaşmasına neden oldu. *Goltz Paşa 1897’de Osmanlı halkının iki temel unsuru olan Türkler ve Araplar üzerinde eşit nüfuz sağlayabilmesi için başkentini Orta Anadolu’ya (Konya) veya daha doğuya (Halep) kaydırılmasını önermişti. Arapların Osmanlı halifesi ile gerçek bir uzlaşma içinde olmalarını Makedonya’nın kaybindan daha önemli buluyordu. Türklerin Avrupa’dan vazgeçerek Anadolu’ya ve Mezopotamya’ya sahip çıkmalarını ve Almanya’nın önderliğinde bu bölgeyi ıslah etmelerini düşünüyordu.*¹²⁶

Almanya, Bağdat demiryolu projesini, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki nüfuzlarını arttırarak Osmanlı topraklarının zengin potansiyelinden yararlanmak için yürürlüğe koymuştur. *Anadolu ve Bağdat demiryollarının stratejik önemi ve olası bir savaşta Osmanlı ordularından yararlanma isteği de bu çabalarında etkili olmuştur.*¹²⁷

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında yayınlanmış olan ve Türk Alman ilişkilerini konu alan İbrahim Hilmi’nin yayınladığı Viktor Stettin’in “Berlin- Bağdat” isimli kitabının başında yer alan iki alıntı dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Nasch gazetesinde bir yazısında yayınlanmış olan General keim’e ait sözlerdir. “*Bu kitap Bismark’ın düşünce ve duygularını yansıtmaktadır ve bugün siyaset konusunda yazılmış en önemli yapıtlardandır. Ola ki Viyana- Berlin’de Berlin- Bağdat adı verilen yapının meydana gelişini ve gelişmesini hazırlamak üzere düşünülen ağın ana hatları örülmek üzeredir ve bir gün olmuş bir meyvenin çekirdeği gibi yenirken meydana çıkacaktır.*” Diğer alıntı ise İngiliz koloni uzmanı Johnston’a aittir: “*Eğer ben Alman olsaydım, gelecek için biricik hayalim bir büyük Alman- Avusturya- Türk hükümetini düşünmek olurdu. Bu büyük imparatorluğun en büyük limanları Hamburg ve İstanbul olurdu. Kuzey Denizi’nde Ege ve Adriyatik’te limanlar yapardım. Egemenliğin etkisi Küçük Asya ve Mezopotamya’dan Bağdat’a kadar varırdı.*”¹²⁸ Elbette kişisel görüşten fazlası anlamında almak için bir sebep bulunmayan bu yorumlar, o zamanlar fark edilmiş ve okuyucuların dikkatine sunulmuş olmaları bakımından anlamlıdır. Bunun yanı sıra kitapta benzer görüşleri olan ve hatta Anadolu’dan

¹²⁶ Didar-ı Hürriyet, s.105.

¹²⁷ Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yur Yayınları, İstanbul, 2000, s.5.

¹²⁸ Adnan Cemgil, “İlginç Bir Kitap: Berlin- Bağdat”, **Tarih ve Toplum**, S.59, Kasım 1988, s.59.

“Doğu Alman sınırı” olarak söz eden farklı kişilerin görüşlerine yer verilmiş olması da dikkat çekicidir.¹²⁹

Almanya, özellikle II. Wilhelm’in başa gelmesinin ardından, ekonomik potansiyelinin gerektirdiği pazar ihtiyacını temin edebilmek ve bir gün İngiltere ile savaşmak zorunda kalırsa O’nu sömürgelerine giden yolda vurabilmek hedefleriyle Osmanlı İmparatorluğu’na yakınlık politikasını takip etmeye başladı. Bu durumu kolaylaştıracak bir etken de Alman iş ve sermaye çevrelerinin sahip olduğu, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki olanakların farkında bulunan kamuoyu ortamı idi.¹³⁰ Aynı ortamı Osmanlı kamuoyunda bulmak da mümkündü. II. Wilhelm’in izlediği Osmanlı politikası İstanbul’da güçlü bir taraftar bulmuştu.¹³¹

Diğer taraftan bakıldığında; Osmanlı Devleti’nin Almanya’ya yaklaşma politikasının da geçerli nedenleri bulunmaktadır. II. Abdülhamid’in şahsında özellikle Kıbrıs yönetimini İngilizlerin almasıyla doruğa ulaşan İngiltere tedirginliği bulunuyordu. Buna alternatif aradığında ise çok nedende Almanya iyi bir aday oldu. İlk neden, şehzadeyken çıktığı Almaya gezisinde Prusya’dan çok etkilenmiş olmasıydı. İkincisi, Alman devletinde yaşayan Müslüman halkın bulunmaması çatışma ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Son olarak da yönetim yapılarındaki benzerliğin yakınlaşmayı politik açıdan tehlikesiz kılıyor olmasıydı çünkü Alman parlamentarizmi Osmanlı mutlakî yapısına çok yakındı. Bunlara İngiltere’nin dış politikasında Kıbrıs’ı takip eden adımları da Osmanlı’nın Almanya yaklaşmasını kolaylaştırıcı nitelikte olmuştur.¹³²

Bu ilişkilerin meyvesi olarak 1888 yılında iki Alman bankası ortaklığı olan Anadolu Demiryolu Şirketi Haydarpaşa- İzmit demiryolunu işletmek ve İzmit- Ankara demiryolunu yapma ve işletme hakkını aldı. Ankara hattı üç yıl sonra işletmeye açılınca, Eskişehir-Konya ve Ankara- Kayseri hatlarının yapımı gündeme geldi. Kayseri pahalı olduğu gerekçesiyle iptal edildi. Konya hattı 1896’da açıldı. Üç yıl sonra bu hattın Bağdat’a kadar uzatılması ayrıcalığı alındı. Ancak Bağdat demiryolunun yapımı, özellikle

¹²⁹ Bkz. A.g.m., s.59 vd.

¹³⁰ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s. 142. Krş. K.F.Nowak, Kaiser and Chancellor: The Opening Years of the Reign of Kaiser Wilhelm II, New York, 1930; H.Otto, The World Policy of Germany, New York, 1927; W.O.Henderson, “German Economic Penetration in the Middle East, 1880-1914”, Economic Historical Review, 1948, ss.54-64; M.E.Townsend, The Rise and Fall of Germany’s Colonial Empire, 1884-1918, New York, 1930; D.E.Blaisedell, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü, Çev. Hazım Atıf Kuyucak, İstanbul, 1940.

¹³¹ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.146.

¹³² Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, ss.145-146.

İngiltere'nin konuya karşı olmasının etkileri nedeniyle Londra ve Paris borsalarından finansman sağlamakta karşılaşılan güçlükler nedeniyle zor ve yavaş olmuştur.¹³³ İngiltere'nin hattın Basra'ya indirilmeyeceği yönünde güvence isteyen baskılarına karşı Almanya da İngilizlerin Avrupa'da çıkacak bir savaşta tarafsız kalmaya söz vermesi talebini ileri sürdü. Ancak 1911'e gelindiğinde Almanya karşı isteğinden vazgeçip, finansman olanağı yaratılırsa hattın Şattularab'a kadar indirilmeyeceği garantisi verebileceğini bildirdi. Anlaşmanın yapılması 1914'de gerçekleşti.¹³⁴

a. Şam'da Alman Etkinliği:

Bölgede İngiliz ve Fransızların yakın temasları ve yoğun istihbarat çabaları olmasına rağmen aynı çabanın Almanlar tarafından da gösterildiğine dair bilgimiz bulunmuyor. Buna karşın Osmanlı ile kurulan ilişkiler merkezi düzeyde sıkı tutulurken, yerelde de geziler vasıtasıyla gelişmelere hakim olma, varlığını hissettirme ama bir yandan da dengelere duyarlı olduğu izlenimi verme çabaları karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'nin Şam konsolosunun hazırladığı bir rapordan 1883 yılında Alman Prensi Fraderich Charles'ın Beyrut'tan Şam'a geçtiğini öğreniyoruz. Raporda "*Dün, ayın 9'unda Palmira (Şam'ın yakınında eski kent)'ya hareket etti. Oradan Humus ve Baalbek üzerinden yine Beyrut'a dönecek. Yolculuğu çok özel şekilde yürütülüyor. Şam ziyaretine resmi bir görüntü vermeye yönelik tüm davetleri çok nazik bir dille geri çevirdi.*" ifadeleri yer almaktadır.¹³⁵

2. İngiltere'nin Ortadoğu Politikası

İngiltere Yedi Yıl savaşlarından dünyanın en büyük sömürgesi olarak çıkmıştı. 1815 Viyana Kongresi sonunda Malta, Seylan ve Güney Afrika (Cape Colony)'nın da dahil olduğu geniş topraklar elde etmişti. Bu durum İngilizlere hem genişleme imkânı vermiş hem de Hint Yolunun Akdeniz ve Hint Okyanusu olmak üzere her iki yönden güvenliğini sağlama olanağı sunmuştu. Aynı hedefle 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Arap yarımadasının güneyinde yer alan Arap şeyhlikleriyle ilişkilerini yakınlaştırdı ve Aden ve

¹³³ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.147.

¹³⁴ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.148.

¹³⁵ FO 195/1448 No.5 10 Mart 1883 Şam.

Muskat-Umman şeyhleriyle himaye anlaşması yaparak Kızıldeniz'in çıkışında bir güvenlik noktası edinmiş oldu. Aynı dönemde doğudan da Bengal Körfezi'nin doğu kıyılarına yayılmış, Birmanya'yı himayesine almıştı. 1836'da Singapur'un kurulmasını sağladı.¹³⁶ Tüm bunlar İngilizlerin Ortadoğu hâkimiyetine yönelik hedeflerini ortaya koyan işaretler olarak değerlendirilmelidir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Londra'da Fırat üzerinden su yolu taşımacılığıyla Bağdat'a ulaşmaktan söz ediliyordu. Bunun ardından demiryolu fikri gündeme geldi. 1851'de bu amaçla bir şirket kuruldu ve 1856'da İskenderun Körfezi ile Basra Körfezini bağlayan bir demiryolu projesi için imtiyaz kopardılar ancak gerekli teminatı elde edemedikleri için bunu kullanamadılar.¹³⁷ İskenderun Körfezi'nin bazı dezavantajları da düşündürücüydü.

Diğer yandan İngiltere Avrupa'da endüstri liderliğini ele geçirmeye başlamasından itibaren Doğu Akdeniz ile ticari yoğunluğunu arttırdı. Britanya ticaretinin gelişmesi İon Adaları ve Malta'dan gelenler gibi Britanya uyruklu ticaret adamlarının da bölgeye gelip yerleşmesine neden oldu. Bunlar dışında Britanya ticaret şirketlerinin temsilciliğini alan bölge ileri gelen aileleri de İngiliz ticaretinin etkinliğini arttıran önemli bir kanal oldu. Böylece 1820'lerden itibaren bölgede İngiliz ticareti hızla gelişti ve 1845'de Beyrut'taki İngiliz ticaret evi sayısı 365'e ulaştı. Buna paralel olarak kültürel ve siyasi etkinlikte de artış gözlemlendi ancak Fransa'nın özellikle tabana yayılmış olan kültürel ağırlığı korunmaya devam ediyordu.¹³⁸ Ancak 1861'den itibaren bölgedeki İngiliz ticaret evlerinin sayısı Almanlar lehine gerilemiş ve Alman ve Avusturya ticaret temsilcilerinin etkinliği özellikle 1893'den itibaren artmıştır.¹³⁹

Böylece incelenen döneme gelindiğinde İngiltere, Çin ve Osmanlı üzerinde ekonomik üstünlük kurmuş, Kanada, Güney Afrika, Hindistan, Singapur, Hong Kong'a yerleşmiş, Güney Arabistan ve Basra Körfezi'ndeki tüm Arap Şeyhlikleriyle himaye anlaşmaları yapmış, hatta Avustralya ve Yeni Zelanda'ya da ilk adımlarını atmış bulunuyordu. İngiltere, o zamana kadar elde ettiği topraklarının güvenliğini sağlamak

¹³⁶ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.35.

¹³⁷ Imbart, s.24.

¹³⁸ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", ss.177-178.

¹³⁹ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.180. Krş. "Colonel Troter to the Earl of Rosebery", Beyrut, 14 Haziran 1893, PPA, N.1279.

amacıyla bu adımları atmıştı. Kıbrıs ve Mısır'la başlayıp yukarda sayılan yerlerin elde edilmesi hep bu güvenlik ihtiyacı ile olmuştu.

İngiltere'nin yüzyıllardır sürdürmekte olduğu Muhteşem Yalnızlık (Splendid Isolation) politikası 19. Yüzyılın ilk yıllarından başlamak üzere yerini işbirliklerine ve zaman içinde Üçlü İtilafa bırakacaktı. Bu gidişte Afrika'daki sömürge mücadeleleri sırasında Fransa ile karşı karşıya gelmesi ve yalnız kalması, Rusya'nın Asya'daki ilerlemelerinden tedirgin olması ve Almanya'nın II. Wilhelm iktidarında yürürlüğe koyduğu aktif dış politikasının etkilerinden söz etmek doğru olur. ¹⁴⁰

İngiltere, Fransızların Süveyş Kanalı'nın açılması konusundaki çabalarını desteklemiyor ama diğer yandan kendisi Mısır valisi ile temas kurup İskenderiye'den Süveyş'e uzanacak bir demiryolu projesi izni alıyordu. Osmanlı merkezi yönetimi bu kararın Mısır yetkisinde olmadığını ileri sürdü. Fuat Paşa'nın yürüttüğü görüşmeler sonucunda, İskenderiye Kahire arasında İngiliz yerine Mısır sermayesiyle bir demiryolu yapılmasına karar verilmişti.¹⁴¹ İngiltere Ortadoğu'ya yönelik etkili bir siyaset uyguluyordu. Hicaz'la Yemen'in tarihsel olarak bağımlı bulunduğu Mısır'ı işgal etmişti. Ancak Arabistan yarımadasına egemen olabilmek için sadece Süveyş Kanalı'na ve Kızıldeniz'e sahip olmak yetmiyordu. Basra Körfezi'ne doğru Mezopotamya'dan geçen demiryoluna da egemen olmak gerekiyordu. İngilizler Osmanlı egemenliğine karşı Arabistan'da üst üste çıkan ayaklanmalarda da pay sahibi görünüyordu. Kuveyt Emiri İngiltere'nin "vasalı ve adamı"ydı. Şimdi Hicaz demiryolunun inşası düşünölmeye başlanmıştı. Padişahın otoritesi bu sayede İngiliz etkisinin altındaki bölgeye girebilecekti. "Kuveyt ve Tabah olayları B. Freycinet'nin şu görüşünü Almanlara benimsetti: 'Mısır'a egemen olan ve dünyanın en güçlü donanmasını elinde bulunduran İngiltere, istediği gibi Suriye'nin efendisi olabilir, hem Anadolu'ya hem de Fırat Bölgesi'ne egemen olur; Yani Osmanlı İmparatorluğu'na ve İstanbul Boğazı'ndan Basra Körfezi'ne kara ulaşım yollarına kumanda eder; öyle ki, Süveyş Kanalı gibi, büyük Bağdat demiryolu tek bir iradeye bağımlı olur.'" ¹⁴² Bu nedenle Hicaz projesi İngiltere açısından, özellikle Osmanlı merkezi yönetiminin bölgedeki etkinliğini arttırması, kaybolmaya yüz tutmuş bulunan otoritesini yeniden tesis etmesi gibi riskler içeriyordu. Bu yüzden de İngiltere, doğrudan olmasa bile dolaylı yollardan projenin hayata geçirilmesine engel olmaya çalışacaktı. Bu

¹⁴⁰ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.123, 126, 136-142.

¹⁴¹ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, s.31.

¹⁴² Imbert, 51; Krş. De Freycinet, La Question d'Egypte, Calmann-Levy, 1905.

bağlamda İngiliz hakimiyet bölgelerindeki Müslüman halkların hattın inşasına yardım amacıyla bağış yapmalarına engel olmuştur. Yine aynı kapsamda Mısır ve Hindistan'da yayınlanan gazetelerde Osmanlı Devleti'nin bu projeyi tamamlamasının imkansız olduğu, toplanan paraların başka amaçlarla kullanılacağı yönünde yayınlara yer verilmesini sağlamıştır. Ancak inşaatın devam ettiği süreçte bu konudaki fikirlerini değiştirmiş, üstelik gelişmelerle yakından ilgilenerek konu hakkında ayrıntılı raporlar düzenlemiştir. Bu raporlar arasında Hicaz demiryoluna alternatif güzergahlar öneren araştırmalar da yer almıştır. Örneğin bir İngiliz temsilcisi, hattın inşasından elde edilen tecrübeler ışığında Bağdat hattıyla birleşmek üzere Mısır ve Necef'te Fırat vadisini birbirine bağlayacak bir güzergah teklifinde bulunmuştu. Bu öneri bir yandan bölgedeki verimli arazilerin artırılmasını, bir yandan kalabalık nüfuslu olmayan yerlerde inşa edilecek duraklarla hattın güvenliğinin elde tutulmasını diğer yandan da Mısır'a karşı oluşabilecek işgal hareketi karşısında İngiliz çıkarlarını korumaya hizmet etmesini öngörmekteydi. Yine benzer raporlar bu kez Osmanlıların bölgede muhtemel hareketleri üzerinde durmakta, Arapların galibiyeti için hangi koşulların oluşması gerektiğini irdelemekte ve bunları demiryolu hatlarıyla ilişkilendirmekteydi.¹⁴³ Bu yaklaşımlara paralel olarak Hicaz demiryolu hattının Akabe Körfezine ulaşmasına itiraz etmiştir ve bu nedenle Maan-Akabe bağlantı hattı inşa edilememiştir.¹⁴⁴

1860 Suriye olayları akabinde Fransa'nın uluslararası müdahale öneren yaklaşımlarına olumlu karşılık vermeyen İngiltere Osmanlı yönetimi üzerinde Lübnan'daki durumun düzeltilmesi yönünde baskı yapmaya başlamıştır.¹⁴⁵ İçişlerine dış müdahale gibi algılanabilecek olan bu yaklaşım başka bir bakış açısıyla ise, kötü niyetli yaklaşımlardan dostunu ve aslında dolaylı olarak kendisini korumaya çalışan bir diplomatik yaklaşım da algılanabilir.

9 Temmuz 1860'da Akdeniz'de bulunan İngiliz filosunu *Hıristiyanların can ve mal güvenliğini korumak için* Suriye kıyılarına gönderildi ve konsolosluk görevlilerinin emrine girerek, karışıklık çıktığı takdirde kıyıya asker çıkarma yetkisi ile donatıldı.¹⁴⁶

¹⁴³ Hülagü, a.g.e., ss.218-221; Krş. IOR: L/P&S/10/12, From Mr. G. Barclay to Sir Edward Gry, Confidential, İstanbul, 17 November 1906.

¹⁴⁴ Rüştü Paşa, Akabe Meselesi, İstanbul, 1326, s.134, Özyüksel, a.g.e., s.472.

¹⁴⁵ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, s.52.

¹⁴⁶ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, s.53.

İngiltere, Osmanlı Devleti sınırlarında bulunan ve kendisi için büyük önem taşıyan Hint yolunun özellikle Fransızların Mısır işgalinden itibaren yeterince güvende olmadığını anladığında Osmanlı'nın yaşatılması politikasına sarılmıştı. Bu durum 1878 Berlin Kongresi'nde artık Osmanlı'nın yaşama devam etmesine yönelik tüm ümitlerin yok olduğu döneme kadar sürdü. İngiltere için bu tutum, Rusların boğazlara, Fransızların Ortadoğu'ya yönelmelerini önlemek açısından da önem taşıyordu. Bu kapsamda çeşitli politikalar yürüttü. Yabancı devletlerin Osmanlı topraklarını ele geçirme çabalarına karşısında yer aldı. Bu Mehmed Ali Paşa isyanında olduğu gibi diplomatik ya da Kırım Savaşındaki gibi hem diplomatik hem askeri oldu. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yayınlanmasıyla somutlaşan Osmanlı yenileşme hareketleri de İngiltere'nin yöneticileri liberalleşme konusundaki teşviklerine paralel yönde olmuştur. Bunda Fransa ve Rusya'nın azınlık hakları ile ilgili olarak içişlerine müdahale edebilmesini önlemek amacı da bulunmaktadır.¹⁴⁷

1869'da Süveyş Kanalı'nın kullanıma açılmasından itibaren İngiltere, Fransızlar lehine kaçırmış olduğu fırsatın farkına varmış ve telafisi için fırsat kollamaya başlamıştı. 1882'deki Mısır işgali hem bu aranan fırsatı vermekte hem de Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikasının değişmesinin ilk somut göstergesi olmaktaydı.¹⁴⁸ Mısır'ın işgalinin geçici olmaktan çıkıp uzun süreli hale gelmesinde Osmanlı- Alman yakınlaşmasının İngiltere üzerinde bıraktığı rahatsızlığın etkisi bulunur. Ayrıca yine aynı etki ile 1907'de İran'ın Rus ve İngiliz nüfuz alanına bölünmesine yönelik anlaşma yapılacaktır.¹⁴⁹

Almanya Bağdat demiryolu projesinin bölgede etkinlik kazanmalarında önemli olacağını düşünmüştü. Almanların Basra Körfezi'ne inmeleri Osmanlı'nın denge politikasına uygunsuz da İngiltere'nin razı olmayacağı bir tehdit ortaya koymaktaydı. İngiltere'nin Mısır'da Suriye ve Irak bölgesine yayılması önlenemez, Hindistan yolunu tehdit edecekti.¹⁵⁰ Emperyalizmin önemli aracı olan demiryolları büyük güçlerin rekabetinde farklılıklar yaratıyordu. Sömürge olabilecek bir yere demiryolu yapan bir

¹⁴⁷ Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, SBF Yayınları, Ankara, 1973, ss.70-71.

¹⁴⁸ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.113. Daha önce 1878 Kıbrıs yönetim devrini diplomatik yolla da olsa sağlama çabasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

¹⁴⁹ Lewis, **Ortadoğu**, ss.355-356.

¹⁵⁰ Gündüz Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXV, No:2, Haziran 1970, Ankara, s.27. (ss.15-56)

devlet oraya bir bakıma bayrağını dikmiş sayılmaktaydı. İngilizler ve Fransızlar Anadolu’da ve Osmanlı Arap ülkelerinde Beyrut-Şam, Mudanya-Bursa, Ege Bölgesi gibi kentle iskelesi arasında ya da yerel demiryolu yapmayı tercih ediyorken, Almanlar bütün Osmanlı Asya’sını baştanbaşa kat edecek Berlin-Bağdat demiryolu tasarımını ortaya atarak rakiplerinin dikkatlerini üzerine toplamış oldu. Çünkü bu durum tüm Osmanlı ülkesinde hak iddia etmek gibi bir anlam taşıyordu.¹⁵¹

Osmanlı Devleti, İngiltere’nin bölgedeki varlığını arttırmasından rahatsızdı. Almanlarla işbirliğinin yoğunlaşması ve bunun Bağdat demiryolu ile somutlaşması bölgeyi İngiliz etkisinden kurtarmak, merkezi yönetimin bu alandaki etkinliğini arttırmak amacıyla yapıldığı açıktır. Böylece hem Arap isyanlarını bastırmak mümkün olacak, hem İslam ülkeleriyle ulaşım ve haberleşme kolaylaşacak, hem de *İngiltere’nin günün birinde Mısır’dan Suriye ve Irak üzerine yayılmasını önlemek* imkânı doğacaktı.

Elbette Alman-Osmanlı yakınlaşmasının somutlaşması olan Bağdat demiryolu projesi İngilizler tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Bunun en önemli nedeni Bağdat’a kadar uzanmış olan hattın Basra’ya devam ettirilmesi ihtimalinde Almanya’nın elde edeceği ekonomik üstünlük ve Hint yolunun güvenliğinde meydana gelecek zaaf idi.¹⁵² Nitekim İngiltere, 1904’de Hicaz demiryolunun Maan’a kadar gelmiş olan hattının Akabe’ye bağlanarak Mısır hacılarının Hicaz’la temasının kolaylaştırılması düşünülmüş ancak İngiltere çıkarlarına aykırı bulduğu bu gelişmenin engellenmesi için padişaha baskıda bulunmuştur.¹⁵³ Aynı yıl Fransa ile anlaşma yapıp uluslararası yalnızlığına son verdikten sonra Almanya’dan Bağdat demiryolunun Basra’ya indirilmeyeceği hakkında güvence vermesi için baskı yapmaya başlamıştı. İki ülke ve Osmanlı Devleti arasında 1914 yılında bir anlaşma imzalandı. Bununla İngilizler bölgedeki hedeflerine biraz daha yaklaşmış oluyordu. Basra- Şattularab arası ulaşımın sağlanması için çoğunluğu İngiliz sermayesine ait bir şirket kurulacaktı. Bağdat ve Musul topraklarındaki petrolün aranması ve işletilmesi İngiliz- Alman ve Hollanda ortaklığında bir şirketin olacak, çıkan petrolün üçte biri Alman, üçte biri İngiliz donanmasının ihtiyaçlarına ayrıldıktan sonra kalanı

¹⁵¹ Sina Akşin, “Avrupa Büyük Devletleri İttihad ve Terakki’yi Neden Sevmiyorlardı?”, **Tarık Zafer Tunay anısına Yadigar-ı Meşrutiyet**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.88.(83-93)

¹⁵² Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, ss.146-147.

¹⁵³ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.19. Krş. Brockelmann, **History of the Islamic Peoples**, Routledge-Kegan Paul Ltd., London, 1964, s.456.

satılabilecekti. Güney İran ve Basra topraklarındaki petrol arama ayrıcalığı ise yalnızca İngilizlere ait bulunacaktı.¹⁵⁴

İngiltere, bölgeyle yakından ilgilenen Fransa'ya karşı Dürzileri destekleme stratejine ilk kez Dışişleri Bakanı Palmerston zamanında 19. Yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, İngiltere Dürzileri kendi nüfuzu altına alabilirse, Suriye bölgesinde barış ve düzenin korunmasına olumlu etkiler yapabiliirdi. Takip eden dışişleri bakanı Aberdeen da 1841'de İstanbul'daki büyükelçisine gönderdiği talimatla, Suriye durumunun dikkatle izlenmesini, Dürzilere yakın ilgi gösterilmesini, ancak Sultana bağlılıklarının sarsılmamasına da özen gösterilmesini istemiştir. İngilizlerin bu bağlamdaki çabaları bölgede Dürziler arasında bir eğitim kampanyası başlatmak ve Dürzi şeylerinin yakınlarından birinin İngiltere'ye eğitime gönderilmesini sağlamakla başlamış ancak her iki yolda da olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.¹⁵⁵

a. Şam'da İngiliz Etkinliği:

İngilizlerin bölgede çok sayıda temsilcilik ve bunların kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla istihbarat çalışmalarının üst seviyede görüşüldüğü bilinmektedir. Ancak bu konudaki somut veriler, Beyrut'ta bunu daha kolay başardıkları, buna karşın Şam'da biraz zorlandıkları izlenimi uyandırmaktadır. 1878 Tarihli İngiltere'nin Beyrut konsolosu tarafından düzenlenmiş olan bir rapor hem bu durumu hem de dönemin Şam'ını ortaya koyması bakımından önemlidir: *“Avrupa gazetelerine bazı raporlar sunmaktayım. Bunlar toplumun yöneticilerin tavırlarından dolayı Suriye yönetimine karşı duruşunu ortaya koyan örneklerle ilgili. Bu durum burada yaşayanların Mısır'dan ve başka yerlerden yardım almalarına yol açmakta. Bu karşı çıkışların çoğu bana rapor edilmiyor. Bir istisna olarak geçenlerde Valinin Şam'da çoğu kadınlardan oluşan bir kalabalığın tepkisine maruz kaldığını biliyorum. Ekmeğin yüksek fiyatı buna neden oluyordu. Biliyorum ki yüksek ekmek fiyatı, başka önemli politik hareketlerin habercisi olur. Yönetime karşı hoşnutsuzluklar Suriye'deki tüm sınıflar ama özellikle Müslümanlar arasında yaygınlaşmaktadır. Çünkü Müslümanlar hem para (vergi) hem de savaş zamanında asker temini açısından büyük fedakârlıklar göstermekte ve çok büyük önem arz etmektedir. Oysa*

¹⁵⁴ Ülman, **Birinci Dünya Savaşı Giden Yol**, s.148.

¹⁵⁵ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, ss.11-12; Krş. British and Foreign Papers 1846-1847, ss.898-899.

Araplar bu özellikleri dışında hiçbir önem taşımadıkları fikrindedir ve kamu hizmeti veren resmi ofislerin en önemlilerinden de uzak tutulmuşlardır. Böyle bir gelenek vardır. Bu bir uyanışa neden olmaktadır. Suriye Müslümanları Bu konuda, iki grubun bu durumuna ilişkin politik bir ilgi oluşmamıştır. İki grup arasında bir uzlaşma olması söz konusu değildir. Bu yeni bir şey değildir, ancak son yıllarda yaşananlar bunun artmasına neden olmuştur. Yabancı desteği olmasa, bu gruplar bu kadar açık karşı çıkmaya cesaret edemezler kanaatindeyim. Bu durumda yabancı askerlerin de küçük bir etkisinden söz edilebilir. Son yıllarda ve özellikle 1868 sonrasında, bence, özellikle Mısır yönetimi tarafından desteklenen gizli ajan faaliyetleri etkili olmuştur. 1875'in sonuna doğru bunların Süveyş Kanalı meselesin de etkisiyle arttığını (increase), İngiltere'nin bölgeye müdahale edebileceği düşüncesinin bunu tetiklediğini düşünüyoruz.”¹⁵⁶

1910'da Havran'da Dürzi olaylarının Osmanlı askeri gücü tarafından geniş çaplı bir harekât ile bastırılmasına ilişkin bilgilerde, gerginliğe neden olan Dürzilerin motivasyonu hakkında imalı yorumlar yer almıştır. Tanin gazetesi muhabirinin yerinde yaptığı gözlemlere dayalı yorumları şöyledir: *“Bazı hafif delillere göre, Dürzileri teşvik edenler, kendilerine talimat verenler olduğuna ve bunların o kadar uzakta bulunmadığına inanmak zorunludur. Zeki, çalışkan, sağlığı korumaya riayetkâr, ahlak sağlamlığına sahip, hiçbirisi fakir denemeyecek kadar servet sahibi olan Dürziler, manevi durumlarda, din ve inanç konularında pek cahil, merhamete değer bir derecede zavallıdırlar. Büyüklere, şeyhlerine cahilce itaatleri vardır. İşte Cebel-i Dürz'de bir rol oynamak isteyenler, büyüklere ve şeyhleri ele alarak halkın bu durumundan faydalanmak istiyorlar. Yoksa bugün için bir Dürzi'nin şahsen bazı emeller için silaha sarıldığını zannetmek doğru değildir.”¹⁵⁷*

b. Beyrut'ta İngiliz Etkinliği:

Bölgede İngiltere temsilciliğinin özellikle yabancıların ve gayrimüslim olup koruma altında bulunan Osmanlı vatandaşlarının yönetimle yaşadıkları mutabakatsızlıklara ilişkin olarak yoğun yazışmalar ve incelemelerde bulduklarını gösteren belgeler bulunmaktadır. 1882'de Mr. Graham isimli bir İngiliz'in vefatının ardından hayat sigortası

¹⁵⁶ Mektup tamamlanmamış olmasına rağmen burdan sonraki sayfalar dosyada yer almamaktadır. FO 195/1201 No.24 political confirmatinal 26 Mar 1878 Beyrut.

¹⁵⁷ Şerif, a.g.e., s.126.

ödemesi alması gereken eşinin yönetimle mutabakatsızlığıyla ilgili olarak çok sayıda yazışma yapıldığını hatta İngiliz başkonsolosunun İstanbul'dan Suriye valiliğine yazı yazarak bu konu için araya girmesini istediğini öğreniyoruz. Yıllardır konsolosluk tarafından takibi yapılan konu için 1878 sonunda 18bin piastrelik ödeme hak edilmişken Mart 1879'da yoğun baskılarla 10binlik kısmının tahsil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

Koruma altında olan kişiler hakkında çok ayrıntılı çalışmalar yapılıyor, bu kişilerin talep ve istekleriyle de yakından ilgileniliyordu. 1893 Yılı kayıtlarında Rusya'dan bölgeye göç etmek zorunda kalmış Musevilerle ilgili örnekler yer alıyor. Adı geçen bir kişi hakkında yapılan araştırma sonuçlarına göre, kişinin babasının Halep'te doğduğu, 30-40 yıl önce Mençistır'a yerleştiği ve 1891 Aralık'ında orada öldüğü belirtilmiş. Bu kişinin kendisi de Halep doğumlu olup 7 yaşındayken babasının yanına Mençistır'a gitmiş, 12 yıl sonra Beyrut'a yerleşmiş. Rapor tarihinde henüz tam olarak İngiliz vatandaşı olarak adlandırılmamışken konsolosluk kaydından çıkarılması yönünde başkonsolosluğun iznine başvurulmuş. Benzer durumda korumada bulunan 4 Rus Musevi de bulunmakta. Bu kişilerin aslında İngiliz koruması altında bulunmaktan çok memnun olmalarına rağmen, çocuklarının garantide olmaması nedeniyle bu "registration certificate"lerin onları korumadığını ileri sürmekteler.¹⁵⁹ İngiliz konsolosluğu için bu konuda bir sorun da ilerleyen yıllarda Osmanlı yetkililerin bildiri yayınlamak ve belgelere kaydedilmesini sağlayarak İngiliz vatandaşları konusunu netleştirmeye yanaşmaması, yerel yöneticilerin genellikle bu durumdaki kişilere Osmanlı olduklarını kabul etmeleri yönünde telkinde bulunuyor olmasıyla ilgilidir. Osmanlı topraklarında doğan herkesin Osmanlı olarak kabul edildiğini savunan Osmanlı yönetimi, İngilizlere göre özellikle kendilerine karşı böyle bir tavır içine girmiştir: *"aslında diğer güçlerin vatandaşları için de çeşitli zorluklar söz konusu ancak İngilizleri yakından takip edip gizlice raporladıklarını biliyoruz. Bunlardan bir örnek, askerden sağlık nedenleriyle ayrılıp oğluyla bir kasabaya yerleşen İngiliz vatandaşı, yasal izin alarak yapmakta olduğu fotoğrafçılık mesleğinden dolayı yerel yöneticilerle sorun yaşamış, askeri operasyon için kasabanın planlarını hazırlamakla suçlanmış."* Bu konuyla ilgili olarak valiyle bizzat görüşmüş olan konsolos, valinin de bu kişinin bir profesyonel olduğunu belirttiğini raporlamıştır. İngiltere konsolosu, yeni düzenlemenin kendi yetki alanını daralttığını düşünerek *"buradaki uzun görevim boyunca*

¹⁵⁸ FO 1410 69 No.6 23 Ocak 1882 Beyrut.

¹⁵⁹ FO 1801 No.5 9 Şubat 1893 Beyrut.

benim yerel olaylar hakkındaki görüşümü sorma nezaketinde bulunmuş olan yerel yöneticilere hep çok zarif ve yardımcı olmaya çalıştım. Özellikle Rüstem Paşa ve şimdi sadrazam olan Kamil Paşa ki kendisi özel bir mektupla tebriğime teşekkür gönderdi. Tüm bu koşullar altında verdiğim sertifikaların bir Türk yönetici tarafından da imzalanması gereği uygun olmamaktadır. Bunun kapitülasyonlara ya da benim görev sorumluluk alanıma uygunluğunu kontrol etmenizi arz ederim.” demektedir. Bu durumun İstanbul'da henüz ortaya çıkaramadığı bir Türk görevliden kaynaklanıyor olduğu yönündeki görüşünü de eklemektedir.¹⁶⁰

Benzer bir sorun Harari isimli kişinin vatandaşlığı konusunda İngiliz ve Osmanlı yetkililer arasında çıkan görüş ayrılığıdır. Bu konu adaletin iyi işlemediği biçiminde şikâyetlerin de odağındadır. Savunma hakkını uygun biçimde kullanamamış ve Osmanlı vatandaşı olarak yargılanmış olan Harari için dokuz ay hapiste yatmasının ardından beş ay daha yatması yönünde karar alınmış, konsolosluk valiliğe yazı göndermiş ayrıca bu konuda İstanbul'un valiliğe baskı yapması telkininde bulunmuştur.¹⁶¹ İstanbul, validen Hariri'yi bir konsolosluk çevirmeniyle birlikte mahkemeye davet etmesini istemiş. Bu durum ve Valinin bu emre uymayı reddettiğini bildiren cevabı başkonsolosluğun bir telgrafıyla Beyrut konsolosuna bildirilmiştir.¹⁶² Valiye tekrar tekrar yazan ancak Harari'nin Osmanlı vatandaşı olduğu cevabı dışında bir sonuç alamayan konsolos durumu defalarca raporlamıştır. Para cezası ödediği için çarptırıldığı 9 ayı 4buçuk ay olarak hapiste geçirmesi gerekirken daha uzun zamandır hapiste bulunan bu kişinin cezasının devam etmesi sorun teşkil etmektedir.¹⁶³ İngiliz vatandaşı olarak yeniden yargılanması yönündeki talebe olumsuz cevap gelince bu kez konsolosluk çevirmeni ile yeniden yargılanması yönünde yazı hazırlanmıştır.

Hukuki destek konusuna diğer örnekler olarak Beyrut'ta vefat eden birinin ardından miras konusunun Osmanlı ve İngiliz makamlar arasında çözümlenme mücadelesi¹⁶⁴ dikkati çeker. Ticari konularda da hukuki destek için İngiliz Konsolosluğuna başvurular olmaktadır. Sivil insiyatifin öne çıkması bakımından önemli dikkat çekici bir örnek çok sayıda tüccarın imzasını taşıyan bir mektubun, ticari alandaki tüm aksaklıkları belirtmek

¹⁶⁰ FO 1548 No.7 27 Ocak 1886 Beyrut; 18 Ocak 1886 Beyrut'tan gönderilen telgraf.

¹⁶¹ FO 1583 26 Ocak tarihli telgraf; FO 1583 8 Şubat tarihli telgraf.

¹⁶² FO 1583 No.5 3 Şubat 1887.

¹⁶³ FO 1583 11 Şubat 1887.

¹⁶⁴ FO 1801 No.6 11 Şubat 1893 Beyrut.

üzere 1883 Ağustosunda konsolosluğa gönderilmiş olmasıdır.¹⁶⁵ 1884'e ait bir başka kayıt, bir kasabada yaşayan ve 45'inin aynı büyük aileye mensup olduğu 60 İngiliz vatandaşından ileri gelen bir tüccarın yaptığı ticarete kaymakam tarafından uygulanan bir para cezasına ilişkindir. İhtilafa konu ticaret 1880'den beri 1000 ton seviyelerinden artarak 7500 tona ulaşacak büyüklüktedir ancak konu maldan söz edilmemiştir. Buna viskonsül aracılığıyla konsolosluk bazında çözüm aranmıştır.¹⁶⁶

Başka bir örnek, 1883 yılında bir İngiliz tüccarın Akka'ye gidip çalışabilmesi için yetkililerden izin alınması konusundaki yardım talebine karşılık konsolosluğun Akka mutasarrıfına bildirilmesi için doğrudan valiliğe yazı göndermesidir. 25 Aralık'ta valilikten gelen cevap, konunun Akra İdare Meclisi'ne sevk edildiğini bildiriyordu. Meclisin komisyonu cevaplanması için bazı sorular yöneltmiş, İngiliz tüccar da 28 Ocak'ta bu bilgileri göndermişti. Konu dokuz ay boyunca sonuçlanmamış, valilikle Akka İdare Meclisi arasında gidip gelen yazışmalara konu olmuştur. Konsolosluk raporunda “Bu çok sayıda örnekten biri bizim buradaki yetkililerin yabancıların çalışmasına ket olmaya çalıştığını düşünmemize neden oluyor.” ifadesine yer verilmiş, başkonsolosluktan İstanbul'da bağlantı kurarak valinin bu işi kendinden daha dar yetkisi bulunan meclise ya da mutasarrıfa devretmeksizin halletmesinin sağlanması talep edilmiştir. “Bu durum buradaki İngiliz tüccarlar için çok önemli.” ifadesine de yer verilmiştir.¹⁶⁷

İngilizler yerel yöneticilerle hem yakın temas içinde bulunmakta hem de haklarında ayrıntılı raporlamalar göndermektedir. Midhat Paşa 4 Mayıs 1880'de Kumatra, Ziberias ve Akrayı ziyaret etmek için Şam'dan ayrıldı ve 18'inde Hayfa ve Yafa üzerinden Beyrut'a varmış, 24'ünde Şam'a dönmek üzere ayrılmıştır. Bu sırada kendisiyle görüşen İngiliz temsilci, Suriye'nin genel durumu hakkında yorumlarını almış, “*kendisinin olaylar hakkında bilgi ve yorumunun çok geniş olduğu ancak tam yetkili olmadığı için her şeyi yapamadığı*”nı üstlerine raporlamıştır. Yazılan rapora göre, merkezin askeriye üzerindeki kontrol çabası, kabilelerin tam bağımsız hareket etmesi ve doğrudan Savaş Bakanlığına bağlı polis teşkilatının varlığı ona çok kısıtlı bir yetki alanı bırakmaktadır ve bu durum yapabileceklerini de yapmaz olmasına neden olabilecektir. Kendisi yolların yapılması ve Trablusşam'a tramvayın çalışması konusunda çok başarılı olmuş ve çok faydalı olacak olan

¹⁶⁵ FO 1480 No.7 17 Ocak 1884 Beyrut.

¹⁶⁶ FO 1480 No.6 21 Mart 1884.

¹⁶⁷ FO 1480 No.9 18 Nisan 1884 Beyrut.

sedon'dan Nabatie'ye yol yapımına da başlanmasını sağlamış, üstelik bu yolun Şam'a devam ettirilmesi talimatını vermiştir. Yine rapora göre bu olumlu bayındırlık çabalarına rağmen vilayete son zamanlarda yaşanan bazı olaylar vilayet yönetiminin çok sağlıklı işlemediğini göstermektedir. Mahkemelere getirilen yeni düzenlemeler bağımsız olmalarını sağlamış ancak uygulama eskisinden kötü olmuştur ve adaletsizlikle ilgili şikâyetlerde artış görülmüştür. “Suriye'de medeniyet ve aydınlanma bakımından örnek teşkil eden Beyrut'ta bile kabilelerin olayları genel hale geldi. Komisyonlarda bir miktar para alıp bölüşerek bir kararın çıkması sağlanabiliyor. Hazinesinin zararına pek çok gelişme yaşanıyor. Örneğin; Bikaa vadisindeki kasabalar bu yıl 19 hükümet görevlisi arasında paylaştırılacak. Bu görevliler, maaşı 400 kuruş seviyesinde olacak, en az 3 ay için çalışacak ve referansı olan kişilerden olup, 1300 kuruş rüşvet ödemesi ile işi alabilecek. 3 aylık maaşının üstünde olan bu miktar, hazinenin kazancından daha büyük kazancın köylülerin kesesine gittiğine işaret eder. Bu durumla mücadele eden valinin yeni bir kararı ile Akra'da bu yolsuzluklardan yakalanmış olan ve sayıları 500-600'e ulaşan kişiler Trablusşam'da yaptırılan hapisanelere koyuldular. ¹⁶⁸

Mithat Paşa'nın Suriye'de gerçekleştirmek istediği reformlar hakkında sultanla görüşmek üzere Beyrut Valisi Raif Efendi'nin İstanbul'a hareket ettiğini bildiren bir İngiliz belgesi, bölgede yapılmak istenen reformlar ve bunlara İngilizlerin yaklaşımını ortaya koymaktadır: “*Mithat Paşa birkaç gün önce istifasını verdiğinde reddedilmişti. İstanbul'a kendisinin reformları hakkında konuşabilecek birini yollaması söylenmişti. Midhat Paşa uzun zamandır çalışan ve liberal görüşleriyle kendi önerilerinin paralelinde bulunacak olan Raif Efendi'yi seçti.30 yıldır devlet görevinde bulunan ve doğuda geniş tecrübeleri bulunan Raif Bey 3,5 yıldır bu görevde başarıyla bulunuyor ve halk tarafından da seviliyor. Mithat Paşa'nın önerdiği düzenlemelerin detayını bilmiyoruz ancak konuştuklarından anlaşılan, vilayet düzenlemelerinde bazı yasal değişiklikler üzerine olduğu. Özellikle insanların davranışları, önyargıları, gelenek ve alışkanlıkları istişare edilmelidir. Suriye gibi çeşitliliği çok olan bir bölgede özel yönetim halka kendisini iyi hissettirecektir.*”¹⁶⁹

Adli konulara getirilen yeni düzenlemeleri aktaran bir raporda konsolosluğa verilen nüshada bulunmayan bir bilginin, “Ticaret nazırının elindeki düzenlemeden viskonsüle

¹⁶⁸ FO 195/1306 No.42 31 Mayıs 1880 Beyrut.

¹⁶⁹ FO 195/1306 No.46 21 Haziran 1880 Beyrut.

okuduğu paragraftan” öğrenildiği belirtilmektedir. İstihbarat amaçlı kurulan ilişkilerin boyutu şaşırtıcıdır. Bu bilgiye göre konsolosluktan istenen bilgilere cahillik iddiasıyla detaylı liste ve yanıt verilmemesi durumunda davanın açılmasının mümkün olacağı kararlaştırılmıştır. Bu konuda konsolosluğa ulaşan metin ise bizzat valinin imzasını taşıyan bir belgedir:

“Beyrut Yönetiminden İngiliz Konsolosluğuna, 17 Ağustos 1885 tarihli yazınızla ilgili olarak Ticaret Dairesine dost güçlerin konsolosluklarının vergi muafiyeti için yaptıkları başvurularda adres olduğu gibi, numara ve kaşe ve ayrıca kimin için olduğunu belirten açık kimlik bilgileri, fişteki görevi ve buna ilişkin geçmiş bilgileri, vatandaşlık bilgilerinin detayı ile ilgili çeki listesi olmalıdır. Bunun yanı sıra gelen kutuda konsolosluk bilgileri de olmalıdır aksi halde genel vergi uygulaması tatbik edilir. Ancak dost bir temsilcilikten gelen ilk gönderide sunulan kişisel etkilerin geri çekilmesi ve menşelerinin ürünlere ilişkin kalite ve değer belirtmesi gerekmekte ancak sahiplerinin ismi ve ofis görevlerine ilişkin bilgiler, numarası ve geliş şekli mutlaka yer almalıdır. Dostluğumuz dayanarak sizi bu konularda bilgilendirmek için bu bilgileri gönderdim. 23 Eylül 1885 imza Beyrut Valisi”¹⁷⁰

1880 Yılında Suriye çölündeki İngiliz hattında çoğu Martinilerle savaşan Bedeviler raporlanmaktadır.¹⁷¹ Aynı yılın Haziranında Nablus'taki Smaritan topluluğu şeflerinin idare meclisine girmesi, diğer azınlık gruplar gibi sıraları geldiğinde mecliste temsil edilmek yerine sürekli bir temsilci bulundurabilmeleri için İngilizlerden yazılı bir başvuru ile yardım istemiş, bunun üzerine inceleme başlamıştır. İncelemede bu topluluğun nüfusunun idare meclisinde temsile yeterli olmadığını görülmüştür. Ancak İngiliz temsilciliğinin yorumları “temsil isteklerinin takdire değer ve haklı olduğu” yönündedir.¹⁷²

1880 Yazı Beyrut'a çatışma ortamını doğuracak bir biçimde yaşanmıştır. 27 Haziran 1880'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yaşanan ve 8 kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylarda hem İngilizler hem Fransızlar çok erken istihbarat alma, İstanbul'a bilgi gönderme ve müstakil biçimde önlem alma tavrı göstermişlerdir. Bu kapsamda her iki devletin temsilcisi de Kıbrıs'ta bulunan savaş gemilerinden Beyrut'a getirilmesi için

¹⁷⁰ FO 1548 No.8 4 Şubat 1886 Beyrut.

¹⁷¹ FO 195/1306 No.42 31 Mayıs 1880 Beyrut.

¹⁷² FO 195/1306 No.43 4 Haziran 1880 Beyrut.

talepte bulunmuşlardır.¹⁷³ Bu konunun takibine ilerleyen günlerde de devam edildiği, Hayfa'da yapılan aramalar sonucunda konuyla ilgisi bulunan 30 Müslüman'ın yakalanmış olduğunun da bildirildiği görülmektedir.¹⁷⁴ Temmuz'da ise kentin sokaklarına asılan afişler tedirginlik yaratmış ve İngilizlerin istihbarat raporlarına konu olmuştur. "Çok kısa zaman önce Beyrut sokaklarına asılan afişlerde Türklere saldırılması yazılıydı, ancak polis tarafından çok kısa sürede indirildiler. Aynı durum bir kez daha tekrarlandı. Üçüncü bir kez daha aynı olay oldu. Böyle bir olay Beyrut gibi sakin bir yer için çok fazla. Bir de bildiri örneği yolluyorum. Çok sayıda kişi bildirinin Midhat Paşa tarafından düzenlediğini düşünüyor. Mümkündür ama buradaki görevinden sonra hükümette üst düzey bir pozisyon alması muhtemel birinin bu durumunu riske edecek böyle bir harekette bulunması akıllıca olmazdı. Şüphe yok ki son beş yıl içinde Suriye'de gizli örgüt yapılanması oldu. Bunların Bağdat ve İstanbul'da şubeleri var. Amaçları vilayette bir çeşit yönetsel özerklik kurulmasını sağlamak. Bu bildiri bu örgüt tarafından da hazırlanmış olabilir. Neyse ki bu kargaşa çabalarının etkisi çok sınırlı oldu. Ancak artık Türk yönetimine karşı Hıristiyanlar kadar Müslümanlar da seslerini yükseltmeye başladılar."¹⁷⁵

Sokaklardaki afişlerden bir örnek: "Kazanmasını istediğin kılıç çok keskin. Suriyeliler! Musa kendisini devrimci sayıyordu oysa Mısırlılar onu şeytanla anlaşma yapmakla suçladılar. Sokrat devrim yapmak istediğinde Yunanlılar tarafından öldürüldü. İsa şeytanın önderliğinde davranmakla suçlandı, cahil Araplar reform yapmak isteyen Muhammed'e putlarla saldırdı. Ve siz de bu satırların yazarını sarhoş ya da çılgın olarak değerlendiriyorsunuz.

Bu sarhoşun kalbinde sizin en büyük arzularınız var. Senin şerefini düşünmeyenlerden çok daha fazla çıkarımı gözetiyor.

Geceyi planlayarak, gündüzü gözetleyerek geçirdik. Duygularımız ölmedi, Tükler için kılıç kuşanmayacağız. Avrupa bize taş ya da metalmişiz gibi bakmıyor. Arabın gayretinden Suriye'nin onurundan neler olur.

Fırsat varken geri. Ümitsizliğe kapılma. Ay dönecektir ve yaşayan görecektir.

Başka bir örneğin tercümesi: "Suriyeliler! Türklerin reformlarını tartışmaya gerek yok.

¹⁷³ FO 195/1306 28 Haziran 1880.

¹⁷⁴ FO 195/1306 8 Temmuz 1880.

¹⁷⁵ FO 195/1306 No.47 Confidential, 3 Temmuz 1880 Beyrut.

20 yıldır şerefleri üzerine verdikleri sözleri gördük. Onlardan artık ne umabiliriz? Bunlar 35 milyon tarafından ilahlaştırılmışlar. Peki, bizim yönetimimizi, onurumuzu, bakımımızı üstlenecek kimse yok mu ki biz 2 milyon da bir devlete sahip olalım. Sizi bu utançtan kurtulmaktan alıkoyan nedir? Malımızı ve ruhumuzu devlet için ortaya koyalım, sonra yok olsunlar. Ama bu böyle gitmeyecek ve herkes görecektir.”

Sokaklardaki afişler hk. Bildiri: “Özellikle dördüncüsü (afişlerden biri hk.) Suriye Müslüman ve Hıristiyanlarının bir birlikteliği gibi çünkü Türklere karşı olmak dışında dünya üzerinde hiçbir kuvvet bunların birlikteliğini sağlayamaz.

Ya da bu eylem Müslümanların tek başına yaptığı bir şey olabilir, Beyrut gibi nüfusun ağırlıkta olduğu bir yerde. Üstelik burası Müslümanların becerisi az, fakir olarak görüldüğü bir yer. Burada insanlar kendilerinden olan dışında az temas kurarlar. Bu nedenle birlikte yapmaları çok güçtür.

Diğer yandan Müslümanlar yüzyıllardan beri Osmanlı egemenliğinde olduklarından geleneksel olarak bağlılık içindedirler ve böyle bir düzenleme yapmaları güçtür. Bu durumda farklı mezhep ve sınıflardan da olsalar bunu yazanların Hıristiyan ortak özelliğine sahip oldukları düşünülebilir.

Ayrıca bir yabancı devlet gücünden söz etmek de bu kişilerin tavrı olabilir. Fransa için savaşan Romenler ya da Ruslar için savaşan Yunanlılar gibi bazı Protestanlar da İngiltere için savaşacaktır. Patriotizmden yana da bağımsızlık aşkından söz etmek de doğulular için doğal değildir. Patriotizm doğulu için anlamı olmayan bir kelimedir. Özgürlük ise Arap sosyal yaşantısında yeri olmayan bir kavramdır.

Burada otoritenin zulmünden de bahsetmek gerekir. Cemaatler üyelerine zorlayıcı ve zulmedici yaklaşırlar ve acı terbiyesi almış bu kişiler duruma itiraz etmezler. Beyrut da bu tür olayların sorgulanacağı son yerdir Suriye'de.

Bu yazılar şu ihtimallerde yazılmıştır: ilk ihtimal, Mithat Paşa ile doğrudan ilgisi bulunan ya da kendilerini üstün gören bir ya da birkaç Müslüman ya da bu kişilerin Avrupa'ya özellikle de İngiltere'ye burada devrim ruhunun varlığını göstermek istemesi böylece bölgenin müdahale görerek ayrılmasını sağlayarak başına geçmek ve reformlarını daha rahat hayata geçirmek. Bu olaylar böyle şeylerin beklenmeyeceği bir yer olan, limanı bulunan, Hıristiyan nüfusun Müslümanların üçte biri sayısında olan bir yerde. Eğer tüm bunlar Şam ya da başka içeri yerlerde olsaydı, oralarda fanatizmin yüksekliği nedeniyle

istenmeyen olaylara neden olabilirdi. Buraya deneme olarak atanan liderin Midhat Paşa'nın yakın arkadaşı olması, önemli şeyler bilmesi, fikirlerini paylaşması dikkate değer.

Bu kişilerin bulunması için önemli çaba harcanmaması da dikkat çekicidir. Midhat Paşa'nın Suriye'ye varmasından itibaren, gazetecilerin gelecek hakkında projeksiyonlarını serbestçe yazmaları imkânı doğdu. Eleştiri geleneği yerleşik olmadığından bu grup yazıların basında yer alması şaşkınlık yarattı. Bu yazılar da belki bugünkü ortamın kolaylaşması için izinliydi.”

Rapora eklenen afiş ve bildiri metinlerinden anlaşılan, Türk yönetimine karşı olmanın bu bölgede Müslüman ve Hıristiyan birliğini sağlayarak özerk bir yapı oluşturabilmek için tek motivasyon aracı olarak keşfedilmiş olduğudur. Özellikle derin analizlere yer verilen bildiri metninin yazarı bilinmemekle birlikte, bölgedeki çok yönlü değerlendirmelere örnek olarak ışık tuttuğu düşünülebilir.

İngilizlerin 1881'de Nazareh'de bir hastane yapımıyla yakından ilgili olduklarını gösteren belgeler bulunmaktadır. İngiliz konsolosluğu Valiliğe yazıyla hastane yapımına ilişkin bir sorun bildirmiştir. Vali bizzat telgraf çekerek konunun gidişatı hakkında konsolosa bilgi vermiştir. Buna göre Vilayet İdare Meclisinin konuya ilişkin mazbatasının valiliğe ulaşmış ve Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.¹⁷⁶ Bir yandan yabancıların iç meselelere ne kadar müdahil olduğuna, diğer yandan ise Osmanlı yönetimi tarafından yabancı temsilciliklerin ne denli önemsenmekte olduğuna işaret eden bu örnek, vilayet bürokrasisinin düzenli bir biçimde işlemekte olduğunu da göstermektedir. Konu uzun yıllar mutabakatsızlık alanı olmaya devam etmiştir. 1886'da Dr. Vartanın arazisinin hastane yapımı Çin kullanılacak arsaya eklenmek üzere istimlâk edilmesi kararı alınmıştır. Doktorun 2bin pound ödeyerek aldığını belirttiği arsaya izinsiz inşaat yapmış, alınan kararlar da 1200-1300 Lira ödeme karşılığında hastane için devretmesi gerekmiştir. Meclisin bu yöndeki kararını protesto etmek için Beyrut konsolosuna gönderdiği mektup, başkonsolosluğa iletilmiş ancak meclis kararının son halinin beklendikten sonra hareket edilmesi yönünde görüş bildirilmiştir.¹⁷⁷

Bölgede kilise ve okul yenilemesi sırasında İngiliz koruması altında bulunan Protestan Hıristiyan topluluk ile Latinler arasında oluşan bir gerginlik sonrasında İngiliz

¹⁷⁶ FO 195/1369 No.31 6 Haziran 1881 Beyrut.

¹⁷⁷ FO 1548 No.10 14 Şubat 1886.

yetkililerin konuyla çok yakından ilgilendikleri görülmektedir. Hayfa'da bulunan İngiliz viskonsülünün hazırladığı raporda dikkat çekici satırlar bulunmaktadır: *“Bu durum bize zarar vermekle kalmadı, aynı zamanda İngiliz korumasının yerel yönetimce ne kadar önemsenmez boyutta olduğunu ortaya koymuş oldu. Latinler ne Türk yönetimi, ne de İngilizleri çok ciddiye almazlar. İngiliz vatandaşları ve koruması altındaki kişiler de onların insafına terk edilmiş durumdadır. Kaymakam kiliseyi ve okulu yıktılarsa ben napabilirim dedi. Belediye meclisinin yeniden yapım için mazbata çıkardığını, Bunu durdurmaya haklarının da olmadığını söyledi. Ancak biz bir şey yapamıyoruz. Çünkü korunmadığımızı düşünüyoruz. Kaymakam istese bizim binalarımızı da koruyabilirdi. Bunu size gizli bir mektupçuyla yolluyorum ve en kısa zamanda cevabınızı bekliyorum. Ben bu sabah size ilk mektubumu gönderdiğim sırada Latinler duvarımızı yıkmaya ve bize hakaret etmeye yeniden başladılar. Yönetim hiçbir şey yapmadı. Buradaki her şeyimiz yıkılıp daha kötü şeyler olmadan Akka Mutasarrıfı ile görüşüp konuyu çözmeye çalışsanız. Burada bulunan mutasarrıflık görevlisi ve atlıları birkaç gün önce bir bahaneyle döndüler ve hiçbir şey yapamadık. Size durumu açıkça ortaya koyacak olan Arapça belgeler de yolluyorum. Saygılar.”*¹⁷⁸ Bu konunun uzun sürdüğü, İngiliz konsolosunun bizzat olay yerine gidip yetkililerle görüştüğü, ancak onun ayrılmasının ardından yeniden başlayan inşaata tekrar saldırı olduğu anlaşılmaktadır. Konu 28 Mayıs'ta kadıya başvurulması ile çözümlenmiştir. Kadı, zararın cezalandırılmasına karar vermiştir. Kilise yetkilileri inşaata yeniden başlamak için kadının bilirkişi gönderip yerleri işaretlemesini beklediklerini açıklamıştır.¹⁷⁹ Bu örnek, bir yandan bölgedeki çatışma eğilimini ortaya koyar. Bu eğilim yalnızca Müslüman ve gayrimüslimler arasında değil, tüm cemaatleri kapsayacak genişlikte olabilmektedir. Diğer yandan konuya müdahil olan İngiltere'nin yakın takibini ve konsolosluğun örgüt yapısının etkinliğini gözler önüne serer. Başka bir yanı ise kadıda çözüm bulunabilmiş olmasıdır. Kadı kurumu, hem sorunun sonlandırılmasına hem de yeniden sorun üremeyecek biçimde tarafların yönlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

1883'de Lübnan'da yaşayan yerleşiklerden İngiliz konsolosluğuna çok sayıda şikâyet başvurusu gelmiştir. Bunlar yönetimden memnuniyetsizliğe ilişkin yazılardır ancak anlaşılabilir konsolosluk aynı görüşte değildir. Konuyla ilgili bir rapor durumu açıklamaktadır: *“Lübnan yerleşiklerinden bize ulaşan bir dizi şikâyet ve başvuruyu aldık.*

¹⁷⁸ FO 195/1369 No.35 Alcih'in eki olarak 20 Mayıs 1881 Nazareh.

¹⁷⁹ FO 195/1369 No.35 Alcih'in eki olarak 2 Haziran 1881 Nazareh.

*Bunlar vilayetin keyfi uygulamaları hakkında. Bunların çoğu Rüstem Paşa hakkındaki eleştiriler. Kendisi bu eleştiriler üzerine bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de belirtilenlere katılıyorum. Tarafsız olarak bu kadar zor bir vilayeti on yıldır iyi biçimde yönettiği de söylenebilir. Hata bazı şikâyetlerin O'nun adalet sisteminin tarafsızlığından, kendi çıkarını Lübnan'ın genel çıkarlarından önce düşünenler tarafından rahatsız edici bulunduğundan kaynaklanıyor olduğu da düşünülebilir. Onun zamanında süresi dolan bazı kurumlarda çalışanların işsiz kalması ve bu durumun anarşik olayların ekmeğine tereyağı sürecektir olması nedeniyle süre uzatılmasını önerdim. Kendisi tüm kabiliyet ve enerjisiyle geçen yaz boyunca çalışıp ertelemeleri yaptırdı.*¹⁸⁰ Birkaç ay sonra Lübnan yönetimi değiştirecek ve yeni mutasarrıf göreve başlayacaktır. İngiliz konsolosun bu konudaki yorumları ise şöyledir: “...Rüstem Paşa kendi kullandığı arabasıyla resepsiyonun verildiği yere halefini götürdü. Nasıl bir yönetim izleyeceği hk. Fikir edinmek için çok erken ancak, özerkliğin bütünlüğünü korumak niyetini açıkladı. Rüstem paşa ile çok iyi ilişkiler içinde olması ve onun yolunda ilerleyeceğini söylemesi düşündürücü. Hem kendi tecrübesi hem de öncülünün 10 yıllık tecrübesine kulak verecek yakınlıkta olması avantajı bulunuyor. Bu durumda Lübnan yoluna devam edebilir.”¹⁸¹

İngilizlerin ilgilendiği kişiler sadece kendi vatandaşları değildir. 1884’de bu kez Suriye’de yaşayan ve vatandaşlık haklarını kaybetmiş olan Rus Yahudilerinin İngilizlerin korumasına alınması gündeme gelmiştir. 1872’de İngiliz Dışişleri Bakanlığının talimatıyla bu kişiler hakkında ayrıntılı rapor düzenlemiş, bazılarının İngiliz korumasına alınması onaylanmıştır. Bu konunun devamı olarak bu kişilerin Beyrut ya da Suriye’de doğan çocukları sayıları 35-40 kişiden ibaret olduğu halde koruma altına alınmasında ince elenip sık dokunulduğu fark edilmektedir. Bunun nedeni burada doğanların Osmanlı vatandaşı sayılması durumunda yönetimle mutabakatsızlığa düşülecek olmasıdır. Konsolosun buna karşın önerisi, tüm Rus Museviler verilen İngiliz korumasının iki yılla sınırlandırılacak olmasıdır.¹⁸² Bir başka ilginç nokta bu kişilerin bazısının belge verilirken görülmediği, bazısının imza kısmında “cahil” yazıyor olduğudur.¹⁸³ Bu yazışmaları takip eden günlerde konu etraflıca araştırılmıştır. Çok sayıda burada doğmuş kişinin Türk makamları yerine İngiliz hükümetinin korumasını isteyecek olması nedeniyle İngiliz korumasına ara

¹⁸⁰ FO 195/1447 No.2 12 Ocak 1883 Beyrut.

¹⁸¹ FO 195/1447 No.33 13 Haziran 1883 Beyrut.

¹⁸² FO 195/1480 Özel 18 Mart 1884 Beyrut.

¹⁸³ FO 195/1480 9 Ocak 1884 Beyrut.

verilmesi gündeme gelmiştir. Bu kapsama giren kişilerin sayısının da araştırma sonucunda hayli yükselmiş olduğu görülür. 776 kişinin kayıt edildiği, 670 kişiyi temsil eden toplam 168 sertifikanın Rusya tarafından verilmiş olduğu, yalnızca 68 kişi gerçek anlamda İngiliz korumasında bulunduğu tespit edilmiştir. İngiliz koruması sürdürüldüğü takdirde çok sayıda ajana ihtiyaç duyulacağı da belirtilmiştir.¹⁸⁴ 1886 Başında konuyla ilgili düzenleme yapılmıştır. Beyrut konsolosluğu Halep, Şam ve Kudüs konsoloslukları yönetmelik ulaştırılması ve böylece tek tip uygulama yapılmasını talep etmiştir. Bir yerden belge almayan bir kişinin diğer konsolosluğa başvurması mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda tüm konsolosluklar 1790 sonrası belge verilen Musevilerin dökümünü yapıp birbirlerini bilgilendireceklerdir. Bu kez de 21 yaşını doldurmuş kişilerin durumu korumanın sona ermesi ya da 1885den itibaren beş yıl mı eklenmesi biçiminde çözümlenmek üzere tartışılmaktadır.¹⁸⁵ Başkonsolosluktan gelen değerlendirme formu ile bu konuda izlenecek prosedür netleşmiş olmaktadır.¹⁸⁶

İngiltere'nin askeri ve idari alanda bölgedeki istihbarat çalışmaları geniş çaplı yürütülmüştür. 1884'de Mısır'dan Kıbrıs'a İngiliz konsolosunun seyir ettiği Lancaster isimli Amerikan gemisiyle silah aktarılmış, bunların Kıbrıs ve kuzey için olduğu belirtilmiştir. Askeri istihbarat kapsamında Osmanlı gemisi Resmo'nun, Suriye limanları arasında turları hakkında da bilgi aktarılmaktadır.¹⁸⁷ 1885 Başında Latakya'daki redif taburlarının hareketi raporlanmış, Suriye'nin başka noktalarından da askerlerin hareket ettiğine ilişkin Beyrut'a ulaşan bilgiler İstanbul'a iletilmiştir. Bu konuda hazırlanan raporda *"Buna dair her hafta çok sayıda mektup ve haber alıyoruz ama gerçek bilgiyi ayırt edemediğimiz için size taburların yerlerini ve numaralarını bildiremiyoruz. Ancak son aylarda toplam 12-13bin askerden oluşan geniş bir grubun gerek olursa diye askere alındıklarını biliyoruz. Bu bir çatışmaya da direnişe engel olmak için olabileceği gibi, bizzat bu kişilerin yerlerinde ayaklanmaya neden olmalarını engellemek için de olabilir. Çünkü bu insanların önemli bölümü yabancılar, yerli Hıristiyan ve Yahudilerin çok olduğu yerlerde "yoldan çıkmış adamlar"dan oluşuyor. Bunlardan bir kısmının ailelerini açlık sınırında bıraktıklarını biliyorum. Tüm bunların Türk ordusunun disiplin ve*

¹⁸⁴ FO 1480 No.10 22 Nisan 1884 Beyrut.

¹⁸⁵ FO 1548 No.4 22 Ocak 1886 Beyrut.

¹⁸⁶ FO 1548 26 Ocak 1885 Beyrut. Belgenin sehven 1885 olarak tarihlendiğini, içeriği ve dosyadaki sırası nedeniyle gözlemledik. Ard arda birkaç belgede aynı sorunun bulunduğunu tespit ettik.

¹⁸⁷ FO 1480 No.8 16 Nisan 1884 Beyrut.

uyanıklığından ileri geldiğini biliyorum. Suriye Müslümanları, sakin mizaçlıdırlar taki kışkırtılana kadar. 1860'daki toplu kıyımlar bu şekilde olmuştu ama ben tekrarını beklemiyorum.” ifadelerine yer verilmiştir.¹⁸⁸

Aynı yılın sonunda birkaç ayda Osmanlı askerleri tarafından Suriye'nin çeşitli yerlerine hatırı sayılır miktarda silah ve cephane yerleştirilmiş olduğu raporlanmıştır: “Osmanlı yönetiminin yerli Müslüman halkı silahlandıracağına yönelik söylentiler var ki bence tamamen asılsızdır. 5. Ordunun çeşitli depolarına alınan bu cephane redif birlikleri için olup 1877 Türk Rus savaşı sırasında Plevne'de, Avrupa ve Asya'nın başka yerlerinde ele geçirilmiştir. Bu bilgiler bana 5. Orduda görev yapan askeri bir yetkili tarafından verildi. 10bin tüfek, 2bin kutu fişek Beyrut'a getirildi ve bunun 7bin tüfek ve bin kutudan oluşan kısmı Şam'a gönderildi. 8bin tüfek ve 1500 kutu da Akka'ya yerleştirildi. 5. Ordunun Trablusşam, Lattakya ve İskenderun'daki depolarına ve Halep gibi daha içerilerdeki askeri noktalara da benzer biçimde mallar yerleştirildi. Ancak bunların miktarlarına ilişkin bilgi edinemedim. Aynı zamanda Suriye'ye topçu/ toplar da getirildi ancak sayı ve detayına ilişkin bilgimiz bulunmuyor. Ancak bir düzineyi aşmayan küçük ölçekli/kalibreli silahlar bunlar. Ben bu olanları özellikle Suriye dışına bu kadar çok erkeğin gönderilmiş olmasına ve koşullara uygun giysi bile 5. orduda bulunmuyor olmasına karşı tedbirli olmak amacıyla yapıldığını düşünüyorum yoksa bazı kişilerin iddia ettiği gibi Hıristiyan nüfusa karşı düşmanca bir tavır hazırlığı olarak değil.”¹⁸⁹

1911 Yılında Suriye bölgesine ilişkin gözlemlere göre İngilizlerin, bölgedeki Hıristiyan halkı Protestan yapmak konusunda yoğun çabaları bulunuyordu. Bu çabalar Müslümanlar arasında ise Müslümanlık ve Osmanlılık kimliklerinden uzaklaşmaları gibi bir etki doğuruyordu. Bu yoğun çabalar İngiltere'nin bölgedeki etkinlik konusunda Fransa'nın önüne geçmesine neden olmuştu.¹⁹⁰

¹⁸⁸ FO 1548 26 Ocak 1885 Beyrut.

¹⁸⁹ FO 1548 No.9 6 Şubat 1886 Beyrut.

¹⁹⁰ Şerif, a.g.e., s.156.

3. Fransa'nın Ortadoğu Politikası

Fransa 1830'da Cezayir'e girmiş, ardından Çin Hindi'ndeki Koşınşin bölgesi ve Afrika'daki Gabon ve Senegal kıyılarını almıştı.¹⁹¹ Ortadoğu konusunda İngiltere'nin ardından ilerleyen bir konuma sahipti.

Fransa'nın Ortadoğu topraklarıyla ve burada yaşayan Hıristiyanlarla bağları eskiye dayanıyordu. Kapitülasyonlar ve anlaşmalar uyarınca Fransızlar, kutsal yerler ile Yakın doğudaki Katolik Misyoner Tarikatları koruma hakkına sahip olmuşlardı. Bu arada birkaç yüzyıllık bir gelenek gereğince padişahın buyrukları arasındaki Doğu mezheplerinde Katolik Rum, Süryani, Ermeni ve Kıptiler (Mısır Hıristiyanları) üzerinde de bir tür koruyuculukları vardı. Bu tür dinsel korumanın konusu, serbestçe ibadet sağlanması, manastır ve dinsel tarikatların gümrük bağışıklığından yararlanması, okullarına ve hastanelerine tanınan serbestliğin sürdürülmesi noktalarındaydı. Aslında keşişlerin tarikatları korporasyon olarak papalığa bağlıydı.¹⁹² Papanın Bab-ı âli'de büyükelçisi bulunmadığından onlarla ilgili bütün işler Fransa'nın yetki alanına girmektedir.

1840 Sonrası çıkan çatışmalarla mücadele döneminde Osmanlı Devleti'nin burayı özerk hale getirmesi için politika yürütmüş, sonunda iki kaymakamlı düzene geçici olarak razı olmuştu. Ülman, bu konuyu, "*Fransa Lübnan'a bağımsızlık verilmesini sağlamak istemiştir. Ancak İngiltere buna kesinlikle karşı çıkmış ve sonunda Fransa bir kez daha gerilemek zorunda kalmıştır.*" ifadesiyle aktarır.¹⁹³

1860'da da çatışmaların yeniden gündeme gelmesiyle Fransa, Marunîlerin can ve mal güvenliğini sağlamak gerekçesini ileri sürerek Lübnan'a asker çıkartmıştır.

Özellikle Mısır politikasına büyük önem veren Fransızlar, Mehmed Ali Paşa döneminde yöneticilerle yakın ilişkiler kurmuş, sonrasında Abbas (1848-1854), Sait (1854-1863) ve İsmail (1863- 1879) Paşalarla iyi ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Bu ilişkilerin sonucunda 1854'de Sait Paşa'dan kanal açımına ve ortak bir Fransız- Mısır şirketi tarafından yönetme konusunda işbirliği imkânı buldular. 1869'da açılan Süveyş Kanalı'nın Fransız şirketin işletiyor olması da bölgeyle yakın temas için çok önemliydi.

¹⁹¹ Ülman, *Birinci Dünya...*, s.123.

¹⁹² Imbert, a.g.e., s.95.

¹⁹³ Ülman, a.g.e., s.75.

Almanya Bağdat demiryolu projesini hayata geçirdiğinde, Fransa da hattın Suriye içinde kalan bağlantılarını yapıp işletme hakkını elde etti.¹⁹⁴

Fransa'nın Suriye topraklarına olan ilgisinin başlangıcı Birinci Haçlı Seferine kadar geri gitmektedir. Yedinci sefer sonrasında ise Fransa Kralı IX. Louis bölgedeki Marunilerden gördüğü yardımların yarattığı memnuniyeti ifade etmiş, tüm Maruni emir ve din adamlarına yolladığı belgeyle Fransız milletinin bir parçası olduğunu, özel himayesi altına alındığını bildirmiştir. Bu yaklaşım sonraki krallar tarafından da zaman zaman tekrar hatırlatılmıştır. Ardından Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa'ya verilen kapitülasyonların etkisiyle azınlıklar üstündeki nüfuzu artmıştır. 17. Yüzyılda başlayıp sonraki asırda da sürecek biçimde Sayda, Beyrut, Trablusşam, Şam ve Haleb'de farklı tarikatlara mensup Katolik Fransız papazlar etkin oldular. Bunun yanı sıra Fransız tüccarlar için Haleb, İskenderun, Trablusşam ve Beyrut'ta ticaret odaları kurdular. Bu odalar uzun süre tüm Avrupa'nın bölgeyle yaptığı ticarete aracılık edecek kadar önemli bir konumda bulundu.¹⁹⁵ 17. Yüzyıldan itibaren görülen bu çabaların dini yönü, bölgenin ileri gelen Dürzi ailelerine Hıristiyanlığın aşılmasıyla önde gelen aileler arasında geçimsizliklerin başlamasına neden oldu.¹⁹⁶

1841'de Lübnan bölgesinde yaşanan merkeze bağlı olması yönündeki yönetim değişikliği Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁹⁷ Çünkü özellikle Mısır'daki yönetimle yakın ilişki içinde bulunan Fransa için bu süreçte bölgenin ekonomik ve siyasi önemi artmıştır.¹⁹⁸

Bölgedeki feodal yapı, 1845 düzenlemeleri sonrasında sarsıntıya uğrayıp, halk meclisler yoluyla yönetime katılmaya başlayınca, köylü isyanları gündeme gelmeye başladı. Bu süreçte Hıristiyan din adamları, feodal liderlerin etkisi azaldıkça, kendilerinin artmakta olduğunu fark etti ve çatışmaları destekleyen bir tavır içinde oldu.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Bunun yanı sıra Karadeniz bölgesindeki hatlar için Ruslarla ortaklık anlaşması da yaptılar.

¹⁹⁵ Ülman, 1860-61 Suriye Buhranı, ss.8-9; Krş. Baron I. De Testa, Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Etrangères, III, ss.140-142; François Charles-Roux, France et Chrétiens d'Orient, Paris, s.42; René R. Ristelhueber, Les Traditions Françaises au Liban, Paris, 1925, s.104.

¹⁹⁶ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, s.13.

¹⁹⁷ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat**, Ankara, 1954, s.421 vd.

¹⁹⁸ Akarlı, Cebel-i Lübnan'da..., s.23.

¹⁹⁹ Maruni din adamlarının olayları yatıştırmak yerine, köylüleri Dürzilerin üzerine yürümeye kışkırttıklarına ilişkin İngiliz temsilcisi notları bulunmaktadır. Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, ss.27-28; Krş. Dispatch of

Süveyş Kanalı fikrinin en büyük destekçisi olan Fransa, Osmanlı ve İngiltere'den benzer bir yaklaşım göremedi. Ancak hedefinden de vazgeçmedi. Üstelik hedeflerine ulaşabilmenin yolu olarak Suriye bölgesinde Fransa'ya yakın duran bir devletin Osmanlı ve Mısır arasında tampon durumunda olması fikrini benimsedi. Bu tasarı için bir lider de hazırды; Cezayir'de Fransa'ya karşı ayaklanıp daha sonra Şam'a yerleşen Emir Abdülkadir. Bu tasarinin hayata geçmesi için Marunilere destek arttırılmıştır. Bu çabaların olumsuz dolaylı etkisi, Suriye bölgesindeki tüm Müslümanların, Hıristiyanların aldığı destekten rahatsız olması ve karşı cephenin yavaş yavaş oluşması biçimindedir. Nitekim 1860 olayları Lübnan dağlarında kalmayıp, Suriye'nin iç bölgelerine de yansımıştır.²⁰⁰

Özellikle Almanya ile Bağdat demiryolu konusunda yaşanan yakınlaşma, Fransa'yı Suriye bölgesinde demiryolu imtiyazı elde etmeye sevk etti. Bunun üzerine 1892'de Yafa-Kudüs, 1894'de Şam-Muzarib, 1895'de Beyrut-Şam, 1898'de Beyrut- Maalmeein, 1902'de Rayah- Humus- Hama demiryolu hatları döşendi. Fransa'nın etkinliği artarken bölgede Beyrut ve Yafa limanlarının ardalanlarıyla buluşması da sağlanmış oldu.²⁰¹

Ondokuzuncu yüzyıl, doğu sorununun önüne geçilmez biçimde yeniden ortaya çıkmasının doğurduğu sarsıntılı olaylarla geçmişti. Yirmizci yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu için kesin sonuç verebilecek bir krizle başlamıştı. “24 Temmuz 1908'de gerçekten eşine az rastlanır bir suskunluk ve rahatlık içinde meydana gelen rejim değişikliği”ne hiç şaşırmadığını belirten Imbart, sömürgeci batı devletlerinin Osmanlı devleti üzerinde imtiyaz kopartabilmek için giriştikleri çetin rekabeti ortaya koyan eserinde 1908 devrimini doğal karşılamalarının nedenini de ortaya koymuştur. Bu durum, doğu seyahatlerinde yenileşme hareketlerinin belirtilerini yerinde saptamış olmalarından kaynaklanmaktadır. “*Türk ırkının uyanışı! Bunun böylesine yakın olduğuna kim inanırdı? Herkes, Türkleri edilgin, yazgısına boyun eğmiş, mutlakıyetçi rejimin uzun yıllardan beri süren baskısı altında uyumuş kaderini eline alma gücünden yoksun sayıyordu.*” Oysa “*yıllar öncesinden beri canlanma belirtileri başlamış, düşünsel ve manevi olduğu kadar ekonomik alanda da güçlü bir çaba harcamaya girişilmişti. Anadolu, Lübnan, Hicaz demiryolları gibi büyük demiryollarının yapılması, ilk, orta, yüksek okullarda meslek okullarının açılmasıyla öğretimin yoğun olarak yaygınlaştırılması, Abdülhamid'in*

Lord Dufferin to Lord J. Russell, Beyrout, December 19, 1860, Correspondance Relating to the Affairs of Syria, 1860-1861, s.284-287.

²⁰⁰ Ülman, **1860-61 Suriye Buhranı**, ss.32-33.

²⁰¹ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.185.

padişahlık dönemini simgeleyen reformlar, yeniden canlanma olanağını sağlamış bulunmaktaydı.” Imbart’a göre Osmanlı İmparatorluğu’nun bu gelişme yolunda ilerleyişi, uzlaşma, özgürlük, ırkların ve dinlerin eşitliği, adalet ve kardeşlik gibi sözlerin Fransız devriminin ilkelerini anımsatması nedeniyle en çok onların “*başta gelen bağdaşığı*” olan Fransızları sevindiriyordu.²⁰² Ancak Hicaz demiryolunun yapım aşamasında Fransa’nın, İngiltere gibi buna karşı bir tutum içinde lduğu belirtilmelidir. Bu kapsamda bölgedeki etkinliğinin azalmasından endişe ederek özellikle Afule- Kudüs arasında bir hattın inşasına karşı çıkmıştır.²⁰³

1911 İtibariyle Fransızların bölgede özellikle Katolikler ve Maruniler üzerinde etkili olduğu, İngiltere’den farklı olarak etkinliğini açıkça siyasi alanda da gösterdiğini anlıyoruz. Çok uzun zamandır faaliyet gösteren Cizvit cemiyetinin yanı sıra, Laik cemiyetinin aktif olduğu da dikkati çekmektedir.²⁰⁴

Bölgedeki dernek ve cemiyet faaliyetleri Büyük savaş öncesinde önemli artış göstermişti. Bunlarda yabancı güçlerin etkinliği ya da işbirliği de geniş biçimde ortaya çıkmıştır. Dikkat çekici nokta Fransız belgelerine yansıyan ve temsilciliğin çabalarından bağımsız biçimde geliştiği anlaşılan yerel ileri gelenlerin Fransa ile işbirliği çabalarına girişmelerine yönelik çok sayıda örneğin bulunmasıdır. 1913’de Şam Fransız Konsoloslğunun Lübnan konusuyla ilgili bir raporu bu duruma örnektir: “Rum Katolik Kilisesi’ne bağlı ve Baalbek’in nüfuzlu ahalisinden biri olan Nahle Mutran Paşa, geçen hafta ortasında beni iki kez ziyaret etti. Paşa bundan iki ya da üç yıl önce Osmanlı elçilik kâtipliğinde çalışıyormuş. Bu münasebetle bizim siyasilerimizden birçoğunu tanıyor. Paşa İttihad ve Terakki Derneği’ne girmiş olmakla birlikte, pek ilgilenmediğin bana itiraf eti. İlgisizliği o derece ki bana İttihad ve Terakki Derneği’nin siyaseten iflasından, genç Türklerin Bencilliklerinden söz etti... ‘Ziyaretimin nedeni, Lübnan ve Suriye’nin gelecekteki hamilerinin yararına olan bir konu hakkında görüşmektir. Durum savunma bakımından uygun değildir. Baalbek ve Bikaa Vadisini Lübnan’a katmaya karar verdik. Zaten bu arazi coğrafya bakımından Lübnan’a aittir. Fakat maksadımızı sağlamak için Fransız hükümetinin korumasına ihtiyacımız vardır. Müslüman, Hıristiyan hepimiz bu hususta birleşiyoruz. Osmanlı’nın engel olmasına karşı da hareket tarzımız

²⁰² Imbert, 13-16.

²⁰³ Hülagü, a.g.e., ss.35-36.

²⁰⁴ Şerif, a.g.e., s.156.

kararlaştırılmıştır. Baalbek ahalisinin bir bölümü bizim çetelerimizdir ve kent anlatılacak kadar uygun bir mevkide bulunmaktadır. Suriye ve içeriye giden yolların anahtarı. Şeyh Esad Bey Haydar, memleketimizin en nüfuzlu insanı, Abdülgani el-Rufaî ve ben, Türkiye istesin istemesin, memleketimizi Lübnan'a katmaya karar verdik.' dedi."²⁰⁵

Mart 1913 tarihli başka bir belge ise çok çeşitli toplumsal kesimlerden yerellerin Fransa ile benzer ilişki içinde olduğunu göstermektedir: *"Arapça El-Sabah gazetesi Mösyö Zinie tarafından imza sahipleri namına verilen beyannameyi takdimi zorunlu buldum. Bu, Suriye için Suriyeli İslahatçılar Komitesi'nin Hıristiyan üyelerinin muvaffakati ile düzenlenmiştir. İmza sahipleri bunların en ileri gelenlerindedir. Bunlardan Avukat Mösyö Petro Tarrad ile konsolos çevirmeni Mösyö Tüvini Ortodoks, Mösyö Zeyniyye ile emlak sahibi Erfeş Rum Ortodoks, emlak sahibi Mösyö Hani Maruni, Doktor Sabit Protestan'dır. Bunların aynı zamanda mezhepleri namına verdikleri mektupta Suriye Hıristiyanlarını isteklerini ve Fransa'ya olan bağlılıklarını bildirmişlerdir."*²⁰⁶

Ocak 1913 tarihli bir başka belgede ise Şam mebusu ve Şam'ın ileri gelen ailelerinden biri olduğu belirtilen Şefik el-Müeyyed bey ile konsolosun gerçekleştirdiği görüşme hakkında bilgi verilmiştir. Mebus konsolosa himaye etme isteklerinin Hıristiyanlarla sınırlı olup olmadığı sormuş, İngilizlerin bölgedeki Müslümanlar hakkındaki yakınlık çabalarını içeren kampanyadan üzüntü duyduklarını belirtmiştir. Fransa temsilcisi ise ülkesinin Suriye ile ayrılık gözetmeksizin her mezhepten olan halka karşı yardım ve dostluğa sadık buldukları yanıtını vermiştir. Konsolosun görüşmeye ilişkin yorumu şöyledir: *"Şefik el-Müeyyed Bey aynı günde Mısır'a gitti. Hiç kuşku yok ki, orada da İngiliz hükümetine bana yaptığı konuşmanın aynısını yineleyecek ve onlardan aldığı yanıtı benimki ile karşılaştıracaktır... Ondan sonra Şefik Bey Beyrut'a giderek orada Kamil Paşa'nın hoşuna gitmeyecek olan ve vali tarafından toplanan ıslahatçılarla işbirliği yapacak ve Şam'a vardığında şimdiye kadar ilgisizlik ve ihmâl yüzünden meydanı Beyrutlulara bırakmış olan dostlarını harekete geçirecektir. Sahillerde kolaylıkla olgun hale gelmiş olan Suriye meselesi ile heyecan, ahalisi sahilin uygar ve barışsever ahalisinden daha şiddetle ve sert mizaçlı olan içeride genişlemekte gecikmeyecektir."*²⁰⁷

²⁰⁵ Arap İhtilali..., ss.50-51.

²⁰⁶ Arap İhtilali..., s.58.

²⁰⁷ Arap İhtilali..., ss.75-76.

1913’de bölgedeki bağımsızlık faaliyetleri artıp, koordineli hale geldiğinde, Paris’te Arap Kongresi düzenlenmiş ve bölgede yankısı büyük olmuştur.²⁰⁸ Kahire merkezli Merkezkaç Komitesi de geniş katılımı toplantılar yapmış ve ‘Suriye’yi ahalinin serbestçe seçeceği Müslüman bir prens tarafından yönetilir özerk bir prenslik haline dönüştürmek ve bu prensliği Fransa’nın koruması altına koymak’ hedef ve kararı ortaya çıkmıştır.²⁰⁹ Konsolosun yorumu, şayet Suriye bir gün yabancı himayesine girecekse Suriyeli Hıristiyanların oybirliği ile Fransa himayesini, Müslümanlar arasında ise nüfuzlu olanların bulunduğu bir kesimin İngiltere, diğer bölümü Fransa himayesini Kabul ederken, bir kısmının da bu konuya ilgi göstermeyecek olduğu yönündedir.²¹⁰

a. Şam’da Fransız Etkinliği:

Fransa’nın Ortadoğu’daki etkinlik çabalarının çok eskilere dayanmasına rağmen özellikle incelenen dönemde etkinliğini arttırmaya gayret ettiği açıktır. Ancak Şam, Beyrut’a göre daha kapalı bir alandır ve daha çok çaba gerektirmektedir. 1883’de Kıyı bölgelerden başlayarak Dürzi Maruni gerginlikleri yeniden gündeme geldiği sırada Fransa’nın Marunilerden yana tavır aldığı İngiliz konsolosluk belgelerine yansımaktadır. Bunun en belirgin alanı olarak kiliseler aracılığıyla eğitim ve propaganda etkinlikleri olarak karşımıza çıkar. İngiltere Şam konsolosunun hazırladığı bir raporda “*Öğrendiğime göre, geçtiğimiz Kasım’da, Fransa’nın Beyrut’taki konsolosluğu, yaklaşık 50bin franklık bir meblağı Şam, Humus, Harran ve Hama’daki eğitim tanıtımı (promosyonu) olarak Şam’daki Yunan Katolik ve Suriye Katolik Piskoposlarına verilmiş. Özellikle Humus ve Hama’da okul kurulmasına yönelikmiş. Havran’da okul açılmasına yönelik çok çabada bulunuldu ancak hiçbir adım atılamadı.*” ifadelerine rastlanmaktadır.²¹¹

İngilizler boyutunda olmasa da Fransa’nın da bölgede kentlerde yaşayan yabancı ya da gayrimüslimlerin hukuki ya da politik desteklenmesi konularında aktif çaba içine girdikleri görülmektedir. Örneğin 1883’de Şam’da vilayetle ödeme mutabakatsızlığı yaşayan bir kişi için hem Fransa’nın hem valiliğin çaba gösterdiği anlaşılmaktadır: “*Fransız hükümetinin çabasına ve valinin İstanbul’a konu ile ilgili yazışmalarına rağmen*

²⁰⁸ Bu konu hk. Bkz. Selam, “Paris Arap Kongresi”, a.g.e., ss.125 vd.

²⁰⁹ **Arap İhtilali...**, s.78.

²¹⁰ **Arap İhtilali...**, s.80.

²¹¹ FO 195/1448 No.3 Confidential 25 Ocak 1883 Şam

bir sonuç çıkmadı.” ifadesi İngiltere’nin Şam konsolosu tarafından istihbarat raporunda yer almıştır.²¹²

b. Beyrut’ta Fransız Ekinliği:

1860 olaylarında Maruniler çatışmalarda yenilmiş ancak mücadelenin galibi olmuş taraf oldular. *“Maruni kilisesi, savaştan Cebel’deki en nüfuzlu örgüt ve büyük toprak sahibi olarak çıktı. Ama başarıyı her şeyden önce Fransız askerlerinin varlığına ve Fransız desteğine borçlu olduğuna inanan kilisenin Fransa’ya bağlılığı bir kez daha pekişti.”*²¹³

1860 Olayları sırasında ve sonrasında Fransa’nın bölgedeki olaylarda yakından ilgilenmesinin önemli bir başka nedeni de, İtalyan birliğini destekleme çabaları sırasında tepkisini aldığı Katolik dünyasının, Lübnan’daki Hıristiyanların kurtarıcılığı rolünü üstlenmekle sempatisini kazanmak hedefidir.²¹⁴ Bu konudaki eylemleri de öncelikle olaylara uluslararası müdahale edilmesine imkân yaratmak üzere İngiltere ile görüşmekle başlamıştır. 5 Temmuz 1860’da Fransız Dışişleri Bakanı Thouvenel ile İngiltere’nin Paris elçisi Cowley arasında yapılan görüşme bu amaçlıdır. Ancak İngiltere, bu konudaki önerilere sıcak bakmamıştır.²¹⁵ Bu görüşmeden bir gün sonra, Napoli’deki Fransız filosundan bir gemi Beyrut’a gönderilmişti.²¹⁶

Bölgede Fransız askerlerinin varlığı Osmanlı Devleti’nin otoritesine zarar verirken, İngilizlerin de tepkisine neden oluyordu. Bu nedenle diplomatik temaslar başlatıldı. 1861’de Beyrut’taki yeni düzene ilişkin nizamname İstanbul’da beş büyük devlet temsilcileri tarafından son şeklini alırken Fransız askeri bölgeyi boşalttı.²¹⁷

Fransa’nın bölgeyle ilgisinin kökleri haçlı seferlerinde kurulan Hıristiyan dayanışmasına kadar uzansa da incelediğimiz dönemde etkinliğinin önemli boyutlara vardığı fark edilmektedir. İngiliz konsolosluk belgelerinde Fransızların etkinliklerine ilişkin istihbarat bilgilerine rastlamak mümkündür.

²¹² FO 195/1448 No.6 27 Mart 1883.

²¹³ Akarlı, *Cebel-i Lübnan...*, s.38.

²¹⁴ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, s.49.

²¹⁵ Ülman, *1860-61 Suriye Buhranı*, ss.50-51.

²¹⁶ Aynı eser, s.53.

²¹⁷ Akarlı, *Cebel-i Lübnan...*, s.39.

1880 Beyrut'a yeni gelen Fransız konsolosu M. Sienwicz'e ilişkin bilgilere yer verilmiş, bu görevinden hemen önce Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Rüstem Paşa için danışmanlık hizmeti verdiği, Lübnan'ın kendi ekonomik dengesini sağlaması ve Beyrut'tan bağımsız bir ekonomiye kavuşmasını sağlamak üzere vergilendirme düzenlemelerine ilişkin olduğu ve bunda başarı sağlandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda son birkaç yıldır vilayet hazinesine ödenmek üzere alınan gelirlerin Lübnan'da biriktirilmesinin gündeme geldiği, bu durumda 7bin kuruş yerine 60-70 bin kuruş seviyesine ulaşan bir birikimin Lübnan'a kalacak olmasına dikkat çekilmiştir. Fransızların bu etkinliklerinin sonucunda bölgedeki Marunilerin Fransa'dan beklentilerinin çok artmış olduğuna dair tespitleri bulunmaktadır ve buna kaynak olarak da görüşülen Fransızlar işaret edilmiştir. Bu bağlamda Lübnan'da ticaret meclisinde de görevi bulunan etkin bir kişi olan Hariri'nin Marunileri vergi ödemesi yapmamaları konusunda teşvik ettiği ve hepsinin birikimlerini takip ettiğini bilgisi önemlidir. Yine aynı kişi Maruni ileri gelenleriyle görüşüp Maruni halkına son yıllarda yapılanları hatırlatıyor ve bunların tekrar olmasına fırsat vermemek gerektiğini söyleyerek propaganda yapmaktaymış. Ticaret mahkemesinin başkan yardımcısı Samir Saad Şebab da Fransız koruması istemekte olduğu belirtilmiş. Siyasi bir yorum olarak da Fransa'nın çabalarını yerel ellerle yürüttüğü, diplomatik alanda ise denge ve istikrardan yana olduğu mesajını vermeye çalıştığı ancak bunun inanırlılığının olmadığı belirtilmiş. Hakkında rapor düzenlenen Fransa'nın Beyrut yeni konsolosunun Maruni Patriği ile görüşmeye gittiğinde 4bin kişi tarafından karşılanmış olması beklentinin boyutuna işaret ediyor olmalıdır. Yeni konsolos Lübnan'da yerleşik halk arasında ayırım yapılmamasına inandığını, Maruni ve Dürzileri ve başka unsurları bir arada yönetmek gerektiğini ifade etmekte olduğu ancak tam tersi eğilimleri bulunduğu belirtilen M. Deleporte ile yakın ilişkisinin kafa karıştırıcı olduğuna dikkat çekiliyor.²¹⁸

Bu dönemde bölgeyle yakın teması yoğun olan Fransa'nın İstanbul askeri ateşesi, 27 Nisan 1880'de Beyrut'a gelmiş, Halep ve Hama üzerinden kara yoluyla bölgeyi dolaşmak ve Kudüs'e de gitmek üzere ayrılmış. Seyahatinden memnun olduğu bildirilmiş.²¹⁹

²¹⁸ FO 195 1306 No.3718 Mayıs 1880 Beyrut.

²¹⁹ İngiltere temsilcisi kendisiyle görüşmesi için Trablus hakkında bir konu olduğunu ancak yazının ziyareti sonrasında ellerine geçmesi nedeniyle görüşemediklerini belirtmiştir. FO 195/1306 No.35 14 Mayıs 1880 Beyrut.

1891 Yılında Beyrut'u ziyaret eden bir Fransız filusunun karşılanması sırasındaki gözlemler, Fransa'nın bölgedeki etkinliğini ve hem yönetim hem halk üzerindeki olumlu algı ve benimsenme düzeyini ortaya koyar. Koramiral yönetimindeki filonun subayları resmi görevliler tarafından karşılanmıştır. Halkın sıcak karşılama tavrı dikkat çekmiştir. Filonun onuruna gösteriler düzenlenmiştir. Takip eden günlerde bir İtalyan filosu gelmiş, kentteki başkonsolos aynı biçimde ilgi görmediklerinden valiye sitemde bulunmuştur.²²⁰

Yine Beyrut'ta ilgi çekici bir konu gündeme gelmiştir. Bir İngiliz vatandaşı Fransa Başkonsolosluğunda görev yapmaktadır. Vali yardımcısı ile bu kişinin ailesi arasında çıkan bir sorun nedeniyle ailenin genç oğlu hapse konulmuştur. İngiliz konuyu hem çalıştığı yer olan Fransa'nın hem de yurttaşı bulunduğu İngiltere'nin konsolosluklarına bildirmiş, ancak telgraf idaresinin haber vermesiyle valinin de durumdan haberi olmuştur. Üstelik hafta sonu olan bu gelişmelerden vali, diğer iki ülke temsilcinden daha erken bilgi sahibi olmuş ve konuyu çözmüştür. Konu öğrenildiğinde artık sorun ortadan kalkmış, üstelik vali yardımcısı soruşturulmak üzere görevinden uzaklaştırılmış durumdadır.²²¹ Bu konu Fransa'nın etkinliğine örnek olmasından daha çok, uluslararası dengeleri ve vilayet yönetiminin bir yandan ne kadar gerginleştirici, diğer yandan ne kadar hakim ve uzlaştırıcı olabildiğini gözler önüne sermektedir.

1911 Yılıının sonunda Fransa'da "Doğu'da Fransız Çıkarlarını Savunma Komitesi" ve bu komite kapsamında da Maurice Perneot Misyonu adıyla bir heyet oluşturuldu. 11 Ocak 1912'de heyet Paris'ten hareket etmiş, önce İstanbul, Mısır, Bağdat'a ardından da *Fransız entellektüelizminin kalbi, Fransız nüfuzunun kalesi* olarak nitelendikleri Suriye'ye giderek burada 5 hafta geçirmiştir. Ziyaret edilen bölgeler Halep, Humus, Şam, Lübnan, Beyrut, Trablusşam, Lazkiye, İskenderun, Antakya, Adana, Tarsus ve Mersin'dir. Heyetin Paris'e dönüşü yedi ay sonra 5 Ağustos 1912'de gerçekleşmiştir. Hazırladıkları raporda sadece Fransız eğitim, yardım, dini ve ticari kurumlarını değil büyük güçlerin belli başlı kurum ve kuruluşlarını da kapsamlı olarak inceledikleri ortaya çıkmıştır. Fransız ve diğer konsolosluk yetkilileriyle, yerel otoritelerle, bölgede bulunan Fransız Ticaret Odaları başkanlarıyla, Osmanlı Bankası görevlileriyle, Fransız Yol ve Demiryolu şirketleri temsilcileri ve mühendisleriyle, Seyr-ü Sefain işletmelerinin temsilcileriyle, diğer ticaret odalarının yöneticileriyle, tarımsal işletme ve endüstriyel sektör yetkilileriyle görüşmeler

²²⁰ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.140.

²²¹ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., ss.146-147.

yapmış, ilgi alanlarına giren her konuda istatistiksel veriler, haritalar, fotoğraflar, broşürler ve bir dizi notlar elde etmişlerdir. Bölgede temas kurulan kişi ve kurumlarla ilişkilerin sıcak tutulması kararlaştırılmıştır. Bunun nedeninin diğer güçlerin bölgede nüfuz çabalarının yoğunlaştığını, Fransa'nın artık yalnız olmadığını ve önderliğini korumak için faaliyetlerini geliştirmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Raporlarına bir teselli olarak bölge halkından çok kez, diğer yabancıların kendi çıkarları için oysa Fransa'nın eskiden beri kendileri için bölgeye geldikleri yönünde yorumlar duyduklarına da raporlarında yer vermişlerdir. Bu seyahatin etkileyici sonuçları da Fransız basınında yer bulmuş ve kamuoyunda yankı yaratmıştır.²²²

4. Diğer Devletlerin Politikaları

Rusya, Asya'da Türkistan'a yerleşmiş, Çin ile yaptığı anlaşmalarla Amur ırmağının kuzey ve güney kıyılarını alarak Doğu Sibirya'da Mançurya'nın kuzeyinden Japon Denizine ulaşmıştı.²²³ Berlin Anlaşması ile Balkanlardan uzaklaşan Rusya Türkistan'ın denetimini tamamladıktan sonra, Amuderya nehrini aşırp Özbekistan'a kadar uzanan "transcaspien" demiryolunun inşaatını tamamladı.²²⁴

Rusya'nın incelediğimiz bölgeye somut olarak yaklaşması 18. Yüzyılın sonunda Rus- İran savaşını kazanıp, bölgenin içlerine girmeleri ve önce 1813 ardından da 1828 anlaşmalarıyla bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmesiyle başlar. 1841 ve 1857'de İngiltere'nin İran'la kapitülasyon ve ticaret sözleşmeleri yapması bölgedeki mücadeleyi kızıştırmıştı. 1885'de Rusya'nın Türkistan'ı işgal ederek Afganistan'a komşu olması da çok önemli bir gelişme idi.

Rusya, Alman-Osmanlı yakınlaşması Bağdat demiryolu projesi ile somutlaştığında, bu gelişmenin Osmanlı'nın savunma gücünü arttıracığı düşüncesiyle rahatsızlık duymuş ve hattın kuzeye ve doğuya doğru yapılması düşünülen kısımlarına karşı çıkmıştı. Bu durum Anadolu'da demiryollarının gelişmesine buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin

²²² Salih Tunç, "II. Meşrutiyet Döneminde Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Asyası'nda Nüfuz Mücadelesi: Doğu'da Fransız Çıkarlarını Savunma Komitesi ve Pernot Misyonu", **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan**, Ed. Ersin Embel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, ss.290-302.(285-305); Krş. Maurice Pernot, Rapport Sur Un Voyage D'Etude A Constantinople En Egypte Et Un Turquie D'Asia (Janvier-Aout 1912), Paris; Le Journal Des Debats, 1 Aralık 1911, s.4; Le Temps, 1 Aralık 1911, s.6.

²²³ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.124.

²²⁴ Imbert, s. 50.

savunma gücünü arttırmasına ve iktisadi gücünü de arttırarak Avrupa pazarlarında Rus mallarına rakip olmasına neden olacağı fikrinden kaynaklanıyordu.²²⁵ Bu tutum üzerine Osmanlı Devleti, Karadeniz bölgesindeki demiryollarının yapımı ayrıcalığını Rusya'ya verdi.²²⁶ Ancak Rusya, Almanya'nın Ortadoğu'da elde ettiği imkânlardan rahatsızdı ve İngiltere ile Almanya'nın yakınlaşması ihtimalinin kendi çıkarlarına çok ters düşeceğini biliyorlardı. Ortadoğu'da böyle bir işbirliği ortamının oluşmasını engellemek için İngiltere ile yakınlaşma planları yaptı. İngiltere de deniz üstünlüğü konusunda atağa geçmiş olan Almanya'ya karşı dost kazanabilmek ve Ortadoğu'da çıkabilecek sorunlara aza indirmek hedefleriyle bu yaklaşma isteğini olumlu karşıladı ve böylece Üçlü İtilaf düzeninin son düğümü atılmış oldu.²²⁷

19. Yüzyıl sonunda Suriye bölgesinde özellikle Beyrut ve yakınında okullarıyla etkindir. Bu kapsamda öğretmen ve memur kadrosu Osmanlı tebaasından olan toplam yaklaşık 70 okulları bulunmaktadır. Tüm bu okullar Petersburg merkezli bir cemiyete bağlıdır ve onların düzenleyip Osmanlı yönetiminin onayladığı diploma vermektedir. Özellikle Ortodokslar üzerinde etkinliği kuvvetlidir.²²⁸ Rusya'nın Ortadoğu'daki somut adımları 1911'de İran'da etkin olmasıyla dikkati çeker.²²⁹

Rusya'nın bölgede inanç kanalıyla etkinlik ve hatta kargaşaya yönelik çabalarının somutlaşması 1891'de ölen Antakya Patriğinin yerine atanan Yunan patriğe karşı Arap piskoposlar arasında yaşanan yadırgamadan faydalanmasında yaşanmıştır. Beyrut Başpiskoposu nüfuzu kuvvetli biri olduğundan, O'nun konuyla ilgili tereddüdü halk arasında yanı buluyor, Ruslar da Şaharde isimli tercümanları aracılığıyla oluşan galeyanın artması için çalışıyorlardı. Sonunda vali, piskoposlarla ikili ilişkileri sayesinde İstanbul'dan gelen fermana itaat edilmesi konusunda iknada başarılı olmuş, sorun çözülmüştü.²³⁰

İtalya ise sonradan katıldığı sömürge yarışında hızlı ilerlemek için hırslı davranmıştı. Afrika kıtasındaki ilerlemeleri sırasında 1912'de bazı Türk adalarını işgal

²²⁵ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S.1, Elazığ, 2002, s.315. (ss.311-324)

²²⁶ Ülman, a.g.e., s.147.

²²⁷ Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, s.165.

²²⁸ Şerif, a.g.e., s.156.

²²⁹ Lewis, **Ortadoğu**, s.358.

²³⁰ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.140.

etmiş, İzmir'i ve Beyrut'u bombalayarak savaşın temposunu artırmak istemiş ancak ticari çıkarları tehlikeye giren Büyük devletlerin tepkileriyle karşılaşmıştı.²³¹

1824'de Amerika bölgedeki ilk özel okulu açmıştı. Bunu ruhsatsız açılan okul ve yetimhaneler izledi ve kurum sayısı 400'ü aşan Amerikalı misyonerler diğer tüm rakiplerinin karşısında bölgede oldukça etkin bir hal aldı. Bundan rahatsızlık duyan Maruni, Latin, Ermeni Katolik, Rum Ortodoks ve Rum Katolikler şikayet etmeye başlayınca Osmanlı yetkilileri önlem almak istediğinde, Amerikalı misyonerlerin koruyuculuğunu İngiltere temsilcileri üstlendi ve Dürziler arasında rahat çalışmalarını için ortam hazırladı.²³²

²³¹ Feroz Ahmed, **İtihat ve Terakki 1908-1914**, 7. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.127.

²³² Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.190.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ŞAM VE BEYRUT'TA MODERNLEŞMENİN ETKİ ALANLARI

A. ŞAM

1. Kentleşme

Klasik dönemde Şam, bütün Suriye'nin en önemli idari, iktisadi ve ticari merkeziyken, 19. Yüzyılda dünyada ve bölgedeki ekonomik ve siyasal gelişmelerle oluşan mekân düzeni değişmelerden payını alarak rolünü yavaş yavaş Beyrut lehine yitirmiştir.²³³ Ancak hem Suriye'de hem Lübnan bölgesindeki belediye örgütleri tüm imparatorluk sınırları içinde en eski olanlarıdır. Bu kapsamda erken tarihli şehircilik çalışmaları başlamış olup, 1863'de kentin yakınındaki bataklıkların kurutulması, sokakların genişletilip atlı araba trafiğine açılması, ardından kentin toplayıcı merkez olma özelliğine uygun biçimde Midhat Paşa'nın valiliği zamanında Kapalıçarşı ve depo, antrepolar örgütlenmesi bunlara örnek sayılabilir.²³⁴

Tanzimat reformları kent alanını da ilgilendiren ve zamanlamada erken, sonuca gitmede başarılı müdahaleler içeren bir yaklaşımdı. Bunun sonucu olarak incelediğimiz dönem boyunca kentsel gelişmeler dikkati çekecek boyutta oldu. Ancak bu konuda İstanbul ve büyük şehirler biraz daha şanslıydı. Bu nedenle bugün bu kentlerde, Osmanlı topraklarındaki diğerlerinden farklı olarak eski şehri görmek mümkün olmayabilmektedir. *Batılılaşmanın başından itibaren açıkça belirtilmiş amaçların sürekli ve başarılı olması bunun nedenidir.*²³⁵

Şam'da belediyeçilik eskiye dayanmaktadır. 1868 Yılında Şam Belediye Meclisi, Reis Salih Efendi, Muavin ve Ebniye Müdürü Fâris Efendi ile hizmet vermektedir. Mecliste hepsi Müslüman 9 üye bulunur. Meclis kâtibi, mukayyid, sandık emini, kontrat kâtibi, ebniye kâtibi, tabib, mutasarrıflık ve belediye tercümanı dairede görev yapmaktadır.

²³³ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", ss.176-177.

²³⁴ Ortaylı Rüşdü Paşa'nın bu çabasını takdir eder ancak bu erken çalışmaların çok maliyetli lduğunu da ekler. Aynı eser, s.192.

²³⁵ Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Dumont ve Georgeon, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss.1-2.(1-18)

Ayrıca Şam sancağı tapu memurları da Tapu Başkâtibi, iki yardımcısı ve bir arazi memuru ile hizmet vermektedir.²³⁶ 1879 Yılında Barudîzade Mehmed Hasan Efendi başkanlığında 12 meclis üyesinin bulunuyor. Bu durum yerel yönetimin gelişimin işareti olarak değerlendirilebilir.²³⁷ Şehirciliğin gelişimine paralel düzenlemeler de zaman içinde göze çarpar. 1879'da Vilayet Alay Beyi başkanlığında Zabıta Meclisinin faaliyette olduğunu görüyoruz. 6 Üyesi, 2 hesap emini ve bir Arabî kâtibi ile hizmet vermektedir.²³⁸ Aynı yıl Şam'a bağlı Baalbek kazasında da belediye teşkilatının kurulmuş olduğunu görüyoruz.²³⁹

1881'de Belediye Dairesi 15 kişilik meclisle görev yapıyordu. 7 kişilik belediye kalemi ile tabib, cerrah ve eczacıdan oluşan da memur kadrosu vardı.²⁴⁰ İlgili kayıta Belediye Müfettişi olarak bir Serçavuş ile birlikte Ağa sanını taşıyor. 16 kişi yer almaktadır²⁴¹ 1881'de Şam sancağına bağlı 6, Beyrut sancağına bağlı 5, Akka'ya 7, Trablus'a 3, Baalka'ya 6, Hama'ya 3, Lazkiye'ye 3 ve Havran'a bağlı 2 belediye teşkilatı bulunmaktadır. Böylece kuruluş tarihlerine ulaşmamız mümkün olmasa da tüm bölgede yaygın belediyeleşmenin erken tarihlerde bulunduğu ortaya konmaktadır. 1881'de belediyelerin toplam geliri, vilayetin gelirinin yanında çok mütevazı bir boyutta olmakla birlikte önemlidir. 2.548.997 kuruş olan bu toplamın 579binini Şam Belediyesi elde etmektedir.²⁴²

1888 Yılında Belediye Dairesi'nde baytar, mühendis, çeşitli memurluklar, 3 müfettiş yardımcısı ve 22 çavuş görev yapıyordu.²⁴³

1881 Yılı kayıtları Şam'daki günlük yaşama dair çok dikkat çekici bir bilgi içerir. Bu erken tarihte kentte Cemiyet-i Hayriye Heyeti bulunmaktadır.²⁴⁴ “*Şam Cemiyet-i Hayriyesinin önemli etkinlikleri içinde yeni usul mektepler açmak vardır.*”²⁴⁵

1881'de kentte yapılan bayındırlık faaliyetleri, ticaret ve buna bağlı ulaşımın öneminin farkında olduğuna işaret edecek biçimde yollara ve çarşılara önem verildiğini göstermektedir. Bu kapsamda; “*Küşad olunan Bazuriye Çarşusu için 146 metro boyunda*

²³⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 366, s.33

²³⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.62.

²³⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.65.

²³⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.73.

²⁴⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.122.

²⁴¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.123.

²⁴² Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.246.

²⁴³ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.69.

²⁴⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.123.

²⁴⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.265.

*ve sekiz metre eninde bir tarik (yol) işbu tarikin bidayetinde Belediye Dairesine irad olunmak üzere Daire-i Mezkure canibinden 41 bab kargir dükkan inşa kılınmıştır. Geçen sene tesviyesine mübaşeret olunan Salihye- şose Yolunun Hastane-i Askeri onurdan Şehid türbesine kadar olan 455 metroluk mahal ikmal kılınmıştır. Şamdan Sayda'ya kadar inşa edilen tarikin Muazzimiye karyesi civarına kadar olan yedi bin metroluk mesafesi tamamlanmıştır.”*²⁴⁶

1885 Yılında Suriye vilayetinin merkez sancağı Şam'da dört belediye dairesi karşımıza çıkar. Birinci Belediye Dairesi'nde Reis Abid Zâde Mahmud Bey ve altı kişi, Kalem'de ise Başkatib ve üç kişi; İkinci Belediye Dairesi'nde Reis Azim Zâde Abdullah Edib Bey, Kalem'de Başkatib, iki memur ve beş kişi; Üçüncü Belediye Dairesi'nde Reis Şarabizâde Abdulkadir Efendi ve altı kişi, Kalem'de Başkâtip ve iki kişi, Dördüncü Belediye Dairesi'nde Cebrail İspir efendi ve altı kişi görev almıştır.²⁴⁷

Şam 1894'te Havran'la, 1895'ta Beyrut'la ve 1905'de de Hayfa ile demiryolu bağlantısına kavuştu. Bunlar Süveyş kanalının açılması ve Hicaz demiryolu nedeniyle kervan yollarının zayıflaması sebepleriyle güç kaybeden kent ticaretini besleyen kanalar oldu.²⁴⁸

1860'larda Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin hayata geçirilmesini takiben, Beyrut'tan Şam'a araba işletme şirketi kurulmuştu. Fransız sermayeli bu şirket, 1864'de aldığı imtiyaz karşılığında bu yolun yapımını üstlenmiş ve gerçekleştirmişti. 1892'de bu şirket tasfiye edilip, Beyrut- Şam- Havran Demiryolu şirketine katıldı. Şam ve Beyrut arasında 112 kilometrelik yolu 12-13 saatte giden 16 kişilik Dilijans denilen taşıtlar işletiliyordu. Yolcu biletleri birinci ve ikinci mevki olmak üzere faklıydı. Bunların dışında beş kişilik posta arabaları da aynı güzergâhta hizmet veriyordu.²⁴⁹

Tanzimat sonrası yol yapımına ve işletilmesine dönük çabalar arttı. 1856'da yayınlanan Memalik-i Mahruse-i Şahanede Turuk-u Maabirin Suret-i İmal ve İdaresi'ne Talimat-ı Umumiye yayınlanarak yolgeçen kazalardaki halka yol yapımında çalışma yükümlülüğü getirildi. Yol yapımı sırasında ailesiyle yol kenarında oturacak olan bekçiler

²⁴⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.265.

²⁴⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.95.

²⁴⁸ MEB İslam Ansiklopedisi, C.11, s.306.

²⁴⁹ Tekeli ve İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, ss.101-102, 110. Krş. Ziya Karamürsel, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940, s.83.

sorumluluk alacaktı ve yine yol için tayin edilmiş olan tarik emini de harcamaları düzenleyecekti. Bu uygulama on yıl sürdü ve özellikle yollara önem veren valilerin bulunduğu bölgelerde hızlı ilerledi. Yolların araba kullanımına uygun hale gelmesi yönündeki değişiklikler önce İstanbul’da başlatıldı. Bunu içeren 1848 Tarihli Ebniye Nizamnamesini 1863’de tüm imparatorluğa yayılmasını içeren Turuk ve Ebniye (Yollar ve Binalar) Nizamnamesi izledi. Yolların genişliğini standardize eden bu gelişme, yol ağlarının da geometrik düzene uygun hale getirilmesini öngörüyordu. Buna uygun biçimde istimplâklerin yapılması sınırlı kalmış, daha çok büyük yangınlarla boşalan alanların kullanılması yoluna gidilmiştir. 1866’da düzenlenen Nizamname ile yolların idari yapıya paralel olarak, Tarik-i Sultani, Vilayet yolu, Sancak Yolu, Kaza Yolu olmak üzere dört grupta inşa edilmesi düzeni getirildi ve her birinin standartları belirlendi. Bunlardan ilk ikisi Devlet Yolu kapsamındaydı ve düzenlemeleri kanunlara bağlıydı. Sancak ve kaza yolları ise Turuk-u Hususi olarak belirtilen kapsama alındı ve vilayetlerin düzenlemeleriyle geliştirilecekti.²⁵⁰

1895’te Şam’da bulunan kazaların buldukları livalara ve Şam merkeze olan uzaklıklarını dönemin koşullarıyla saat cinsinden gösteren tabloda²⁵¹:

	Merkez-i Livaya	Merkez-i Vilayete		Merkez-i Livaya	Merkez-i Vilayete
	Saat	Saat		Saat	Saat
Humus Kazası	08	32	Şam Sancağı	00	00
Hamidiye Kazası	07	47	Baalbek Kazası	18	18
Selimiye Kazası	07	39	Baka’ Kazası	12	12
Havran Sancağı	00	16	Vadiyülacem Kazası	05	05
Acelun Kazası	07	12	Hasbiya Kazası	18	18
Cebel-i Havran Kazası	09	17	Raşiya Kazası	12	12
Kanitre Kazası	08	12	Duma Kazası	02	02
Der’a Kazası	04	20	Tebük Kazası	15	15
Basırl Harir Kazası	05	14	Hama Sancağı	00	40

²⁵⁰ Tekeli ve İlkin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler”, **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, ss.101-102, 110-112. Krş. Osman N. Engin, “İstanbul’da Türklerin Beş Asırlık İmar ve İskan Hareketleri”, İstanbul Belediye Mecmuası, yıl 14, s.163-165, İlhan Tekeli, “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri”, **Türkiye’de İmar Planlaması**, Ed. Tamer Gök, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, 1980.

²⁵¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1895, AESLN 390, s.250.

1869'dan itibaren Osmanlı'nın önemli merkezlerinde İstanbul'un ardından tramvay düzeni oluşturulmuştu. Şam da bu merkezlerden biriydi. Önceleri atla çekilen tramvayların elektrikli uygulaması da ilk kez bu kentte hayata geçirildi. Belçikalı bir şirket tarafından işletmesi yürütülüyordu. Beyrut Şam arasında buharlı tramvay yolu çalışmaları da bir Fransız şirket tarafından yürütülüyordu.²⁵²

Beyrut ve Şam, 1869'da ilk uygulamanın İstanbul'da başlamasının ardından Osmanlı Devleti'nin tramvaya sahip önemli kentlerinden olmuştu. Önceleri atla çekilen tramvaylar Şam'dan başlamak üzere elektrikli hale getirilmiştir.²⁵³

Kentin doğusunda Hıristiyan ve Musevi mahalleleri bulunur ve bu kısım hızlı genişlemez. Ancak batıda yaşayan Müslümanlar tarım alanlarına giden yolların etrafına yayılma suretiyle kentin genişlemesine yol açmaktadır.²⁵⁴

Bölge için en önemli kentsel gelişmelerden biri olan Şam Beyrut şosesinin açılması ve böylece Şam'ın Akdeniz'le bağlantısının modern hale dönüşümünün ilk adımının atılması 1861 yılında olmuştur.²⁵⁵ Bu gelişme ve tarihi, araştırmamızın zaman sınırının başlangıcına denk gelmesi nedeniyle seçtiğimiz zaman aralığını iki kentteki modernleşmeyi incelemeye başlamak için isabetli bir nokta olduğuna dair yeni bir işaretir.

Şam'da bazı "umur-ı müteferrika memurları" (farklı işlerle görevli memurlar) görev yapmaktadır. 1868 Yılında bu görevliler 11 kişi olup, aralarında Kiler Kâtibi, Ambar Memuru, Beytül-mâl Memuru gibi işe ilişkin konuların düzenlenmesinde görevli olanlar; Harik Baş Memuru (itfaiye sorumlusu) gibi varlığı çok eskilere dayalı güvenlik örgütlerinin düzenleyicileri yer almaktadır.²⁵⁶ 1885 Yılı kayıtları Şam sancağında iki memur ve üç neferden oluşan Harik (İtfaiye) örgütünün bulunduğunu gösterir.²⁵⁷

Kentin yolları incelenen dönem boyunca sürekli gelişim göstermiştir. 1871'de Şam ile Bağdat arasında posta yolu açıldı. 1878'de Şam'ı Humus ve Trablus'a bağlayan araba yolu tamamlandı. Aynı yıl Trablus şehri ile iskelesini bağlayan tramvay yolu tamamlanıp

²⁵² Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, ss.110, 98.

²⁵³ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.110.

²⁵⁴ MEB İA 11/307.

²⁵⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

²⁵⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.35.

²⁵⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.96.

hizmete açıldı. 1882'de Trablus ve Humus Araba Şirketi kuruldu.²⁵⁸ 1885'de Vilayet'in Mühendisler Dairesi'nde Ser Mühendis (Başmühendis), 2 mühendis, 4 Tarik (Yol) Emini ve 3 kondüktör görev yapıyordu.²⁵⁹

Şam'dan Medine'ye kadar yol 343 saat ve 27 durakla gidilmektedir.²⁶⁰ Burada Mekke'ye 103 saatte 10 durakla gidilmekte; dönmek için ise 98 saat ve 12 konak kullanılmaktadır. Medine'den Şam'a dönüş ise 37 konakla toplam 253 saatte gelinmektedir.²⁶¹ Güzergâhın gidiş ve dönüşte farklı olduğu dikkati çekmektedir. Hac zamanında yoğun olan bu yollarda trafik düzeni için böyle bir yöntem geliştirilmiş olmalıdır.

Hourani, bölgede kent dokusunda yapılan ilk değişikliklerin eski kentlerin merkezine yeni caddeler açmak ve binalar yapmakla başladığını belirtir. Bu kapsamda Şam'daki pazarlar düzeltilip genişletilmiş ve Suk Hamidiye ve Suk Mithad Paşa isimlerini almıştır. Yeni Şam eskisinin doğusuna, Cebel Kaysun tepeliklerine doğru yayılmıştır. Yeni kentler zamanla eski hayat tarzlarından da uzaklaşmaya başlamış, banka ve şirket büroları, saraylar ve hükümet binaları yapılmış, nüfusun içinde yabancıların oranı artmıştır. Bunlar memur, konsolos, tüccar, banker ve daha pek çok meslek grubuna aitti. Bunların koruma altında yaşadığı kazançlı yaşam, diğer kentlerde bulunan çoğu Yahudi ve Hıristiyan olan yerli tüccarları da kente çekiyordu ve bu durum döngüyü hızlandırıyordu.²⁶² 1880'de Şam'dan Humus ve Trablus'a araba yolu düzenlenmiştir. 1882'de Trablusşam ile Humus arasında hizmet verecek araba şirketi kuruldu. 1893'de Şam'dan Mezberbe'ye (Mezirib) kadar, bir sonraki yıl da Beyrut'tan Şam'a kadar şimendifer hattı tamamlanmıştır.²⁶³

1883 Senesi içinde Suriye Vilayetinde bayındırlık faaliyetleri hızlıdır. Şam ve Mezberbe arasında inşa edilmekte olan şose yolun Şam- Samneyn arasındaki 2012 metre uzunluğundaki bölümü tesviye edilmiş, 6187 metre uzunluğundaki şasesi, 1 metre genişliğinde bir küçük köprüsü ve dört adet menfezi bitirilmiştir. Şam'da Hükümet Konağı'ndan Mısır Kapısı'na kadar uzanan cadde üzerine 12 metre arzında dört köşe taştan muntazam bir kaldırım ile iki taraflarına yaya yolu yapılmakta olup 1000 metresi

²⁵⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.24.

²⁵⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

²⁶⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.139; AESLN 380, ss.204-205.

²⁶¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, ss.139-140.

²⁶² Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, ss.349-350.

²⁶³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

tamamlanmıştır. Salhiye şosesinin Kumpanya Köprüsü'nden Askeri Hastane'ye kadar olan ciheti düzenlenmiş, yaya kaldırımı döşenmiştir. Bâb-ı Toma Caddesi'nin bazı kesimlerinde sokaklar yeniden düzenlenmiştir. Hükümet Konağı'nın önünde bulunan meydan kış günlerinde çamur olduğundan bütünüyle şose olarak düzenlenmiş, kenarlarına yaya yolu da yapılmıştır.²⁶⁴

1888'de Şam'da 68'i Nefs-i Şam'da olmak üzere sancakta toplam 637 inşaat yapılmıştır. Bu kentteki hızlı büyümeyi işaret eder. Tamiratlar ise sancakta toplam 981 tane olup, bu da yenilemelerin önem kazanmış olduğunu gösterir.

1892 yılında *nefs-i memlekette tarz-ı cedid ve adet olarak inşa olunan kaldırımların miktarı tarz-ı cedid olarak 8.870 metre ve adet olarak 15.000*'dir. Bu yıl içinde Saraçhane çarşısında taştan yapılan ve yeni baştan inşa ve tamir edilen bir adet köprü, Zerabliye çarşısında taştan yapılan ve yeni baştan inşa ve tamir edilen bir adet köprü, Menahliye çarşısında taştan yapılan ve yeni baştan inşa ve tamir edilen bir adet köprü bulunur. Gök meydana mukaddema inşa olunup daha sonra harap olan köprü tamir edilmiştir. Salhiye mahallesinde hayır için yeni baştan yapılmış Salih hane inşa ve tamir edilmiş, bir nehrin yıkılmış olan iki tarafı yeni baştan tamir edilmiştir. Üç farklı caddede yolun genişletilmesi için istimlâk süreci başlatılmıştır. Tüm bu bayındırlık hizmetleri ve özellikle son sayılan modernleşmenin kentleşme bacağına önemli gelişmeler yaşanmakta olduğuna işaret etmektedir. Yolların onarımı ve daha ileri gidilerek istimlâk yoluyla genişletilmesi, ulaşıma ve bunun geliştirilmesine verilen önemi gösterir.

Özel kesim tarafından yapılan inşaat faaliyetleri Nefs-i Şam-ı Şerif için 4.202.550 guruş, vilayetin tamamı için ise 8.254.850 guruştur. Bunlar vilayet genelinde yeni yapılan hane, han, hamam, dükkân, büyük dükkân, kahvehane, değirmen, yağhane, debbağhane, fırın, ahır, kiremithane, bahçıvan odası, çiftlik müstemelatı gibi çok çeşitli toplam 628 adet yapıdır. Tamir olunanlar ise 1877 adet yapıdır.²⁶⁵ 1895'de yapılan inşaat çalışmalarının kuruş olarak değeri kaydedilmiştir. Buna göre ilk sırayı Bakaa, ikinciyi ise Nef-i Şam almaktadır²⁶⁶:

1901'de Şam'da "Beyrut- Şam Havran Demiryolları İdaresi" bulunur. Hükümet komiseri, işletme müdürü, umumi müfettiş, hukuk müşaviri, başkâtip, muhasebeci, tamirat

²⁶⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.278.

²⁶⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, ss. 242-243.

²⁶⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1895, AESLN 390, s.244.

baş memuru, 1. Kısım hat müfettişi ve 2. Kısım müfettişi ile faaliyet göstermektedir.²⁶⁷ Bu kadar kapsamlı bir kadro, demiryoluna verilen önemi göstermektedir.

1898 Yılında vilayet dahilinde 12 arabahane, 307 kahvehane, 30 eczahane, 3 gazhane, 8 sabunhane, 4082 destgah, 3 havra, 210 kilise, 89 çiftlik, 42725 bahçe, 91049 bağ, 4 lokanta, 9 otel, 1167 mağaza, 95244 hane, 229 han, 15941 dükkân, 127 hamam, 40 zaviye ve tekke, 39 medrese, 298 mescid-i şerif, 481 cami-i şerif, 23 nişastahane, 183 makbere-i gayrimüslim, 855 makbere-i İslamiye, 145 mekatib-i gayrimüslime, 368 mekatib-i sıbyaniye-i İslamiye, 76 mekatib-i resmiye-i Müslime, 49 kireçhane, 10 debboy, 17 posta ve telgrafhane, 1 fabrika, 213 fırın, 805 değirmen, 138 ziyaretgâh, 21 hükümet konağı, 16 kale, 14 kaşila, 5 hastahane, 70 debbağhane, 15 selhane yer alır.²⁶⁸ 1900'de merkezde yeni bir hükümet konağının inşasına başlanmıştır.²⁶⁹

1892'de kentte bulunan kurumlar arasında Ziraat Bankası şubesi, Vilayet Sıhhiye Komisyonu, Tedarik Vesait Nakliye-i Askeriye Komisyonu, Islahathane İdaresi yer alır.²⁷⁰ Bunlar bölgedeki gelişmelerin hem nedeni hem sonucu sayılabilecek gelişmelerdir. 1901'de Islahat Komisyonu görev yapmaktadır. Üyeleri kentin vilayet, belediye, askeriye, emniyet ve banka şubesinden görevlilerinden oluşmaktadır. Reisi validir, üyeleri naib, defterdar, mektubi, hacc-ı şerif muhafızı, jandarma kumandanı, ticaret mahkemesi resisi, istinab ceza mahkemesi reisi, vilayet idare meclisi başkâtibi, vilayet defteri hakani müdürü, polis müdürü, Şam belediye meclisi resisi, Ziraatbank şb. Memuru, kâtip ve mukayyiddir.²⁷¹

1888'de Şam Osmanlı Bankası'nda Müdür Mihail Suyufi Efendi ve 7 kişi görev yapmaktadır.²⁷² 1901'de Şam'da şubenin benzer bir kadroyla devam ettiği görülür.²⁷³

1901'de kentteki yeni oluşumlardan dikkat çekici bir başkası da İstatistik Komisyonudur. Reis, vilayet nüfus nazırı, 2 aza ve vilayet memurlarından 2 ilave aza ile görev yapmaktadır.²⁷⁴ 1902'de Suriye ve Beyrut Arazi-yi Seniyye Komisyonu görev yapmaktadır ve özellikle Lazkiye'de mescitler yapımı konusunda aktif rol aldığı

²⁶⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.125.

²⁶⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, ss.346-349.

²⁶⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s. 228.

²⁷⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, ss.124-128.

²⁷¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.119 vd.

²⁷² Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.73.

²⁷³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.125.

²⁷⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.119 vd.

anlaşılmaktadır.²⁷⁵ Bu çabalar bölgedeki misyoner faaliyetlerine karşı yürütülen bir strateji olmalıdır.

Kentin su kaynağı Şeriya, Hasbiya ve Banyas'dır.²⁷⁶

1888'de vilayete Harik (İtfaiye) İdaresi bulunmakta, Reis Mustafa Vasıf Efendi ve Tulumbacıbaşı Abdu Efendi ile 30 tulumbacı nefer görev yapmaktadır.²⁷⁷

Bu ayrıntılardan sonra 1910 yılına ilişkin şehrin genel durumuna ilişkin bir resmi canlandırmak uygun olacaktır. Ahmet Şerif 1910'daki ziyaretine ilişkin gözlemlerini önceki ziyareti ile karşılaştırarak aktarmaktadır: "*Senelerin geçmesi, Şam hayatında o kadar büyük bir tesir yapamamış gibidir. Bazı şeyler görünüşte değişmiş gibi görünüyorsa da, aslen Şam'a mahsus hususiyeti, ruh ve mahiyetini korumuştur. Şam'da şöylece bir dolaşırken görülen, yüzyıllar görmüş eserler, mübarek makamlar, yüzlerce senelik binalar, pek eski zamanlardan beri şekil ve tarzını muhafaza etmiş sokaklar, daima Şamlı kalmakta hırslı halk, bakışlarda şimdiki Şam kadar eski Şam'ı da temsil etmiş olurlar.*"²⁷⁸

Kentin dışıyla ilgili yorumları ise olumsuzdur. Dera'yı "garib köy" olarak nitelendirmiş, buranın istasyonundan başka bir durağa geçerek karayoluyla Cebel-I Dürz'e doğru giderken gördüğü manzara karşısında hayrete düştüğünü belirtmiştir: "Şimdiye kadar gezdiğim yerlerde böyle bir araziye tesadüf etmemiştim. Bakışın alabildiği kadar devam eden, dümdüz arazide taştan başka hiçbir şey yoktu. Saatlerce gidildiği halde bir ağaca bile tesadüf mümkün değildi. Arada sırada tesadüf edilen birkaç yerli ile develer de olmasa, insanlar buralarda hayatın bittiğine hükmedebilirdi... Bir İslam köyünün kenarına indik. Köyün etrafındaki taş duvarların gölgesine sığınarak bir taşın üzerine oturduk. Önümüze kışın yağın yağmur sularından birikmiş ve saklanmış sulardan meydana gelen bir gölceğiz vardı ki, bu köyün hayat kaynağı idi. Şimdi burada kadın erkek beş on kişi çıplak vücutlarıyla yıkıyor tam bir sevinçle yüzüyorlarken, kenarında hayvanlar su içiyor ve ötede de kadınlar çamaşır yıkıyorlardı. Bir kısmı da tulumları ve tenekeleri doldurup başlarına koyarak denge ile götürüyorlardı... Halkı Hıristiyan olan bir köye girdik. Köy

²⁷⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.390.

²⁷⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.145.

²⁷⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.70.

²⁷⁸ Şerif, a.g.e., s.110. Ahmet Şerif başka bir yazısında Şamlı kalmaktaki hırsı ortaya koyan şu sairlara yer vermiştir: "*Suriyeli Arap memurlar için terfi ederek bile olsa, memleketlerini terk ederek başka vilayetlere gitmek ölüm gibidir. Onların büyük çoğunluğu hiç terfi etmemek şartıyla memleketlerinde oturmaya razıdırlar.*" Aynı eser, s.132.

deyince bildiğimiz köyler hatıra gelmemelidir. İnsan, hatta içine girdikten sonra bile burasını terk edilmiş, eski zamanlara ait bir harabe zanneder. Sıradan birbiri üzerine gelişigüzel konulmuş taşların meydana getirdiği setlerden, duvarlardan başka bir şey görülmez. İnsanların kendilerine ikametgâh olarak Kabul etikleri yerler ev hatta kulübe değil, birer mağara, birer kovuktur. Bunlar, hemen hemen yerin altındadır. Bir yabancı bu adamların burada nasıl yaşadıklarını derin derin düşünmekten, bu sefalete, bu pislığe kaynaşmış olan fakirliğe ve yoksulluğa iğrenerek merhamet etmekten kendini alamaz. Fakat aldanır. Gerçekte bu adamları böyle yaşamaya görenekleri ve alışkanlıkları sevk ettiği gibi, kendileri zannolunduğu kadar fakir değildir ve bu adamlar hallerinden memnun, bu biçim hayatlarıyla mutludurlar.”

1910’da kenti ziyaret edenler, düzensiz ve pis bir ortamla karşılaşır. Belediyenin bu konularda yetersiz olduğu, halkın da duyarlı davranmadığı görülür. Şehrin içinden geçen Berede nehri bu konuda bir şans yaratmıştır. Bir başka şans da şehrin etrafını çevreleyen geniş yeşilliktir.

“Fül” denilen sade suda haşlanmış kuru bakla çok yaygın bir yemektir ve bunu genelde fakir halk tercih ediyor olmalıyken, çok daha yaygın bir talebi olduğu dikkati çeker. Şamlıların önemli kısmı yemekle para ve zaman kaybetmemek için ramazanda sokaklarda verilen bu yemekten yemeği tercih ederler. Konuştukları Arapça, Osmanlı coğrafyasının başka yerlerinde öğrenilen ve konuşulandan farklı, bu nedenle de anlaşılması zordur. Türkçe bilen ise yok gibidir. Bireysel ve kurumsal haklar henüz gelişmediğinden, elektrik şirketi sözleşmeye uygun olmayan keyfi uygulamalarla miktar ve zamanlama ayarını kendi yaparken, halk da bununla ilgili bir şikâyet ya da hak aramada bulunmak yerine özel kullanımı için şehrin genel kullanımından hat çekmek gibi hileli yöntemlere başvurmaktadır. Benzer bir kural dışılığı tramvayların seyir halindeyken yoluna çıkan yayalardan yol beklemesinde de görmek mümkündür.²⁷⁹ Şam’da Müslüman mahallelerinde birbirine çok yakın evlerin arasında dar sokaklar ve aynı görüntüde gösterişsiz evler bulunur. Ancak bu evlerin içi son derece gösterişlidir ve her ayrıntı Şam kültüründen izler taşır. *“Her şeylerinde görürsünüz ki onlar gösteriştten ve debdebeden hoşlanırlar. Burada bir şey var: Muhafazakârlık... Şamlılar çok, pek çok muhafazakârdırlar. Bu eksikliğe meyil, onları tamamen yeniliğe koştaktan engelliyor.”*²⁸⁰ Bunun yanı sıra kentin dışında

²⁷⁹ Şerif, a.g.e., s.178 vd.

²⁸⁰ Şerif, a.g.e., s.187.

çöl içindeki köylerde tarım imkânı bulunmadığından, fakirlik dikkati çekecek boyuttadır. Hıristiyan köyünün olağanüstü sofrası, yumurta, yoğurt ve bir tas hurmadan oluşan bir tablo sergiler.²⁸¹ Dera yakınlarında bir Hıristiyan Arap köyü içinde benzer misafirperverlik örneği anlatan hatıralar bulunur. Misafirler hemen yemeğe buyur edilmiştir. Ancak yerde ortadan ve elle yemek yenmektedir. Yöresel bir kahve ikramı vardır, önce kahve kavrulur, sonra dövülür ve ateşte bulunan su güğümüne atılır, biraz da kakule ilave edilir. Tadı çok nefis olan bu kahvenin ikramı da yemekte olduğu gibidir. Bir fincana koyulup tüm konuklara sırayla sunulur.²⁸² Yine Baalbek yakınlarında bir örnek, bu kez Bedevilerin sofrasında ağırlanan vali davetini gözler önüne serer. Kampa gelişinden önce yolda kadınlar tarafından develer üzerinde kılıçlarla yapılan hokkobazlık gösterileriyle karşılanan vali, et kızartması ve pilavdan oluşan ziyafete buyur edildi. Ancak vali için “*sofranın başında yan yana dizilen insanların yanında bulunmak ve onların pilavı elle yemelerini, parmaklarından damlayan yağı uzun entarilerinin göbek kısımlarına silmelerini izlemek*” zor olmuştu. Yemekten sonra flüt çalan bir gencin etrafında dönen genç kızların icra ettiği ilginç bir dans sergilenmişti.²⁸³ Bu ziyafet misafirlerine ne denli önem verdiklerini ortaya koyuyordu. Hem eğlence hem de sofrada sunulanlar özenle seçilmişti. Zira Suriyelilerin genel olarak yemeklerinde et kullanmaktan kaçındıkları, tabbule, humuh, babaganuş gibi salata ve hamur işlerini de bu et kullanımından kaçma yolu olarak ortaya çıkardıkları genel kabulü yaygındı.²⁸⁴

İncelenen dönemin sonuna yaklaşıldıkça, iktisadi koşullardaki olumsuzlukların fiziki koşullara yansımalarını görebiliriz. Şam’da genel görünüşe ilişkin 1891’e ait bazı bilgiler, özellikle kamu binalarının bakımsızlığını ortaya koyar. Beyrut valisi iken Şam valiliğine vekâlet etmek üzere kente giden İsmail Hakkı Bey, “İdare binası şehrin ehemmiyetine katiyen layık değildi. Ne ordu kışlası vardı, ne de kumandan ve kurmayın ikametine uygun bir yer. Şehrin eski kısmında harap halde birkaç kışla mevcuttu sadece. Her sene orduya subaylarının dörtte birini kazandıran askeri okulun halini görünce ise dehşete kapıldım. Bina camiye bitişik eski bir medreseydi ve güneşi asla görmemesinin yanında yatakhane ortasından resmen bir su akıntısı geçiyordu. Bu sebeple yatakhane

²⁸¹ Şerif, a.g.e., s.104.

²⁸² Şerif, a.g.e., s.216.

²⁸³ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., ss.144-145.

²⁸⁴ Sami Zubaida, “Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Küresel Boyutları”, **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, s.37.(32-46)

çok rutubetliydi, öyle ki öğrencilerin yak ve yastıkları adeta suya daldırılmış gibi sınırlılandı. Derhal Padişah'ı bu durumdan haberdar etim ve yeni bir okulun inşası için kumandanla görüşmelere başladım. Sahil ve iç kesimdeki bir iki malikânenin satılması, yeni bir kulun ve kışlaların inşası için gerekli tüm kaynağı tedarik etmeye yetecekti.” demiştir.²⁸⁵ Bir kez daha yönetimin etkinliğinin ne kadar önemli olduğunu gösteren bu örnek, diğer yandan da Şam'ın çok kısa sürelerle çok sayıda vali değişikliği gören bir vilayet olmasından olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır.

2. Haberleşme

Osmanlı telgraf sistemi erkenden ve hızla tesis edilmişti. Posta sistemi de devlet tekelinde gelişmişti. Ancak yabancı postalar da legal ve illegal olarak faaliyet alanını genişletmişlerdi.²⁸⁶

1849'da eyalet merkezlerinde birer postahane açılmıştı. Mesafeler at ile ulaşım süresine bağlı düşünülerek belirlenmiş ve hizmet buna göre fiyatlandırılmıştı. Postahanelere asılıp halka ilan olunan mesafe cetvellerinde İstanbul Şam arası 319 saat olarak belirlendi. Posta soygunları dönemin gazetelerinde sık rastlanan haberlerdendi.²⁸⁷ İzmir'den Aydın ve Konya üzerinden Şam'a giden posta arabalarının da benzer şekilde soyguncuların saldırılarına uğradıklarını gösteren örnekler vardır.²⁸⁸ Ancak bu durumun Ortadoğu topraklarının güvensizliğinden değil, bilakis tüm Anadolu topraklarında dönemsel olarak yaşanan olaylardandı. 1848 Tarihli Takvim-i Vekayi'de yer alan soygun haberi daha İzmir'de yola çıktıktan bir saat sonra gerçekleşmişti.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde konsolosluklar kendi habercilik işlerini sürdürüyorlardı. 1863 yılında ise Asya'da (Rusya'dan sonra) yapışkan posta pullarını basan ikinci ülkeydi. 1875 yılında Genel Posta Birliği'nin kurucu üyesi oldu. Bu kuruluş daha sonra Dünya Posta Birliği halini alacaktı.

1868 Yılı itibariyle Suriye vilayetindeki telgraf ve posta müfettişi Dimitraki Efendi'dir ve görevini müfettiş muavini ile birlikte yürütür. Vilayetteki diğer telgraf müdürlükleri, Şam, Beyrut, Trablus, Lazkiye, Humus, Hama, Mezirib, Sayda, Akka,

²⁸⁵ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.144.

²⁸⁶ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.176.

²⁸⁷ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 295-296.

²⁸⁸ Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, 297.

Nablus, Yafa, Gazze, Kudüs müdürlükleridir.²⁸⁹ 1885 Yılı kayıtlarında Suriye Vilayeti'nde Telgraf Başmüdürlüğü bulunmakta, bu durum çok sayıda müdürlük gerektiren yapıda olan bölgenin daha da geliştiğine işaret etmektedir.²⁹⁰ 1888'de ise Şam Posta ve Telgraf İdaresi'nin kadrosunda başka bir dikkat çekici nokta vardır: Lisan-ı Ecnebiye Memuru Esad Efendi, kurumun uluslararası bir konumda olduğunu göstermektedir. Posta İdaresi'nde ise Vilayet Evrak Odası memuru bulunur ki, resmi evrakın takibi için kurumlar arası iletişimin öne çıktığını düşündürmektedir.²⁹¹ 1901'de haberleşme alanında artan talep ve arzın sonucu olarak oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda yönetimin çözüm olarak uzmanlaşma yaklaşımına gittiğini görmek mümkündür. Başmüdürlük kapsamında baş müdüriyet kaleminin yanı sıra müfettişlik dairesi oluşturulmuştur. Ayrıca Şam Telgraf Merkezinde Merkez Müdürü, lisan-ı ecnebiye memuru, 9 muhabere memuru, 2 telgraf ve posta seyyar memurunun yer aldığı geniş bir kadroya sahip bulunmaktadır.²⁹²

1900'de Salta'dan Mekke'ye telgraf hattının uzatılmasına başlandı.²⁹³

1879 Salnamesinde posta pulu kullanımına ilişkin detaylı bilgiler dikkati çekmektedir. Bu durum, konuya verilen öneme paraleldir. Bunun yanı sıra deniz ve kara taşımacılığı ile yapılan posta hizmetleri hakkında ve mektup postaları hakkında çok detaylı talimatlar yer alır. Ayrıca çok sayıda pul çeşidi kullanılmaktadır.²⁹⁴

*“Her çarşamba günü Hama'ya uğrayarak Haleb tarikiyle Dersaadet' e posta çıkarılır. Bu postaya mektup ve emanet kabul olunur. Ve İstanbul'da kara tarikile her haftada bir kere posta gelir. Her ... bir kere Pazar günleri deniz tarikiyle Dersaadet'e posta çıkarılır. Postaya yalnız mektup kabul olunur. Ve yine her Salı ve perşembe günleri Dersadetten Posta gelir. Her Pazar ve Çarşamba günleri Belka Trablus Akka'ya posta çıkarılır. Bu postaya yalnız mektup kabul olunur. Ve oralardan Pazar Ertesi günü gelir. Beyrut'a her gün Karusa vasıtasıyla posta gider gelir.”*²⁹⁵ Beyrut Şam arasında posta alışverişi her gün karşılıklı oluşu iki kentin temasının önemli boyutta olduğuna işaret eder. Bunun yanı sıra Şam'ın ulaşım ve haberleşme etkinliklerinin önemli kısmı da detayı ilgili bölümde görüleceği biçimde Beyrut üzerinden deniz yoluyla yapılmaktadır.

²⁸⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.77.

²⁹⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

²⁹¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.71.

²⁹² Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.119.

²⁹³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228 vd.

²⁹⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, ss.122-125.

²⁹⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.125.

1881 Yılında İstanbul ile Şam arasındaki posta ulaşımının 18 gün süren yolculuğunda çok sayıda durak vardır²⁹⁶:

Trablus ve Hama, Şam'ın sıkça irtibat kurması gereken noktalar 1879'a kadar İstanbul postasına eklenerek gönderi yapılmaktaydı. Bu yıldan itibaren Şam-ı Şerif'ten haftada üç gün Hama ve Humus ve Trablus'a ve oralardan dahi haftada üç gün Şam-ı Şerif'e yalnız mektup naklede bir posta kolu oluşturulmuştur.²⁹⁷

1881 Yılında (1295 Rumi yılı) yapılan resmi yazışmaların dairelere ve sancaklara göre dağılımı bulunmaktadır²⁹⁸:

Suriye Vilayeti çeşitli idari ve askeri birimlerin devlet merkez ile 1883 yılındaki yazışmalarının dökümü şöyledir:

	Telgraf	Evrak(Yazı)
Valilik	9	12
Meşihat Makamı	12	79
Askeri	8	145
Dâhiliye Nezareti	64	152
Hariciye Nezareti	13	14
Adliye Nezareti	9	42
Maliye Nezareti	75	251
Maarif	12	49
Evkaf	6	72
Tekaüd (Emekli) Sandığı	1	50
Zaptiye Sandığı	1	11
Vergi ve Emanet Sandığı	27	73
Çeşitli Daireler	71	176
Toplam	308	1126

Valilik dışındaki idari birimlerden Beyrut'un toplam 236 telgraf ve 1.193 evrak, Şam'ın ise 1.014 evrak düzenlemiş olduğu görülür. Bu rakamların vilayetinkine yakın olduğu hatta Beyrut sancağının evrakının vilayetten fazla sayıda olduğu dikkati çeker.²⁹⁹ Toplamda 1881 yılı ile yakın sayıda yazışma gerçekleşmiştir.

²⁹⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.232.

²⁹⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.233.

²⁹⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.253

²⁹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.252.

Suriye Vilayeti 1882 Yılı İletişim Verileri: (100 Santim 1 Frank, 80 Para 1 Guruş olarak hesaplanmıştır.)³⁰⁰

	Aded	Guruş	Para	Frank	Santim
Resmi Telgraf	37.811	1.067.679	30		
Resmi Telgraf	30			66.400	75
Resmi Posta	48.193	541.720	35		
Gayr-ı Resmi Telgraf	70.972	956.485	12		
Gayr-ı Resmi Telgraf				164.652	25
Dahili gayr-ı resmi posta	272.583	410.427			
İttihat postası	24.659	35.688	30		
Avrupa'dan gelen	42.951				
Toplam	528.376	3.016.601	27	231.053	
Hesaplanan	497.199	3.011.999		231.052	

Resmi haberleşmenin yoğun olduğu ancak gayri resmi telgraf ve posta kullanımının bunun üzerinde yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durumu, özel yaşamda geleneksel olarak mekânsal yakınlıkta iletişimin uzaklarla iletişime dönmeye başladığı, bireylerin yaşam alanı olarak doğdukları yerlerden farklı yerleri tercih edebilir olduğu ve hareketliliğin artmasını ilişkilendirebiliriz. Ticari hayatta da uluslar arası işbirliklerinin gündeme gelmeye başladığının ve uzakların yakın olmaya başladığının işaretleri olarak görmek mümkündür.

1888'de vilayetten gönderilen ve gelen telgraflara ait detaylı veriler bulunur.³⁰¹

Muhaberat-ı Ecnebiye		Varidat-ı Dâhiliye				İsalat-ı Dâhiliye			
		G. Resmi		Resmi		G. Resmi		Resmi	
Gelen	Giden	Fransızca	Türkçe	Fransızca	Türkçe	Fransızca	Türkçe	Fransızca	Türkçe
15130	12097	13550	54820	059	70940	13002	54464	108	79345

Kayıtlarda vilayetin 1892³⁰² ve 1898³⁰³ yılındaki resmi yazışmalarının detayı bulunmaktadır.

³⁰⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.255.

³⁰¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.151.

³⁰² Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.234.

³⁰³ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.328.

	1892Aded	%	1898 Aded	%
Makam-ı Sadarete	106	0.40		
Dahiliye Nezareti Celilesine	459	1.72		
Maliye Nezareti Celilesine	326	1.22		
Der-Saadet'de Makamat-ı Aliye	1410	5.27		
Müşiriyet Celilesine	2365	8.84		
Hama Mutasarrıflığına	1707	6.38		
Havran Mutasarrıflığına	2257	8.44		
Vilayet-İ Saireye Yazılan Muharrerat	2284	8.54		
Sadaret Makamına Yazılan Telgrafname	217	0.81	212	2.47
Dahiliye Sadaret Celilesine Yazılan Telgrafnameler	460	1.72	797	9.30
Maliye Nezaret Celilesine Yazılan Telgrafnameler	206	0.77	498	5.81
Makamat-ı Aliyeye Yazılan Telgrafnameler	354	1.32	988	11.53
Vilayet-İ Saireye Yazılan Telgrafnameler	1212	4.53		
Hama Mutasarrıflığına Yazılan Telgrafnameler	1163	4.35	1010	11.79
Havran Mutasarrıflığına Yazılan Telgrafnameler	446	1.67	1113	12.99
Bika Kaymakamlığına	1189	4.45		
Baalbek Kaymakamlığına	1265	4.73	529	6.17
Hasbiye Kaymakamlığına	772	2.89	401	4.68
Raşiya Kaymakamlığına	850	3.18	427	4.98
Doma Kaymakamlığına	1544	5.77		
Nebek Kaymakamlığına	1202	4.49	517	6.03
Vadi-ül Acem Kaymakamlığına	1648	6.16	102	1.19
Şam-ı Şerif Sancağına Katılmış Kazaların Kaymakamlarına Yazılan Telgraflar	1185	4.43		
Merkez Perakendesinde Yazılan Muharrerat	2121	7.93	1201	14.02
Hesapladığımız Toplam	26748		8568	

Tabloda yer alan veriler değerlendirildiğinde, 1892 yılında vilayetin en çok yazışmasının askeri makamlara olduğu görülür. Bunu sırasıyla diğer vilayetlere, Havran Mutasarrıflığı'na, kendi birimlerine, Hama Mutasarrıflığı'na ve bazı kaymakamlıklara yapılan gönderiler takip eder. Nezaretler ve sadaret makamı son sıralarda yer alır. Bu durum 1892 yılında vilayet yönetiminin merkezden ziyade kendi yakın çevresiyle temasta bulunduğuna işaret eder.

1895'de Şam'daki posta ve telgraf merkezleri Baalbek, Baka', Raşiya, Hasbiye, Müsemmiye, Şemskin, Havran, Kanitre, Basirulharir, Sevide, Acelun (Sult ve Gerek

Şubeleri), Tebuk, Humus, Hama, Selimiye, Hamidiye, Şam Telgraf, Şam Posta (Duma ve Cedita Şubeleri) olmak üzere toplam 22 ofisten oluşmaktadır.³⁰⁴

1898’de toplam gönderi sayısı önemli miktarda azalmıştır. Bunun nedeni verilerin yalnız telgraf sayılarını içeriyor olmasıdır. Gene de 1892’deki telgraf sayısı toplamı 15.834 olup, 1898 toplamının çok üstündedir. Aldıkları paylar bakımından vilayet birimleri, Havran ve Hama sancakları önde gelmekte ancak bir önceki döneme kıyasla merkezi yönetim makamlarıyla yapılan iletişim büyük bir artış kaydetmektedir. Gerek sancağı mutasarrıflığı, önceki dönemde bulunmayan, 1892’de düzenlenen bir idari birimdir.³⁰⁵ Ancak 1898’de de iletişim yoğunluğu bakımından son sıralarda yer almıştır.

Şam 1892 yılında vilayetin haberleşme yükünün önemli kısmını oluşturuyordu. Şam dışındaki posta merkezleri, Hama merkez ve buraya bağlı olan Hamidiye ile Humus, Havran merkez ve merkez sancağa bağlı Raşiya kazasında bulunuyordu.³⁰⁶ 1898’e gelindiğinde posta ve telgraf merkezlerinin çok hızlı bir biçimde artmış olduğu görülür. 5 tane olan Şam merkez dışı postane sayısı 20’ye yükselmiştir. Bunların ikisi dışında tamamında telgrafhane de mevcuttur.³⁰⁷

1892 Vilayet haberleşmesinde Şam’ın payı:

	Şam Sancağı	Vilayet Toplamı	Şam'ın Payı %
Gönderilen resmi telgraf	12615	293339	4.30
Gönderilen gayriresmi telgraf	6971	13457	51.80
Gönderilen mühimme	54565	70453	77.45
Gönderilen gayriresmi mektup	192159	235082	81.74
Gelen resmi telgraf	12603	30142	41.81
Gelen gayriresmi telgraf	8128	13846	58.70
Gelen mühimme	23105	36578	63.17
Gelen gayriresmi mektup	167491	200560	83.51

Yalnızca gönderilen resmi telgrafta Şam sancağının payı düşüktür. Bu da, vilayet merkezinin dışındaki yönetimlerin de haberleşmeyi çok kullandıklarını göstermektedir. 1898’de mektup, mühimme ve telgrafların Şam merkez için toplam sayısı 630.697’dir. Altı yılda yıllık kullanılan haberleşme kanalı sayısının dört katına yaklaşmış olduğu

³⁰⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1895, AESLN 390, s.237.

³⁰⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

³⁰⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, ss.238-239.

³⁰⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.329.

görülmektedir. Vilayet toplamı için ise bu sayı 863.674'dür ve dört katını aşmış bulunmaktadır.³⁰⁸ Bu gelişme kentteki yaşamın modernleşmesiyle yakından ilgilidir.

3. Eğitim

II. Abdülhamid devrinde, yönetimin gelişime yol açması gereğinin farkında olunmasının etkisiyle eğitim seferberliği başladı.³⁰⁹ Bu kapsamda hem genel ve teknik eğitim kurumları oluşturuldu, hem geleceğin vatandaşlarına yeni bir zihniyet oluşturmaları için ortaöğrenime ahlak dersleri düzenlemesi yapıldı, hem de toplumda genel bir eğitim, aydınlanma ve kamuoyu oluşturma kampanyası başlatıldı. Tanzimat sonrası eğitimde tam olarak sekülerleşmeye geçilememiş ancak dini kurumlar korunurken, yanı sıra seküler eğitim kurumları örgütlenmesi yoluna gidilmişti. Tüm toprakları kapsayan kitlesele eğitime II. Abdülhamid'in seferberliği sırasında geçildi.³¹⁰ Bu kapsamda, sibyan mektepleri ıslah edildi, kız ve erkek rüşdiyeleri açıldı, idadiye ve sultaniyeler kuruldu, sanayi mektepleri açıldı, gayrimüslim cemaatlere ait eski geleneksel okullar üzerinde resmi kontrol kuruldu. Ancak yabancı misyon okulları için bu kontrolün uygulanması güçtü çünkü temsilcilikler kapitülasyonlara dayanarak savunmaya geçiyorlardı. Modern eğitim kurumları devlet eliyle çoğaldıkça, Müslümanların misyon okullarına gönderilmesinin önüne geçen emirler çıkartıldı. Ayrıca yerel eşrafın çocuklarının İstanbul'daki okullara (Aşiret Mekebi ve Mekteb-i Mülkiye) gönderilmesi sağlandı. 1901-1907 Aralığında bu okullarda düzenlenen "Sınıf-ı Mahsusa"larda 21'i Suriye ve Lübnan'dan olmak üzere Arap vilayetlerinden toplam 167 öğrenci okuyup mezun olmuştu. Tüm bunlar bölgede Türk dilini bilen ve Osmanlılara sempati duyanların artmasını ve bir Osmanlı aydın zümresi yaratılmasını sağladı.³¹¹ Bu eğitimi geliştirme yaklaşımı, Anadolu ve Arap vilayetlerindeki tebaayı kazanmaya, modern eğitim kurumlarını yaymaya yönelik bir nitelik taşıyordu. Ancak bölgede Fransız, Rus, İtalyan, Alman, Avusturyalı, Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin

³⁰⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.331.

³⁰⁹ Bu konu hk. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Modernization from Empire to Republic and Education in the Process of Nationalism", Ottoman Past and Today's Turkey, Ed. Kemal H. Karpat, Brill, Leiden, 2000, ss.29-46; Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, Eser, İstanbul, 1977; Selçuk Akşin Somel, The Modernization in the Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, Auocracy and Discipline, Brill, Leiden, 2001; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

³¹⁰ Gencer, a.g.e., s.76.

³¹¹ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.195-196.

kurmuş olduğu eğitim kurumları *modern eğitimin alanını Osmanlı yönetiminden çok önce parsellemiş* bu nedenle bu politikaların etkinliğinin önünde engel oluşturmuştu.³¹²

19. Yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları arasında hiyerarşik düzen yoktu. Düzenli ilköğretim kurumlarının yaygınlaşması İkinci Meşrutiyet dönemine rastlar. Bu zamana dek teknik okullar açılmış ancak bunlara öğrenci yetiştirecek ilköğretim kurumlarının düzenlenip yaygınlaştırılması için ciddi girişimde bulunmadılar.³¹³ Bunun yanında eğitimin alt basamaklarına ilişkin geliştirme çabaları dönem boyunca sürekli devam etti.

19. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki reformları hız kazanmıştır. Öncelikle eğitim, yeni işlevsel seçkinlerin üretimi ve yeniden üretimi sorunu olarak görülmüş, devlet genişleyip milliyetçilik eşzamanlı biçimde gelişince bu kez yavaş yavaş cehaletin kendisi modernleşme önünde bir engel ve ortadan kaldırılması gereken bir problem olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Osmanlı'daki okullaşma süreci ilk bakışta görünenden çok daha çeşitliliktedir. Gelişen bürokrasi, makineleşme ve buna bağlı endüstri ile askerlik ve sağlık alanlarındaki reformlar, seçkinlerin yüksek öğreniminin yanı sıra geniş kitlelerin eğitimini gerektirmişti.³¹⁴

19. Yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, Arap vilayetlerindeki eğitim siteminde yenileşme çabalarını gündeme getirdi. Maarif Nazırlığı, yeni kurulan medreselerde Osmanlı uyruğunda olmayan öğretmen çalışamayacağını bildirdi. Gerekli hazırlıkların tamamlanması için 1910 yılı eğitim dönemi tatil edildi. Bu süre, hem teknik hazırlıklar hem de toplumun yeniliğe hazır olmasını amaçlıyordu. Eğitim reformu için iki yol vardı; birincisi eski tip tüm kurumları lağvetmek ve yenilerini hayata geçirmek. İkincisi ise, eski kurumlar varlığını sürdürülen, yenilerini inşa edip, bunların kendini ispatlaması, toplumda etkili olup kabul görmesi sonucu doğal olarak eskileri ortadan kaldırması. Osmanlı Devleti ikinci yolu seçti. Çünkü yeni eğitim, *insan zihnini sosyal değerlerde ve toplum kültüründen soyutlamak* gereği gösteriyordu ve bunun bir anda olması güçtü. Öne çıkan bir nokta da, yenileşme ihtiyacının pratik nedenlerde ötürü, öncelikli olarak askeri alanda ortaya çıkmış olmasıdır. Bu da eğitim yeniliğinin de bu alandan başlamasına neden olmuştur. Artık askeri eğitim, matematik, doğa bilimleri, coğrafya ve tarih konularında bilimsel altyapının

³¹² Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.193.

³¹³ Ortaylı, **İmparatorluğun...**, s.45.

³¹⁴ Benjamin C. Frna, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi", **Doğu Batı**, S.53, Mayıs-Haziran-Temmuz 2010, ss.102 ve 104.

geliştirilmesini gerekli kılıyordu. Bu nedenle genel olarak yenileşme de bu kaynaktan yayılmış olacaktı.³¹⁵

1903 Yılında kurulan bir tıp mektebi ile 1912 yılında kurulan bir hukuk mektebi 1923’de hayata geçirilen Suriye Üniversitesi’nin nüvesini oluşturmaktadır.³¹⁶

Abdülhamid devri eğitim çabaları, İslami eğitime ağırlık verme ekseninde olmakla birlikte, önemli gelişmeler sergilemişti. *Arap vilayetlerinde, özellikle Şam gibi entelektüel merkezlerde, hükümet okulları öğrenim merkezleri olmayı sürdürdü ve sonraları bağımsız Arap halef devletlerin ilk önderleri olacak Arap seçkinlerinin oluşumunda çok büyük ölçüde etkili oldu.*³¹⁷

1908 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti salnamesinde Şam okulları için finansal kaynak yaratılması yönünde bilgilere rastlanmaktadır. “Şam’da küşad edilen(açılan) Mekteb-i Tabiiye-i Mülkiye-i Şahane masrafına karşılık olmak üzere 1903 senesinde ihdas edilmiş kaynağın 4 yıllık rakamsal değeri. Bu kaynak Hüdavendigâr Vilayeti’ndeki Zebhiye (Mezbaa Hizmetleri) Resm-i Munzamı tahsilâtı olarak mali kayıta yer almaktadır. Hüdavendigâr Vilayetinden Şam’da açılan mülkiye tabiiye mektebine 1903 yılını izleyen 4 yıl içinde aşağıdaki kaynak aktarılmıştır:

1903 yılı hissesi 54.871 kuruş 29 para

1904 190.481 kuruş 01 para

1905 177.024 kuruş 01 para

1906 193.587 kuruş 18 para

Toplam 615.964 kuruş 09 para³¹⁸

1888’de Suriye Vilayetinde Maarif Dairesi’nde, Müdür Mehmed Hikmet Bey, 6 memur ve Münir Zade Salih Efendi, Gazi Zade Emin Efendi, Meydanî Zade Sadık Efendi, Kutlu Zade Ahmed Efendi ve Kudsi Zade Arif Efendi’den oluşan üyeleriyle hizmet vermektedir.³¹⁹ 1892’de ise müdür, muhasebe memuru, sandık emini, maarif başkâtibi,

³¹⁵ Eş-Şeyh Ra’fet Ganimi, “19. Yüzyılın Yarisında Arap Ülkelerindeki Osmanlı Eğitim Sistemi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003, ss.69-73.

³¹⁶ MEB İA 11/309

³¹⁷ Cory Blake, “Arab Students in Mekteb-i Mülkiye” Doktora Tezi, Princeton University, 1991’den aktaran Deringil, a.g.e., s.130.

³¹⁸ Hüdavendigâr Salnamesi 1325, s.341.

³¹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.66.

mübaşirden oluşan bir kadronun yanı sıra maarif meclisi ve Meclis-i Maarif Kalemî bulunur. Mecliste reis, maarif müdürü, Muhasebe-i Vilayet Mümeyyizi, İslahhane Müdürü ve 11 aza yer alır. Kalemî kadrosu ise başkâtip, kâtibi sani, muhasebe kâtibi, sandık emîninden oluşur.³²⁰

Kentteki İslahhanenin 1879'da kurulduğuna dair kayıt bulunmaktadır.³²¹ Ancak 1885 kayıtlarında İslahhaneye ilişkin bilgi yer almaz. 1902'de İdare kadrosunda Nazır ve Komisyon Reisi ile 6 Aza yer almaktadır.³²² Bu kurumun varlığı, eğitime alternatif bakış açısı geliştirildiğine işaret ederken modernleşmenin kanıtlarından biri sayılabilir.

1868 Yılı kayıtlarında Şam'daki eğitim kurumlarının isimlerine rastlamaktayız. Çakmakaya Mektebi³²³, Melikzahir'de Livan Mektebi ile Kubbe Mektebi, tek muallimli Salhaye Şam Mektebi ve yine tek muallimli Meyda Mektebi bunlar arasındadır. Trablusşam'da da iki muallimli bir rüştiye mektebi bulunur.³²⁴

Sultan Abdülaziz döneminde, Paris'te bulunan Mekteb-i Osmanî'den istenilen fayda elde edilemediği düşünülerek kapatılmış, bunun yerine 1875'te sayısı dokuza ulaşan askeri rüştiyeler tesis edilmiştir. Bundan sonra askeri eğitim, rüştiye (ilk), idadiye (orta), harbiye (lise), erkân-ı harbiye (yüksek)den oluşur hale gelmiştir. Süvari, baytar, topçu gibi şubeler ise ihtisas kısımlarını oluşturmuştur.³²⁵ Ünal'ın Devlet Salnameleri ve Askeri Salnameleri dikkate alarak hazırladığı tabloya göre Şam'da bulunan Arabistan Ordusu Mektebi İdadisi'nin 1862'de 65; 1863 ve 1864'de 80; 1865'de 88; 1870'de 80 ve 1876'da 73 öğrencisi bulunmaktadır.³²⁶ Yine 1870 Yılında Mektebi İdadilerde görev alan öğretmen sayısı Şam için 14 olarak kaydedilmektedir. Programda Resim, Tarama, Jimnastik, Farsça, Arapça, Fransızca, Kavâid-i Osmaniye, Kitabet, Hüsn-ü Hatt, Rik'a, Münşeât, İmlâ, Kıraat, Riyaziya, Hesap, Hendese, Müsellesât, Coğrafya, Kozmografya ve Tarih dersleri

³²⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, ss.120-121.

³²¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228

³²² Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.118..

³²³ Muallim-i evveli el hac Abdurrahman Feyzi Efendi, muallim-i sanisi Abdullah Efendi.

³²⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.75.

³²⁵ Osman Ergin, Türkiye Maarif tarihi, C.2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940, s.432'den aktarmıştır, s.163. Krş. İrade Dahiliyye 49155; İrade Meclis-i Mahsus 2308; Mühimme Kalemî Evrakı 478/74.

³²⁶ Ünal, s.168 Krş. Devlet Salnamesi 1281(1864) Def'a 19, ss.79-85; 1282 (1865), Defa 20, s.62-63; 1293 (1876) Def'a 31, ss.116-120; **Salnamei Askeriyye 1287 (1870)** Def'a 4, ss.480-495.

yer almıştır.³²⁷ Fransızcanın ders programına katılması, yalnızca Harbiye’de okutulmasının yeterli olmadığı düşüncesiyle 1863’de gerçekleştirilmiştir.³²⁸

1878’de yeni usulde (usul-ı cedîde) eğitim verecek olan ilkokullar (mekâtib-i ibtidâiye) açıldı.³²⁹

Âliye ve Rüştîye bakımından Şam’ın vilayet içinde önde geldiği anlaşılıyor. Bu sancakta hem sultani, hem idadi bulunurken, diğer tüm livalardan farklı olmak üzere toplam 4 rüştiye hizmet vermektedir. Şam’da Sanayi Mektebi Sultanisi faaliyet göstermektedir. Bu durum bölgede sanayiye yönelik devlet çabasının altyapıya dönük hazırlığı amacını taşıyor olmalıdır.

200 öğrencili Sanayi Mektebi’nde 1881 yılında 4 kişilik bir komisyon, 5 kişilik idari kadro ve geniş öğretmen kadrosu yer alır.

Şam’da bulunan diğer âli mektep Şam Mektep-i İdadi Mülkiyesi’dir. 1887’de gündüzlü ve yatılı olarak açılmıştı.³³⁰ İdari kadrosunda müdür, hesap ve tahrirat kâtipleri, üç mubassır (bakıcı), ve sandık emini yer alır. 11 Hademe görev yapar.³³¹ Öğretim kadrosunda ise kayda geçirildiği sırasıyla, Arapça, Fransızca, Osmanlıca, rakam ve imla, Resim öğretmeni, tarih ve coğrafya, farsça öğretmeni, tarih-i tabii, Fransızca, Hendese, Hesap ve İhtiyat sınıfı öğretmeninden oluşur. Başta adı geçen Fransızca öğretmeni kolağası³³² unvanına da sahiptir. Tarih-i tabii öğretmeni ise doktordur ve o da kolağası unvanı taşır.³³³ Bu okulda 1892’de yatılı ve gündüzlü öğrencilerin toplamı ihtiyat sınıfında 49, birinci senede 29, ikinci senede 32, üçüncü senede ise 7 kişidir.³³⁴ Yalnızca Fransızca öğretmenin gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. 1901’e gelindiğinde okulun kadrosunda bir de tabip yer almaktadır. Öğrenci sayısı 405’e ulaşmıştır ve bu büyüyen kapasitenin ihtiyaçları doğrultusunda yönetim tarafından kadro geliştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda Hikmet-i Tabiiye Muallimi ile Malumatı Fenniye Muallimini ayırdıkları

³²⁷ Ünal, s.169 Krş. **Salname-i askeriyye 1287(1870)** ss.493-495; Devlet Salnamesi 1286 (1869) Def’a 24, ss.99-101; 1288 (1871) Def’a 26, ss.119-121; 1289 (1872) Def’a 27, ss.130-132; 1290 (1873) Def’a 28, ss.111-113

³²⁸ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940, s.427’den aktarmıştır, s.169 dipnot.

³²⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.24.

³³⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

³³¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.122.

³³² Yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe.

³³³ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.121.

³³⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.122.

görüldür. Ayrıca Arapça ve edebiyat, dini ilimler, kitabeti resmiye muallimleri bulunmakta, hüsnü hat bağımsız bir ders haline gelirken, Osmanlıca ve Fransızca da birinci ve ikinci kısım olarak ayrılmış bulunmaktadır.³³⁵

Şam Mekatib-i Rüştîye-i Mülkiyesi'nde 97, İnas Mekteb-i Rüştîyesi'nde 70 kişi öğrenim görmektedir.³³⁶ Kız Rüştîyesinde öğrenci sayısı 140'a ulaşmıştır. Bu önemli artış sonucunda hizmetli kadrosuna önceden olmayan bir hademe eklendiği görüldür.³³⁷ Şam'da bulunan ibtidaiye mektepleri: Sipahiye Mektebi, Kürdi Mektebi, Cal Mektebi, Şamiyye Mektebi, Yagusya Mektebi, Cedid Mektebi, Sahbe Mektebi, Hangiye Mektebi, Şenbaşiye Mektebi, Selmiyaniye Mektebi, Mefribiye Mektebi'dir.³³⁸

Şam merkez dışında eski usul eğitim veren kız okulu bulunmamakta, genel olarak da yeni usul okullar merkezden uzaklaştıkça azalmaktadır.

1898'de Şam merkezde erkek ibtidaiyeleri Cedid, Hayal, Şamiye, Yağuşîye, Hangiye ve Sabahiye mektepleridir. Kız ibtidaiyeleri ise Mağirbiye, Süleymaniye, Salihîye, Şenbaşiye, Fermaşiye mektepleridir. Tüm bu okulların muallimi evveli ve sanisi ile hizmetlisi bulunur. Ayrıca tüm kız mekteplerine hizmet vermek üzere dikiş muallimesi Şefika Hanım ile nakış muallimesi Süreyya Hanım'ın kadrosuna ilişkin bilgimiz bulunur. Mekteb-i İbtida'îye Müfettişi Mehmed Ali Efendi-yi Müderris de okulların teftişinden sorumludur.³³⁹ Eğitim sisteminin, okulu öğretmenine terk etmeyen, merkezden yürütülen bir düzenlemeyle örgütlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.1898'de gördüğümüz beş kız ibtidaiyesi cedid sınıfına giren, yeni usul okullardır. Bu durumda 1885 sonrasında bir yeni kız okulu açılmış olduğu anlaşılmaktadır.

1881'de Şam'da gayrimüslim okulları ve ders programlarına ilişkin bilgilerimiz mevcuttur. Ertudkis Mektebi'nde Müslüman okullarından çok farklı bir yapı ile karşılaşılır. Birinci daire 85 öğrenciden oluşur ve tamamı Arapça dersi almak zorundadır. Her seçmeli dersin uzman öğretmeni vardır. Genel olarak program ise Sarf ve Nahiv ve Beyan-ı Mantık, Tarih, Hesap, Coğrafya ve Usul-u Defteri'den oluşmaktadır. Diğer kısım ise dört bölümden oluşur. Erkeklerle mahsus bu kısımda da toplam 255 öğrenci bulunduğu belirtilmiştir. Okulun kız bölümünde ise 160 öğrenci vardır. 40 öğrenci Arabî'de Hesap ve

³³⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394.

³³⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s..123.

³³⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.118.

³³⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.123.

³³⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, ss.304-305.

Coğrafya ve Usul-u Kitabet ve Fransızca okumakta, 80 öğrenci Arabî ve Dikiş ve Mübadi-yi Hesab dersleri almaktadır. 40 Öğrenci ise yeni başlamıştır.³⁴⁰

Bu okulun dışında Türkçe, Arapça, Fransızca ve Hat öğretmenleri bulunan 250 öğrencili Rum Katolik Mektebi; Arapça ve Fransızca öğretmeni bulunan 210 öğrencili Mekteb-i Azariyye; 12 öğretmen ve 400 öğrencili Zahabatül Azariye okulları bulunmaktadır.³⁴¹

1881’de vilayete bulunan İslam ve gayrimüslim okul ve öğrenci sayılarına ilişkin cetvel bulunmaktadır. Ancak verilerle toplamların uyumsuzluğu ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirmektedir. Genel olarak vilayette açık farkla en çok sayıda okul Şam’da ancak en yüksek öğrenci sayısı az farkla da olsa Beyrut’tadır. Şam’da İslam öğrenci sayısı daha yüksekken, Beyrut’ta gayrimüslim öğrenci sayısı Müslümanların üç katına yakın sayıdadır. Vilayet genelinde toplam 15bini gayrimüslim olmak üzere toplam 27bin öğrenci vardır.³⁴² Gayrimüslim öğrenci sayısının nüfus oranına göre çok yüksek olması, Beyrut’taki eğitim seviyesinin diğer yerlerinden üstünde olması ve tüm bunların yanında toplam nüfus sayılarıyla karşılaştırıldığında okula gitme oranının düşük olması dikkat çeken noktalardır. Bunların yanı sıra yeni usul okullar ayrıca belirtilmiş olup, bu okullarda da toplam 3.619 öğrenci eğitim almaktadır. Toplam 30 erkek ve 7 kız mektebi bu gruba dahil edilmiştir.³⁴³

1880’de Şam’da açılmış olan ıslahhaneye bir sonraki yıl “*Marangozculuk ve kilim ile alaca tokacılığı sanatlarına mahsus*” imalat-ı sairesi” eklendi..³⁴⁴ 1888’de İslahathane’nin kadrosunda Müdür-ü Umumi Saba’i Zade Mustafa Efendi, İmalat Müdürü Abdülkadir Efendi, Kiler Emimi Emin Efendi, Muallim-i Sani Mahmud Efendi, Kunduracı Ustası Mehmed Efendi, İpek Mensucatı Ustası Mösyö Karlo, Başkâtip Mustafa Efendi, Dâhiliye Zabiti Abdülkadir Efendi, Ders Muallim-i Evvel-i Halil Efendi, Terzi Ustası Hoca Aziz, Dimacı Ustası Abdülgani Efendi yer alır ve 89 öğrenci eğitim alarak hayata kazandırılmaya çalışılmaktadır.³⁴⁵ Bu geniş zanaat çeşitliliği, kurumun fonksiyonel olarak çalıştığını gösterir.

³⁴⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, ss.130-131.

³⁴¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.131.

³⁴² Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.248.

³⁴³ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.249.

³⁴⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.265.

³⁴⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.70.

1885’de gayrimüslim okulların dağılımı şöyledir:³⁴⁶

	Mekâtib-i Âliye				Mekâtib-i Âdiye			
	Erkek		Kız		Erkek		Kız	
	Aded	Öğreni	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci
Şam	6	1245	7	1004	5	200	0	0
Beyrut	47	1200		3909	25	2007		335
Diğer	9	620	6	812	150	4974	18	952
Toplam	62	3065	13	5725	180	7181	18	1287

Şam’da 18 gayrimüslim okulunda toplam 2.449 öğrenci eğitim görmektedir. Bu sayı, Vilayet genelindeki 17.258 öğrencinin yaklaşık %14’üne karşılık gelmektedir.

1881’de 70 öğrencili Mekatib-i İdadi-yi Askeriye’de Müdür Binbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi, Katib Mehmed Said Efendi, Coğrafya Hocası Yüzbaşı Abdülkadir Efendi, Riyaziye Hocası Yüzbaşı Osman Efendi, Fransızca Hocası Nadie Efendi, Dâhiliye Mülazımı Abdurrahman Efendi, Riyaziye Hocası Süleyman Efendi, Nişaat Hocası Yüzbaşı Hulki Efendi, Resim Hocası Yüzbaşı Ahmed Hayri Efendi, Fransız Hocası Muavini Yüzbaşı Sadık Efendi, Dâhiliye Zabiti Yüzbaşı Sadık Ağa ve İmam Abdusselam Efendi görev yapmaktadır.³⁴⁷ Birinci sene Hendese-i Mustaha, Cebir, Coğrafya, Fransızca, Kitabet, Hüsn-ü Hatt-ı Fransavi, Mahrec-i; ikinci sene Hendese, Tarih-i Alem, Tarih-i Osmanî, Fransızca, Kitabet, Hüsn-ü Hatt-ı Fransavi, Resim Tarama, üçüncü sene Müselsat, Logaritma, Kozmografya, Makine, Mebaniyülinşa, Tarih-i Âlem, İmla-yı Fransavi, Kitabet, Resim Tarama, Hüsn-ü Hatt-ı Fransavi dersleri görülmektedir. Dördüncü sınıf dersleri Dersaadet Mekatib-i İdadiyesi’nde okunmaktadır.³⁴⁸

Askeri Rüşdiye’de Arabî Hocası Ahmed Efendi Mevali, Riyaziye Hocası Mehmed Ali Efendi, Dâhiliye Zabiti Salih Efendi, Arabî Hocası Abdurrahman Efendi, Resim Hocası Osman Efendi, İmla Hocası Habib Efendi, Dâhiliye Zabiti Selim Efendi, Farisi Hocası Bahaeddin Efendi, Hüsn-ü Hat Hocası Hasan Efendi görev yapar. İlk kısım birinci sene Arabi, Farisi, İlm-i Hal, İmla-yı Türki, Hüsn-ü Hat, Resim, üçüncü sene Mantık ve Tadbikat, Kava-id-i Arabiye, Hendese-i Hattiyeye, Hesab, Coğrafya, Kavaid-i Osmaniye, Fransızca, İmla-yı Türki, Hüsn-ü Hat, Resim; ikinci sene Arabi, Farisi, Fransızca, Hesap, Coğrafya, İmla-yı Türki, Hüsnü Hat, Resim; ikinci kısımda ise Hikayat, Kıraat ve Tahriri,

³⁴⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.241 vd.

³⁴⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.125.

³⁴⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.126.

Sarf-ı Türki, Esmâ-i Türkiye dersleri okutulmaktadır.³⁴⁹ Kent merkezindeki diğer rüştiyeler, Çakmaklı Mekteb-i Rüşdiyesi ile Daire-i Mülküzahir Rüşdiye Mektebi'dir. Mülkiye Rüştiyeleri olan bu okulların ders programları karşılaştırıldığında oldukça farklı oldukları sonucuna varılır:

Bu okulların ders programları Kıraat ve İnşa ve İmla, Kur'an-ı Kerim, Akaid İlm-i Hal, Risalet-i Ahlak ve Zaif Etfal Muhtasar Hesab derslerinden oluşur.³⁵⁰

1892'de Şam sancağında iki yeni okul açılmıştır. Bunlar Bakaa kasabasında 30 öğrenci ve bir öğretmenli, Salihye kasabasında ise 40 öğrencili ve bir bayan öğretmenli okullardır.³⁵¹ Devletin kasabalara ihtiyaç doğrultusunda okul açma çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Daha önemli bir nokta da "muallime"lerin bölgede kasabalarda görev yapabilir olmalarıdır. Vilayet dahilinde nefsi Şam dışında da benzer çabalar bulunur. Aynı yıl, Duma kazasında 2, Raşya kazasında 1, Hasbiya kazasında 1, Balaban kazasında 2, Bakaa kazasında 1, Kınıtere kazasında 1, Havran sancağı dahilinde çeşitli kazalarda 9, Hama ve Humus'ta da 1'er okul açılmıştır.³⁵²

1895'de Suriye Vilayetinde (Şam, Hama, Havran ve Gerek livaları) 59'u yeni usulde olmak üzere toplam 291 İslam İbtidaiyesi bulunur ve buralarda 1.487'si kız olmak üzere toplam 12.124 öğrenci eğitim görmektedir. İlköğrenimin ortaya koyduğu tablo bu iken yüksek öğrenim kurumlarına bakıldığında Şam livasında çok sayıda medrese ilk olarak göze çarpar. 45 Medresede toplam 64 müderris görev yaparken, 494 öğrenci eğitim alır. Askeri rüştiyelerde 10 öğretmen ve 650 öğrenci, askeri idadilerde ise 9 öğretmen ve 157 öğrenci bulunur. Şam'da bulunan Darü'l Muallimin'de de 31 öğrenci öğrenimini sürdürmekte olup, son yıl 25 şahadetname ve 21 ehliyetname verilerek toplam 46 öğretmen mezun olmuştur.³⁵³

1885 Şam gayrimüslim okullarının sancaklara dağılımı:

Yekûn	İbtidai	Rüşdi	İdadi	
77	72	3	2	Şam Livası'nda
13	12	1	0	Hama Livası'nda
00	00	0	0	Havran Livası'nda

³⁴⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.126.

³⁵⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.128.

³⁵¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s. 240.

³⁵² Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s. 240.

³⁵³ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, ss.246-248.

17	17	0	0	Gerek Livası'nda
107	101	4	2	Toplam

1885 Şam yabancı okullarının sancaklara dağılımı

Yekûn	İbtidai	Rüşdi	İ'dadi	
46	41	1	4	Şam Livası'nda
6	4	2	0	Hama Livası'nda
0	0	0	0	Havran Livası'nda
2	2	0	0	Gerek Livası'nda
54	47	3	4	Toplam

1898'de Rum Ortodoks Lisan-ı Osmanî Muallimi Mehmed Tahir Bey, Musevi Mektepleri Lisan-ı Osmanî Muallimi Mehmed Şevket Efendi, Rum Katolik Lisan-ı Osmanî Muallimi Yüzbaşı Kiriş Efendi Osmanlı memur kadroları içinde yer almakta, gayrimüslim okullarında Osmanlıca derslerini vermekle görevli bulunmaktadır.³⁵⁴ Bu bilgi, merkezin eğitim sisteminin tamamına hakim olmak isteyen tavrını ortaya koyan bir başka noktadır.

4. Kültür

Eğitim konusundaki iyi niyetli çabaların, bölgede çok daha önceden harekete geçmiş olan misyoner ve yabancı faaliyetleri nedeniyle başarı kazanmada sınırlı kalmasına paralel olarak kültür alanında da benzer bir doğal engelle karşılaşıldı. Osmanlı yöneticileri özellikle 1870 sonrasında gazete ve kitap yoluyla resmi ideolojiyi aşılama istedi ancak bölgede yabancı yayınevleri ve yabancı dilde gazeteler önceden beri vardı ve hatta bağımsız Arap gazeteciliği ve yayıncılığı toplum hayatına girmişti. Bu dönemde başlayan Arap ulusçuluğu henüz eşitlikçi ve özerklikten yana bir tutum içindeydi. Ayrılıkçı ulusçu hareketler İkinci Meşrutiyete kadar yaygınlık kazanmadı, İbrahim el-Yazıcı gibi istisnai tavrılardan ibaret kaldı. Ancak buna rağmen erkenden ortaya çıkan bu eşitlikçi ve özerklik yanlısı tavrın karşısında merkezîyetçiliği sonuna kadar sürdürmeyi yeğleyen bir tutum oluşunca *Hamidiye İslamcılığı Arap ülkelerinde daha başından başarısızlığa mahkûm olmuştur*. Raid Rida, Abdurrahman Kevvakebî gibi modern İslamcılar, meşvereti bulunmayan yani demokratik kurumlara sahip olmayan bir İslam uygulamasını

³⁵⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.305.

reddediyorlar ve federasyon öneriyorlardı. Ancak tek yaklaşım bu değildi. Bu kadar çok din ve mezhep içeren topraklarda Osmanlıcılığın birlik demek olduğunu düşünenler de vardı. Butrus el-Bustanî bu yaklaşımla şiveleri kaldırmayı, Arapçayı yazıda kullanılmayan ölü bir dil olmaktan çıkarmayı öneriyordu. Nitekim bu yaklaşımın ilgi görmesine bağlı olarak 1860'da (Beyrut'ta) kurulan el-Cemiyet es-Suriyye el-İlmiyye'ye Fuad Paşa ve bazı Osmanlı devlet adamları şeref üyesi yapılmışlardı. 1879-80'de bu grup Beyrut ve Lübnan'ın birleşerek özerk olması yolunda gösteriler düzenlemişti.³⁵⁵

Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın gelişmeye yönelik çabaları bölgeyi de etkileyecek boyuttaydı. 1820'de Bulak Basımevi kuruldu ve 1822-42 aralığında *135'i çağdaş konuları işleyen 243 kitap* basıldı.³⁵⁶ Bu kitapların önemli kısmı İstanbul'da basılmış olanlarının yeniden basımıydı; diğer kısmını da Fransızcadan Arapça ve Türkçeye çeviriler oluşturuyordu. Dikkati çeken başka bir husus da 1828'de yerli dildeki ilk gazete olma özelliği taşıyan Vakayii-i Mısriye'nin hem Türkçe hem de Arapça olarak hazırlanması ve hatta Türkçe kısımlarının daha fazla yer tutuyor olmasıydı.³⁵⁷ Koloğlu'nun katıldığını belirterek Verdery'den aktardığı yorum dikkate değerdir;

*“(Mehmet Ali) Paşa'nın Bulak basımevini kurmaktan amacı tamamıyla yararçıydı. Modernleşmenin gözlerinin önüne serdiği oluşumlara son derece duyarlı olan Mehmet Ali için basımevi bir büyük kültürel eylem değil, ordusunu düzeltmek, ziraatını kalkındırmak ve ister Türkçe ister Arapça konuşsunlar, uyruklarının yararlılığını arttırmak için pratik bir araçtan başka bir şey değildi.”*³⁵⁸

19. Yüzyılda Babiâli'nin, daha önce Halep'te başlatmış olduğu bir uygulama Şam'da ve tüm Suriye topraklarında yürürlüğe kondu. Buna göre aslında Fransızlar için yapılmakta olan ancak misyoner faaliyetler nedeniyle yaygınlaştırılmış bulunan Latin ayinlerine yerel Hıristiyanların katılması yasaklanmıştı. Tutuklama ve hapis cezaları uygulandı. Benzer biçimde bir fermanla Latin din adamlarının Ortodoks aileleri ziyaret etmeleri ve Avrupalı tüccarlar dışında sağlık hizmeti vermeleri yasaklandı.³⁵⁹

³⁵⁵ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, ss.193-194.

³⁵⁶ Orhan Koloğlu, “İlk Türkçe Gazete Vakayi-i Mısriye”, **Tarih ve Toplum**, S.58, Ekim 1988, s.9.

³⁵⁷ Mehmet Ali Paşa'nın aynı uygulamayı daha sonra Girit için de yürürlüğe koyduğu bilinmektedir.

³⁵⁸ Richard N. Verdery, “The Publications of the Bulaq Press under Muhammed Ali of Egypt”, **American Oriental Studies**, C.91, No.1, Ocak- Mart 1971, ss.129-132'den aktaran Kologlu, a.g.m., s.12.

³⁵⁹ Bruce Masters, “Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti”, Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, Çev. Sermet Yalçın,

1906'da I. Meşrutiyette, 3.orduda, etkin ve ilk kurulan cemiyetlerden biri olan Vatan Cemiyeti Şam'da kuruldu.

Yeniden doğuş anlamına gelen “nahda” hareketi, İslam reformizmidir ve Suriye, Mısır ve Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkarak, Arap milliyetçiliğinin köklerini beslemiştir. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza, bu hareketin kolları arasındadır ve hiçbiri Türk değildir.³⁶⁰ Bunların içinde en öne çıkan isim Afgani'dir. 19. Yüzyılda Mısır'dan başlayarak yayılan İslam modernizminin babası sayılan, İslam'ın ideolojileştirilmesinde öncülük eden Afgani, bazı oryantalist ve radikal Müslümanlar tarafından övülen, diğer yandan muhafazakâr Müslümanlar tarafından din içine fitne sokmakla suçlanarak yerilen ve İngilizlerin desteklediği bir ajan olmakla suçlanan biri olmuştur. Rusya, Hindistan, Pakistan ve Mısır gibi İslami geleneğin zayıf, antiemperyalist eğilimin güçlü olduğu topraklarda etkili olmuş, Anadolu, Suriye ve Tunus gibi İslami geleneğin ve bağımsızlık eğiliminin nispeten güçlü olduğu yerlerde ise tutunamamıştır.³⁶¹

Afgani, İslam dünyasını gerilemesinden, çöküşünden, problemler ve çözüm yollarından bahseder. Aktif Müslüman insan tipinin kayboluşu, aklın gerilere itilmesi, atâlet (durağanlık) ve meskenetin (miskinlik) yerleşmesi, tevekkül, kader ve sabrın yanlış anlaşılması, batıl inançların dal budak salması, Müslümanların ana kaynaklardan uzaklaşmaları ve buna bağlı olarak birlik fikrinin dağılması³⁶² gibi meselelerde tasavvuf ve tarikatlarla yaygınlaşan zihniyete dolaylı ve doğrudan ağır eleştirilerde bulunur. Buna rağmen biyografisine daha sonra kazandırılan bilgiler kendisinin Eyüp Nişancası'ndaki Murad Buharî Dergahı şeyhi Nakşî tarikatından Şeyh Seyyid Süleyman Belhî'ye müntesip (mensup) olduğunu göstermiştir. Afgani, İstanbul'dan sürgün edilip Mısır'da Camii'ül Ezher'de ictimâî, ahlakî ve felsefî dersler vermiştir. İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalışı hakkında iki farklı nedenden bahsedilir. Biri, Darulfünun'da yaptığı bir konuşmada peygamberliğin bir sanat olduğundan söz etmiş olması ve bunun eleştirilmesidir. Diğeri ise, Fatih Camii'nde devletin ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bir konuşmasında, tercüme edip okuduğu Mesnevi beyitlerinin eleştirilmesidir:

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss.60-61. Masters, Halep'in bağımsız Uniat hareketi ortaya koymasını Şam'dan farkı olarak belirtir ve Şam'ın muhafazakar yapıda olduğunu söyler.

³⁶⁰ Georgeon, a.g.e., 13.

³⁶¹ Gencer, a.g.e., ss.433-434. Bu konu hk. Bkz. Nikki R. Keddie, Sayyid **Jamal Al-Din Al-Afghani: A Political Biography**, University of California Press, Berkeley, 1972; Muhammed Mahzumi Paşa, **Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları**, Tercüme Adem Yerinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006.

³⁶² İsmail Kara, bu fikirlerin özeti için şu kaynağı işaret eder: Mustafa Hilmi, **et-Tasavvuf ve el-itticâhu's-Selefi fi Asrı'l Hadis, İskenderiye**, Daru'd-Da've, 1982, s.204 vd.

Hakk'ın ilmi sūfînin ilminde kayboldu

Bu sözü insanlar nasıl anlayabilir?

Sūfînin ilmi hâdistir

Hakk'ın ilmi dolayısıyla kadîmdir

*Ey akl-ı selim sahibi kişi, bu nasıl anlaşılabilir?*³⁶³

Basın yayın faaliyetleri konusunda erken gelişmeye başlayan bir yer olan Şam'da 1868 yılında Suriye Matbaası Başmürettibi konumunda bir memuriyet bulunmaktadır.³⁶⁴ Bu seneye ait Suriye Vilayet Salnamesi Suriye Litografya Matbaası'nda basılmıştır.³⁶⁵ 1888'de Müdür Mustafa Efendi'nin hurufat kısmında 8, litografya kısmında da 10 personeli vardır. Üç litografya tezgâhı ve her renk mürekkep baskısının bulunduğu belirtilmektedir.³⁶⁶

Suriye Vilayeti'nde çok sayıda matbaanın faaliyette olduğunu ve çok sayıda yayının bulunduğunu anlıyoruz. Şam'da Osmanlı hükümetine ait olan ve kuruluşu 1864 yılına dayanan Vilayet Matbaası, bir yüzü Arapça bir yüzü Türkçe haftalık siyasi resmi gazete yayınlamaktadır. Şam'da 1878'de özel bir matbaa kurulmuş, 1880 yılında ise Vilayet Maarif Meclisi Matbaası faaliyete geçmiştir. Şam'daki matbaaların üçü de Osmanlıca yayın yapmaktadır.³⁶⁷ Ancak vilayet genelindeki matbaa sayısı çok daha fazladır. 1881 Yılında yayın faaliyetleri, 12 matbaanın 11'inin birer yayını olduğunu ortaya koyar³⁶⁸:

Salnamede matbaa için şu kayıtlara rastlanır: “*Suriye matbaası mütenevvia huruf ve müteaddid makinelerle üç adet litografya tezgâhına sahiptir. Türkçe, Arapça, Fransızca her nevi yazma ve resaili diğer matbaalardan daha nefis ve daha ihvan olarak kitap basar*

³⁶³ Hüseyin Vassaf, *Sefinet'ül Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Nu.2306, C.II, ss.234-235'den aktaran ve tercüme ederek yorumlayan İsmail Kara, “Cemaleddin Efganî Biyografisine İki Önemli Katkı”, *Tarih ve Toplum*, S.99, Mart 1992, ss.57-58;

³⁶⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.35.

³⁶⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.77.

³⁶⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.65.

³⁶⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.249.

³⁶⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.245.

her renkte mürekkep dahi mevcut olmakla evrak bastırmak için müracaat edenler memnun olurlar.” ³⁶⁹

Vilayette yayınlanan gazetelerin diğer vilayet yayınlarına benzer bir özelliği dikkati çeker. Vilayet haberleri, yerel tarih ve iktisadi- beledi konular ağırlık taşımaktadır.³⁷⁰ Bu nedenle yayınların Osmanlılık fikrine ya da merkezi yönetimin siyasetini yaygınlaştırmaya olan katkısı sınırlı olup, yerel niteliklerin öne çıkması, yerel aydınların fikirlerinin yayılması konularında etkinlik taşıdığı ve birleştirici değil, ayrıştırıcı bir tesirde bulunduğu düşünülebilir.

1898’de Şam merkezinde yeni açılan İlmiye matbaası ile birlikte matbaaların sayısı dörde yükselmiştir.³⁷¹

Şam’da yayınlanan iki gazete bulunur. Bunlardan biri resmi Suriye gazetesidir ve perşembe günleri Arapça ve Türkçe olarak basılır. İkincisi ise Mustafa Vasıf Efendi’nin imtiyazında El-Şam ismini taşıyan Arapça gazetedir. Günlük çıkartılmak üzere izni alınmış olan bu gazete haftada bir salı günleri yayınlanmaktadır.³⁷² 1901’de Suriye gazetesinin 35.senesinde olduğunu ve hala Perşembe günleri yayınlandığını görüyoruz. Bu gazete için salnamede, “*Suriye vilayetine mahsus olan resmi gazete bu sene 35. Senesini doldurdu. Gazetelerin en kıdemlisidir. Bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Arapçadır. Bu gazete 1283 (1877) senesi muharrem başında merhum Esat Muhlis Paşa’nın valiliği zamanında yayına başladı. O tarihten şimdiye kadar her hafta düzenli olarak neşredildi. Yıllık abonesi mecredi 20 kuruş hesabıyla 60 ve 6 aylık 35 kuruştur. Vilayetten hariç mahaller için yıllık 6 kuruş posta ücreti eklenir. Bir nüshası 60 paradır. İlanların her satırından 2,5 kuruş ücret alınır.*” ifadelerine rastlanır.³⁷³ Şam’da bu yıl Mustafa Vasıf Efendi’nin gazetesi de hala yayındadır. Buna George Efendi’nin imtiyazında Arapça olarak basılan yeni bir gazete eklenmiştir.³⁷⁴

³⁶⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s. 119; Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.115.

³⁷⁰ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.291.

³⁷¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.306.

³⁷² Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.306.

³⁷³ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, ss.82-83.

³⁷⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.332.

1898'de Hamidiye Matbaası kuruldu. Bu özel matbaanın imtiyazı İbrahim Efendi'ye aitti. Bunun dışında da bazı matbaa imtiyazları alınmış ancak tesis edilmemişti.³⁷⁵

1878-1879'da Şam'da Umûmi Kütüphane'nin inşası tamamlanıp hizmete sokulmuştur.³⁷⁶ Kütüphane salı dışında her gün hizmet verir. 1884 Yılında kütüphanede, 6 Kur'an, 153 tefsir, 132 mecamî, 93 usul-ı fıkıh, 68 tevcih ve kelam, 63 lügat, 35 meânî-yi beyan ve bedî, 59 siyer-i nebeviye, 58 İlm-i kıraat, 423 hadis, 690 fıkıh, 22 feraiz, 178 tasavvuf, 177 nahv ve sarf bulunur. Bunların dışında bilim ve edebiyat eserlerinin de geniş yer tuttuğunu görüyoruz. 146 edebiyat, 2 coğrafya, 2 kimya, 11 hesap ve 3 geometri, 26 mantık, 104 tarih, 42 manzum edebiyat, 80 tıp, 7 hikmet-i tabiiye, 2 hey'et, 2 fenn-i ziraat eseri bunlar arasındadır.³⁷⁷ Toplam 2.604 eserin dörtüzü aşan kısmı bunlardan oluşmaktadır. 1892 Kayıtlarında toplam eser sayısı 2.465 olup, detayda da bazı tür kitapların daha düşük sayıda gözüktüğü anlaşılmaktadır.³⁷⁸ Bu dönemde kütüphaneye kitap yatırımı yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 1898 verilerinde durum tamamen değişir. Hat eser olarak 2.527, tab eser olarak 799 kitap listede yer alır.³⁷⁹ Basım faaliyetlerinin geliştiği, bundan kütüphanenin de faydalandığı anlaşılmaktadır. Toplam 3.326 adet kitap, 2 yıl içinde de 3.566'ya yükselmiştir.³⁸⁰ Uzun süre durgun bulunan kütüphaneciliğin yüzyılın sonuna doğru hareketlilik kazanmıştır. 1901'de vilayet kütüphaneler müfettişi kadrosunun oluşturulduğu görülür.³⁸¹

1881 yılı kayıtlarında Umumi Kütüphanenin modern tasnif metotlarına sahip olduğunu gösteren bilgiler vardır. Tasniflerden bazıları Ömeriye Kütüphanesi, Abdulah Paşa, Murad, Beytül Hitabe, Şemisatiye, Hayatin Kütüphanesi, Süleyman Paşa Kütüphanesinde Osman El-Kürdi, Evkaf ve Ahmediye'dir.³⁸² 1881'de Nefs-i Şam'da, Mülk-i Zahir Kıyyesi'nde bir genel kütüphane açılmış; salı günü dışında her gün hizmet vermeye başlamıştır.³⁸³

³⁷⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228 vd.

³⁷⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.24; Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

³⁷⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.245.

³⁷⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.232.

³⁷⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.308.

³⁸⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228 vd.

³⁸¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.115.

³⁸² Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.130.

³⁸³ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s. 265.

Bölgede basın yayın faaliyetlerinin kamuoyu üzerindeki etkisi önemli boyuttadır. Bu konuda 1908 devrimi sonrasında çıkan Arap- Türk tartışmaları ve Türkleştirme çabası iddialarına ilişkin Ahmet Şerif'in gözlemlerine dayalı tespitleri önemlidir. Tezine dayanak olarak Şam'da yayınlanan El Muktebis gazetesinin mebus seçimleri sırasında oluşan çekişmeyi bu tartışmanın mecrasına çektiklerini belirtmektedir: *“Derhal işe bir milliyet rengi vererek fikirleri karıştırmak ve doğru yoldan çıkarmaktan kolay ne vardı? Yazdılar, yazdılar. Ortaya zavallı ve haksızlığa uğramış Türklükle, olayların gerçeğinden habersiz Araplığı koydular. Bunların elinde bu mebus seçimi meselesi Araplıkla Türklüğün bir kavgası, mücadelesi haline gelmişti. Bu varakpareler, Türkler ve cemiyet aleyhinde nefrete ve iğrenmeye yaraşır bir ifade tarzı ile, ağızlarına geleni söylüyorlar. Vaktiyle, başka taraflardan da tekrar edile edile artık ayağa düşmüş olan ‘Hükümet diğer unsurları Türkleştirmek istiyor’ iddiasını nakarat gibi tekrara kadar yapıyorlardı.”*³⁸⁴ Bu konuda daha sonra daha etraflı bir yazı hazırlamıştır: *“Son zamanlarda Suriye’de hükümete ve Osmanlılığa karşı görülen bazı bahanelerin ve olayların etkisiyle bütün çıplaklığıyla kendini gösteren fikirler ve vaziyet pek garip tereddüt uyandırıcıdır. Hükümet denince arkasında kesin olarak Türklüğü görmek, buraya mahsus bir hastalık, duygu ve görüş yanılısamasıdır. Burada hükümetin iç ve dış siyasetindeki bir başarı ve zaferi dedikoduya sebep olur. Hükümet mesela Yemen’de başarı elde etse, bu bir anlam, bir ruh ifade etmez. Aksine Yemenlilerin hareketi hükümete karşı olan kuvvet ve vaziyetleri askere karşı bir araya gelmeleri ve karşı koyma dereceleri tam bir dikkatle takip olunur... Zavallı, durumun gerçeğinden gafil ve başka yayın ve haber organlarından mahrum ve hiçbir suçu olmayan halkın, fikir ve duygularını zehirlerler. Bunlar hiç olmazsa sayısı beş-on bine yükselen okuyucular tarafından okunur ve bilmeyerek zehir saçmak, halk tabakasını da zehirlemek görevi onlara geçer, böylece aydın sınıftan en aşağı tabakalara kadar bir zehir yayılması başlar... İşte Suriye halkı, esasen var olan bazı sebeplere ve etkenlere, Osmanlılık aleyhinde yerleşmiş olan bazı etki ve akımlara eklenen bu son telkinlerle ve yoldan çıkarmalarla, üzüntüyle belirteyim, bugün hükümete biraz yan gözle bakıyor ve Osmanlılığa karşı az çok garip ve kayıtsız vaziyette bulunuyor, bunda en etkili olan mahalli basındır.”*³⁸⁵ Şerif bu olanlar karşısında basın yasasından faydalanarak önlem

³⁸⁴ Şerif, a.g.e., s.130.

³⁸⁵ Şerif, a.g.e., ss.133-135.

almayan yerel yöneticileri sert dille eleştirmektedir.³⁸⁶ Bu tespitler incelenen dönemin sonuna yaklaşılırken bölgedeki genel durumun kültür kanalıyla nasıl şekillenmiş olduğunu gözler önüne sermektedir. Oysa İ. Hakkı Tunaya'nın bundan sadece 4 yıl öncesine ilişkin notlarında çok farklı bir tablo çizilmektedir: “*Biz Müslümandık. Arap, Çerkez, Arnavut, Türk diye bir şey yoktu. Türklükle gönlümüz kabarmazdı. Elhamdülillah Müslümanız derdik.*”³⁸⁷

Şam'da, Suriye'deki çok sayıda İtihad ve Terakki Kulübünden biri bulunur. Ancak etkinliği sınırlıdır. Bunda yerel bazda olumsuz algılanan davranışlar etkili olmuştur. Bu olumsuzluklardan biri Nasıra Kulübü Müdürü olan Şükrü Efendi El-Asali'nin mebusluk için adaylığını koyduğunu bildirmesine tepkisiz kalmaları, üstelik başka bir aday göstermeleridir.³⁸⁸

Genel bir değerlendirme ile Suriye topraklarındaki bireylerde görülen kültürel yansımalar, Osmanlı'nın diğer coğrafyalarındakilerden farklılık ortaya koymaktadır. Suriyeli yazarların yaşam hikâyelerini politik gündem eşliğinde yazdığı oysa diğerlerinin politik ve biyografik unsurları birbirine daha az karıştırdığı görülmektedir. Suriye'deki “büyük umutlar kuşağı”nın öz bilinci bulunmaktadır ve onlar çok daha fazla sosyal ve politik dayanışma sergilemektedir.³⁸⁹ Zaten modernleşmenin ve ideolojilerin yaygınlaştığı 19. Yüzyılda siyasi modernleşmenin gereği olarak *hızlı ve şiddetli bir siyasallaşma yaşanmaktadır.*³⁹⁰

5. Sağlık

1868 Yılında Şam'da Karantina Tabibi ve Kâtibinin görev yapmakta olduğuna ilişkin bilgilere sahibiz.³⁹¹ 1881'de ise Beyacini Efendi'nin yönetiminde Karantina Dairesi

³⁸⁶ Şerif, a.g.e., ss.136-137.

³⁸⁷ İ. Hakkı Sunata, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.134.

³⁸⁸ Şerif, a.g.e., s.148.

³⁸⁹ Fortna, a.g.m. ss.125-126.

³⁹⁰ Mehme Ö. Alkan, “II. Meşrutiyet'te Eğitim, İtihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Mlitarizm veya Militer Türk İslam Sentezi”, **II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek**, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss.57-58(57-85); Krş. Edward A. Shils, “The Intellectuals in he Political Developments of the New States”, Ed. John H. Kautsky, **Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Comminism**, Yedinci Baskı, Jhn Wiley and Sons Inc., U.S.A., 1967, s.205.

³⁹¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.35.

ve Gureba Hastanesi mevcuttur.³⁹² 1885 Kayıtları personel olarak da tabib, müdür, cerrah ve eczacı bulunan kadroyu ortaya koyar.³⁹³ 1892’de Şam’da askeri hastanelerin varlığını görüyoruz. Akka Kalesi Umur-i Sıhhiye memurları ile Merkez hastanesi bulunmaktadır.³⁹⁴ 1899’da kentte “*mükemmel bir hamidiye hastanesi*” açılmıştır.³⁹⁵ Aynı yılın bilgilerinden kentte 19 eczahane bulunduğunu öğreniyoruz.

Tıp hekimliği 19. yüzyıla kadar neredeyse hiç gelişmemişti. Gelişmeler bu dönemde ortaya çıktı.³⁹⁶ Şam’da Ekim 1882’de dizanteri, Mayıs 1883’de ise sıtma ve çiçek salgını yaşanmıştır.³⁹⁷

6. Gündelik Yaşam

1881’de Şamda 14 tecavüz, 30 yolkesme, 5 Dolandırıcılık, 84 Darb, 132 hırsızlık ve 50 cinayet vuku bulmuş ve adliyelere sevk olmuştur.³⁹⁸ Şam’da 1299 Hicri yılında mahkemelerde 48’i bir önceki seneden devreden olmak üzere toplam 220 dava işlemde bulunmuştur. Bunların 113’ü mahkûmiyetle sonuçlanmış, 60’ı red ve iptal edilmiş, 47’si ise sonraki seneye devrolmuştur. Mahkûm olunan davalar için 224.892 guruş, ilam harçları için ise 26.457 guruş ödenmiştir. 1892’de 44’ü önceki yıldan devreden toplam 396 davanın 240’ı görülmüştür. 42 iptal, 114 sonraki yıla devri vardır. Yıl içinde görülen dava sayısı yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Ancak mahkeme sayısında önemli artış vardır. Buna rağmen harçlar toplamı 976.328 guruş ile önceki değerlerin altında seyrediyor. Aradan geçen yedi sene zarfında kentin kalabalıklaştığını, davaya konu olacak olayların arttığını düşünmek mümkündür. Ancak harçlar bu durumla paralellik arz etmez.³⁹⁹

Bu bilgilerin işaret ettiği dava sayıları vilayetteki vaka sayılarını gösterdiği düşünüldüğünde düşüktür. Durumu, bölgedeki demografik çeşitliliğin devamı olarak cemaatlerin kapalı sosyal yaşantısı olmasına ve adeta kendi işini kendin gör yaklaşımıyla olayları mahkemeye intikal ettirmemelerine bağlamak mümkündür. Buna dayanak olarak da tüm vilayetin asayişinin 1880’lerde atlı ve piyade 1000 kadar zaptiye tarafından temin

³⁹² Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.122.

³⁹³ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.96.

³⁹⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.213.

³⁹⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.228.

³⁹⁶ Lewis, OD, s.242.

³⁹⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.258.

³⁹⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.252.

³⁹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.235.

edildiğini, bu sayının çok düşük olduğunu ve bedevi kabile şeyhlerinin ve mahalli liderlerin kendi cemaatleri içindeki asayişten sorumlu bulduklarını göstermektedir.⁴⁰⁰

1881’de Şam Mahkeme-i İbtidaiyesi, Beyrut Mahkeme-i İbtidaiyesi, Akka Mahkeme-i İbtidaiyesi, Trablus Mahkeme-i İbtidaiyesi, Hama Mahkeme-i İbtidaiyesi, Baalbek Mahkeme-i İbtidaiyesi, Lazkiye Mahkeme-i İbtidaiyesi ve Havran Mahkeme-i İbtidaiyesi’nde toplam 1241 ceza, 476 hukuk ve 39 cinayet davası görülmüştür.⁴⁰¹ 1888’de Şam’da avukatlık ruhsatına sahip olan 6 kişi bulunmaktadır.⁴⁰²

1892 kayıtları 1306 Rumi senesinde Vilayet İstinaf Mahkemesi, Şam Bidayet Mahkemesi ve diğer yedi bidayet mahkemesinde 1.686 cinayet ve kabahat davası yer almış, 648 tanesi de önceki seneden devrolmuştur.⁴⁰³ Suçların detay bilgileri yer almamakla birlikte önceki döneme göre toplam suç sayılarının çok artmış olduğu anlaşılmaktadır.

Şam’da 1885 yılında cinayet davası görülmemiştir. 27 Adam öldürme vakasının davaya dönüşmediğini, mahkemeye intikal etmediğini anlıyoruz.⁴⁰⁴

1885 Şam mahkemelerindeki davalar:

	<u>Devrolan ve İşleme konan</u>	<u>İşlem gören</u>	<u>Mahkumiyet</u>	<u>İptal</u>	<u>Devreden</u>
<u>Şam 1299</u>	<u>310</u>	<u>278</u>	<u>212</u>	<u>35</u>	<u>47</u>
<u>Şam 1306</u>	<u>353</u>	<u>274</u>		<u>31</u>	<u>48</u>

Ticaret mahkemelerinde görülen davalarda mahkûm meblağının toplamı 2.487.879, ilam harçları toplamı ise 76.011 guruştur.⁴⁰⁵ 1892’de her ikisinin toplamı 1.419.462 guruş değerindedir. Bu, yedi yıl öncesine göre oldukça gerilemiştir. Oysa iki yılın dava sayıları çok yakındır. Bu durum, harçların düşürülmüş olduğunu düşündürmektedir. Bu teori, yukarıdaki adi suçların sayısındaki artış ile harçlar toplamındaki azalış konusundaki uyumsuzluğu da açıklar.

1892’de Şam’da çok sayıda diplomalı dava vekilinin bulunduğu görülmektedir.⁴⁰⁶ Bu durum, hakların korunması, yasalara uyulması konusunda sistemli bir çabanın yaygınlaşmaya başladığını düşündürmektedir. Bunlar “modern” insanın yaklaşımları

⁴⁰⁰ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.192.

⁴⁰¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.254.

⁴⁰² Suriye Vilayet Salnamesi 1888, AESLN 383, s.74.

⁴⁰³ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.236.

⁴⁰⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.267.

⁴⁰⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.267 vd.

⁴⁰⁶ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.132.

arasındadır. 1898’de Nefsi Şam-ı Şerif’te dava vekilliği yapanlar İslambolluzade Yahya Efendi, Abdurrahman Aziz Efendi, İskender Terzi Efendi, Hükümet dava Vekili Cebran, Levis Efendi, Nikola Şağuri Efendi ve Necib Huvaveyni Efendi olarak kayıtlarda yer alır.⁴⁰⁷ Bu veriler, hükümetin dava vekilinin bulunduğunu göstermesinin yanı sıra, Osmanlı’nın farklı milletlerinden hukuki temsil geleneğinin takip edilir olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Merkez dışında dava vekilleri Bakaa kazasında 1 olarak görünür.⁴⁰⁸

1910’da Şam’da Sokak ve caddeler karışık ve kirli, halkın ve belediyenin buna yaklaşımı ise doğaldır. Evlerin dış ve iç görüntüleri arasındaki belirgin fark, halkın yaşam tarzına ilişkin de bilgi vermektedir. Evlerin dış görüntüsü sade hatta fakirhanedir. Çevreleyen duvarları alçak, kapıları biçimsiz, damları topraktır. Diğer yandan iç kısımları için olağanüstü zahmet ve çok para harcanarak sahibinin servetini ortaya koyacak gösterişte yapılmıştır. Kentte günlük yaşama ilişkin dikkat çekici bir nokta da Ramazan ayında memurlar dahil olmak üzere işe gitmelerin çok azaldığı ve bu nedenle işlerin aksadığına ilişkindir.⁴⁰⁹

1891’de Havran’da yaşayan Dürzilerin günlük yaşamlarını olumlu yönde etkileyen gelişmeler valilik eliyle düzenlenmiştir. Mahsüller üzerinden alınan öşür vergisinin gerektiği biçimde yıllık ürünün yüzde onu yerine keyfi biçimde belirlenerek toplandığını tespit eden vali konuyu düzene koymak için İstanbul’la temasa geçmiştir. Bu durum isyan ve çatışmalara giden süreçler olarak daha önce yaşanmıştır.⁴¹⁰

B. BEYRUT

1. Kentleşme

19. Yüzyılda ekonomik nedenlerle büyük güçlerin Doğu Akdeniz’e ilgisinin artması, öncelikle Suriye ve Lübnan liman kentlerinin endüstri çağı ticaretiyle yoğunlaşp gelişmesini, ardından buna bağlı olarak Ortadoğu Arap kentlerinin tarım yapılarında niteliksel değişmeler, şehir ve şehir hayatının kurumlarında gelişmeler, son olarak da

⁴⁰⁷ Suriye Vilayet Salnamesi 1892, AESLN 386, s.132.

⁴⁰⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.303.

⁴⁰⁹ Şerif, a.g.e., s.111.

⁴¹⁰ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.145.

kültürel ve siyasal planda ideolojik değişmeler hız kazandı.⁴¹¹ Beyrut gibi önemli liman kentinde belediye örgütü ve modern şehir hizmetleri *dış ticaret faaliyetine yönelik altyapısal tesislerin, liman hizmetlerinin gerçekleştirilmesi* anlamına gelmekteydi ve bu gibi kentsel altyapı hizmetleri yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla gerçekleştiriliyordu.

Salnamelerde, özellikle demiryolunun inşası sırasında kentleşme açısından önemli gelişmelerin yaşandığını gösteren çok sayıda veri ve fotoğraf yer almaktadır. Bu kapsamda çok sayıda kargir ve demir köprüler, istasyon binaları yapılmıştır. Aynı tarihlerde Beyrut kent planının da çizilmiş ve salnamede yer almış olduğu dikkati çeker.⁴¹² Şehrin ormanlık alanında bir karakol ve yürüyüş yolu, en güzel yerlerinden birinde iki kat ve 82 odalı Hükümet Konağı, yine başka bir hakim noktasında piyade kışla-ı hümayunu ile civarındaki mükemmel askeri hastahane bulunur. Başura semtinde İdadi Mektebi Mülkisi, yakınında Askeriye Mektebi Rüştüyesi ve Daire-i Hükümet karşısında Hamidiye Bahçe-i Dilarası da sayılması gereken yerlerdir. Belediye hizmetleri de çok gelişmiş, eski şehir ve dışında yollar ve kaldırımlar özenle yapılmıştır. *“Medine denilen eski şehrin cümle esvaki lağam ve kaldırımlı olduğu gibi hariç Medine de olan zaman ve muhalatta dahi 50 kilometreyi mütecaviz müntezim şose yolları yapılmış ve bir tarafından tarik mevcudunun tevsi ve tezyidine itina olunmakta bulunmuştur.”* 1894 İtibariyle yapım aşamasında olan yenilikler ise Fıstıklık ile Farukiyye Bahçesine kavşak durumunda ve şehrin en işlek caddelerinden biri olan Şam caddesinde etrafına kaldırım yapılarak ve ağaçlar dikilerek ve şosesi düzenlenerek yenilenmesi; inşaatı devam etmekte olan Beyrut liman ve rıhtımından *şehrin vasatına mevsil olmak üzere derun şehri-kadimde açılması derece-i vücuda görünen iki büyük caddenin* planlanması ve açılması için çalışılması; dört sancaktaki önemli yolların tamirleri; Baş Beyrut mevkiinde güzel bir memleket bahçesi yapımına başlanması ve buradan gelen yolun Fener’e kadar uzatılması, Ali Elsur mevkiinde belediyeye ait meydana mükemmel bir belediye dairesi ile belediye icra hanesi ve (Hamidiye) bahçenin ferah münasip bir noktasına da yeniden bir kıraat-hane inşasına başlanması, bir önceki sene yapılmış olan Nesa hastanesinin tefrişinin tamamlanması, mezkûr kumluğun sahile mahsus fıstık ağaçları gerisiyle birlikte imarı, yeni düzenlenen caddelere esnaf için odaların inşa

⁴¹¹ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.175.

⁴¹² Bkz. Ekler

edilmesi, şehir dışında petrol gazı için gazhane inşasının başlaması sayılabilir.⁴¹³ Bu güzel Akdeniz kenti özellikle 19. Yüzyılda hızla gelişti.

*Vilayetin başkenti olan Beyrut, takriben onbeş kilometrelik tepelik bir alanda kurulmuş ve Lübnan idaresine bağlı arazilerle çevrili olup vilayetin geri kalanından kopuk olma hususiyetine sahiptir; dolayısıyla idari açıdan bağlı olduğu sancağa doğrudan ulaşımı yoktur. Sancağa, hata kazalara kara üzerinden gitmek için Lübnan toprağından geçmek gerekir. Şehirde bahçeleri vilayetin sınırları dışında olan evler mevcuttur. İdare ve asayiş konusunda ciddi bir engel teşkil eden bu tuhaf vaziyete rağmen, Beyrut ile Lübnanlı yöneticiler ve resmi daireler arasındaki mevcut uyum ve iki vilayette yaşayan farklı unsurları birleştiren dostluk, iki bölgede hizmetlerin düzgün işleyişinde anlaşmazlığa yol açabilecek her türlü sebebi bertaraf ediyordu.*⁴¹⁴

Osmanlı kentleri bu dönemde benzer şekilde ve hızla gelişip değişti. Liman merkezlerine ambarlar, bankalar, gemicilik şirketlerinin büroları, Güney Avrupa'nın anıtsal üsluplu binaları, bahçelerle çevrili villalardan oluşan yerleşim yerleri hakim oldu. Halka açık bahçeler, meydanlar, oteller, lokanta ve kafeler, mağaza ve tiyatrolar da yeni düzende yerlerini almıştı. Beyrut, Sayda ve Akra'nın yerini alarak Suriye'nin ana limanı olmuş,⁴¹⁵ Avrupa ile ticarete uzmanlaşmış olmaları nedeniyle bu dönemde hızla gelişmişti.⁴¹⁶

Bu tablonun oluşması, bölgenin yurtdışına işçi göçü vermiş ilk bölge olmasından kaynaklanıyordu. 1893'de İngiliz konsolosunun yazdıklarından, 1892'de Amerika'ya 500, Avustralya'ya 500 ve Brezilya'ya da 2.500 kişinin göçtüğünü anlıyoruz. Bu Lübnanlıların küçük bir kısmı geri dönüyor, kalanlar ise bir yılda 120bin sterlin tutarında kaynağın bölgeye akışını sağlıyordu. Özellikle Amerika'dakiler New York'ta gazete yayınlamaya başlayacak kadar örgütlenmeyi başarmıştı. İş ve para bulmanın yanı sıra askerlik görevinden kaçmak da gidişlerde önemli sebep oluşturuyordu.⁴¹⁷

⁴¹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.385-387.

⁴¹⁴ İsmail Kemal Bey, a.g.e., s.138.

⁴¹⁵ Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, s.349.

⁴¹⁶ Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, s.347.

⁴¹⁷ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.189. Krş. PPA., 1893 14 Haziran, Beyrout Colonel Troter to Rosberry, s.3.

Buharlı gemiler Batı Avrupa'dan kısa süre sonra 1820'de Ortadoğu'da kullanılır oldu.⁴¹⁸ Beyrut İskelesi uluslararası ulaşımında yoğun olan bir noktadır. 1888-1894 Aralığında Beyrut limanı inşa edildi. Bu durum, öncelikle beri süregelen iktisadi yaşamın hızla gelişmesinde etkili oldu. 1899'da kentin demiryoluyla Şam'a, karayoluyla da diğer yakın kentlere bağlanması da bu gelişimi hızlandırdı.⁴¹⁹

1879 Yılı salname verilerinde Beyrut üzerinden Suriye bölgesinin posta ve ulaşım düzenlemelerini ortaya koyan deniz sefer bilgileri bulunur.

NEMÇE VAPURLARI: Her on beş gün de bir kere Pazar ertesi günleri bir vapur yafa tarikiyle gelip Kıbrıs tarikiyle doğru İstanbul'a gider. Ve Perşembe günleri İstanbul'dan Kıbrıs tarikiyle doğru gelub İskenderiye tarikiyle dolaşarak İstanbul'a gider. Ve yine bir vapur Pazar ertesi günleri Yafa'ya uğrayarak gelip Kıbrıs'a gider. Ve oradan avdetle Çarşamba günleri Hayfa'ya uğrayarak İskenderiye'ye gider.

FRANSIZ VAPURLARI: Her on beş günde bir kere Salı günleri İskenderiye'den Yafa'ya uğrayarak gelip Trablus tarikiyle İzmir'e gider ve Perşembe günleri İzmir'den Trablus'a uğrayarak gelip Yafa tarikiyle İskenderiye'ye gider. Ve yine vapur on beş günde bir kere Çarşamba günleri Kıbrıs'a uğrayarak gelip doğru Mihr-i İskenderiye'ye gider.

İTALYA POSTA VAPURLARI: Beher hafta günleri Cumartesi günleri vapur İskenderiye'den gelip Kıbrıs'a gider. Ve Pazartesi günleri Kıbrıs'tan gelip İskenderiye'ye gider.

İNGİLİZ POSTA VAPURLARI: Her hafta Pazar günleri İskenderiye'den Kıbrıs'a uğrayarak bir vapur gelip Trablus'a azimet vapurdan Çarşamba günlerinden günleri avdet ederek gelip doğruca İskenderiye'ye azimet eder. Dört kıta İngiliz vapurları günleri meçhul olarak İskenderiye'den İskenderun ve bazı Mersine kadar işlemektedir.⁴²⁰

1885'e gelindiğinde gemi seferleri artmış, bu konudaki faaliyetler hem Osmanlı Devleti'nce hem de yabancı ülkelerce geliştirilmiştir. 1899'da ise detaylı listeyi 1879'dakiyle karşılaştırdığımızda seferlerin çoğaldığını, sefer periyodunun onbeş gün

⁴¹⁸ Quataert, s.180. Buharlı gemi öncesinde Ortadoğunun iç kesimlerinde Dicle ve Fırat üzerinde tek yönlü ulaşım vardı. Nehir yolu boyunca giden gemiler, varış yerinde parçalanıp kereste oluyordu. Çift yönlü gemicilik Dicle Fırat Havzasının çevresine de olumlu etkiler sağladı. Diğer yandan bu gelişme, Suveyş Kanalı'nın açılmasını, dolayısıyla da Mısır'ın Avrupa tarafından işgalini getirdi. Maliyetler düşünce Irak topraklarının ticaret hacmi gelişti, ancak Halep, Şam, Musul, Beyrut'un önemi görece geriledi. Bu Aynı yer.

⁴¹⁹ Davut Dursun, Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut", **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78, ss.55.

⁴²⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, ss.125-126.

olduğu ama ikinci haftalarda düzenlenen başka bir program nedeniyle ortalama haftada bir ya da daha sık hale geldiği anlaşılmaktadır. Artan seferlerde Hidiviye vapurunun seferlerini de görmekteyiz. Sıklaşan seferler nedeniyle bu kez liste vapur türüne göre değil, haftanın günleri bazında düzenlenmiştir⁴²¹:

1899 Beyrut vapur seferleri:

<u>CUMA</u>
Nemçe Vapuru: Sabah İskenderiye ve Hayfa'dan gelip akşam Trablusşam Lazkiye İskenderun'a Mersin Sakız Rodos İzmir Der'Aliye'ye hareket eder.
Fransız Vapuru: Cuma günü sabah Trablus ve Kıbrıs'tan gelir.
Rus Vapuru: Dersaadet ve Trablus'tan gelip akşam Yafa ve İskenderiye'ye hareket eder.
<u>CUMARTESİ</u>
Fransız Vapuru: İskenderiye ve Yafa'dan gelir, öğleden önce İzmir, Der Saadet'e gider.
Hidiviye Vapuru: Mersin ve Trablusşam'dan gelir.
<u>PAZAR</u>
Hidiviye Vapuru: Sabah Sayda, Hayfa, Yafa ve İskenderiye'ye gider.
<u>PAZARTESİ</u>
Rus Vapuru: Sabahleyin İskenderiye ve Yafa'dan gelip öğle vaktinde Trablusşam, İzmir ve Dersaadet'e gider.
Nemçe Vapuru: Dersaadet'ten ve Trablusşam'dan gelip akşam Hayfa, Yafa ve İskenderiye'ye Hareket eder.
<u>SALI</u>
Hidiviye Vapuru: İskenderiye Yafa'dan gelip öğle vaktinde Trablus, Mersin ve İskenderiye'ye gider.
Fransız Vapuru: Akşam Kıbrıs, Mersin, İskenderun ve Lazkiye'ye gider.
<u>CUMA</u>

⁴²¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, ss.125-126.

Nemçe Vapuru: İskenderiye ve Yafa'dan gelip akşam Trablusşam, Lazkiye, İskenderun, Mersin, Sakız, Rodos, İzmir Dersaadet'e gider.

Fransız Vapuru: Öğleden iki saat sonra Portsaid'den Ras'a gelir.

CUMARTESİ

Rus Vapuru: İskenderiye ve Yafa'dan gelip öğleyin Trablusşam, Mersin, Sakız, İzmir, Dersaadet'e gider.

Hidiviye Vapuru: Mersin ve Trablus'tan gelir.

Fransız Vapuru: Akşamüzeri Trablusşam, Lazkiye, İskenderun, Mersin ve Kıbrıs'a gider.

PAZAR

Rus Vapuru: Dersaadet ve Trablusşam'dan akşam Raza ve İskenderiye'ye gider.

Hidiviye Vapuru: Sabah Sayda Hayfa İskenderiye'ye gider.

Fransız Vapuru: Kıbrıs ve Trablusşam'dan gelir.

PAZARTESİ

Nemçe Vapuru: Dersaadet Trablus Şam'dan gelip akşam Hayfa Yafa İskenderiye'ye gider

Fransız Vapuru: Re'sen Portsaid'e hareket eder.

SALI

Hidiviye Vapuru: İskenderiye, Yafa'dan gelip öğleyin Trablusşam, İskenderun ve Mersin'e gider.

Beyrut, Suriye vilayetinin dışı açılan kapısı olarak ulaşımın yoğun olduğu bir yerdir. 1910'da İstanbul ile Suriye arasında en düzenli ulaşım bağlantısı Messagerie Kumpanyasının vapurlarıyla yapılmakta ve yolculuk 4 gün sürmektedir.⁴²² Merkezi yönetimin deniz ulaşım araçları da bulunur ve bunlarda önemli büyüklükte istihdam yaratılır. Kayıtlarında vilayete bağlı olan Resmo Padişah (Devlet) Vapuru'nda istihdam edilen subay ve askerlere ilişkin de bilgiler bulunur. Bu kapsamda I. Süvari'de Kaptan

⁴²² Şerif, a.g.e., s.170.

Ömer Efendi, II. Süvari'de ise Bölük Zabiti, Seyr-i Sefine Memuru, Mülazım-ı Evvel, Gemi kâtibi, iki Bölük Subayı (Mülazım-ı Evvel), Hareket Memuru ve yardımcı Mühendis bulunmaktadır. Çarkçılar kadrosunda ise Ser Çarkçı, Sağ Kol Ağası, Yardımcı Sol Kol Ağası, 48 Kazancı ve 25 Ateşçi olmak üzere toplam 90 kişi yer almaktadır.⁴²³ 1894'de Süvari binbaşı, ikinci kaptan sol kolağası, gemi kâtibi, bölük yüzbaşısı, hesap memuru mülazım-ı evvel, 2 bölük zabiti mülazım-ı evvel, ser çarkçı sol kolağası, ikinci çarkçı yüzbaşı, üçüncü çarkçı yüzbaşı, 3 çarkçı zabiti mülazım-ı evvel, sefine haracı, sefine kazancısı bulunur.⁴²⁴

Beyrut'ta vilayeti dahilinde çok sayıda liman idaresi bulunur. Bunlar, Beyrut merkez, Trablusşam, Lazkiye, Akka, Hayfa, Sur, Sayda, İrvad, Cebel, Nablus'tur.⁴²⁵ 1907'de Beyrut Liman İdaresi Reisi Binbaşı Hacı Osman Bey yönetimindedir. İdare-i Mahsusa acentesi Hasan Bendak Efendi de burada çalışmaktadır. Yine liman idaresi kapsamında Bot-u Hümayun'da 11 idareci ve 25 mürettebat; Kütahya Torpidogeçer-i Hümayun 10 idari personel ve 22 mürettebat ile yer almaktadır.⁴²⁶

Vilayet genelinde limanlara paralel olarak çok sayıda fener bulunur. Beyrut, Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Trablus ve Lazkiye fener memurluklarında birer memur ve ikişer nefer gardiyan müstahdem görev yapar. Beyrut da diğerlerinden farklı olarak katib de bulunur.⁴²⁷ 1899 Kayıtlarında memur ve kâtibi bulunan Fener İdaresi yer alır.⁴²⁸ 1901'de 4 Kolcu Nefer, Memur Yusuf Numan Efendi ve Katib Fransuva Bertran ile faaliyet göstermektedir.⁴²⁹ 1906 Kayıtlarında da 4 kolcu neferin Beyrut fenerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır.⁴³⁰ 1907'de bir memur ve bir kâtipler hizmet görmektedir.⁴³¹

Vapur seferleri:

FRANSA: Bir Fransız şirketinin iki haftada bir düzenlediği seferler Marsilya'dan hareketle İskenderiye ve Yafa'ya uğrayarak salı günleri Beyrut'a varır. Aynı gün hareketle de Trablus, Lazkiye ve Anadolu sahillerinde bulunan iskelelere uğrayarak İstanbul'a gider.

⁴²³ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.119.

⁴²⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.220.

⁴²⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.221.

⁴²⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.197.

⁴²⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.234.

⁴²⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.116.

⁴²⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.106.

⁴³⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s. 109.

⁴³¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.205.

Diğer bir vapur da her iki haftada bir İzmir'den hareket ederek Anadolu iskelelerine Trablus ve Lazkiye'ye uğrayarak perşembe günleri Beyrut'a varır. Aynı gün hareketle Yafa üzerinden Marsilya'ya gider.

AVUSTURYA: Bir Avusturya şirketi, iki haftada bir Trieste'den hareketle İskenderiye ve Yafa'ya uğrayarak pazartesi günleri Beyrut'a varır. Aynı gün hareketle Kıbrıs, Rodos, Sakız ve İzmir üzerinden İstanbul'a gider. Bu hattın dönüşü her iki haftada bir İstanbul'dan hareketle Kıbrıs yoluyla çarşamba günleri varır ve aynı gün hareketle Yafa İskenderiye yoluyla Trieste'ye gider.⁴³² Bir başka hat da her iki haftada bir düzenlenen İskenderiye Beyrut hattıdır. Gemi Yafa ve Hayfa'ya uğrayarak çarşamba günleri Berut'a varır ve ertesi gün hareketle İskenderiye'ye döner.

RUSYA: Bir Rus şirketi, iki haftada bir Odesa'dan İstanbul'a uğrayarak gelir ve pazartesi günleri Beyrut'a varır. Aynı gün hareketle Yafa yoluyla İskenderiye'ye gider. Aynı hattın dönüşü çarşamba günleri Beyrut'a gelerek aynı gün hareketle Trablus yolu ile İstanbul üzerinden Odesa'ya gider.

İNGİLTERE: Bir İngiliz şirketi her hafta İskenderiye'den Kıbrıs yoluyla pazar günü Beyrut'a gelir. Sayılan tarifeli seferlerin dışında İngiliz ve Fransız zuhurat vapurları tarifersiz olarak çalışır. Ancak bu seferler de genellikle Londra hareketli ve haftada bir vapurun Beyrut'a gelmesi şeklinde düzenlenir.⁴³³ Tüm bu bilgiler 1885'de Doğu Akdeniz'deki deniz trafiğinin yoğunlaştığını, Beyrut'un da bundan önemli pay aldığını göstermektedir.

1883 Yılında Beyrut Sancağı'nda, bir önceki salnamede inşa edildiği belirtilen 80 odalık Beyrut şehri Hükümet Konağı tamamlanmıştır. Minet-ül Hasan denilen yerde jandarma karakolu inşa edilmiştir. 2-3 kilometre uzunluğunda yol onarılmış, bazı sokaklar düzenlenmiştir.⁴³⁴

1894'de Beyrut'un Şam'la irtibatını sağlayan düzenlemeler tarik yol üzerinden yapılmaktadır. Bu kapsamda Beyrut'tan Şam-ı şerife kadar yüz on iki kilometre mesafeden ibaret olan tarik üzerinde işlemekte olan Garba Kumpanyasının imtiyaz süresi 20 Temmuz 1857 tarihinden itibaren elli senedir. 1894'de İdare heyetinde Müdür-i Umumiyesi Mösyö İdmun, Mesalih Cariye Müdürü Şarl Rubatsi ve Mühendis Mösyö Pol Blanşi yer alır. Gece

⁴³² Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.207.

⁴³³ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.208.

⁴³⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.279.

ve gündüz işleyen yolcu arabalarının hareket vakitleri Beyrut ve Şam'da karşılıklı olarak her gün sabah saat 4:30'dur. Varış saati ise akşam Şam için 5:45, Beyrut için 5:15'dir. Bunun dışında posta arabaları çalışır. Akşamları da 6'da hareket der ve sabah 8:25'de Şam'a, 8:05'de Beyrut'a varır. Gündüz 12 ve gece 1 hareketli seferler de vardır.⁴³⁵

Eşya taşımak üzere de düzenlemeler vardır. Gece gündüz işleyen yük arabalarının hareket vakitleri Beyrut'tan Şam'a gelen eşya için on dört arabadan merkep bir katır sabah saat 4 de hareketle dördüncü günü öğleden sonra Şam'a vasıl olmaktadır. Şam'dan Beyrut'a giden eşya için sabah saat üçte Şam'dan hareketle üçüncü gün öğleden sonra Beyrut'a ulaşmaktadırlar.⁴³⁶

Bu düzenlemeler Beyrut la Şam'ın hem insan hem de eşya bakımından yoğun bir ilişki içinde bulunduğunu gösterir. Coğrafi koşullar nedeniyle Beyrut'tan Şam'a gidiş, dönüş nispetle daha uzun sürmekte ancak her gün hem yolcu hem de eşya taşınabildiği anlaşılmaktadır. Yolların iyileştirilmesi için Fransız şirketi ile anlaşarak şose yapımına karar verilmiştir. Bu bağlamda yapılan düzenleme konunun detaylarını ortaya koyar⁴³⁷:

14 Haziran 1856 tarihli bu belgenin düzenlenmesinin ardından 10 Ağustos 1862 tarihli düzenleme ile talimata rüsumat uygulamasına yönelik ekler yapılmıştır.⁴³⁸

İncelediğimiz dönemin başına isabet eden bu gelişmeler bölgedeki gelişim ve değişimde önemli adımlardan biridir.

Fransa'ya şose yapmak ve işlemek üzere verilmiş olan imtiyaza ilişkin bu bilgiler çok detaylıdır. Osmanlı yönetiminin kentleri ve ulaşım ağını geliştirmeye verdiği öneme işaret eder. Ancak demiryolları konusuna benzer biçimde avantajlardan da vazgeçmeyi gerektirmektedir.

Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında övgüyle söz edilen büyük bir yatırımdır. 1907 Beyrut salname Kayıtlarında *“Hamidiye Hicaz Hatt-ı Âlisi, şeref izafetiyle mübahi bulunduğu nam-ı âlinin delaletiyle inkâr olduğu üzere Memalik-i Mahruse-i Şahanede dini, ilmi, umrani, maasır-ı celile ve nef'ia var ise kâffesinin müessisi yegânesi olan hars Din-i mübin halife-i takva Güzin veli-i nimet be-minnetimiz şehriyar mali menkabet Padişahımız Efendimiz hazretlerinin müessesat-ı celile-i bi-nihayelerinden*

⁴³⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.254.

⁴³⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.255.

⁴³⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.255

⁴³⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.255-260.

biridir.” ifadesi yer almaktadır.⁴³⁹ “*Hatt-ı Âlinin Şam’dan Mekke-i Mükerreremeye kadar Hatt-ı Kebir-i Ali Namını alan kısmı 1800 ve Hayfa- Mezirib şubesi 105 kilometre ve tulünde olmasına göre mecmu’u 2000 kilo metreye karibtir.*” Hilafetin 25. Yıldönümü şerefine 1 Eylül 1900’da açılışı yapılmıştır.⁴⁴⁰ Kentin gelişiminde önemli yeri olan bu hatta 1898’de Beyrut-Şam arasında çalışan tren seferlerine ilişkin saat ve fiyat tarifesi bulunmaktadır.⁴⁴¹ Hicaz Demiryolu inşaatının yönetim merkezi, atölye ve bakım merkezleri gibi temel yapı ve organizasyonları Şam’da oluşturuldu. Demiryolu Çalışma Müdürlüğü burada kuruldu ve en büyük atölyeler yine burada hayata geçirildi. Böylece hattın sorumluluğunu üstlenen müdür vilayet memurlarıyla, Beyrut-Şam demiryolu idaresiyle ve Şam’da faaliyet gösteren tüccarlarla sürekli temas halinde bulunabilecekti. Malzeme tedarigi için merkez olarak da Hayfa belirlendi. Mal Müdürlüğü ve Mal Müdür Yardımcılığı büroları burada düzenlendi. İnşaatın tamamlanmasından sonra ise ticari kuruluşların iletişim kurmasının daha kolay olması nedeniyle Mal Müdürlüğü Şam’a aktarılacaktı. Şam’da Hükümet Sarayı’nın yakınlarındaki ana meydanda içinde bir dizi büronun yer aldığı büyük bir istasyon inşa edilmişti. Bu büyük proje, kentin uluslar arası ticaretine de yeni bir boyut katı. Makineler Baume ve Marpent, Haino S. Pierre firmalarından, Belçika’dan satın alındı. Atölyelerde kullanılacak elektrik enerjisi de Beçika imtiyazlı Tramvay Kumpanyasına ait olan, şehrin yakınında Aynu’l Fice’de kurulmuş olan hem kente hem de tramvay kumpanyasına elektrik enerjisi sağlayan santralden temin edildi. Hattın kente kattığı hareketlilik başka yenilikleri de beraberinde getirdi. Eski Saray tarafında, sahip olduğu taş işçiliği yanında şekli ve biçimi ile dikkatleri üzerinde toplayan 150 odalı bir otel inşa edildi.⁴⁴² Demiryolu inşasının ardından Barada’da bulunan meydan bölgesinin güneyinde şehir merkezine yarım saat mesafede bulunan ve Şam ya da diğer adıyla Kadem-i Şerif İstasyonu Suriye vilayetinin merkezi konumuna gelmiştir. Aynı zamanda V. Ordu Karargahı olan bu alanda 1906’da 12bin asker ve 180bin nüfus bulunmaktadır.⁴⁴³ Yükleme ve boşaltma işlemleri istasyon dışında yapılmakta ve bu nedenle yük taşımacılığı açısından iyi örgütlenmiş bir durak olarak hizmet vermektedir. Bu

⁴³⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.54.

⁴⁴⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.55.

⁴⁴¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1898, AESLN 392, s.340-343.

⁴⁴² Hülagü, a.g.e., ss.53-56.

⁴⁴³ Hülagü, a.g.e., s.144; Krş. IOR:L/P&S/10/12, From Mr. G. Barclay to Sir Edward Grey, Confidential, Istanbul, 17 November 1906.

durumun sonucu olarak tüm hububat tüccarları mağazalarını Meydan bölgesinde luşturmuş, istasyonun çevresinde canlı bir ticari hayat meydana getirmiştir.

1907’de birinci sınıftan iki ikinci sınıftan dört ve üçüncü sınıftan on adet olmak üzere toplam 16 yolcu arabası eklenmek üzere sipariş edilmiştir. Ayrıca *altmış adet eşya-yı ticariye vagonu* da sipariş aşamasındadır.⁴⁴⁴ Bu çabalar devlet eliyle ulaşımın geliştirilmesinin önemli işaretleridir.

1906 Kayıtlarında kentte Hamidiye-Hicaz Demiryolu Beyrut Sevkiyat Komisyonu bulunmaktadır. Reisi Ve Bahr-İ Sefid Seyyar Filo Kumandanı Yüzbaşı Kasımpaşalı Mehmed Piri Efendi’dir. Yüzbaşı Kadı Çeşmeli İbrahim Nazif Efendi, Fırkateyn Kâtibi Kasım Paşalı Salih Efendi ve Kurun Kâtibi Avunyalı Hasan Basri Efendi de komisyonun diğer üyeleridir.⁴⁴⁵

Bölgede bu denli önemli olan demiryolu yatırımının yatırım geri dönüşünü ortaya koyan verilere de sahip bulunuyoruz. Buna göre 1900-1906 döneminin toplamı ve 1907 yılınınkiler ayrı olmak üzere hattın toplam masrafı ve işletme sermayesi ortaya konmuştur.⁴⁴⁶

1905-1907 Hamidiye Hicaz demiryolu hattı finansal yapısı:

322 (1906) senesi gayesine kadar sarfiyat	16452690,6	322 (1906) senesi gayesine kadar işletme hâsılatı	7470331,41
323 (1907) senesi ibtidasından temmuzun gayesine kadar sarfiyat	842237,09	323 (1907) senesi ibtidasından temmuzu gayesine kadar işletme hâsılatı	5872464,36
YEKÛN	24875060	YEKÛN	<u>13342796</u>

Bu veriler, 1907 yılında şimdiye dek yapılan masraf toplamının yarısından fazlası kadar bir harcamayı; toplam gelirlerinin ise %78’si kadar geliri işaret etmektedir. Yatırım 1907 yılında hem önemli harcamalara neden olmuş hem de katettiği ilerlemeyle önemli gelir artışı sağlamıştır. Ancak toplamda hala gelirlerin giderlerin %53’ü seviyesinde bulunmaktadır. Bu sonuç bize Osmanlı Devleti’nin bölgenin kalkınmasında önemli yer olacak bu büyük yatırımı sübvans ettiğini göstermektedir. Resmi kayıtlarda gelirin giderin altında olmasının nedeni olarak inşaatın devam etmesi ve inşaat malzemesi taşınması gibi faaliyetlerden dolayı tam kapasite ile yolcu ve yük taşıyamıyor olması gösterilmektedir.

⁴⁴⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.61.

⁴⁴⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.105.

⁴⁴⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.59.

Buna ilave olarak da “Üç yüz yirmi iki (M.1907) senesi gayesine kadar işletme hâsulat-ı ticariyesi yetmiş dört bin yedi yüz üç liradan ibaret ve masrafı yüz altmış dört bin beş yüz yirmi altı liraya baliğ olduğu halde bu senenin ilk beş ayı zarfında elli sekiz bin yedi yüz yirmi dört lira varidat olup seksen dört bin iki yüz yirmi üç lira masraf edilmiş olduğundan şu miktarlar varidatın gittikçe tezayid ve bi'l-akis masrafın tenakis etmekte olduğunu göstermektedir.” denmektedir.⁴⁴⁷

Diğer yandan “Borca bile varidat yekûnu 3.188.690,21 lira; borca bila sarfiyat yekûnu 2.832.174,87 lira olup nakden mevcut olan 356.555,34 liradır.” 46.175,92 lirası inşaat ve işletme gideri olmayan harcamalardır. Bunlar devletin saray görevlisi gibi misafir ettiği kişilerin nakliye masrafları gibi kalemlerden oluşur. 2.785.998,95 lirası da inşaat ve işletme giderleri olarak ödenmiştir. Bu giderlere ilişkin detaylar salnamede yer almış, yatırımın büyüklüğünü ve bölgede bu kapsamda yapılan bayındırlık faaliyetlerini ortaya koymaktadır.

Beyrut kenti için de çok önemli olan Hicaz Demiryolu hattının Hayfa Şubesi'ne bağlı duraklar bölgenin gelişiminde çok önemli yer tutan aşamalardır. Hamidiye Hicaz Demiryolu İşletmesi 1907 itibariyle Nazır Rıza Paşa'nın yönetimindedir ve İşletme Müdür-ü Umumiyesi, Mu'avini, Tahrirat Kalemi Baş, Kâtibi, Hareket ve Münakalt-ı Şubesi Reisi, Tamirat-ı Mütemudiye Şubesi Reisi, Anbarlar Reisi Vekili, Hareket ve Münakalat Şubesi Reisi Muavini, Tamirat-ı Mütemudiye Şubesi Reisi Muavini, Mühendisi ve Memuru ile geniş bir kadroya ve Nezaret-i Celilesi Memuriyetine sahip bulunmaktadır.⁴⁴⁸ Taşımacılığı yapılan mallara ilişkin hazırlanan detaylı düzenleme kayıtlarından edindiğimiz bilgiler bölgedeki ticarete konu malların çeşitliliğini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. “Kuru kayısı, nişasta kereste, odun kömürü, kireç, çimento, kok kömürü, ip, sicim, kuru sebzevat, alat-ı ziraiye, tütütn tahminden gayri bilumum dane, çekirdek, pestil, meyan kökü toz halinde, yeni ve eski boş çuval, kiremit, yulaf, buğday, darı, bakla, mercimek, mısır, arpa, bezelye, nohut, foçu ve şişe içerüsünde eyuce muhafaza olunmuş meşrubat, denk edilmiş kuru bağırsak, kahve, maden kömürü, bakkaliye, ham ve işlenmiş demir ve dökme, kuru üzüm, şeker, foçu veyahut şişe içerüsünde eyüce muhafaza edilmiş şarap, ağaç kavunu, limon, taze meyve, denk edilmiş yapağı, taze sebzevat, mandarine, kavun, portakal, karpuz, meyve sebze, koyun derisi, çubuk halinde

⁴⁴⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.62.

⁴⁴⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.66.

meyan kökü ve eşya-yı saire, gaz, sisam, at, deve, öküz, manda, tay ve emsali hayvanat-ı cerrkiye, dana, merkebe, koyun, keçi, keleb, tavuk, kaz, ördek, hindi ve emsali hayvanat ve tombur arabaları” düzenlemede ayrı ayrı adı geçen taşımaya konu ürünlerdir.⁴⁴⁹ Umman’dan Şam ve Hayfa’ya taşınacak kuru üzüm ve hububat için “hususî tarife” düzenlenmiş olması,⁴⁵⁰ bu güzergahta bu tip ticaretin önemli yer tuttuğunu düşündürmektedir. Şarap ise sulama yapılmayan yerlerdeki üzümde elde edilenin makbul olduğu bir ürün olduğu için, Şam ve çevresinde gelişmiş, bunun sonucunda da Beyrut’tan yapılan ticarete yansımıştır.⁴⁵¹

Demiryolu dışında kentin gelişiminde çok daha eskiye dayalı bir kanal deniz yolu ulaşımıdır. Salnamelerde “Vilayetin ahval-i ticariyesi dahi muamelat-ı saire-i umumiyesi gibi şayan-ı memnuniyet bir haldedir. Vilayetin Trablus, Tartus, Ervad, Lazkiye, Cebele, Banyas, Besire, Besid, Meyda, Sur, Akka, Hayfa, Tantura, Kıysariye, gibi büyük küçük birçok iskelesi olup vilayetin dahiliye ve sahiliye-i mütecaverenin vesait-i müamelat-ı ticariyesi olmak itibariyle her biri cesametine göre birer bender-i tüccardır.” ifadesine rastlıyoruz.⁴⁵²

Yine vilayetin gelişiminde demiryolu kadar liman inşalarının önemine de bu kayıtlarda dikkat çekildiğini görüyoruz. 1899’da Beyrut limanına gelen deniz araçları ve yük tonajları şöyledir⁴⁵³:

1899 Beyrut limanı ticari hacmi:

Sefer Sayısı			Yük (ton)			Sancak ve Bandıra
Yekûn	Yelken Gemisi	Vapur	Yekûn	YelkenGemisi	Vapur	
142.937	58.281	57.656	2.739	2.562	177	Osmanlı
2.422		2.422	2		2	Almanya
180.528		180.528	230		230	İngiliz
134.732		134.733	94		94	Avusturya
22.461		32.461	32		32	Mısır
247.294		247.294	132		132	Fransız
15.116	9.208	5.908	55	29	26	Yunan

⁴⁴⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.68-70.

⁴⁵⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.76.

⁴⁵¹ Tony Allan, “Ortadoğu’da Yiyecek Üretimi”, **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Ed. Sami Zubaida ve Richard Tapper, Çev. Ülkü Tansel, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.24.(19-31)

⁴⁵² Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.94.

⁴⁵³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.126.

13.455	2.306	11.049	23	9	24	İtalyan
742	742		5	5		Sisam
77.798		77.798	52		53	Rusya
1.359		1.359	1		1	Norveç
849.008		75.120	3.370	2.609	761	Yekûn

“Üç yüz yirmi (1904) senesinde yalnız Beyrut Limanına gelen vapur ve yelken hacim-i istiabisi 10.252.098 tonilato olduğu halde bu mikdar bir sene sonra yani üç yüz yirmi iki senesinde 103.250.540 tonilatoya ve keزالık 320 senesinde Beyrut Rüsumat Nezaret’inin hasılat-ı umumiyesi 32.550.695 guruş iken 322 senesinde 370.157.678 guruşa baliğ olmuş olması vilayetin ahval-i ticariyesine pek vazı’ bir delil teşkil ider.”⁴⁵⁴ 1906’da Beyrut Liman Dairesi’nde Liman Reisi Kolağası Ali Bey, Liman Kâtibi Ahmed Efendi ve Liman Kâtibi Hacı Yusuf Buci Efendi görev yaparken; İdare-İ Mahsusa Acente ve Liman Bahriye Tahsil Memurluğunun Reisi Ali Bey, Katibi ise Hasan Bendak Efendi’dir.⁴⁵⁵

1861’de Lübnan’da makadam şose yapılmış olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. 1890’larda yol yapımı özellikle Beyrut’ta o kadar ileri seviyeye gelmiştir ki, Fransa ve İngiltere’den gelen 5 tonluk 4 katırla çekilen silindirlerin satışının yapılması söz konusu olmuştur.⁴⁵⁶ 1894’de Beyrut’ta Evkaf Komisyonunun yanısıra “Yollar ve Geçitler Komisyonu” (turuk-u maabir) bulunur. Şam’da bulunmayan bu örgüt bayındırlığa verilen önemin işaretidir. Başkanlığını vali yürütür. Komisyonun Ziraat müfettişi, Nüfus nazırı, Vilayet ser mühendisi, Ziraat Bankası memurundan oluşan üyeleri ile katip ve 2 görevlisi vardır. “Memurin fenniye-i vilayet” Ser mühendis, 3 memur, 4 görevli, merkez vilayet görevlisi, Lazkiye sancağı mühendisi, Nablus nafıa mühendisi, Sayda nafıa mühendisi ve bir görevliden oluşur.⁴⁵⁷ Geniş fen memurları kadrosu, bayındırlık faaliyetlerine verilen önemin bir başka kanıtı olmalıdır.

1901’de vilayette Seyf-i Bahr-i Torpido Ve Stimbot-u Hümayunu’nun bulunduğunu başında da Süvari Yüzbaşı Cemal Efendi’nin yer aldığını görüyoruz.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.95.

⁴⁵⁵ Aynı yer.

⁴⁵⁶ Tekeli ve İlkin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler”, **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, ss.116. Krş. Vital Cuinet, Syrie, Liban et Palestine, s.229.

⁴⁵⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.136.

⁴⁵⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.98.

Beyrut Liman İdaresi 1895’de Reis Ali Rıza Bey, Muavin İbrahim Efendi, Merkez Kâtibî Rızkullah Efendi, Merkez Çavuşu Hacı Yusuf Ağa ile kayıtlarda yer bulmaktadır. Limanda ayrıca Bahriye-i Şahane kapsamında askerler bulunmaktadır. İdare-i Mahsusa’nın da bir acentesi bulunmaktadır.⁴⁵⁹ İdare 1901 itibariyle oldukça detaylı örgütlenmiş bir yapı sergilemektedir. İdare kapsamında Liman Reisliği, İdare-i Mahsusa ve bir müfettiş ve sekiz üyeden oluşan geniş kadrosuyla Sıhhiye Müfettişliği yer almaktadır. Bu durum bir yandan da dış dünyayla çok sıkı temas içinde bulunan Beyrut’un çok çeşitli ziyaretçiler ağırlamasıyla da paralel görülebilir ve fonksiyonel olarak bu şekilde düzenlendiği düşünülebilir.

Belediye kadrosunda müfettiş, çavuşlar ve 19 nefer ⁴⁶⁰ Beyrut Belediyesi’nde yer alan Meclis-i Beledi Kalemî’nde 1901’de ikisi mühendis 12 kişi görev yapmakta, iki muavini ve 21 neferi bulunan bir müfettiş de belediye adına teftiş yapmaktadır.⁴⁶¹ 1906’da bu sayı 1 mühendis, 9 kişi ve 20 neferli bir müfettişten oluşur.⁴⁶² Personel sayılarındaki gerilemenin ihtiyatlı bir yaklaşımla, merkezi yönetimin bayındırlık hizmetlerine ağırlık vermesi nedeniyle belediyede mühendis kadrolarının azaldığı biçiminde yorumlanması mümkündür.

Belediyenin bir de hastanesinin olması dikkat çekicidir.⁴⁶³ Hastanenin dışında Heyet-i Sıhhiye de dikkati çeker.⁴⁶⁴ 1906’da ayrı bir sıhhiye müfettişliği belediye dahilinde kurulma aşamasındadır. Baytar memuriyeti ise bir müfettiş ve bir memur ile hayvan sağlığını kontrol altında tutmaktadır.⁴⁶⁵ Tüm bu gelişmeler modernleşmenin kent yaşamına kattığı unsurlardır ve gelişen toplumların önemli niteliklerinden olan kontrol mekanizmasının öne çıktığına da işaret eder.

Belediye Meclisi Kalemî’nde 11 kişi ve 20 çavuş-u nefer bulunmaktadır.⁴⁶⁶ 1907’de reis değişmemiştir. Mecliste az değişiklik olmuş ve 11 kişilik üye sayısı

⁴⁵⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.97.

⁴⁶⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, ss.98-99.

⁴⁶¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.105.

⁴⁶² Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, ss.98-99.

⁴⁶³ Bkz. Sağlık başlığı.

⁴⁶⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.105 ve Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.99.

⁴⁶⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.99.

⁴⁶⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, ss.98-99.

korunmuştur. Kalemde ise 9 kişi görülür. İki belediye mühendisinin de bu listede yer alması önemlidir. Nefer sayısı aynı kalmıştır.⁴⁶⁷

18. Yüzyılın sonunda Volney, “Bütün Suriye sahillerinde 400 ton kapasiteli bir geminin yanaşacağı rıhtım yoktur” diyorken, 19 yüzyıla gelindiğinde Suriye limanları Akdeniz trafiğinin önemli merkezleri haline gelmişti.⁴⁶⁸

1908 Devrimiyle vilayette pek çok yönetici değişmişti. Yeni vali belediye başkanı Abdülkadir ed-Dana Efendi’yi istifaya zorladı. Yerine belediye meclisinin en yaşlı üyesini görevlendirdi ancak görevi kabul ederken çekingen davranan Muhammed Eyas el-Mesri Efendi, Selim Ali Bey’in yardımcılık yapmayı vaatmesiyle kabul etmiş, kısa süre sonra da bu işlerde görev yapamayacak derecede bilgisiz olduğu ortaya çıkınca istifa etmişti. Selim Ali Bey hatırasında şu çarpıcı örneğe yer vermiştir: “*Yanımda bulunduğum sırada imtiyaz talebi için kendisine bir dilekçe getirilmişti. Dilekçeyi bana uzattı, ben de mühendise havale etmesini söyledim. Dilekçeyi geri aldı ve şöyle diyerek havale etti: ‘Mühendize verin.’*”

Mebus seçimlerinin örgütlenmesi konusundaki görevi yerine getiremeyeceği için istifa eden Eyas el-Mesri Efendi’nin yerine Selim Ali Bey belediye başkanı olmuştu. Vali Edhem Bey ile görüşüp yardım konusunda sözünü alınca temizlik ve yolların tadilatı konusunda çalışmaya karar vermişti. Genel kanalizasyonun düzenlenmesi gereğini görmüş, belediyenin yetersiz olan finansman kaynaklarını arttırmanın yolunu aramıştır. Devrin koşullarının buna olanak sunuyor olması son derece gelişmiş bir yönetim zihniyetini göstermektedir. Ancak uygulamanın her aşamasının başarıyla yapılmadığı ve konunun sonuçlandırılmadığı görülmektedir. 24bin Lira olan belediye gelirinin 44bin Liraya yükselmesini sağlayan proje önce Vilayet Encümeninin onayını almış, ardından İstanbul’a gönderilmiştir. Ancak burdan bir sonuç elde edilememiş, bu nedenle kentin kanalizasyon ve buna bağlı olarak sağlık sorunu çözüme kavuşmamıştır.⁴⁶⁹

Beyrut belediyesi doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Bölgesi başkanlığına getirilen Butros Dagir Efendi ilk iş olarak kırk yıllık sözleşmesi kez daha

⁴⁶⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.191.

⁴⁶⁸ Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, s.177.

⁴⁶⁹ Selim Ali Selam, a.g.e., ss.86-87.

yenilenen ancak bu yenilemenin hukuka aykırı şekilde belediye meclisi kararı yerine sadece eski başkanın kararıyla yapıldığı Su Şirketi'ni dava etmişti.⁴⁷⁰

3 Temmuz 1887'de Osmanlı vatandaşı Yusuf Matran Efendi'ye 60 yıllığına verilmiş olan imtiyaz ile kurulmuş olan Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi kendisinin yanı sıra 6 yabancı uyruklunun yer aldığı idare heyeti tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 23 Hektarlık yüzölçümü bulunan rıhtımda 18 Haziran 1888'e dek 350 metre uzunluğunda bend inşa edilmiş olup, toplam rıhtım duvarı uzunluğu 1200 metre planlanmıştır. Mukavelenamede⁴⁷¹ yer alan "*liman ve rıhtım imalatıyla müteferatının inşaat ibtidaiyesi için gerek memalik devlet aliyeden ve gerek diyar-ı ecnebiyeden celb ve tedarik olunacak olan taş ve kereste ve maden kömürü ile makine ve edevat vesair levazımat bir defaya mahsus olarak gümrük resminden muaf tutulacağı gibi liman müddet imtiyaziyesi zarfında rıhtım ve liman ile müterafına ait arazi ve sermaye üzerine bir güne vergi alınmayacak ve yalnız işbu mukavelename ile merbutşartname damga resminden vareste olacaktır.*"⁴⁷² ifadesi devletin yükleniciye teşvik uyguladığını göstermektedir. Bunun dışında ele alınan çok sayıda detaydan biri olarak "*rıhtımın arzı yirmi metre, rıhtıma çıkacak ara sokakların arzı bile on metre*"⁴⁷³ olarak planlanmıştır. Bu da geleceğe dönük kentleşme çabalarına örnek olmalıdır. Başka bir nokta, hem bu şirketin hem de aynı dönemde tesis edilen diğer şirketlerin birer mukavelenamenin yanı sıra şartname de düzenlenerek hukuki olarak çok detaylı bir altyapıya sahip olmasının sağlanmasıdır. Bu yaklaşım çoğu zaman imtiyaz sahibi ya da idare heyeti üyelerinin yabancılardan oluşması nedeniyle onların haklarını korumaya yönelik ve nlar tarafından yapılan düzenlemeler değil; iki tarafın ve bazen üçüncü, dördüncü tarafların haklarını netleştiren bir yapıdadır. Su şirketinde aboneler ve belediye, liman ve rıhtım düzenlemesinde askeriye ve donanmanın haklarının; hemen hepsinde işletme sürecindeki vergilendirmelerin detayının ortaya konmuş olması bunun somut örneklerindedir ve Osmanlı yönetiminin örgütlediği anlaşılabilir bir yaklaşımı sergiler. Bu durumu hukukun üstünlüğü ve hakların koruma altına alınması bakımından modernleşmenin önemli işaretlerinden biri saymak mümkündür. Kuruluşundan dört yıl sonra yönetiminde Reis-i Fahri Kont Edmon Dö Birtöy, Hukuk Müşaviri Faik Bey, Reis Mösyö Şırlmarle, Mesalih-i Cariye Baş Müdürü Mösyö Yeti Cerar ve İşletme Müdürü

⁴⁷⁰ Selim Ali Selam, a.g.e., s.88.

⁴⁷¹ Şartname için bkz. Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.282-298.

⁴⁷² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.285.

⁴⁷³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.289-290.

Mösyö Cevl Rişrol olmak üzere tamamına yakını yabancılardan oluşan kadro hizmet vermektedir.⁴⁷⁴ İnşaatı devam olunmakta ve 8000000 frank masrafla ikmal olunacağı tahmin edilmekte bulunan Beyrut limanında 23000 hektar bir havuz vücuda geleceğinden her nevi ticaret gemisi bir güvende olacaktır.⁴⁷⁵ 1895’de Beyrut Liman ve Rıhtım Ve Antrepo-yu Osmanlı Kumpanyası adıyla yeni bir sözleşme düzenlenmiştir. Beyrut Rüsumat Nezareti’yle Liman ve Rıhtım Kumpanyası arasındaki bu sözleşme, hamaliye muamelatıyla gümrükte eşyanın nakli ve anbarlanmasına ilişkindir ve modern anlamda bir antrepo oluşturulmuş olduğuna dikkatimizi çeker.⁴⁷⁶

1899’da Liman ve Rıhtım Şirketi’nde Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi’nde Reis Fahuri Kont Adipertoy, Reis Mosyo Şarlmale, İşletme Müdürü Mosyoviç Rişrol, Müfettiş-i Umumi Vikont Gadi Potoy görev yapmaktadır.⁴⁷⁷ Şirketin çalışanlarının 1906’daki listesinde reislik ve fahri reislik yerine komiser ve müdürlük makamlarını görüyoruz.

1893-1906 Beyrut limanı ve rıhtım şirketi gelirleri:

Yıl	Altın Kuruş	Yıl	Altın Kuruş
1893	1.113.121,11	1900	2.016.273,81
1894	1.587.198,51	1901	2.648.486,82
1895	1.123.544,10	1902	3.103.358,29
1896	2.150.949,96	1903	3.114.487,76
1897	1.685.790,96	1904	3.450.491,80
1898	1.590.675,44	1905	3.454.878,40
1899	1.649.183,51	1906	4.022.757,14

Liman ve Rıhtım Şirketinin önemli boyutta geliri vardır ve yıllar itibariyle ve özellikle 1898’den itibaren istikrarlı bir biçimde artış göstermektedir.

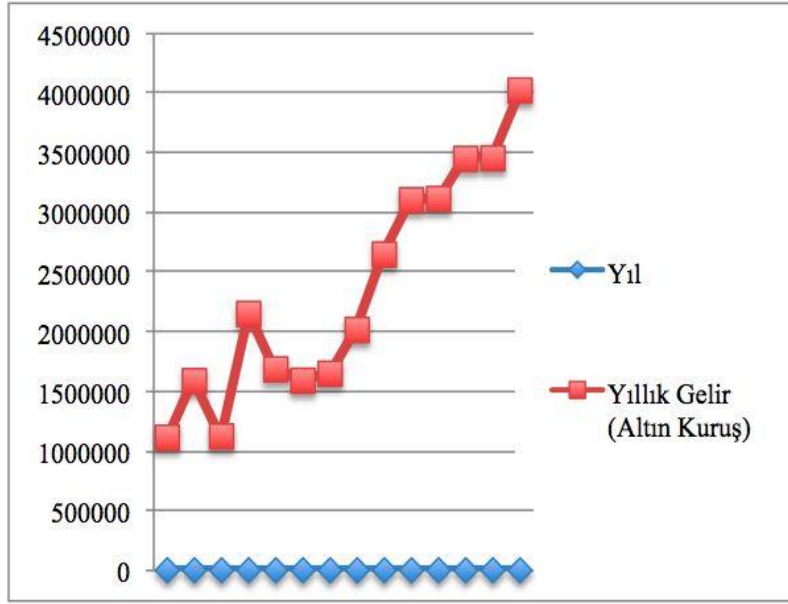
⁴⁷⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s. 106-107.

⁴⁷⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.389-390.

⁴⁷⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.208 vd.

⁴⁷⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.117.

1893-1906 Beyrut limanı ve rıhtım şirketi gelirleri:

1910'dan itibaren Bağdat demiryolunun yapımında gereken malzemelerin Almanya'dan getirildiği yollardan İstanbul, İskenderun, Mersin ve Beyrut limanı aracılığıyla yapılan taşımaydı. Bu nedenle Beyrut limanının yoğunluğu artmıştı.⁴⁷⁸ 1891'de dönemin valisi İsmail Hakkı Bey bölgedeki ilk işlerinden birinin limanla ilgili düzenlemeler olduğunu, bu kapsamda “aralarında dolaşmanın zor olduğu ve limana ulaşımı engelleyen dar kemerli pasajlarıyla eski Beyrut'u oluşturan evlerden bir blowgun” yıkılarak bunun yerine şehirle limanı birleştiren geniş bir cadde yapıldığını belirtir. Yıkılması gereken evlerin kamulaştırılması için gerekli meblağın temin edilmesi başarılıdır.⁴⁷⁹ Bu detayların kamulaştırma kısmı hukuk ve vatandaşlık haklarına verilen önemi, planlanan değişiklik ise kentleşme konusunda modernleşme kapsamındaki düzenlemelere verilen önemi ortaya koyar. Ancak eski kentin korunması konusundaki bilinç seviyesi için henüz erken bir safhada bulunmaktadır. Bunun dışında vilayetin sevahilinde Beyrut, Tarus, Ervad, Banyas, Lazkiye, Cebele, Harab, Basire, Basid, Sayda, Sur, Meşakka, Hayfa, Tanrura, Bassa, Kaysariye, Ebu Zabure İskeleleri mevcuttur.⁴⁸⁰

Deniz yolunun ardından önemli ulaşım yöntemi demiryoludur. Tanzimat programı ülkedeki kaynakların işlenmesini sağlamak amacıyla ulaştırma araçlarının sağlanmasını ve

⁴⁷⁸ Jonathan S. McMurray, *Distant Ties Germany, the Ottoman Empire and the Construction of the Baghdad Railway*, Preager, London, 2001, s.87; Krş. BOA 80 Ba 2, DB8305, 40, 1, Generaldirektor Günther an Falkenhayn (14 May 1917).

⁴⁷⁹ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.138.

⁴⁸⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.276.

bölgelerin birbiriyle ve denizle bağlantısının sağlanması amacıyla demiryolu hatlarının döşenmesini öngörüyordu.⁴⁸¹ Buna paralel olarak da imar programları yapılmaya başlanmış ve “Yol ve Köprüler Nizamnamesi” çıkarılmıştı.⁴⁸² Sultan Abdülmecid devrinde Ali ve Fuat Paşalar demiryolu programı hazırladılar. Bu kapsamda İstanbul’un batıda Viyana ve Paris’e, doğuda Bağdat’a bağlanması tasarlandı.⁴⁸³ 1865’de Nafia Nezareti kuruldu. 1871 Yılında Sultan Abdülaziz bir irade yayınlarak Bağdat demiryolunun devlet tarafından yapılarak, bağlantılarla Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi’ne ulaştırılması gereğini ortaya koydu. Bu kapsamda Asya Osmanlı Demiryolları Müdürlüğü’ne Alman bir mühendis getirildi. Hazırlanan projeye başlandı ve 1875 mali krizine kadar sürdürüldü.⁴⁸⁴ Sultan II. Abdülhamid döneminde Duyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulması ile çok sayıda demiryolu projesi gündeme geldi. Bunlar arasında Bağdat, Yafa-Kudüs ve Beyrut-Şam projeleri de yer alır. Takip eden yıllarda bölgede gerçekleşen demiryolu inşaatlarının Hicaz Hamidiye adıyla anılan ve Şam- Mekke bağlantısını hedefleyen hattın dışındakilerin tümü yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla yapılmıştır. Bunlar Konya-Bağdat, Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam-Havran ve Riyak-Halep hatlarıdır. Bölge Osmanlı toprakları içinde demiryoluna en erken kavuşan yerler arasındadır. Özellikle denizden içeri olarak planlanan hatlar öncelikli olarak yapılmıştır.

1904’de Beyrut Nafia Komisyonu’nda reis, 5 üye ve bir katip yer alır.⁴⁸⁵

1906’da kentte ayrıca Şam-Hama ve Temdid-i Osmanlı Demiryolu Şirketi bulunmaktadır.

Şirketin 1899 yılı gelirleri toplam 9.049.174 kuruştur.⁴⁸⁶

Şirketin 1899 yılı ücret tarifesi detaylı olarak hazırlanmış, üçüncü mevki ile oldukça ucuz ulaşım olanağı halka sunulmuştur⁴⁸⁷:

Bu hat Beyrut ile Şam’ı bağlarken, Beyrut’ta yeni rıhtım inşaatına bağlı olarak rıhtıma kadar uzatılmıştır. Diğer yandan da bir kolunun Havran’a bir kolunun Halep

⁴⁸¹ İsmet Ergün, **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Ankara, 1985, s.69.

⁴⁸² C. Orhan Tütengil, İçtimai ve İktisadi Bakımdan

⁴⁸³ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri**, İstanbul, 1981, s.68.

⁴⁸⁴ Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988, s.15 vd.

⁴⁸⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.117.

⁴⁸⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.119.

⁴⁸⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.121.

aracılığıyla Anadolu hatına bağlanması planlanmıştır.⁴⁸⁸ Bu bilgi, kenleşme konusunda deniz ve demir yolu entegrasyonunun önem kazanması ve buna bağlı orta vadeli planlamaların yapılmasını ortaya koyması bakımından önemlidir.

1906'da 1901'den farklı olarak Şemskin, Dağil, ve Mezirib (Havran) duraklarının yeni yapıldığını ve hattın uzayarak toplam 246,388 kilometre olduğu görülmektedir.⁴⁸⁹

1903'de eklenen Riyak- Hama hattının durakları ise Riyak, Riyak-ı Askeri Mevkıfı, Tayla Askeri Mevkıfı, Ya'liben, Hafta Askeri Mevkıfı, Live, Re'is-i Yaliban, İlka' Askeri makası, Kısır, Katina, Humus, Telbise, Harab Nefs Askeri, Kefer Behim, Hama'dır. Böylece 188 kilometrelik bu ilave ile birlikte toplam hattı uzunluğu 426 kilometreyi aşmıştır.⁴⁹⁰ 1907'de tamamlanan Hama- Haleb hattı ise Kumhane, Kevkeb, Hamdaniye Askeri Mevkıfı, Ümmürracim, Kıbtüzzafer Askeri, Ebu'zzehr, Talhaceyn, Hamidiye, Racim, Haleb duraklarından oluşur ve 143 kilomeredir.⁴⁹¹

Beyrut Şam ve Şam Mezirib Hattıyla Riyak Hama ve Hama Haleb Hattının yıllar itibariyle gelirinin izlenmesi kentleşmedeki ilerlemenin ulaşım ayağını ortaya koyması bakımından önemlidir. 1907 Kayıtlarında konuyla ilgili veriler bulunur⁴⁹²:

1894-1906 Beyrut-Şam, Şam-Mezirip, Riyak-Haba, Hama-Haleb demiryolu hatları geliri:

Yıl	Gelir (altın kuruş)	Yıl	Gelir (altın kuruş)
1894	549471	1901	10010391
1895	433320	1902	12378043
1896	514516	1903	15408832
1897	10261903	1904	19806722
1898	8391538	1905	18439684
1899	9069173	1906	23850599
1900	9317268		

⁴⁸⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.390.

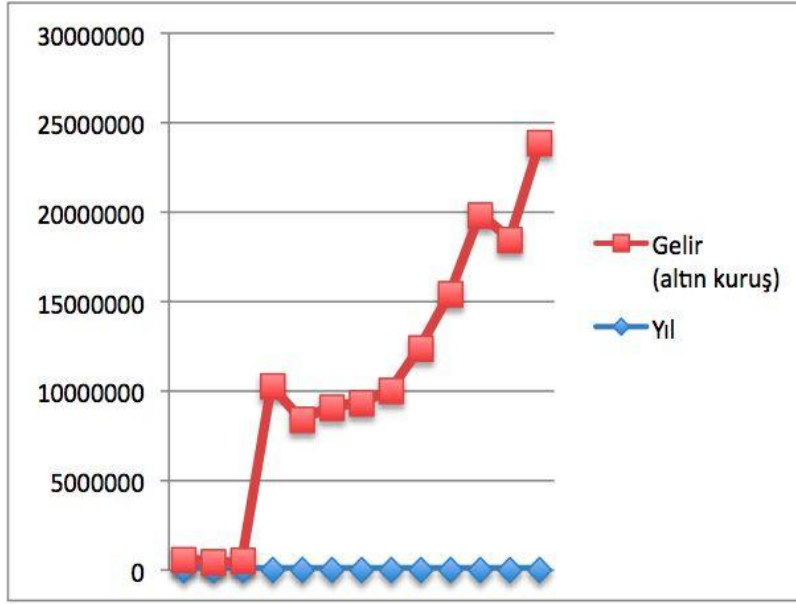
⁴⁸⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.124.

⁴⁹⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.209.

⁴⁹¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.210.

⁴⁹² Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.207.

1894-1906 Beyrut-Şam, Şam-Mezirip, Riyak-Haba, Hama-Haleb demiryolu hatları geliri:

1907'de Hamidiye-Hicaz Demiryolu Beyrut Sevkiyat Komisyonu Reis Kolağası Kasımpaşalı İbrahim Mehmed Piri Bey, Çeşmeli İbrahim Nazif Efendi, Fırkateyn Kâtibi Kasımpaşalı Salih Efendi'den oluşur. Bu üyelerin Hicaz'da ve Yunanistan'da görevli bulunmuş oldukları ve çeşitli liyakat madalyalarına sahip buldukları görülmektedir.⁴⁹³ Şimdi de demiryolunun hizmet vermesinde görev yapmak üzere memleketin başka bir yerinde bulunmaktadırlar. Osmanlı tebaasının tamamı değilse de bir kısmı için mekansal hareketliliğin yüksek olduğunu düşünmemiz mümkündür.

Kentin Şam ile baplantısında buharlı tramvay da kullanılmaktadır. 29 Haziran 1891 tarihini taşıyan ve Devlet-i Âliye namına Ticaret Nafia Nazırı Raif Paşa ile teba-ı Devlet-i Âliyeden Bihim Efendi arasında düzenlenmiş olan mukavelename ve şartname ile 99 yıllığına kurulmuştur.⁴⁹⁴ Ayrıntılardan metnin, teknik ve bürokratik anlamda kentin ve Osmanlı devletinin haklarını korumaya yönelik olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁵ Beyrut'u Şam'ın dışında bir noktaya bağlayacak olan ve yaklaşık 125 kilmere uzunluğunda olan hattın sözleşmeyi takip eden bir yıl içinde detaylı projesi tamamlanıp devletin onayına sunulacaktır. İnşaat aşamasında ve sonrasında isihdam edilecek işçi ve memurların tamamı

⁴⁹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.197.

⁴⁹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.299.

⁴⁹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.298-328.

Osmanlı tebaasından olacaktır.⁴⁹⁶ Böylece modern sosyal devlet anlayışına girecek bir husus metinde yer bulmuştur. Ayrıca “*imtiyaz sahibi devletçe lüzum görülecek mahallerde müfettiş ve komiserlerin ve gümrük ve posta ve zabıta memurlarının ikametlerine müktezi ibniyye ile hükümetin lüzum göreceği mevkiplerde sevkiyat asakariye memurlarına mahsus olmak üzere iktiza eyleyecek ibniyye ve barakaları tesis etmeye mecbur*” tutulmuştur.⁴⁹⁷ Bu da halkın ve ulaşımın güvenliğini sağlamaya yönelik bir adımdır. Buharlı tramvay hattının 1906’da Beyrut, Devre, Nehru’l-Mevt, El- Fevar, Antolyas, Nehru’l- kelb, Antura, Serba, Cünye, Muameleteyn durakları bulunur ve toplam 19, 446 kilom Zabiyeetre uzunluğundadır.⁴⁹⁸ Bu hat da erken örneklerden biridir. 1906’da Antolyas, Nehru’l- kelb arasına Zabiye durağı eklenmiştir.⁴⁹⁹

*Beyrut’da 1776 yılında bir İngiliz kumpanyası marifetiyle beldenin cihet şimaliyesinde ve cebel-i lübnan dahilinde kain Nehir el Kelib’den demir borular vasıtasıyla şehire su getirildi.*⁵⁰⁰ İçme ve kullanma suları zaten künkler yardımıyla eskiden beri şehre ulaştırılmışken, modern yönetime dönüştürülmesi sağlanmıştır. 1894 Kayıtlarına göre camiler ve mescid-i şerife ile kiliselere ve beş adet büyük çeşmeye gereken suyun verilmesi için belediye dairesi bu şirkete yıllık 3000 lira vermektedir.⁵⁰¹ Beyrut Su Kumpanyası’nın imtiyazı 3 Ağustos 1870’den itibaren 40 yıl için düzenlenmiştir. Bu kapsamda Beyrut’a getirilecek olan suya ilişkin mukavelatname düzenlenmiş, daha sonra 20 ocak 1872’de suyun kullanım aboneliğine ilişkin düzenleme yapılmıştır.⁵⁰² 15 Şubat 1875’de dönemin Su Kumpanyası müdürü nün belediye meclisine başvurarak tahsilat sıklıklarını ortaya koymasına üzerine abonelerin her üç ayda bir peşin ödeme ypmaya zorunluluğunu getiren yeni bir düzenleme daha yapılmıştır.⁵⁰³ 1907’de de aynı isimler göreve devam eder.⁵⁰⁴

Beyrut Gaz Şirketi’nde ise Reis Mösyö M. M. Kukil, Müdür Mösyö İ. Kız ve Müdür Gurre Efendi yer almaktadır.⁵⁰⁵ 1906’da Beyrut Cebel-i Lübnan Buharlı Tramvay

⁴⁹⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.303.

⁴⁹⁷ Aynı yer.

⁴⁹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.124.

⁴⁹⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 235, s.211.

⁵⁰⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.382.

⁵⁰¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.387.

⁵⁰² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.262-268.

⁵⁰³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.269.

⁵⁰⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 235, s.211.

⁵⁰⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s. 106-107.

Şirketi Komiser Bişare Efendi, Şirket Meclis İdaresi Reisi Mösyö Palan ve Müdür Mösyö Burgon'un yönetimindedir.⁵⁰⁶ 1907'de ilave olarak Başkatib Mösyö Yovaya'yı görüyoruz.⁵⁰⁷

1894 Kayıtlarına göre Beyrut vilayetinin tüm kaza ve liva merkezlerinde Ziraat Bankası Sandıkları Şubesi bulunmaktadır.⁵⁰⁸

1906'da kentte İskele Komisyonu bulunur. Reis Hasan, Aza, (Beyrut Liman Reisi) Aza, (Tercüman) Katib, bir jandarma zabiti, iki polis komiseri, dört polis neferi ve dört polis muavini de komsiyonun hizmetinde çalışmaktadır.⁵⁰⁹

Beyrut'ta karşımıza çıkan önemli bir kurum da Havagazı Şirketi'dir. 1885'de bir Fransız vatandaşına verilen imtiyaz hakkıyla gündeme gelmiş⁵¹⁰, Petrol gazı için üç adet gazhâne inşa edilmiş, kente havagazı çekilmesi sağlanmıştır. Bu gelişme kentin 615 adet gaz feneriyle aydınlatılmasını ve otel, dükkan ve özel kişilerin de fiyatını ödeyerek hizmetten faydalanması imkanını yaratmıştır.⁵¹¹ 28 Aralık 1885 tarihli mukavelename ve şartname, imtiyaz sahibinin, belediyenin ve abonelerin hak ve sorumluluklarını ortaya koyan, tesisin yapımından kullanımına ve ücretlendirilmesine kadar tüm detaylara değinen bir düzenlemedir.⁵¹² 1894'de *şehrin beşinci ve altıncı derecede olan sokaklarında bile bulunmak üzere 215 adet gaz feneri mevcut olup bunun için canip belediyeden gaz kumpanyasına senevi 2600 lira raddesinde ücret verilmekte ve bir takım hane ve otel ve dükkanlarda dahi hava gazı fenerleri bulunmaktadır.*⁵¹³

1897'de ise elektrik üretimi ve bununla aydınlatma ve tramvay devreye girecektir. 1907'de Beyrut Elektrikli Tramvay Şirketi'ni Komiser Bişare Efendi ve Müdürü Mösyö Jamola ile görüyoruz.⁵¹⁴

⁵⁰⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s. 110.

⁵⁰⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.210.

⁵⁰⁸ “*Bunların tesis tarihinden şimdiye kadar müterakim olup gayri izmet suruf sene-i haliyeye devrirolunan sermayeleri 7379771 kuruşa baliğ olmuş ve meblağ mezburun 4664611 kuruş ahali zimmetinde ve maadası mevcut sandık bulunmuştur.*” AESLN 230, s.373.

⁵⁰⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.94.

⁵¹⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.269.

⁵¹¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.385 vd. İstanbul'da başlayan havagazı kullanımı, büyükşehirlere de getirilmiş, Beyrut ve Şam da bu kentler arasına girmiştir. Bu konu hk. Bkz. Kadir Kon vd., **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, İğdaş Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵¹² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.269-282.

⁵¹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.387.

⁵¹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.211.

20. Yüzyıl kayıtları kentte bayındırlık faaliyetlerinin vardığı nokta bakımından çarpıcıdır. 1904'de "Beyrut- Sayda tarikinin Cebel-i Lübnan'a ait kısmında noksan kalan onbir adet kargir köprü inşa ve Sayda-Mürçi'yyun Tariki'nin sekiz ve Sayda- Sur Tariki'nin o bir km. teviye-i türabiye ile altı aded kargir köprü vücuda getirilmesi, Trablus-Tartus tarikinde müteahhidleri marifetiyle inşa kılınmakta bulunan beş aded cisim ve mühim köprü'nün ameliyatına mübaşeret ettirilmesi bunlardan sadece bazılarıdır.⁵¹⁵ 1903 Senesinde yapılan bayındırlık faaliyetlerinin 1902'nin üç katı kadar olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁶ Bu geniş çaplı kentleşme çabaları aynı zamanda kalıcı olmamakla birlikte çok sayıda işçi istihdamını sağlamaktadır.

1907 Yılı sonu kayıtlarında bir sonraki yıla inşaat çalışmaları devreden 397 kilometrelik yol yapımı yer almaktadır. Sona eren mali yıl içinde bitirilen ise toplam 39 köprü ve mün ile 71 kilomere şose yapımı ve 36 kilometre yol tevsişidir. Vilayetin önceden varolan köprü sayısı 361, yol uzunluğu ise 50 kilomeresi şose olmak üzere toplam 795 kilomeredir.⁵¹⁷

Beyrut'ta dikkat çekici bir sosyal oluşum olarak Maksad-ı Hayriye Cemiyeti'ni görüyoruz. 1881 Yılında 24 üyesi ve bir başkanıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

1881 Yılında "Cemiyet-i Hayriye tarafından Kasaba Mekteblerine irad olmak üzere on beş bab mağaza ile bir bab Kahvehane ve Belediye Dairesi tarafından dahi akar olarak beş bab dükkan inşa kılınmıştır"⁵¹⁸.

Kente ilişkin verilen bu bilgilerin ardından genel görüntüyü ortaya koymakta fayda vardır. 1910 Yılında trenle Beyrut- Şam arasındaki yolculukta Lübnan dağına doğru ilerlenirken görülen manzara hayranlık uyandırıcıydı: "İstasyonlar birbirini akip ediyordu ve manzara gittikçe daha da dikkat çekici bir hal alıyordu. Gördüğümüz şeyler, çalışkan ve hür, zulüm ve istibdatın tahrip dairesinden bağımsız kalmış insanların, böyle çorak ve taşlık yerlerde bile neler yapmaya ve nasıl yaşamaya muvaffak olacaklarını pek açık izah ediyordu. Hattın geçtiği yerlerde insan eli değerek tarla, bağ ve bahçe, insan çalışmasının bir ürünü halini almamış bir karış yer yoktu. Ormanlar yetiştirilmiş ve güzelce korunmuştu. Her tarafa dut fidanları dikilmişti. Özetle, Tabiattan her şekilde faydalanmak

⁵¹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.279.

⁵¹⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, s.208.

⁵¹⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.111.

⁵¹⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.265.

için gayret edilmişti. Demiryolu sanki büyük ve düzenli mahallelere ayrılmış, bayındır bir şehrin içinden geçiyordu. Gördüğünüz binalar, kaşaneler, servetin dercesine pek açık birer misaldi. Ötede beride görülen köyler, Anadolumuzun en bayındır şehirlerini kısıktırarak bir durumdaydı. Lübnanlıların mutlu hali, yaşamaktan nasiblerini almış, zevk ve neşe içinde oldukları, yüzlerinden okunuyordu.”⁵¹⁹

2. Haberleşme

Bölgede hem Osmanlı posta teşkilatının hem de bazı yabancı devletlerin haberleşme teşkilatlarının örgütlenmiş oldukları bilinmektedir. 1872’de Fransa va İngiltere’nin teşkilatları, gönderilerilerinin her yere ulaşması için Osmanlı teşkilatı ile aylık ödeme içeren birer anlaşma yapmıştır. 1880’de Posta ve Telgraf Müdürü Nazırlığın kararı olduğunu belirterek, İngiliz Posta Ofisine, hiçbir resmi yazı ya da gazetenin kabul edilmeyeceği, sadece halkın postalarının alınacağını bildirmiştir. Dokuz yıldır Beyrut ve Şam arasında konsolos yazışmalarını taşımakta olan bu şirketin böyle bir karar alması İngiliz yetkililer tarafından beklenmeyen bir durum olarak yorumlanmıştır. Ancak Fransa’nın anlaşması aksamadan sürdürülmektedir.⁵²⁰ Bu durumun Osmanlı yönetiminin İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine tepki olarak gündeme getirilmiş bir kararı olduğu düşünülebilir.

1886’nın başında sorun yeniden gündeme geliyor. Bu kez Osmanlı düzenlemeleri yalnızca resmi yazışmalar için değil, ticari olanlar için de sınırlama getiriyor. İngilizler eski yazışmaları ve taahhütleri arşivden çıkartıp 30 Eylül 1874 tarihli Osmanlı bildirisinde yer alan İngiliz posta gönderilerinin ihracat vergisi ödendi kaydının aranmasına gerek olmadığı hususunu yekililere ilemek ve konuyu çözmek istiyorlar. Uygulamada yerel otoriteler tarafından bilinmeyen ihracatçıların da konsolsoluk tarafından belgelenmesi gerekmekte olup⁵²¹ bu yaklaşım Osmanlı Devleti’nin bölgedeki ticareti kontrol altına tutmak istediği biçiminde değerlendirilebilir.

1894’de Beyrut Vilayet Başmüdürlüğüne bağlı olarak Beyrut telgraf merkezi, Beyrut postanesi, İskele-i Trablus merkezi, Trablusşam merkezi ve Lazkiye merkezi

⁵¹⁹ Şerif, a.g.e., s.109.

⁵²⁰ FO 195/1869 No.33 20 Haziran 1881 Beyrut.

⁵²¹ FO 1548 29 Ocak 1886.

bulunmaktadır.⁵²² Salname kayıtlarında “Beyrut’un muamelat ticariyyesi ne derecelerde bulunduğu tayin edilmek için bir sene zarfında Beyrut telgraf hanesi ve Osmanlı ve ecnebi posta haneleri vasıtasıyla teati olunan mektuplar ve evrak saire ile emanetlerin ve Beyrut limanına gelip giden vapurların götürdükleri emval ve eşyanın miktarlarını ve kemiyatını kayd etmek iktiza eder.” denmektedir.⁵²³:

Yabancıların posta teşkilatının da dahil edildiği bu rakamlar kentin hareketliliğini gözler önüne serer. Osmanlı Posta Teşkilatının Beyrut Müdüriyeti’ndeki hareket de aynı çıkarıma ulaşmamızı sağlar.

*“Bir sene zarfında Beyrut telgrafhanesiyle Osmanlı postahanesine 106.432 adedi resmi, 456.466 parçası gayri resmi olmak üzere toplam 562.898 kadar telgraf ve mektup ve emanet gelip gitmiş ve mecmua 8.894 parçaya baliğ ve muhteviyatı elli milyon dokuz yüz üç bin bu kadar kuruşa reside olan bu emanat içinde 6.594 parçası gayri resmi olup bunların muhteviyatı dahi 34.317.310 kuruş raddesindedir.”*⁵²⁴

Beyrut’taki bu yoğun iletişim faaliyetlerini sağlayan kara ve deniz yolu ulaşım araçları ise şöyle sıralanabilir⁵²⁵:

Hareket Günü	Vapur İsmi	Mülâhazat(Düşünceler)
Pazartesi	Nemçe Vapuru	Kıbrıs, Rodos, İzmir, Selanik, Der Aliyye, Rusya
	Rusya Vapuru	Yafa,, İskenderiyeye
		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid, Nablis, Cenyen, Cunya, Betrun, Trablus, Tertus, Ceble, Lazkiye
Salı		Humus, Hama, Halep Ve Cebel, Lübnanda Bulunan Cedide, Beyt Meri, Bermana, Bağdat, El Metin,Vesaireye
Çarşamba	Hidivi Vapuru (Mısırdan)	Yafa,Kudüs, Poret,Seyid, İskenderiye Ve Avrupaya, Amerika Avusturalyaya
Perşembe		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid, Nablis,
Cuma		Balaban,....., Şam
Cumartesi	Hidivi Vapuru	Trablus, Lazkiye, İskenderun, Halep, Mersin, Ve Bial Cümle Karaman Sevahiline
		Bağdat, Basra,

⁵²² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.223-224.

⁵²³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.388.

⁵²⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.480-481.

⁵²⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.482-485.

Pazar	Şam
Pazartesi	Nemçe Vapuru	İskenderun, Mersin, Sakız, Rodos, İzmir, İstanbul, Cenyen, Cunya, Betrun, Trablus, Tertus, Cebile, Lazkiye
		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid, Nablis,
Salı	Fransız Vapuru	Yafa, Poret,Seyid, İskenderiye Ve Avrupaya, Amerika
	Fransız Vapuru	Trablus, Lazkiye, İskenderun, Mersin, İzmir, Selanik
Çarşamba	Hidivi Vappuru	Yafa, Poret,Seyid, İskenderiye Ve Avrupaya, Amerika, Der Aliye, Avusturalya
	Rusya Vapuru	Trablus, Sakız, İzmir, Selanik, Der Aliyye, Avrupaya
Perşembe		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid, Nablis,
	Nemça Vapuru	Yafa,Kudüs, Port Sait, İskenderiye Ve Avrupaya, Amerika, Avusturalya
Cuma		Aliyye, ..., Şam
Cumartesi	Hidivi Vapuru	Trablus, İskenderun, Halep, Mersin
		Bağdat, Basra, ...
Hareket Günü	Vapur İsmi	Mülahazat(Düşünceler)
Pazartesi	Nemça Vapuru	Yafa, Poret,Seyid, İskenderiye, Amerika, Avusturalyadan
	Rusya Vapuru	İzmir, Sakız, Trablustan
		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid, Cenyandan
Salı		Bağdat, Basra,, Aliyye,, Balaban, Şamdan
Çarşamba	Nemça Vapuru	Kıbrıs, İzmir, Rodos, Der Aliyeden
	Hidivi Vapuru	Trablus, İskenderun, Mersin, Halep'ten
Perşembe		Humus, Hama, Halep, Şam,, Balaban, Aliyye'den
Cuma		Trablus, Cunya, Betrun, Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberiyeye, Sefid,Vesaire
Cumartesi	iadivi Vapuru	Yafa, Kudüs, İskenderiye, Avrupa, Amerika, Şam,, Ve Cebel-i Lübnan'dan
Pazar	Fransız Vapuru	Der Aliyye, Galata, İzmir, Selanik, Mersin, Adana, Tarsus, İskenderun, Lazkiye, Trablus, Hama ,Humus'tan
		Şam ...'dan
Pazartesi		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Nasure, Teberya, Sefid,

		Cenyan'dan
	Nemçe Vapuru	Yafa, Kudüs, Purut, Sayid, İskenderiye, Avrupa, Amerika'dan
Salı		Bağdat, Basra,.....'dan
	Fransız Vapuru	Yafa, Purut, Sayid, İskenderiye'den
Çarşamba	Hidivi Vappuru	Tarablus , İskenderun, Mersin, Halep'ten
Çarşamba	Rusya Vapuru	Yafa, Purut, Sayid, İskenderiye'den
Perşembe		Humus, Hama, Halep'ten
	Nemça Vapuru	Mersin, İskenderun'dan
Cuma		Sayda, Sur, Aka, Hayfa, Cunya, Betrun, Trablus Vesaireden
Cumartesi	Hidivi Vappuru	Yafa, Kudüs, Purut, Sayid, İskenderiye, Avrupa, Amerika
Pazar		Şam cihetinden

1899'da Beyrut Vilayet Telgraf ve Posta İşleri İdaresi, geniş bir örgüt yapısıyla hizmet vermektedir. Baş müdür, iki müfettiş ve katiplerden oluşan bu merkez örgütün yanı sıra, 22 personeliyle Merkez Telgraf Müdürlüğü, 8 personeliyle de Merkez Posta Müdürlüğü bulunmaktadır.⁵²⁶

1906'ya gelindiğinde Telgraf Başmüdürlüğü 9 kişiyle, Beyrut Telgraf Merkez Müdürlüğü 28 kişiyle ve Beyrut Posta Merkezi Müdüriyeti 16 kişiyle olmak üzere merkezde toplam 53 kişilik bir kadroyla hizmet vermektedir.⁵²⁷ Geçen süre haberleşmeyi geliştirmiş, öne çıkarmış ve bu Osmanlı kenti de duruma aynı hızla ayak uydurmuştur.

1907'de Beyrut merkez dışında, Trablusşam ve buraya bağlı iki müdüriyet, Lazkiye ve buraya bağlı iki müdüriyet, Akka ve buraya bağlı geniş kadrosu dikkat çeken Hayfa müdüriyeti ile yine Akka'ya bağlı üç müdüriyet, Nablus ve buraya bağlı iki müdüriyet bulunmakta vilayetin geniş elgraf ağı dikkati çekmektedir.⁵²⁸ Her sancakta posta ve telgraf müdürlüğü ve unlara bağlı çok sayıda ofisin de telgraf müdürlüğü satatüsünde kurulmuş olması bölgenin öneminin altını çizmektedir. 1911'de Hayfa'yı ziyaret eden Ahmet Şerif, anılarında buranın gelişmişliğine dikkat çeker. Filistin Bankası, Hamburg Amerikan Acentesi, Rüsumat Müdüriyeti göze çarpan binalar arasındadır. Alman mahallesi denilen ve mamur haliyle kentin geri kalanından önemli biçimde fark gösteren semin varlığına da

⁵²⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.93-94.

⁵²⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s. 93-94.

⁵²⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.134.

dikkat çekmektedir. İstasyon bile diğer duraklardan önemli biçimde gelişmiş bir tablo sergilemektedir.⁵²⁹

Buradan hareketle posta telgraf gelirlerinin de yüksek olması beklenebilir. 1907 kayıtlarında biten mali yıl için posta gelirleri 103.970.028,30 kuruş, telgraf gelirleri ise bunun iki katına yakın olmak üzere 204.240.116,25 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Giderler ise posta için 42.806.540,20 kuruş, telgraf için 100.650.834,20 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bu işletmenin hizmet verdiği bir diğer alan havaledir. Aynı yıl Osmanlı toprakları dahilinde 203.100.874 adet işlemle toplam 30.266.037.705 kuruş; haricinde ise 24.041.630 adet işlemle toplam 10.834.071.305 kuruş tutarında havale gerçekleşmiştir.⁵³⁰ Haberleşmenin ticari yaşama katkısını orataya koyan bu bilgilerden ortalama işlem tutarının dahili olarak 149 kuruş, harici olarak ise 450 kuruş hesaplanmakta olduğunu görüyoruz. Bu sonuç, kentin dış ticar bağlantılarını orataya koyan başka bir unsur sayılabilir.

Başka ilgi çekici bir nokta salnamelerde değerli eşya içeren mektupların posta kabulüne ilişkin son derece detaylı talimatların yer alıyor olmasıdır. Bu bağlamda mektubun kabul edilmesine yönelik detaylar, yazıların Türkçe ve mutlaka mürekkepli kalemle yazılmış olması gereği, gönderenin kimliğinde tereddüte yer bırakmayacak biçimde ibraz gerekliliği, nasıl kapatılmış olması gerektiği, mektubun beş yerinden mühürlenerek kapatılması gerektiği, tutar sınırlamaları ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. “Kıymet-i Mukaddereli Mekatib için altun akça hesabıyla elli bin guruş ile meblağ-ı mezburun diğer akça ile bedeli Hadd-ı E’azim itibar edilmiştir. Beher mektubun havi olacağı mektub gönderebilecektir.” Ücret, iade, tazminat konularının da açıklığa kavuşturulduğu talimatname beş sayfadır.⁵³¹ Değerli eşya içeren mektuba yönelik bu detayların dışında havale nizamnamesi de bulunur. Bu da benzer detayları ve modern hukukta benzeri bulunan konuyla ilgili kavramları içeren, havale miktarının üst sınırı olarak 2.000 kuruş koyan ve dört sayfa süren iradeyi seniye dir.⁵³² Bunun yanı sıra yine irade-i seniye olarak yayınlanmış olan, mektup, gazete ve evrak-ı matbu’a ve saire, emti’a-i ticariye numuneleri olmak üzere üç farklı çeşit ve ağırlıklarına göre de çok çeşitli ücret uygulamalarını işaret eden, yine çok sayıda uygulama yönlendirici ve oluşabilecek 13

⁵²⁹ Şerif, a.g.e., ss.208-210.

⁵³⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.135.

⁵³¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.136-140.

⁵³² Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.141-144.

sayfalık posta paketi taşımacılığı nizamnamesi düzenlenmiştir. Buna göre vilayetler üç gruba ayrılmış, her gruba ve taşıma ürüne bağlı olarak, yollanan ürünün çeşit ve ağırlığıyla da ilişkilendirilerek son derece çağdaş ve detaylı bir taşıma tarifesi ortaya koyulmuştur.⁵³³ Havalename kabul olunan mahaller ve baş müdüriyetler belirlenmiştir: Aydın (İzmir, Ödemiş, Akhisar, Ayvalık, Kirli Rodos, Sarayköy, Salihli, Foça, Kırk Ağaç, Mağnisa, Nazilli, Midilli, Bozcaada, Bodrum, Menemen, Kal'a-i Sultaniye, Sisam.. Aydın, Alaşehir, Urla, Bayındır, Çeşme-i Dikili, Söke, Sakız, Kuşadası, Rodos), Edirne (Edirne Hisarı, Baba-yı Atik, Timurtaş, Tekfur Dağı, Cısr-i Mustafa Paşa, İskeçe, Dede Ağaç, Karacık, Karaağaç, Lüleburgaz, Gelibolu, Dimetoka, Gümölcine, Marmara, Şarköy, Kırk Kilise, Uzun Köprü Mevki'i, Baba-yı Atik İstasyonu, Keşan), Adana, (Mersin, Tarsus, Silifke), Erzurum, (Erzincan, Kemah), Ankara, (Sarıköy, Kırşehir, Kayseri), Bağdad, (Bağdad, Musul, Basra), Beyrut, (Hayfa, Sayda, Trablusşam, Kudüs-ü Şerif, Lazkiye, Yafa, Akka, Sur), Hicaz (Cidde), Haleb, (İskenderun, Kilis, Antakya, Ayıntab), Hüdavendigar, (Bursa, İnegöl Eskişehir, Ertuğrul, Uşak, Kütahya, Lefke, Mudanya, Bandırma, Gemlik, Erdek, Bozüyük), İdare-i Merkeziye (Yeni Cami, Galata, Üsküdar, Günyüz, İzmit, Sapanca, Adapazarı), Mülhak-ı Merakiz (Kadıköy, Çatalca, Çorlu, Saluri, Çerkesköy, Kartal, Karamürsel), Haydar Paşa, Hereke, Diyarbekir, (Mamüretü'l-Aziz, Arabgir), Selanik, (Aynaroz, Avlonya, Demir Hisar, Drama, Drac, Soroz, Manastır, Vodina, Suruç, İşkodra, Sarı Şaban, Hisar, Köprülü, Cem'a-i Bala), Suriye, (Şam Mu'alaka, Havran, Humus, Hama), Sivas, (Tokat, Merzifon, Divrek), Trabzon, (Ordu, Tirebolu, Rize, Giresun, Samsun, Bafra, Ünye, Gümüşhane), Trablusgarb, (Bingazi), Konya (İlgin, Akşehir, Karahisar-ı Sahib, Antalya, Dinar, Nevşehir), Kosova, (Üsküp, Priştine, Preşve, Metreviçe, Komanve, Frizvik, Prizrin, Erkidir), Kastamonu, (İnebolu, Sinop, Bartın, Kastamonu, Erikli, Bahr-i Siyah, Zonguldak, Kangırı, Zağferanbolu, Bolu), Van (Bitlis), Yanya (Preveze, Serandor), Yemen (Cidde).⁵³⁴

Bazı merkezlerin hem dahili hem de harici havale kabul ettiği anlaşılmaktadır. *"Harici havalename şimdilik Rumili-yi Şarki ve Mısır ve Bulgaristan, Eyalat-ı Mümtazesıyla Almanya, Flemenk, Portekiz, İsveç, Ve Norveç, Lüksemburg, Belçika Memleketiyle te'ati kılınmaktadır."*⁵³⁵ Bu konuda diğer bir dikkat çekici nokta dünyanın çok sayıda merkeziyle telgrafla haberleşme ağının kurulmuş olduğunu gösteren fiyat

⁵³³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.145-157.

⁵³⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.158-160.

⁵³⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.160.

tarifesidir.⁵³⁶ Buna göre Hicaz, Portekiz, Trablusgarp ve Bingazi, Prim Adası, Yemen, Tunus, İspanya, Cebelü't-tarik, İsveç, Cezayir, İsviçre, Cibuti, Asor Adaları, Çin (Pekin), Afrika-yı Cenubi'l-Umman Müstemlekesi, Habeşistan, Afrika-yı Şarki İngiliz Müstemlekesi, Danimarka, Mombasa Merkezi, Afrika-yı Garbi Portekiz Müstemlekesi, Romanya, Bengala Merkezi, Rudvik Adası, Almanya, Rusya (Avrupa-i Rusya), Amerika(Nivyork, Boston), Asya-i Rusya, Ümit Burnu, Oranj, Transval, Zengibar Adası, Natal, Zehland-ı Cedid, Ostralya, Japonya, Osturya ve Macaristan, Sent Helen Adası, İtalya, Singapur, İran, Senegal, Buhara, Siyam, Basra Körfezi, Sişil Adaları, Belçika, Seylan Adası, Bulgaristan, Sierra Leona, Borneo, Sırbistan, Bosna ve Hersek, Aden, Malakaşya Merkezinden Ceziresinden Malaka Merkezi, Malta, Fas (Tunça), Birinci Mıntıka Sefla, İkinci Mıntıka Aliya, Mısır, Fransa, Flemenk, Formos Adası, Fiji Adaları, Mozambik, Fildişi Sahili, Norveç, Filipin Adaları(Losun), Havayı Adaları, Karadağ, Enam ve tünkün, Hind-i Çini, Küre, Kamboçya, Kongo-yu Fransavi, Hindistan ve Birmanya, Hint Flemenki Cava Adası, Lağos, Yeni Kale Dünya, Loranso Markiz, Yunanistan, Yunan Adaları, Lüksemburg, Madagaskar telgraf bağlantısı bulunan merkezlerdir.⁵³⁷

Posta telgraf alanında görülen diğer örneklerdeki gibi son derece detaylı tarife hazırlanmıştır.⁵³⁸ Bu nktada dikkat çekici olan “*Bir vilayet dâhilinde vaki’ merakiz beyninde te’ati kılınacak telgraf namelerden keza yirmi kelimeye kadar hadd-i asgari itibarıyla beş gurus ve beher kelime fazlası için on pare zamm olunacaktır.*” Ifadesidir.⁵³⁹ Bu yaklaşımla haberleşme modernleşen yaşamın bir parçası olarak kabul edilmekte ve halkın rahat yararlanması için vilayet içi kullanımında kolaylık sağlanmaktadır.

3. Eğitim

1831 Yılında Fransız Cizvit misyoner okulu açıldı. Daha sonra aynı misyonerler 1875’de Saint- Joseph Üniversitesi’ni kurdu. Amerikan Protestan misyonerlerinin kurduğu kolejleri ise 1920’de Beyrut Amerikan Üniversitesi takip etti.⁵⁴⁰ 1866’da Suriye Protestan

⁵³⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.161-162.

⁵³⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.161-162.

⁵³⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, ss.162-163.

⁵³⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.162.

⁵⁴⁰ Üniversitenin Hıristiyanlaşım ve medenileştirme etkisi hakkında bir analiz için bkz. Samir Khalaf, “Yeni İngiltere Pürütenliği ve Orta Doğu’da Liberal Eğitim: Bir Kültür Nakli Olarak Beyrut Amerikan

Koleji açıldı. 19. Yüzyılın sonunda Beyrut'ta 24'ü yüksek, 20'si orta, 564'ü ilkokul olmak üzere toplam 612 okul ve 16.365'i erkek, 6.892'si kız olmak üzere toplam 23.257 öğrenci bulunuyordu.

1879'da Beyrut'ta Şam-ı Şerif İdadisi 75 öğrenci (Dördüncü sınıf dersleri Dersaadet İdadisinde okutulmaktadır.), Şam-ı Şerif Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi 300 öğrenci, Beyrut Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi 1000 öğrenci, Şam-ı Şerif Mekatibi ve Sayda Mektebi bulunur.⁵⁴¹

1882 Yılında Beyrut'ta Sultaniye Medresesi açılmıştır.⁵⁴² Medrese-i Sultaniye, vilayetin iki sultanisinden biridir. Şam'dan sonra eğitim kurumları bakımından en zengin sancak olan Beyrut, 1 askeri ve 1 mülki rüşdiyeyi de barındırmaktadır.⁵⁴³

1882 Beyrut'ta ibtidaiyelerde eğitim gören öğrenciler:

Cedide				Kadîme			
Erkek		Kız		Erkek		Kız	
Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci
2	400	2	1447	20	921	0	0

İbtidailerin bir kısmı eski usulle (kadime), bir kısmı yeni usulle eğitim vermektedir. Beyrut'ta yeni usulle hizmet veren 4 mektepten ikisi kızlar içindir. Bu sancak vilayetin kız öğrenci sayısı bakımından ilk sırayı alan yeridir. Eski usulde ise toplam 20 okul vardır ve tümü erkekler içindir. Bu sayı da Beyrut'un, Şam'ın merkezinden sonra vilayette ikinci sırada bulunduğunu gösterir.⁵⁴⁴

Vilayette, gayrimüslim okulların en çok olduğu sancak Beyrut'tur. Burada bulunan 72 erkek okulu vilayet toplamının %29'unu karşılamaktadır. Öğrenci sayısı bakımından değerlendirildiğinde 3.207 erkek öğrenci vilayet toplamındaki gayrimüslim erkek öğrencilerin %31'ine denk gelmektedir. Kız öğrencilerde ise bu sayı 4244 kişi ile vilayetin %60'ının üzerindedir. Bı kız okuma oranı dikkat çekici boyuttadır. Diğer önemli bir nokta da bu öğrencilerin büyük kısmının, diğer sancaklardan farklı olmak üzere Mekâtib-i Âliyede eğitim görmekte olduğudur. Erkekler için Beyrut'ta bu okulların sayısı 47, diğer

Üniversitesi", **Orta Doğu'da Kültürel Geçişler**, Ed. Şerif Mardin, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2007, s.63-102

⁵⁴¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1879, AESLN 374, s.127-130.

⁵⁴² Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.24.

⁵⁴³ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.236 vd.

⁵⁴⁴ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.241 vd.

sancaklarda toplam (6'sı Şam'da olmak üzere) 15'dir. Beyrut'un gayrimüslim eğitim alanında 1885 yılı resmi verilerine yansıyan fotoğrafı vilayet genelinde dikkat çekecek boyutta ileridir.⁵⁴⁵

1880'de Osmanlı yönetimi, bölgedeki gayrimüslim okullarının eğilimlerinden rahatsızlık duyarak çeşitli önlemler almaya başladı. Bu kapsamda eğitim izni çok eskiye dayanan okullar dışında kalanların kapatılması söz konusu oldu. Konsolosluklar nezdinde izleyebildiğimiz biçimde büyük güçlerin buna karşı mücadelesi başladı. Okullar yeniden eğitime başlamak için valiliğe başvurmuş, valilik idare meclisine okullara cevap verilmesi için baskı yapmış ve meclisin karar üretmesini sağlamıştır.⁵⁴⁶

İngiltere'nin bölgedeki kilise ve okul yapımı konusunda aktif tavır izlediği, bu konular hakkında yerel yönetimle sıkı temas içinde bulunduğu dikkati çeker. 1881 Yılında Nablus'ta yapılacak kilise ve okul ile ilgili vali Hamdi Paşa ile görüşmeler yapılmış ve valinin bizzat Dahiliye Nezareti'ne konuyu yazması sağlanmıştır.⁵⁴⁷ 1881'de misyoner faaliyetlere duyulan tepkileri ortaya koyan örnekler bulunur. Beyrut'un Akka Mutasarrıflığı'na bağlı Nazarek Kaymakamlığı sınırlarında bulunan bir kilise ve bunun eğitim alanlarının yenileme inşaatı komşu binanın sahasına taşıdığı iddiasıyla halk tarafından zarara uğratılmıştır. Kaymakamlık ve mutasarrıflığın da benzer görüşte olduğunu bu nedenle önlem almadığını savunan İngiliz konsolosu valiliğe başvurmuş, diğer yandan da İstanbul'daki başkonsolosluktan bölge için bu knularda genel bir karar çıkartılması ve kiliselerin çalışmalarının önünün açılması konusunda çaba sarfedimesi talebinde bulunmuştur.⁵⁴⁸

İdadiye mektepleri 1894 itibariyle Beyrut, Trablusşam (64 öğrenci) ve Lazkiye'de (43 öğrenci) bulunur. Bu okullara ait bilgilerde dikkat çekici bazı noktalar yer alır. 50'si yatılı toplam 125 öğrencisi bulunan Beyrut okulunda biri belediyenin görevlisi olmak üzere iki doktorun hizmet vermesi bunlardan biridir. Edebiyat muallimi rüş-i askeri muallimlerinden, Hüsn-ü hat muallimi ise, mektubi kalemî çalışanlarındandır. Kadronun eksik kalmamasına özen gösterildiği, başka memuriyetlerden görevlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Kozmoğrafya ve müsellesat muallimi, Kimya-i uzvi ve madeni muallimi,

⁵⁴⁵ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.241 vd.

⁵⁴⁶ FO 195/1306 No.39 20 Mayıs 1880.

⁵⁴⁷ FO 195/1369 No.34 20 Haziran 1881.

⁵⁴⁸ FO 195/1369 No.35 Alcih.

Hükümet tıbbiye muavin-i sanisi ve mevalidi ile Sıhhiye müfettişi eğitim kadrosundaki dikkat çeken görevlerdir. Trablusşam, Lazkiye okullarında ise çok daha mütevazı kadrolar bulunur. İdadiyye okullarının yedi senelik ders programında giderek artan bilimsel derslere yer verilmiş, bunun yanı sıra özellikle son yıl yağlı boya olmak üzere sanat dersleri de dahil edilmiştir.⁵⁴⁹

Beyrut'ta idadide eğitim görmek isteyen öğrenciler için bazı kabul kuralları belirlenmiştir.

Vilayette tüm bu eğitim düzenlemelerini örgütleyen kurum Maarif İdaresidir. Kurumun kadrosunda Maarif Müdürü ile birlikte Maarif Katibi, Muhasebeci, Sandık Emni, Muhasebeci Refiki bulunur. Ayrıca Maarif Müfettişi Mehmed Ali Bey de görev yapmaktadır.⁵⁵⁰ Maarif Komisyonu da 11 kişilik kadrosuyla vilayetin eğitim düzenlemelerini yapmaktadır.⁵⁵¹

İnas okullarında muallimlik yapanların listesinde, çalışma hayatının öncüsü hanımlar muallime-i evvel, muallime-i sani, muavine gibi görevlerde görülmektedir. Kuran-ı Kerim muallimesi gibi uzmanlık alanı belirtilmiş olanlar da vardır.⁵⁵² Bu durum, kız mekteplerinin Kuran-ı Kerim eğitimi ağırlıklı olması nedeniyle sınıf öğretmenliği gibi de değerlendirilebilir. Beyrut İnas Rüşdiyesinin de 1899'da faaliyette olduğu, kız öğrencilerin ilk mektepten sonra da eğitime devam edebildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵³

Mülki İdadi Mektebi birer müdür ile yönetilmekte, Heyet-i Tedrisiye adında eğitim işlerini düzenleyen bir kurula sahip bulunmaktadır.⁵⁵⁴

Vilayete bulunan rüşdiye mektepleri 1894 itibariyle Beyrut Askeri, Beyrut İnas, Sayda(85 öğrenci), Sur (42 öğrenci), Akka (28 öğrenci), Hayfa (20 öğrenci), Sefid (25 öğrenci), Nasıra (25 öğrenci), Nabas (70 öğrenci), Canin (16 öğrenci) Mekteb-i Rüşdiyesidir.⁵⁵⁵

Beyrut vilayetinin maarif konusunda vardığı gelişim çizgisi, salnamedeki yorumlarda öne çıkmaktadır: “*Beyrut darul hilafet müstesna olduğu halde maarifçe dahi*

⁵⁴⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.235-237.

⁵⁵⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.94.

⁵⁵¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.91.

⁵⁵² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.95.

⁵⁵³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.92.

⁵⁵⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.94-95.

⁵⁵⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.241-242.

saye-i maarif vayye-i hazret-i hilafet penahide memalik Osmanlının birinciliğini ihraz eylemiştir. İdadi mektebi mülkisi şahane ile askeri rüştiye ve erkek ve kadına mahsus rüştiye ve ibtidaiyye mektepleri intizam ve mükemmeliyetçe faik el emsal müessesat alemiye ve tedrisiye cümlesinden olduğu gibi tıbbi ve fenni ve sanayi müteaddid mektepler ve medreseler matbalar işbu yevmi sahe ... intişar olan gazeteler Mısır'la iddia rekabetedecek dereceye varmıştır. Mısırdan ve İskenderiye'den her sene bir çok talebe gelmesi emir tahsiline buraca kemaline ad olunur. Müessesat ilmiyenin ekseri ecanib ve tuaf muhtelif-i gayri müselleme tarafından tesis olunmuş ise de esas tahsil lisan araplar olduğundan arap edebiyatı gittikçe terk etmektedir. Bununla beraber ahalinin ikdam ve gayret ve zekaları icabınca elsene-i saireye dahi intisabları bir dereceye varmıştır ki mekteplerden yetişenler içinde üç dört lisana vakıf olmayan nadir bulunur."⁵⁵⁶

1894'de Nefs-i Beyrut'ta 18 farklı mahallede toplam 1.870 erkek öğrencinin eğitim aldığı "Hususi" İslam ibtidaiye okulları bulunur.⁵⁵⁷ Bunun yanı sıra 2.765 kız ve erkek öğrenciye hizmet veren toplam 26 ibtidaiye daha vardır. Beyrut merkezdeki İslam Erkek İbtidaiyeleri Birinci Erkek İbtida-i Mektebi (150 öğrenci), İkinci Erkek İbtida-i Mektebi (150), Üçüncü Erkek İbtida-i Mektebi (150) ve Dördüncü Erkek İbtida-i Mektebi (120), Birinci Kız İbtida-i Mektebi (55), İkinci Kız İbtida-i Mektebi (20), Üçüncü Erkek İbtida-i Mektebi (150) ve Dördüncü Erkek İbtida-i Mektebi (120)'dir. Hususi İbtidaiyeler ise; Zaviye(20), Cami(60), Tevile Çarşısı(100), Hezere Mahallesi(250), Başure Mahallesi(4 okul toplam 535), Bab Yakub(40), Hemam El Sağır Mahallesi(2 okul toplam 110), Reis-i Beyrut(2 okul toplam 125), Hezere Mahallesi(60), Garbiye Mahallesi(20), Reis El Nebih(120), Mehafir Sokağı(210), El Belat Sokağı(220)'dir. Nefs-i Beyrut'un dışında da çok sayıda ibtidaiye mektebi bulunur. Sayda'da 1 kız, 5 erkek; Mercayun'da 11 erkek, Sur'da 4 erkek okulu bulunur. Böylece Beyrut sancağındaki ibtidaiye okul sayısı toplam 74'dür. Çok sayıda karyede okul bulunduğu görülmektedir. Merkez sancağın dışında da sancaklarda da yaygın biçimde okullaşma görülür. Nablus merkezde 22 erkek ve 1 kız; Cemain'de 13 erkek, Beni Saib'de 19 erkek, Cenin'de 26 erkek okulu vardır. Akka'da , Lazkiye'de 1 kız, 30 erkek; Trablusşam'da (4 erkek, 1 kız) mektepleri bulunmaktadır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.390-391.

⁵⁵⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, ss.243-244.

⁵⁵⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.242 vd.

1894’de Vilayet genelinde gayri müslim okulları *müteaddide-i hususiyeden biri gece ve ikisi gündüz olarak üç bab mekteb-i idadi-i mülki ve biri asakiri ve diğeri kadın ve maadası erkeğe mahsus olarak on bab rüşdi ve 230 adedi erkek ve sekizi kadına mahsus 248 ibtidai-i mektebi olup bunlarda şim diki halde cemaan 13931 erkek ve kadın talebe ve talibat mevcuttur.* Bunlar dışında 28 mektep daha faaliyettedir ve 1481 öğrencisi mevcuttur.⁵⁵⁹ Vilayet dahilinde toplam 24 gayrimüslim iptidai mektebi bulunur.⁵⁶⁰:

1901 Yılı salname kayıtlarında Beyrut’ta bulunan gayrimüslim mektepleri bu kez orta öğrenime yönelik olanlar olarak yer almaktadır. Sayıları dörttür.⁵⁶¹

1906’da gayrimüslim ortaöğrenim kurumları arasında Musevi mektebi yer almaz. Diğer mekteplerin devam ise ettiği görülür.⁵⁶²

1901 kayıtlarında kentte bulunan “ecnebi mektepleri” de yer almaktadır. Bunlar da orta ve sonrası seviyesinde eğitim vermektedir.⁵⁶³

1901 Beyrut ecnebi mektepleri:

Kuruluş	Devlet	Tür
1867	Amerika	Külliyeye Mektebi
1867	Amerika	Külliyeye Mektebi
1894	İtalya	İtalyan Ticaret Mektebi
1886	İtalya	İtalyan İdadi Mektebi
Kadim	Fransa	Sen Jozef Tıp Darülfünunu

Yabancı okullarının genel olarak ilk ya da orta seviyeye hitap etmek yerine yüksek öğrenime yönelik oldukları ve uzmanlaşma yönünde geliştirildikleri anlaşılmaktadır. Ancak aradan geçen beş yılda yabancılar bu boşluğu fark etmiştir. 1906 kayıtlarında yukarıdaki okulların yanı sıra bir İtalyan İdadi Mektebi, Fransızların ise hem Yusuiye hem de Ferer Mektepleri faaliyete başlamış bulunmaktadır.⁵⁶⁴ 1911’de “El Medresetü’l Külliyyeti’s Suriyyeti’l İnciliyye” adlı Amerikan Tıbbiye Okulu, adından daha geniş bir içerik ve dikkat çekici büyüklükte fiziksel donanımıyla Beyrut’ta yer alırken, çok sayıda Fransız Cizvilerine ve başka cemiyetlere ait İngiliz, Alman, İtalyan ve Rus okulları da kent

⁵⁵⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.372.

⁵⁶⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.249.

⁵⁶¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.118.

⁵⁶² Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s. 121.

⁵⁶³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.118.

⁵⁶⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.121.

merkezi ve çevresinde faaliyet gösteriyordu. Amerikan Külliyesi, on beş bina ve 8 bölümlerle hizmet veriyordu. Bu bölümler İstidat (Pedagoji), İlmiyye, Ticariyye, İbbiyye, Eczacılık, Dişçilik, Hastabakıcılık, Filoloji, binalar ise 15bin kitaplık kütüphane, laboratuvarlı tıbbiye, rasathane, başkanlık konutu, ulum-ı ticariyye, kilise ve toplantı salonu, laboratuvarlı kimya, ilkokul, bakteriyoloji, idadi, yatakhane, tabiat bilimleri müzesi, kadın, çocuk ve cerrahi hastaneleridir.⁵⁶⁵ Kapsamlı bir kampüs görüntüsü vermekte, her seviyede eğitim kurumunu da içermektedir. Protestan ve Cizvit okullarında hem gündüzlü hem yatılı öğrencilerin, çok defa kilise ayinlerine katılma zorunluluğu bulunuyor ve bu durum Müslüman öğrenciler için de geçerli oluyordu.⁵⁶⁶

Beyrut'ta 2 Eylül 1907'de Beyrut Hamidiye Ticaret ve Sınayi Mektebi kurulmuştur.

Beyrut Maarif İdaresi'nin 1906 yılına ait gelir ve gider tutarlarına ilişkin bilgilere sahibiz. Buna göre gelirler 69.553,31 kuruş çeşitli; 235.033,02 kuruş vergiden; 706.276,34 kuruş aşardan olmak üzere toplam 1.010.862,67 kuruştur. Bunun 142.206,19 kuruşu masraflara, 592.552,20 kuruşu maaşlara harcanmış⁵⁶⁷ ve 276.104,28 kuruş devretmiştir. Bu bilgi, vilayet gelir ve giderleri içinde çok küçük yer tutan maarif payına rağmen, geliştirilmesne devam edilen eğitim çalışmalarının finansla kaynağını açıklamaktadır. Benzer uygulamalarının başka vilayetlerde de görüldüğü üzere aşardan gelen pay toplam maarif gelirleri içinde önemli yere sahiptir. Beyrut'ta 1906 yılı rakamları için bu pay %69,8 seviyesindedir.

1907'de Vilayet dâhilinde biri gündüzlü ve yatılı olmak üzere Beyrut'ta diğerleri sadece gündüzlü olarak liva merkezlerinde toplam beş Mekteb-i İdadi-i Mülki bulunmaktadır. Mekteb-i İdadiye'de eğitim üç yıl Rüşdiye Kısmı, iki yıl Gündüzlü İdadi Kısmı ve iki yıl Leyli İdadi kısmı olmak üzere yedi sınıftan oluşur ve her üç kısmın bitiminde birer şهادetname verilmektedir.⁵⁶⁸ Okutulan derslerin de çeşitliliği dikkat çekicidir.⁵⁶⁹

“Yedi senelik İdadi şهادetnamesini haiz olanlar Nizam-ı Mahsusasına tevfikan Dersa'adet Mekteb-i Aliyesine kabul olunurlar.” Yatılı okumak için her mektep seviyesi

⁵⁶⁵ Şerif, a.g.e., s.159.

⁵⁶⁶ Şerif, a.g.e., ss.153-155.

⁵⁶⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.101.

⁵⁶⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.97.

⁵⁶⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.98

için 12 lira ödeme yapılması ve bunun kayıttan itibaren üçer ay ara ile üç taksit halinde ödenmesi gerekmektedir. Durumu uygun olmayan öğrenciler velilerinin mahalli otoriteler tarafından ekonomik durumunu ve gelirini ortaya koyan belge ile başvuruda bulunması mümkün bulunmaktadır. Bu bağlamda “*velisi uhdesindeki emlakın kıymeti işaret ve saniyen ticaret odaları bulunan mahallerde mezkur oda heyeti bulunmayan yerlerde belediye meclisleri tarafından velisinin su’i hal ve iktidar –ı malisi itibar-ı ticarisi ve san’at ve meşguliyeti beyan ve kendüsünün kabil-i terbiye takımdan olub olmadığı tasrih ve atıyan ve mahalli meclis idaresi canibinden tasdik olduktan sonra Ma’arif İdaresine ibraz edecektir.*”⁵⁷⁰ Yatılı öğrencilere her yıl ihtiyaçlarını karşılamak üzere eşya dağıtılmaktadır.⁵⁷¹

Beyrut merkezde bir askeri rüşdiye ile kazalarda sekiz rüşdiye mektebi bulunur. Askeri Rüşdiye’nin eğitim kadrosunda çok farklı dersleri vermekte olan askeriler dikkati çeker. Jimnastik Muallimi Yüzbaşı Hüseyin Fehmi Efendi, Lisan Muallimi Yüzbaşı Bahaüddin Efendi, Arabî Muallimi Hacı Feyzi Efendi, Farisi Muallimi Abdüllatif Efendi, Coğrafya Muallimi Ahmed Hamdi Efendi, Riyaziye Muallimi Mümtaz Yüzbaşı Selim Efendi, Resim Muallimi Yüzbaşı Ahmed Şükrü Efendi, Fevaid Ve Kitabet Muallimi Mülazım-ı Evvel Mehmed Halid Efendi, Riyaziye Muallimi Mülazım-ı Sani İbrahim İsmet Efendi bunlara örnektir. Başka alanlarda sivillerin de askeri okulda görev yaptığı anlaşılmaktadır. Arabî Muallimi Hacı Ahmed Abbas Efendi, Fevaid ve Kitabet Muallimi Hafız Mehmed Emin Efendi, Hatt-Türkî Muallimi Mustafa Efendi de bu isimlere örnek verilebilir.⁵⁷²

Beyrut ve Akka ve Lazkiye’de birer İnas (Kız) Mektebi Rüşdisi ve merkezde toplam üç yüz ibtidai mektebi ve bu okullarda erkek ve kız yirmi bine yakın öğrenci bulunur. Vilayet Mekteb-i İdadisi, Mekteb-i Rüşdiye-i Aaskeriye, Osmaniye ve Suriye Mekteblerinin eğitiminin çok iyi olduğuna dair resmi kayıtlarda ifadeler bulunur. Yine resmi kayıtlarda bu okullardaki eğitime destek olması bakımından öneminin altı çizilen çok sayıda matbaanın varlığına ve fen ve edebiyat konularındaki basım faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca günlük ya da süreli olarak fen, edebiyat ve siyasi yayınların sayısının toplam yirmiye yakın olması da eğitim alanına destek olarak gösterilmiştir. Yine

⁵⁷⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.99.

⁵⁷¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.101.

⁵⁷² Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.195.

bu kayıtlarda “*Mü’essesat-ı İlmiyenin cemaat-ı muhtelif ve acaib tariklerinden te’sis olunanlarında esas tahsil lisan-ı Arabî olduğundan edebiyat-ı Arabiye pek ziyade terakki etmiştir. Ehalinin ikdam ve gayreti, zekâ ve fazileti icabınca mektebden yetişen gençler birkaç lisana vakıf olanları pek çoktur.*” ifadesine de rastlanmaktadır.⁵⁷³

Bu geniş çeşitlilikte okula, çok sayıda öğrenciye ve yıllar itibariyle daha da geliştiği görülen ders içeriğine rağmen Beyrut’taki eğitim sisteminde önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Bu da özel İslam ve cemaat okullarınıninkiler dışında ilkökul seviyesindeki devlet kurumlarının sınırlı sayıda bulunmasıdır. Bu durum, eğitimin sistemli bir bütün arz etmesi önünde engel oluşturmaktadır.⁵⁷⁴

Kentin ileri gelenleri bu eksikliklerin giderilmesi konusunda çok erken bir bilinçli yaklaşım örneği sergileyerek bir cemiyet kurmuştur. 1880’lerin başında Midhat Paşa’nın valiliği sırasında ve O’nun desteğiyle hayata geçirilen bu kurum, kız ve erkek okulları açmış, okullara gelir desteği sağlaması için binalar inşa ettirmiş, vakıflar kurmuş ve Sayda’da bir şube örgütlemişti. Ancak altı yıl sonra Midhat Paşa’nın görev değişikliğinin ardından hükümet aleyhine çalıştığına dair söylentiler çıkınca yeni vali tarafından ilga edilmiş ve Maarif Dairesi’ne katılmıştır. 1907’de Vali Halil Paşa konuyla yakından ilgilenerken faaliyetlerin canlanmasına çalışmıştır. 1908 Devrimi sonrasında ise cemiyet yeniden düzenlenmiş ve mülklerine yeniden kavuşarak çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu kapsamda yeni birer kız ve erkek okulu kurulmuş, bayan öğretmen kadrosunu örgütlemek üzere Mrs. Julia Tume ile anlaşılmış, eski okulların kadroları yenilenmişti. Halktan yardım toplama ve okullarda okumak için talep yönünde yoğun destek almışlardı. 1914’de cemiyet yeniden devlet dairesinin bu kez Meclis-i Umumi’nin bünyesine aktarılmıştı.⁵⁷⁵

Beyrut, Osmanlı Devleti’nin tüm şehirleri arasında en iyi yabancı okullara ve en fazla yardım kuruluşuna sahip olan bir kenttir. Bölgede ve özellikle Beyrut ve Lübnan’da ortaöğrenimde yabancıların ve esas olarak Fransızların ekinliği bulunmaktadır.⁵⁷⁶ Bunların arasında bulunan Fransız ve Amerikan Üniversiteleri sundukları eğitim kalitesiyle halkta kıskançlık ve yerel idareye karşı öfke duygularına bile neden olabilecek düzeydedir. 1891 Yılında Beyrut valisi İsmail Hakkı Bey, bu tespitle, Osmanlı okullarının gelişimine

⁵⁷³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s. 97.

⁵⁷⁴ Şerif, ss.149-150.

⁵⁷⁵ Selam, a.g.e., ss.88-91.

⁵⁷⁶ Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, s.383.

seferber olmuş, ancak bu çabaları sırasında yabancıların desteklerini de takdirden geri duramamıştır. Bu nedenle *“yerli halkın bütün kesimlerinin zihni gelişimine katkıda bulunan yabancıların alicenap yardımları da memnuniyet vericiydi”* diyerek Fransa ve Amerika'nın temsilcilerine bu eğitim çalışmalarından duyduğu memnuniyeti çok kez ifade ettiğini belirtmiştir. Bu kapsamda bir yandan bu okulların gelişmesi için yapacakları inşaatlar hakkında kolaylıklar sunmuş, bir yandan bu okullardan biri olan Tıp Fakültesi'nden mezun olan Osmanlı vatandaşlarının diplomalarına dayanarak çalışma yetkisi kazanabilmeleri konusunda Babiâli cephesinde çabalarda bulunarak sonuç elde etmiştir.⁵⁷⁷

II. Abdülhamid'in eğitim konusundaki çabalarının tüm topraklarda ve devamı olarak da Beyrut'ta etkili olduğu ancak eskiden beri süregelen yabancı eğitim kurumu çabalarının da bölgede çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Şerif'in 1910 yılındaki gözlemleri, eğitim reform çalışmalarının amaçlarından biri olduğunu belirttiğimiz yeni bir nesil yetiştirmeye hizmet etmekte Beyrut örneğinde yetersiz kaldığını gösterir. *“Asıl geleceğin sahipleri ve görevlileri olacak olan gençlerin öğrenim görmeleri ve şuurlarının aydınlanması, kendilerini memleketin ve vatanın genel menfaati olarak gayesi fikir ve emelinden daha fazla uzaklaştırmakta olduğu, üzüntüyle belirtiyim ufak bir temasla anlaşılır ve bu neticenin olayların akışı ve devamına göre zorunlu olduğunu anlamak üzüntüyü daha da arttırır. Çünkü bir Beyrut çocuğunun, aile ocağından itibaren, hayat sahasına çıkıncaya kadar, geçireceği hiçbir terbiye safhası yoktur ki, bu neticeye sebep olmasın. Ana, baba, büyükler esasen, böyle bir terbiye almış ve bu lüzum ve ihtiyacı hissetmemişlerdir ki, kendilerini küçüklere karşı böyle bir vazife ile vazifeli bilsinler. Tahsil hayatı ise büsbütün başka bir mecra, başka bir hedef ve gaye takip eder. Beyrut'ta gençlerin çoğunluğunun öğrenim hayatı, çeşitli emellerle çeşitli hedeflere doğru yürüyen, yabancı kuruluşlarında geçer. Bu gençler bütün şuurlarının ve ruhlarının ihtiyacını Amerika'dan, İngiltere'den ve Fransa'dan ve daha bilmem nerelerden gelmiş, muallimlerden adamlardan aldıkları gıdalarla dıdalanırlar ve tatmin ederler ve sonra mecburi olarak milli hayatta hiçbir yer işgal edemeyerek, aksine lüzumsuz ve zararlı birer varlık oluştururlar ve tesiri altında buldukları sağlam fikri etkiler ve tesirlerin hükmü altında ve zorunlu olarak başka menfaatlere hizmet ederler.”⁵⁷⁸”Burada Osmanlılığın en*

⁵⁷⁷ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.139.

⁵⁷⁸ Şerif, a.g.e., ss.107-108.

samimi kaynakları mektepler olmak gerekmez mi? Hâlbuki bugünkü varlıklar hiçbir vaki Osmanlı mektebi değildir. Birçoklarında Fransızca, İngilizce okutuluyor da, Osmanlıların ortak niteliği, genel dili olan Türkçe okutulmaz ve hatta öğretmenler bile resmi dili bilmezler ve bunun için Suriye'nin ilim ve irfan kaynakları bazen Osmanlıdan çok Fransız, İngiliz ve Alman olur."⁵⁷⁹ Ortaylı da dönemin yabancı misyon okullarında okuyan Arapların edebi ve tarihi metinleri değerlendirmeyi, yabancı dildeki edebiyatı takip etmeyi öğrenmiş olan ve yıllar sonra ve modern sosyal bilim çalışmaları yapacak olan kişiler olduklarını söyler.⁵⁸⁰

Hourani de aynı konuya temas etmiştir: *"Pek çok yüksek öğretim kurumunun yabancıların elinde olması çeşitli sonuçlar doğurdu. Bir Arap erkek ya da kızın bu okullarda eğitim görmesi başlı başına bir toplumsal ve psikolojik değişime yol açıyordu. Çocuk içinden geldiği toplumun geleneklerine yabancı bir yöntem ve müfredata göre eğitiliyor ve bu eğitim çocuğun belirli konuları düşünebileceği ve bazı meslekleri uygulayabileceği ilk ve belki de yegâne dil haline gelen bir yabancı dil aracılığıyla veriliyordu. Bir başka sonuç, orta ya da yüksek öğrenim gören kız öğrenci sayısının öğretimin devlet okullarıyla sınırlı kalması halinde gerçekleşecek olandan daha fazla olmasıydı. İlkokul düzeyinde devlet okullarına giden pek az kız öğrenci vardı, çoğu Fransız Katolik rahibelerin ya da Amerikan Protestan öğretmenlerin bulunduğu okullara gidiyordu. Yabancı okullara Müslüman'dan çok Hıristiyan ve Yahudi kızları gidiyordu, bunlar yabancı kültüre daha tam olarak özümlenme eğilimindeydiler ve toplumlarının geleneklerine yabancılaşıyorlardı.*"⁵⁸¹

4. Kültür

Bölgede kullanılan çok sayıda dil, Hıristiyanlığın başlangıç döneminde neredeyse tümüyle kaybolmuş ve bunların yerine Sami dil ailesine bağlı ve birbirine çok benzeyen Arami dilleri geçmiştir.⁵⁸² Bu dönemde Arap yarımadasının kuzey ve orta bölümünde kullanılmakta olan Arapça, önce Irak ve Suriye'ye gelip yerleşenlerce daha sonra da Arap fetihleri sırasında yaygınlık kazanmıştır.⁵⁸³ Kırım Savaşı sırasında yaygın dili Arapça olan

⁵⁷⁹ Şerif, a.g.e., s.128.

⁵⁸⁰ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.194.

⁵⁸¹ Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, ss.383-384.

⁵⁸² Lewis, OD, 31

⁵⁸³ Lewis, OD, 32

bölgeler için Arapça gazete çıkarıldı ancak savaştan sonra bu gazetenin yayını sona erdi. 1860'ta İstanbul'da Osmanlı hükümeti tarafından Arapça günlük gazete çıkarıldı. Aynı dönemde Beyrut'taki Cizvit papazları da, Arap ülkelerinin ilk günlük gazetesi sayılan bir gazete yayınladı. Bölgede basın alanındaki bu gelişmeler emperyalistler ve misyonerler aracılığıyla yürütülüyordu.⁵⁸⁴ 19. Yüzyıl Ortadoğu gazeteleri Amerika iç savaşı, Polonya'nın Rusya'ya karşı ayaklanması, Kraliçe Viktorya'nın parlamentoyu açış konuşması gibi dünya sorunlarına yer veriyordu ve bu durum bölgedeki modern gazeteciliği geliştirirken, diğer yandan da siyasi dilin oluşmasına katkıda bulunuyordu.⁵⁸⁵

Arapça'nın konuşulduğu topraklarda, Ermeni, Rum ve Musevilerin birarada yaşadığı alanlardan farklı olarak ortak dil kullanılıyordu. 1830'lardan sonra Beyrut limanı ve çevresinde ortaya çıkan yeni ticari burjuvazi bu sayede oluşmuştu. Böylece yüzyılın ortasında varlıklı, eğitilmiş bir orta sınıf oluştu ve bunlar Hıristiyan kimlikleri nedeniyle toplumsal ya da siyasi etkinliğe sahip olmadılar ama Arapçayı çok iyi kullandıkları için Arap kültürünün canlanmasında rol oynadılar.⁵⁸⁶ Diğer yandan Ortadoğu topraklarında bir aristokrasinin kurulup yerleşememesi, İslam devleti kuran Araplar ve daha sonra uzun süre egemen olan Osmanlılar dışındaki siyasi egemenliklerin kısa sürelerle değişikliğe uğraması nedeniyledir.⁵⁸⁷

1840 Londra Anlaşması sonrası kentte bayındırlık faaliyetlerine hız verilmişti. Dönemin Ticaret Meclisi azalarından Maron Nakkaş tiyatro açma isteği ile idari yetkililere başvurmuş ve teklifi onaylanınca 1850'de kentte tiyatro kurulmuştu.⁵⁸⁸

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bilhassa misyoner faaliyetleri ile düşünce alanında gözlenen gelişmelerle dikkatleri çeken Beyrut'un oynadığı en önemli rol, İslam dünyasında milliyetçi düşüncelerin ilk kez ortaya çıktığı ve geliştiği şehir olmasıdır. Diğer yandan Osmanlı yönetimine karşı Arap milliyetçiliği akımının Batılı ülkelerin desteğinde burada gelişmiş olduğu da görülmektedir. Mehmet Ali Paşa yönetimi sırasında yabancı misyoner okulların faaliyetlerine izin verilmiş, bu çalışmalar kentin Ortadoğu'nun düşünce merkezlerinden biri haline gelmesine neden olmuştur. Kantin Roma ve Bizans

⁵⁸⁴ Lewis, OD, 15

⁵⁸⁵ Lewis, OD, 16

⁵⁸⁶ Lewis, OD, 367

⁵⁸⁷ Bernard Lewis, **Ortadoğu İkibin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Çev. Selen Y. Kölay, 5. baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007, s. 227.

⁵⁸⁸ Tuğlacı, a.g.e., s.328.

dönemindeki Hukuk okulları nedeniyle üstlendiği rol, bu kez misyoner okullarıyla canlandırılmak istenmiştir.

Bölgede çok farklı etnik ve dini unsurlar bir aradadır. Çok sayıda da dil kullanılmaktadır. Ancak 1910'daki tablo, herkesin Arapça iletişim kurduğunu, ikinci sırada da Fransızca'nın geldiğini göstermektedir. Ahmet Şerif'in gözlemleri dikkat çekicidir: *“Hangi ırk ve mezhebe mensup olursa olsun, herkes Arapça görüşür ve anlaşır. Arapça'dan sonra Fransızca gelir ki, bu iki dil diğer dilleri sanki yutmuştur. Halkın yüksek tabakasında ise Fransızca asıl dilin yerini tutmuş gibidir. Aynı kimsenin Arapça görüşürken, Fransızcaya başlayarak sanki ondan yardım istediği ve iki dili birbirine karıştırdığı daima işitilir. Hatta arabacılar, kayıkçılar ve bunlara benzer esnaf bile, pazarlık ederken ağızlarında dolaşan Frank aksamıdır. Bunun için bu iki dilden birini bilmeyen bir ziyaretçi için Beyrut'a karşı yabancılıktan kurtulmak, şehir hayatının ruh ve manasına nüfuz etmek mümkün olmaz.”*⁵⁸⁹

Hızlı bir basın yayın faaliyeti kentin kültürel önemini arttırdı. 1853'de Amerikan Basın Misyonu, Malta'dan Beyrut'a taşınmıştı. Reform taleplerini dile getiren ve Lisanü'l Hal adını taşıyan gazete 1878'de yayına başladı. 20. Yüzyılın başına gelindiğinde kentte 25 kadar günlük ve haftalık gazete ve dergi yayınlanıyordu.

Dikkat çekici bir nokta da incelenen dönemde Beyrut'ta bir kadın gazetesinin yayın hayatında bulunmuş olmasıdır. Bölgede kadın hareketinin önde gelenlerinden yürüten yazar, edebiyatçı ve eğitimci Julia Tume, el-Mer'etü'l-cedide adlı kadın gazetesini çıkartmıştır.⁵⁹⁰

Beyrut'un basın yayın etkinlikleri Şam'a kıyasla çok daha eskiye dayanır. 1841'de Protestan Cemiyeti'ne ait bir matbaa Osmanlıca ve Fransızca olarak yayın yapmaya başlamıştır. 1853'de ise bu kez Cizvit Cemiyeti'ne ait bir matbaa benzer şekilde Osmanlıca ve Fransızca yayına başlamıştır. 1885 Yılına gelindiğinde, Beyrut'taki her iki cemiyet matbaası, haftada bir gün dini ve siyasi içerikli gazetelerini Arapça olarak yayınlıyordu. Bunların dışında da faaliyet gösteren sekiz matbaa bulunuyordu. Bunlar dışında ikisi haftada bir, ikisi haftada iki kez siyasi gazeteler, biri ayda iki kez, diğeri on günde bir yayınlanan ilmi ve siyasi içerikli iki dergi bulunuyordu ve bu yayınların tümü Arapça'ydı.

⁵⁸⁹ Şerif, a.g.e., s.107.

⁵⁹⁰ Selam, a.g.e., s178.

Ayrıca bir yüzü Arapça diğer yüzü Fransızca olarak hazırlanan haftalık siyasi gazete de vardı. Beyrut'taki yayın faaliyetlerinin Arapça ağırlıklı olduğunu ve Şam'dan farklı olarak burada Fransızca'nın da etkili olduğunu görüyoruz.⁵⁹¹ *“Beyrut'ta Osmanlıların değil, yabancıların ve din ve mezhep kuruluşlarının etkisi ve takibiyle ticaret ve iktisaddaki sebeplerin ve etkenlerin zorlamasıyla hemen hemen memleketin diğer taraflarında ve merkezlerinde görülmeyen özel ve genel bir beyin ve fikir hareketi vardır ve bu hissedilmektedir.”*⁵⁹²

1894'de Vilayet Matbaası, müdür, mütercimi, muhasebe memuru, ser mürettib , mürettib ve makineci, mürekkepçi, 2 mürettib, 1 diğer görevli ile faaliyet göstermektedir.⁵⁹³ Bir sonraki sene ise nazır bulunduğunu, müdür muavininin geldiğini, müdür ve muhasebe müdürlüğünün birleştirildiğini, kadronun da 2 kişi artarak 11 kişi olduğunu görüyoruz.⁵⁹⁴ Modernleşmenin öne çıkardığı alanlardan biri olan basın yayının hızlanmasıyla bir yılda vilayet matbaa kadrosunda önemli değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1906'da kadro 17 kişi olarak karşımıza çıkar.⁵⁹⁵ 1907 kayıtlarında önemli bir gerileme vardır, nazırla birlikte toplam 9 kişi maba personeli olarak yer almaktadır.⁵⁹⁶ O dönemde bu kadar hızlı teknolojik gelişme olmasını beklemeyerek bu durumun özel sektörün basın alanındaki faaliyet artışlarının vilayet matbaasınıninkileri geriletmesi olarak yorumlamak mümkün olabilir.

Beyrut'a vilayet matbaası dışında çok sayıda matbaa çalışmaktadır. 1894 Yılında bu sayı 14'dür. Semerat El-Fünun sadece “şarkıye”, bunun dışındakiler hem “şarkıye” hem “garbiye” lisanında yayın yapmaktadır.⁵⁹⁷ 1899'da sayı 17'ye yükselmiştir. Bunların yanı sıra Trablusşam'da Arapça Fransızca yayın yapan ve Şeyh Hüseyin Cısr Efendi'nin imtiyazında olan El-Beleğa adlı matbaa bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Bu matbaaların tümü 1901'e kadar aynı şekilde çalışmaya devam edeceklerdir.

⁵⁹¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.249.

⁵⁹² Şerif, a.g.e., s.142.

⁵⁹³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.135.

⁵⁹⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 232, s. 102.

⁵⁹⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.92.

⁵⁹⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.133.

⁵⁹⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.330.

⁵⁹⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.122-123.

1894 Beyrut’da yayınlanan gazeteler:

İsmi	Dili	Kuruluş	İmtiyaz Sahiplerinin		Yayın Günü	
			İsimleri	Tabiiyeti	Milleti	
Beyrut Vilayet Gazetesi	Türkçe Ve Arapça	1306	Resmi	Osmani		Cumartesi
Semerat El-Fünun	Arapça	1292	Abdülkadir Kibani Efendi	Osmani	İslam	Perşembe
Beyrut	Arapça	1303	Reşit El Dina Efendi	Osmani	Müslümn	Perşembe
.....	Arapça Ve Fransızca	1274	Halil Huri Efendi	Osmani	Rum	Çarşamba
El Beşir	Arapça	1292	Mösyö Falib Berterdi	Fransızca	Katolik	Pazartesi
Lisan El Hal	Arapça	1294	Halil Efendi	Osmani	Protestan	Cumartesi
El Musbah	Arapça	1292	Nikola Nakkaş Efendi	Osmani	Maruni	Pazartesi
El Ahvar	Arapça	1308	Halil Bedevi Efendi	Osmani	Rum Katolik	Hergün

Çoğu haftalık olan bu gazetelerin resmi yayın olanı dışında sayıları 6’dır. Bunlardan ikisi İslam diğerleri gayrimüslim imtiyaz sahibi ile faaliyet gösterir.⁵⁹⁹ Sadece bir yıl sonra yayın sayısı ve çeşidinde önemli artış meydana gelmiştir⁶⁰⁰:

1902 Beyrut’ta yayınlanan gazeteler:

İmtiyaz Sahibi	Gazete Adı	Dili
Resmi	Beyrut	Türkçe
Abdülkadir Kabani Efendi	TimrnulFünun	Arapça
Muhammed Reşid El Dana Efendi	Beyrut	Arapça
Halil El Huri Efendi	HadikülAhbar	Arapça ve Fransızca
Halil Serkis Efendi	LisanulHal	Arapça
Halil Bedevi Efendi	El-Ahval	Arapça
Can Nakkaş Bey	El- Musabbah	Arapça
Yusuf Şalgun Efendi	El- Takdim	Arapça
Emrikan Heyeti Tarafından	El- Neşretül Esbuiyye	Arapça
Jezuyet Heyeti Tarafından	El-Beşir	Arapça
Rum Patrikhaesi Tarafından	El- Mediyye	Arapça
Mösyö Hazi Hers Cisb	Günbel Sabahul Münir	Arapça
Muhammed Ali Efendi	Ravzatul Maarif	Arapça
Selim Enesi Efendi	Ravzatul Maarif	Arapça
Luys Bin Şeyhu	El Maşrik	Arapça (Risale)

⁵⁹⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.331.

⁶⁰⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.123-124.

Doktor Jorj Pos	El- Tabib	Arapça Risale
Arsanyos Hadad Efendi	El- Mitar	Arapça Risale
Fazlullah Faris Efendi	El- Mahiye	Arapça Risale
Cul Rufiye	Rakontal Nasyonel Diplografi Medikal Farmasotik Veteriner	Fransızca
Muhammed Kamil Efendi	Trablusşam	Arapça Gazete
Mihri Zade Muhammed Kamil Efendi	Trablus	Arapça Gazete

Yayın geleneğinin yaygın ve eski olduğu anlaşılan vilayette Trablus'un merkez dışı bu faaliyetlerde öne çıkan tek yer olması dikkat çekicidir. Sancakta bir matbaa ve iki gazeteyi yayın hayatında görmek mümkündür. Vilayetin resmi gazetesi 1889'da yayına başlamıştır. 1901'e gelindiğinde 12. Yılıni tamamlamıştır ve cumartesi günleri yayınlanmaktadır.⁶⁰¹

1901 Yılında Beyrut'ta faaliyet gösteren matbaaların kayıtları bulunmaktadır⁶⁰²:

Dili	İmtiyaz Sahibi	Matbaanın İsmi
Türkçe ve Arapça	Resmi	Vilayet Matbaası
Arapça	Abdulkaidir Kabani Efendi	Timranu'l-Fünun
Arapça	Reşid D. Efendi	Beyrut
Arapça Fransızca	Halil Huri Efendi	El- Suriye
Türkçe Arapça Fransızca	Halil Serkis Efendi	El- Edebiye
Türkçe Fransızca	Mösyö Filib Bertredi	El- Katolikiye
Türkçe Fransızca	Hoca Smoil Habib	El- Emirganiye
Türkçe Fransızca	Halil Bedevi Efendi	El- Fevoid
Fransızca	Rezk Hazıra Efendi	El- Umumiye
Türkçe Fransızca	İbrahim Sadr Efendi	El- İlmiye
Arapça Fransızca	Hoca Binyamin Bingertin	Bingerteyn
Arapça Fransızca	Ayd Cedun Efendi	El- Hamidiye
Arapça Fransızca	Emin Huri Efendi	El- Adab
Arapça Fransızca	İbrahim Türmisani Efendi	El- Külliye
Arapça Fransızca	Can Nakkaş Bey	El- Musabbah
Arapça Fransızca	Selim Ünsi Efendi	El- Ünsiye
Arapça İngilizce	Corci Meyer Efendi	El- Ticara

⁶⁰¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1900, AESLN 394, s.82.

⁶⁰² Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s. 118.

1906'da El- Maarif, El- Mecidiye, El-Funun, El-Nbat, El-Nefais, El-İctihad matbaaları devreye girmiştir.⁶⁰³ Böylece kentteki matbaa sayısı 17'den 23'e yükselmiştir. 1907'ye gelindiğinde 20 matbaanın yayın hayatına devam etmekte olduğu görülür. Suriye, Bingereyn, El-Maarif, El-Mecidiye, isimlerine raslanmazken, yeni bir isim olarak El-Arif listede yer almaktadır.⁶⁰⁴ Çok sayıda matbaanın ticari yaşamının kısa sürdüğünü, sektöre giriş çıkışların yoğun olduğunu görmekteyiz. Bu basın yayın faaliyetlerinin yoğunluğuna işaret ederken, bu alana ilgiyi göstermekte ve modernleşmenin hem kültürel hem de ticari anlamda izlerini taşımaktadır.

Bu matbaalarda yayınlanan gazeteler, imtiyaz sahipleri ve dillerine ilişkin detaylara da ulaşabilmekteyiz.⁶⁰⁵

1901 Beyrut'ta yayınlanan gazeteler:

Dili	İmtiyaz Sahibi	Gazetenin İsmi
Türkçe	Resmi	Beyrut
Arapça	Abdülkadir Kabani Efendi	Timranul- Fünun
Arapça	Mehmed Reşid El- Dana Efendi	Beyrut
Arapça Fransızca	Halil El- Huri Efendi	Hadikatu'l- Ahbar y
Arapça	Halil Serkis Efendi	Lisanu'l- Hal y
Arapça	Halil Bedevi Efendi	El- Ahval
Arapça	Can Nakkaş Bey	El-Musabbah(Mesayih)
Arapça	Yusuf Şalgu Efendi	El- Takdim
Arapça	Amerikan Heyeti Tarafından	El- Neşretu'l- Usbu'iyet
Arapça	Jazuyet Heyeti Tarafından	El- Beşir
Arapça	Rum Patrikhanesi Tarafından	El- Hediye y
Arapça	Musevi Henri Hers Hasb	Kevkebul Sabahul Münir
Arapça	Mehmed Ali Kabani Efendi	Ravzatu'l Maarif
Arapça	Selim Ünsi Efendi	Ravzatu'l Maarif
Arapça (Risale)	Levis Bin Yusuf Şeyhu	El- Maşrik
Arapça (Risale)	Doktor Jrj Post	El- Tabib
Arapça (Risale)	Ersanyus Haddad Efendi	El- Minar
Arapça (Risale)	Fazlullah Faris Ebu Halka Efendi	El- Hubbe y
Fransızca (Risale)	Col Rkiya	Rafontal Namiyonal Diplografi Medikal Farmasonik Veteriner

⁶⁰³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.121.

⁶⁰⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.102.

⁶⁰⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, ss. 119-120.

1906'da resmi Beyrut gazetesinin artık hem Türkçe hem Arapça basılmakta olduğu görülür. Bu durum, bölgesel özelliklerin saygı görmesinin, halkın aydınlanma ve modernleşme ylundaki ilerlemesinin Osmanlı yönetimi tarafından da desteklenmesinin bir sonucu olmalıdır. Yayın hayatına devam eden gazetelerin yanısıra Abdülbasid Ünsi Efendi'nin El- Akyal isimli yeni yayını eklenmiş ve Mehmed Reşid'in Beyrut'u son bulmuştur. (Bu gazeteyi 1907'de yeniden yayın hayatında görüyoruz.⁶⁰⁶) Bunun yanı sıra Yusuf Şalgu Efendi'nin El-Takdim isimli yayını da son bulmuştur. Önceki yıllarda Jazuyet heyetine ait gözüken El- Beşir'in imtiyaz sahibi olarak Yusuf Kerin'i; Amerikan Heyeti'nin El- Neşretu'l- Usbu'yyet'ininkini ise Mösyö Henri Cesib olarak görüyoruz. Musevi Henri Hers Hasb'ın Kevkebul Sabah El Münir adlı yayını, yukarda anılan başka bir yayının önceki dönemde Amerikan heyetinde olan imtiyazını devralmış bulunan Mösyö Henri Cesib'e geçmiştir. Bu durum Musevi- Amerikan diyologunun erken işareti olarak algılanabilecek bir detay olarak karşımıza çıkar. Toplam yayın sayısında önemli bir değişiklik oluşmamış; 1901'de 19 olan yayın sayısı 1906'da 17 olmuştur. Cevi Rufiye'nin imtiyaz hakkında bulunan Arapça yayınlanan Rakuntal Nasyonal Diplografi ve Fransızca yayınlanan Masonik Veteriner adlı risaleler dikkati çekmektedir.⁶⁰⁷ 1907'de sayı değişmemektedir ancak bazı değişiklikler olmuştur.⁶⁰⁸ Yayın hayatına geri dönen Beyrut dışında yeni açılan ve kapanan az sayıda gazete ve risale toplam sayının bir önceki yıllarla aynı olmasına neden olmuştur.

Kentte kültürel yaşama ilişkin bir başka tespit de yine Ahmet Şerif'in gözlemlerinde ortaya çıkmaktadır. Basın yaşamıyla ve bunun kamuoyundaki etkileriyle ilgili olarak 1910 yılındaki ziyaretinde şunları belirtmektedir: *"Beyrut, mesela Anadolu'nun ya da Rumeli'nin filan bir yerinde bir olay için kendisine bir üzüntü payı ayırmayı aklına bile getirmez. Beyrutlu yalnız Beyrut'unu düşünür. O'nun için bundan ötesi yoktur. Bu çerçevenin dışındaki olaylara ve memleketin genel hayatına aid olaylara, kendisini bir menfaat bağı ile bağlı saymadığı için, bunları gaetesinde bir olay okuyormuş gibi okur ve geçer. Bu biçim duygu ve anlayışı doğurmada ve devamda mahalli basının mühim bir etki yaptığı şüphesizdir."*⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.103.

⁶⁰⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.132.

⁶⁰⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.103.

⁶⁰⁹ Şerif, a.g.e., s.107.

11 Temmuz 1909 tarihli bir mahkeme kaydı kentteki basın faaliyetlerinin azınlıklarla ilgili faaliyetler konusunda yakından takip edildiğini göstermektedir. Beyrut'ta yayınlanan İttihad ve Osmani gazetesi muharrirlerinden Ahmed Adil Arslan Bey hem çalıştığı gazeteye hem de Fransızca yayınlanan Reveil gazetesine hazırladığı ve Ermeniler hakkında gerginliklere neden olabilecek yazılarından dolayı cezalandırılmıştır.⁶¹⁰

Dikkate değer bir konu da siyasi cemiyetlerdir. Beyrut ve Suriye'nin diğer kısımlarında çok sayıda İttihad ve Terakki Kulüpleri açılmış, ancak bunların çok azı uzun ömürlü ve etkili olabilmıştır.⁶¹¹ Fransız konsoloslğunun denetim ve koruması anda etkinlik gösterdiği sanılan Nahdat'ül Lübnaniyye daha uzun süredir faaliyettedir. 1916'daki Şam Mahkemesi'ndeki kayıtlarda 12 yıldır faaliyet yapığı belirtilmekte olduğundan kuruluşunun 1904'e tarihlendiği tahmin edilebilir.⁶¹² El-İhâül-Arabî ise 1908 devriminin hemen ardından İstanbul'da bulunan Suriyelilere yapılan çağrıyla ve yine İstanbul'da yapılan örgütlenme ile kuruldu. Amacı Arapların haklarını savunmak olarak belirlenmişti. Ancak bölgede bu oluşumla ilgili tepkiler tereddütlüydü. Bu kapsamda Beyrut İngiliz konsolosunun yorumları aydınlatıcıdır: "halk, bu komitenin kuruluşunu kuşku ile karşılamaktaydı, çünkü bu süreçte oluşan kabine değişikliği sadrazamlardan Arap illeri için bazı düzenlemeler yapmaları beklentisi oluşmuştu. Arap dünyası Kamil Paşa'ya karşı yeni oluşumdan çok daha fazla sevgi besliyordu."⁶¹³ Derneğin faaliyetleri el-İha el-Osmani isimli gazetenin yayınlanması ve Beyrut ve Şam'da konferans ve toplantılarla yandaş toplamaya çalışılması, İstanbul'daki faaliyetler sonrasında Suriye ve Irak topraklarında çok sayıda şube açılması olarak sayılabilir. Bu derneğin de Amerika'da bulunan, Hırsiyan bir Arap derneği ile ilişkisi gönderilen bir mektup ve bunda yer alan para vaadinden açıkça anlaşılmaktadır. Bir süre sonra derneğin faaliyetleri Osmanlı yönetimine düşmanlık ve bağımsızlık yolunda kışkırtmalara dönüşmüş, 31 Mart ayaklanması sonrasında tüm şubeleri kapatılmıştır.⁶¹⁴

⁶¹⁰ **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Bsimevi, Ankara, 1996, s.104.

⁶¹¹ Şerif, a.g.e., s.147.

⁶¹² Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi, **Aliye Savaş Mahkemesi Notları**, Dördüncü Orduy-ı Hümayun Neşriyatı, Dersaade, 1332, Günümüz Türkçesine Çeviren Cahit Kayra, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s.21.

⁶¹³ Feroz Ahmad, a.g.e., s.166. Krş. Başkonsolos Cumberbatch'dan (Beyrut) Lowther'e yazı, Lowther'den Grey'e, İstanbul, 7 Şubat 1913 tarih ve "gizli" 104 sayılı yazıya ek olarak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı kayıt no. 371/788/7281.

⁶¹⁴ Arap İhtilali..., ss.21-24.

Fakat 1909'da el-Müntedi el-Edebi adıyla yeni bir kulüp kurulmuştur. Kuruluş amacı İstanbul'da eğitim gören Arap öğrencilerin birarada zaman geçirmesi ve Türkçe dersi gibi çeşili ilave eğitimler almasının sağlanmasıdır. Ancak belgelerle ortaya çıkarılmış olan gerçek amaç bağımsızlık yönünde gençlerin örgütlenmesidir. Üstelik kurucu üyelerin bunu Suriye ve Beyrut topraklarında da örgütlemesi ve bunun için Beyrut'taki bazı matbaaları kullanacağı yönünde kurallar içeren belgeler bulunmuştur.⁶¹⁵ 1915'de dağılmıştır.

Kahtaniye Derneği 1910'da İstanbul'da kurulmuştu ve yine Arap bağımsızlığı hedefliyordu.⁶¹⁶ Trablusgarp savaşı sonrasında ikiye bölünmüştü. Arap subaylar arasında faaliyete devam etmek üzere el-Ahd⁶¹⁷ kurulmuş ve bu daha sonra genişleyerek el-Cemiyet el-Suriye el-Arabiye adını almıştır. Bu değişiklik sırasında el-La Merkeziyye adlı örgütle birleşmiştir.⁶¹⁸ Benzer bir ilişki, kuruluşu çok eski tarihli olan el-Cemiyet el-Nahdatül-Lübniyye 1916 öncesinde son dönemde ayı örgütle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Lübnan'ın Beyrut'u da içine alacak şekilde genişlemesi ve Bakaa'ya kadar uzanması amacındaki bu dernek, tutanaklarda yer alan ifade satırlarına göre bölgede çok etkili olmuştur ve çok sayıda yaygın ve yabancı güçlerle bağlantı içindedir: *“El-Nahdatül-Lübniyye Fransa'nın Lübnan ve Suriye'yi işgali için sürekli çalışmaktadır. Bu dernek Lübnan'da Fransız nüfuzunu yaymış ve halka Fransızları sevdirmiştir. Hatta Fransız hükümei son zamanlarda derneğin Paris şubesi katibi Hayrullah Hayrulla'ı Temps Gazetesi yazarlıklarından birine atayıp Suriye ve Lübnan hakkında makaleler yazmakla görevlendirmiştir. Lübnan derneğinin çalışmasını takdir eden ve övenlerden biri de Beyrut Islahat Derneği üyeliğinde bulunan Rızkullah Erfeş'tir. Hatta bu kişi el-İttihad-ı Osmani yazarları arasına Fransızlardan daha çok Fransızlığı ile tanınan Seyyid Akl'ı sokmuş ve bu kişinin gazeteye girişinden itibaren bu yaygın Lübnan ve Fransızlar yararına hizmet ederek yayınlanmaya başlamıştır. O vakitler Fransız konsolosunun gazeteye para verdiği halk arasında söyleniyordu... ve buna Temps gazetesinin Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından Suriye basınına satın almak için bütçede bir özel para ayırdığı hakkındaki yayını delil olarak alırım. Son kez Rızkullah Erfeş, Seyyid Akl'in yerine Teyfik adında birini aynı gazetede yazar olarak sokmuştur. Teyfik de Seyyid Akl'in izinden gitmektedir.*

⁶¹⁵ Arap İhtilali..., ss.24 ve 29.

⁶¹⁶ Arap İhtilali..., s.33.

⁶¹⁷ Arap İhtilali..., s.35.

⁶¹⁸ Arap İhtilali..., s.38.

Yine Rızkullah Erfeş'in aracılığı ile Fransa hesabına yayınlarda bulunan gazetelerden biri de el-Ahval gazetesidir. El-Nasr gazetesi de Fransız konsolosluğunun parasıyla yayınlanmaktaydı. El-sabat gazetesi de bunlardan olup Fransız amaçlarını destekliyordu. Yazarı el-Cemiyetül Lübnaniye üyesinden Halil Zeyniyye, sahibi Fransız yandaşlığı ile tanınan İskender el-Huri'dir. Fransa'dan para alıp almadığını bilmem. Fransızca Revue gazetesi konsolosluğun para yardımı ile yayınlanıyordu. Yazı işlerini yöneten Rızkullah Erfeş ile Halil'di. Lisanü'l Hal gazetesine gelince bu gazete İngiliz emeline çalışıyordu ve bütün yayınları İngiltere'nin gücüne ve büyüklüğüne dairdi. Kısaca Beyrut'a yayınlanan gazetelerin bazıları El-Cemiyetü'l Lübnaniye ve el-Cemiyetü'l İslahiye'nin sözcüleri ve bazıları aracısız olarak Fransa ve bazıları İngiltere'nin emellerine hizmet ediyorlardı. El-Murakıb gazetesini çıkaran Petropavli de her sayısında Müslümanlarla Devlet-I Âliye'ye şiddetle saldırıyor ve Fransa'nın gücünün ve büyüklüğünün övgüsünü yapıyordu.”⁶¹⁹

Nahdat'ül Lübnaniye'nin Beyrut'taki İslah Derneği ile bağlantısı bulunmaktadır. Ayrıca Mısır'daki el-Lâ Merkeziye Derneği ile yakın ilişkisi vardır ve bu iki dernek Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması halinde birlikte çalışacaklarını belirlemiş bulunuyorlardı.⁶²⁰ Tutanaklarda ogünlerde Beyrut gazetelerinden birinde yer alan bir yorum konuyu özetliyor denilerek aktarılmış: *”Ahlak, kanaat, gibi bütün gazetecilik ve yurtseverlik kutsallıklarını gözlerini yummadan yabancı devletlere satan bu insanlar hiç kuşkusuz Araplığın temsilcileri değildiler. Fakat deneyimsiz ve günahsız gençlerle ahalinin zihinlerine yabancılar tatafindan esinlendirilen zararlı fikirleri telkin ve onları temsil etmeye çalışıyorlardı.”⁶²¹*

1912'de Beyrut'ta merkezi yönetimin isteği ile ıslahat tasarısı içerikli layiha hazırlanması gündeme gelmiş, ancak istekler anayasal çerçevenin dışında olduğundan yanıtızsız kalmıştı. Yenilenen Vilayet Kanunu devreye sokulmuş ancak bu da ıslahat isteyen yerelleri tatmin etmemişti. Bunun üzerine resmi olmayan bir biçimde Cemiyet-i İslahiye oluşturulmuştu. Bu cemiyetin yukarıda adı geçen örgütlenmelerin çoğuyla ilişkili olduğu belirlenmişti.⁶²² 24 Mart 1913'de Vali Ebubekir Hazim Bey'in merkezden gelen bir emir uygulamaya koyması ile cemiyetin toplanması yasaklanmış ve kulübü kapatılmıştı. Bunun üzerine geniş halk kitlesinin desteği ile önce kanuna uygun hareket edildiğinin göstergesi

⁶¹⁹ Abdülğani el-Arisî'nin ifadesi, **Arap İhtilali...**, ss.48-49.

⁶²⁰ **Arap İhtilali...**, s.50.

⁶²¹ **Arap İhtilali...**, s.49.

⁶²² **Arap İhtilali...**, s.55.

olarak cemiyetin tabelası indirilmiş, ardından tepkiyi gözler önüne sermek için ertesi günün gazeteleri bomboş olarak yayınlanmıştı. Takip eden günlerde de halkın tepkilerine ilişkin yayınlar yapılmış ve valiliğe bir protesto metni gönderilmişti. 12 Nisan 1913’de ise şehirdeki tüm işyerleri kapatılmış, valinin çabasına rağmen protesto sürdürülmüştü. İstanbul’dan halk tarafından çok imza ile gönderilen telgrafa yanıt olarak protestoların son bulması gereği ve ıslahatlar merkezden yönetildiği için cemiyetin varlığının kanunsuz olacağı yönünde cevap gelmişti. Üstelik aykırı davrananların Divan-ı Harb’e teslimi ve iki saat içinde yargılanması öngörülmüştü. Halk ve yönetim arasındaki anlaşma ancak ileri gelenlerin arabuluculuğu ile sona ermişti.⁶²³ Bu yaşananlar kentte sivil insiyatifin vardığı noktayı göstermesi bakımından çok önemli sayılmalıdır. Burada dikkati çeken çok önemli bir konu, yapılanların topyekun katılım ile gerçekleşmesi ve hedefin Beyrut’ta ıslahatların uygulanması ve halkın sesine kulak verilmesini sağlamaya yönelik olup, özel bir siyasi amaç dışında bir birliğin sağlanmış olduğudur.

Kentlilik kültürünü yansıtmak üzere çok önemli bir girişim de Beyrut- Şam demiryolunun yenilenmesi için yapılmış, sivil bir heyet kurulup modern anlamda bir fizibilite çalışması da hazırlanmış, hükümete sunulmuş, heyette de yer alan kent mebuslarının konuyu takibi sağlanmış ancak Büyük Savaş patlak verince devamının getirilmesi mümkün olmamıştır.⁶²⁴

Aynı dönemde el-La Merkeziye de örgütlenmesini çok genişletmiş, Mısır ve Suriye’nin pek çok yerine yayılmış, özellikle Paris’te düzenlenen Arap Kongresi sonrasında himaye konusunda belirgin çabalar içine girmiştir.⁶²⁵ Bölge büyük savaşa bu koşullar altında girmiştir.

5. Sağlık

1889 Yılında hükümetlerinin desteği ile uzun bir seyahate çıkmış olan Avusturyalı Eczacı Brestowsky ve Lafite Mısır, Filistin, Suriye, Beyrut, Kıbrıs, Kos, İzmir, İstanbul, Bulgaristan ve Romanya’yı kapsayan bir alanı incelemiş, gözlemlerini 1890’da yayınlamıştır. Bu anılar Beyrut’ta bulunan iki tıbbiyenin durumu hakkında bilgiler vermekte ve bunları İstanbul’dakilerle karşılaştırmaktadır:

⁶²³ Selam, a.g.e., ss.116-122.

⁶²⁴ Selam, a.g.e., ss.140-141.

⁶²⁵ **Arap İhtilali...**, s.70 vd.

“Nüfusu 100.000 olan Beyrut’ta iki tıbbiye bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerikalı Misyonerler Cemiyeti’nin finanse ettiği, diğeri de Fransız cizvitlerinin tesis ettiği ve Fransız hükümetince finanse edilen Üniversite olarak anılandır. Bu her iki tıbbiyede çok sayıda Lübnanlı yerli öğrenci öğrenim görmektedirler. Ama verilen dersler daha çok teorik olup, tıp pratiğine az yer verildiğinden buradan mezun olan hekimlere iyi yetişmiş gözüyle bakılmıyor. Bu iki tıbbiyede eczacılar da eğitilmekteyse de onlar da buradan mezun olan hekimler gibi iyi bir şöhrete sahip değiller. Bunlar ancak İstanbul’daki tıbbiyede imtihan edildikten sonra geçerli hekim ve eczacı diploması alabilmektedirler.”⁶²⁶

1894’de Beyrut’ta bir sağlık Edviye-i Tabiye Muayene Komisyonu bulunur. “Reis-i Vilayet” ve dört eczacıdan oluşur.⁶²⁷ İlaçlar hakkında böyle bir düzenleme yapılması o zamanki koşullar için bilimi öne çıkaran ilerici bir yaklaşımdır.

Nisa Hastanesi’nde , Tıbbiye-i Sıhhiyye Müfettişi, Tıbbiye-i Hastane-i Askeriye, Müdür, Vekil-i harc, iki kadın hademe görev yapar. Hastane 1892 yazında yeni yapılmış olan 25 yatağı vardır. Ayrıca ameliyat etmek için aletleri bulunur.⁶²⁸

1891’de Beyrut valiliği görevine başlamak için kente gelen İsmail Kemal Bey, hastanelerde çok sayıda kolera vakasının bulunduğu ve bu nedenle liman ve kentin karantina altında olduğu bir ortamda geldiğini ve bu durumun bölgedeki tüm faaliyetleri durma noktasına getirmiş olduğunu anlatır.⁶²⁹ 1894’de Beyrut karantina idaresinde ise tabip, katip, ecnebi katibi görev yapar.⁶³⁰ 1906’ya gelindiğinde Karantina İdaresi’nde 9 personel, 4 gardiyan ve 5 falakacı bulunur. Kentin dış bağlantılarının yoğunlaştığını, u nedenle bu birimn personel ihtiyacının da arttığını anlıyoruz. Ancak Beyrut dışında yakın yerlerdeki uygulamalar hakkında bigimiz bulunmuyor.⁶³¹

⁶²⁶ , August Brestowski und Henry Lafite, Pharmaceutische Reisebilder aus Oriente, Wien, 1890’dan aktaran Arslan Terzioğlu, “Joseph Russegger, Henry Lafite ve August Brestowsky’ye Göre 19. Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut’ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri”, **Tarih ve Toplum**, C.15, S.89, Mayıs 1991, İletişim Yayınları, ss. 30-33.

⁶²⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.143.

⁶²⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.144.

⁶²⁹ Ed. Sommerville Story, **İsmail Kemal Bey’in Hatıratı**, Çev. Adnan İslamoğulları ve Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss.137.

⁶³⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.234.

⁶³¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.109.

1894'de Beyrut Askeri Hastanesi idare heyetinde 2 tabip binbaşı, Kolağası, Müdür kolağası, Katip ve 3 eczacı bulunur.⁶³² 1901'de Beyrut Hastahane-i Askeriyesinde Tabib-i Evvel, Tabib-i Sani, Cerrah (6 kişi), Tabib (3 kişi) ile Eczacı-yı Evvel, Eczacı (3 kişi), oluşan eczacılarıyla geniş sayılabilecek bir bilimsel kadroya sahiptir. Bunların yanısıra Müdür, Katib ve İmam ile yardımcı kadrolar da hastanede görev yapmaktadır.⁶³³ 1904'de biri operatör, 4'ü cerrah olmak üzere toplam 14 hekim ve 5 eczacı görev yapmaktadır.⁶³⁴ 1906'da toplam 14 hekimle hizmete devam edildiğini görüyoruz. Eczacıların tümü devam etmektedir.⁶³⁵ 1907'de müdür 8 kişilik idare heyeti ile hastaneyi yönetmektedir. Sıhhiye kadrosunda 9 tabib, 4 cerrah ve 4 icracı bulunmaktadır. Böylece hekim kadrosunun da 17 kişiye yükseldiği görülür. Başka dikkat çeken bir noktada bir binbaşı abibin aynı zamanda cankurtaran sıfatına sahip bulunmasıdır.⁶³⁶ Mesleki gelişime önem verildiği anlaşılmaktadır.

1899'da Beyrut Belediye Hastanesi'nde Müdür, Baş Tabib, Tabib-i Sani, Eczacı, Eczacı Muavini, Ebe (2 kişi), Vekil Harc görev yapmaktadır. Ayrıca Sıhhiye vardır.

Sıhhiye müfettişliğinin önem kazanmış bir alan olduğu anlaşılmaktadır. 1901'de liman idaresinde gördüğümüz bu kurum, bunun dışında hastanelerde de karşımıza çıkmıştır. 1901'de Belediye bünyesinde ayrıca Heyet-i Sıhhiye bulunmaktadır. Belediye kadrosunda da bu kez Sıhhiye Müfettişliği ve onun başkanlığında bulunan Sıhhiye Heyeti'ni ayrı iki kurum olarak görüyoruz. Bilimin yönetime yansımaları sonucunda gerekli kurumlaşmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. 1899'da vilayet kadrosunda Baytar Müfettişi ve Muayene-i Hayvaniye Memuru yer almaktadır.⁶³⁷ Yine belediye kapsamında Müfettiş ve Muayene-i Hayvaniye Memurunun hizmet verdiği Baytar Memuriyeti bulunur.⁶³⁸ Ancak bu yapının Müfettişlik kurumu olarak örgütlenmemesi yukarıdaki örneğin ihtiyaç ve önemden kaynaklandığını göstermektedir.

Beyrut Karantinahanesi ise Baş Gardiyan, İnspektör (Doktor), Ser Falakacı, Baş Katib, Yazıcı ile hizmet vermektedir.⁶³⁹ Ancak bu kadrodan hareketle karantinanın kenti

⁶³² Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.219.

⁶³³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.98.

⁶³⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1904, AESLN 233, ss.114-115.

⁶³⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.104.

⁶³⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235.

⁶³⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 231, s.96.

⁶³⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.191.

⁶³⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s.106.

korumak için bir tür tutukevi gibi işletildiği düşünülebilir. 1907’de 13 kişilik ekibiyle hizmet vermektedir.⁶⁴⁰ İki kayıt arasındaki altı yıllık süreçte kadronun genişlemesi ve doktor sayısının da birden ikiye yükseldiği görülmektedir.

Benzer bir düzenleme daha dikkati çeker. Bu da sefer sırasında gemilerde bulunan yolcu ve çalışanların bulaşıcı hastalık taşıması durumunda karantina sürelerini geçirmeleri ve gerekli sağlık önlemlerinin alınmasını sağlamak amacıyla büyük limanlara yakın kıyılarda kurulan Tahaffuzhane olarak adlandırılan sağlık kuruluşlarıdır. 1899’da karantina teşkilatı ile birlikte örgütlenmiştir.⁶⁴¹

1907’de Beyrut Hamidiye Hastanesi açılmıştır. *“Halil Paşa Hazretleri meleketin ihtiyacatını temin ve abad buyurdıkları sürede daire-i belediyece bir hane isticar suretiyle tesis edilmiş olan birkaç yataklık hastanenin müceddiden bir daire inşasıyla muntazam bir hastane halini ifrağını mukteza görmelerine bina’en...kumluk mevki’inde otuz küsur bin arşın mürebbi’inde bir arsada asr-ı hazır terakkiyatının icabatına muvafık olarak her biri yirmi beş yatak isttiab eder vesaitte ve bir büyük ve beş küçük odaya ve bir veladethaneye ve hamam ve sair teminatı muhtevi birisi zukur ve diğer inasa mahsus ve müteaddid odaları şamil ve üç daireden müteşekkil olmak üzere bir hastane inşa ettirmiş”*, kurulan hastaneye padişahın adı verilerek sıhhiye ve diğer memurların tayinleri sağlanmış ve resmi açılışı yapılmıştır. Hastanenin 7 kişilik komisyon heyeti ve ayrıca 6 kişilik sıhhiye heyeti bulunmaktadır.⁶⁴² Hem kadro hem plan ve inşaat aşamasında bilimsel gelişmelere önem verildiği ve halkın ihtiyaçlarının karşılanmasının hedeflendiği görülmektedir.

1894’de kentte 31 doktor varken⁶⁴³ 1907’de Beyrutta toplam doktor sayısı 70’e ulaşmıştır. Bu kişiler resmi olarak kayıt altına alınmaktadır. Muayenehane olarak kullandıkları adresler de kayıt altındadır. Hepsinin evlerini bu amaçla kullandığı görülmektedir. İsimlerin içinde hem Müslüman hem gayrimüslim olanları bulunmaktadır.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.205.

⁶⁴¹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1901, AESLN 232, s. 106.

⁶⁴² Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.192.

⁶⁴³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.332.

⁶⁴⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.214.

Yardımcı tıp elemanları 1894'de iki ebe⁶⁴⁵ 1907'de de 4 kişiden oluşan bir listedir.⁶⁴⁶ Dikkat çekici bir nokta, 1894'de iki ebenin ikisinin de tıbbiye mezunu olması ve bunlardan birinin Müslüman birinin gayrimüslim olmasıdır.⁶⁴⁷

Benzer biçimde kentte çok sayıda da eczane bulunur. 1894'de sayıları 20'dir.⁶⁴⁸ 1907'de bu sayı 31'e yükselmiştir. Kentteki eczanelerin isimleri, buldukları yerler ve yetkilileri resmi kayıtlarda yer alır. Bazı ailelerin birden fazla eczaneye sahip olduğu dikkati çekmektedir.⁶⁴⁹ 1894 Kayıtlarında sadece eczacı ismi yer aldığından, 13 sene sonra devam eden aileleri tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak bu detay başka bir açıdan kurumlaşma anlayışının yaygınlaşmasına, hukukun gelişmesiyle tüzel kişilik ya da şahıs şirketi olmanın önem kazandığına işaret etmektedir. Hem vatandaşlık bilincini hem de buna paralel gelişen devletin bakış açısını yansıtmaktadır.

6. Gündelik Yaşam

Beyrut'ta 1883-1884 döneminde 12 aylık süreçte⁶⁵⁰ 4 adam öldürme vakası kayıtlara geçmiştir. 23'ü devir olmak üzere toplam 1298 dava işleme girmiş, 41'i mahkumiyetle sonuçlanmış, 21'i red ve iptal olunmuş, 37'si sonraki seneye devrolmuştur. Mahkum olunan davalar için 3.953 guruş, ilam harçları için ise 5.235 guruş ödenmiştir. 4 adam öldürme vukuatına karşın yıl içinde açılan 20 cinayet ceza davası olduğunu görüyoruz. Buradan hareketle meydana gelen olayların kaydının tam olarak yapılmadığını söyleyebiliriz.⁶⁵¹

1883-1884 Beyrut mahkemelerindeki davalar:

Beyrut 1884	Kabahat ve cinayet			
	Devrolan	İşleme konan	Devreden	Sonuçlanan
	42	323	22	343

Ticaret mahkemelerinde mahkum meblağının toplamı Beyrut için 1.278.015,30 guruş, ilam harçları toplamı ise 41.286 guruştur.⁶⁵²

⁶⁴⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.333.

⁶⁴⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.215.

⁶⁴⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.333.

⁶⁴⁸ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.333.

⁶⁴⁹ Beyrut Vilayet Salnamesi 1908, AESLN 235, s.216.

⁶⁵⁰ Rumi Ağustos 1299 ile başlayıp Temmuz 1300'ün sonunda biten dönem.

⁶⁵¹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.267.

⁶⁵² Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.267 vd.

1884 Şam ve Beyrut'ta dava sayıları:

	Devrolan ve İşleme konan	İşlem gören	Mahkumiyet	İptal	Devreden
Şam 1884	310	278	212	35	47
Beyrut 1884	183	139	67	35	59

1906'da Hapishane Memuriyeti'nde Müfettiş İsmail Rahmi Efendi, Katib Halil Efendi, Ser Gardiyan Mehmed Efendi ile Gardiyanlar Mustafa Efendi, Mehmed Mağribi Efendi, Salih Şami Efendi görev yapmaktadır.⁶⁵³ 1907'de yine İsmail Rahmi Efendi'nin yönetiminde bu kez Katip Mustafa Nuri Efendi, Memur Yusuf Ziya Efendi ve 4 gardiyan görev yapmaktadır.⁶⁵⁴ Kadronun arttırılmasına ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır.

1894'de Beyrut'ta avukatlık ruhsatına sahip olanların sayısı 10'dur.⁶⁵⁵

Ticari yaşamın öne çıkığı Beyrut gündelik yaşamında iktisadi faaliyetlerin çeşidini gösteren 1894 kayıtları aydınlatıcı olabilir: *"Beyrut'ta Osmanlı bankasından maada yerliden 15 banker ve 40 büyük komisyoncu ve 52 manifatura ve 31 kantar malı ve 10 çuha ve 12 hedid ve maden ve 19 bezai ecnebiyye-i mütenevvia ve 28 evani züccaciye ve mefruşat ve 21 kereste ve 29 dakik tüccarı ve 150 kadar tüccar mütenevvia ve huruf ve sanayi ile iştigal eden hayli tüccar ve esnaftan maada mefruşat ve melbusat için her nevi esnafa mahsus takriben 1500 kadar destek vardır. Bir sene zarfında bunlarda imal olunan şeylerin kıymeti 40000 lira raddesindedir. Beyrut'a bir saat mesafede kağıt fabrikasında imal olunan her nevi kağıtlar Beyrut ve Suriye'nin ekser cihetlerinde suruf olunduktan sonra dersaadet ve İzmir ve Halep ve Mısır cihetlerine de gönderilmektedir. Şehrin derun ve burununda bulunan ipek fabrikaları dahi ticaret mahaliyenin tevsyata hidmet eden ve sail mühimme cümlesindedir."*⁶⁵⁶

Beyrut'ta 1906'da çok sayıda cami ve zaviye bulunmaktadır. Hazıra Mahallesinde Cami'-i Kebir-i Ömeri, Şamiye Mahallesinde Mecidiye Cami'-i Şerifi, Debbğa Mahallesinde Debağa Cami'-i Şerifi, Tevbe Mahallesinde Tevbe Cami'-i Şerifi, Bezirgân Çarşusunda Mir Manzar Cami'-i Şerifi, Hükümet Caddesinde Mir Asaf Cami'-i Şerifi, Bezirgân Çarşısında Cedid Dimkle Maarif Şemseddin Cami'-i Şerifi, Hazıra Çarşısında Hamra Zaviyesi, Meczub Çarşısında Meczub Zaviyesi, Şüheda Çarşısında Şüheda

⁶⁵³ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s.98.

⁶⁵⁴ Beyrut Vilayet Salnamesi 1899, AESLN 235, s.191.

⁶⁵⁵ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.332.

⁶⁵⁶ Beyrut Vilayet Salnamesi 1894, AESLN 230, s.390.

Zaviyesi, Debağa Çarşısında Bedevi Zaviyesi, Bab-ı Yakub Çarşısında Mağaribe Zaviyesi, Tüveyle Çarşısında Şeyh Hasan El-Ra'ie Mensub Zaviye, Tüveyle Çarşısında Hazretül İmam Abdurrahman El- Vüza'i'ye Mensub Zaviye, Tüveyle Çarşısında Hazret-i Şeyh El Merakî'ye Mensub Zaviye, Eşrefiye Mahallesinde, Eşrefiye Cami'-i Şerif-i, Re'sül Nabi' Mahallesinde Fıstıklık Cami'-i Şerifi, Mezra'atü'l-Arab Mahallesinde Musitbe Cami'-i Şerifi, Musitbe Mahallesinde Burc-u Ebu Haydar Cami'-i Şerifi, Burc-u Ebu Haydar Mahallesinde Biste-i Fuka Cami'-i Şerifi, Bitse-i Fuka Mahallesinde Biste-i Tahta Cami'-i Şerifi, Başure Mahallesinde Mahallesinde El- Aris Mescid-i Şerifi, Kutn Çarşısında Dürge Mescid-i Şerifi, Dürge Mahallesinde Ebu'n-Nasır Mescid-i Şerifi, Burcu'l- Keşşaf Mahallesinde El- Kasar Mescid-i Şerifi, Bezirgân Çarşısında Aynu'l Müreyse Cami'-i Şerifi, Müreyse ve Minare Mahallelerinde Re's-i Beyrut Mescid-i Şerifi, Re's-i Beyrut Fukani Mahallesinde ve Re's-i Beyrut Tahtani Mahallesinde aynı isimli Cami'-i Şerifleri bulunur.⁶⁵⁷

Gündelik yaşama ilişkin ilginç bir konu emeklilik kurumuna ilişkindir. İngiliz belgelerinde İngiliz korumasındaki kişilerle ilgili olduğunu sandığımız bazı bilgiler dönemin ekonomik hayatının bankacılık, finans, sigorta gibi alanlarla birlikte emekliliği de öne çıkardığını düşündüren izler taşımaktadır. Bunun hayat sigortası alanı içinde olduğu düşünülebilir. 1883 Yılında Bayan Graham hakkında detaylıca ortaya konmuş bir örnek, konu hakkında fikir vermektedir: *“Bayan Graham'ın emeklilik ödemesinin yıllık 12bin kuruş olduğu, tamamı üzerinden %5 kesinti yapılarak takip eden yılda ödeneceği belirtildi. 1 Temmuz 1877'den 1 Şubat 1878'e 8 aylığına her ay için bin kuruş, tam bir Türk mali yılı için de 12bin kuruş. Ancak ödemeler kaime ile yapılacakmış. 1294'de Türk lirasına 400 oranla verilecekti. Bu nedenle insanların kaybı olacaktır. Bayan Graham'ın kaybının 5 bin kadar olacağı hesaplanmaktadır. 1295 Yılı için tüm ilgililer Türk lirasına 120 oranla hesap edilecek. 1296 için 100'den hesaplanacak ve Graham toplamda kendisi 39.500 kuruş alacak. 17bin kuruş kayıp 1293-1295 için, 1296'dan ise gümüş mecdiye nedeniyle %5 kazanç olacak. Bu kaybın dışında herkese uygulanan tahsilat kesintisi %5 olacak. Ancak finans yasaları gereği devam eden mali yılda ödeme yapılamıyor. Maliye bakanlığı aracılığıyla şöyle kararlar alınabileceğini umuyorum: 1. Ne kadar ödenebilirse bu yıl içinde ödenmesi, 2. Ödemelerin tamamının 100 orandan ödenmesi, 3. %5lik kesintinin*

⁶⁵⁷ Beyrut Vilayet Salnamesi 1906, AESLN 234, s. 120.

kaldırılması.”⁶⁵⁸ Konsolosun İstanbul’dan yardım istediği ödeme konuları benzer durumda çok sayıda kişinin olduğunu, hayat sigortası ya da emeklilik sigortası gibi kavramların Beyrut’ta günlük yaşamın bir parçası olduğunu düşünmemize neden olur.

1910’da Beyrut’an Şam’a yapılan bir tren yolculuğunun izlenimleri Cebel-i Lübnan’daki günlük yaşama ilişkin ipuçları sunar: “*Kişisel hürriyet, onun bahşettiği çalışma aşkı, hayat zevki, tabiatın yardımları, Lübnan’ı bir mamure, bir gezinti yeri haline geirmiş, genel serveti o kadar çalışma halinde olmadığı halde, giderek artış halinde. Çünkü her gün Amerika’dan ve diğer yerlerden akan bir altın ve gümüş akıntısı, bu memleketin oluklarını, keselerini doldurmaktadır. Lübnanlılar para kazanmak için uzaklara, çoğunlukla, Amerika’ya gidiyorlar ve oralarda gayet sade ve kanaatkar bir geçim takip ederek, çalışmak yolunu bilerek, birkaç seneler içinde kazandıklarını, bize göre servet demek olan binlerce lirayı, memleketlerine getiriyorlar. Bu onlara yaşamak için bir çalışma sermayesi oluyor. Derhal Lübnan’a bu sayede böyle güzel ve sade bir bina daha hediye ediliyor. Zaten bu memleketin hep birbirine benzer binaları çoğunlukla bu şekilde inşa edilmiştir. Galiba onları meydana getiren kuvvet aynı kaynaktan elde edildiği için biçimlerinde de bu kadar benzerlik gösteriyorlar.*”⁶⁵⁹

İnançların çeşitliliği ve bu durumun oluşturduğu ilginç çelişkiler kentin yaşamının bir parçası olmuştur. Bunlarda iki örneği 1910-12 arası Beyrut’ta valilik yapmış olan İsmail Hakkı Bey’in hatıralarında görüyoruz. Vilayet Başkatiibinin “Ummullah”(Allahın annesi) sözünün kullanımının yasaklanması konusunda ısrar etmiş, Arapça yayınlanan El-Beşr gazetesinin Cizvit olan müdürü konuyu valiye taşımıştır. Vali, bu durumu Cizvitlerin inançlarının esas ilkelerinden vazgeçmelerini istemekle aynı olduğunu başkatiibe anlatmış ve durumu tatlıya bağlamıştır.⁶⁶⁰ Takip eden günlerde aynı gazete müdürü sosyal etkinlikler kapsamında üniversite salonunda sunulacak bir piyes düzenlemiştir. Ancak konu Hz. Muhammed öncesi Mekke’deki yaşama ilişkindir. Peygambere inananlara saldırı olarak yorumlanan bu etkinlik vali tarafından yasaklanmıştır.⁶⁶¹ Ard arda aktarılan iki örnek, aynı yönetimin objektif olmak ve halkın her kesiminin inanç haklarını korumak konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Başka bir örnekte ise, Antakya Patriğinin vefatı üzerine padişah tarafından tayin edilen yeni patrik Yunan olması nedeniyle Arap

⁶⁵⁸ FO 195/1447 No.1 3 Aralık 1883 Beyrut.

⁶⁵⁹ Şerif, a.g.e., s.175.

⁶⁶⁰ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.139.

⁶⁶¹ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.140.

piskoposları tarafından benimsenmemiş, ancak ferman yayınlamış olan İstanbul'a karşı itaat ve saygının korunmasından sorumlu olduğunu düşünen vali, kendi de benzer görüşte olduğunu itiraf etmekle birlikte piskoposları ikna etmeyi başarmıştır.⁶⁶² Bu kez yaşanan inançları birbirine karı korumak değil, inanç önderlerinin devlete itaatini sağlamak için fikirlerini değiştirmelerini sağlamak ve son değerlendirmede devlet kurumunun saygınlığını korumaktır.

Valinin kentteki günlük yaşamı kolaylaştırmak yönünde de çabaları olmuştur. Beyrut'a bağlı Tarblusşam yakınlarında halkın tamamının balıkçılıkla geçindiği bir adada, ihtiyaçları anakaradan temin ederken uygulanan vergiyi kaldırarak bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu, yöneticilerin yetki alanlarında saha gezileri yapmakla tespit edip düzenledikleri uygulamalardan biri olarak çağdaş yönetim anlayışına uygun görünmektedir. Benzer şekilde halk arasında oluşan gerilimlerin çözümlenmesi aşamasında sağduyulu davrandığı ve sorunun çözümlenmesini sağladığı başka örnekler de bulunur. Örneğin bir kasabada kuş avlayan bir rahibin havalı tabancasından yaralanan bir çocuk nedeniyle halk öfkeyle hareket etmiş, vali rahibi koruma altına alarak, olayın sükunetle halledilmesi için taraflarla görüşmüş ve bu süreçte de güvenliğin artırılması için askeriyeden destek almıştır.⁶⁶³

Kente hareketli bir turizmden söz edilebilir. İncelediğimiz dönemin sonunda Beyrut'ta Zeytune bölgesi'nde Chateaubriand Caddesi üzerinde Bessul Oteli bulunmaktadır. Eski sadrazamlardan Kamil Paşa kenti ziyareti sırasında burada kalmıştır.⁶⁶⁴

⁶⁶² İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.140.

⁶⁶³ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.141-142.

⁶⁶⁴ Selam, a.g.e., s.185.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ŞAM VE BEYRUT KENTLERİNDE MODERNLEŞMENİN FARKLI BOYUTLARI

İlber Ortaylı'nın tespitine göre, Suriye çok sayıda farklı grubun nüfusu paylaştığı yerler olarak dünya üzerinde ayrıcalıklı bir özellik taşıyordu. Bu grupların her biri toplumda derin nüfuz sahibi etkiler taşıyordu ve mümkün olduğunca diğer gruplardan ayrılmış biçimde, kapalı topluluklar olarak yaşamaya çalışıyordu. Nadir olarak iletişim kuruyorlardı. Bu kapalılığın sonucu olarak imparatorluğun diğer yerlerinden farklı biçimde Suriyelilik gibi bir bütünleştirici fikir doğamıyordu. Suriye'de yaşayanları kendi evlerinin dört duvarı dışında çok az şey ilgilendiriyordu ve bir birlikten söz etmek mümkün değildi.

Beyrut'un yer aldığı Lübnan bölgesi ise yüzyıllar boyunca Hıristiyan ve Müslümanların iç içe yaşadıkları bir alandı. Hıristiyanlar içinde en kalabalık topluluk Katolik olan Maruniler idi. Bunun ardından, Grek-Ortodoks, Grek- Katolik ve Ermeniler gelmekteydi. Müslümanlar ise Sünni, Şii ve Dürziler olmak üzere üç mezhep halindeydi. Bölgede Sünni-Şii ayrımı vardı ancak Şiiler bir mezhep ya da millet statüsünde değildiler. Benzer şekilde Dürziler, Nusayriler gibi gruplar da ayrı cemaat olmalarına rağmen, millet statüsünde değildiler. Tatar ve Çerkez muhacirleri de bölgenin demografik tablosunda önemli yere sahiptiler.

1898 Yılında Şam sancağında 323.556 kişilik bir nüfus vardı. Bu nüfus kapsamında Rum Ortodoks karışımı Rum milleti de yaşıyordu. Dürziler Havran sancağında ve çok az Hama'ya bağlı Dera'da bulunmaktadır. Ermenilerin tamamına yakını Şam'ın merkezinde yaşarlardı. Ortodoks olanlarından Şam'a bağlı Vadiyülacem'de de ikamet edenler vardır. Katolik Süryaniler de bu iki kazada ve bunun yanı sıra yine Şam'a bağlı Nebük ve Raişya'da ve Hama'ya bağlı Humus'da bulunmaktadır. Ortodoks Süryaniler ise yoğun olarak Hamidiye'de yaşarlar. Maruniler, Şam'a bağlı Bakaa, Baalbek, Hasbiya, Raişya'da ve Hama'ya bağlı Humus ve Hamidiye'de bulunurlar. Şam sancağında Müslümanlar dışındaki milletlerin genel nüfusa oranı sadece %3.91 idi. Bu veri Şam'ın Müslüman ağırlıklı bir demografik yapı içinde olduğunu göstermektedir.

Şam çevresinde önemli bir aşiret varlığını da belirtmek gerekir. 1885 Yılı verilerine göre Suriye vilayetinde toplam 88 aşiretten 65.512 kişilik bir nüfus yaşamaktaydı. Bu durum Doğu Akdeniz'in hinterlandında bulunan Şam'ın kırsal kesimle ilişkili daha durağan bir toplumsal yapının ortasında yer aldığını göstermektedir. Göçebelerin yarattığı

artı ürün ile yeni göçmenlerin katkısıyla artan tarımsal üretim Şam'ın iktisadi yapısını hatta demografik yapısını belirleyen bir öge olarak gösterilebilir. 1880 Sonrasında Mithat Paşa önce Tuna'ya sonra da Suriye'ye Kafkas muhacirlerini yerleştirmişti. Böylece boş topraklar işlenmekte, büyükbaş hayvan yetiştirilmesinde artış yaşanmakta, tarımsal üretim de çoğalmaktadır. Nitekim 1888'de İngiliz konsolosu raporunda özellikle Şam'ın güneyindeki Cevlan bölgesinde aktif olan Çerkez muhacirler sayesinde tarım üretiminin ve pazarlama faaliyetlerinin arttığını bildirmiştir.

Kültürel yönden Şam'ın daha kapalı bir toplum içerdiğini söylemek mümkündür. “Şam ulema ve eşrafi” Şagor Mahallesi'nde “devr-i istibdatta uygunsuz kadınlar için tahsis edilen yere” karşı çıkmışlar, onların ihracını, sürekli başvurularla istemişlerdi. Aynı topluluk bu kez İttihat Terakki sürecinde yeniden başvurarak mahallelerinde birçok mescit ve medrese olduğu için bu kadınların yeniden çıkarılmasını istemişlerdir.

Beyrut'un yer aldığı Lübnan vilayetinde 1892 yılı Osmanlı kayıtlarına göre toplam 480.567 Müslüman, 109.629 gayrimüslim yaşamaktaydı. Gayrimüslimlerin genel nüfusa oranı %18,58 olarak Şam'dan daha fazla sayı vermektedir. İncelediğimiz dönemdeki gelişmeler Beyrut'un hem denize bakan yüzü hem de ticaretin Şam, Halep bağlantıları nedeniyle hızlı bir nüfus artışı yaşadığını gösteriyor. Beyrut'un nüfusu 19. Yüzyıl başlarında 10bin kadarken, 1860'da 46.200'e, 1899'da ise 120bine yükseldi. Vilayetin toplam nüfusu ise 171bin kişiydi. Vilayet toplamı, 64bin Müslüman, 57bin Katolik, 47bin Ortodoks ve 8bin diğer dinlere mensup kişilerden oluşuyordu. İncelenen bölge; Çerkez ve diğer Müslüman göçmenlerin Beyrut, Halep, Bağdat ile takip eden yıllarda Hicaz demiryolu ve Suriye kıyı şeridi boyunca yerleşmelerinin ardından biraz daha karmaşıklaşmıştır. Lübnan'da 150bin Dürzi, Suriye kıyılarındaki 200bin Nusayri gibi Sünni olmayan gruplar bu kapsamda değerlendirilebilir. Beyrut'un uluslararası ticaretteki önemi 1860 sonrası çok arttı. Ancak bu sürece gelinirken, zaten ticari önemini her zaman korumuş olan kentte ekonominin geliştiği görülüyordu. Örneğin, 1842'de 15 İngiliz gemisi toplam 2000 ton yük getirmişken, 1861'de 57 İngiliz gemisi toplam 27000 ton yük getirmiştir. Bu bilgi bize kentin hangi yönden geliştiğini ve bu bağlamda Şam'la arasındaki kentsel farklılığı yansıtmaktadır.

Osmanlı resmi kayıtlarında incelediğimiz döneme ilişkin Şam ve Beyrut'un gelir ve giderleri yer almaktadır. Bu veriler hem üretime hem de ticaret ve hayvancılık gibi iktisadi yaşamı gösterir rakamlar içermektedir. Örneğin 1884 yılında Şam sancağının Aşar vergisi

7.191.636 Lira iken aynı tür gelir Beyrut'ta 2.496.970 Lira'dır. Koyun (ağnam) geliri Şam sancağında 1.609.734 Lira, Beyrut'ta 331.415 Lira'dır.

1884 Yılı'nın ilişkin Suriye vilayeti giderleri incelendiğinde Şam'a ilişkin çarpıcı bir görüntü karşımıza çıkıyor. Bu tarihte Şam'da 2.840.391 Lira'lık dahiliye harcamaları varken aynı rakam Beyrut'ta 363.037 Lira'dır. Şam'ın hem büyük bir vilayet merkezi olması hem de ordu komutanlığının burada bulunması kenti idari ve askeri bürokrasinin merkezi haline getirmiştir. Beyrut ise daha çok ticaret ve kültür ağırlıklı bir görüntü içindedir.

Hem Şam hem de Beyrut, tüm Osmanlı alanında gözlenen haberleşmeye yönelik modernleşmeden etkilenmiştir. 1868 Yılı itibarıyla Suriye vilayetindeki telgraf ve posta müfettişi Dimitraki Efendi'dir ve görevini müfettiş muavini ile birlikte yürütür. Vilayetteki diğer telgraf müdürlükleri, Şam, Beyrut, Trablus, Lazkiye, Humus, Hama, Mezirib, Sayda, Akka, Nablus, Yafa, Gazze, Kudüs müdürlükleridir.¹²³⁸ 1885 Yılı kayıtlarında Suriye Vilayeti'nde Telgraf Başmüdürlüğü bulunmakta, bu durum çok sayıda müdürlük gerektiren yapıda olan bölgenin daha da geliştiğine işaret etmektedir.¹²³⁹ 1888'de ise Şam Posta ve Telgraf İdaresi'nin kadrosunda başka bir dikkat çekici nokta vardır: Lisan-ı Ecnebiye Memuru Esad Efendi, kurumun uluslararası bir konumda olduğunu göstermektedir. Posta İdaresi'nde ise Vilayet Evrak Odası memuru bulunur ki, resmi evrakın takibi için kurumlar arası iletişimin öne çıktığını düşündürmektedir. 1901'de haberleşme alanında artan talep ve arzın sonucu olarak oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda yönetimin çözüm olarak uzmanlaşma yaklaşımına gittiğini görmek mümkündür. Başmüdürlük kapsamında baş müdüriyet kaleminin yanı sıra müfettişlik dairesi oluşturulmuştur. Ayrıca Şam Telgraf Merkezinde Merkez Müdürü, lisan-ı ecnebiye memuru, 9 muhabere memuru, 2 telgraf ve posta seyyar memurunun yer aldığı geniş bir kadroya sahip bulunmaktadır.

1899'da Beyrut Vilayet Telgraf ve Posta İşleri İdaresi, geniş bir örgüt yapısıyla hizmet vermektedir. Baş müdür, iki müfettiş ve katiplerden oluşan bu merkez örgütün yanı sıra, 22 personeliyle Merkez Telgar Müdürlüğü, 8 personeliyle de Merkez Posta Müdürlüğü bulunmaktadır. 1894'de Beyrut Vilayet Başmüdürlüğüne bağlı olarak Beyrut telgraf merkezi, Beyrut postanesi, İskele-i Trablus merkezi, Trablusşam merkezi ve Lazkiye merkezi bulunmaktadır. Aynı yıl içinde Beyrut telgrafhanesiyle Osmanlı

¹²³⁸ Suriye Vilayet Salnamesi 1868, AESLN 366, s.77.

¹²³⁹ Suriye Vilayet Salnamesi 1885, AESLN 380, s.30 vd.

postahanesine 106.432 resmi, 456.466 gayriresmi olmak üzere toplam 562.898 kadar telgraf ve mektup ve emanet gelip gitmişti. Bu kayıt Beyrut'un dış dünya ilişkilerinin son derece hareketli olduğunu göstermektedir.

Beyrut limanına haftanın her günü çeşitli ülkelerden gelen vapurlar yanaşıyordu. Özellikle İskenderiye ve çeşitli Akdeniz limanları ve Rusya'dan vapurlar gelmekteydi. Osmanlı salnamelerinde bunların isimleri ve uğradıkları limanlar ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.

Şam ve Beyrut bölgesinde özellikle Sultan Abdülhamid döneminde yeni usulde (usul-i cedide) eğitim veren mektepler açıldı. Sultan Abdülhamid'in maarife yardım amacıyla her vilayetin aşar gelirlerinden aktardığı kaynak eğitimin gelişmesini hızlandırdı. 1878 Yılında Şam'da 4 rüşdiye ile Sanayi Mektebi vardı. Ayrıca kız ve erkek rüşdiyeleri açılmıştı. 1898'de iptidai mektep olarak Şam'da erkekler 6, kızlar için 5 mektep bulunuyordu. 1881'de vilayete bulunan İslam ve gayrimüslim okul ve öğrenci sayılarına ilişkin cetvel bulunmaktadır. Ancak verilerle toplamların uyumsuzluğu ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirmektedir. Genel olarak vilayette açık farkla en çok sayıda okul Şam'da ancak en yüksek öğrenci sayısı az farkla da olsa Beyrut'tadır. Şam'da İslam öğrenci sayısı daha yüksekken, Beyrut'ta gayrimüslim öğrenci sayısı Müslümanların üç katına yakın sayıdadır. Vilayet genelinde toplam 15bini gayrimüslim olmak üzere toplam 27bin öğrenci vardır.¹²⁴⁰ Gayrimüslim öğrenci sayısının nüfus oranına göre çok yüksek olması, Beyrut'taki eğitim seviyesinin diğer yerlerinden üstünde olması ve tüm bunların yanında toplam nüfus sayılarıyla karşılaştırıldığında okula gitme oranının düşük olması dikkat çeken noktalardır. Bunların yanı sıra yeni usul okullar ayrıca belirtilmiş olup, bu okullarda da toplam 3.619 öğrenci eğitim almaktadır. Toplam 30 erkek ve 7 kız mektebi bu gruba dahil edilmiştir. 1895 Yılında Suriye vilayetindeki okulların sayısı arttı. 59'u yeni usulde olmak üzere toplam 291 İslam İbtidaiyesi vardı ve buralarda 1.487'si kız olmak üzere toplam 12.124 öğrenci eğitim görmekteydi. Yüksek öğrenim kurumlarında Şam livasında çok sayıda medrese ilk olarak göze çarpar. 45 Medresede toplam 64 müderris görev yaparken, 494 öğrenci eğitim alır. Askeri rüştiyelerde 10 öğretmen ve 650 öğrenci, askeri idadilerde ise 9 öğretmen ve 157 öğrenci bulunur. Şam'da bulunan Darü'l Muallimin'de de 31 öğrenci öğrenimini sürdürmekte olup, son yıl 25 şahadetname ve 21 ehliyetname verilerek toplam 46 öğretmen mezun olmuştur.

¹²⁴⁰ Suriye Vilayet Salnamesi 1881, AESLN 376, s.248.

Beyrut'ta ise yabancıların açtığı, kendi dillerinde eğitim veren mektepler dikkati çekiyor. Bu bağlamda Amerikan, İtalyan ve Fransız okulları vardır. Özellikle dini tarikatların açtığı okullar dikkat çekicidir. Beyrut yabancı okullarının genel olarak ilk ya da orta seviyeye hitap etmek yerine yüksek öğrenime yönelik oldukları ve uzmanlaşma yönünde geliştirildikleri anlaşılmaktadır. Yabancılar bu boşluğu fark etmiştir. 1906 kayıtlarında yukarıdaki okulların yanı sıra bir İtalyan İdadi Mektebi, Fransızların ise hem Yusuiye hem de Ferer Mektepleri faaliyete başlamış bulunmaktadır. 1911'de "El Medresetü'l Külliyyeti's Suriyyeti'l İnciliyye" adlı Amerikan Tıbbiye Okulu, adından daha geniş bir içerik ve dikkat çekici büyüklükte fiziksel donanımıyla Beyrut'ta yer alırken, çok sayıda Fransız Cizvilerine ve başka cemiyetlere ait İngiliz, Alman, İtalyan ve Rus okulları da kent merkezi ve çevresinde faaliyet gösteriyordu. Amerikan Külliyesi, on beş bina ve 8 bölümlerle hizmet veriyordu. Bu bölümler İstidat (Pedagoji), İlmiyye, Ticariyye, Tıbbiyye, Eczacılık, Dişçilik, Hastabakıcılık, Filoloji, binalar ise 15bin kitaplık kütüphane, laboratuvarlı tıbbiye, rasathane, başkanlık konutu, ulum-ı ticariyye, kilise ve toplantı salonu, laboratuvarlı kimya, ilkokul, bakteriyoloji, idadi, yatakhane, tabiat bilimleri müzesi, kadın, çocuk ve cerrahi hastaneleridir.¹²⁴¹ Kapsamlı bir kampüs görüntüsü vermekte, her seviyede eğitim kurumunu da içermektedir. Protestan ve Cizvit okullarında hem gündüzlü hem yatılı öğrencilerin, çok defa kilise ayinlerine katılma zorunluluğu bulunuyor ve bu durum Müslüman öğrenciler için de geçerli oluyordu. 1877 Yılında Amerikan sefaretinden İstanbul'a gönderilen başvuruda Beyrut'taki protestan mektebinin tıbbiye sınıfının diploma sorunu dile getirilmişti. Beyrut'ta ayrıca Fransız Tıbbiye mektebi de vardı. Burada görevli doktorların Arapça bildikleri ve "Fen-i Cedîd-i" izledikleri anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz bölge kültürel açıdan hem Osmanlı devletinin bölgeyi elinde tutmak istemesine yönelik politikalarının, hem de yerli ve yabancı grupların etnik ve dinsel amaçlı faaliyetlerinin yer aldığı çok hareketli bir görüntü içindeydi. Eğitim konusundaki iyi niyetli çabaların, bölgede çok daha önceden harekete geçmiş olan misyoner ve yabancı faaliyetleri nedeniyle başarı kazanmada sınırlı kalmasına paralel olarak kültür alanında da benzer bir doğal engelle karşılaşıldı. Osmanlı yöneticileri özellikle 1870 sonrasında gazete ve kitap yoluyla resmi ideolojiyi aşlamak istedi ancak bölgede yabancı yayınevleri ve yabancı dilde gazeteler önceden beri vardı ve hatta bağımsız Arap gazeteciliği ve yayıncılığı toplum hayatına girmişti. Bu dönemde başlayan Arap ulusçuluğu henüz eşitlikçi ve

¹²⁴¹ Şerif, a.g.e., s.159.

özerklikten yana bir tutum içindeydi. Ayrılcı ulusçu hareketler İkinci Meşrutiyete kadar yaygınlık kazanmadı, İbrahim el-Yazıcı gibi istisnai tavrılardan ibaret kaldı. Ancak buna rağmen erkenden ortaya çıkan bu eşitlikçi ve özerklik yanlısı tavrın karşısında merkezîyetçiliği sonuna kadar sürdürmeyi yeğleyen bir tutum oluşunca *Hamidiye İslamcılığı Arap ülkelerinde daha başından başarısızlığa mahkûm olmuştur*. Raid Rida, Abdurrahman Kevvakebî gibi modern İslamcılar, meşvereti bulunmayan yani demokratik kurumlara sahip olmayan bir İslam uygulamasını reddediyorlar ve federasyon öneriyorlardı. Ancak tek yaklaşım bu değildi. Bu kadar çok din ve mezhep içeren topraklarda Osmanlıcılığın birlik demek olduğunu düşünenler de vardı. Butrus el-Bustanî bu yaklaşımla şiveleri kaldırmayı, Arapçayı yazıda kullanılmayan ölü bir dil olmaktan çıkarmayı öneriyordu. Nitekim bu yaklaşımın ilgi görmesine bağlı olarak 1860'da (Beyrut'ta) kurulan el-Cemiyyet es-Suriyye el-İlmiyye'ye Fuad Paşa ve bazı Osmanlı devlet adamları şeref üyesi yapılmışlardı. 1879-80'de bu grup Beyrut ve Lübnan'ın birleşerek özerk olması yolunda gösteriler düzenlemişti.

İncelediğimiz dönemde Beyrut belki de tüm Ortadoğu'nun kültürel zenginliği olan bir merkezdi. Kırım Savaşı sırasında yaygın dili Arapça olan bölgeler için Arapça gazete çıkarıldı ancak savaştan sonra bu gazetenin yayını sona erdi. 1860'ta İstanbul'da Osmanlı hükümeti tarafından Arapça günlük gazete çıkarıldı. Aynı dönemde Beyrut'taki Cizvit papazları da, Arap ülkelerinin ilk günlük gazetesi sayılan bir gazete yayınladı. Bölgede basın alanındaki bu gelişmeler emperyalistler ve misyonerler aracılığıyla yürütülüyordu.¹²⁴² 19. Yüzyıl Ortadoğu gazeteleri Amerika iç savaşı, Polonya'nın Rusya'ya karşı ayaklanması, Kraliçe Viktorya'nın parlamentoyu açış konuşması gibi dünya sorunlarına yer veriyordu ve bu durum bölgedeki modern gazeteciliği geliştirirken, diğer yandan da siyasi dilin oluşmasına katkıda bulunuyordu. Arapça'nın konuşulduğu topraklarda, Ermeni, Rum ve Musevilerin birarada yaşadığı alanlardan farklı olarak ortak dil kullanılıyordu. 1830'lardan sonra Beyrut limanı ve çevresinde ortaya çıkan yeni ticari burjuvazi bu sayede oluşmuştu. Böylece yüzyılın ortasında varlıklı, eğitilmiş bir orta sınıf oluştu ve bunlar Hıristiyan kimlikleri nedeniyle toplumsal ya da siyasi etkinliğe sahip olmadılar ama Arapçayı çok iyi kullandıkları için Arap kültürünün canlanmasında rol oynadılar. Hızlı bir basın yayını faaliyeti kentin kültürel önemini arttırdı. 1853'de Amerikan Basın Misyonu, Malta'dan Beyrut'a taşınmıştı. Reform taleplerini dile getiren

¹²⁴² Lewis, OD, 15

ve Lisanü'l Hal adını taşıyan gazete 1878'de yayına başladı. 20. Yüzyılın başına gelindiğinde kentte 25 kadar günlük ve haftalık gazete ve dergi yayımlanıyordu. Dikkat çekici bir nokta da incelenen dönemde Beyrut'ta bir kadın gazetesinin yayın hayatında bulunmuş olmasıdır. Bölgede kadın hareketinin önde gelenlerinden yürüten yazar, edebiyatçı ve eğitimci Julia Tume, el-Mer'etü'l-cedide adlı kadın gazetesini çıkartmıştır.

Beyrut Vilayet Matbaası 1894'de müdür, mütercimi, muhasebe memuru, ser mürettib , mürettib ve makineci, mürekkeççi, 2 mürettib, 1 diğer görevli ile faaliyet göstermektedir. Bir sonraki sene ise nazır bulunduğunu, müdür muavininin geldiğini, müdür ve muhasebe müdürlüğünün birleştirildiğini, kadronun da 2 kişi artarak 11 kişi olduğunu görüyoruz. Modernleşmenin öne çıkardığı alanlardan biri olan basın yayının hızlanmasıyla bir yılda vilayet matbaa kadrosunda önemli değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1906'da kadro 17 kişi olarak karşımıza çıkar. 1907 kayıtlarında önemli bir gerileme vardır, nazırla birlikte toplam 9 kişi maba personeli olarak yer almaktadır. O dönemde bu kadar hızlı teknolojik gelişme olmasını beklemeyerek bu durumun özel sektörün basın alanındaki faaliyet artışlarının vilayet matbaasınıninkileri geriletmesi olarak yorumlamak mümkün olabilir.

Beyrut'a vilayet matbaası dışında çok sayıda matbaa çalışmaktadır. 1894 Yılında bu sayı 14'dür. Semerat El-Fünun sadece "şarkiyeye", bunun dışındakiler hem "şarkiyeye" hem "garbiyeye" lisanında yayın yapmaktadır. 1899'da sayı 17'ye yükselmiştir. Bunların yanı sıra Trablusşam'da Arapça Fransızca yayın yapan ve Şeyh Hüseyin Cısr Efendi'nin imtiyazında olan El-Beleğa adlı matbaa bulunmaktadır. Bu matbaaların tümü 1901'e kadar aynı şekilde çalışmaya devam edeceklerdir.

Şam ve Beyrut'ta kültürel hareketlilik kapsamına koyacağımız bir başka konu da siyasal cemiyetler (dernekler)dir. Beyrut ve Suriye'nin diğer kısımlarında çok sayıda İttihad ve Terakki Kulüpleri açılmış, ancak bunların çok azı uzun ömürlü ve etkili olabilmiştir. Fransız konsolosluğunun denetim ve koruması alanında etkinlik gösterdiği sanılan Nahdat'ül Lübnaniyye daha uzun süredir faaliyettedir. 1916'daki Şam Mahkemesi'ndeki kayıtlarda 12 yıldır faaliyet yaptığı belirtilmekte olduğundan kuruluşunun 1904'e tarihlendiği tahmin edilebilir.¹²⁴³ El-İhâül-Arabî ise 1908 devriminin

¹²⁴³ Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi, **Aliye Savaş Mahkemesi Notları**, Dördüncü Ordu-ı Hümayun Neşriyatı, Dersaade, 1332, Günümüz Türkçesine Çeviren Cahit Kayra, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s.21.

hemen ardından İstanbul'da bulunan Suriyelilere yapılan çağrıyla ve yine İstanbul'da yapılan örgütlenme ile kuruldu. Amacı Arapların haklarını savunmak olarak belirlenmişti. Ancak bölgede bu oluşumla ilgili tepkiler tereddütlüydü. Bu kapsamda Beyrut İngiliz konsolosunun yorumları aydınlatıcıdır: “halk, bu komitenin kuruluşunu kuşku ile karşılamaktaydı, çünkü bu süreçte oluşan kabine değişikliği sadrazamlardan Arap illeri için bazı düzenlemeler yapmaları beklentisi oluşturmuştu. Arap dünyası Kamil Paşa'ya karşı yeni oluşumdan çok daha fazla sevgi besliyordu.” Derneğin faaliyetleri el-İha el-Osmani isimli gazetenin yayınlanması ve Beyrut ve Şam'da konferans ve toplantılarla yandaş toplamaya çalışılması, İstanbul'daki faaliyetler sonrasında Suriye ve Irak topraklarında çok sayıda şube açılması olarak sayılabilir. Bu derneğin de Amerika'da bulunan, Hıristiyan bir Arap derneği ile ilişkisi gönderilen bir mektup ve bunda yer alan para vaadinden açıkça anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemin bir başka özelliği de halkın sağlığına yönelik kurumlaşmanın, hastanelerin giderek gelişmesidir. 1868 Yılında Şam'da karantina tabibinin ve karantinaya yönelik bir kurumlaşmanın mevcudiyeti bulaşıcı hastalıklara yönelik devletin önlem aldığını gösteriyor. 1881 Yılına ilişkin kayıta kentte Gureba hastanesi ve karantina dairesinin mevcut olduğunu görüyoruz. 1881 Yılında Şam Gureba Hastanesi'nde tabib, müdür, cerrah ve eczacı bulunmaktaydı. 1899'da ise Suriye Vilayeti'nde askeri hastaneler mevcuttu. Bu tarihlerde Şam'da 19 eczanenin varlığı tıbbi altyapının ve ilaca yönelik tedavinin geliştiğinin kanıtıdır.

Beyrut da sağlık konusundaki gelişmelerden yararlanmıştı. 1889 Yılına ilişkin bir kayıta nüfusu 100bin kişiye ulaşan iki Tıbbiye mektebi vardı. Bunlardan birini Amerikalı Misyonerler Cemiyeti diğerini de Fransız Cizvitleri (Fransız hükümetinin yardımıyla) finanse ediyorlardı. Her iki Tıbbiyede çok sayıda Lübnanlı yerli öğrenci öğrenim görüyordu ancak her iki üniversitede de daha çok teorik eğitim verildiği ve mezunların Avrupalı hekimlerin düzeyinde olmadığı anlaşılıyor. Beyrut'ta bir de kadınlar için “Nisa Hastanesi” vardı. Ayrıca Fransızlar tarafından bir gurabahane ve hastane inşa olunmuştu. 1882 tarihli bir kayda göre bu konuyla Fransız sefareti ilgileniyordu. Bu sağlık kurumunda ameliyatların sürdürülmesi ve altyapının tamamlanması konusunda merkezi devletler sıkı bir işbirliğinde bulunmaktaydı. İncelediğimiz dönemde dış dünyaya açık konumda olan Beyrut'ta kolera vakalarına rastlanmıştır. Bu nedenle Beyrut limanı ve kent alanı karantinanın denetimindeydi. 1894 Yılında Beyrut karantina idaresinde bir tabib ve

memurlar görev yapıyordu. 1906 Yılında ise Beyrut karantina idaresinde personel sayısı artmış, 9 personel, 4 gardiyan ve 5 “falakacı”ya ulaşmıştı. Beyrut’ta da askeri hastane vardı. 1901’de “Beyrut Hastane-i Askeriyesi” 5 tabib ve 6 cerrah ile 4 eczacıya sahipti. İki yıl sonra ise 14 hekimlik bir kadroya ulaşmıştı. Beyrut ayrıca bir belediye hastanesine sahipti. Bu hastanelere ebe kadrosu da verilmişti. 1894 Yılı kayıtları Beyrut’ta toplam 31 doktor olduğunu gösteriyor. 13 yıl sonra kentteki doktor sayısı 70’e ulaşmıştı.

Modernleşme döneminin Şam ve Beyrut’unda halkın gündelik yaşamı başlığı altına sokabileceğimiz bir konu da toplumsal olaylardır. Şam mahkemelerine 1881 yılında 14 tecavüz, 30 yol kesme, 5 dolandırıcılık, 84 darb, 132 hırsızlık ve 50 cinayet olayı yansımıştı. Şam’da 1883 yılında mahkemelerde 48’i bir önceki seneden devreden olmak üzere toplam 220 dava işlemde bulunmuştur. Bunların 113’ü mahkûmiyetle sonuçlanmış, 60’ı red ve iptal edilmiş, 47’si ise sonraki seneye devrolmuştur. Mahkûm olunan davalar için 224.892 guruş, ilam harçları için ise 26.457 guruş ödenmiştir. 1892’de 44’ü önceki yıldan devreden toplam 396 davanın 240’ı görülmüştür. 42 iptal, 114 sonraki yıla devri vardır. Yıl içinde görülen dava sayısı yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Ancak mahkeme sayısında önemli artış vardır. Buna rağmen harçlar toplamı 976.328 guruş ile önceki değerlerin altında seyrediyor. Aradan geçen yedi sene zarfında kentin kalabalıklaştığını, davaya konu olacak olayların arttığını düşünmek mümkündür. Ancak harçlar bu durumla paralellik arz etmez.

Bu bilgilerin işaret ettiği dava sayıları vilayetteki vaka sayılarını gösterdiği düşünüldüğünde düşüktür. Bu durumu, bölgedeki demografik çeşitliliğin devamı olarak cemaatlerin kapalı sosyal yaşantısı olmasına ve adeta kendi işini kendin gör yaklaşımıyla olayları mahkemeye intikal ettirmemelerine bağlamak mümkündür. Buna dayanak olarak da tüm vilayetin asayişinin 1880’lerde atlı ve piyade 1000 kadar zaptiye tarafından temin edildiğini, bu sayının çok düşük olduğunu ve bedevi kabile şeyhlerinin ve mahalli liderlerin kendi cemaatleri içindeki asayişten sorumlu buldukları gösterilebilir.

Beyrut’ta 1883-1884 döneminde 12 aylık süreçte¹²⁴⁴ 4 adam öldürme vakası kayıtlara geçmiştir. 23’ü devir olmak üzere toplam 1298 dava işleme girmiş, 41’i mahkumiyetle sonuçlanmış, 21’i red ve iptal olunmuş, 37’si sonraki seneye devrolmuştur. Mahkum olunan davalar için 3.953 guruş, ilam harçları için ise 5.235 guruş ödenmiştir. Mahkeme harçları ve ceza ödemeleri Beyrut için Şam’dan çok geridedir. Meydana gelen

¹²⁴⁴ Rumi Ağustos 1299 ile başlayıp Temmuz 1300’ün sonunda biten dönem.

olaylarda da benzer bir fark görülür. Oysa dava sayıları çok farklı değildir. Ceza davalarında ise tersi bir durum görülür. Şam'da cinayet davası kaydı bulunmazken, Beyrut'ta 9'u bir sonraki seneye devrolan toplam 34 cinayet davası olmuştur. Bu noktada 4 adam öldürme vukuatına karşın yıl içinde açılan 20 cinayet ceza davası olduğunu görüyoruz. Buradan hareketle meydana gelen olayların kaydının tam olarak yapılmadığını söyleyebiliriz.

1884 Şam ve Beyrut'ta dava sayıları:

	Devrolan ve İşleme konan	İşlem gören	Mahkumiyet	İptal	Devreden
Şam 1884	310	278	212	35	47
Beyrut 1884	183	139	67	35	59

İnançların çeşitliliği ve bu durumun oluşturduğu ilginç çelişkiler kentin yaşamının bir parçası olmuştur. Bunlarda iki örneği 1910-12 arası eyrut'ta valilik yapmış olan İsmail Hakkı Bey'in hatıralarında görüyoruz. Vilayet Başkatibinin “Ummullah”(Allahın annesi) sözünün kullanımının yasaklanması konusunda ısrar etmiş, Arapça yayınlanan El-Beşr gazetesinin Cizvit olan müdürü konuyu valiye taşımıştır. Vali, bu durumu Cizvilerin inançlarının esas ilkelerinden vazgeçmelerini istemekle aynı olduğunu başkatibe anlatmış ve durumu tatlıya bağlamıştır.¹²⁴⁵ Takip eden günlerde aynı gazete müdür sosyal etkinlikler kapsamında üniversite salnunda sunulacak bir piyes düzenlemiştir. Ancak konu Hz. Muhammed öncesi Mekke'deki yaşama ilişkindir. Peygambere inananlara saldırı olarak yorumlanan bu etkinlik vali tarafından yasaklanmıştır.¹²⁴⁶ Ard arda akarılan iki örnek, aynı yönetimin objektif olmak ve halkın her kesiminin inç haklarını korumak konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Başka bir örnekte ise, Antakya Patriğinin vefatı üzerine padişah tarafından tayin edilen yeni patrik Yunan olması nedeniyle Arap piskoposları tarafından benimsenmemiş, ancak ferman yayınlamış olan İstanbul'a karşı itaat ve saygının korunmasından sorumlu olduğunu düşünen vali, kendi de benzer görüşe olduğunu itiraf etmekle birlikte piskoposları ikna etmeyi başarmıştır. Bu kez yaşanan inançları birbirine karşı korumak değil, inanç önderlerinin devlete itaatini sağlamak için fikirlerini

¹²⁴⁵ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.139.

¹²⁴⁶ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.140.

değiştirmelerini sağlamak ve son değerlendirmede devlet kurumunun saygınlığını korumaktır.

Valinin kentteki günlük yaşamı kolaylaştırmak yönünde de çabaları olmuştur. Beyrut'a bağlı Tarbluşam yakınlarında halkın tamamının balıkçılıkla geçindiği bir adada, ihtiyaçları anakaradan temin ederken uygulanan vergiyi kaldırtarak bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu, yöneticilerin yetki alanlarında saha gezileri yapmakla tespit edip düzenledikleri uygulamalardan biri olarak ağdaş yönetim anlayışına uygun görünmektedir. Benzer şekilde halk arasında oluşan gerilimlerin çözümlenmesi aşamasında sağduyu davrandığı ve sorunun çözülmesini sağladığı baka örnekler de bulunur. Örneğin bir kasabada kuş avlayan bir rahibin havalı tabancasından yaralanan bir ocuk nedeniyle halk öfkeyle hareket etmiş, vali rahibi koruma altına alarak, olayın sükunetle halledilmesi için taraflarla görüşmüş ve bu sree de güvenliğin arttırılması için askeriyeden destek almıştır.

Kentte hareketli bir turizmden söz edilebilir. İncelediğiz dönemin sonunda Beyrut'ta Zeytune bölgesi'nde Chateaubriand Caddesi zerinde Bessul Oteli bulunmaktadır. Eski sadrazamlardan Kamil Paşa kenti ziyareti sırasında burada kalmıştır.

Araştırmanın modernleşme bahsi, iki kentte bu başlık alındaki gelişmeleri ortaya koymaktadır. modernleşmenin üretim ve tüketimde düzenli artış, siyasal toplumsal katılım ya da politika alternatiflerinin varlığı, seküler normların geçerliliği, hareket yeteneğinde artış ve bireyin gelişimi krierleri ile sorgulanabilir. Bu noktada iki kenti bilimin artan ve/veya dinin azalan önemi, ticari faaliyetlerde, üretim ve tüketimde artış, kültürel anlamda ne çıkan toplum kesimlerinin varlığı, burjuvazi, toplumsal hareketlilik, maddi yaşam koşullarında gelişme, eğitime ilgi, okuryazarlıkta gelişme, basın yayına ilgi, eleştiri geleneği, siyasal katılımı da gelişme, bireysel gelişim açılarından karşılaştırabiliriz.

1879 Verilerinde Yönetim birimlerinin daha iyi hizmet vermek amacıyla çeşitlendiği görülüyor. Bu bağlamda Meclis-i İdare-i Vilayet, Divan-ı Temyiz-i Vilayet, Meclis-i Temyiz-i şam, Mahkeme-i Ticaret-i şam, Harameyn-i şerefeyn Evkafı Odası, Muhasebe Kalemi, Evrak Odası, Tercüman Kalemi, Temyiz Kalemi, Emlak Komisyonu, Tahrir-i Emlak Kalemi, Defter-i Hakni Kalemi göze çarpıyor. Yönetim birimlerindeki çeşitlenme ve artışı merkezi yönetimin uzmanlaşmaya verdiği önem ve bölgenin siyasal ve sosyal hareketliliği ile ilişkilendirmek doğru olur. 1885'de Sicil-i Ahval ve İntihâb-ı Memurin Komisyonunun kurulmuş olması, memur seçiminin çoğaldığı ve buna gösterilen

özenin arttığına işaret eder. 1892 yılında eklendiğini gördüğümüz Arazi komisyonu da kapsamlı bir örgütlenmedir. 1901 kayıtlarında uzmanlaşmanın etkisi iyice ortaya çıkmaya başlar. Artık vilayette: orman başmüfettişi, başkâtip, kontrol memuru ve piyade kolcusundan oluşan Orman idaresi; baytar müfettişi ve müfettiş muavininden oluşan Baytariye; başmühendis ile 6 mühendis ve başçavuştan oluşan Nafia İşleri başmühendisliği bulunmaktadır. Başka bir örnek de adliye dairesindeki gelişmelerdir. Burada çok sayıda daire ve komisyon bulunur ve zaman içinde çoğaldığı tespit edilebilir. Tüm bunları vilayet giderleriyle de teyit etmek mümkündür. 1884- 1992 verileri toplam giderlerin %45 arttığını işaret eder. Şam'da 1901'de yeni oluşumlardan dikkat çekici bir başkası da İstatistik Komisyonudur. Benzer gelişmeleri Beyrut'ta da görmek mümkündür. Önceleri Tahrirat Müdürlüğü varken artık Rüsumat Nazırlığı vardı ve Tahrirat Kalemî buranın bünyesinde bir örgütlenmeydi. Beyrut merkez dışında da rüsumat müdürlükleri kurulmuştu. Bunlar sadece sancaklarda değil, daha küçük ama ekonomik işlevi büyük olan yerleşimlerde de örgütlenmişti. Trablusşam, Lazkiye, Sayda, Akka ve Hayfa'da bu kapsamda birer müdüriyet vardı. Bunlardan Trablusşam'ın kadrosunda müfettişinin, Hayfa'nın kadrosunda da kimyagerin bulunması örgütlenmede denetleme ve uzmanlaşmaya önem verilmesi açısından dikkate değerdir. Lazkiye ve Akka'da kurulan müdürlüklerin gelirinin vilayet toplam gelirinin %1'inden düşük olması, örgütlenmenin her zaman gelir ya da verimlilikle değil, bazen yalnızca hizmetin mekânsal yakınlığını sağlamak amacıyla olduğunu düşündürmektedir. Yine söz etmemiz gereken bir nokta da Beyrut ecnebi ve dahili olmak üzere iki gümrük müdürlüğünün örgütlenmiş olmasıdır.

Eğitim alanında sekülerleşmeye bakacak olursak, dini kurumların korunurken, modern ve teknik eğitim kurumlarının tesis edildiğini görürüz. Tüm toprakları kapsayan kitlesel eğitime II. Abdülhamid'in seferberliği sırasında geçilmişti, Bu kapsamda, sibyan mektepleri ıslah edildi, kız ve erkek rüşdiyeleri açıldı, idadiye ve sultanîyeler kuruldu, sanayi mektepleri açıldı. Şam ve Beyrut'ta açılan okullarda müfredat bilimsel gelişmelere uygun dersler koyulması ve uzman kişilerce eğitim verilmesine çalışılması bu açıdan kayda değerdir.

Mesleklerde bilimin izlerini görmek de mümkündür. Fen bilimlerinin gündelik yaşama yansımaları göstermesi bakımından tıp alanında çalışanların sayılarına bakılabilir. Bir örnek olarak 1890larda Şam'da 19, beyrutta 20 eczane vardır. Özellikle Beyrutta doktor ve aczacı sayısı 20. yüzyılda hızla artmıştır. Ama bununla ilgili başka bir önemli

nokta bu konuda tutulan kayıtlara ilişkindir. 1894 Kayıplarında sadece eczacı ismi yer alırken, 13 sene sonra 1907'de kentteki eczanelerin isimleri, buldukları yerler ve yetkilileri resmi kayıtlarda yer alır. Kurumlaşma anlayışının yaygınlaşmasına, hukukun gelişmesiyle tüzel kişilik ya da şahıs şirketi olmanın önem kazandığına işaret eder. Hem vatandaşlık bilincini hem de buna paralel gelişen devletin bakış açısını yansıtılmasını ortaya koymaktadır. Hukukun öne çıkması bu başlıkta en önemli değerlerden biridir. Bu bağlamda mesleki olarak çok az veri bulunur; Şam'da 1888'de 6, Beyrut'ta 1894'de 10 kişi avukatlık ruhsatına sahiptir. Bu sayılar bu alanın çekirdeği olarak önem taşıyabilir. Başka bir mesleki gelişim de İngiliz belgelerine yansımıştır. İngiliz korumasındaki kişilerle ilgili olduğunu sandığımız bazı bilgiler önemlidir. Çünkü dönemin ekonomik hayatının bankacılık, finans, sigorta gibi alanlarla birlikte emekliliği de öne çıkardığını düşündüren izler taşımaktadır.

İcari faaliyetlerde, üretim ve tüketimde artış açısından değerlendirildiğinde 1880lerin ilk yarısında Şam sancağının gelirleri 15 milyon kuruş seviyelerindeyken, 1890ların ilk yıllarında 23 milyonun üstüne çıkmış olduğu dikkati çeker. Beyrut'un sancak bazında geliri de 1881 ve 1884'de 6 milyon seviyelerindedir. 1899'da ise 8,5 milyona ulaşmıştır. Akka da Beyrut sancağına çok yakın bir gelir büyüklüğü gösterirken, Nablus, Trablus ve Lazkiye de 5 milyonun üstünde bulunan toplam gelir rakamlarıyla önem arzeder. Böylece Beyrut vilayeti ticari faaliyetlerde Suriyeden farklı olarak hemen her sancağıyla öne çıkan bir tablo sunar. Bunun yanı sıra vilayetin aşar bedeli de yıllar boyunca %35-40 seviyesinde paya sahip olduğundan tarımsal faaliyetlerin de önemli boyutta olduğu anlaşılır. Tutar olarak bu veri de gelişimi işaret eder ve 1884'de 7 milyonken 1892'de 12, 1899'da yaklaşık 16 milyon olmuştur. Aynı artan seyri Düyun-ı Umumiye rakamları da göstermektedir. Böylece Beyrut'un hem üretim hem ticarete büyümekte olduğunu düşünebiliriz. Ancak ticaret ayağının tüketime yönelik olduğu dikkati çeker. Rüşumat Nezaretinin gelirlerinin %80'den fazlası ithalat gelirlerinden oluşmaktadır. Bu ithalat da 1890 sonrası diğer liman kentlerini geride bırakmış olan Beyrut limanından yapılmaktadır. Buraya dış ticaret için 1894'de 3.282 seferle toplam 504.057 ton yük taşınmıştır. 101bin ton ile Fransa ilk sırada, 102bin ton olan Osmanlı gemilerinin hacmine yakın bir boyutadır. Mısır ayrı olarak değerlendirilmiş ve 3. sırayı almıştır. İngiltere, Avusturya Macaristan ve Rusya da ardından gelir. 5 yıl sonra 1899'da sefer sayısı 3370 iken toplam yük 849bin olmuştur. Bu %70'e yakın artış demektir. İhracata konu mallar ham

madde ya da az katma değerli mallarken, ithalat nihai ürün ağırlıktadır. İhracata konu mal ipek olarak öne çıkar ve Avrupa tarzı fabrikaların oluşmaya başladığı bilgileri salnamelerde yer alır. Kapitalist anlamda bir sanayileşme hareketi sayılmasa da çekirdeğini işaret edebilir.

Kültürel anlamda öne çıkan toplum kesimlerinin varlığı, yerel eşrafın eğitime özen, yerel okullarda oluşan entellektüel gruplar, basın yayının etkisiyle oluşan tabakalar ile değerlendirilebilir. II. Abdülhamid'in eğitim seferberliği sırasında Yerel eşrafın çocuklarının İstanbul'daki okullara (Aşiret Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye) gönderilmesi sağlandı. 1901-1907 Aralığında bu okullarda düzenlenen "Sınıf-ı Mahsusa"larda 21'i Suriye ve Lübnan'dan olmak üzere Arap vilayetlerinden toplam 167 öğrenci okuyup mezun olmuştu. Tüm bunlar bölgede Türk dilini bilen ve Osmanlılara sempati duyanların artmasını ve bir Osmanlı aydın zümresi yaratılmasını sağladı. *Diğer yandan Şam gibi entelektüel merkezlerde, hükümet okulları öğrenim merkezleri olmayı sürdürdü ve sonraları bağımsız Arap halef devletlerin ilk önderleri olacak Arap seçkinlerinin oluşumunda çok büyük ölçüde etkili oldu.* Ayrıca değineceğimiz basın yayın faaliyetlerindeki hareketlilik de öne çıkan entellektüel tabakada etkili oldu. Ancak snobizm gibi çağdaşlaşmaya öncülük edecek bir kesimden söz edilemez. Çağdaşlaşma daha çok kıyılarda, doğal biçimde oluşmaya başladı ve toplumsal yaşamdan ziyade siyasal alanda ve bireysel bazda kendini gösterdi.

Burjuvazinin varlığı Beyrut'ta öne çıkar. Hem limanın etkisi hem de buradan pek çok yere akan dış göç bu noktada etkili olmuştur. Beyrut'ta bulunan gayrimüslim tüccar Osmanlı tebaası, ortak dil olan Arapça sayesinde eğitilmiş bir orta sınıf girişimcisi oluşturdu. Arapça tedarik ve Pazar sağlamada kullanılırken, ikinci bir dil de yabancılarla iletişimi sağlıyordu. Ancak ortaya çıkan bu burjuvazi, Hristiyan kimlikleri nedeniyle toplumsal ya da siyasal etkinliğe sahip olmadı. Bu nedenle kendisinden beklenen toplumsal boyutta ekonomik işlevi ortaya koyamadı. Ancak başka bir etkide bulundu: İlerleyen yıllarda Arap kültürünün canlanmasında etkin oldu. Başka önemli bir kaynak da dış ülkelere ve özellikle Amerika'ya giden Lübnanlıların burada sade bir yaşam sürüp birikimleriyle birlikte dönüp girişimci olmalarıdır. Beyrut'tan Cebel-i Lübnan'a doğru uzayan mahalleler bu tip geri dönüşlerle yapılmış evler sayesinde estetik olarak üstün bir noktaya gelmiştir.

Toplumsal hareketlilik bağlamında Şam'da 1879 Kayıtlarında bulunan, önceki ve sonraki yıllarda rastlamadığımız İskan-ı Muhaceret Komisyonu dikkati çeker. Rusya ile yapılan 93 Harbi sırasında ve sonrasında bölgeye gelen göçmenlerin iskan işlerini düzenlemek için kurulmuş olmalıdır. Rus topraklarından kaçan çoğu Müslüman Kafkasyalılar Ürdün Suriye, Irak ve Anadolu topraklarına göçmüşlerdi. Sadece 1878 yılında en az 25bin Çerkez Güney Suriye'ye, 20bin kadarı da Halep civarına yerleştirilmişti. Sonraki yıllarda da dışarıdan bölgeye ve bölgeden dışarıya göçlerin devam ettiği bilinmektedir. 1901'de bu komisyonun valinin başkanlığında görev yapmaya devam ettiğini görüyoruz. Zorlayan iklim koşulları, kan davaları, Bedevi saldırıları ve özellikle Hicaz demiryolunun açılması nüfus hareketlerini arttırdı. Nüfusun içinde yabancıların payını arttı. Bunlar memur, konsolos, tüccar, banker ve daha pek çok meslek grubuna aitti. Bunların koruma altında yaşadığı kazançlı yaşam, diğer kentlerde bulunan çoğu Yahudi ve Hıristiyan olan yerli tüccarları da bölgeye çekiyordu ve bu durum döngüyü hızlandırıyordu. Buna bağlı ve bunda etken olmak üzere ulaşım olanaklarındaki devlet eliyle yapılan hızlı gelişmeler dikkat çekicidir. Sadece birkaç örnek olarak 1880'de Şam'dan Humus ve Trablus'a araba yolu, 1882'de Trablusşam ile Humus arasında araba şirketi, 1893'de Şam'dan Mezirib kadar, bir sonraki yıl da Beyrut'tan Şam'a kadar şimendifer hattı tamamlanması sayılabilir. Elbette Hicaz demiryolu hattının hem inşa hem de faaliyet bakımından aynı bağlamda önemli katkısı olmuştur. Beyrut ise bir konuda farklıdır burası yurtdışına işçi göçü vermiş ilk bölgedir. 1893'de İngiliz konsolosunun yazdıklarından, 1892'de Amerika'ya 500, Avustralya'ya 500 ve Brezilya'ya da 2.500 kişinin göçtüğünü anlıyoruz. Bu Lübnanlıların küçük bir kısmı geri dönüyor, kalanlar ise bir yılda 120bin sterlin tutarında kaynağın bölgeye akışını sağlıyordu. Bu durum, yabancılarla iletişimin yüksek olmasından kaynaklanırken, yine bunu besleyen bir etkene dönüşüyordu. Bir yandan da diğer sorgulamalarımız olan bireysel gelişim, ve maddi koşullarla mekansal gelişimin kaynağını oluşturuyordu. Tüm bu hareketlilik ve ticari hacim gereği ulaşım olanakları da gelişmiştir. Bu kapsamda hem devletin kara, demir ve denizyolları konusundaki önemli çabalarını hem de yabancı ticaretin deniz ulaşımında oluşturduğu ilave hacmi saymalıyız.

Maddi yaşam koşullarında gelişme, belediyecilik, kent genişlemeleri, bayındırlık faaliyetleri bakımından iki kentte de hareketli bir tablo sergilemektedir. Suriye'de belediye örgütleri tüm imparatorluk sınırları içinde en eski olanlarındandır. Bu kapsamda erken

tarihli şehircilik çalışmaları başlamıştır. 1863'de kentin yakınındaki bataklıkların kurutulması, sokakların genişletilip atlı araba trafiğine açılması, ardından kentin toplayıcı merkez olma özelliğine uygun biçimde Midhat Paşa'nın valiliği zamanında Kapalıçarşı ve depo, antrepolar örgütlenmesi bunlara örnek sayılabilir.

Nüfus artışına bağlı olarak yerleşim alanları genişlemiştir. Bunların yanı sıra önce saydığımız bilime verilen önemi de öne çıkarmak üzere Şam'a yakın bir derenin ıslahında ölçüm ve hesaplamaların çizimlerinin salnamelerde yer alması da önemlidir. Ticari faaliyetlerdeki gelişmelere paralel olarak banka ve şirket büroları, saraylar ve hükümet binaları yapılmıştır. İnşaat ve tadilat sayılarına salnamelerde yer verilmiş ve örneğin Şam'da 1888'de 637 ve 981; 1892'de ise 628 ve 1877 olarak kayda geçmiştir. Yine bunların izne bağlı ve kayıt altında olması, şehircilik bakımından bilimselliğin öne çıktığını bir kez daha gösterir diyebiliriz.

Kentlerin görüntüsü hem yeni yapılan bankalar, şirket büroları, saray ve hükümet binaları ile hem de yol ve kaldırımlar ile yenilenmektedir. Yol genişlemeleri için istimlak düzenlemeleri yapılmaktadır. Ancak bu gelişmelere rağmen son tahlilde Ahmet Şerif'in ifadesiyle *Bazı şeyler görünüşte değişmiş gibi görünüyorsa da, aslen Şam'a mahsus hususiyeti, ruh ve mahiyetini korumuştur.*

Beyrut'ta da Şam'da olduğu gibi en eskiye dayanan belediyeçilik örnekleri görülür. Belediyenin bir de hastanesinin olması dikkat çekicidir. Hastanenin dışında Heyet-i Sıhhiye de dikkati çeker. 1906'da ayrı bir sıhhiye müfettişliği belediye dahilinde kurulma aşamasındadır. Baytar memuriyeti ise bir müfettiş ve bir memur ile hayvan sağlığını kontrol altında tutmaktadır. 1908'de Selim Ali Bey belediye başkanı olmuş, Vali Edhem Bey ile görüşüp yardım konusunda sözünü alınca temizlik ve yolların tadilatı konusunda çalışmaya karar vermiş. Genel kanalizasyonun düzenlenmesi gereğini görmüş, belediyenin yetersiz olan finansman kaynaklarını arttırmanın yolunu aramıştır. Bu konu o zaman sonuçlandırılmasa da çabaları gözler önüne sermek bakımından önemlidir. Tüm bu gelişmeler belediyeçilik ve buna bağlı olarak şehirciliğin gelişimine dikkati çeker.

Bayındırlık faaliyetleri de öne çıkar. Kargir ve demir köprüler, istasyon binaları, yollar, kaldırımlar yapıldığına ilişkin çok sayıda kayıt bulunur. 1890'larda yol yapımı özellikle Beyrut'ta o kadar ileri seviyeye gelmiştir ki, Fransa ve İngiltere'den gelen 5 tonluk 4 katırla çekilen silindirlerin satışının yapılması söz konusu olmuştur. Yanısıra Hamidiye Bahçe-i Dilarası'nın tesisi ve kent planı çizilmiş olması bu alanda gelinen

noktayı işaret eder. Beyrut liman ve rıhtım inşaatı sırasında kenti buraya bağlayan iki geniş cadde planlanması da oldukça dikka çekicidir. Halkın mesiresi için bahçeler ve bunların içinde serin ve uygun noktalarda kıraathaneler, yeni düzenlenen cadde üzerlerine esnaf için dükkanlar ve şehir dışına da gazhane inşa edilmesini de maddi yaşam koşullarındaki gelişmelere sayabiliriz. Ve tüm bunların devlet eliyle yapılmakta olduğunu da ekleyebiliriz. 1894’de Beyrut’ta Evkaf Komisyonunun yanısıra “Yollar ve Geçitler Komisyonu” (turuk-u maabir) bulunur. Şam’da bulunmayan bu örgüt kente bayındırlığa verilen önemin işaretidir. Posta ve telgraf konusunda yönetimin önemli çabalarını görüyoruz. Her iki kentte de posta merkezlerinin sayısı arttırılmış, kentlerin iletişim sayıları da yıllar içinde önemli artış göstermiştir. Ancak 1880den itibaren Beyrut’un haberleşme kanallarını Şam’a nispetle daha çok kullandığı anlaşılıyor. Aynı zamanda Beyrut’un telgraf hattıyla bağlı olduğu çok geniş bir ağ bulunuyor. Yabancı devletlerin de burada haberleşme ofisleri yer alıyor. Tüm bunlar yine Beyrut’un dışa açıklığıyla bağlantılı görünüyor.

Eğitim konusundaki gelişmeler de özellikle devlet eliyle hızlanmış görülmektedir. 1881de Şam’da daha çok sayıda okul varken Beyrut’ta daha fazla öğrenci vardır. Şam’da Müslüman öğrenciler demografik yapıya da paralel olarak çoğunlukta, Beyrut’ta ise hem demografik yapı hem de gayrimüslimlerde okula gitme oranlarının yüksekliği nedeniyle müslüman olmayanların üç kat gibi çoğunluğu sözkonusudur. Nitekim gayrimüslim okulların sayısı Beyrut’ta daha çoktur. Kız okulları da burada daha fazladır. Yine Beyrut’ta Şam’dan farklı olarak çok sayıda özel okul bulunduğu görülür. Ancak geniş çeşitlilikte okula, çok sayıda öğrenciye ve yıllar itibariyle daha da geliştiği görülen ders içeriğine rağmen bölgedeki eğitim sisteminde önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Orta ve yüksek eğitimin geliştirilmesi için verilen çabalar nedeniyle ilkokul seviyesinde okullaşma özellikle özel İslam ve cemaat okullarının sayıca üstünlüğüne terk edilmiş görünüyor. Bu da eğitiminin sistemli bir bütün arz etmesi önünde engel oluşturmuş bulunuyor.

Eğitim konusundaki iyi niyetli çabaların, bölgede çok daha önceden harekete geçmiş olan misyoner ve yabancı faaliyetleri nedeniyle başarı kazanmada sınırlı kalmasına paralel olarak kültür alanında da benzer bir doğal engelle karşılaşıldı. Osmanlı yöneticileri özellikle 1870 sonrasında gazete ve kitap yoluyla resmi ideolojiyi aşılacak istedi ancak Şam’da basımevi 1820den, gazete ise 1828den beri beri vardı ve hatta bağımsız Arap gazeteciliği ve yayıncılığı toplum hayatına girmişti. Bu dönemde başlayan Arap

ulusçuluğu henüz eşitlikçi ve özerklikten yana bir tutum içindeydi. Ayrılıkçı ulusçu hareketler İkinci Meşrutiyete kadar yaygınlık kazanmadı. Bölgede etkin fikir önderlerinden olan Afgani'nin İstanbul'dan ayrılmasına neden olan konuşması eleştiri geleneği ve akla verilen öncelik açısından dikkate değerdir, ancak dinin geldiği nokta üzerine olan bu yaklaşımı sekülerleşme olarak adlandırmak doğru olmaz. Beyrut bu alanda daha gelişmiş bir tablo ile karşımıza çıkar. Arap ülkelerinde çıkan ilk günlük gazete burada yaşama başlamıştır. Buna öncülük devlet tarafından Kırım savaşı sırasında yapılmış, ancak sürdürülmemiş, ardından bu boşluk Cizvit papazlar tarafından doldurulmuştur. 19. Yüzyılda Beyrut gazeteler Amerika iç savaşı, Polonya'nın Rusya'ya karşı ayaklanması, Kraliçe Viktorya'nın parlamentoyu açış konuşması gibi dünya sorunlarına yer veriyordu ve bu durum bölgedeki modern gazeteciliği geliştirirken, diğer yandan da siyasi dilin oluşmasına katkıda bulunuyordu. Az önce belirttiğimiz gibi, Şam'da da basımevinin varlığı erken tarihlidir ancak 1898'de 4 matbaa varken, Beyrut'ta 1894'de 14 matbaa bulunur. Bu durum girişimciliğin daha önde olmasından da kaynaklıdır. Zira devlet çaba harcamakta, özel sektöre sürdürülmesi gelişimi hızlandırmaktadır.

SONUÇ

Tamamladığımız bu araştırmada, Osmanlı Ortadoğusu kapsamında Şam ve Beyrut'ta siyaset ve modernleşme ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bu iki kentin yanı sıra öne çıkan kavramlardan biri Osmanlı Ortadoğusu diğeri modernleşme olmuştur. Modernleşmeyi genel olarak ortaya koyarken araştırmada modernleşmenin sorgulanma yöntemi ve Osmanlı modernleşmesine yaklaşımı ele alınmıştır. Bunların yanı sıra dönemin siyasetinin uluslar arası dengeleri içeren ve farklı bakış açılarına sahip olan tavrı da ortaya konulmuştur.

“Modern” kelimesi Latince “hemen şimdi” anlamına gelen “modo”nun “modernus” haline gelmesinden oluşmuştur. Bu şekliyle ilk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır. Temelde, bir zaman kavramı olan “modernus” köken olarak, eskiye ve antikiteye karşı ortaya atılmıştır. “Modern”, şimdiye ait anlamına karşılık gelmektedir.

Modernite din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamıştır. Bu nedenle modernitenin ayırt edici özelliği, ortaya çıkışının özel işareti, eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yaratı ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin marifetidir. Modern çağın temel fikirleri ve kavramları, ilerleme, evrim, devrim, özgürlük, demokrasi eleştiriden kaynaklanmıştır.

Modernizm teriminin gelişen anlamlarının, 18. ve 19. yüzyılların keşifleri ve buluşlarıyla da ilişkili olarak boyut kazanmış olduğunu belirtmek gerekir. Moderniteye geçişi belirleyen dört devrim, bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimlerdir.

Modernitenin temel ilkeleri olarak düzen ve ilerleme kavramları karşımıza çıkar. Homojen toplum yaratma amacı vardır ve sosyal kontrolü bu amaç için kullanır. Bu bakış açısının sonucu olarak, entelektüel ilerlemeci teorilerin öne çıkması yani entelektüellerin toplumu yönetme hakkına sahip olduğuna inanmasına dayalı siyasal teori ve felsefelerin oluşturulması söz konusu olmuştur. Modernleşme konusunda ileri gitmiş batı toplumlarında 18. Yüzyıldan başlamak üzere eğitimin yaygınlaşması ve ucuz basın denilen herkesin bilgi sahibi olmasını sağlayan yayın organlarının yaygınlaşması, nesiller boyunca modernizmin altyapısını oluşturacak olan bu toplum düşüncesinin temellerini atmıştır. Bu temel zamanla kendi kendini kalkındırma mekanizmasını hayata geçirecektir.

Modernleşme kavramının teknoloji ve sanayileşme gibi olgular çerçevesinde ele alınması genel kabul görmektedir. Ayrıca kavram, kırdan kente doğru bir geçiş süreci ile artan ticaret olgusunu da vurgulamaktadır. Bunun yanında, modernleşmenin salt teknolojiyi ihtiva etmediği de kabul edilmektedir. İlk sanayi devrimi sonrasında bu sürece giren toplumlar için modernleşme, gelişmiş toplumların özelliklerinin ithali anlamına gelmektedir. Az veya çok her sistem değişmek durumundadır. Ancak bu sürece sonra giren toplumlarda modernleşme “değişmenin değişmesi”, yani hızlanması olup, sosyal ve kültürel yapının bütününe etkileyen, teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti modernleşme sürecine askeri ve teknik kaygılarla başlamış, siyasasının bir çeperinde yeniliğin, diğer çeperinde ise statükonun savunulması bizzat modernleştirici öğeler üzerinde baskı unsuru olmuştur. Devlet bir yandan klasik yapısını kendi yönetimindeki yeniliklerle sürdürmek ve geliştirmek, diğer yandan yapıyı bu yeniliklerden korumak durumunda kalmıştır.

Kısmen Osmanlı yöneticilerinin, kısmen batılı güçlerin istek ve yönlendirmesiyle değişim zorunlu hale geldi. Osmanlı modernleşmesi, eskiden beri varlık ve kaderini Avrupa devleti olmakta gören imparatorluğun geleneklerinden kopmadan değişme çabasını ifade ediyordu. Değişimlere yaklaşımları incelemek gerekirse, başlangıçta Osmanlı’da geleneğe aykırı düşen yenilikler bid’at olarak adlandırılır ve reddedilirdi. Bunun istisnası bid’at-ı hasene idi ki güzel yenilik anlamındaki bu kavram sadece askeri alana etkisi olacak teknik yenilikleri içeriyordu. Bu bağlamda sosyokültürel kontrolün kaybına neden olabilecek görülen matbaanın ihtiyatla karşılanmış, buna karşın ateşli silahların kolayca kabul olunmuş olması örnek verilebilir. Ancak zamanla Batı’nın giderek artan gücüne karşı tedbir almak gereği arttıkça batılı yeniliklerin de içeriği zorunlu olarak genişleyerek sosyopolitik kurumlara ve fikirlere kadar uzandı.

İngiliz sanayi devrimi, az kuruluş sermayesi gerektiren, geniş tüketim pazarı bulunan, ilk yatırımın kısa sürede amorti edilebildiği hafif sanayide ve özellikle de tekstil sanayisinde başladı. Takip eden teknolojik buluşlar, bu sektörde üretimin tümüyle yenilenmesine, üretim ve örgütlenme bilgisinin artmasına, sermaye ve nitelikli işgücü birikimine yol açtı. Bu noktadan sanayi devrimi ağır sanayiye sıçrayarak demir üretimi, makine yapımı ve demiryolları tesisine yöneldi. Bu gelişmelerin sağladığı donanım kısa sürede dünyanın diğer noktalarına ihraç edildi. Önce Belçika, Hollanda, İsviçre

sanayileşmeye başladı. Ardından gelişmeler diğer kıta Avrupası'na yayıldı. Fransa, Napolyon savaşlarının neden olduğu siyasal belirsizlik ortamı nedeniyle yatırımlara çekimserdi ve 1825 sonrasında atılıma başlayabildi. Buna rağmen 19. Yüzyıl ortasında İngiltere'nin ardında da olsa sanayi ülkesiydi. Almanya 1850'den sonra başladı ve ancak 1870 ulusal birliği sağlama sonrasında bu yolda hız kazandı ve kısa sürede çok yol katetti. Kömür ve demir yataklarının büyüklüğünün de etkisiyle yüzyılın sonuna gelindiğinde çelik üretiminde İngiltere'yi geride bırakmış ve kimya sanayisinde ilk sıraya yükselmişti. ABD arkadan gelerek öne geçenler arasında yer alacaktı. İsveç ise 1880'den itibaren bu yola çıktı.

Aydınlanma ile inancın yerini akıl almış, deneycilik ön plana çıkmıştı. Bunlara nüfusun hızlı artışı eklendi. Bilimsel gelişmelerin tıp alanındaki adımları ve tarım devriminin sağladığı besin artışı bunda etkili olmuştu.

Bu gelişmeler öncelikle mekân kullanımında değişiklikleri gündeme getirdi. Artık evlerin odaları işlevlerine göre ayrılıyordu. Yemek odaları da bunlardan biri halini aldı. Günlük yaşam biçimi de buna bağlı olarak değişti. Yemek davetleri aristokrasiye ait bir davranış şekli olmaktan çıktı ve yaygınlık kazandı. Mekânda yaşanan bu yeniden yapılanma, evlerdeki mobilyalarda da önemli değişiklikleri getirdi. Dekorasyon bir amaç haline geldi. *Mobilya, giysi, günlük yaşamda kullanılmaya başlanan ve sayıları giderek artan araçlar vb. ile yeniden tanımlanan maddi kültür, hem Avrupa'da üretilen ve kullanılan eşyaların "Avrupa malı" olarak ayırt edilmesiyle hem de yeni bir moda anlayışının güçlenmesiyle sonuçlandı.* Zamanla moda uymak bir öncelik oldu ve değişen moda akımları ise değişim ve ilerleme kavramını ortaya çıkarttı. Bu gelişmelerde Fransa "yüksek kültür ve moda merkezi" oldu. Fransız dili de diplomasi, bilim, edebiyat ve sosyete dili olarak öne çıktı. İngiltere'nin bu gelişmelerde üstlendiği rol ise yaratılan moda uymaya uygun eşyaların kitlesel üretimlerini sağlamaya yönelikti. Bu gelişmeler Batı Avrupa'da bu iki ülkeye yakın ülkelerde hızlı bir biçimde yayıldı ve liderler tarafından da desteklendi.

Diğer yandan matbaacılık ve eğitim alanındaki gelişmeler de günlük yaşamı değiştirdi. Okuryazar kitlesi genişledi. Aydınlanmanın birikimini yaygınlaştırıp kalıcı hale getirmek isteyen "Ansiklopedist" bilim insanları 18. Yüzyıl ortalarında önce Fransa, ardından Prusya'da ilk ansiklopedileri yayınladılar.

Sanayi devrimi, şehirlerde çalışan nüfusun artmasına neden oldu. Bu da besin ihtiyacının yükselmesi, hammaddeye talebin büyümesi anlamına geliyordu. Ayrıca üretilen ürünler için hammadde tedariği ve bunların satılabilmesi için pazar temini gerekiyordu. Üretilen mamulün pazarlanması ve bunun yerine hammadde alınması tercih edilen bir yol oldu. Bu arayışlara yeni yatırım için uygun yer arayışı da eklenince sömürgecilik hız kazandı.

Ekonomik nedenlerin yanında, askeri, siyasi nedenler ve toplum psikolojisi de sömürgeleştirme siyasetinde etkili oldu. Bazen dini sebeplerin de gündeme geldiği görüldü. Ayrıca büyük devlet olmanın sömürgeleşmeyle bağlantılı olduğu fikrinin gelişmesiyle bu konu devletler için prestij meselesi haline de geldi.

Ele geçirilen bölgenin güvenliğini sağlamak için komşu bölgeler de işgal ediliyordu. Ele geçirilen topraklar üzerinde sömürge devletin maddi ve manevi kontrolü kurulup nüfuz üstünlüğü sağlanıyordu.

Tunus'u Fransa'nın, Mısır'ı İngiltere'nin egemenlik alanına katması sonrasında, güç toplamış ve Akdeniz'de sömürgeleşme hedefine kitlenmiş olan İtalya Trablusgarp ile ilgilenmeye başladı. Bu konuda İngiltere ve Avusturya'nın desteğini de sağlamayı başardı. Hatta İngilizler için sömürge mücadelesinde Fransa'ya karşı kullanılacak bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandı. 1894'de İtalya Habeşistan'a saldırdı ancak yenilgiye uğradı ve tekrar Trablusgarp'la ilgilenmeye başladı. Ancak dengeler değişmiş ve İngilizlerin İtalya'yı destekleme politikası son bulmuştu. Sadece Trablusgarp'ın güneyine İtalya'nın İngiltere ile yaptığı bir anlaşma sonucunda yerleşmesi mümkün oldu. Zamanla Fransa ve İngiltere ile yeniden düzenlediği ilişkiler ve diğer Avrupa güçlerinin desteğini de almayı başararak 1902 yılından itibaren Trablusgarp'a göçmen göndermeye başladı. Bu gelişmelerde hem uluslar arası sorunların o döneme özgü bir biçimde üst üste gelmesinin hem de artık İtalya'nın çok güçlü olmamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin de güçsüz düşmüş olduğunun bilinmesinin diplomatik bağlantılarda iyi kullanılmış oluşu etkili oldu. 1909 Yılında da Rusya ile bir gizli anlaşma yapmayı başardı. Böylece Osmanlı Devleti'nin güçsüz durumundan ve bundan çeşitli faydalar sağlamayı uman ülkelerin çıkar dengelerinden faydalanarak kendine sömürge alanında yer açmaya çalıştı. Bölgede ekonomi ve eğitim alanında çalışmalarını yoğunlaştırdı.

II. Abdülhamid'in saltanatı devrinde dünyada medenileşme tartışmaları başlamış hatta batının buna uygun olduğu ve doğunun özellikle İslam nedeniyle köleliği ve çok

eşliliği meşru kılarak buna engel teşkil ettiği görüşleri dile getirilmeye ve Osmanlı düzeni buna örnek gösterilmeye başlanmıştı. Osmanlı aydınları arasında ise henüz medeniyet kavramı netlik kazanmamıştı. Sözlüklerde yer almayan bu kavram hakkında Sultanın düşüncesi ise, medeniyetin bir bütün olmayıp, batı ile doğu-İslam olmak üzere ikiye ayrılmış olduğu yönündedir. Bu yaklaşımla birlikte İslamı savunan ve batı medeniyetine saldıran bir tavırla, Müslümanlığın merhamet ve sevgiye dayalı olmasını övmekte, amacın barış olduğuna inanmaktadır. O'na göre batı medeniyeti teknik ve fikir olmak üzere, ilki dış, ikincisi iç gelişimine bağlı olan iki kısımdan oluşur ve ıslahatlar bu dış gelişmelerden esinlenerek yapılmalıdır. Islahatlar, gelecek nesillerin göreceği yeni bir medeniyet için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Bu yeni medeniyet şeriatı dayalı olması gereken şark medeniyetine batı medeniyetinden kendimiz için faydalı bulduğumuz unsurların eklenmesiyle ve bu unsurların kaynaşmasıyla meydana gelecektir.

Bölge, etnik ve dini çeşitlilik nedeniyle karmaşık yapıda ve aynı nedenle çok farklı güçlerin etkileri altındaydı. Lübnan, istekler öne sürerek sürekli huzursuzluk çıkartıyordu. 1846 yılında bu bölgeye yapılacak silah sevkiyatına el konulmasına dair bir emir çıkartıldı. Fransa Katolikleri ve İngiltere Protestanları koruyor olduğundan bölgede etkinlikleri bulunuyordu. 1854'de Süveyş Kanalı'nın açılması iki ülke arasında rekabeti arttırınca Fransızlar Marunîleri, İngilizler de Müslüman Dürzîleri karşılıklı kışkırtarak karışıklık ortamı yarattılar. 1858'de Cidde'de, 1860'da Şam'da ve ardından Lübnan'da Dürzî-Marunî çatışmaları meydana geldi.

Fuat Paşa Suriye isyanını bastırmakla görevlendirilerek olağanüstü yetkilerle donatıldı. Bölgedeki tespitleri her yerde istenen vasıflarda memur bulunmadığına ve çalışanların görevlerini kötüye kullandıkları yönündeydi. Paşa, isyanı bastırdı ve ikiyüz kişiyi idam etti. Dürzîlerden tahsil edilip Marunîlere verilecek bir vergiyi uygulamaya koydu. Ancak Fransız, İngiliz, Piyemonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan güçleri 1860 yılında Beyrut limanına geldiler. İstanbul'da bir komisyon oluşturuldu ve 9 Haziran 1861'de Lübnan Nizamnamesi yayınlandı. Mutasarrıflık düzeninde özel temsilcinin yanında yerel yönetim benimseniyordu. Ekonomik olarak da bölgenin vergilerinin harcamalardan artan kısmını İstanbul'a göndermekle yükümlüydü.

Osmanlı yönetimi taşradan önce kendi merkezi kurumlarını düzenledi. Mecâlis-i İmariyye (İmar Meclisi), Meclis-i Âli Umumi (Yüksek İstişare Meclisi) Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak çalışıyordu. Ayrıca Kaptanpaşalığa bağlı Meclis-i Bahriye, Ziraat Nezareti'ne

bağlı Maclis-i Ziraat ve Meclis-i Maâdin, Zabtiye Müşiri'ne bağlı Meclis-i Zaptiyye gibi meclisler de düzenlenmişti. 1875 Yılında Meclisi Âli-i İcraat kuruldu. Bunlar dışında, Divan-ı Muhasebat Meclisi, Rüşumat Meclisi, Posta ve Telgraf Meclisi ve Sıhhiye Meclisi de Abdülaziz döneminde kurulmuştur. Yasama ve yargı alanında faaliyet göstermek üzere kurulan meclisler, iktidardaki yöneticilerin yönlendirmesiyle çeşitli değişikliklere uğrayarak yaşamlarını sürdürdüler. Bu süreç, kuvvetler ayrılığı ve uzmanlaşmanın gelenek olarak yerleşmesinin mümkün olmadığı ancak sonraki yıllar için hem yönetim hem de katılım açısından tecrübe biriktirilmesinin sağlandığı bir dönem oldu.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarını takip eden dönemde taşra teşkilatları Fransız mülki idare sistemi esas alınarak düzenlendi. Eyaletlerde gayrimüslimlerin de yer aldığı mahalli meclisler düzenlendi ve valiye bağlandı. *O güne kadar tek başına hareket eden ruhban meclisinden başka artık valinin, defterdarın veya vekilinin, mal müdürünün, halk tarafından seçilen temsilcilerin (vücutlar), her mezhepten ruhbanların ve ileri gelenlerin ya da Mora'da çok önemli bir rol oynamış olan kocabaşlarının katıldığı bir vilayet meclisi de vardı.* 22 Eylül 1858'de kamu görevlileri için “vazife ve selahiyet kanunu” çıkartıldı.

1864 Yılında Vilayet Nizamnamesi yayınlandı ve mülki birimler değiştirildi. Fransa'daki uygulamadan yola çıkılarak yapılan düzenlemenin esas amacı, Islahat Fermanı'nın 13. fıkrasında yer alan “halkın memleket işlerine iştirakini” sağlamaktı. Bunun dışında *idare ve icranın adliyeden ayrılması* sağlanmıştı. Osmanlı toprakları “idare daireleri”ne bölünerek bunların en büyüğüne vilayet (yöneticisi vali) adı verilmekte, sırasıyla sancak (yöneticisi mutasarrıf), kaza (yöneticisi kaymakam) ve karye (yöneticisi muhtar) alt birimlerine ayrılmakta, her karye bir belediye idaresi olarak kabul edilmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi her yerde aynı anda uygulamaya girmedi. Öncelikle Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri Tuna Vilayeti adı altında birleştirildi ve milliyetçi rüzgârlardan etkilenip bağımsız olmak istemesi muhtemel görülen bu topraklarda halkı memnun edecek bir yönetim tesis etmeye öncelik verildi. Bu yeni vilayete de Mithat Paşa vali olarak atandı. Hem Paşa'nın kişisel özelliklerinden, hem teşkilatçı yaklaşımlardan hem de yeni sistemin avantajlarından, Tuna'da kısa sürede büyük gelişme kaydedildi. 1865 Yılından itibaren Tuna örneğinden hareketle, Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da yeni vilayetler oluşturuldu. 1867 Yılında Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bu kez tüm vilayetleri içeren bir nizamname yayınlandı. Böylece 1864'de Tuna vilayeti ile başlatılan hareket tamamlanmış oldu. İmparatorluk, “vilayet”, “sancak”, “kaza”

ve köy”lerden oluşan yönetim birimlerine ayrıldı, sancakların başına kaymakam yerine mutasarrıf getirildi, kazanın başına ise seçimle gelen kaza müdürü yerine atamayla gelen kaymakam getirildi. 1871’de nahiyeler de bu örgütlenmenin içindeki yerini aldı.

Vilayet yönetimi, mülkiye, maliye, zaptiye, hukuk işleri ile ve siyasi işlerle görevliydi. Nafia ve Ziraat Müdürleri de valiye bağlı çalışarak kendi konularıyla ilgili işleri yürütüyordu.

Vilayet İdare Meclisi de bu düzenlemeyle oluşturuldu. Vali başkanlığında, şer’i mahkemeler müfettişi, defterdar, mektupçu, siyasi işler müdürü ile halk tarafından seçilen iki Müslüman, iki gayrimüslim üyeden oluşuyordu.

Vilayet Umumi Meclisi ise, vilayet dahilindeki sancaklardan iki Müslüman, iki gayrimüslim toplam dörder üyenin katılımıyla oluşuyordu ve yol, resmi binalar, ziraat, nafia ve vergi konularındaki dilek ve şikâyetleri görüşüyordu.

1869’da memurların Yetki ve Salahiyetleri Kanunu yayınlandı. Buna göre her kademe memurun yetki ve sorumluluğu belirlendi.1871 Yılında karşılaştırma yapmak ve harcırahları belirleyebilmek için nizamname düzenlenmişti. 1873’de ise maaş ve harcırahlar hakkında daha netleştirici bir kararname yayınlandı. Bu dönemde yaygın bir teftiş sistemi kurulmuş olmamakla birlikte, sık ve geniş çaplı teftişler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Dönemin diğer bir yeniliği de ticaret mahkemelerinin geliştirilmesi oldu. 1846’da büyük kentlerde kurulmuş olan ticaret mahkemeleri 1861’de yaygın olarak teşkilatlandırıldı. 1875’de Osmanlı topraklarında toplam 120 ticaret mahkemesi görev yapıyordu. Sahil kentlerinde bulunanlar kara ve deniz ticareti olmak üzere ikiye ayrılmıştı. 1875’den itibaren de Ticaret Nezareti yerine Adliye Nezareti’ne bağlı çalışmaya başladılar.

Mecelle Osmanlı topraklarının büyük kısmında uygulandı. İncelediğimiz coğrafya açısından değerlendirecek olursak, Suriye’de Mecelle’nin uygulaması, Fransız işgaline rağmen ve 1949 yılına dek sürdü. Lübnan’da da benzer bir durum vardır. 1920’de başlanarak yeni düzenlemeler devreye girene dek uygulamada kaldı. Benzer şekilde 1917 Osmanlı Hukuku Aile Kararnamesi Lübnan, Suriye, Ürdün, Irak ve Filistin’de yakın geçmişe dek devam etmiştir. Bu nedenle milli bir kanun olmanın ötesine geçmiş, ayrılan topraklarda uzun süre kullanılmaya devam etmiş bir kanun düzenlemesi olmuştur.

İncelenen dönemde taşrada idari yapı da gelişti. 20. Yüzyıla girerken kazalarda, telgraf ve postahane, gümrük ve Düyun-ı Umumiye İdaresi, karantinahane, liman

dairelerinin varlığını görüyoruz. İskeleler, hükümet konakları, belediye daireleri de hizmet veren kurum ve birimler olarak yer almaktadır. İdari yapıların önemli bölümünün belde merkezlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada dönemin uluslar arası ticaret yapısının özellikle liman kentlerindeki idari ve beledi yapılanmaya etkisine bakmakta yarar vardır. Bu bağlamda şehir yönetimi ve belediye teşkilatları bazı değişikliklere uğrayarak, özellikle dönemin ticari yapısına uygun ulaşım ve hizmetler bütününe sahip olmuştur. Osmanlı yönetimi incelediğimiz dönemde taşrada eskisinden daha fazla halka inen, çeşitli memuriyetler ihdas etti. Bunun ardından Ortadoğu bölgesine kendisine daha sadık yöneticiler tayin etmeye başladı. Arap topluluklarının başına unvanlar, nişanlar, armağanlar vererek kendisine sadık yerel kökenli yöneticileri getirdiler. İbn-i Suud'un giriştiği ayrılıkçı hareketin yarattığı tehlike bir bakıma etkisini azalttı. Oysa 1904 yılında Necid Emiri İbn-i Suud Orta Arabistan'da eski Vahhabi İmparatorluğu'nu yeniden kurmuştu. Yarımada'daki belli başlı şeyhleri güzellikle ya da zorla çevresinde toplamış, etkinliğini Kuveyt'ten Şam'a ve Kızıldeniz yakınlarına kadar yaymıştı.

İncelediğimiz dönemde Anadolu ve Mısır arasında Suriye, Beyrut, Halep vilayetleri ile Kudüs ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflıkları vardı. Dönemin özel koşulları Mısır ve Suriye'nin güvenliklerinin birbirine bağlı bulunmasına yol açmıştır. Şam, Hama, Havran, Trablusşam, Akka ve Belka sancaklarından oluşan Şam (Suriye) vilayeti 1908 itibariyle; Şamı Şerif, Hama, Havran ve Kerek sancaklarına ayrılmıştı.

Her vilayette bir idare meclisi vardı. Bu meclise her cemaatin ruhani lideri de temsilci konumunda doğal üye olarak katılmaktaydı. Bundan başka livalardan gelen temsilcilerle birlikte yılda bir Vilayet Umumi Meclisi toplanırdı. Bu kurullar istişari nitelikteydi. İlber Ortaylı, Osmanlı taşrasındaki bu kurulların genellikle vilayetin nüfuzlu eşrafının ve gayrimüslim burjuvazisinin yuvalandığı yerler olduğunu belirtir. Bu kurullar taşra yönetiminde kayda değer bir iş görmekten çok yerel etkili kişilerin halk adına iş takipçiliği yüklendiği, özellikle vergi meselelerinde kendi çıkarlarını izledikleri yerler haline gelmişlerdir.

Salname kayıtlarda birden çok görevi bulunan çok sayıda yerlinin bulunması, bölgede Osmanlı düzeninin, yerel toplumun ileri gelenlerine yönetimde önemli yer verdiğini göstermektedir. Ayrıca bu durumun istikrarlı bir biçimde süregeldiği de yine farklı yılların salname kayıtlarından izlenebildiği gibi, 1876'da ilk meclis kurulduğunda vilayetlerdeki meclis üyelerinden seçilen mebusların gönderilmesi nedeniyle bu kişilerin

merkezi yönetimde de rol aldıkları görülmektedir. Örneğin 1869'dan itibaren Vilayet Meclisi üyeliğini sürdüren Nikkola Nakkaş Efendi 1876'da Suriye mebusu olmuştur.

Vilayetin alt birimleri, liva, kaza, nahiye ve köylerdir.

Kapalı köy ekonomilerinin egemen olduğu, dini-etnik ayrılıkların görüldüğü bütünleşmeyen toplumlarda nahiye örgütü gibi alt birimlerin düzenli işleyişi güçtü. 1871 Nizamnamesi ile belirlenen nahiyenin yeni statüsünü bu biçimde yorumlamak doğru olur. 1871 Nizamnamesinde nahiyede tamamen mahalli bir yönetim öngörülmüştür. Müdür, yörenin halkından olup, yirmibeş yaşını geçmiş, okuryazar ve teba-i Osmaniye'den biri olacaktır. Bu nedenlerle nahiyeler bir yerel özerk yönetim tipine ulaşmamıştır. Taşra yönetiminde bürokrasiyi arttırdığı gibi, halka ek vergi yükü getirmiştir.

1871 Vilayet nizamnamesinde bir köy 20 haneden büyükse ikinci bir muhtar seçilmesi uygulamaya konulmuştur. Muhtarlar kaymakamın onayından sonra göreve başlardı. Muhtarlıklarda nüfusa göre 3-12 kişilik seçimle kurulan bir ihtiyar meclisi vardı. Köy bekçisinin, korucu ve zabıta memurlarının tayinleri, vergi tahsilâtı, beledi hizmetlerin gözetimi bu meclisin görevlerindendi. Ayrıca cemaat üyeleri arasındaki sulh davalarını da çözmeye yetkiliydiler. Birden fazla köyün meclisi bir araya gelmek isterse, kaymakamdan izin almak zorundaydı.

Vilayet İdare Meclisi taşrada halka inen yeni yönetim anlayışının önemli bir kurumu olarak gösterilebilir. 1868'de Şam Vilayeti İdare Meclisi Reisi validir ve Vilayet Müftüsü, mektupçusu ve defterdarı, meclisin doğal üyeleridir. Ayrıca tamamı Müslüman olan beş tane de seçilmiş üye vardır. 1879 kayıtlarında doğal üyelere naib, evkaf muhasebecisi ve yeni oluşturulan nakib-ül eşraf ilave edilmiştir. 1885 Yılında seçilmiş üye sayısının yediye yükselmiş olduğu görülür. Bu durum hem bölge nüfusunun artmasına hem de meclisin sorumluluğuna giren görevlerin artmasına bağlı olmalıdır.

1894'de Beyrut Vilayeti Sayda, Sur ve Merceyun kazalarını içeren merkez sancak ile birlikte Trablusşam, Akka, Lazkiye ve Nablus sancaklarından oluşur. Merkeze bağlı kazalar son derece gelişmiş bir yapı sergiler. Kaza meclis idaresi, Bidayet Mahkemesi, Ziraat Bankası şubesi, Ticaret ve Ziraat Odası ile Ticaret Mahkemesinin varlığı dikkati çeker.

19. Yüzyılda Osmanlı liman şehirleri önemli ölçüde gelişmiş, buna bağlı olarak ulaşım ağında kaymalar meydana geldi. Bu gibi iktisadi değişimler mekânsal organizasyonda bazı değişiklikler yapılmasına neden oluyordu. Bununla beraber yönetim

fonksiyonlarına yönelik değişiklikler de oluşuyordu. Önceleri Tahrirat Müdürlüğü varken artık Rüsumat Nazırlığı vardı ve Tahrirat Kalemî buranın bünyesinde bir örgütlenmeydi. Beyrut merkez dışında da rüsumat müdürlükleri kurulmuştu. Bunlar sadece sancaklarda değil, daha küçük ama ekonomik işlevi büyük olan yerleşimlerde de örgütlenmişti. Trablusşam, Lazkiye, Sayda, Akka ve Hayfa'da bu kapsamda birer müdüriyet bulunmaktadır. Bunlardan Trablusşam'ın kadrosunda müfettişinin, Hayfa'nın kadrosunda da kimyagerin bulunması örgütlenmede denetleme ve uzmanlaşmaya önem verilmesi açısından dikkate değerdir. Lazkiye ve Akka'da kurulan müdürlüklerin gelirinin vilayet toplam gelirinin %1'inden düşük olması, örgütlenmenin her zaman gelir ya da verimlilikle değil, bazen yalnızca hizmetin mekânsal yakınlığını sağlamak amacıyla olduğunu düşündürmektedir.

1868 Yılında Beyrut livasının Mutasarrıfın ardından gelen üst düzey yöneticileri; Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Tahrirat-ı Arabiyye Memuru, Evkaf Müdürüdür. Tahrirat Müdürünün bir de Tahrirat-ı Arabiyye memurunun olması, Arapça bilip Türkçe bilmeyen toplulukların işlerinin yürütülmesi için de özel bir düzenleme yapıldığını göstermektedir.

Liva İdare Meclisinin Reisi mutasarrıftır ve 5 doğal üyesi (Naib, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü ve evkaf müdürü), 5 de seçilmiş üyesi bulunur. 1868 Yılı kayıtlarındaki Seçilmiş üyeler kentin mozaiğini ortaya koyacak niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetlerin finansmanı ve para transferi amaçlarıyla 19. Yüzyılda bankaların kurulması ve şubeleşmesi başlamıştır. Bu bağlamda 1856 yılında kurulmuş olan Osmanlı Bankası'nın ilk şubelerinden biri de ticaretin yoğun olduğu noktalardan olan Beyrut'ta açılmıştır. 1907'de Beyrut Bank-ı Osmanî Şubesi Müdür, Müfettiş Mösyö Olgadıç, Müdür-i Sani, Muhasebe Baş Kâtibi ve Sandık Emîni ile hizmet vermektedir.

Bunun yanı sıra 1888'de Menafii Sandıklarının dönüştürülmesiyle oluşturulan Ziraat Bankası'nın, 1888'de kurulan Selanik Bankası'nın, 1899'da kurulan Alman Deutche Palestine Bankası'nın ve İngiliz Filistin Bankası'nın Beyrut'ta birer şubesi bulunduğu bilinmektedir. Bu bankalar sigorta hizmeti de vermiştir. Bunun yanı sıra bazı bankaların da acentelikleri zaman zaman kentte kurulmuştur. Resmi kayıtlarda da konuya yer verilmiştir: *"Bank-ı Osmanî'nin merkez ve bazı mülhakat vilayette şubeleri bulunduğu gibi Beyrut da banka muamelatıyla müştegil diğer bir hayli şirket-i sarrafiye mevcut ve bunların ekser*

mülhakat vilayetinde şubeleri müessis olması vilayetin ahval-i iktisadiyesinin gündün güne iktisab eylediği intizam ve mükemmeliyete bir delil-i celidir.”

Çalışmamızda Şam ve Beyrut çevresinin demografik çeşitliliği ve bölgeye yerleşen yeni göçmenler de ele alınmıştır. Bu bağlam mevcut etnik çeşitliliğin özellikle İngiltere ve Fransa tarafından bir çıkar alanını dönüştürüldüğü görülmektedir. İngiltere, bölgeyle yakından ilgilenen Fransa'ya karşı Dürzileri destekleme stratejine ilk kez Dışişleri Bakanı Palmerston zamanında 19. Yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, İngiltere Dürzileri kendi nüfuzu altına alabilirse, Suriye bölgesinde barış ve düzenin korunmasına olumlu etkiler yapabirdi. Takip eden dışişleri bakanı Aberdeen da 1841'de İstanbul'daki büyükelçisine gönderdiği talimatla, Suriye durumunun dikkatle izlenmesini, Dürzilere yakın ilgi gösterilmesini, ancak Sultana bağlılıklarının sarsılmamasına da özen gösterilmesini istemiştir. İngilizlerin bu bağlamdaki çabaları bölgede Dürziler arasında bir eğitim kampanyası başlatmak ve Dürzi şeylerinin yakınlarından birinin İngiltere'ye eğitime gönderilmesini sağlamakla başlamış ancak her iki yolda da olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.

İngilizlerin bölgede çok sayıda temsilcilik ve bunların kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla istihbarat çalışmalarının üst seviyede görüldüğü bilinmektedir. Ancak bu konudaki somut veriler, Beyrut'ta bunu daha kolay başardıkları, buna karşın Şam'da biraz zorlandıkları izlenimi uyandırmaktadır. 1878 Tarihli İngiltere'nin Beyrut konsolosu tarafından düzenlenmiş olan bir rapor hem bu durumu hem de dönemin Şam'ını ortaya koyması bakımından önemlidir: *“Avrupa gazetelerine bazı raporlar sunmaktayım. Bunlar toplumun yöneticilerin tavırlarından dolayı Suriye yönetimine karşı duruşunu ortaya koyan örneklerle ilgili. Bu durum burada yaşayanların Mısır'dan ve başka yerlerden yardım almalarına yol açmakta. Bu karşı çıkışların çoğu bana rapor edilmiyor. Bir istisna olarak geçenlerde Valinin Şam'da çoğu kadınlardan oluşan bir kalabalığın tepkisine maruz kaldığını biliyorum. Ekmegin yüksek fiyatı buna neden oluyordu. Biliyorum ki yüksek ekmek fiyatı, başka önemli politik hareketlerin habercisi olur. Yönetime karşı hoşnutsuzluklar Suriye'deki tüm sınıflar ama özellikle Müslümanlar arasında yaygınlaşmaktadır. Çünkü Müslümanlar hem para (vergi) hem de savaş zamanında asker temini açısından büyük fedakârlıklar göstermekte ve çok büyük önem arz etmektedir. Oysa Araplar bu özellikleri dışında hiçbir önem taşımadıkları fikrindedir ve kamu hizmeti veren resmi ofislerin en önemlilerinden de uzak tutulmuşlardır. Böyle bir gelenek vardır. Bu bir*

uyanişa neden olmaktadır. Suriye Müslümanları Bu konuda, iki grubun bu durumuna ilişkin politik bir ilgi oluşmamıştır. İki grup arasında bir uzlaşma olması söz konusu değildir. Bu yeni bir şey değildir, ancak son yıllarda yaşananlar bunun artmasına neden olmuştur. Yabancı desteği olmasa, bu gruplar bu kadar açık karşı çıkmaya cesaret edemezler kanaatindeyim. Bu durumda yabancı askerlerin de küçük bir etkisinden söz edilebilir. Son yıllarda ve özellikle 1868 sonrasında, bence, özellikle Mısır yönetimi tarafından desteklenen gizli ajan faaliyetleri etkili olmuştur. 1875'in sonuna doğru bunların Süveyş Kanalı meselesin de etkisiyle arttığını (increase), İngiltere'nin bölgeye müdahale edebileceği düşüncesinin bunu tetiklediğini düşünüyoruz.”

Şam ve Beyrut 19. Yüzyılın ikinci yarısında siyasetin, modernleşmenin ve sosyo ekonomik dinamiklerin etkisiyle büyük bir değişiklik yaşadı. Özellikle devle kurumlarının tabana yansımaları, eğitim ve ulaşım alt yapılarının tesisi bu değişimin somut örneklerini taşır. Ancak sosyo-kültürel yönden her iki kentin farklılık taşıdığı anlaşılıyor.

Ahmet Şerif 1910 yılına ilişkin gözlemlerinde “*Beyrut'ta bizim Rumeli ve Anadolu'da görüp alıştığımız bütün alışkanlıklar, ilişkiler ve büyük küçük her şey az çok değişmiş ve başka bir şekil almıştı. Bunun için, bu pek eksik ve görünüşte olan ilk uygulanma ve görüşler, bende bir an evvel Suriye'nn gerçek ve samimi hayatına karışmak arzusunu şiddetlendiriyordu. Çünkü Beyrut bana göre Suriye hayatına girebilmek için bir yer değildir.*” diyerek Beyrut ve Şam'ın farkını ortaya koymaktadır.¹²⁴⁷ “*Beyrut başka bir varlık kazanmaya ne kadar aceleci ise, Şam eskiliğini koruyarak ilerlemekte o kadar ısrarlıdır.*”¹²⁴⁸

Şam Vali Vekili (Beyrut Valisi) İsmail Hakkı Bey'in gözlemlere dayalı yorumları Osmanlı Ortadoğusunun bu iki vilayetine ilişkin dikkat çekicidir: “Aslında Suriye'yi iki vilayete, sahil kesimini Beyrut, ülkenin iç kesimini Şam vilayeti olarak iki bölgeye ayırmak yanlıştı. Şam'ı denizden, Beyrut'u ise iç kesimlerden mahrum bırakan bu bölünme, yönetim ve idare birliği gerektiren ekonomik gelişmeyle alakalı tüm çalışmaların felce uğramasına sebep olmuştu.¹²⁴⁹ Hem toprağın verimli ve mahsüllerin nakliyat ve ihracının kolaylığı hem de halkının zekası ve tarıma yatkınlığı açısından Suriye'nin doğudaki en gelişmiş ve refah ülkesi olması lazımdı. Fakat maalesef yetkililerin affedilmez

¹²⁴⁷ Şerif, a.g.e., s.108.

¹²⁴⁸ Şerif, a.g.e., s.110.

¹²⁴⁹ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.144.

umursamazlığı ve halkın emniyetsizlik ve haksız vergiler yüzünden çektiği eziyet, ülkenin son derece geri kalmış olmasının sebebidir. Bazı nüfuzlu şahısların yahut valilerin özel mülkiyeti olmuş köyler vardı. Fahiş vergilerden kurtulmak amacıyla köylüler topraklarını satın, kiracı olmak zorunda kalıyorlardı. Bu ticari işlemler her açıdan isyan ettirici nitelikteydi. Özellikle bir köyün topraklarının bütün halinde satılmasını ya da özel mülkiyete dönüştürülmesini kesin biçimde yasaklayan toprak mülkiyeti kanununa aykırı olduğu düşünülürse bu tür suistimalleri düzenlemek idarenin mutlak ve ivedi bir vazifesi idi. Toprağın gerçek sahipleri adına tekrar satın alınması için gerekli fonların temin edilerek kanunun uygulanması ve köylülerin gelecekte mali sıkıntılara karşı güvence altına alınması da zor gibi gelmiyordu bana. Fakat tekrar İstanbul'a çağırılmam bu projeyi hayata geçirmeme imkan tanımadı. Bu, ülkenin tarımını önemli ölçüde geliştirecek bir proje olduğu için bu duruma her şeyden daha fazla üzüldüm. Baron Edmond Rothschild'in büyük mülkiyeti de bahsettiğim kategoriye giriyordu, yalnız bir fark vardı; buraya milyonlar harcayan Rothschild, ülkenin zenginliğinin artmasına katkıda bulunuyor, şarap ve parfüm sanayi tesisleri kurarak halka örnek ve teşvik kaynağı oluyordu.¹²⁵⁰

Dış siyasette görülen emperyalizmin neden olduğu müdahaleler incelediğimiz bölgede belirgin biçimde karşımıza çıkmaktadır. Yabancı devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki etkinliği bilinmektedir. Ancak ilginç olan bölgede etkin çok sayıda cemiyetin faaliyetlerini birbirleriyle bağlantılı şekilde sürdürmeleri ve bölgedeki ileri gelenlerin bizzat kendileri gidip başvurmak yoluyla yabancı ülke temsilciliklerine işbirliği teklif etmelerine ilişkin çok sayıda örnek bulunmasıdır. Bu da bölgede yıllara dayalı eğitim ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle kolayca olmaktadır. Bu durum özellikle Beyrut'ta gündelik yaşamın Osmanlı hayatından çok yabancı ve bazı yerlerde özel olarak Fransız yaşamını andırması ile de somutlaştığı biçimde çok belirgindir.

Eğitim alanında yabancıların bu denli etkin olması engellenmeye çalışan bir olgu iken, bölgede Osmanlı okullarının gelişmesine çabalayan valiler, yabancıların çabalarının halkın gelişmesi konusunda faydalı olduğunu da görebilmekte ve bunun devamı için onları gücendirmekten kaçınmaktadır. Diplomatik ilişkilerde de benzer hassasiyet görülür. Bir yandan içişlerine müdahale anlamındaki bazı taleplerin önü kesilmeye çalışılmakta, diğer yandan işbirliğinden faydalanılan ve denge politikasını korumaya yarayan bazı noktalarda olumlu diyalogların korunması konusunda hassasiyet gösterilmektedir.

¹²⁵⁰ İsmail Hakkı Bey, a.g.e., s.146.

Yabancı ülkelerin başkonsolosları Beyrut'ta ikamet ederdi, bu nedenle Şam konsolosluk seviyesinde temsilin yaygın olduğu bir kentti. Şam ve Beyrut'ta tramvay ulaşımı 1897'de gerçekleşti, havagazı gibi modern bir hizmet Beyrut'un dışına Nablus gibi küçük bir merkeze bile götürüldü.¹²⁵¹

Bağdat demir yolu projesinin şekillenmesi ile somut hale gelen Alman Osmanlı Alman yakınlaşmasını takiben, Ortadoğu bölgesinde İngiliz Fransız ve Rus güçlerin etkinliğini arttırmaya yönelik aktif politika içine girdikleri bilinmektedir. Buna ilişkin çalışmalar özellikle İngiliz belgelerine dayandırılmak suretiyle yapılmıştır.

Şam ve Beyrut'ta modern kurumlar tüm Osmanlı tebaasına hizmet vermeye başlamıştır. Şam'da belediyecilik eskiye dayanmaktadır. 1868 Yılında Şam Belediye Meclisi, Reis Salih Efendi, Muavin ve Ebniye Müdürü Fâris Efendi ile hizmet vermektedir. Mecliste hepsi Müslüman 9 üye bulunur. Meclis kâtibi, mukayyid, sandık emini, kontrat kâtibi, ebniye kâtibi, tabib, mutasarrıflık ve belediye tercümanı dairede görev yapmaktadır. Ayrıca Şam sancağı tapu memurları da Tapu Başkâtibi, iki yardımcısı ve bir arazi memuru ile hizmet vermektedir.

1860'larda Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin hayata geçirilmesini takiben, Beyrut'tan Şam'a araba işletme şirketi kurulmuştu. Fransız sermayeli bu şirket, 1864'de aldığı imtiyaz karşılığında bu yolun yapımını üstlenmiş ve gerçekleştirmişti. 1892'de bu şirket tasfiye edilip, Beyrut- Şam- Havran Demiryolu şirketine katıldı. Şam ve Beyrut arasında 112 kilometrelik yolu 12-13 saatte giden 16 kişilik Dilijans denilen taşıtlar işletiliyordu. Yolcu biletleri birinci ve ikinci mevki olmak üzere faklıydı. Bunların dışında beş kişilik posta arabaları da aynı güzergâhta hizmet veriyordu.

Osmanlı yönetimi taşranın ulaşım sorununa 19. Yüzyıl ortalarında el atmıştır. Bu bağlamda 1856'da "Memalik-i Mahruse-i Şahane"de yol yapımına ilişkin bir alimat yayınlandı. Kazalardaki halka yol yapımında çalışma yükümlülüğü getirildi. *Her vilayetteki başmühendis yol güzergâhını mevcut ilkeleri ve valinin istekleri doğrultusunda hazırladıktan sonra, her kazanın yapmaktan sorumlu olduğu yeri arazide kazıklarla belirleyecek, her kazadaki mükellefler bu yerin yapılmasından birlikte sorumlu olacaklardı.* Yol yapımı sırasında ailesiyle yol kenarında oturacak olan bekçiler sorumluluk alacaktı ve yine yol için tayin edilmiş olan tarik emini de harcamaları düzenleyecekti. Bu uygulama on yıl sürdü ve özellikle yollara önem veren valilerin

¹²⁵¹ Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar", s.192.

bulunduğu bölgelerde hızlı ilerledi. Yolların genişliğini standardize eden bir nizamname çıkarıldı. Bu gelişme, yol ağlarının da geometrik düzene uygun hale getirilmesini öngörüyordu. Buna uygun biçimde istimlâklerin yapılması sınırlı kalmış, daha çok büyük yangınlarla boşalan alanların kullanılması yoluna gidilmiştir. 1866'da yolların idari yapıya paralel olarak, Tarik-i Sultani, Vilayet yolu, Sancak Yolu, Kaza Yolu olmak üzere dört grupta inşa edilmesi düzeni getirildi ve her birinin standartları belirlendi. Bunlardan ilk ikisi Devlet Yolu kapsamındaydı ve düzenlemeleri kanunlara bağlıydı. Sancak ve kaza yolları ise Turuk-ı Hususi olarak belirtilen kapsama alındı ve vilayetlerin düzenlemeleriyle geliştirilecekti.

Posta ve Telgraf müdürlüklerinin kurulması ise resm ve özel haberleşme için bir başka önemli adımdı. Örneğin 1868 Yılı itibariyle Suriye vilayetindeki telgraf ve posta müfettişi Dimitraki Efendi'dir ve görevini müfettiş muavini ile birlikte yürütür. Vilayetteki diğer telgraf müdürlükleri, Şam, Beyrut, Trablus, Lazkiye, Humus, Hama, Mezirib, Sayda, Akka, Nablus, Yafa, Gazze, Kudüs müdürlükleridir.

1879 Salnamesinde posta pulu kullanımına ilişkin detaylı bilgiler dikkati çekmektedir. Bu durum, konuya verilen öneme paraleldir. Bunun yanı sıra deniz ve kara taşımacılığı ile yapılan posta hizmetleri hakkında ve mektup postaları hakkında çok detaylı talimatlar yer alır. Ayrıca çok sayıda pul çeşidi kullanılmaktadır.

Şam 1892 yılında vilayetin haberleşme yükünün önemli kısmını oluşturuyordu. Şam dışındaki posta merkezleri, Hama merkez ve buraya bağlı olan Hamidiye ile Humus, Havran merkez ve merkez sancağa bağlı Raşiya kazasında bulunuyordu. 1898'e gelindiğinde posta ve telgraf merkezlerinin çok hızlı bir biçimde artmış olduğu görülür. 5 tane olan Şam merkez dışı postane sayısı 20'ye yükselmiştir. Bunların ikisi dışında tamamında telgrafhane de mevcuttur.

Genel bir değerlendirme ile Suriye topraklarındaki bireylerde görülen kültürel yansımalar, Osmanlı'nın diğer coğrafyalarındakilerden farklılık ortaya koymaktadır. Suriyeli yazarların yaşam hikâyelerini politik gündem eşliğinde yazdığı oysa diğerlerinin politik ve biyografik unsurları birbirine daha az karıştırdığı görülmektedir. Suriye'deki "büyük umutlar kuşağı"nın öz bilinci bulunmaktadır ve onlar çok daha fazla sosyal ve politik dayanışma sergilemektedir. Zaten modernleşmenin ve ideolojilerin yaygınlaştığı 19. Yüzyılda siyasi modernleşmenin gereği olarak *hızlı ve şiddetli bir siyasallaşma yaşanmaktadır*.

Vilayet ve özel mabaaların kurulması, gazetelerin salnamelerin yayınlanması ise bir başka gelişme örneğidir. Bu bağlamda Beyrut'un basın yayın etkinlikleri Şam'a kıyasla çok daha eskiye dayanır. 1841'de Protestan Cemiyeti'ne ait bir matbaa Osmanlıca ve Fransızca olarak yayın yapmaya başlamıştır. 1853'de ise bu kez Cizvit Cemiyeti'ne ait bir matbaa benzer şekilde Osmanlıca ve Fransızca yayına başlamıştır. 1885 Yılına gelindiğinde, Beyrut'taki her iki cemiyet matbaası, haftada bir gün dini ve siyasi içerikli gazetelerini Arapça olarak yayınlıyordu. Bunların dışında da faaliyet gösteren sekiz matbaa bulunuyordu. Bunlar dışında ikisi haftada bir, ikisi haftada iki kez siyasi gazeteler, biri ayda iki kez, diğeri on günde bir yayınlanan ilmi ve siyasi içerikli iki dergi bulunuyordu ve bu yayınların tümü Arapçaydı. Ayrıca bir yüzü Arapça diğeri yüzü Fransızca olarak hazırlanan haftalık siyasi gazete de vardı. Beyrut'taki yayın faaliyetlerinin Arapça ağırlıklı olduğunu ve Şam'dan farklı olarak burada Fransızcanın da etkili olduğunu görüyoruz. *“Beyrut'ta Osmanlıların değil, yabancıların ve din ve mezhep kuruluşlarının etkisi ve takibiyle ticaret ve iktisaddaki sebeplerin ve etkenlerin zorlamasıyla hemen hemen memleketin diğeri taraflarında ve merkezlerinde görülmeyen özel ve genel bir beyin ve fikir hareketi vardır ve bu hissedilmektedir.”*

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

AESLN 366 1868 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 374 1879 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 376 1881 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 380 1885 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 383 1888 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 386 1892 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 390 1895 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 392 1898 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 394 1900 Suriye Vilayet Salnamesi
AESLN 230 1894 Beyrut Vilayet Salnamesi
AESLN 231 1899 Beyrut Vilayet Salnamesi
AESLN 232 1901 Beyrut Vilayet Salnamesi
AESLN 233 1904 Beyrut Vilayet Salnamesi
AESLN 234 1906 Beyrut Vilayet Salnamesi
AESLN 235 1908 Beyrut Vilayet Salnamesi
Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi 1325.
Halep Vilayet Salnamesi 1314.

FO 1410 64 vd, No.3 13 Ocak 1882 Beyrut.
FO 1410 69 No.6 23 Ocak 1882 Beyrut.
FO 1480 No.10 22 Nisan 1884 Beyrut.
FO 1480 No.2 10 Ocak 1884 Beyrut.
FO 1480 No.6 21 Mart 1884.
FO 1480 No.7 17 Ocak 1884 Beyrut.
FO 1480 No.8 16 Nisan 1884 Beyrut.
FO 1480 No.9 18 Nisan 1884 Beyrut.
FO 1548 18 Ocak 1886 Beyrut'tan gönderilen telgraf.
FO 1548 26 Ocak 1885 Beyrut.
FO 1548 29 Ocak 1886.
FO 1548 No.10 14 Şubat 1886.
FO 1548 No.4 22 Ocak 1886 Beyrut.
FO 1548 No.7 27 Ocak 1886 Beyrut.
FO 1548 No.8 4 Şubat 1886 Beyrut.
FO 1548 No.9 6 Şubat 1886 Beyrut.
FO 1583 11 Şubat 1887.
FO 1583 26 Ocak tarihli telgraf
FO 1583 8 Şubat tarihli telgraf.
FO 1583 No.5 3 Şubat 1887.
FO 1801 No.1 Confidential 2 Ocak 1893 Beyrut.
FO 1801 No.2 Confidential 9 Ocak 1893 Beyrut.
FO 1801 No.5 9 Şubat 1893 Beyrut.
FO 1801 No.6 11 Şubat 1893 Beyrut.
FO 195 1113 No.2 17 Ocak 1876 Beyrut.

FO 195 1306 No.37 18 Mayıs 1880 Beyrut.
FO 195/1154 No.74 5 Temmuz 1877 Alcih.
FO 195/1201 No.24 political confirmatinal 26 Mart 1878 Beyrut.
FO 195/1306 28 Haziran 1880.
FO 195/1306 8 Temmuz 1880.
FO 195/1306 No.35 14 Mayıs 1880 Beyrut.
FO 195/1306 No.39 20 Mayıs 1880.
FO 195/1306 No.42 31 Mayıs 1880 Beyrut.
FO 195/1306 No.43 4 Haziran 1880 Beyrut.
FO 195/1306 No.44 5 Haziran 1880 Beyrut.
FO 195/1306 No.46 21 Haziran 1880 Beyrut.
FO 195/1369 No.31 6 Haziran 1881 Beyrut.
FO 195/1369 No.34 20 Haziran 1881.
FO 195/1369 No.35 Alcih.
FO 195/1369 No.35 Alcih'in eki olarak 20 Mayıs 1881 Nazareh.
FO 195/1369 No.35 Alcih'in eki olarak 2 Haziran 1881 Nazareh.
FO 195/1447 15 Haziran 1883 Beyrut
FO 195/1447 No.1 3 Aralık 1883 Beyrut
FO 195/1447 No.2 12 Ocak 1883 Beyrut.
FO 195/1447 No.33 13 Haziran 1883 Beyrut.
FO 195/1448 No.3 Confidential 25 Ocak 1883 Şam
FO 195/1448 No.5 10 Mart 1883 Şam.
FO 195/1448 No.6 27 Mart 1883.
FO 195/1480 9 Ocak 1884 Beyrut.
FO 195/1480 Özel 18 Mart 1884 Beyrut.
FO 195/1869 No.33 20 Haziran 1881 Beyrut.

BOA Tarih: 12/12/1914 (Miladî) Dosya No:2404 Gömlek No:86 Fon Kodu: HR.SYS.
BOA Tarih: 26/6/1913 (Miladî) Dosya No:84 Gömlek No:74 Fon Kodu: HR.SYS.
BOA Tarih: 15/1/1893 (Miladî) Dosya No:537 Gömlek No:100 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 04/3/1889 (Miladî) Dosya No:144 Gömlek No:6 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 25/6/1888 (Miladî) Dosya No:207 Gömlek No:92 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 24/8/1882 (Miladî) Dosya No:206 Gömlek No:64 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 05/7/1877 (Miladî) Dosya No:147 Gömlek No:112 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 26/5/1877 (Miladî) Dosya No:252 Gömlek No:33 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 12/10/1876 (Miladî) Dosya No:516 Gömlek No:100 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 25/8/1874 (Miladî) Dosya No:249 Gömlek No:44 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 12/8/1872 (Miladî) Dosya No:505 Gömlek No:76 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 31/1/1868 (Miladî) Dosya No:450 Gömlek No:35 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 31/12/1862 (Miladî) Dosya No:387 Gömlek No:46 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 15/7/1911 (Miladî) Dosya No:404 Gömlek No:60 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 24/6/1890 (Miladî) Dosya No:38 Gömlek No:93 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 12/3/1890 (Miladî) Dosya No:264 Gömlek No:26 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 04/2/1890 (Miladî) Dosya No:60 Gömlek No:5 Fon Kodu: HR.SYS.
BOA Tarih: 12/10/1889 (Miladî) Dosya No:393 Gömlek No:21 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 19/6/1888 (Miladî) Dosya No:263 Gömlek No:81 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 20/10/1887 (Miladî) Dosya No:531 Gömlek No:40 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 14/9/1878 (Miladî) Dosya No:464 Gömlek No:58 Fon Kodu: HR.TO..

BOA Tarih: 03/2/1875 (Miladî) Dosya No:515 Gömlek No:11 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 14/3/1874 (Miladî) Dosya No:248 Gömlek No:60 Fon Kodu: HR.TO..
BOA Tarih: 31/5/1871 (Miladî) Dosya No:510 Gömlek No:77 Fon Kodu: HR.TO..

KİTAP VE MAKALELER

- ABDULLAH Tansel Fevziye (Haz.), **Namık Kemal'in Mektupları**, C.II, 1969.
- ABU-MANNEH Butrus, "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi", **Middle Eastern Studies**, c.15 (1979).
- ACAR İrfan C., **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- AÇIKEL Fethi, "Model-Bağımlı Modernleşme Üzerine Kavramsal Bir Deneme: Seçkinler ve Osmanlı- Türk Modernliğinin Bilişsel Kurumsal Repertuarı", **Tarihsel Sosyoloji Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar**, Der. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.
- AHMED Feroz, **From Empire to Republic Essays on he Late Ottoman Empire And Modern Turkey**, V.1, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2008.
- AHMED Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 7. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKALIN Cüneyt, "ABD Jöntürk Devrimi İlişkileri", **İttihat Terakki ve Jöntürkler**
- AKARLI Engin Deniz, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad paşa'nın Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul, 1978.
- AKARLI Engin Deniz, **Cebel-i Lübnan'da Mutasarrıflık Düzeni 1861-1915**, Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1981.
- AKARLI Engin, **The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920**, Centre for Lebanese Studies and I.B. Tauris, London, New York.
- AKÇURA Yusuf, **Zamanımız Avrupa Tarihi**, Ankara, 1933.
- AKÇURA Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, aton.ttu.edu/pdf/Uc_Tarzi_Siyaset.pdf
- AKGÜN Seçil, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi**, 24-26 Mayıs 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999.
- AKSAN Virginia H., **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKŞİN Sina **Türkiye Tarihi**, Beşinci Basım, Cem Yayınevi, 1997, C.3.
- AKŞİN Sina, "Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakki'yi Neden Sevmiyorlardı?", **Jöntürkler ve İttihat Terakki**, İmge Kiabevi, Ankara, 2001.
- AKYÜZ Kenan, **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- AKYÜZ Yahya, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.22, Güz 2007.
- ALKAN Mehme Ö., "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Mlitarizm veya Militer Türk İslam Sentezi", **II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek**, Der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALKAN Mehmet Ö., "Modernization from Empire to Republic and Education in the Process of Nationalism", **Ottoman Past and Today's Turkey**, Ed. Kemal H. Karpat-Brill, Leiden, 2000.

- ALLAN Tony, “Ortadoğu’da Yiyecek Üretimi”, **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Ed. Zubaida Sami-Tapper Richard, Çev. Tansel Ülkü, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ALPEREN Abdullah, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme ve Din”, **Osmanlı**, C.7.
- AL-QATTAN Najwa, “Litigants and Neighbors: The Communal Topography of Ottoman Damascus”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 44, No. 3, (Jul., 2002), pp. 511-533 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3879378>;
- ARIEH Y Ben, “The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century”, **Annals of the Association of American Geographers**, Vol. 65, No. 2, (Jun., 1975), pp. 252-269 Published by: Taylor & Francis, Ltd. on behalf of the Association of American Geographers Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2562086>;
- ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt:1-2, 15. Basım Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.
- ASLAN Seyfettin - YILMAZ Abdullah, “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/120.pdf>
- AYDIN Mahir, “İttihat ve Terakki’nin Türk Tarihindeki Yeri”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- AYDIN Veli, “Osmanlı Maliyesi’nde Bir Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002, C.13.
- BAYKAL Bekir Sıtkı, “III. Mustafa’ maddesi, **M.E.B.İ.A.**, C.8, İstanbul, 1987.
- BAYKARA Tuncer, “Nizami Tanzimat ve Medeniyet Kavramları Üzerine”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu (Bildiriler)**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991.
- BAYRAKTAR Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Orta-doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:8 Tarih Şubesi yayınları No:7, Elazığ, 2004.
- BEININ Joel, **Workers and Peasants in the Modern Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- BERKES Niyazi, Batıcılık, **Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- BERKES Niyazi, **Patrikhane ve Ekümeniklik**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- BERKES Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- BEYDİLLİ Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.1, IRCICA, İstanbul, 1999.
- “Beyrut” maddesi, **Ana Britanica**, C.5, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- BLAISEDELL D.E., **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü**, Çev. Kuyucak Hazım Atif, İstanbul, 1940.
- Bolat Gökhan, **MF.MGM-7/39-40 Numaralı Defterlerin Transkripsiyonu ve Suriye’de Faaliyet Gösteren Yabancı Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.
- BOZKURT Gülnihal, “Tanzimat ve Hukuk”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1994.
- BOZKURT Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

- BOZTEMUR Recep, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde Ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13568.pdf>
- BRESTOWSKI August und Lafite Henry, **Pharmaceutische Reisebilder aus Oriente**, Wien, 1890.
- BUTRUS Abu-Manneh, “Sultan Abdulhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi”, *Middle Eastern Studies*, C.15 (1979).
- CEMGİL Adnan, “İlginç Bir Kitap: Berlin- Bağdat”, **Tarih ve Toplum**, S.59, Kasım 1988.
- CEZAR Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemleri**, Alan Yayınları, İstanbul, 1986.
- CHILDS Timothy W., **Tarblusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri**, Çev. Berktaş Deniz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- COLEMAN James S., “Modernization: Political Aspects”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, V.10, The Macmillan, New York, 1972.
- ÇOŞAR Simten, “Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Pataloji, Tıkanma”, **Doğu Batı**, S.8, Ağustos-Eylül-Ekim 1999, Ankara.
- ÇADIRCI Musa, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, VII-XII/14-23, 1975.
- ÇADIRCI Musa, “Redif Askeri Teşkilatı”, **Yedinci Askeri Tarih Semineri (25-27 Ekim 1999) Bildirileri I**, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 2000.
- ÇADIRCI Musa, “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim”, **Belleten**, C.XXV, S.203.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1997.
- ÇADIRCI, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2011.
- ÇAKIR Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇELİK Hüseyin, “Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar”, **Tarih ve Toplum**, S.108.
- ÇİĞDEM Ahmet, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yay, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2004.
- ÇOLAK Yılmaz, “Civilized and Modernized The Transformation of the Ottoman Vision of Society in the 19th Century”, **The Great Ottoman Turkish Civilisation**, V.II.
- DAM Nicolas Van, **Suriye’de İktidar Mücadelesi**, çev. İdiz Semih - Falay Çelkivik Aslı, İstanbul, 2000.
- DANIAL Pipes, **The Greater Syria: History of an Ambition**, Oxford University Press, 1992.
- DERİNGİL Selim, “They Live in a State of Nomadism and Savagery, The Late Ottoman Empire and the Post Colonial Debate”, **Comparative Studies of Society and History**, C.45, Nisan 2003.
- DERİNGİL Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- DOĞAN D. Mehmet, “Basın”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.I, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977.
- DOĞAN Necmettin, “Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori”, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

- DORE Ronald P., "The Bourgeoisie in Modernizing Societies", **International Encyclopedia of the Social Sciences**, V.10, The Macmillan, NewYork, 1972.
- DOUMANI, Beshara. **Rediscovering Palestine: Merchants and peasants in Jabal Nablus, 1700-1900** (Berkeley, 1995).
- DURSUN Davut, "Tarihten XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Beyrut", **Tarih ve Toplum**, C.13, S.78.
- ELDEM Edhem, Goffman Daniel ve Masters Bruce, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ELDEM Vedat, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- ELİBÜYÜK Mesut, "Ortadoğunun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", **Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi**, S.1, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003.
- ERGİN Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Eser, İstanbul, 1977.
- ERGİN Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940.
- ENGİN Vahdetin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara, 2002.
- ERGUT Ferdan-UYŞAL Ayşen, "Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?", **Tarihsel Sosyoloji Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- ERGÜN İsmet, **Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Ankara, 1985,
- ERYILMAZ Bilal, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.
- EYİCİL Ahmet, **Siyasi Tarih**, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991.
- FRNA Benjamin C., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi", **Doğu Batı**, S.53, Mayıs-Haziran-Temmuz 2010.
- GANIMI Eş-Şeyh Ra'fet, "19. Yüzyılın Yarisında Arap Ülkelerindeki Osmanlı Eğitim Sistemi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Elazığ, 2003.
- GELVİN, James. **Divided Loyalties: Nationalism And Mass Politics İn Syria At The Close Of Empire**, Berkeley, 1999.
- GENCER Bedri, **İslamda Modernleşme (1839-1939)**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008.
- GEORGEON François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev. Berkay Ali, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, "1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", **Bellekten**, C.X, S.40, 1946.
- GÖNEN Yasemin Saner, "Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- GÜLEÇ Cengiz, "Tanzimat ve Ulusal Kimliğimiz", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)**, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1991.
- GÜLSOY Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayınları, İstanbul, 1994.
- GÜLTEKİN Metin, "Charles Baudelaire ve Modernizm", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış -2007 C.6 S.19.
- GÜNAY Selahattin, **Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- HANIOĞLU M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.

- HANİOĞLU M.Şükrü, “Jön Türkler”, **İslam Ansiklopedisi**, C.23, İslam Araştırmaları Merkezi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- HARTMANN, MEB İA,11/302
- HAYTA Necdet ve Ünal Uğur, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri**, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.
- HEPER Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2006.
- HİLMİ Mustafa, **et-Tasavvuf ve el-itticâhu’s-Selefi fî Asrı’l Hadîs**, İskenderiye, Daru’d-Da’ve, 1982.
- HOBBSAWM Eric. J., **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- HOBBSAWM Eric. J., **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2002.
- HORNBY A. S., “Modern”, **Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English**, Oxford University Press, 1974.
- HOURANI Alber, **Arap Halkları Tarihi**, Sekizinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- HOURANI Albert, “Lebanon: The Development of a Political Society”, **Politics in Lebanon**, Der. L. Binder, J. Wiles and Sons, New York, 1966.
- HOURANI Albert, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, Çev. Boyacı Latif - Yılmaz Hüseyin, İnsan Yay., İstanbul, 1993.
- HOURANI, **Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939**, Oxford University Press, London, 1970.
- HUDSON Leila, **Transforming Damascus Space and Modernity in an Islamic City**, Tauris Academic Studies, London- New York.
- HÜLAGÜ Metin, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2008.
- IMBERT Paul, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri**, (Librairie Academique, Paris, 1909), Çev. Cemgil Adnan, Havass Yayınları, İstanbul, 1981.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, IRCICA Zaman Yayıncılık, C.2, İstanbul, 1999.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, **Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, TTK Yay, Ankara, 1999.
- İLHAN Suat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Yapı İçerisinde Tanzimatın yeri”, Konferanslar, **Belleten**, C.55, S.213, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ağustos, 1991.
- İLTER Tuğrul, “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”, **Küresel İletişim Dergisi**, S.1, Bahar-2006.
- İLTER Tuğrul, “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”, **Küresel İletişim Dergisi**, S.1, Bahar-2006.
- İNALCIK Halil, “Senedi- İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, 1996/ Belleten, C.XXVIII, S.112, 1964.
- İNALCIK Halil, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
- İSLAMOĞLU Huri, “Modernities Compared: State Transformations and Constitutions of Property in the Qing and Ottoman Empires,” **Journal of Early Modern History**, 2001, C. 5, S. 4.

- İSLAMOĞLU Huricihan, “Hukuk, Piyasa, Siyaset Üçleminin Yeniden Düşünülmesi ve Bir Liberalizm Eleştirisi”, **Tarihsel Soysoloji Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- İSLAMOĞLU İnan Huri, “Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet, Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- İSLAMOĞLU İnan Huri, “Modernities Compared: State Transformations and Constitutions of Property in the Qing and Ottoman Empires,” **Journal of Early Modern History**, 2001, C. 5, S. 4.
- İZER Feryal, “Kaiser Wilhelm’in İstanbul’u Ziyareti ve Şale Kasr-ı Hümayunu”, **Tarih ve Toplum**, C.12, S.73,
- JEANNIERE Abel, “Modernite Nedir?”, Çev: Tural Küçük Nilgün, **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994,
- JORGA Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Epçeli Nilüfer, C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KARA İsmail, “Cemaleddin Efganî Biyografisine İki Önemli Katkı”, **Tarih ve Toplum**, S.99, Mart 1992.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.V-VI-VIII, TTK, Ankara, 1996.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- KARPAT Kemal H., “The Ottoman Emigration to America 1860-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 2, (May, 1985), pp. 175-209
Published by: Cambridge University Press Stable URL:
<http://www.jstor.org/stable/163603>.
- KARPAT, Kemal H., “The Memories of N. Batzaria: The Young Turks and Nationalism”, **International Journal of Middle East Studies**, C.6, No.3, Temmuz 1975.
- KASSAB Sawsan Agha-Tadmori Khaled Omer, Beyrut et le Sultan, Municipalité de Beyrouth, Editions Terre Du Liban, Beyrut, 2002.
- KASSAB Sawsan Agha ve Tadmori Khaled Omer, **Beyrut et le Sultan**, Municipalité de Beyrouth, Editions Terre Du Liban, Beyrut, 2002.
- KAŞIKÇI Osman, “Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- KAVTARANI Vacih, “20. Yüzyılın İlk Yarısında Lübnan’da Milliyetçi Düşünce ve Osmanlı İmgesi”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye**, Der. Karpat Kemal H., 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KAYALI Hasan, **Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism and Islamic in the Ottoman Empire 1908-1918**, Berkeley, 1997.
- KAYALI Hasan, **Jöntürkler ve Araplar (1908-1918)**, Çev. Yöney Türkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988.
- KAYNAR Reşat, **Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat**, Ankara, 1954.
- KAYRA Cahit, Çev., **Hümayun Neşriyatı**, Dersaade, 1332, Günümüz Türkçesine Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAZGAN Gülten, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000,
- KEDDIE Nikki R., **Sayyid Jamal Al-Din Al-Afghani: A Political Biography**, University of California Press, Berkeley, 1972.

- KELEŞ Erdoğan, “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 43, Ankara, Mart 2008.
- KENEDY Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.
- KEYDER Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, çev. Tekay Sabri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- KHIRALLAH Shereen, Railroadsin the Middle East 1856-1948 (Political and Economical Background), **Librairie du Liban**, 1991, Lebanon.
- KILIÇ DENMAN Fatma, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jöntürk Dergisi: Kadın**, Librakitap, İstanbul, 2009.
- KILIÇKAYA, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- KIZILÇELİK Sezgin, “Postmodernizm: ‘Modernlik Projesine’ Bir Başkaldırı”, **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 30.
- KİLİ Suna-GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Yenilenmiş 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- KİLLİ Suna, “1876 Anayasası ve Çağdaşlaşma Sorunu”, **Armağan Kitabı**, Ankara, 1978.
- KİNDER-HILGEMANN, **Düny Tarihi Atlası**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay, Ankara, 2006, C.1.
- KOCABAŞOĞLU Uygur, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900**, İletişim Yay, İst, 2004.
- KODAMAN Bayram-ÜNAL Mehmet Ali, Haz., **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- KOLOĞLU Orhan, “İlk Türkçe Gazete Vakayı-i Mısıriye”, **Tarih ve Toplum**, S.58, Ekim 1988.
- KOLOĞLU Orhan, “Osmanlı Toplumunda Kamuoyunun Evrimi”, **Osmanlı**, C.7.
- KOLOĞLU Orhan, *Basımevi ve Basının Gecikme sebepleri ve Sonuçları*, **Gazeteciler Cemiyeti Yayınları** 19, İstanbul, 1987.
- KOLOĞLU Orhan, **Takvim-i Vekâyi Türk Basınında 150. Yıl**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1881.
- KORAY Semih, “100. Yılı Anısına Jöntürk Devrimi Çalıştayı Açış Konuşması”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- KÖKSAL Yonca, “Sosyal Kontrol Sistemleri: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Devlet- Toplum’ İlişkileri”, **Tarihsel Sosyoloji Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.
- KURDAKUL Necdet, “Midhat Paşa’nın Suriye Layihaları ve Ortadoğu Olayları”, **Tarih ve Toplum**, S.84, Aralık, 1990.
- KURŞUN Zekeriya, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1992.
- KUTLU Sacit, **Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 2008
- KÜÇÜK Cevdet, “Abdülmeçid” maddesi, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, C.1
- KÜÇÜK Mehmet, “Postmodernin Modern Karakteri Ya da Dönemleştirmenin İronisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, (Derleyen: Küçük Mehmet), Vadi Yayınları, Ankara, 1994.

- KÜRKCÜOĞLU Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, AÜSBF Yay, Ankara, 1982.
- LEON Carl Brown, **Internatinal Politics and the Middle East**, Colombia UP, New York, 1884.
- LERNER Daniel, "Modernization: Social Aspects" maddesi, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, The Macmillan, NewYork, 1972, V.13.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Turna Boğaç Babür, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008.
- LEWIS Bernard, **Ortadoğu İkibin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Çev. Kölay Selen Y., 5. baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.
- LEWIS, Norman. **Nomads And Settlers İn Syria And Jordan, 1800-1980**, Cambridge, 1987.
- MAKDİSİ Ussama, "Ottoman Orientalism", **The American Historical Review**, C.107, Haziran 2002.
- MARDİN Şerif, "Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah denemesi", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, 1995.
- MARDİN Şerif, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", **Türk Modernleşmesi: Makaleler**, C.4, İstanbul, 1991.
- MARDİN Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2006.
- MARDİN Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- MARDİN Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- MASTERS Bruce vd., **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- MC CARTHY Justin, **The Ottoman Turks an Introductory History to 1923**, Longman, London, 1997.
- MC MURRAY Jonathan S., **Distant Ties Germany, the Otoman Empire and he Construction of he Baghdad Railway**, Preager, London, 2001.
- MCNEILL William H., **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenal, İmge Kitabevi, İstanbul, 1994.
- MEMEILL William H., **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenal, 3. Baskı, Ankara, 1994.
- MERIWETHER, Margaret L. "Women And Economic Change in 19th Century Aleppo", JUDİTH E. Tucker, Der. **Arab Women**, Washington, 1993.
- MERTOĞLU Suat, "Takdim", Muhammed Mahzumi Paşa, **Cemaleddin Afganî'nin Hatıraları**, Çev. Adem Yerinde, Klasik Yayınları, 2006.
- MOORE Wilbert E., "Social Change" maddesi, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, The Macmillan, NewYork, 1972, V.13.
- NEUMANN Christoph K., **Araç Tarih, Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- NEUMANN Christoph K., "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
- NİSBETT Richard E., **Doğulular ile Batılılar nasıl –ve neden- birbirinden farklı düşünürler? Düşüncenin Coğrafyası**, 2. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006.

- OCAK Ahmet Yaşar, “Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik Dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bildiriler**, İstanbul, 1994.
- ODABAŞI Arda, “İttihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm”, **İttihat Terakki ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- OĞUZOĞLU Yusuf, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortadoğu’ya Yönelik Politikalar ve bunun Osmanlı Devleti Üzerine Etkileri”, Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.
- ONGUNSU A. Hamit, “Abdülaziz Maddesi”, M.E.B.İslam Ansiklopedisi, C.1, Ankara 1997.
- ORTAYLI İlber, **Avrupa ve Biz Seçme Eserler I**, 7. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI İlber, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar”, **Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ORTAYLI İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri: 1840-1880**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- ÖKÇÜN Gündüz, “Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXV, No:2, Ankara, Haziran 1970.
- ÖKE Mim Kemal, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.XII, Çağrı Yay., İstanbul, 1993.
- ÖKE Mim Kemal, **Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, İstanbul, 1982.
- ÖNEN Nizam ve Cenk REYHAN, **Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖZBARAN Salih, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- ÖZBAY Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneler**, C.II, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976.
- ÖZBEK Nadir, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.1, 2004.
- ÖZDİKMENLİ İlkin, **Jürgen Habermas’in Modernite Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ÖZKAYA Sevda, “Osmanlı Modernleşme Sürecinin Irak’taki Yansımaları”, Öztürk ve Çakar Ed., **İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak Bildiriler II**, Fırat Üniversitesi Orta-doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:12, Elazığ, 2006.
- ÖZTÜRK Osman, “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- ÖZTÜRK Osman, “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ÖZYÜKSEL Murat, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988.
- ÖZYÜKSEL Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZYÜKSEL Murat, “Hicaz Demiryolu”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara, 2002.
- PIPES Danial, **The Greater Syria: History of an Ambition**, Oxford University Press, 1992.
- QUATAERT Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, 2. Baskı, İletişim yayınları, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2003.
- RAFEQ Abdul-Karim “Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria” **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 111, No. 3, (Jul. - Sep., 1991), Published by: American Oriental Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/604267>.
- REED Howard, “Tanzimat Ne Zaman Başladı ve Bitti? Zamanlaması ile ilgili Görüşler”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)**, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1991.
- REILLY James A. “Property, Status, and Class in Ottoman Damascus: Case Studies from the Nineteenth Century”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 112, No. 1, (Jan. - Mar., 1992), Published by: American Oriental Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/604581>.
- REYHAN Cenk, **Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi**, Memleket Siyaset Yönetim, 2006/1.
- SAİD Edward, **Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis, İstanbul, 2008.
- SAKAOĞLU Necdet, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, C.1.
- SALİBİ Kemal S., **The Modern History of Lebanon**, Weidenfeld and Nicolson, London, 1965.
- SANDER Oral-FİŞEK Kurthan, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- SANDER Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- SANER Gönen Yasemin, “Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- SCHULL Kent, “Tutuklu Sayımı: Jöntürklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- SELAM Selim Ali “Paris Arap Kongresi”, **Beyrut Şehremini'nin Anıları**, 2. Baskı, Tercüme Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.
- SERTOĞLU Mihet, **Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.6, Güven Yayınları, İstanbul, 1998.
- SHAW Stanford J., “19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketleri ve Merkezi Yasama Meclisleri”, **Tarih ve Toplum**, Nisan-Mayıs 1990.
- SOHRABİ Nader, “Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why It Mattered”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 44, No. 1, (Jan., 2002), Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3879400>

- SOHRABİ Nader, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908", **The American Journal of Sociology**, Vol. 100, No. 6, (May, 1995), Published by: The University of Chicago Press
Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2782676>
- SOMEL Selçuk Akşin, **The Modernizaion in the Public Education in he Ottoman Empire 1839-1908: Islamization**, Auocracy and Discipline, Brill, Leiden, 2001.
- SOMMERVILLE Story Ed., **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, Çev. İslamoğulları Adnan-Hoxha Rubin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- SUNATA İ. Hakkı, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- ŞEN Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞERİF Ahmet, **Arnavutluk'a Suriye'de ve Trablusgarp'a Tanîn**, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- TALAT Mehmed Paşa, **Talat Paşa'nın Anıları**, Haz. Kabacalı Alpay, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- TAŞKIRAN Cemalettin, **Ürkek Bir Siyasetin Tarih Önündeki Ağır Vebali Oniki Ada**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- TEKELİ İlhan, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", **Türkiye'de İmar Planlaması**, Ed. GÖK Tamer, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, 1980.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, "Mustafa Celaledin Bey'in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâmele Adlı Risalesi Üzerine", **Cumhuriyetin harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2004.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", **Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- TEKİNDAĞ M. C. Şehabeddin, "Dürzi Tarihine Dâir Notlar", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, C.VII, S.10, Eylül 1954.
- TERZİOĞLU Arslan, "Joseph Russegger, Henry Lafite ve August Brestowsky'ye Göre 19. Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut'ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, C.15, S.89, Mayıs 1991.
- THERBORN, 1996, s.61'den aktaran Seyfettin Aslan ve Abdullah Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/120.pdf>
- TIMOTHY Childs W., **Tarblusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri**, Çev. Bertay Deniz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- TİMUR Taner, "13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu", **Toplumsal Tarih**, S.165, Eylül 2007.
- TOPRAK Zafer, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların 'Türkleştirme Politikası' ", **Toplumsal Tarih**, S.146, Şubat, 2006.

- TOZLU Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihinde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- TUNÇ Salih, “II. Meşrutiyet Döneminde Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Asyası’nda Nüfuz Mücadelesi: Doğu’da Fransız Çıkarlarını Savunma Komitesi ve Pernot Misyonu”, **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan**, Ed. Embel Ersin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- TÜRKOĞLU Ömer, “Erken Bir Jöntürk Bildirisi”, **Tarih ve Toplum**, C.13, S.75.
- UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Genişleilmiş 8. Basım, DER Yayınları, İstanbul, 2010.
- UNAT Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Selim III’ün Veliht iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleleri”, **Bellekten**, N.5-6, 1938.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- ÜLMAN Haluk, “1840-45 Arasında Suriye ve Lübnan’ın Durumu ve Milletlerarası Politika”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVI (1963).
- ÜLMAN Haluk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, SBF Yayınları, Ankara, 1973.
- ÜNAL Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- VALENSI Lucette “Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 39, No. 2, (Apr., 1997), Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/179315>
- VATTER, Sherry. “Militant Journeymen In 19th Century Damascus: Implications For The Middle Eastern Labor History Agenda” Zachary Lockman, der. **Workers and working classes in the Middle east: Struggles, histories, historiographies, albany**, 1994.
- VERDERY Richard N., “The Publications o the Bulaq Press under Muhammed Ali of Egypt”, **American Oriental Studies**, C.91, No.1, Ocak- Mart 1971.
- YALMAN Ahmed Emin, **The Development of Modern Turkey as Measured by its Press**, New York, 1914.
- YAVUZ Hilmi, “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?”, **Modernleşme ve Batıcılık**, 3. Baskı, iletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- YAZICI Nesimi, **Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı**, OTAM, Ankara, 1992.
- YERASIMOS Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Dumont-Georgon, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- YILDIRIM İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.12, S.1, Elazığ, 2002.
- YÜCEKÖK Ahmet N., **Tanzimattan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.
- ZACHS Fruma, **The Makking of Syrian Identity Inellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut**, Brill, Leiden- Boston, 2005.
- ZEINE N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Gelenek Yay, İstanbul, 2003.

ZUBAIDA Sami, “Ortadoğu Yemek Kùltürlerinin Ulusal, Yerel ve Küresel Boyutları”,
Ortadoğu Mutfak Kùltürleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
ZÜHDİ İsmail, “Osmanlı Tarihinde Dürziler”, **İntibah 1311 Dürzi Olayları**, İkinci Baskı,
Şehir Yayınları, İstanbul, 2007.

EKLER

“VİLAYAT-I ŞAHANEDE MEMURİN-İ MAHALLİYE İLE ECNEBİ MEMURLARI ARASINDA MERASİM-İ TEŞRİFİYEYE DAİR TALİMAT”

Düvel-i Mütehabbeden biri tarafından memalik-i Şahanenin Şehir veya kasabalarından birine tayin olunan Ceneral Konsolos veya Konsolos veyahud Konsolos Vekilinin mahalli muvasalatında merkez Vilayetlerde Vali veya Sancaklarda Mutasarrıf ve Kazalarda Kaim-i Makam tarafından bir eser nezaket olarak resmi hoş Amediye’yi ifa için kendisine suret-i hususiyede ve binaberin elbise-i adiyeye ile Hükümet Tercümanı ve tercüman bulunmaz ise tercümanın hal ve nmevkiine muadil bir mevki’e haiz diğer bir memur gömderilir. Zikrolunan Ceneral Konsolos veya konsolos veyahud Konsolos Vekili memuriyetine mütezemmin Emr-i Âlinin vurudunu muteakkib büyük üniformasıyla veya hamil olduğu Nişanların ta’likiyle Bb-ı Hükümete Vali veyahud Mutasarrıf veya elbise-i resmiyesi varise Kaim-imakam canibindn büyük üniforma iktisası ve hamil olduğu Nişan-ı Alilerin ve gelen memurların mensub olduğu devletten nişanı bulunduğu halde anın ta’liki ile kabul olunur. Buna mukabil her devletin bir senede en büyük mahsus kangısı ise o gün Vali’nin veyahud Mutyasarrıf veya Kaim-i makam’ın bizzat elbise-i resmiye ile konsoloshaneye giderek tebrik eylemesi ve konsolosun kezalik konsolosun elbise-i resmiye ile konsolosu kabul etmesi lazım gelir. Ve bayramlarda Ceneral Konsolosları ve Konsoloslar ve Konsolos Vekilleri beray tebriki Hükümete tercüman veyahud vizite kâğıdı göndermelerine Milel-i Sairenin Reisine itibat-r ettikleri Kanun-u Sani’nin Birinci konsoloshaneye bir memur veyahud vizite kâğıdı gönderilir. Hükümdaran ile milletlerin Eyyam-ı Mahsusalarında icra olunacak merasim-i bahrşye ve saire için Fi 28 Recep Sene 1279 (19 Ocak 1863) tarihli emirname-i sami hükmü bakidir.

Yeni tayin olunan Valat ve Mutasarrıfın ve Kaimimakamların herkez memuriyetlerinde müvasatlarında orada bulunan Ceneral Konsolosları ve Konsoloslar ve Vis Konsoloslar ve Memurin-i Mumaileyhim dahi iade-i ziyaret ederler. İşbu ziyaret Elbise-i Resmiye veya adiyeye ile vali, Mutasarrıfların ve Kaimimakamların mahul olub aynı elbise ile iade edilecektir.

Valat ve Mutasarrıfın esna-yı Devriyede uğradıkları Mahalerdeki Konsolos ve Konsolos Vekillerinden kangıları kendi ... gelir ise anların ziyaretlerini ya bizzat veyahud işbu ziyaretlerini bizzat iade için ihtilas-ı vakt edemedikleri halde münasib bir vasıt ile iade ederler. Konsolosların bu iyaretleri resmi mecburi değil ise de bir kere icra edilince iadeleri

lazım gelir. Konsolos memurlarına “ajan Konsoloslar” gelince bunların memuriyete tayinlerinde elbise-i resmîyeleri var ise elbise-i resmîyeleri ile hükümete geldiklerinden yine elbise-i resmîyeleri ile kabul olunur. Ve kezalik elbise-i resmîye ile tercüman veya tercümanın hal-i mevkiine muadil bir mevki-i haiz bir memur konsoloshaneye gönderilerek ziyaretleri iade kılınır. Eyyam-ı Resmîye-i Saltanat-ı Milliyede bunlar elbise-i resmîyeleri var ise elbise-i resmîyeleriyle hükümete geleceklerinden Devlet-i Matbu’alarından yevm-i resmîsinde dahi taraf-ı Hükümetten tercüman yahud tercümanın hal-i mevki’ine muadil bir mevki’e haiz diğer bir memurun elbise-i resmîye ile nezdlerine i’zamı ve yeni tayin olunan Vali veya Mutasarrıflara icra edecekleri vizitenin kezalik a’zam olunacak tercüman veya tercüman-ı hal ve mevki’ine muadil bir mevkiyi haiz bir diğeri vasıtasıyla iadesi lazım gelir. Ma’ mafiya hükümet-i mahalliyenin en büyük memuru Kaim-i makam ise konsolosları bizzat ziyaret edecek ve konsolosların ziyareti bizzat iade eyleyeceklerdir. Nezd-i saltanat-ı seniyyede bulunan vüzeradan Memalik-i Şahanede dâhilinde seyr ve seyahat edenler Vali veyahud Mutasarrıf ve Kaim-i Makammahakke vurudlarında tarafeyn elbise-i Adiye ile yekdiğeri ziyaret ederler. Seyahat eden sefir kebir ise ziyaret-i ibtida Vali canibinden icra olunacak ve orta veya mukim elçi veyahud maslahatgüzar olduğu halde ziyaretin ibtida anlar tarafından icrasına intizar edebilecek ise de ifa-yı resmhoş amedi için irade-i mahalliyenin büyükmemurlarından birini nezdlerine gönderecektir. Ve Sefirin rütbesi ne olur ise olsun Mutasarrıf ve Kaim-i Makamların ve Vali’nin gıyabında vekalet eden zat-ı müşir rütbesine haiz olduğu halde süfera-yı evvel ziyaret eylemesi ve Vali Vekil-i Müşir olduğu takdirde ise kendisi büyük elçiyi evvelce ziyaret edecek orta veya mukim elçiyi veyahud Maslahatgüzar ise ifa-yı Resm hoş amedi için nezdlerine bir memur a’zam ettikten sonra bunların ziyaretlerine muntazır olacaktır. Valat ve Mutasarrıfın ve Kaim-i Makamların gaybubet halinde işbu talimatta gösterilen ziyaretlerin icrası veyahud kabul Vekil-i Resmîlerine aiddir.

Fİ 5 SAFER SENE: 1308 VE 10 EYLÜL SENE 1306”

Düvel-i Ecnebiye hükümdaranının eyyam-ı resmîyelerinde Sefn-i Şahane ve Kıla’-i Hakaniye’de icra olunacak merasim-i ihtiramiyeye dair **29 Şaban sene: 1275 ve 28 Receb sene: 1279** tarihleriyle canib-i Bab-ı Ali’den Memalik-i Mahruse-i Şahane sevahilinde bulunan Memurin-i Mülkiye’ye irsal olunan nizam mucibince tanzim kılınan talimat:

Bend-i Evvel: Hükümdaran-ı Ecnebiyenin eyyam-ı resmiyelerinde icra olunacak merasim senede bir kere Hükümdaran Hazretlerinin memurları tarafından ya ismi veyahud cülüsü kangısı ilan olunmak adet ise ol günde icra olunacaktır.

Bend-i Sani: Sevahili Memalik-i Şahane'de kâin bir şehrin limanında konsolosu bulunan devletin bir sefine-i harbiyesi bulunduğu halde o devletin hükümdarını ismi günü sefine-i mezkuriyeden atılacak toplara orada Devlet-i Aliye beyliği olubda on kıt'adan ziyde topu bulunur anın tarafından mukalebe olunarak kal'a veya tabyadan yalnız sancak günü de kılınacak ve Devlet-i Aliye beyliği olmaz veyahud olubda on kıt'adan ziyade topu bulunmaz ise o halde Bahriye Nezaretince Devleti Aliye beyliği mukabele etmeyerek yalnız Alay sancağını keşide edeceğinden kal'a ve tabyadan hem top atılıb ve hem de sancak çekilecektir.

Bend-i Salis: Hükümdaranın yortusu günü olan devletin sefine-i harbiyesi olubda diğer bir devletin beylik sefinesi bulunur. Ve gerek yortusu olan devlete riayeten ve gerek devlete vekâleten top atacak olur ise kezalik Devlet-i Asliye beyliği olup da on kıt'adan ziyade topu bulunduğu surette ikinci bentte gösterildiği vecihle anın tarafından top atılıb orada kal'a ve tabya varise yalnız sancak çekilecek ve Devlet-i Aliye beyliğ olmaz veyahut olup da on kıt'adan ziyade topu olmaz ise kal' a ve tabyadan top atılarak sancak küşad olacaktır.

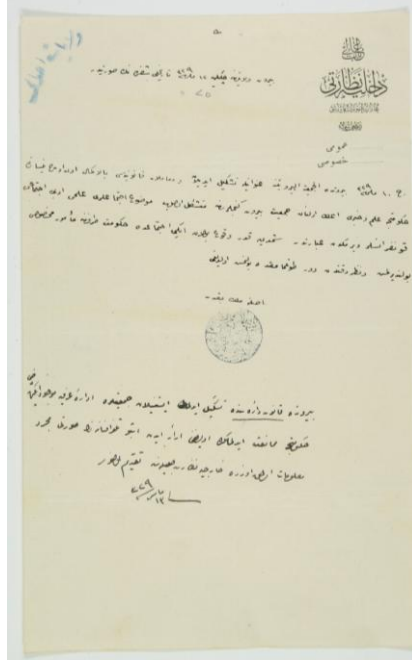
Bend-i Rabi': Sahil-i Bahirde vaki' olup limanında ne yortusu olan devletin ne de başka bir devletin sefine-i harbiyesi bulunmayan şehirlerde Devlet-i Aliye beyliği bulunduğu halde usul-u bahriyeye göre top endaht etmeyip Alay Sancaklarını dahi çekemeyip cenkten ve kal'âdan top atılmayarak yalnız sancak küşad olacaktır.

Bend-i Hamis: Gerek Devlet-i Aliye'nin ve gerek Devlet-i Ecnebiye'den birinin sefine-ş harbiyesi bulunmayan mahaller sahil-i deryadan ba'id olan şehirlerde kal'a veya tabya varise konsoloshanelerde bayrak çekildikte yortusu olan devletin konsoloshanesine canib-i hükümetten bir memur irsalıyla merasim-i tebrikin icrası lazım geleceğinden kal'a veya tabyada kezalik top atılarak yalnız sancak keşide edilecektir.

Fİ 7 SAFER SENE: 1308 VE 10 EYLÜL SENE: 1306

(Beyrut Vilayet Salnamesi 1908)

SEÇİLMİŞ BAŞBAKANLIK ARŞİV BELGELERİ

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezâreti
Muhaberât-ı Umumiye Dairesi
İkinci şube

Beyrut Vilâyeti'nden çekilen 12 Mayıs 1329 tarihli şifrenin suretidir.

C.[cevap] 10 Mayıs sene 1329. Beyrut'ta El-Cemiyetü'l- Beyrutiye unvanıyla teşkil edilen ve muâmelât-ı kânûniyesi bi'l-ikmâl 13 Nisan'da hükûmetçe ilm ü haberi itâ olunan cemiyet Beyrut gençlerinden müteşekkil olup mevzû-i ictimâları ilmî, edebî, ictimâî konferanslar vermekten ibarettir. Şimdiye kadar vukûbulan iki ictimâda hükûmet tarafından memûr-ı mahsûs bulundurulması ve nazar-ı dikkatten dûr tutulmakta bulunmuş olduğu.

Aslına mutabıktır.

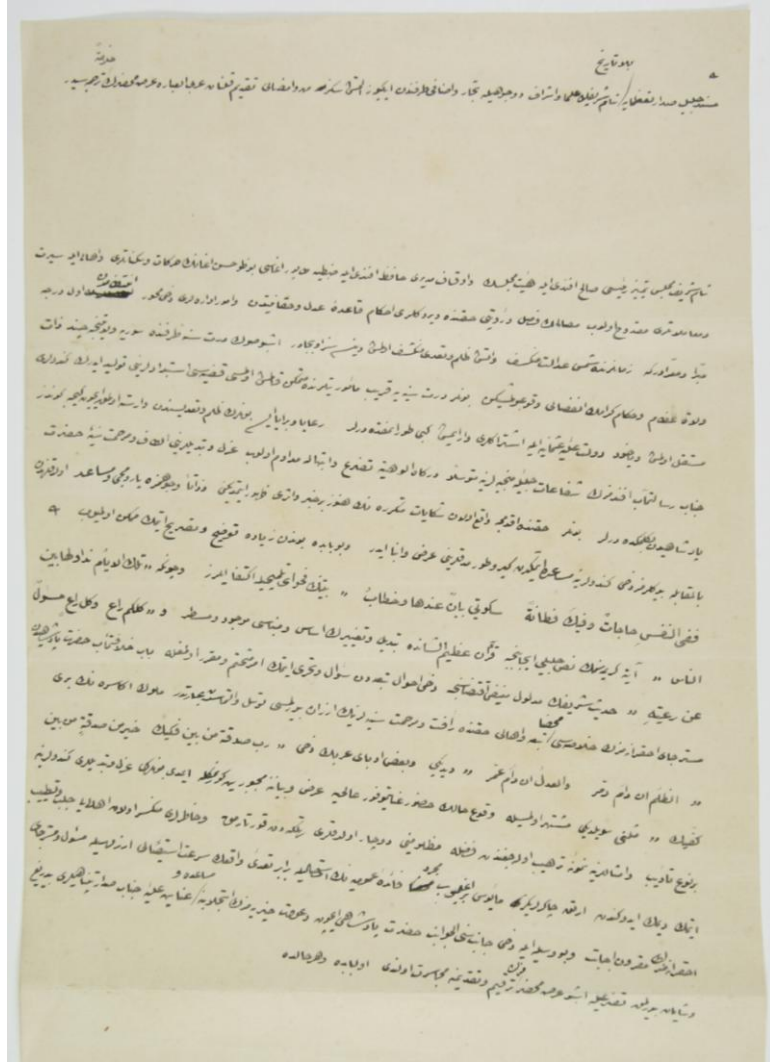
Mühür

Beyrut'ta kânûn dairesinde teşkil edilmek istenilen cemiyetlere idare-i örfiye mevcut iken dahi hükûmetçe mümânaat edilmekte olduğunu irâe eden iş bu telgrafnâmenin sureti mücerred malumât olmak üzere Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne takdim olunur.

Fî 13 Mayıs sene 1329

[26.6.1913]

HR. TO. 84/74

Mesned-i celîl-i Sadâret-i uzmâya bilâ tarih Şam-ı Şerif'in ulemâ ve eşraf ve vücûhuyla tüccar ve esnafı tarafından 268 mühür ve imzalı takdim kılınan arabîyyü'l ibâre arz-ı mahzarın hulâsaten tercümesidir.

Şam-ı Şerif Meclis-i Temyiz Reisi Salih Efendi ile hey'et-i meclisin ve Evkâf Müdürü Hafız Efendi ile Zabtiye tabur ağası Bozo Hasan Ağa'nın harekât ve sekenâtları ve ahali ile sîret ve muamelâtları makdûh olup mesâlihîn fasl u rû'yeti hakkında verdikleri ahkâm kâide-i adl u hakkaniyetten ve umûr-ı idareleri dahi mihver-i intizâmından ol derece müberrâ ve mu'arrad ki zamanlarında şems-i adalet münkesif ve ateş-i zulm ve ta'addî münkeşif olmuş dense sezâ vü becâdır.

İş bu son dört sene zarfında Suriye Vilâyetince çend zât vulât-ı izâm ve hükkâm-ı kirâmın infisâli vukû' bulmuşken bunlar dört seneye karîb memûriyetlerinde mütemekkin kalmış olması kaziyyesi istibdâdlarını tevlîd ederek kendileri müstakil olmuş veyahud

devlet-i aliyye-i Osmaniye ile iştirâkleri varmış gibi davranmaktadırlar. Reâyâ ve berâyâ ise bunların zulm ve tâaddisinden vâreste olmak için gece gündüz cenâb-ı risâlet-meâb-ı efendimizin şefâat-i celîle-i münciyyelerine müvessilen dergâh-ı ulûhiyyete tazarrû ve ibtidâle müdâvim olup azl ü tebdillerini eltâf ve merhamet-i seniyye-i hazret-i Padişahîden beklemektedirler. Bunlar hakkında akdemce vâkî olan şikâyât-ı mükerrerenin henüz bir hayr ve eseri zuhûr etmediğini ve zaten vücûhumuza yarımca ve müsâid olduklarından bi'l-mukâbele büyüklerimiz dahi kendilerine müsaade etmekten geri durmadıklarını arz ve inbâ eder.

Ve bu bâbda bundan ziyâde tavzîh ve tasrîh etmek mümkün olmayıp “fe-fi-nefsi hâcât-ün vefike fetâneten sükûtî beyân-ün indihâ ve hitâbû” beyteynin fehvâ-yı telmihiyle iktifâ eyleriz ve çünkü “tilkel eyyâm nûdavi-lüha beynennas” ayet-i kerimesinin nass-ı celîli icâbınca Kuran-ı azimü'ş-şânda tebdîl ve tagyîrin esas ve münâsibi mevcut ve musattar ve “küllüküm râin ve küllü râin mes'ûlün an- münâsibi râiyetihî” hadis-i şerifin medlûl-i münifi iktizâsınca dahi ahvâl-i tebaadan sual ve taharrî etmek emr-i mütehattim ve mukarrer olmağla bâb-ı hilâfet-meâb-ı hazret-i Padişahîden müstercâ-yı ahkârânemizin hulâsası mahzan tebaa ve ahali hakkında re'fet ve merhamet-i seniyyelerinin erzân buyurulması tevessül ve iltimâsdan ibarettir.

Mülûk-ı ekâsirenin biri ez-zulmü en-dâme ve merrâ vel-adl ü in dâme ammara” dediği ve bazı edebâ-yı Arab'ın dahi “rabb-ı sadaktehu min-beyni fekkeyk hayrun min sadakatin min beyni keyfeyk” müsellesi söylediği müştahir olmasıyla vukû-ı hâlin huzur-ı inâyet-vufûr-ı âliye arz u beyânına mecburiyet görünmekle imdi bunların azl ve tebdilleri kendilerine bir nevî te'dip ve emsâllerine nümûne-i terhîb olacağından fazla mazlumunu dûçâr oldukları tehlikeden kurtarmak ve hatırları münkesir olan ahaliyi celb ve tatyîb etmek demek idüğünden artık çâkerleri me'yûs bırakılmayıp mücerred fâide-i umumiyenin istihsâliyle beraber ta'addî-i vâkîm sûrat-i istisâli arzusuyla mes'ûl ve müstercây-ı ahkârânemizin.makrûn-ı icâbet ve bu vesile ile dahi cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hazret-i Padişahî için dâvât-i hayriyyemizin isticlâbına müsaade ve inâyet-i aliyye-i cenâb-ı Sadâret-penahîleri bi-dirig ve şâyân buyurulmak teferrûuyla iş bu arz-ı mahzarımızın terkim ve takdimine mücâseret olundu. Ol-bâbda ve her hâlde.

[14 /08 /1878]

HR. TO. 464/58

نومرد	تاریخ	مترجم	مصحح	تجزیه و طبعی	نوع ترجمه	ملفوظات
						بها زلیا ایراطویجه سن شعف اول اکتبر ۱۳۰۲ قمری
						<p>شهرت به نامت اوده در دخی کون بیرون مرصفت اونه چه اوده بشننه اوده طقور دخی کونه قدر بیرون بعلیک شام بانه بدریننده بکرم برینه قدر حیفای بکرم برینه اونه قدر طابو طغی بیناسی نامه شعیه جولط معیب طابقیده قری سرفی شهرت کانه اولد برینه بشننه قدر قری سرفی دینا الله الغیسه برینه قدر با فیه کیدر جکر</p> <p>تختگاه ایراطویجه سن شعف طیبه دم نودور سیخه لر بیکه اویم تختگاه بار کیه بنیامه فاوندا بیکه تختگاه اولکله ده غیلک اولد بیکه</p>

Tercüme Odası

Brezilya imparatoriçesine müteállik otel İngiltere'nin defteridir.

Şehr-i Teşrîn-i Sâñî'nin 14. günü Beyrut'a muvasalat olunacak.
On beşinden on dokuzuncu gününe kadar Beyrut, Bâalbek, Şam, Lübnan'a.
Yirmisinden yirmi yedisine kadar Hayfa'ya
Yirmi üçünden otuzuna kadar Tabur dağı, Pibnas, Nâsıra, Şâur'a.
Bahr-i Lut, Mağrib tarîklerine Kudüs-i Şerif'e
Şehr-i Kânûn-ı Evvel'in birinden beşine kadar Kudüs-i Şerif ve Beytü'l-lahm'a
Altısından yedisine kadar Yafa'ya gidilecektir.

Bir tahtevan İmparatoriçe hazretleri için
Bir tahtevan Dame jeneurler için
Üç tahtevan Bargire binemeyen kadınlar için
Bir tahtevan erkeklerden alıyyü'l-mizâc olanlar için.

[12/10/1876]

HR. TO. 516/100

نمبرو	تاریخ	ترجم	مصحح	ترجمه اوسطی	نوع ترجمه	ملفوظات
		جمعی				
<p>سوره ولویه جیدہ سنہ ۱۰۰۰ عیسوی تا ۱۰۰۰ ہجری یرودہ مقیم انگریزہ جہان قورنوس طرہ ۱۰۰۰</p> <p>قرآنک عہ العبارہ عدوہ ترجمہ سید</p> <p>انگریزہ وہ ما دامل نامہ لکلا یہ جمعی نفع سید و بان شریف نیک تیرہ وادریک ترجمہ تصدیق</p> <p>سید عیدہ رید ناصرہ قضا سیدہ برز مکتبی کت داویشوری مکتبہ انگریزہ لکھنؤ</p> <p>وایام قرانیہ مخصوص اولیہ روزہ ما بالذکر نامہ قضا سید بنادانیس روزہ وہ قدر اولیہ سید</p> <p>ایکویہ مابین لوزم کلویہ عہدہ کہ سنہ جمعیت مذکورہ ویک طرہ نہ مابعد اولیہ کالکری</p> <p>و مضافیہ تاریخ و اولیہ و ان آت مذکورہ ایچ ایدریک مکتبہ محمد خانیہ لکھنؤ</p> <p>اولیہ سید عابد اولیہ بولوا ان آت حصہ جانب مابعدیہ حصہ اولیہ سید</p> <p>اولیہ حصہ مابعدیہ عکام مکتبی جانبدہ امرانغیر ذرہ ناصرہ قاضی حصہ کدوسہ</p> <p>تلیفات و توفیقیش بیانہ بر خصوص حصہ سیدہ عابد و لکھنؤ و سائلہ اولیہ ان آت</p> <p>مذکورہ مدیریہ مادام مائیم طرہ نہ بقرات الہی و سید اولیہ قرآن مجید ترجمہ</p> <p>اداب مقصد حیدر سید اختیار اولیہ ایچ روی ساعدہ ان آت اولیہ ان آت ایچ ایچ ایچ</p> <p>ان آت مذکورہ ایچ حکومت سید جانبدہ ترجمہ و توفیق سید سید عیدہ و بولوا اولیہ</p> <p>بربانک تفسیر اولیہ حصہ نغمات عیدہ و ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ</p> <p>و سید مذکور ایچ قرانیہ مکتبہ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ</p> <p>اولیہ سید مہمانت سرورہ روزیہ طرف دونیہ ہوسیدہ حل و سید مکتبہ ایچ ایچ ایچ</p> <p>تقدیرہ طرف مکتبہ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ</p> <p>سویہ اولیہ دیکہ موقتا امامت مانتہ کوسہ لکھنؤ مکتبہ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ ایچ</p> <p>رات دونیہ در کال اولیہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ مانتہ</p>						

Tercüme Odası

Suriye Vilâyet-i Celîlesi'ne fî 25 Ağustos sene 1874 tarihiyle Beyrut'ta mukim İngiltere ceneral konsolosu tarafından itâ olunan tahriratın Arabiyyü'l-ibâre sûret-i tercümesinin tercümesidir.

İngiltere'de madamlar nâmıyla teşekkül eden cemiyetin nafakasıyla ve benât-ı Şarkıyyenin terbiye ve edeplerinin terakkîsi maksadıyla sinîn-i adideden beri Nâsıra Kazâsı'nda bir kız mektebi küşâd olunmuştu.

Mekteb-i mezkûr derununda bulunmak ve eytâm kızlarına mahsûs olmak üzere mârru'z-zikr Nâsıra Kazâsı'nda bina ve inşası Londra'da tasavvur olunan Manastır için mübaayası lâzım gelen arsa geçen sene cemiyet-i mezkûre vekili tarafından mübayaa olunarak kemâl-i germi masârif ile binasına şurû' olunmuş ve inşaat-ı mezkûre epeyce ilerlemiş iken memâlik-i mahrûse-i cenâb-ı Padişahide ehl-i İslâma âid olmayan bu misillü inşaat hakkında cânib-i Bâbiâli'den ruhsat olmadıkça inşasına müsaade olunamayacağından bahisle menî için Akka Mutasarrıflığı cânibinden emr olunduğuna dair Nâsıra Kaymakamlığı'ndan kendisine tebligât vukûbulduğu beyânıyla bu husus hakkında pîşgâh-ı âli-i vekâlet-penâhîlerine vesat olunması hususu inşaat-ı mezkûre müdiresi Madam Makişam tarafından ba-tahrirât iltimâs ve istidâ olunmuştur.

Kızların terakkî-i adabı maksad-ı hayr-ı mersadına ihtiyar olunan bir işe rûy-i müsaade irâ'e olunmak insâniyetin icâbâtından olup inşaat-ı mezkûre ise hükûmet-i seniyye cânibinden taarruz vukû' bulmaksızın sinîn-i adideden beri başlanılmış olan bir binanın tetimmesi olmasıyla hakkında nizâmât-ı cedîde varsa bile ona tâbî olacak bir iş nazarıyla bakılamayacağı ve manastır-ı mezkûr eytâm kızlarına mahsûs olup ileride mahzûru ve hükûmet-i seniyyeye endişe verir bir gâilesi olmadığı hasebiyle mutalaât-ı mesrûde üzerine taraf-ı devletlerinden bu mes'elenin hâl ve tesviyesi mümkün olamadığı takdirde taraf-ı muhlisiden vâkî olacak işâr üzerine işin doğrudan doğruya sefâret ile Bâbiâli miyânında tesviye olununcaya değin muvakkaten itmâmına mümânaât gösterilmemesine müsaade-i aliyyeleri erzân buyurulmak temennâ-yı mahsûsunu zât-ı devletlerine derkâr olan ihtirâmât-ı fâika-i muhlisânemin te'kîd ve te'mînine vesile ittihâz eylerim.

[25.08.1874]

HR. TO. 249/44

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

Tarih: 14 Haziran sene 1304

Doktor Frank İronil tarafından Şam'da te'sis edilecek hastahâneye müsaade olunamayacağına dâir olan fî 9 Haziran sene 1888 tarihli ve 56 numaralı müzekkireye cevap.

Bâbîâlîye fî 19 Haziran sene 1888 tarihiyle İngiltere Sefâreti'nden vârid olan 77 numaralı takrîr-i şifâhinin tercümesidir.

Şam-ı Şerif'de üç hastahâne mevcut olduğu cihetle Doktor Frank İronil Makinon'un belde-i mezkûr tarafından şehirde bir hastahâne te'sisine lüzûm görünmediğini Suriye Vilâyet-i celîlesi cânibinden işâr olunmuş olduğuna ve şu hâle nazaran Doktor-ı mûmâileyh müsaade ve matlûbenin itâsı Bâbîâlîce kâbil olmadığına dair 9 Haziran sene 1888 tarihli ve 56 numaralı müzekkire-i şifâhiye ahz olundu. İngiltere Sefâreti Doktor Makinon'un talebini merde şâyân addemez. Evvel-be- evvel Şam-ı Şerif gibi seknesi kesir olan bir şehirde mîrî hastahânelerinin vücûdu tebaa-i ecnebiyeden bir tabibi orada bir hastahâne inşasından men' etmeğe kâfi bir sebep değildir. İngiltere Sefâreti'nin itikâdına göre hükûmet-i seniyye din ve mezhebe bakmayarak bi'l-cümle tebaa-i perverilerin refâh ve saâdetini bir dereceye kadar te'min edebilecek şeylerden mahrum etmek arzusunda bulunduğu cihetle bu misillü müessesât-ı hayriyyenin ihdâsına mevâni' etmek şöyle dursun bir daire-i makûle dahilinde bunların te'sisini teşvik etmelidir. Diğer taraftan İngiltere Sefâreti âtide muharrer husus hakkında Bâbîâlî'nin nazar-ı dikkatini celb etmeği muvâfık-ı maslahat addeder.

Şöyle ki: Suriye Valisi devletlü paşa hazretleri memûrîn-i mahalliyyenin Doktor Makinon'a aid hastahâne ile muayenehânenin tekrar küşâdı aleyhine ibkâ-i mevâni' edip etmedikleri hakkında istihsâl-i malumât ettiği sırada İngiltere konsolosuyla istişareden tevakkî ve ictinâb etmiş ve hatta Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tahrirâtını aldığı bile söylemiştir.

İmdi İngiltere konsolosu bu bâbda lâzım gelen bi'l-cümle izâhât ve malumâtı bi'l-itâ vali-i müşârunileyh husus-ı mezkûra dair mükemmel ve layiha tazmine ve Doktor Makinon'un maksad-ı hakîkisini dahi sûret-i vazıha ve katıyyede Bâbîâlî'ye arz ve işâra ikdâr edebiliyor idi. Ahvâl-i meşrûhaya nazaran Bâbîâlî'nin marru'z-zikr azm ve kararından ferâgatle bir maksad-ı insaniyetkârâniye mebnî iltimâs olunan iş bu hastahânenin tekrar küşâdına müsaade buyuracağı meczûmdur.

[19.06.1888]

HR. TO. 263/81

Handwritten Persian text on a page with a circular stamp at the bottom. The text is written in a cursive style and includes several lines of prose. A small number '۳' is visible at the top center of the page.

Handwritten Persian text on a page with a circular stamp at the bottom. The text is written in a cursive style and includes several lines of prose. A small number '۳' is visible at the top center of the page.

Suriye Vilâyet-i Celîlesi Valisi'ne fî 11 Rebûülevvel sene 1288 tarihiyle müverrehan Horan Mutasarrıflığı'ndan gönderilen tahrirâtın tercümesidir.

Şam'da İngiltere devlet-i fehimesinin konsolosu bulunan Mösyö Richard Burto'nun ahvâl ve tasarrufâtı müstağnî-i tavsîf ve beyândır. Mûmâileyhin bu günlerde Cebel-i Dürüz'e gelip bir takım gayr-i meşrû' hareketlere şürû' ve hatta bundan üç gün evvel Finvan karyesine bi'l-azime cümle meşâyihî yani İbrahim-el-Atraş ve Vakid-el-Hemedan ve Hertin ve Ebu Ali el-Hanavi nâm kimesneler ile bint-i amr meşâyihinden Cebel'de bulunan bi'l-cümle meşâyihî celb ve hafıyyen müzâkere ve müsâhabet eylediği ve bu meşâyih tarafından ictimâdan maksad ne olduğu her ne kadar beyân ve ifâde olunmayıp mektûm tutulmakta ise de diğer bazı kesân taraflarından alınan malumâta nazaran konsolos-ı mûmâileyhin bu ictimâdan arzını ve Dürziler İngiltere Devleti'nin taht-ı ta'biyetine idhâle teşvik ve tergîb ile beraber bu bâbda kendi vasıtasıyla devlet-i müşârunileyhaya arızalar takdim etmelerini meşâyih-i merkûmeye teklif ve ibrâmdan ibaret olup fakat mûmâileyhin bu yolda olan teşvikâtına hiç kimse ihâle-i sem'-i itibar etmemiştir. Husus-ı mezkûra dair desteris olabileceğimiz malumâtı savb-ı âlîlerine ileride arz ederim.

Deyrül-baht muhtarı için bir bedevi tarafından Finvan karyesine vürûd eden sirkat olunmuş olan bir re's bakarın taharrîsi zımında bu taraftan birkaç zabtiye ile Ahara karyesi muhtarının oğlu Hepşu nâm kimesne ol havaliye götürülmüş idi. Bunlar mezkûr Finvan karyesine vusûllerinde karye-i mezkûre muhtarının hânesine sabah ta'âmını etmek üzere duhûl ederek orada konsolos-ı mûmâileyhin oturduğunu müşâhede etmiş oldukları hâlde selâm vermeksizin içeriye girip oturmuşlardır. Merkûmların bu etvâr ve hareketleri konsolosun azametine dokunup Ahara karyesi muhtarının oğlu ile zabtiyelerin haps ve te'dîp olunmaklıkları iltimâsını hâvî mûmâileyh tarafından resmen bendenize bir kıt'a tezkire gönderilmiştir.

Bendeleri dahi derhâl mezkûr muhtarın oğlu ile zabtiyeleri celb edip tahkîk-i mâdde eylediğimde, konsolosun huzurunda taahhüd eylediklerini inkâr etmişler ise de ta'âm etmek üzere karye-i mezkûre muhtarının hânesine girdik ve orada konsolosun oturup yeddinde bulunan fotoğraf kağıtlarını irâe eylemekte olduğunu müşâhede eyledik ise de mugâyir-i adâb ve münhâl-i namus hiçbir harekette bulunmayarak dışarı çıktık. Fakat meclis-i mezkûre girdiğimiz vakit selâm vermediğimizden sebebi dahi malumunuz olduğu üzere bir küçük adam bir meclise girdiği vakit ol-meclisde meşâyihden biri veyahud bir büyük zât bulunursa selâm vermemek âdet-i mer'iyeye-i cibilliyeden olmasıdır demeleriyle bunların takrirleri muvâfık-ı usul görülerek şu şikâyet dahi mücerred Ahara karyesinin muhtarı bulunan Hamdgarramın şeref ve namusunu kesr etmek için bazı taraftan olunan taharriyâtın semeresi idüğü münfehim olmuştur. Keyfiyet muhât-ı ilm-i sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhileri buyurulmak üzere konsolos-ı mûmâileyhin mezkûr tahrirâtının sureti leffen sû-yı vâlâ-yı cenâb-ı vezirânelerine takdime ictisâr eylediğim ve bu bâbda talimât-ı mukteziye asafâneleri vürûduna müntezir bulunduğum rehin-i ilm-i âlî-i düstûrları buyurulduktan ol-bâbda ve her hâlde.

Horan Mutasarrıflığı'ndan fi 10 Mayıs sene 1287 tarihiyle Nâsıra'da bulunan Rum Mitrani Nifon Efendi tarafından vürûd eden takririn sureti tercümesidir.

Nezd-i vâlâlarında müstağnî-i arz u beyân olduğu üzere bundan akdem Şam'da mukim İngiltere Devleti konsolosunun Nâsıra'da ikâmet etmek üzere bulunduğu esnâda müteşebbis olduğu dava mülâsebesiyle yani kavmimiz tarafından adamlar hakkında taaddiyât olunduğundan bahisle muhtarana ve ne de taraf-ı acizâneme ictisâr-ı keyfiyyet etmeksizin ve mahallinde tahkik ve isbât-ı dava olunmaksızın mukayyeden Akka'ya celb ve ihzâr ettirildiği konsolos-ı mûmâileyh yine mukayyed oldukları halde beraber alarak Şam-ı Şerif'e götürmüşlerdir. Tebaa-i devlet-i aliyyeden bulunan kavmimiz her hâlde muhâfaza-i hukûk ve nâmusları nezd-i devlet-i aliyyede matlûb ve müstelzim bulunduğu indimizde meczûm ve müselleme idüğüne binâen bunlar hakkında ol-vechle ikâ-i tecvîz olunan muamele-i gayr-i lâhikanın yalnız iş'âr ve inhâsıyla iktifâ ederiz. Ve fakat icrâ-yı âyin edildiği esnâda vukû'a getirilmiş olan bazı hâlât-ı gayr-i marziyyenin ber-vech-i âti arz u beyânına ibtidâr ile saye-i merhamet-vâye-i hazret-i Padişahide nâil olduğumuz nimet-i huzur ve asayişin her vechle vikâye ve muhâfaza buyurulmasını bâ-kemâl tazarru' ve niyâz-ı istirhâmına min-gayr-i hadd-i ictisâr eyleriz.

Kudüs George's yortusuna müsâdif olan iş bu şehir-i Nisan'ın yirmi üçüncü günü hinc-i icrâ-yı âyin olduğunu müteâkib haricde işitilen tüfenk sedâsı üzerine tahkik-i madde zımında dışarıya çıkan eşhâsdan birisi ta'addî keyfiyyetin âhar mahalden vürûd etmiş meçhul-ül-ahvâl bazı kesân taraflarından vukû'a getirildiğini yani kesân-ı merkûmenin ellerinde asâ ve silah olduğu hâlde kilisede misafireten beytûtet eden Habeş-ül-asl bir adamı yatırıp darb etmekte olduklarını müşâhede eylemiş olması üzerine her hâlde merkûmun tahlîsine şitâb eylemiş ve iş bu vukû'ât dâhil ve hâric kenisede bulunanlara fevkalâde badi-i ızdırâb olmuştu. Ve bununla beraber kenisadan çıkıldıkta dahi âdât-ı kadîm-i mer'iyye-i Hıristiyanıyye üzere papas bir çocuğu vaftiz etmekte ve çocuğun akâribinden hayli kadınlar dahi orada hazır olduğu hâlde konsolos-ı mûmâileyh beraberinde bulunanlar ile kenisaya girip elindeki kırbaçıyla bir kandili kırarak ve ayağıyla da kenisada bulunan bir dolaba vurarak burada zikr ve ityânı müstehcin ve min küll-il-vücûh mugâyir-i adab arabca şetm ü sebb ve Habeşlüler misillü siz dahi devletim tarafından terbiye ve ceza göreceksiniz zemininde tehdid ve tahfîzi hâvî bir takım bî-mana kelimât serdine ağaz eyledi.

Konsolos-ı mûmâileyh bununla dahi iktifâ etmeyip arbeye-i mezbûrede bazı eşhâs bulunmuş olduğunun iddiasıyla def'aten saniye olarak gelip kenise havlisiyle sair etraf ve eknâfını teftiş ve taharrî eylemiş ise de hiçbir kimesneyi bulmadığından teşfiye-i gayz için kenise hizmetçisini ahz u girift ettirip habse irsâl ve ilkâ ettirmiştir. Konsolos-ı mûmâileyhin kenisaya def'aten saniyede azimetini mesmû'um oldukça mûmâileyhin şu harekâtı ne derece yolsuz olduğunu ve çünkü bu misillü teşebbüsât hükûmet-i mahalliyyenin vezâifinden olup konsolos-ı mûmâileyh kat'an cihet-i ta'alluku bulunmadığı huzur-ı kaimakamde dermiyânla beraber nâib efendi ile bizzat kendisi gidip bu vukû'âtı tahkik ve tedkik eylemelerini talep ve ricâ ettirmek üzerine azâ-yı meclisden i'zâm buyurulan dört azâ konsolos-ı mûmâileyhi orada bulduklarından birlikte her ne kadar icrâ-yı taharriyât

eylemişler ise de hiçbir kimesneyi bulamamışlardır. Mûmâileyhin işbu harekât-ı gayr-i lâyikasına zamime olmak üzere dava huzur-ı kaimakamiye arz olundukda oğlum Hadi Salih celb olunarak bu bâbda şühûd tedârik edilmesini mütezammın Akka'dan kendisine bir mektup vürûd eylediği derpîş olup merkûm mes'uliyet tahtına alınmıştır.

Halbuki böyle bir mektubun vürûdu keyfiyeti sıhhata makrûn olmadığı şöyle dursun velev sahîh olmuş olsa bile hiçbir vechle cünha add olunamaz. Ve bununla beraber mektubun meâli dahi ifâdât-ı vâkı'alarına göre hakikat-ı hâli meydana vaz' etmek için dört şahid tedâriki lüzumunu ihtârdan ibaret imiş. Bu hâlde yani vukû'-ı hâlin sıhhatini istîşhâd maksadıyla şühûd tedârik edilmesi ihtârı nasıl cünha add olunabilir. Ve şu vürûd etti denilen mektubun mugâyir-i nizâm ve usul ise ne için tevkif edilmedi ve bir de böyle âhara ve ale'l-husus cemaat-i ruhaniye efrâdından olan bir şahsın nâmına mevrûd bir mektubu ahz ve kırâete konsolos-ı mûmâileyhin ne hakkı vardır. İşte bu davadan dolayı icrâ olunmakta bulunan tedkikât ve tahkikâtı mücerred dûçâr-ı avk ve te'hîr eylememek ve mugâyir-i rızâ-yı âlî bu bâbda bir mahzûr ve neticeye ikâ etmemek mülâhazasıyla bu misillü harekât-ı ser-keşânâye karşı dâ'îleri nâçâr-ı ihtiyâr-ı rahmet ve sükût eyledim. Şu kadar ki şu hâlin neye intâç edeceğine ve bir de teşrîf-i âlîlerine müntazıran Akka cânibına azimet ettim. Düşen hâlden anlaşıldığına göre konsolos-ı mûmâileyhin maksad ve merâmı ve Ortodoks mezhebiyle dâ'îlerine ve ma'âbid ve cemaat-ı ruhaniyemize mücerred icrâ-yı hakâret ve tefâniyettir. Çünkü cemaat-ı ruhaniyemiz efrâdından celbini talep ettiği kimesneyi dâ'îlerine iş'âr ile bendeleri dahi imtisâlen li'l-emr bu hâlde irsâl ederdim. Bu dahi böyle misli na-mesbûk bir surette ma'âbid ve cemaat-i ruhaniyemiz hakkında vukû'a getirilmiş olan hâlât-ı na-lâyikaneden dolayı dâ'îleriyle beraber bi'l-cümle cemaat-i ruhaniye bilhassa cümle kavmimiz münkesir-ül-kalb ve münselib-ül-emniyye ve vâreste-i külf-i arz u beyân olduğu üzere memâlik-i fesihatü'l-mâlik cenâb-ı şehinşâhînin her bir cihetinde ve hatta Avrupa memalîğinde dahi kavânîn-i mevcûde ve nizâmât-ı mer'iyeye iktizâsınca bu makûle hâlât na-revâ vukû'una kat'an meydan verilmeyerek bi'l-cümle ahali kemâl-i huzur ve itmi'inân ile icrâ-yı âyin eylemekte iken ve hatta konsolos-ı mûmâileyhin mensûb olduğu nefsi İngiltere'de bile bu bâbda dikkat ve ihtimâm edilmekte iken milletimiz saye-i asayiş-vâye-i hazret-i Padişahide sıfat-ı resmîyeyi hâiz bir ecnebi memurundan bir takım hakâret ve ta'addiyat müşâhedeyle konsolos-ı mûmâileyhin adamlar hakkında vukû'bulan ta'addi merkûm Habeşü'l-asl veyahud bir başkası tarafından icrâ olsa bile konsolos-ı mûmâileyh teşhîr-i silah ile kiliseye hücumu ber-vech-i ma'rûz ve icrâ-yı hakâret ve adâvete ve bizzat bâ-husus ahz-ı intikâma bir hak ve salâhiyeti hâizmidir. Şu hâl-i iştîmâl mugâyir-i hakkaniyet ve adalet olmasıyla beraber umumen kavmimizin şikeste-i nâmusunu ve berâ-yı ziyaret Nâsıra'ya gelip ikâmet eden misafirlerimizin insilâb-ı emniyetlerini müceb olmuş ve bu hâlin tekerrüründen dahi cümleten havf ve haşyet olunmakta bulunmuş olduğunu kemâl teessüfle arz ve iş'âr eder. Ve takdimine mübâderet eylemiş olduğum işbu arıza cânib-i vilâyet-i celîleye arz u takdim buyurulmasını ricâ ve vukû'at-ı mezbura lütfen mazar-ı mutalaa ve tedkike alınarak şikest ve münselib olmuş olan nâmus ve emniyetimizin cebr ve telâfisi saye-i asayiş-vâye-i hazret-i zıllullahide b'ademâ bu misillü ta'addiyattan masûn olmağımız esbâbının

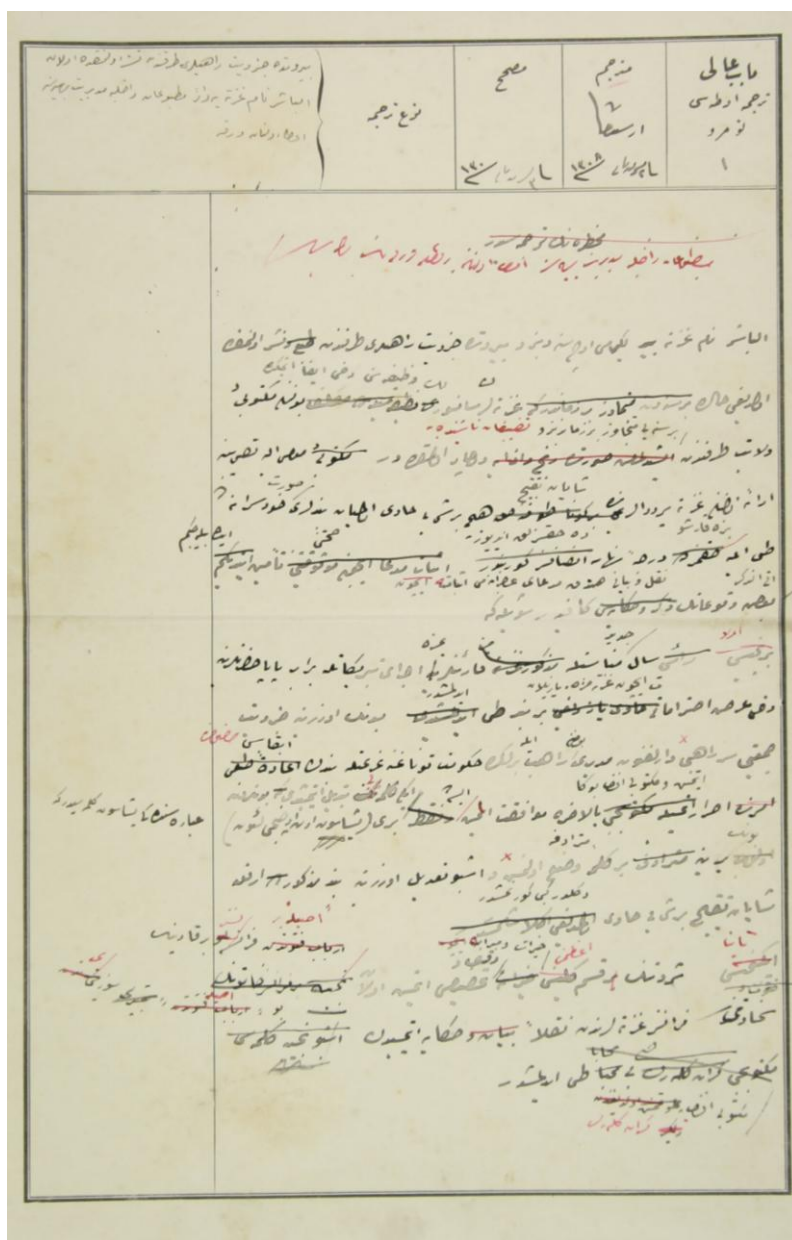
istihsâli hususunda hüsn-i himmet ve sahâbet-i celîlesine müracaat ve ilticâ buyurmasını ricâ ve niyâz eyleriz. Her hâlde emr ü irâde efendim hazretlerindir.

İngiltere konsolosu tarafından Horan Dürz-i meşâyihine gönderilen tahrirâtın tercümesidir.

Bu defa sizlerle mülâkât etmek emrinde hâsıl olan şevk ve arzû-yı âcizâneme mebnî tarafınıza müteveccihen Çarşamba günü Şam'dan hareketle evvel gün Heciyan'a ve ertesi gün Lahita ve üçüncü günü Finvan karyesine muvâsalât edeceğimden keyfiyet muhat-ı ilm-i vâlâları oldukça li-ecli'l-mülâkât cümlelizin mezkûr Finvan karyesinde beheme-hâl bulunmanızı emel ederim.

Fî 22 Mayıs sene 1287 [31.05.1871]

HR.TO. 510/77

ما یطالی	نمبر اولی	نمبر
برمداری از نزد حکم سازج کوهنده فرمانی حکم ابد بخردان احکام را که کلی است که در کتب پیشین در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی متعدد از آنجا ذکر شده بود که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی آوردند که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی منتهی به این حد که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی دارد که در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی خداوند عز و جل در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی محمود که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی از آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی آنرا ذکر شده بود و در کتب بعدی منتهی به این حد که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی خداوند عز و جل در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نالی که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نالی که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی		

ما یطالی	نمبر اولی	نمبر	صیغ	نوع جمله
اوجی مظهره بری با کتب بعدی سینه محله اعیان را سینه تا فیکر بری از راه اول قره کوه رسد کف کوه را که در کتب نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی سعیاری از راه اول فسطحی از فسطحی که در کتب بعدی تا بنامه را است و در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی و بعد به ایات و اشارت قرآن در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی حاشیه که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی از کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی صفت صفت در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی که در کتب بعدی ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی عمده که در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی نویسندگان در آنجا ذکر شده بود و در کتب بعدی				

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

Tarih: 2 Teşrîn-i Sâni 1308

Beyrut'ta Cizvit rahipleri tarafından neşrolunmakta olan El-Başir nâm gazeteye dair Matbuât-ı Dahiliye Müdüriyet-i behiyyesine itâ olunan varaka.

Matbuât-ı Dahiliye Müdüriyet-i behiyyesine itâ olunan bir kıta varakanın suretidir.

El-Başir nâm gazete yirmi üç senesinden beri Beyrut'ta Cizvit rahipleri tarafından neşrolunmakta olduğu hâlde gazetelerin sansürlük vazifesini dahi ifâ etmekte bulunan mektûbî-i vilâyet tarafından bir seneyi mütecâviz bir zamandan beri tazyikât-ı nâşinideye duçar olmaktadır.

Mûmâileyh tasvibine irâe olunan gazete pervalarında şâyân-ı takbih hiçbir şeyi hâvî olmayan bendleri suret-i hod-serânedeyi tayy ile bize karşı derece-i nihâyede haksızlık ediyor. Sıhhatini temin edebileceğim atiyü'z-zikr bazı vukuâtın nakl u beyânı sıdk-ı müddeâ-yı âcizânemi isbâta kâfidir. Şöyle ki:

Evvelen: Sâl-ı cedid münasebetiyle mezkûr gazetemize icrâyı tebrikâtla beraber papa hazretlerine dahi arz-ı ihtirâmât için gazetemize yazılan bir bend tayy edilmiştir. Bunun üzerine Cizvit cemiyeti ser-rahibi ve dârül-fünûn müdürü bulunan rahib ile birlikte hükûmet konağına azimetle bendin ibkâsı hususunda ısrâr etmiş ve mektûbî efendi buna bi'l-âhire muvâfakat etmiş ise de iki kelimeyi tebdil etmişti. Bunlardan biri 'Yaşasın onüçüncü Leon' ibaresindeki yaşasın kelimesidir ki şâyân-ı takbih bir şeyi hâvî değildir gibi görünmüştür.

Sâniyen: Servetinin kısm-ı a'zamini hayrat ve müberrâya vakf ve tahsis etmiş olan "Asile" bir Fransız kadının sehâvetini Fransız gazetelerinden naklen hikâyeye etmiştik. Bu Asile sözü mektûbî efendi-i kirâma gelerek tayy edilmiştir.

Sâlisen: Hz. İsa ve Hz. Meryem ve papaya birçok unvanlar ekseriya tayy edildiği gibi piskoposlara mahsus Monsenyör unvanını veya filan filan şehrin piskoposu kelimelerini vâiz hakkında dahi der-nezd-i rabbanide mutavassıt unvanları keyfe-mâ-yeşâ tayy olunmaktadır.

Râbian: Pây-ı taht-ı saltanat-ı seniyyede neşrolunan gazetelerden naklen derc edilen birçok bendler tayy olunduğu gibi bundan birkaç hafta evvel İstanbul gazetesinden iktisâb ettiğimiz İrlanda meselesi ser-levhalı bir bend dahi tayy edilmiş olmağla bendlerin zaten Dersaâdet'deki sansür tarafından tasvib olunan gazetelerden naklen neşrolunduğu mektûbî efendiye ihtâr olundukça mûmâileyh Dersaâdet gazetelerinin daha ziyade serbestiyi hâiz ve nizâmât-ı mahsûsaya tâbi oldukları cevabını vermekte tereddüd etmemektedir.

Hâmisen: Aynı günde hem bizim gazetemize hem de sâir gazetemize derc olunan bir havâdisin bu gazeteler tarafından neşrine müsaade olunduğu halde gazetemize derci ekseriye men' olunmaktadır.

Sâdisen: Devletli Naum Paşa hazretleri Cebel-i Lübnan'da iki kaymakamı tebdil eylemiş iken bunu neşr ve ilan etmeğimiz kâbil olamadı. Sebebi dahi mektûbî Efendi'nin

buna dair malumât-ı resmiye alamamış olmasıdır. Hâlbuki Cebel-i Lübnan idâresi Beyrut Vilâyeti'nden müstakil olmağla bu bâbda mûmâileyhe tebligât icrâsına mahall yoktu. Cebel-i Lübnan'da ise resmi gazete bulunmadığı cihetle kat'î mezkûre ahvâlinden artık bahsetmek bizce mümkün değildir.

Sâbian: “Mösyö Konya'nın” coğrafyasından naklen Adana ve Halep vilâyetleri hakkında gazetemize derc ettiğimiz şâyân-ı ehemmiyet bazı tafsilât üzerine mektûbî efendi bendenizi hükûmet konağına celb ile bir daha bu misillü bendleri neşr etmemekliğimi emr ve tenbih ettikten sonra verdiğim malumât salnameye tevâfuk etmediğinden bahisle miktarı nüfusa müteallik on beş satırı tayy etti. Ve o sırada nezdinde salname bulunmadığı cihetle Mösyö Konye tarafından verilen ve yine resmi salnameden alınan malumâtın adem-i sıhhatini isbâta muktedir olmadığını bendenize itirâf eyledi. Mektûbî efendinin istediğini tayy ve bâdemâ coğrafyaya müteallik bendleri yazmaktan sarf-ı nazar eylemeğe mecbur oldum.

Sâminen: Bizi tazyik ile maksadına vusûl için mektûbî Efendi gazetemiz pervalarının toptan hükûmet konağına irsâli hakkında bir saat tahsis ettiği hâlde saatlerce bunları okumuyor. Orada boşta hareket ediyor. Gazeteler ancak beş altı gün sonra gönderilebiliyor. Mektubcu efendi buralarını hiç muzaffa etmiyor. Nihayet pervalar birçok tashih ile iâde olunuyor. Noksanları ikmâle lüzum görünüyor. Gerek vakit gerek parece olan şu zâyîât kâmilten mektûbî efendinin sû-i niyetinden veya keyfe-mâ-yeşâ hareketinden neş'et etmektedir.

Tisâ: Bir hırsızın bir Hıristiyanın hânesine duhûl ile sekiz koyunu sirkat ettiğine dâir gazetemizde yazılmış olan iki satırlık bir havadis tayy edilmiştir. Hâlbuki havadis-i mezkûre Beyrut'ta tab' olunan bir Osmanlı gazetesinde mûnderic idi. Büsbütün ehemmiyetsiz gibi görünen şu vukuât ve tafsilâtı zikr ü beyân ettim. Mektûbî efendinin suret-i hareketi ne derecede hod-serâne olduğunu göstermek içindir.

Aşere: Müelliflerden biri bade'l-kırâe beyân-ı mutalaa etmek ricâsıyla tarafımıza göndermiş olduğu bir romanın şâyân takdir veya takbih olan cihetlerini tabirât-ı nezâketkârâne ile irâe ve beyân ettim. Mektûbî efendi romandan takbih ettiğim cihetleri tayy ile bırakmış olduğundan yalan söylememek için tekmil bendi tayy etmeğe mecbur oldum.

Hâdî aşr: Emevîyelerin muâsırı olan el-katal nâm ve bir Hıristiyan arab şairinin gazetemiz müdürü tarafından neşrolunan divanına dair yazdığımız bir bendde divan-ı mezkûrun (boğa sayd şikârı) unvanıyla derc etmiştik. Mektûbî efendi bunu tayy etmek istememiş ise de bu defalık neşrine müsaade ile bâdemâ ebyât ve işârın gazeteye derc edilmemesi lüzumunu ihtâr etmiştir.

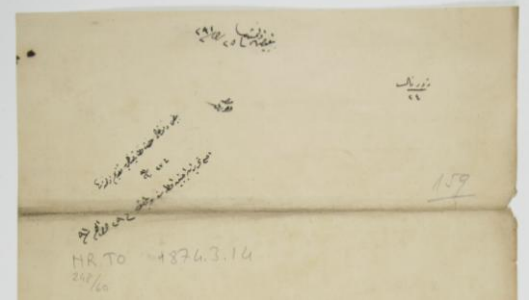
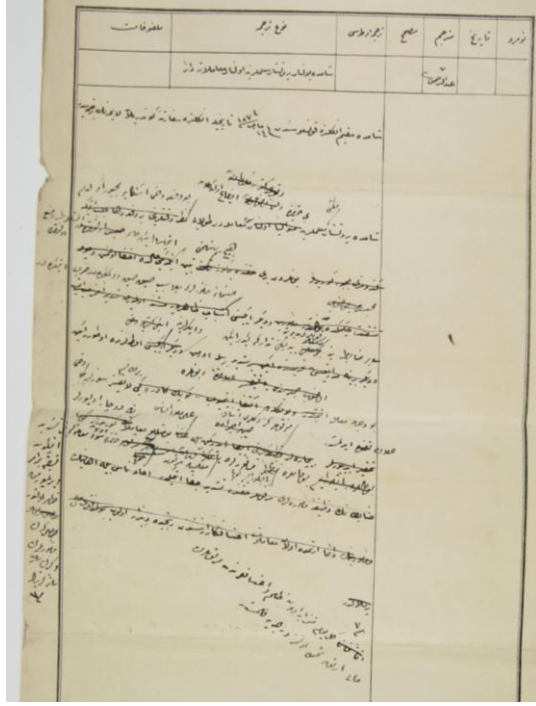
Hâlbuki yirmi üç seneden beri gazetemize dine, edebiyata, tarih ve fûnûna müteallik bendler neşretmekte ve havadis-i mahalliye ve siyasiye vermekteyiz.

Sânî Aşere: Sâir bu misillü bir takım vukuâtı zikr ü beyândan sarf-ı nazarla gazetemizin uğradığı son sadmeden bahsedeceğim.

Şöyle ki: gazetemiz papa hazretleri tarafından merâsim-i diniyeden madûd olan tesbih duasına dair bütün kiliselere gönderilen bir tahrirât-ı umumiye'yi neşr eylemiş olmasından nâşi bir mâh müddetle tatil olunmuştur. Hâlbuki marû'z-zikr tahrirât-ı umumiye böyle bir tedbir-i şedîdin ittihazını müstelzim olacak bir şeyi hâvî değil idi. Mektûbî efendi sâir bendler hakkında ber-mu'tâd yaptığı gibi tahrirât-ı umumiye-i mezkûreyi cısr-ül kalem etmeğe cesaret edememiştir. Bu ise kendi haksızlığını anladığını ve pervalar üzerine hareket-i hod-serânesinin eserini bırakıp da kabahatini göstermekten ihrâz eylediğini sırahaten isbât eder. Pervaları aldıktan sonra bendenizi hükûmet konağına celb ile tahrirât-ı umumiye-i mezkûreyi bizzat tayy etmeğe çâkerlerini iknaâ vilâyet tercümanını memur etmiştir. Bendeniz papa hazretlerini sırf ibadete müteallik olan tahrirâtını neşre hakkımız olduğunu beyân etmekte tercüman beyân-ı mağduriyetle kendisi mektûbî efendinin emrini tarafıma tebliğe vasıta olduğunu söyledi. Bendeniz mektûbî efendinin nezdine giderek kararından nükûl ettirmeğe çalıştım. Mûmâileyh müstehziyâne bir sureteler. Papanın tahrirâtını kiliselerinizde okuyunuz fakat neşr etmeseniz dedi. Bendeniz varaka-i mezkûre kendisince adem-i hoşnûdiyeyi muceb-dâr ise bunu göstermesini rica ettiğimde mûmâileyh tahrirâtı beğenmiyorum. Olsa olsa bunun hulâsasını gazetinize derc edebilirsiniz cevabını vermesiyle mu'tâdi vechle bu tahrirâtı kendisi tayy etmesini rica ettimse de kabul etmedi. Artık elimde bulunan elân çizgisiz olarak nezdinde mahfûz olan evrak tevfiik harekette kendimi haklı add ettim. Tahrirât-ı umumiyenin hulâsasını alınabileceği hakkında mektûbî efendi vukûbulan ihtirâta imtisâlen iki fikrası tayy olunduktan sonra gazete ile tahrirât-ı mezkûre tayy olundu. Ahvâle nazaran bu yevm-i mezkûrun akşamı gazetemiz bir mâh müddetle tatil edildiğine dair tarafıma ihbarnâme tebliğ kılındı. Tahammül-i fersâ olan tâdiyatı şikâyet vak'amızı haklı gösteren memurun ismini bildirmekten başka bir yapacağım kalmadı. Mumâileyh Beyrut Vilâyeti mektubcusu ve gazeteler sansür memuru Hasan Faiz Efendidir.

[15.01.1893]

HR. TO. 537/100

Tercüme Odası

Şam da bulunan Protestan muallimlerine olunan muamelâta dair.

Şam da mukim İngiltere konsolosundan fi 14 Mart sene 1874 tarihiyle İngitere Sefâreti ne gönderilen layihanın tercümesidir.

Şam'da Protestan mektebi muallimleri hakkında ikâ' ola gelen sû-i muameleden dolayı bu defa dahi iştikâyâ mecbur oldum. Bunlardan biri hiçbir töhmeti tebeyyün etmemiş ise de hâlâ ihtilâttan men' olunmakta ve diğer ikisini hapishane memurları bilâ-sebep sık sık darb etmektedir. Ve bir zabıt yine merkûmlardan birine yiyeceğini tedârîke giderken şedîd bir sille vurmuş ve diğerlerine odalarında otururken bu vechle muamele ve bunlara bir takım layıksız sözler dahi ilave edilmiştir. Merkûmlar gezdikleri esnâda bile alâ-melei'n-nâs bu misillü muamelâta dūçâr oluyorlar. Bu hâllere bakılır ise güya memurlara muallimiyân-ı merkûme hakkında olan sû-i muamelelerini teşdîd etmekten başka bir emir verilmiyormuş zann olunur. Hâsılı gerek memurların ve gerek sairlerinin külle-yevm müteyâzid olan zulm ve i'tisaflarından merkûmların hâli tahammül olunmaz dereceye gelmiştir.

[14.03.1874]

HR.TO. 248/60

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

Tarih: 8 Mart sene 1306

Madam Hot'un taht-ı idaresinde olarak Şam'da te'sis olunan Saint Paul mektebinin vergi ve tekâlifinden muâveneti maddesine dair.

Nezârete fî 12 Mart sene 1890 tarihiyle İngiltere Sefâreti'nden vârid olan takrir-i şifâhînin tercümesidir.

Sefâret Madam Hot'un taht-ı idaresinde olarak Şam'da te'sis olunan Saint Paul mektebinin vergi ve tekâlif-i seneviyeden muâfiyetine dair olup hayli zamandan beri Bâbîâlîce bir karar ittihâz olunmaması hasebiyle sürüncemede kalan bir mesele hakkında hususât-ı âtiyi nezâret-i Hariciye'ye işâra müsâraât eyler. Şöyle ki: 1872 senesinde Madam Hot Şam-ı Şerif'de bir hâne iştirâ etmiş ve hükûmet-i mahalliye'nin inzimâm-ı malumât ve müsâadesiyle hâne-i mezkûru mektep haline ifrâğ eylemişti. O vakitten beri vergi ve tekâlif-i seneviyenin te'diyesine asla tâbî olmadığı hâlde geçen sene hükûmet-i mahalliye mekteb-i mezkûrun emlak defterinde bir hâne gibi gösterilmiş olduğu bahanesiyle vergi istifâsı iddiasında bulunmuştur. İmdi bu bahane ne adalete ne de kanuna muvâfiktir. Vâkıâ iştirâ olunduğu zaman bir hâne idiye de muahharan mektep hâline ifrâğ olunduğu cihetiyle hükûm-i kânûn mucebince vergiden vârestedir. Hükûmet-i mahalliye mekteb-i mezkûrun sıfat ve mahiyeti hakkında asla şüphe etmediği gibi zâten tevârih-i muhtelifede icrâ olunan tamirat münasebetiyle alınan tezkireler ile imtihan-ı senevîde memurîn-i mülkiye ve askeriyenin mektebde hazır bulunmaları ve küşâdından beri mektebin kapısı üzerine Şam-ı Şerif İngiliz Mektebi ve Saint Paul Mektebi diye İngilizce ve arabça muharrer bir levha talîk edilmiş ve ale'l-husûs Madam Hot'un Suriye'deki mekâtibi vakfiyesinde Şam mektebinin mukayyed bulunması gibi bir çok edile ile mahal-i mezkûrun daima ve el-haletü hâzihi bir mekteb olduğunu gösterir. Delâi'l-i mezkûre hîn-i hâcette dahi ibrâz olunabilir.

Binâenaleyh Bâbîâlî'nin delâi'l-i meşrûhayı pîş-i nazar-ı dikkat ve itinâyâ alarak Şam-ı Şerif memuriye-i mahalliyesi tarafından itâ olunan yanlış malumâta müstenid olan kararını tādîl buyuracağı me'mûldür.

[12.03.1890]

HR. TO. 264/26

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

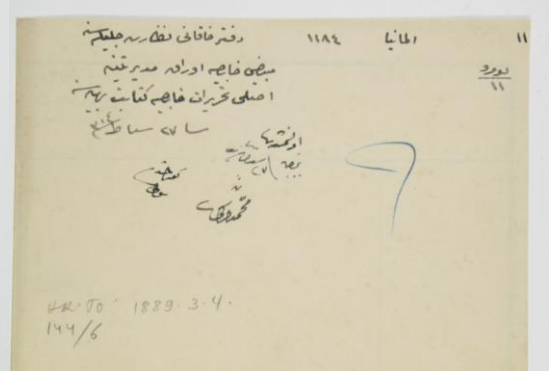
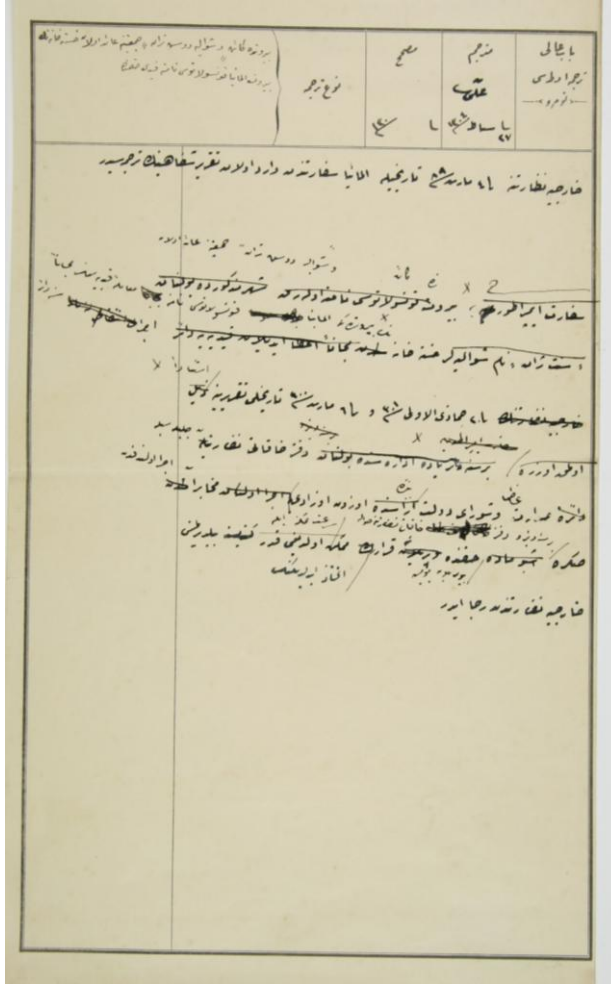
Şam tramvaylarıyla Suriye demiryollar şirketinin teessüs ettiğine ve şirket-i mezbûre mürettibleri sefâret-i seniyyeye gelerek Nâfia Nezâret-i Celîlesiyle Bank-ı Osmani şubesine gönderdikleri fî 21 Haziran sene 1890 tarihli telgrafnâmelerin suretlerini itâ ettiklerine ve bunların şâyân-ı emniyet zevâtın bulduklarına dair.

Sadâret'e 24 Haziran sene 1890 tarihiyle Brüksel Sefâret-i Seniyye'sinden irsâl olunan tahrirâtın tercümesidir.

Mösyö Humbert ve Mösyö Coumont nâmına hareket eden Mösyö Rodolf Coumont ve Bank-ı Osmani namına hareket eden Mösyö Aubougheau [Ubugö] ve Mösyö Mösyö de Nero ile Alain Luna ve şürekâsı nâmına hareket eden Baron de Nero ve Mösyö Guichard ve şürekâsı nâmına hareket eden Mösyö Guichard ile Yosef Montran Efendi Pazar günü Sefâret-i Seniyye'ye gelerek imtiyaznâme mucebince Şam tramvaylarıyla Suriye demiryolları şirketinin teessüs ettiğini müş'ir zât-ı sâmi-i fehimâneleriyle Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne irsâl eyledikleri fî 21 Haziran sene 1890 tarihli telgrafnâmelerle muharrerâtın bir suretini ve bir de şirket-i mezkûrenin sermayesi olan dört milyon frankın imtiyaznâme mucebince onda birinin yani dört yüz bin frankın teslim kılındığını Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne usulü vechle suret-i resmîyede iş'âr ve tebliğ hususunda Bank-ı Osmani'nin tavassutunu rica için mezkûr bankanın Paris'teki müdürlerine gönderdikleri fî 21 Haziran sene 1890 tarihli mektup suretini bendenize itâ etmişlerdir. Şirket-i mezkûrenin teessüs ettiğini tasdik ve te'yid ile beraber şurasını ilave ederim ki şirketin müessisleri bulunan zevâtın erbâb-ı servet ve iffetten buldukları bendenizce malum olmağla hükûmet-i seniyyece ehemmiyeti derkâr olan tasavvurumca hayr-ı fi'le isâle kemâl-i sıdk ve istikâmetle çalışacaklarına kaviyyen itimâd olunabilir. Binâenaleyh mûmâileyhimi maa'l-memnuniye hükûmet-i seniyyeye tavsiye ederim. Şirket-i mebhûsanın nizamnâme-i dahilisi buna müte'allik ahkâm-ı kânûniyeye tamamiyle muvafık olduğu takdirde dar-ı samî-i Sadâret-penâhîleri mezkûr nizamnâmeyi kemâl emniyetle kabul buyurabilirler. Emr ü fermân men-lehü'l-emrindir.

[24.06.1890]

HR. TO. 38/93

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

Tarih: 27 Şubat sene 1304

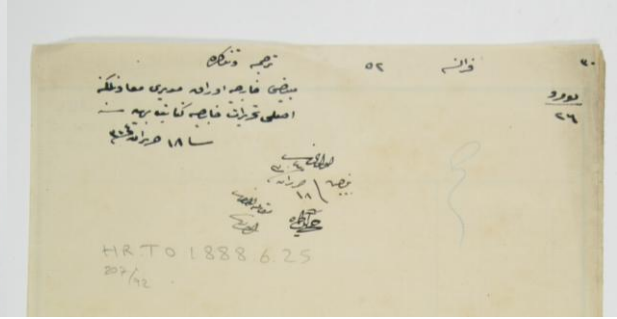
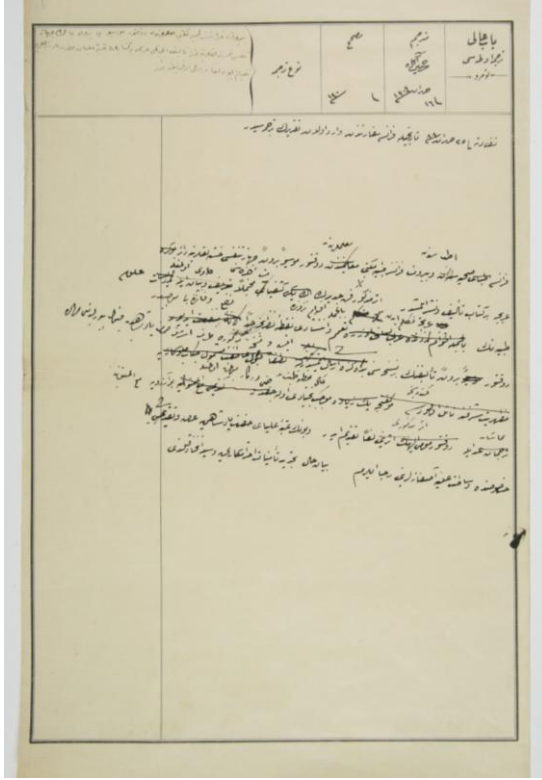
Beyrut'ta kâin ve Şovalye de Saint Jan cemiyetine aid olan hastahânenin Beyrut Almanya konsolatosu namına kaydı hakkında.

Hariciye Nezâreti'ne fi 4 Mart sene 1889 tarihiyle Almanya Sefâreti'nden vârid olan takrir-i şifâhiyenin tercümesidir.

Beyrut'ta kâin ve Şovalye de Saint Jan cemiyetine aid olan hastahânenin Beyrut'taki Almanya konsolatosu nâmına muamele-i kaydiyyesinin meccânen icrâsına dair fi 20 Cemâziyelevvel sene 1301 ve fi 6 Mart sene 1300 tarihli takririne istinâden Defter-i Hakanî Nezâret-i Celîlesiyle Sadâret-i uzmâ ve Şûrâ-yı Devlet beyninde uzun uzadıya muhaberât icrâ olunduktan sonra bir seneden beri Defter-i Hakanî Nezâretine havale buyurulan karar ittihaz edildiğinin sûrat-i mümkinine ile bildirilmesini Hariciye Nezâreti'nden rica eder.

[04.03.1889]

HR. TO. 144/6

Bâb-ı Âlî

Tercüme Odası

Tarih: Fî 16 Haziran sene 1304

Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebi muallimlerinden Doktor Mösyö Beron'un cihâz-ı teneffüsü hastalıklarına dair te'lif eylediği Arabça bir kitabın atebe-i ulyâ-yı hazret-i Padişahiye takdim için leffen irsâl olunduğuna dair.

Nezârete fî 25 Haziran sene 1888 tarihiyle Fransa Sefâreti'nden vârid olan takririn tercümesidir.

Fransa sıhhiye etibbasından Beyrut Fransa Tıbbiye Mektebi muallimlerinden Doktor Mösyö Beron cihâz-ı teneffüsü hastalıklarına dair Arabça bir kitap te'lif ve neşr eylemiştir. Eser-i mezkûr fenn-i cedîdin keşfiyât müctemilân eczasını hâvî olmağla ulûm-ı tıbbiyenin arabça tekellüm eden bi'l-cümle akvâm nezdinde taammüm ve intişârı nokta-i nazarınca cidden nefâ ve fâideyi mucbebdir. Doktor Neron te'lifinin bir nüshasını bendenize irsâl etmiş ve nüsha-i mezkûre taraf-ı eşref-i hazret-i Padişahi'den kabul buyurulduğu hâlde kendisince mucbe-i kemâl-i mahzûziyet ve bahtiyari olacağı derkâr buyurulmuş olmağla bu arzuya maa'l-memnuniye mümâşât ile eser-i mezkûru leffen takdim eder. Ve bunun atebe-i ulyâ-yı hazret-i Padişahiye arz ve takdim hususunda vesâtat-ı âliye-i âsâfanelerini rica eylerim. Beyân-ı hâl tecdid-i te'minât-ı ihtiramkârâneye vesile ittihaz kılındı.

[25.06.1888]

HR. TO. 207/92

نرد	شم	صغ
	سه	فاز
	دسه	

مقدمه: نظر بر عهد خارجیه (۱۸۵۳ تا ۱۸۵۶) تاریخه فارس
 ظاهر شده و در اوج تقدیر رخسار
 آن از زمانه ای که یادگار

فارس سفارش بیرونه اطفال زکوره محله ساجستان ایل
 شته فارس عهد سعادت عمارت و بی قطعه شانه کباب
 اکتساب آرزوی در وقت ماه کباب عملیات نظر
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

نرد	شم	صغ
	سه	فاز
	دسه	

اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

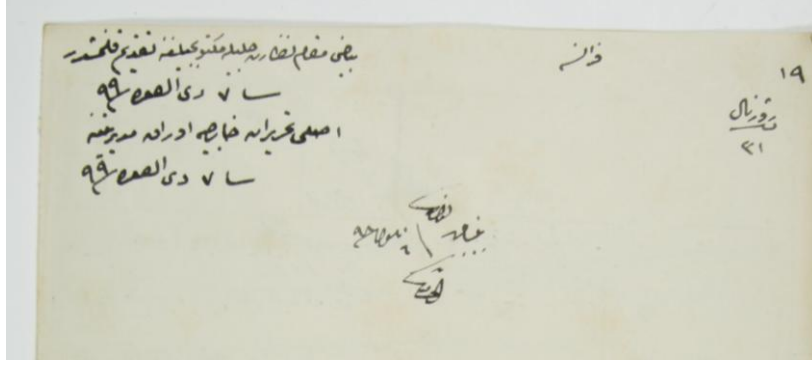
دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

دولت و طلب مکتوب در وقت شلوغی اطفال سعادت
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس
 اکتساب اطفال سعادت طرفه بیرونه نازک سفارش فارس

Beyrut'ta Fransa tarafından inşa olunacak gurebahâne ile hastahânenin fermân-ı âlîsinin itâsı talebini hâvî.

Makâm-ı nezâret-i celîle-i Hariciye'ye fi 24 Ağustos sene 1882 tarihiyle Fransa Sefâret-i tarafından irsâl olunan muhtıranın tercümesidir.

Fransa Sefâret-i Beyrut'ta etfâl-i zükûra mahsûs gurebahâne ile hastahânenin inşası hakkında me'zûniyeti havi iki kıta fermân-ı âlîsinin bir an evvel istihsâli arzusundadır. Zira dört aydan beri ameliyat tatil olunmuştur. Rahipler İngiltere Sefâret-i tarafından Protestanların menâfiine olarak vukû' bulan metâlib-i mümâsilenin müşkilâta tesâdüf etmediğini görerek bi-hakkın dûçâr-ı ye'is ve ızdırâb oluyorlar. Bundan maâda Suriye Valisi ibbehelü devletlü Hamdi Paşa hazretleri zikr olunan fermân-ı âlîler için bi'd-defaât tahrîrât ve telgrafnâmeler irsâl etmiş iken elân Dersâadet'ten bir cevap almadı. Halbuki hükûmet-i seniyyenin böyle bir eser-i insaniyetkâriyi deruhte etmesi lâzım gelir idi. Şu aralık Suriye'de hâl-i sefâlet derece-i nihâyeye varıp birçok muhâcirîn-i Mısriye tese'ül etmekte oldukları hâlde gureba ve hastahânenin fıkdanı hasebiyle etfâl ve hastagâni toptan ameliyatın tatilinden dolayı rahipler bir çok zaiyata dûçâr oldukları gibi ebniye-yi mezkûrenin sakfları eğer temmuzdan evvel yağmurlar başlar ise zarar ve ziyânları bir kat daha tezâyüd edeceğinden bu hâl merkûm rahiplerin marrû'z-zikr gurebahâne ve hastahânenin inşasına resmen ve tahrîren müsaade etmiş olan Beyrut daire-i belediyesinden tazminat talebine hakları olacağından şüphe yoktur. Zaten yeni bir mahal inşasına kalkışılmayıp yalnız mine'l-kadim mevcut olan bir hastane meclis-i idarenin kararı ve vali-i müşârunileyh hazretlerinin tasdiki üzerine diğerk münasib bir mahalle nakl edilecektir. Bundan mâadâ rahipler için zaten mevcut olan ebniye zükûr ve inâsı birbirinden ayırmak üzere mezkûr gurebahâne için bir daire ilavesine mübâşeret edildiğinden bugünkü sefâlet rahmet-i seniyyeyi celb edecek surette olduğundan sefâret sâirleri hakkında ibrâz olunan muamele-i müsaadetkârânenin kendi hakkında dahi bi-dirîğ buyurulacağını ümid eder.

[24.08.1882]

HR. TO. 206/64

نمبر	تاریخ	موضوع	تجزیاتی	نوع تنظیم	ملفوظات
					<p>مباحث با طالبان در خصوص تاریخچه و اهمیت علم طب و طبیبان در زمان ساسانیان و صفویان و قاجاریان و همچنین در خصوص وضعیت طبیبان در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن.</p> <p>تاریخچه طبیبان در ایران از زمان ساسانیان تاکنون. در زمان ساسانیان طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان صفویان و قاجاریان نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند.</p> <p>اهمیت علم طب و طبیبان در زمان ساسانیان و صفویان و قاجاریان و همچنین در خصوص وضعیت طبیبان در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن.</p> <p>تاریخچه طبیبان در ایران از زمان ساسانیان تاکنون. در زمان ساسانیان طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان صفویان و قاجاریان نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند.</p>

نمبر	تاریخ	موضوع	تجزیاتی	نوع تنظیم	ملفوظات
					<p>مباحث با طالبان در خصوص تاریخچه و اهمیت علم طب و طبیبان در زمان ساسانیان و صفویان و قاجاریان و همچنین در خصوص وضعیت طبیبان در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن.</p> <p>تاریخچه طبیبان در ایران از زمان ساسانیان تاکنون. در زمان ساسانیان طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان صفویان و قاجاریان نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند.</p> <p>اهمیت علم طب و طبیبان در زمان ساسانیان و صفویان و قاجاریان و همچنین در خصوص وضعیت طبیبان در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن.</p> <p>تاریخچه طبیبان در ایران از زمان ساسانیان تاکنون. در زمان ساسانیان طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان صفویان و قاجاریان نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند. در زمان پهلوی و انقلاب و پس از آن نیز طبیبان در دربار و در شهرها فعالیت می کردند.</p>

Tercüme Odası

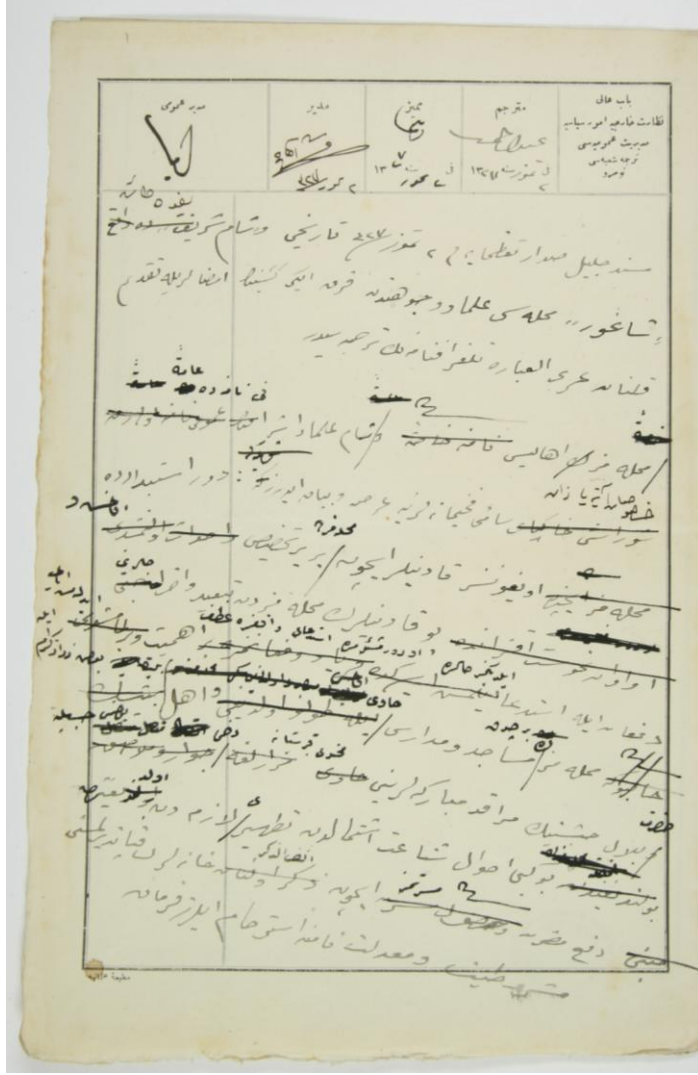
Beyrut'taki Protestan mektebi Tıbbiye sınıfının Dersaâdet'te imtihan olmak üzere gelen talebenin masârıf-i rahiyelerine dair.

Cenâb-ı Bâbîâli'ye fî 5 Temmuz sene 1877 tarihiyle Amerika Sefâreti'nden itâ olunan müzekkirenin suret-i tercümesidir.

Beyrut'taki Protestan mektebinin Tıbbiye sınıfı talebesine dair fî 15 Mart sene 1871 tarihiyle cânib-i nezâret-i celîle-i Hariciye'den sefârete gönderilen müzekkirede talebe-i mûmâileyhin bâde'l-ımtihan şehadetnâmelerini almak üzere Dersaâdet'e gelmeleri taleb ve istidâ' ve neşr-i ulûm ve maârif hakkında sarf edegeldiği himem ve ikdâmâta bir delil-i cedîd olmak üzere muhtâcîn-i talebenin Dersaâdete kadar vukû' bulacak yol masrafları tesviye ve imtihan için ikâmet ettikleri müddetçe dahi iâşe ve iskânları esbâbı istihsâl kılınacağından keyfiyet ol-vechle Suriye Vilâyet-i Celîlesi'ne bildirildiğinden bahisle sefâret tarafından dahi iktizâ edenlere talimât-ı mukteziye itâsı iltimâs kılınmış muahharan merhûm Raşid Paşa tarafından dahi fî 18 Eylül sene 1873 tarihiyle selef-i senâverîye bu me'âlde diğeri bir müzekkire irsâl olunmuştu. Bu iki müzekkire Suriye Protestan Mektebi Müdüriyeti'ne tebliğ olunmasıyla müdüriyet mûmâileyhaya iktizâ eden masârıfın tesviyesini bi'd-defaât vilâyet mutasarrıflıklarından iltimâs etmiş ise de ol-bâbda bir gûne talimat ahz olunmadığı cevabı verilmiştir. Mekteb-i mezkûr muallimlerinden George Post nâm zât çend hafta mukaddem Dersaâdete gelerek gerek Hariciye nâzırı devletli Paşa hazretleri ve mekteb-i tıbbiye nâzırı ve sâir bazı vükelâ-yı fihâm hazerâtıyla görüştüğü vakit li-ecli'l imtihan Dersaâdet'e gelecek talebenin tesviye-i masârıfı için iktizâ eden mebâliğ Hazine-i Celîle'den itâ olunduğu hâlde mebhûsün-anh olan mutasavver mektep tarafından bi'l-müsârâ kabul olunacağını ifâde ve beyân eylemiştir. Binâenaleyh sefâret mektep müdüriyetine li-ecli'l-tebliğ cenâb-ı Bâbâli'den verilecek karara muntazırdır. Şu kadar ki li-ecli'l imtihan Dersaâdet'e gelecek talebenin tesviye-i masârıfı için iktizâ eden mebâliğ tedârik ve itâ olununcaya kadar mûmâileyha imtihanları kemâ-kân mekteb-i mezkûrda icrâ ve müstahaklarına şehadetnâmeler itâsıyla neticesi Bâbîâli'ye arz olunmak üzere cânib-i sefârete işâr kılınacaktır.

[05.07.1877]

HR. TO. 147/112

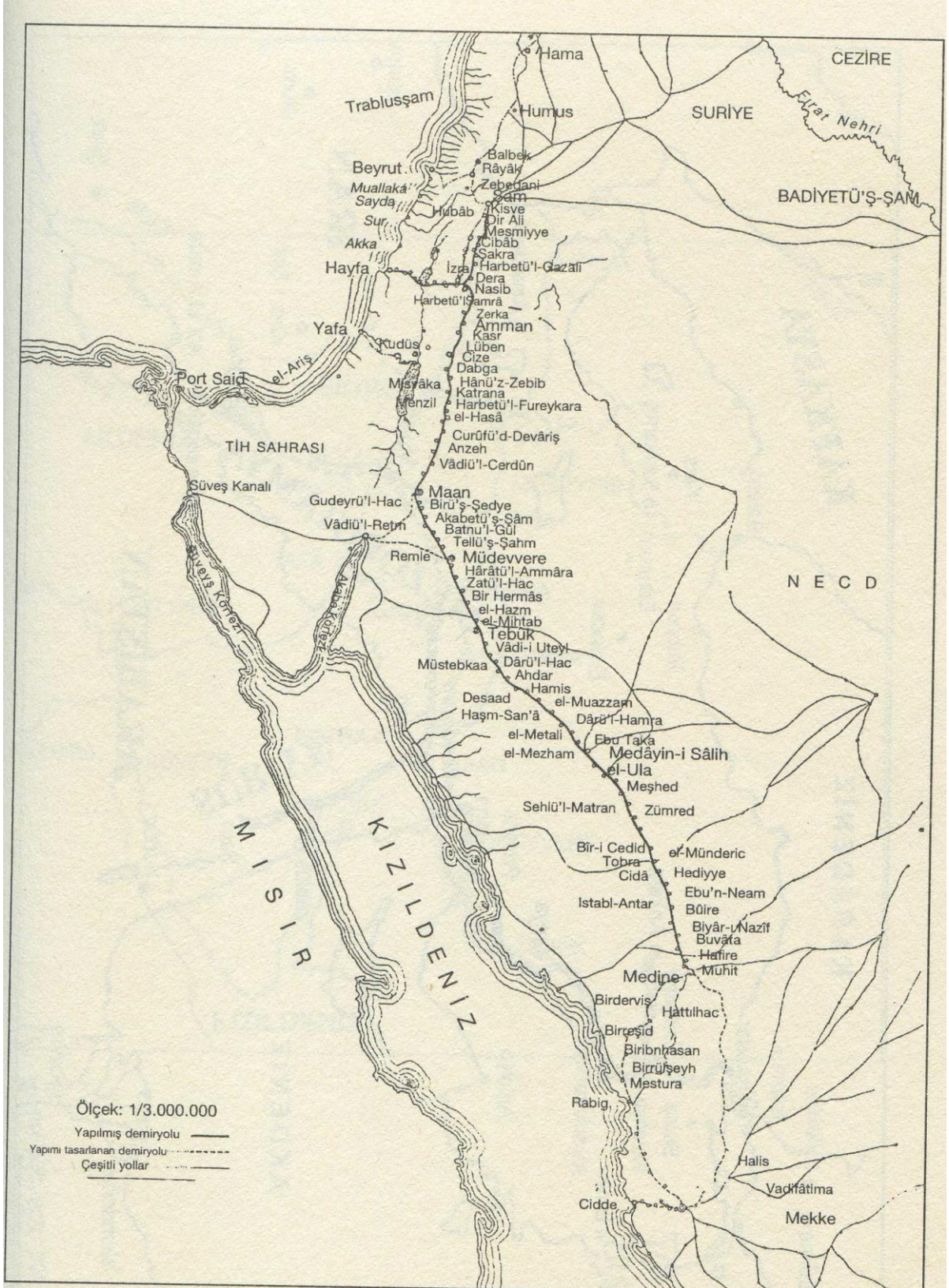

**Bâb-ı Âlî Nezâret-i Hariciye Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi
Tercüme Şubesi
Tarih: 2 Temmuz sene 1327**

Mesned-i celil-i Sadâret-i uz mâya fî 2 Temmuz sene 1327 tarihi ve Şam-ı Şerif'de kâin Şagor mahallesi ulemâ ve vücûhundan kırk iki kişinin imzalarıyla takdim kılınan Arabiyyü'l-ibâre telgraftâmenin tercümesidir.

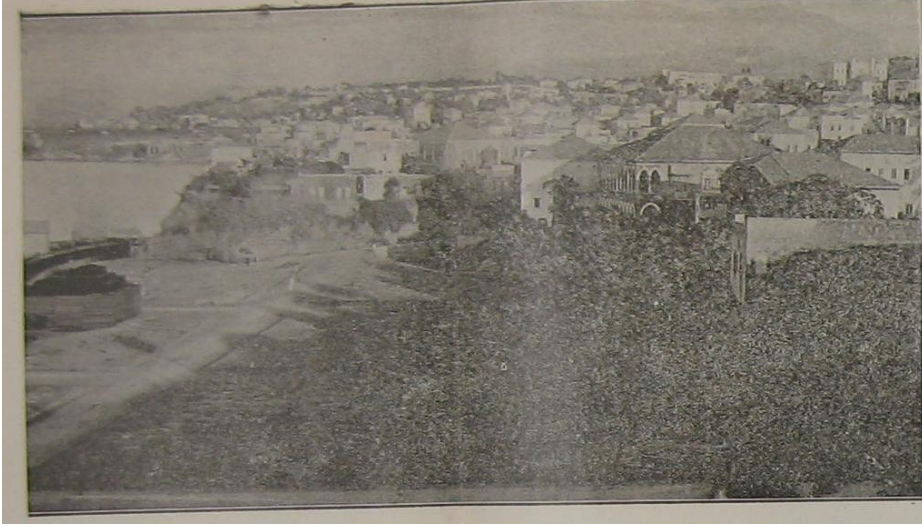
Mahallemiz ahalisi Şam ulemâ ve eşrâfî nâmına âmmeten husasât-ı âtiyeyi zât-ı sâmi-i fehimânelerine arz u beyân ederiz. Devr-i istibdâdda uygunsuz kadınlar için mahallemizde yer tahsis olunmuş ve bu kadınların mahallemizden tebîd ve ihrâclarını defaâtle istidâ eylediğimiz hâlde o devr-i meş'ûmda istidâ-yı vâkîamıza atfen ehemmiyet verilmemiş idi. Mahallemizin bir çok mesâcid ve medârisi hâvî olması bazı zevât-ı kirâm ile Hazret-i Bilal-i Habeşi'nin merâkîd-ı mübârekesini muhtevî kabristana dahi muttasıl bulunması hasebiyle bu gibi ahvâl-i şenâat-ı iştîmâlden tathîri lâzımeden olduğundan defî mazarrat ve meserretimiz için zikrolunan hânelerin kapatılmasını Meşrutiyet ve mâdelet nâmına istirhâm eyleriz. Fermân. [15.07.1911]

HR. TO. 404/60

Hicaz Demiryolu hattı, Kaynak: Murat Özyüksel, Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.277

FOTOĞRAFLAR

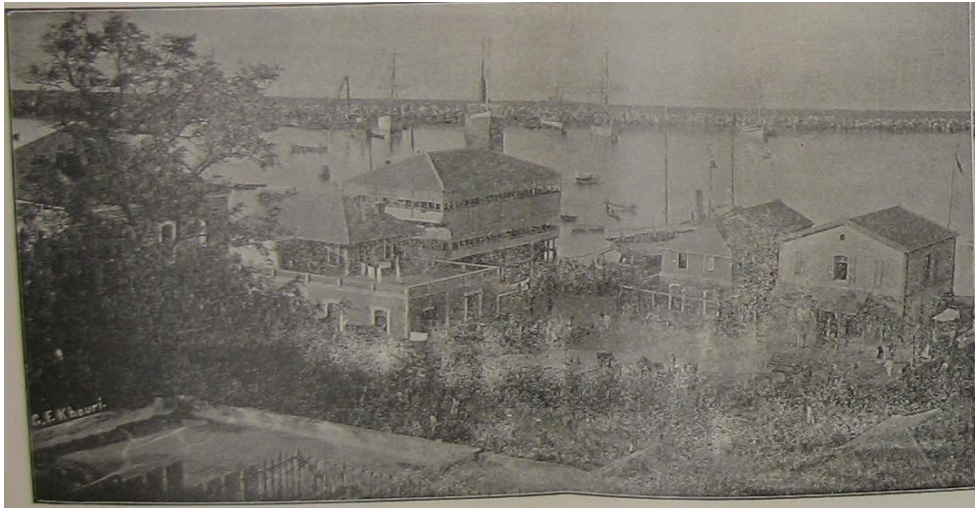
Yan yana getirildiğinde panoramik Beyrut sahil manzarasını ortaya koyacak biçimde çekilmiş fotoğraf serisi. 1/6 (1904- AESLN 233, s.18)

2/6

3/6

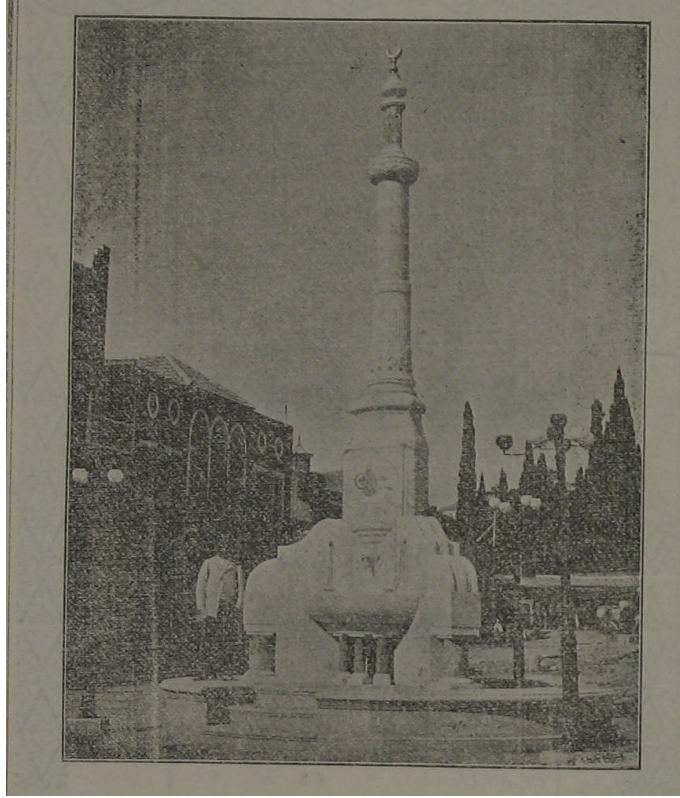
4/6

5/6

6/6

AESLN 232, s.3

Sultan II. Abdülhamid'in 20. Culus yıldönümü nedeniyle Beyrut Valisi Reşid Mümtaz Bey'in Beyrut'ta tesis ettirdiği çeşme (1906)

1904 Beyrut Hükümet Dairesi (AESLN 233, s.16)

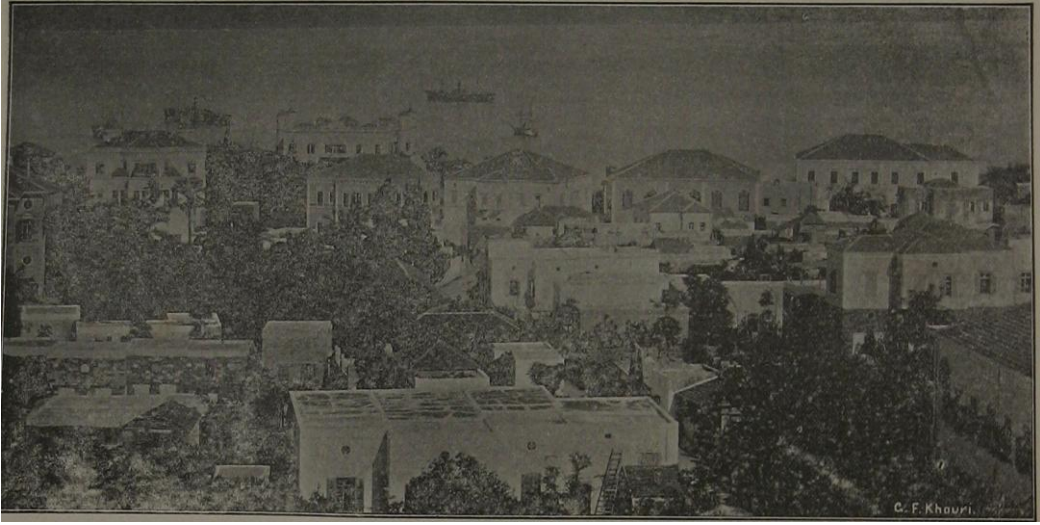
Beyrut'un Doğudan Görüntüsü 1904 (AESLN 233, s.16)

1904 Beyrut manzarası (AESLN 233, s.17)

1904 Beyrut görüntüleri (AESLN 233, ss.24-25)

Beyrut sahil 1904 (AESLN 233, s.26)

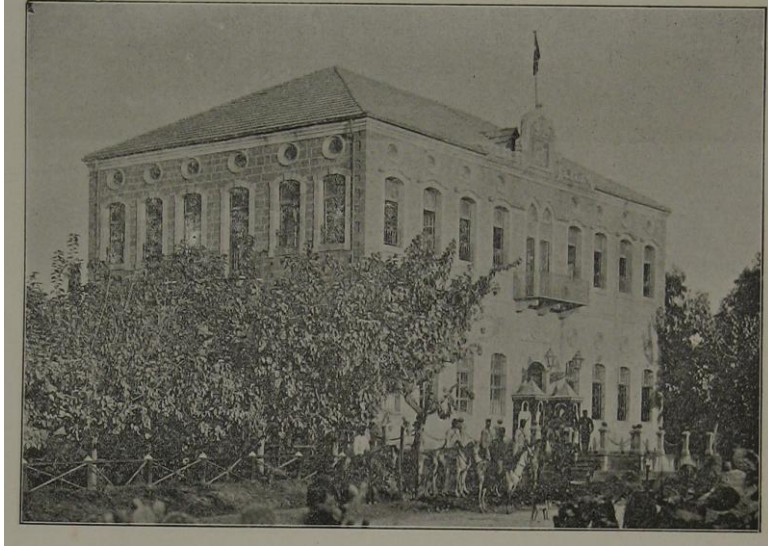
﴿ بيروتده دائرة حكومت ﴾

1904 Beyrut Hükümet Dairesi (AESLN 233, s.29)

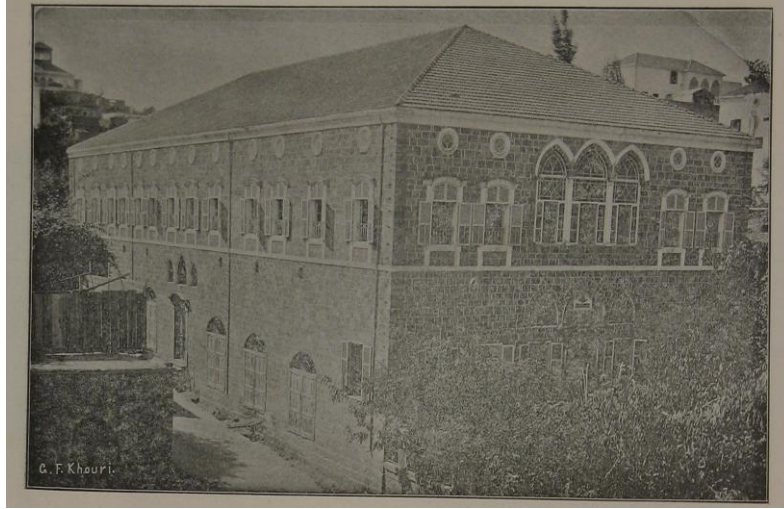

﴿ بيروتده قشله هايون ﴾

Beyrut'ta kışla 1904 (AESLN 233, s.30)

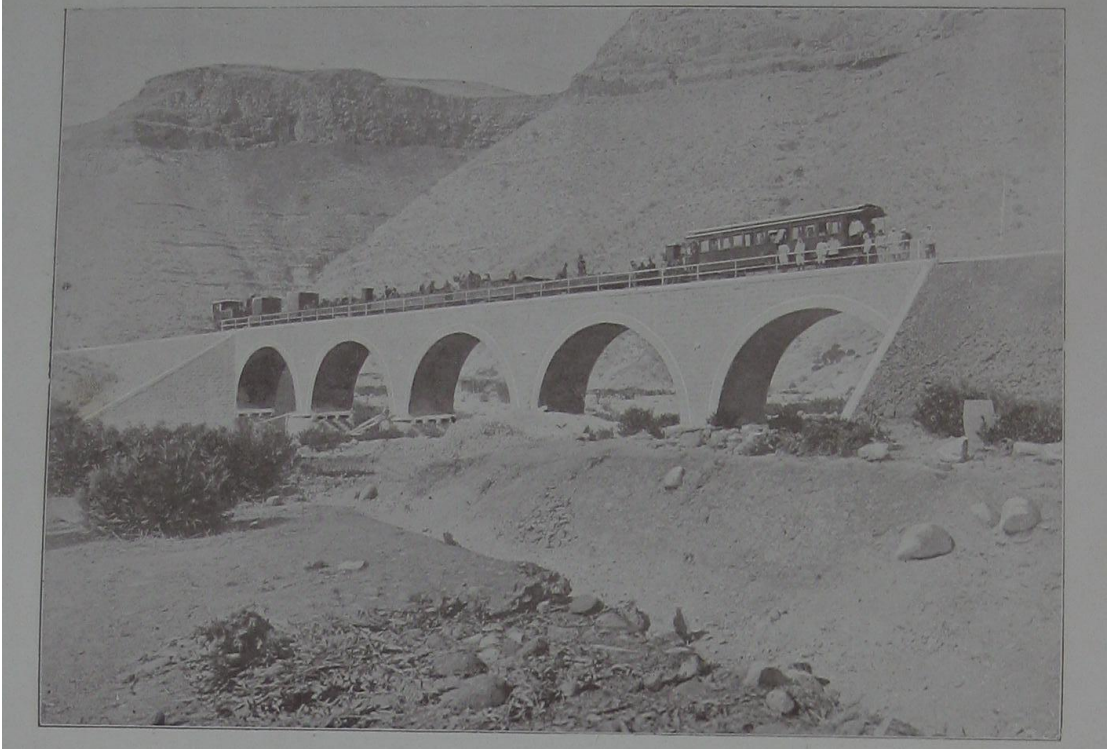
Beyrut Fıstıklı'da karakol 1904 (AESLN 233, s.31)

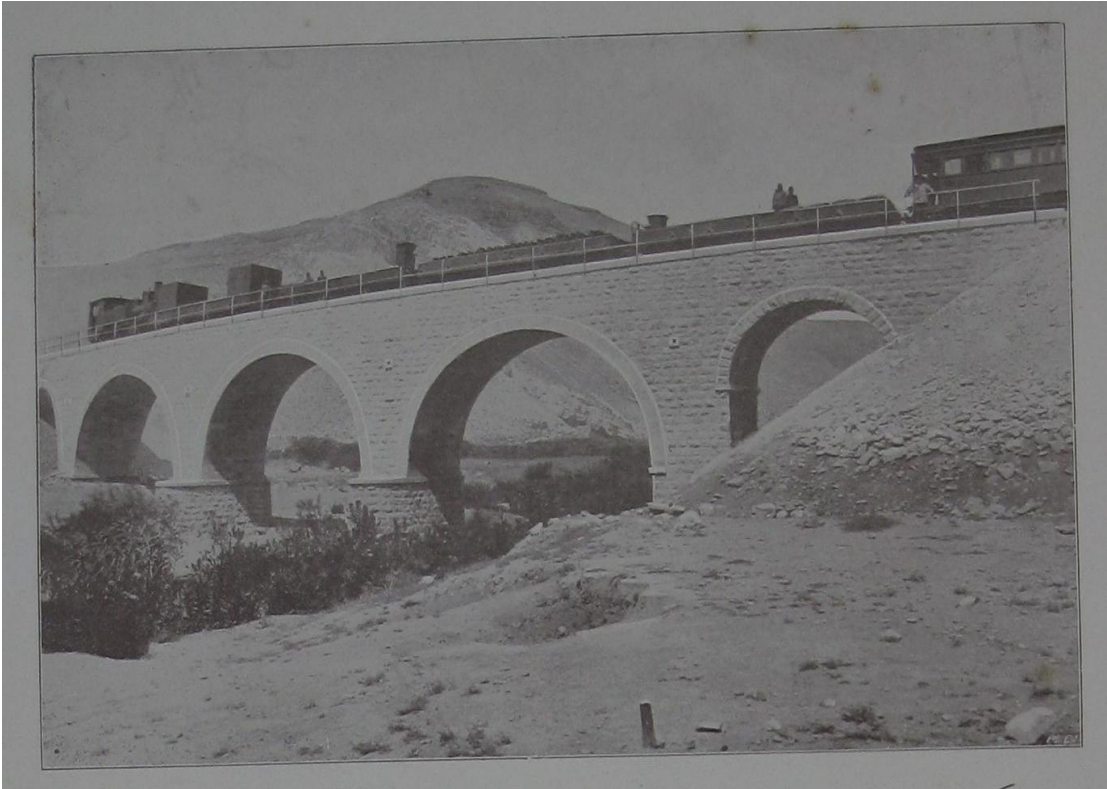
Beyrut Askeri Rüşdiye Mektebi 1904 (AESLN 233, s.32)

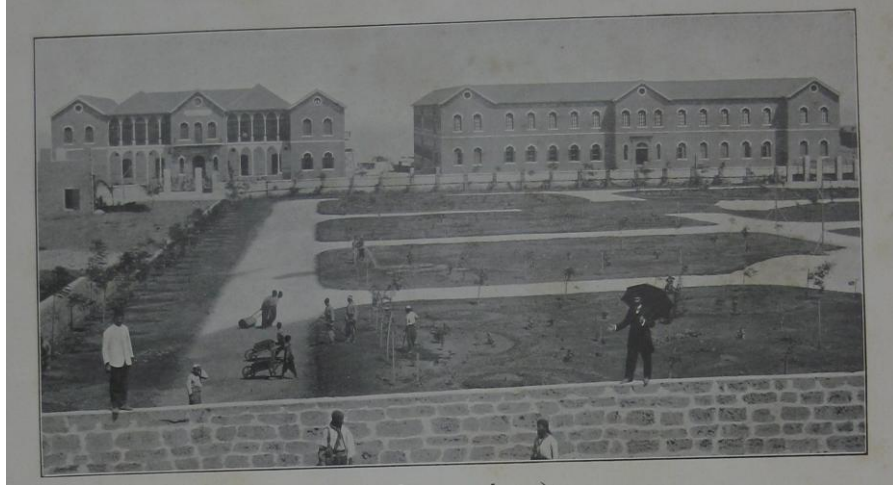
1907 Hayfa'yı Hicaz demiryolu hattına bağlayan tren hatının 79. Kilometresindeki elli metre uzunluğunda demir köprü (AESLN 235, s.57.)

Hayfa'da demiryolunun 121. Kilomeresinde inşa edilen kargir köprü 1907(AESLN 235, s.63)

Hayfa hattının 48. Kilomeresinde inşa edilen 48 metre uzunluğunda 6 gözlü köprü 1908(AESLN 235, s.73.)

1908 Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi (AESLN 235, s.96.)

1908 Hamidiye Beyrut Hastanesi (AESLN 235, s.192)

1907 Beyrut kent planı (AESLN 235)

1878 Osmanlı Doğu Akdeniz Haritası AESLN 373, numarasız ilk sayfa.

SEÇİLMİŞ İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORLARI

Decypher. Consul General Trotter.

Beirut
18 Jan. 1898.

8 1 P.M.
14.30 " "

Your Telegram of 15th.

Vali still presses for payment of arrears
from all Lebanon subjects who have resided
10 years or more in Beirut. These he
considers as domiciled in Beirut and refuses
to ^{recognize} ~~consider~~ as Lebanon subjects.

Trotter.

10.6

Beyrout.

26

February 11th 1893

Sir,

I have the honor to acknowledge receipt this day of Your Excellency's Despatch of 30th Ultimo instructing me to furnish a full report concerning the administration by this Consulate General of the Estate of the late Rafael Aron Levy - generally known as Rafael Stamboli

The question being a most complicated one I fear my Report will have to be somewhat lengthy -

Gts

Excellency
ne Droit Haute

Sir Francis Clare Ford G.C.B., G.C.M.G.

No 39

It sent home.

Bejrout

May 20th 1880

Sir,

On the 14th Instant I had the honor to receive Your Excellency's telegram of the 11th Instant. — requesting me, with reference to the erection of the schools at Hablou, to press the Wali to send an answer to the Council of State, and to inform Your Excellency by telegraph directly such a reply would be forwarded.

I accordingly immediately telegraphed to the acting Wali

His Excellency
The Right Honorable,

Sir Henry Layard. P.C.B.
Constantinople.

List of Despatches sent to H. M. Embassy in 1877.

No.	Inclasures	Date	Subject
1	None	Jan ^y 3	Insults to Christians at Kilit's
2	"	" "	Disturbances at Mersyna
3	"	" 8	"
4	"	" 9	Police and Tribunals Aleppo
5	"	" 19	Pro. Consul's appointment
6	"	" 25	Robberies
7	Petition	Feb ^y 8	M ^r . Gabbay's Case
8	None	" 19	Disturbances at Aintab
9	"	" 20	Murder of Cavass
10	2 Lists	" 21	Despatches sent and received
11	None	" 22	Dingwall Estate
12	"	" 24	Reaction of Despatches
13	"	" 28	New Governor General
14	"	March 8	Commission at Mersyna
15	"	" 15	M ^r . Girardi's Case
16	Return	" "	Movement of Troops
17	None	" 22	M ^r . Vardopulos' Case
18	Report	April 2	Vice Consulate at Alexandretta
19	None	" "	Mahmud Sherbetji's Case
20	"	" "	Christians at Adana

No.	Inclasures	Date	Subject
21	None	April 4	Christians at Alexandretta
22	"	" "	Disturbances at Aintab
23	"	" 19	Alexandretta Dragoman
24	Petition	" 28	M ^r . Gabbay's Case
25	None	May 8	Disturbances at Mersyna
26	Petition	" 9	" Alexandretta
27	None	" 26	Movement of Troops
28	"	" 29	Murder of Cavass
29	"	June 1	Disturbances at Alexandretta
30	Petition	" 14	M ^r . Gurauli's Case
31	"	July 12	M ^r . Gabbay's "
32	Report	" "	Movement of Troops
33	None	Aug 13	M ^r . Weber's protection
34	2 Reports	" "	Movement of Troops
35	None	" 29	M ^r . Weber's protection
36	Memorial	Oct 3	M ^r . Gabbay's Case
37	Report	" 4	Movement of Troops
38	"	" "	Mess ^{rs} Daras' Case
39	None	" 5	Antioch Dragoman
40	6 Documents	" 17	Aintab and Bey's Vice Consulate

No.	Inclasures	Date	Subject
41	None	Oct. 30	Murder of Cavass
42	"	Nov ^r 12	" "
43	3 Documents	" 15	Antioch Dragoman
44	Petition	Nov ^r 18	Mess ^{rs} Daras' Case

FO 195 1201 No.2 İngiliz Konsolsoluğu tarafından Halep'ten bir yıl içinde bölge hakkında raporlananlar

No. 2

Copy sent home

Beypoz

January 17. 1876

Sir

I have had the honor to receive
Your Excellency's Despatch circular No. 17
of the 30th of October last requesting me to
furnish you with a report on the working of
the present rates of Customs Duty and of the
results that would be likely to follow from
their increase, at the same time inviting
me to make remarks that may occur to
me upon the existing classification of
goods, on the collection of Duties according
to Tariff or ad valorem upon the operation of
the present Customs Regulations and
generally such suggestions as may
strike

His Excellency

The Right Honourable

Sir Henry Elliot P.C.B.

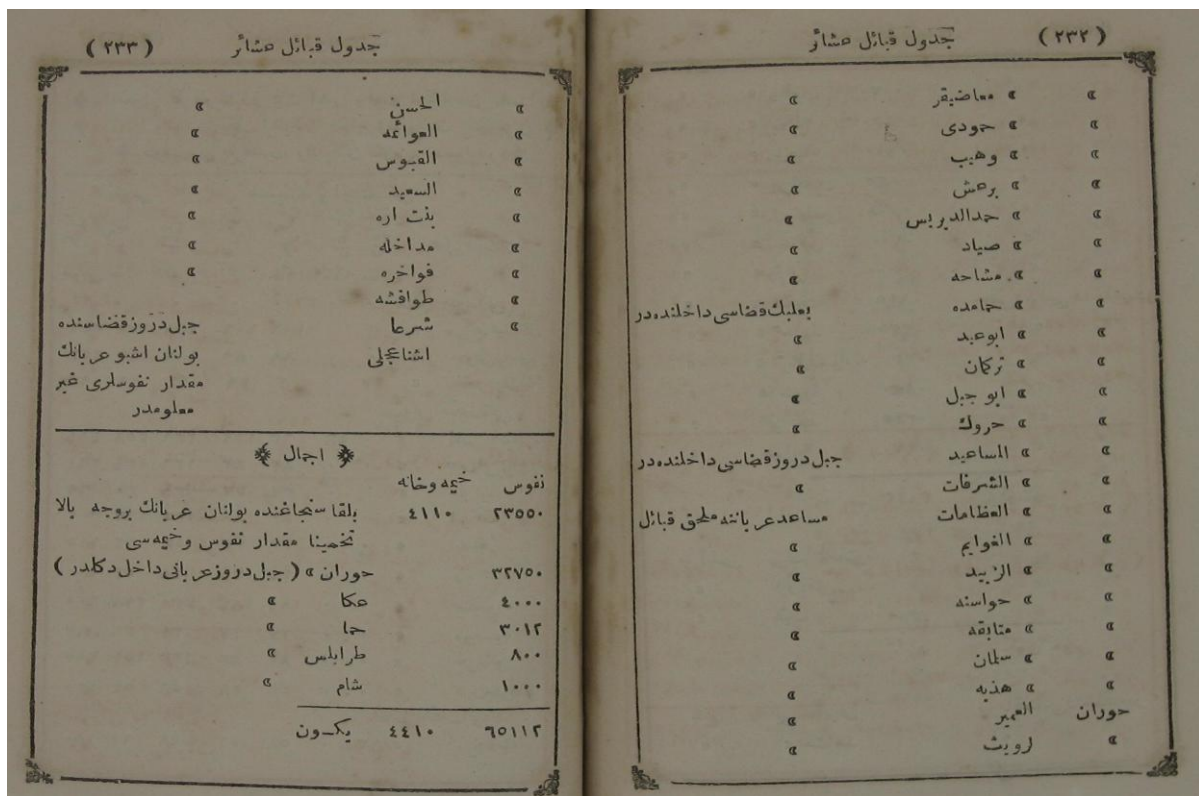
+

List of Religious and Benevolent Institutions under British Protection in the Vilayet of Beirut

Nature of Institution	Headquarters	Station	Date of Foundation	Date of Firman or government Permit	Observations
British Syrian Schools	Beirut	Beirut	Oct. 1860	1868. Rabi-ul Akhri 1285 Registered at Damascus Dec. 1869 Beirut - 11. 1870	Allied Syrian schools, no other established in the Lebanon, Anti Lebanon and Damascus.
St. George's Training Home	"	"	Feb. 8. 1868	Rome	Has enjoyed Customs Immunities
Church of Scotland Mission	"	"	Days school 1865 S.C. - 1866	Rome	200.
Church Missionary Society (Galilee)	Jerusalem	Haifa Acre Nazareth Rasaitch and other places in Galilee		Was not required at that time in Nablous. So it was not 1308 Rasaitch 1867. Protection 1282.	C.M.S. chief stations at Nablous and Rasaitch.
London Society for Female Education in the East.	Rasaitch	orphans at Rasaitch 7 schools in neighbourhood		Rome. Imperial firman August 1877 in C.M.S.	Has enjoyed Customs immunities for 30 years
Edinburgh Galilee Mission	Tiberias	Tiberias		27 Jemadi-ul Awwal 1309.	
London Society for Promoting Christianity among the Jews	Safed	Safed	1883	Rome	Has enjoyed Customs immunities
Jerusalem and the East Mission Fund (Haifa)	Jerusalem	Haifa		14 Shaaban 1313	
Evangelical Mission (Haifa)	"	Haifa		Rome	Was in Jerusalem for 10 years with Customs Immunities

FO 2056 No.78 16 Ekim 1899: Beyrut Vilayeti'nde İngiliz korumasında bulunanlar ve detaylı bilgileri

SALNAMELERDEN ÖRNEK KAYITLAR

AE SLN 380, ss.232-233.

	Mekâtib-i Âliye				Mekâtib-i Rüşdiyye			
	Sultani		İdadi		Askeri		Mülki	
	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci
Şam	1	96	1	78	1	225	3	121
Baalbek							1	50
Doma							1	25
Beyrut	1	146			1	100	1	80
Sayda							1	54
Sur							1	30
Merciyun							1	40
Diğer							10	473

Mekteb-i İbtidaiyelerin dağılımı ise şöyledir:

	Cedîde				Kadîme			
	Erkek		Kız		Erkek		Kız	
	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci	Aded	Öğrenci
Şam Merkez	8	644	4	401	69	2285	21	505
Şam Diğer	3	96	0	0	84	1718	0	0
Beyrut	2	400	2	1447	20	921	0	0
Sayda	4	697	1	125	0	0	0	0
Sur	0	0	0	0	4	80	0	0
Merciyun	0	0	0	0	1	90	0	0
Diğer	25	1113	6	500	221	4579	1	40
Toplam	42	2950	13	2473	399	9673	22	545

* بیروت مکتب رشدیء عکریسی *

نشان	رتبه	اسامی
م	ع	
۰	بیگباشی	مدیر مکتب حیدر بک
۴	پیاده قول اغاسی	ریاضیات معلمی سلیم افندی
۰	پیاده یوز باشی	لسان فرانسوی معلمی عبد الرحمن افندی
	پیاده یوز باشی	رسم معلمی خالد افندی
	پیاده یوز باشی	داخلیه ضابطی فتنی افندی
۰	پیاده ملازم اول	جغرافیا معلمی احمد
	پیاده ملازم ثانی	داخلیه ضابطی واصف افندی
	مدرس	نوح زکی
۰	ثالثه	عربی معلمی عباس افندی
		املا - عارف افندی
		عربی - حاجی فیضی افندی
		فارسی - بکر افندی
		قواعد عثمانیه - امین
		حسن خط معلمی منحل

AESLN 231, s.113.

BEYRUT MEKTEB-İ RÜSDİ-Yİ ASKERİYESİ			
NİŞAN		RÜTBE	ESAMİ
M	A		
		Binbaşı	
4		Piyade Kolağası	Müdür-ü Mekteb Haydar Bey
5		Piyade Yüzbaşı	Riyaziyat Muallimi Selim Efendi
		Piyade Yüzbaşı	Lisan-ı Fransavi Muallimi Abdurrahman Efendi
		Piyade Yüzbaşı	Resim Muallimi Halid Efendi
5		Piyade Mülazım-ı Evvel	Dâhiliye Zabiti Fethi Efendi
		Piyade Mülazım-ı Sani	Coğrafya Muallimi Ahmed Efendi
			Dâhiliye Zabiti Vasıf Efendi
			Dâhiliye Zabiti Nuh Zeki Efendi
		Müderres	Arabî Muallimi Abbas Efendi
5		Salise	İmla Muallimi Arif Efendi
			Arabî Muallimi Hacı Feyzi Efendi
			Farisi Muallimi Bekir Efendi
			Fevaid-i Osmaniye Muallimi Emin Efendi
			Hüsn-ü Hat Muallimi Münhal

دعوی و کیلاری جبران
 ۲۰۲
 ﴿نفس شامشرفیده موجود اجازتنامه‌لی دعوی و کیلاری ایله اطبای﴾
 ﴿ملکیه واجزاجی وجراح و قابلہ لر﴾

= دعوی و کیلاری =

اسلامبولی زاده یحیی افندی عبدالرحمن عزیز افندی اسکندر ترزی افندی نالته	حکومت دعوی و کیلی جبران لویس افندی نقولا شاعوری افندی
--	---

یحیی هواوینی افندی

= طیبیلر =

بلدیہ دائرہ سی طیب نائی صالح شوری افندی نالته طیب ژان مرانقوبک اسکندر مشاقه افندی ابراہیم مشاقه افندی اسکندر سمعان لویس افندی حیب قششو افندی سمعان دمر افندی فرانق پرویین ما کینون افندی یوحنا هوردیشانو افندی	بلدیہ دائرہ سی طیب اولی انطون خوری افندی رابعه قرانتنه طیبی باروجی افندی داود ابو شعر افندی حیب شحلاوی افندی شاکر قیم افندی اسکندر قیم افندی الفرید پوپولانی افندی اسکندر دباک افندی دیتری سوپوویچ افندی
---	---

اکوارون لویس افندی

= اجزاجیلر =

اجزاجی ادوار پوپولانی افندی جبران ساسی افندی	بلدیہ اجزاجیسی وانس ماهر افندی جووان بورلان افندی
---	--

سلیم فارس افندی میخائیل ابراهیم هنا افندی فیلیپ پوپولانی افندی خلیل سنکی افندی اسکندر حسون افندی جرجی فرح افندی اجزاخلانہ عدد ۱۹	فیلیپ کشاکل افندی میخائیل جبور افندی میخائیل فارس افندی نقولا کزما افندی خلیل جد افندی یحیی قیم افندی سرکیس جبور افندی
--	--

= جراحی لر =

علی ساطی افندی سعید حکیم افندی	عبدالرحمن شوری افندی ادب ساطی افندی
-----------------------------------	--

« قابلہ لر »

بلدیہ قابلہ سی میقروھی ثریا خانم

Beyrut Vilayet Salnamelerinde fen bilimlerine ve gökçisimlerine ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. AESLN 375, s.18-19.

Şam yakınında nehir ıslahı için yapılmış harita 1881, AESLN 376

MİTHAD PAŞA'NIN HATIRATI

سورهجه الك برنجی درجهده نظر تعجب و تأسفه اصابت ایدن شی بعض مملکتلرده بولان علمای دینهدن مانعا عموماً اهل اسلامک بر حال جهالنده قالمش اولسی کیمی اولوب بونک سببی دخی مصر و برالشام طرفلرنده دول غربیهنک بولتیقهجه نظریاتی و تجاریجه مناسبات و معاملاتن تراید آدیجه اورویا اهالیسنک سرمایهسی و دولتلیرنک اطانۀ مادیه و معنویسی ایله هر مملکتده متمدد مکتبلر یاییلهرق و بونلر کیت کیت تکثر ایدرک اهالی غیر مسلمه اطفالی بو مکتبلرده تحصیل عاموم و فزون آتمکده و حتی یالکنز بیروت مکاتب و مدارسنده ذکور و اناث اون بیک نفوسدن زیاده طلبه و اطفال بولوب سائر یرلرده و جبل لبنان و دوز و جبل نصیری کبی یرلرده تأسیس اولان فرانسه و انکلیز و امریقان مکتبلرنده دخی بوکا مقیس کلیتلو طلبه تک اجتهابیه اهالی غیر مسلمه تک فزون و ادبیاتجه تحصیلات و مکاتبی کوندن کونه ترقی ایلمکده اولدیی و سکنۀ ولایتک یوزده سکسانی اسلام بولدینی حالده بعض قصه لرده مقدمجه احداث اولمش اولان برر رشیده مکتبدن بشقه مکتب و مدرسه و خصوصیه صیان ایچون منتظم مکتب ابتدائیه اولیوب اکثر اطفال و صیانه اجزای قرآنیه تک چارشولرده و اصناف دکالرنده اوقو تدبیرلینی کورلمسیه اطفال مسلمینک و حوال و اصول اقتضاسنجه طبیعی تحصیل علومدن

محروم قالمی ماده سیدر

بنابرین بو حالک اصلاحی هر شیئه تقدیم ایله بو ماده ایچون ابتدا جمعیت خیریه نامیه علمادن و ارباب حمتدن انتخاب اولان بعض ذواتدن مرکب بر جمعیت تشکیل اولدقدنصکره محدث باشانک بالذات اقدامیه هرکسندن اغانه صورتیه سنوی برر مقدار اچۀ تخصیص ایتدیریلهرک متروک و معطل اولان بعض جوامع و مدارس مکتب ابتدائیه اتخان اولتیق و هر مکتبهده یوز یوز الی نفردن ایچی یوز نفره قدر صیان بولتیق و بونلر تعین اولان موظف معلملر معرفتیه اصول جدیده اوزره تعلیم و تدریس ایدلک و بش الی یاشندن صکره مکتبه کتیمان چوچقارک و یلیری جزای نقدی ایله محکوم اولتیق اوزره بر تملیات یایش و مصرف ایچون بدایت امرده اهالیدن و بعض اوقاف وارداتندن تدارک اولنان قارشولغک مقدار سنویسی یوز بیک غروش کیمش اولدیفندن اطفال ذکور ایچون بشقه و اناث ایچون بشقه اولهرق ایلمک سنمی اون بش مکتب قدر اچلمش و بونلردن هر برینک یوز الیشیر و ایکیشیر یوز موجود شاکردی اولدینی کبی جمعیت خیریه تک همت و اقدامیه ایتسی سنه کرک اطفالک و کرک مکاتبک عددی تکثر آتمشدر

شام شریفده تأسیس اولان شو اصولک سنجاق و قشارده و صره سیه بیوجک قریه لرده دخی تعمیم و اجراسنه تشبث اولدیقتک اوزرینه بیروت اهالیسندن و ارباب حمتدن بر طاقم ذوات بویه بر فرصت و وسیله به مترصد اولماریله اوراجه دخی پندلرنده مقاصد خیریه نامیه بر جمعیت تشکیل ایدرک طرابلس و صیدا و عکا اهالیسی دخی بونلره بیرو اولهرق حاصلی جمع قضا لر بو خصوصده و اغانه ماده سنده بکدیگریسه رقابت و مسابقۀ غیرت اتملریله هر قصه ده اوچر بشردن سکر اوتر عدد

قدر مکاتب جدیده وجود کیش و شام مکتبلرندن صکره بیروت و طرابلس و صیدا مکتبلری امثالندن زیاده ترقی ایدرک خصوصیه طرابلسده حمت وطنیه صاحبی اولان ذواتک کثرتی جهتیله اورانک مکتبلری ایلمک حمله ده سکر عدده بالغ اولوب اناث مکتبی دخی بر منتظم حالده تأسیس اولدقدن بشقه قز مکتبه اورویا اصولی اوزره تعلیم صنعت ایلمک ایچون مخصوص معلمه جلب اولهرق و فرانسهجه معلملر تدارکیه لسان ایچون دخی ابروجه بر مکتب یاییلهرق بوتاسیسات ایله اوراسی امثاله تفوق ایشدر

uriyece en birinci derecede nazar-ı taaccüb ve teessüfe isabet eden şey bazı memleketlerde bulunan Ulema-yı Diniye'den ma'da umumen ehl-i İslam'ın bir hal-i cehalette kalmış olmasa keyfiyeti olub bunun sebebi Mısır ve Berru'l-Şam da bulunan Düvel-i Garbiyenin poitıkaca nazariyatı ve ticaretce münasebat ve muamelatı tezayid ettikçe Avrupa ahalisinin sermayesi ve devletlerinin iane-i maddiye ve maneviyesi ile her memlekette mu'tad mektebler yapılarak ve bunlar git git teksir ederek ahali-. Gayr-i müslimenin etfalı bu mekteplerde tahsil-i ulum ve funun etme ve hatta Beyrut mekatib ve medarisinde zukur ve inas on bin nüfustan ziyade talebe bulunub sair yerlerde ve Cebel-i Lübnan ve Deruz ve cebel-i Nasiri gibi yerlerde tesis olunan Fransız ve İngiliz ve Amerikan mekteplerinde dahi buna mukayes külliyetli talebenin ictimayıyla Ehal-i Gayr-i Müslime'nin funun ve edebiyatca tahsilat ve muktesebatı günden güne terakki eylemekte olduğu ve sekine-i İslam'ın yüzde Sekseni İslam bulunduğu halde bazı kasabalarda mukaddemce ihdas olan birer rüştiye mektebinden başka mekteb ve medrese ve hususiyle sıbyan için muntazam mekteb-i ibtidii'ye olmayub ekser etfal ve sıbyana ecza-yı Kur'aniye'nin çarşularda ve esnaf dükkanlarında okutturulduğu görülmesiyle etfalı müsliminin bu hal usul iktizasınca tabii tahsil-i ulumdan mahrum kılması maddesidir.

Binaberin bu halim ıslahı ile her şeye takdim ile bu madde için ibtida Cemiyet-i Hayriye namıyla Ulemadan ve erbab-ı cemiyetten intihab bulunan bazı zevattan mürekkeb bir cemiyet teşkil olunduktan sonra Mithat Paşa'nın bizzat ikdamıyla herkesten iane suretiyle senevi birer miktar akça tahsis ettirilerek metruk ve muattal olan bazı cevami' ve medrese mekteb-i ibtidaiye ittihaz olunmak ve her mektebden yüz yüz elli neferden iki yüz sıbyan bulunmak ve bunlar tayin olunan muvazzaf muallimler marifetiyle usul-u cedide ile talim tedris edilmek ve beş altı yaşından sonra mektebe gitmeyen çocukların velileri ceza-yı nakdi ile mahkum olmak üzere bir ta'lim yapılmış ve masrafi için bidayet-i emrde ahaliden ve bazı ufak varidattan tedarik olunan karşuluğun mikdar-ı senevisi yüz bin kuruşu geçmiş olduğundan etfal-ı zukur için başka inas için başka olarak ilk senesi on beş kadar mekteb açılmış ve bunlardan her birinin yüz ellışer ve ikişer yüz mevcut şakirdi olduğu gibi cemiyet-i hayriyenin himmet ve ikdamıyla ertesi sene gerek etfalın ve gerek mekatibin adedi teksir etmemiştir.

Şam-ı Şerif'de tesis olunan şu usulün sancak ve Kazalarda ve sırasıyla büyücek karyelerde dahi temin ve icrasına teşebbüs olduğunun üzerine Beyrut ehalesinden ve erbab-ı cemiyetten birtakım zevat böyle bir fırsat ve vesileye müteressid olmalarıyla oraca beyinlerinden makasıt-ı Hayriye namıyla bir cemiyet-i Hayriye teşkil ederek Trablus Sayda ve Akka ahalisi dahi bunlara peyrev olarak hâsılı cemi' kazalar bu hususta ve iane maddesinde yekdiğerine rekabet ve müsabaka-i etmeleriyle her kasabada üçer beşerden sekiz onar aded kadar Mekatib-i Cedide vücuda gelmiş ve Şam mekteplerinden sonra Beyrut ve Trablus ve Sayda mektepleri emsalinden ziyade terakki ederek hususıyla Cemiyet-i Vataniye sahibi zevatın kesreti cihetiyle oranın mektepleri ilk hamlede sekiz adede balığ olub inas mektebi dahi bir muntazam halde tesis olunduktan başka Kız Mektebine Avrupa usulü talim-i sanat eylemek için mahsus muallime celb olunarak ve Fransızca muallimler tedarikiyle lisan için dahi ayruca bir mekteb yapılarak tesis ile orası emsaline tefavuk eylemiştir.

1252 S

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ		
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa-1976		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1987	1994	Bursa Anadolu Lisesi
Lisans	1994	1998	Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bl.
Yüksek Lisans	2001	2004	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Doktora	2007	2011	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2008	---	Uludağ Üniversitesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	<p><u>KİTAPLAR</u> Modernleşmenin İçinden Çıkan Mudanyalı Aile: Ahmet Rüştü Efendi ve Oğlu Mehmet Hayri Bey (İpar), Gaye Kitabevi, Bursa, 2008. Funda Düvenci Tunçdöken'le birlikte, Mudanya'nın Akdenizli Konukları: Giritliler, Gaye Kitabevi, Bursa, 2008. Kolektif, Hasanağa, Gaye Kitabevi, Bursa, 2009. Kolektif, Bursa İli Çanakkale Şehitleri Proje Kitabı I, Haz. Fevzi Çakmak, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa, 2008.Kitabevi, Bursa, 2007.</p> <p><u>MAKALELER</u> "Osmanlı Sürecinde Girit Halkının Sosyo Ekonomik Durumu", Journal of Turkish Studies, Harvard University, V.33/I, 2009. "20. Yüzyıla Girerken Bursa'da Sosyal ve Kültürel Yaşam", Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı, Ed. Cafer Çiftçi, Bursa, 2009. "Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu: Tirilye (Zeytinbağı)'nda Ekonomik ve Sosyal Yaşam", Bursa'nın Zenginliği Göçmenler, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2008.</p>		

	<p>“Son Osmanlı Düzeninden Cumhuriyet Yıllarına Mudanya”, Osmanlı’dan İşgal Yıllarına Mütarekeden Cumhuriyet Günlerine Mudanya, Haz. Zeynep Dörtok Abacı, Gaye Kitabevi, Bursa, 2008.</p> <p>“Mudanya Mütareke Günlüğü ve Ateşkes Anlaşması”, Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007.</p> <p><u>ULUSLARARASI BİLDİRİLER:</u></p> <p>2010 Mayıs’ta Van’da yapılan CIEPO 19 INTERNATIONAL COMMITTEE OF PRE-OTTOMAN AND OTTOMAN STUDIES’de “19. Yüzyıl Sonunda Halep’te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yönetim ve Konsololar Arasındaki İlişkiler” başlıklı bildiri sunulmuş olup, bildiri kitabı baskı aşamasındadır.</p> <p>Göçmenler kitabındaki makalesi için “gelenekler” üzerine, ve Yeditepe Üniversitesi’nin düzenlediği bir workshop için “mimari kullanımların dünü ve bugünü” üzerine Tirilye’de; Hasanağa monografisi için “yerel tarih ve gelenekler” üzerine Hasanağa’da; Giritliler kitabı için aynı konuda Giritlilerle, Hayri İpar kiabı için ise “yakınları ve faaliyetlerinden yararlananların anıları” üzerine Mudanya, Burgaz ve Dereköy’de; Çanakkale proje çalışması için “yakınlarının anıları ve belgeleri” üzerine İnegöl ve Dereköy’de çok sayıda sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirmiştir.</p>
Diğer:	
İletişim (e-posta):	filyaduvenci@yahoo.com
<p>Tarih İmza Fulya DÜVENÇİ KARAKOÇ</p>	